

ПУБЛІЧНЕ | PUBLIC
УРЯДУВАННЯ | MANAGEMENT

ISSN 2414-05-62

ВСЕУКРАЇНСЬКА АСАМБЛЕЯ ДОКТОРІВ
НАУК З ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ПУБЛІЧНЕ УРЯДУВАННЯ PUBLIC MANAGEMENT

№ 3 (8) – червень 2017 (спецвипуск)

*Збірник підготовлений у науковому партнерстві
з Українською Технологічною Академією*

Українська
Технологічна Академія

IIAS
International Institute
of Administrative Sciences

NISPAcee
THE NETWORK OF INSTITUTES AND
SCHOOLS OF PUBLIC ADMINISTRATION
IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Київ
ДП “Видавничий дім “Персонал”
2017

Редакція

Головний редактор
Романенко Євген Олександрович,
доктор наук з державного управління,
професор, академік Української
Технологічної Академії, академік Міжнародної
Кадрової Академії та Академії наук
публічного управління, заслужений юрист України

Заступник головного редактора
Чаплай Ірина Віталіївна,
кандидат наук з державного управління

Випусковий редактор *Ю. А. Носанчук*
Комп'ютерне макетування *А. П. Нечипорук*

Публічне урядування
Свідоцтво KB 21596-11496 P

Видається з листопада 2015 року
Періодичність: 1 раз на квартал + 1 на рік
Друкується за рішенням Вченої ради
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(Протокол № 5 від 31.05.2017)

Видання є таким, що реферується в міжнародних
наукометричних базах Index Copernicus,
РИНЦ та КіберЛенінка, у вітчизняній
реферативній базі даних “Україніка наукова”
та українському реферативному журналі
“Джерело”.

Збірник внесено до Переліку наукових фахових
видань з державного управління
(Наказ Міністерства освіти і науки України
від 10.05.2017 № 693).

Відповідальність за зміст, достовірність фактів,
цитат, цифр несуть автори матеріалів. Редакція
залишає за собою право на незначне редагування
і скорочення (зі збереженням авторського стилю та
головних висновків). Редакція не завжди поділяє
думки авторів та не несе відповідальність за надану
ними інформацію. Матеріали подано
в авторській редакції.

Передрук — тільки з дозволу редакції.

Адреса редакційної колегії: Андріївський узвіз,
буд. 11, оф. 68, м. Київ, Україна, 04070
E-mail: Assembly2015@ukr.net
www.vadnd.org.ua

Адреса видавництва:
ДП “Видавничий дім “Персонал”
просп. Червонозоряний, 119, літ. XX,
Київ, Україна, 03039

Editorial

Editorial in Chief
Yevgen Oleksandrovych Romanenko,
Doctor of sciences in Public Administration, Professor,
Academician of the Ukrainian Technological Academy,
Academician of the International Personnel Academy
and Academy of Sciences of Public Administration,
Honored Lawyer of Ukraine

Deputy Editor
Iryna Vitaliivna Chaplay,
PhD in Public Administration
Managing Editor *Y. A. Hosanchuk*
Computer modeling *A. P. Hechyporuk*

Public management
Certificate KB 21596-11496 P

Published from november 2015
Pereodisity: 4 times on a year + one
Published by the decision of Academic council of
Interregional Academy of Personnel Management
(Protocol № 5 from 31.05.2017)

The edition is such that is reviewed in the interna-
tional scientometric bases Index Copernicus, РИНЦ,
КіберЛенінка and in the domestic abstract database
“Україніка наукова” and ukrainian abstract journal
“Джерело” (Series 3. Social and Human
Sciences. Arts).

The collection included in the list of scientific
professional edition from Public Administration
(Ministry of Education and Science of Ukraine
from 10.05.2017 № 693)

The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors
reserves the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world
views of the authors and are not responsible for the
information provided. Materials filed
in the author's edition.

Reprinting — with the editorial's permission strictly.

Address of the editorial board: 11, Andriyivsky
Descent, office 68, Kyiv, Ukraine, 04070
E-mail: Assembly2015@ukr.net
www.vadnd.org.ua

Addres of the editorial:
ДП “Видавничий дім “Персонал”
ave. Chervonozoryanyj, 119 lit. XX,
Kyiv, Ukraine, 03039

Українська
Технологічна Академія

IIAS
International Institute
of Administrative Sciences

NISPAcee
THE NETWORK OF INSTITUTES AND
SCHOOLS OF PUBLIC ADMINISTRATION
IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Публічне урядування : збірник. — № 3 (8) — червень 2017 (спецвипуск). — Київ : ДП
“Видавничий дім “Персонал”, 2017. — 422 с.

Головний редактор — Романенко Євген Олександрович, доктор наук з державного управління, професор, академік Української Технологічної Академії, академік Міжнародної Кадрової Академії та Академії наук публічного управління, заслужений юрист України.

Заступник головного редактора — Чаплай Ірина Віталіївна, кандидат наук з державного управління.

Редакційна колегія

1. Андрущенко Тетяна Вікторівна — доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України.

2. Афонін Едуард Андрійович — доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри політичної аналітики та прогнозування Національної академії державного управління при Президентові України.

3. Балашов Анатолій Миколайович — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, Президент Всеукраїнської академії наук публічного управління.

4. Бова Тетяна В'ячеславівна — доктор наук з державного управління, доцент, Херсонський національний технічний університет, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування.

5. Бодров Володимир Григорович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління національним господарством та економічної політики Національної академії державного управління при Президентові України.

6. Бульба Володимир Григорович — доктор наук з державного управління, професор, декан факультету підготовки магістрів державного управління Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

7. Бутирська Тетяна Олександрівна — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

8. Валевський Олексій Леонідович — доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень.

9. Ващенко Костянтин Олександрович — доктор політичних наук, Голова Національного агентства України з питань державної служби, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, Заслужений економіст України.

10. Вендт Ян Анджей — доктор хабілітований наук про Землю у сфері географії, професор, заступник директора з питань науки та розвитку Інституту океанографії та географії Гданського університету (Польща).

11. Гаєвська Лариса Анатоліївна — доктор наук з державного управління, доцент, заступник начальника управління з навчальної роботи — начальник відділу менеджменту знань Національної академії державного управління при Президентові України, професор кафедри управління освітою.

12. Гвожджевiч Сильвія — кандидат наук, кафедра адміністрації та національної безпеки Державної професійної вищої школи ім. Якуба з Парадижа в Гожуві-Великопольському (Гожув-Великопольський, Польща).

13. Гечбайя Бадри Нодарович — доктор економічних наук, Асоційований професор, Батумський державний університет ім. Шота Руставелі, факультет економіки і бізнесу. Керуючий департаментом управління бізнесом (Грузія).

14. Гурковський Володимир Ігорович — доктор наук з державного управління, перший заступник директора ВГО “Центр дослідження проблем публічного управління”.

15. Дацій Надія Василівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та адміністративного менеджменту Академії муніципального управління.

16. Девадзе Анзор Хемидович — кандидат економічних наук, доктор економіки, професор, Батумський державний університет ім. Шота Руставелі, факультет туризму (Грузія).

17. Денисюк Світлана Георгіївна — доктор політичних наук, професор кафедри суспільно-політичних наук Вінницького національного технічного університету.

18. Довгань Валерій Іванович — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Хмельницького університету управління та права.

19. Драган Іван Олександрович — доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків Академії муніципального управління.

20. Драгомирецька Наталія Михайлівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри філософських та соціально-політичних наук Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

21. Жулева Гергана — Доктор PhD, виконавчий директор болгарської урядової “Програми доступу до інформації” (Болгарія).

22. Іваницька Ольга Михайлівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри маркетингу та реклами Київського національного торговельно-економічного університету.

23. Ірвін Студін — Доктор PhD, професор Школи державної політики та управління Університету Торонто, Президент Інституту питань ХХІ століття, головний редактор і видавець журналу Global Brief (Канада).

24. Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

25. Кіслов Денис Васильович — доктор наук з державного управління, доцент, член-кореспондент Української Академії Наук, доцент кафедри маркетингу та реклами, Київський національний торговельно-економічний університет.

26. Козаков Володимир Миколайович — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державної політики та суспільного розвитку Національної академії державного управління при Президентові України.

27. Корнієвський Олександр Анатолійович — доктор політичних наук, доцент, завідувач сектору громадянського суспільства Національного інституту стратегічних досліджень.

28. Кринична Ірина Петрівна — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління та

місцевого самоврядування Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

29. Крюков Олексій Ігорович — доктор наук з державного управління, професор кафедри політології та філософії Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

30. Литвин Юрій Олексійович — доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри державного управління та місцевого самоврядування Академії муніципального управління.

31. Лопушинський Іван Петрович — доктор наук з державного управління, професор, Херсонський національний технічний університет, завідувач кафедри державного управління і місцевого самоврядування.

32. Мамічев Олексій Юрійович — доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії російського та зарубіжного права Владивостоцького державного університету економіки і сервісу (Росія).

33. Миколайчук Микола Миколайович — доктор наук з державного управління, професор, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, професор кафедри економічної та фінансової політики.

34. Мікеладзе Едуард Важаєвич — кандидат економічних наук, професор, Хічарський навчальний університет ім. святої Тбел Абусерідзе, факультет економіки та бізнесу (Грузія).

35. Молодцов Олександр Володимирович — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Івано-Франківського національного технічного університету нафти та газу.

36. Науменко Раїса Андріївна — доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, Київський національний торговельно-економічний університет, професор кафедри менеджменту.

37. Наумкіна Світлана Михайлівна — доктор політичних наук, професор Державного закладу “Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського” (м. Одеса).

38. Непомнящий Олександр Михайлович — доктор наук з державного управління, академік Академії будівництва України, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

39. Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

40. Новаченко Тетяна Василівна — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України.

41. Олуйко Віталій Миколайович — доктор наук з державного управління, професор, голова Хмельницького обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України.

42. Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна — доктор наук з державного управління, Радник Голови Національного агентства з питань запобігання корупції.

43. Пірен Марія Іванівна — доктор соціологічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, завідувача кафедрою.

44. Плющ Руслан Миколайович — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету.

45. Половцев Олег Валентинович — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету.

46. Радченко Олександр Віталійович — доктор наук з державного управління, професор надзвичайний Поморської академії в Слупську (Польща).

47. Ромат Євгеній Вікторович — доктор наук з державного управління, завідувач кафедри маркетингу та реклами Київського національного торговельно-економічного університету.

48. Руденко Ольга Мстиславівна — доктор наук з державного управління, доцент,

директор Науково-дослідного інституту публічного адміністрування та менеджменту Чернігівського національного технологічного університету.

49. Ручка Анатолій Олександрович — доктор соціологічних наук, професор, Інститут соціології НАН України, головний науковий співробітник.

50. Саханенко Сергій Єгорович — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України.

51. Січінська Майя Володимирівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри філософії та політології Національного університету державної податкової служби України.

52. Слінько Олександр Анатолійович — доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та політичного управління Воронежської філії Російської академії народного господарства та державної служби при Президенті Російської Федерації (Росія).

53. Соболева Наталя Іванівна — доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут соціології НАН України, провідний науковий співробітник.

54. Сурай Інна Геннадіївна — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України.

55. Суший Олена Володимирівна — доктор наук з державного управління, доцент, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, завідувач лабораторії.

56. Тадеуш Троціковскі — доктор наук про управління, професор, член-кореспондент Регіональної Академії Менеджменту, Голова Правління Регіонального Центру Європейської Інтеграції (Польща).

57. Усаченко Лариса Михайлівна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, заслужений діяч науки і техніки України, кавалер ордена “За заслуги III ступеня”, державний службовець I рангу.

58. Халецька Аліна Анатоліївна — доктор наук з державного управління, про-

фесор, завідувач кафедри менеджменту організацій та зовнішньоекономічної діяльності Волинського інституту економіки та менеджменту.

59. Філіпенко Тетяна В'ячеславівна — доктор наук з державного управління, професор Міжрегіональної Академії управління персоналом.

60. Чаплай Ірина Віталіївна — кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, Виконавчий директор Президії громадської організації “Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління”.

61. Червякова Ольга Володимирівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

62. Чернишов Юрій Георгійович — доктор політичних наук, професор, завідувач

кафедри Алтайського державного університету, директор Алтайської школи політичних досліджень (Росія).

63. Шайгородський Юрій Жанович — доктор політичних наук, доцент, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

64. Шпак Юрій Валерійович — доктор наук з державного управління, професор кафедри економіки підприємства Східноєвропейського університету економіки і менеджменту.

65. Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

66. Яутріте Брієде — доктор юридичних наук, професор, Латвійський університет, юридичний факультет (Латвія).

Editor in Chief — Yevhen Oleksandrovykh Romanenko, Doctor of sciences in Public Administration, Professor, Academician of the Ukrainian Technological Academy, Academician of the International Personnel Academy and Academy of Sciences of Public Administration, Honored Lawyer of Ukraine.

Deputy Editor — Iryna Vitaliivna Chaplay, PhD in Public Administration.

Editorial board

1. Tetiana Viktorivna Andrushchenko — Doctor of Political Science, Professor, leading researcher of the Institute of Higher Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

2. Eduard Andriiovych Afonin — Doctor of sociological science, Professor, Professor of the Department of Political Analysis and Forecasting of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine.

3. Anatolii Mykolaiovych Balashov — Doctor of science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management, President of the Ukrainian Academy of Science of Public Administration.

4. Tetiana Viacheslavivna Bova — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor of the Dept. of Public Administration and Local Self-Government of the Kherson National Technical University.

5. Volodymyr Hryhorovych Bodrov — Doctor of economic science, Professor, Head of the Dept. of administration of National Economy and Economic Policy of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

6. Volodymyr Hryhorovych Bulba — Doctor of Science in Public Administration, Professor, Dean of the Faculty of Masters Preparation of Public Administration of the Kharkov Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

7. Tetiana Oleksandrivna Butyrska — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor of the Dept. of Public Administration and Local Self-government of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas.

8. Oleksii Leonidovych Valevskyi — Doctor of science in Public Administration, Senior Researcher, Senior Research of the National Institute for Strategic Studies.

9. Kostiantyn Oleksandrovykh Vashchenko — Doctor of Political Sciences, Head of the

National Agency of Ukraine on Civil Service, member-correspondent of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Honored Economist of Ukraine.

10. Andrzej Jan Wendt — Habilitovanyy doctor of Earth Sciences in the field of geography, professor, Deputy Director from questions of Science and Development of Institute of the Oceanography and Geography of the Gdansk University (Poland).

11. Larysa Anatoliivna Haievska — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor, Depchief of Management from Educational Work is a Chief of Department of Management of Knowledge of the National Academy of State Administration at President of Ukraine, Professor of Department of Management Education.

12. Sylvia Hvozhdzhyevich — Candidate of Science, Dept. of Administration and the National Security of State Higher Professional School. named Jakub from Paradyzhu in Lublin-Velykopolckomu (Gorzow Wielkopolski, Poland).

13. Badry Nodarovych Hechbayya — Doctor of Economics, Professor Asotsiirovanyy, Batumi State University of Shota Rustaveli. Faculty of Economics and Business. Managing of the Dept. of business management (Georgia).

14. Volodymyr Ihorovych Hurkovskyi — Doctor of science in Public Administration, First Deputy Director of the NGO "Center of studies of problems of public administration".

15. Nadiia Vasylivna Datsii — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of Management of Foreign Activity and administrative management of the Academy of Municipal Management.

16. Anzor Hemydovych Devadze — Candidate of economic science, Doctor of Economics, professor, Sh. Rustaveli Batumi State University, Dept. of Tourism (Georgia).

17. Svitlana Heorhiivna Denysiuk — Doctor of Political Science, Professor of the Dept. Sociopolitical Sciences of the Vinnitsa National Technical University.

18. Valerii Ivanovych Dovhan — Doctor of science in Public Administration, Associate

Professor of the Dept. of Public Administration and Local Self – government of Khmelnytsky University of Management and Law.

19. Ivan Oleksandrovych Drahan – Doctor of science in Public Administration, Senior Researcher, Vice-Rector of Research and International Relations of the Academy of Municipal Management.

20. Nataliia Mykhailivna Drahomiretska – Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of Philosophy and Social and Political Sciences of the Odessa Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

21. Gargana Zhuleva – Doctor PhD, Executive Director of the Bulgarian government's "Program of access to information" (Bulgaria).

22. Olha Mykhailivna Ivanytska – Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. marketing and advertising of Kyiv National University of Trade and Economics.

23. Irvin Studin – PhD, Professor in the School of Public Policy and Governance of the University of Toronto, President of the Institute for XXI Century Questions, and also Editor-in-Chief and Publisher of Global Brief magazine (Canada).

24. Roman Petrovych Kaidashev – Doctor of juridical science, Professor of the Department of public administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

25. Denis Vasilievich Kislov – Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, associate fellow of the Ukrainian Academy of Sciences, Associate Professor of the Department of Marketing and Advertising, Kyiv National University of Trade and Economics..

26. Volodymyr Mykolaiovych Kozakov – Doctor of science in Public Administration, Professor of public policy and social development of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

27. Oleksandr Anatoliiovych Kornievs-kyy – Doctor of Political Science, Associate professor, the Head of the Dept. of civil society of the National Institute for Strategic Studies (NISS).

28. Iryna Petrivna Krynychna – Doctor of science in Public Administration, Associate Professor, Professor Department of Public Administration and Local Self-Government of the Dnepropetrovsk Regional Institute of Pub-

lic Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

29. Oleksii Igorevych Kryukov – Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of Political Science and Philosophy of the Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

30. Yurii Oleksiyovych Lytvyn – Doctor of science in Public Administration, Professor, Head of the Dept. of Public Administration and Local government of the Academy of Municipal Management.

31. Ivan Petrovych Lopushynskyi – Doctor of science in Public Administration, Professor, Head of the Dept. of public administration and local government of the Kherson National Technical University.

32. Oleksii Yuriyovich Mamichev – Doctor of Political Science, Associate professor, Head of the Department of Theory and history of Russian and international law of the Vladivostok State University of Economics and Service (Russia).

33. Mykola Mykolaiovych Mykolaichuk – Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of economic and financial policy of the Odessa Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

34. Edward Vazhayevych Mikeladze – Candidate of Economic Science, Professor, Tbel Abuseridze Hichaurskiy University. Faculty of Economics and Business (Georgia).

35. Oleksandr Volodymyrovych Molodtsov – Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of Public Administration and Local Self-government of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas.

36. Raisa Andriivna Naumenko – Doctor of science in Public Administration, Senior Research, Professor of the Dept. of management of the Kyiv National University of Trade and Economics.

37. Svitlana Mykhailivna Naumkina – Doctor of Political Science, Professor of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky.

38. Oleksandr Mykhailovych Nepomniashchyi – Doctor of science in Public Ad-

ministration, Academician of Academy of building of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

39. Larysa Mykolaivna Novak-Kaliaieva — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Dept. of Public Administration and Local Self-government of the Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

40. Tetiana Vasylivna Novachenko — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor of the Dept. of parliamentary and political management of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

41. Vitalii Mykolaiovych Oluiko — Doctor of science in Public Administration, Professor, Head of Khmelnytsky regional territorial office of the Antimonopoly Committee of Ukraine.

42. Oksana Ihorivna Parkhomenko-Kutsevil — Doctor of science in Public Administration, Advisor of the Head of the National Agency on corruption prevention.

43. Maria Ivanivna Piren — Doctor of Social Sciences, Professor, Head of the Dept. of the Chernivtsi National University.

44. Ruslan Mykolaiovych Pliushch — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor of the Dept. of Public Administration and Local Self-government of the Kherson National Technical University.

45. Oleh Valentynovych Polovtsev — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of Public Administration and Local Self-government of the Kherson National Technical University.

46. Oleksandr Vitaliiiovych Radchenko — Doctor of science in Public Administration, Professor of the emergency Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

47. Yevhenii Viktorovych Romat — Doctor of science in Public Administration, Head of the Dept. of marketing and advertising of the Kyiv National University of Trade and Economics.

48. Olha Mstyslavivna Rudenko — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor, Director of the Research Institute of Public Administration and Management of the Chernihiv National Technological University.

49. Anatolii Oleksandrovych Ruchka — Doctor of Social Sciences, Professor, Chief

researcher of the Institute of Sociology of National Academy of Science of Ukraine.

50. Serhii Yehorovych Sahanienko — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of public administration and local government of the Odessa Regional Institute of Public Administration under the President of Ukraine of the National of Public Administration under the President of Ukraine.

51. Maiia Volodymyrivna Sitsinska — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of Philosophy and Political Science of the National University of the State Tax Service of Ukraine.

52. Alexander Anatoliiovych Slinko — Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of political science and political administration of the Voronezh branch of the Russian Academy of National Economy and Public Service under the President of the Russian Federation (Russia).

53. Natalia Ivanivna Sobolieva — Doctor of Social Sciences, senior researcher, leading researcher of the Institute of Sociology of National Academy of Science of Ukraine.

54. Inna Hennadiivna Surai — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor of the Dept. of parliamentary and political management of the of the National of Public Administration under the President of Ukraine.

55. Olena Volodymyrivna Sushyi — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor, head of the laboratory of the Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Political Science of Ukraine.

56. Tadeusz Trocikowski — Doctor of Management Sciences, professor, corresponding member of the Regional Academy of Management, Chairman of the Regional Centre for European Integration (Poland).

57. Larysa Mykhailivna Usachenko — Doctor of science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Holder of the Order "For Merit III degree," public official of the I rank.

58. Alina Anatoliivna Khaletska — Doctor of science in Public Administration, Professor, Head of the Dept. of Management of Organiza-

tions and Foreign Activity of the Volyn Institute of Economics and Management.

59. Tetiana Viacheslavivna Filipenko — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Interregional Academy of Personnel Management.

60. Iryna Vitaliivna Chaplai — PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management, Executive Director of the Presidium of the NGO “Ukrainian Assembly of doctors of science in public administration”.

61. Olha Volodymyrivna Chervyakova — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Department of public administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

62. Yuriy Heorhiiovych Chernyshev — Doctor of Political Science, Professor, Head of the

Department of Altai State University, Director of the Altai School of Political Studies (Russia).

63. Yuriy Zhanovych Shaigorodskiy — Doctor of Political Science, Associate professor, Chief Research Scientist of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine.

64. Yuriy Valeriiovych Shpak — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of Economics of the enterprise of the East European University of economics and management.

65. Alina Yuriivna Yakymchuk — Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Dept. of public administration, documentation and information activities of the National University of Water Household and Environment.

66. Jautrite Briede — Dr. iur, Professor, University of Latvia, Faculty of Law (Latvia).

ЗМІСТ

Афонін Е. А., Мартинов А. Ю. Архетипіка соціально-політичних конфліктів: від модерну до постмодерну	17	Козак В. І. Становлення архетипної парадигми публічного управління в нинішньому конфліктному стані України.....	116
Бєльська Т. В., Хасанов Р. Р. Функціональні особливості інституційної поведінки суб'єктів глобального громадянського суспільства в зонах конфліктності..	32	Козаков В. М. Українська ментальність як архетипний фактор гармонізації суспільно-владних відносин	127
Валевський О. Л. Інституційний та психосоціальний аналіз українських реформ	43	Козлова Л. В. Психосоціокультурні передумови долання конфліктності в контексті реалізації політики децентралізації	136
Ворона П. В. Архетипна стратегія долання світоглядного конфлікту: досвід Ізраїлю.....	54	Котовська О. П. Соціальні конфлікти в епоху постмодерну та їх вплив на царину публічного управління: архетипно-ціннісний підхід.....	145
Гагарінов О. В. Стратегія трансформації пострадянської системи державного управління України як необхідна умова вирішення та запобігання соціальних конфліктів (архетипний підхід)	64	Ланіна В. В. Глобалізація архетипу надмірного споживання як новітнє джерело соціальних конфліктів та соціальної напруженості	165
Довгань О. В. Осмилення тексту в контексті нейронних мереж (архетипний підхід)	76	Лашкіна М. Г. Комунікативна складова конфлікту в сучасному світі: зародження архетипу самості (Das Selbst)	174
Євдокимова Є. І. Архетипічний підхід до вивчення конфлікту між лідером та командою	84	Ягі Махмуд Муса, Гарник Л. П. Архетипи економічної поведінки та їх витоки у науково-філософській думці близькосхідних країн.....	185
Зозуля В. О. Конфлікт потреб в рамках концепцій Абрахама Маслоу та Джона Бертона: архетипний аналіз	94	Yuriy Naplyokov Archetypal principles as a basis for non-conflicting decision-making	202
Кожем'якіна О. М. Мова довіри у вирішенні соціальних конфліктів (архетипний підхід)	106	Новаченко Т. В. Синергетичний концепт самоорганізації суб'єктів соціального розвитку: архетипний дискурс	212

Овчиннікова О. В. Насильство як фактор конфліктності в сім'ї: архетипний підхід	223	до ментально-архетипних чинників у дослідженні природи соціальної напруженості українського суспільства: теоретичні розвідки	329
Омельяненко В. А. Архетипний аналіз сучасних економічних конфліктів у контексті національної безпеки	233	Соловійов Є. В. Ціннісно-сміслові архетипи вимушених мігрантів як основа вироблення механізмів їхньої адаптації	343
Плахтій Т. О. Архетипна модель виникнення, ескалації та розв'язання соціального конфлікту	245	Судаков В. І. Глобальні детермінанти конфліктних взаємодій в сучасних моделях зайнятості (архетипний аналіз)	351
Пономаренко Л. В. Національна ідея як символічна передумова революцій ХІХ—ХХ ст. й еквіфінальна модель суспільних трансформацій ХХІ ст.	260	Урбанова Є., Маєвська П., Пасніченко В. Лояльність, благонадійність та опір корупції: психологічні аспекти та можливості діагностики (з досвіду Чеської Республіки)	359
Романенко Є. О., Чаплай І. В., Гурковський В. І. Теоретико-методологічна ідентифікація поняття “маркетингова комунікація” (архетипний підхід)	270	Цегельник О. В. “Інвестиционный конфликт”: стратегия и механизм разрешения психосоциальных противоречий в современном мире	369
Рыбаключева О. З. Архетипная стратегия решения социальных конфликтов в работе с кадрами органов внутренних дел Республики Беларусь	278	Черноіваненко А. В. Роль політичних партій у виникненні та розв'язанні політичних конфліктів в Україні: архетипний аналіз	377
Семенець-Орлова І. А. Динаміка освітніх інституційних змін у контексті конфліктності соціуму: архетипний концепт “неотрайбалізму” М. Маффесолі	288	Gennady Shkliarevsky Networks, hierarchies and the modern global unrest	387
Сердечна Л. В. Концепція реклами як вирішення суперечності між соціальною справедливістю та економічною ефективністю (архетипний підхід)	309	Якушко Н. О. Діалектика лідерства в контексті розвитку освіти в Україні: архетипний аналіз	401
Сичова А. О. Політична довіра як ресурс взаємодії між державою і суспільством (архетипний підхід)	319	Яременко Н. В., Коломієць Н. Є. Архетип “божественна дитина” як матриця подолання кризи соціогуманітарного простору	408
Сірий Є. В. Соціальна депривація у дотичності та взаємообумовленості			

ДОРОГІ ДРУЗИ, КОЛЕГИ!

Від імені Національної академії державного управління при Президентові України та особисто вітаю всіх нас із заключним етапом річної роботи однієї з потужніших наукових шкіл нашої академії — Української школи архетипіки.

Цього року головними фінальними заходами Української школи архетипіки в Києві стали V Міжнародний конкурс молодих учених і VIII теоретико-методологічний семінар за міжнародною участю, які зосереджені на найактуальнішій для України проблемі — виробленні стратегії та механізмів розв'язання конфліктів у сучасному світі. Приємно, що вітчизняна наукова школа відкрита до ідей наших європейських колег, яких презентує на форумі професор славетної паризької Сорбонни Мішель Маффесолі. Він прочитає відкриті лекції в НАДУ — для управлінців і в Інституті соціології НАН України — для соціологів. Впевнений, що напрацювання учасників Української школи архетипіки справно слугуватимуть важливій для сьогодення справі миру і безпеки.

Загалом заходи вітчизняних і зарубіжних учасників форуму архетипіки публічного управління відбуваються на тлі потужних процесів реформування української держави та її суспільних інституцій. Основу цих перетворень, як сказав би французький психолог Серж Московічі, складає новий тип людини, природа, ідентитет та інституційна поведінка якої сьогодні надто ускладнюються. Внаслідок цього виникає чимало соціальних протистоянь і конфліктів,

які до того ж живить тотальна недовіра у суспільстві. За цих умов надзвичайної гостроти набуває проблема відновлення соціального діалогу на нових принципах взаєморозуміння та взаємоповаги. Чималий потенціал для вирішення цього завдання криється в архетипній природі людини і суспільства. Незважаючи на початковий в цілому рівень розробленості архетипної проблематики у різних предметних сферах суспільного та гуманітарного знання, вона все ж знаходить належне обґрунтування в межах державно-управлінської науки.

Українська школа архетипіки, яка восьмий рік поспіль вигострює свою методологію на проблемах державного управління, об'єднує сьогодні понад 200 провідних науковців із 15 країн світу. Вона є відкрита до міждисциплінарних наукових досліджень і поширення результатів серед докторантів, аспірантів, магістран-

тів, студентів, представників органів державної влади і місцевого самоврядування, громадськості та засобів масової інформації. Такий багатосторонній обмін науковими ідеями неодмінно дасть поштовх подальшим дослідженням у межах архетипного підходу та загалом для розвитку наукової галузі державного управління в Україні.

Прийміть щирі побажання нових досягнень у дослідженні сучасних тенденцій розвитку науки і практики державного управління, зокрема в контексті архетипної парадигми.

Зичу вам, шановні учасники і гості наукового форуму архетипіки публічного управління, міцного здоров'я, щастя, творчого натхнення, завзяття й успіхів!

**З повагою,
президент Національної академії
державного управління при
Президентові України,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений юрист України**

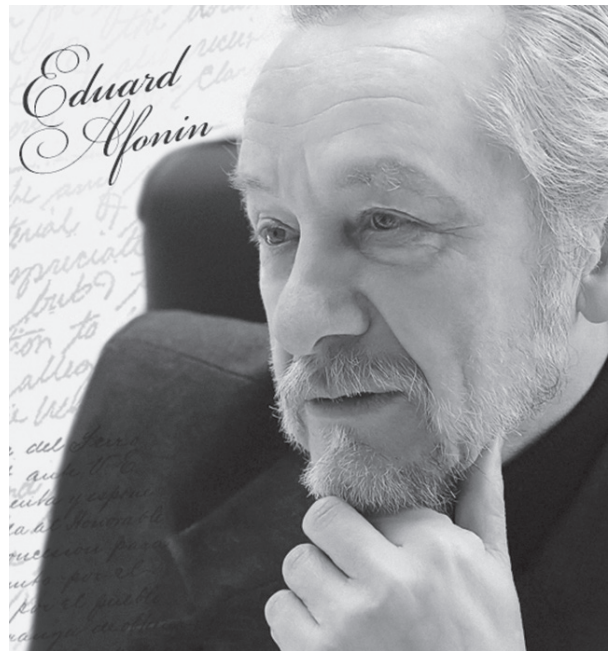
В. С. Куйбіда

ШАНОВНІ УЧАСНИКИ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО СЕМІНАРУ 2017, КОЛЕГИ, ДРУЗІ!

Радий вітати вас — провідних фахівців і початківців, представників науки з державного управління і соціології, історії і психології, філософії і політичних наук, дослідників і авторів соціально-гуманітарного знання про сучасне суспільство на заходах Української школи архетипіки 2017 року!

Особливо приємно бачити на щорічному зібранні представників Європейського й Американського континентів. Для нас велика честь приймати всесвітньо відомого соціолога, професора знаменитої французької Сорбонни, вельмишановного pana Мішеля Маффесолі. Це стало можливим завдяки підтримці з боку керівництва Національної академії державного управління при Президентові України в особі Президента академії, вельмишановного pana Василя Куйбіди, а також директора Інституту державної служби і місцевого самоврядування pana Сергія Телешуна.

Шановні друзі, сьогодні як ніколи перед країнами ХХІ ст. постають надто серйозні виклики, які формують сценарій майбутнього. Національні держави і світова спільнота стикаються з перекосами і розбалансуванням, передусім, систем управління, державотворчих, державно-приватних взаємодій та публічно-політичних процесів. Над нами нависають

численні локальні та глобальні конфлікти. Відповіддю на ці виклики стануть наші наукові архетипні розвідки та інтелектуальні рефлексії.

У ході дискусій ми спробуємо торкнутися глибинної природи сучасних загроз, розібратися з широкою палітрою нових мотивів людського розвитку, передбачити ймовірні сценарії майбутнього, а головне — запропонувати сповнене консенсусу бачення можливих шляхів розв'язання вузлових проблем сьогодення і завтрашнього дня.

Хочу побажати усім нам, як сказав би Зигмунд Бауман, текучості думки, свободи духу і совісті, що спираються на принципи наукової честі, гуманістичного, людиновимірного поступу наших з вами устремлінь!

**Співзасновник Української школи архетипіки,
доктор соціологічних наук,
професор**

Е. А. Афонін

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Від імені редакції збірника “Публічне урядування”, прийміть щирі вітання з виходом спеціального випуску, що містить зміст доповідей VIII теоретико-методологічного семінару за міжнародною участю “Архетипіка і публічне управління: стратегії та механізми розв’язання конфліктів у сучасному світі”, що відбувся 28–30 травня 2017 року у м. Києві (Україна).

На сучасному етапі розвитку державне управління України характеризується постійними змінами у сфері владно-управлінської діяльності, що, своєю чергою, потребує її оптимізації та модернізації з використан-

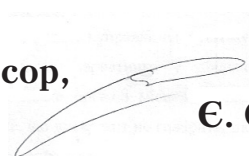
ням сучасного архетипового підходу. У матеріалах збірника “Публічне урядування” комплексно розглядається вплив архетипового фактора на вирішення проблем діяльності урядових структур, центральних і місцевих органів державної влади, притаманних їм функцій, а також соціальних сил, що утворюють ці структури.

Хочу особисто подякувати керівнику Української школи архетипіки, доктору наук з державного управління, професору Афоніну Едуарду Андрійовичу, який організував проведення восьмого теоретико-методологічного семінару з архетипіки. Треба віддати належне тим зусиллям, що їх роблять науковці Української школи архетипіки разом зі своїми колегами з різних країн щодо актуалізації, раціоналізації та модернізації державного управління.

Користуючись нагодою, висловлюю щире подяку співзасновникам збірника — Міжрегіональній Академії управління персоналом, Українській технологічній академії, редакційній колегії, авторам та всім, хто сприяв випуску видання, і запрошую у подальшому брати активну участь у створенні його нових номерів.

Бажаю здійснення всіх творчих задумів, міцного здоров’я, щастя, добробуту та сімейного благополуччя!

**З повагою,
головний редактор,
завідувач кафедри публічного адміністрування МАУП,
президент Всеукраїнської Асамблеї
докторів наук з державного управління,
доктор наук з державного управління, професор,
заслужений юрист України**

Є. О. Романенко

Афонін Едуард Андрійович,

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри політичної аналітики та прогнозування, Національна академія державного управління при Президентові України, 03057, Київ, вул. Ежена Пот'є, 20, тел.: (067) 244 46 59, brafonin@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7493-6907

Афонин Эдуард Андреевич,

доктор социологических наук, профессор, профессор кафедры политической аналитики и прогнозирования, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, 03057, Киев, ул. Эжена Потье, 20, тел.: (067) 244 46 59, brafonin@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7493-6907

Afonin Edward Andreevich,

Doctor of sociological science, Professor, Professor of the Department of Political Analysis and Forecasting, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, 03057, Kyiv, Str. Eugene Pottier, 20, tel.: (067) 244 46 59, brafonin@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7493-6907

Мартинов Андрій Юрійович,

доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України, Інститут історії України НАН України, 01001, Київ, вул. Грушевського, 4, тел.: (044) 483 15 72, e-mail: martynov.andriy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9802-5980

Мартынов Андрей Юрьевич,

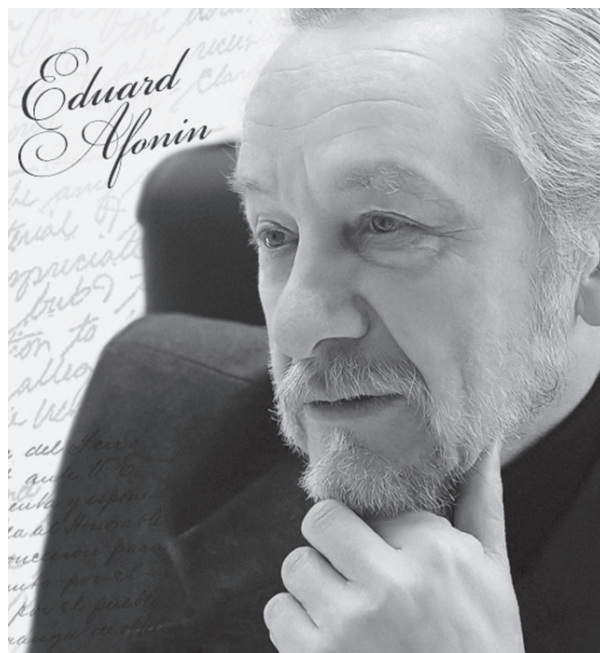
доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела истории международных отношений и внешней политики Украины, Институт истории Украины НАН Украины, 01001, Киев, ул. Грушевского, 4, тел.: (044) 483 15 72, e-mail: martynov.andriy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9802-5980

Martynov Andrey Yurievich,

Doctor of historical science, professor, leading researcher of the the Department of history of international relations and foreign policy of Ukraine, Institute of History of Ukraine, Str. Grushevskogo, 4, 01001, Kyiv, tel.: (044) 483 15 72, e-mail: martynov.andriy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9802-5980

АРХЕТИПІКА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ: ВІД МОДЕРНУ ДО ПОСТМОДЕРНУ

Анотація. У статті розглядається проблема тлумачення соціально-політичних конфліктів з точки зору теорії архетипів. Показано історичний фон зміни архетипів розвитку соціально-політичних конфліктів за часів модерну і постмодерну. Виявлено проблеми інституційного регулювання конфліктного потенціалу.

Ключові слова: архетип, соціально-політичний конфлікт, модерн, постмодерн.

АРХЕТИПИКА СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ: ОТ МОДЕРНА К ПОСТМОДЕРНУ

Аннотация. В статье рассматривается проблема интерпретации социально-политических конфликтов с точки зрения теории архетипов. Показано исторический фон изменений архетипов развития социально-политических конфликтов от времен модерна и постмодерна. Рассмотрена проблема институционального регулирования конфликтного потенциала.

Ключевые слова: архетип, социально-политический конфликт, модерн, постмодерн.

ARHETYPYKA OF THE SOCIOPOLITICAL CONFLICTS: FROM MODERN TO POSTMODERN

Abstract. The article presents a problem of interpretation of social-political conflict in the archetype theory context. The paper analyses the evolution of archetype in example conflicts of modern and postmodern. In conclusion, the author's discusses the institutionalization of management of conflict potential and the problems that accompany it.

Keywords: archetype, social-political conflict, modern, postmodern.

Постановка проблеми. Доба європейського Просвітництва фактично підвела підсумок під дискусією щодо соціально-історичної природи конфліктів. Від часів Античності вважалось, що конфлікти є неминучим суспільним явищем. Французький соціолог Реймон Арон, звернувшись до спадку Фукідіда, який описував перипетії Пелопоннеської війни, констатував, що війна є наслідком виро-

ку долі, втіленням протиріч, покликаних стимулювати неминучі зміни [1, с. 73]. Італійський мислитель середньовіччя Нікколо Макіавеллі також вважав, що конфлікти є об'єктивною характеристикою політичного життя. Натомість англійський філософ і державний діяч Томас Мор, який вважається засновником утопічних ідей, допускав можливість виникнення такого порядку, який мі-

німізує кількість конфліктів. Його ж співвітчизник Томас Гоббс, який був свідком подій Англійської революції початку XVII ст., стверджував, що лише потужна державна влада здатна зупинити перманентну війну всіх проти всіх.

У наступну суспільно-історичну епоху, що її започаткувала Велика французька революція (1789–1794), конфлікт вважався найгострішою формою виявлення таких суспільних протиріч, як зіткнення протилежностей, що виявляють різні соціально-класові інтереси і можуть їх задовольнити лише перемогою однією із сторін конфлікту.

Сучасність пропонує дещо інший порядок денний, коли конфлікт розуміється як перманентний стан соціальних відносин. Навіть безконфліктні відносини латентно несуть в собі потенціал конфліктності, що виявляється у боротьбі за цінності, претензіях на особливий соціальний статус, владу чи недостатні для всіх матеріальні блага. Сьогодні ми маємо широке розмаїття конфліктів: між індивідами, групами всередині суспільства, міждержавні, цивілізаційні та міжцивілізаційні конфлікти. За своєю сутністю конфліктом є як об'єктивно існуюча або суб'єктивно уявна проблема, що виступає причиною конфронтації, з приводу якої сторони вступають у суперечку.

Сьогодні загалом можна говорити про хаос конфлікту як найбільш ймовірний стан складної суспільної системи за умов явно недостатніх зусиль, спрямованих на організацію порядку. Натомість у модерній картині світу конфлікт набував реального сенсу та свідчив про реаль-

не зіткнення непоборних інакше, як знищення супротивного суб'єкта соціально-класових інтересів. Постмодерна картина світу, яка спирається, на думку Жана Бодріяра, на симулякри як кінцевий етап еволюції знака, остаточно витісняє амбівалентність символічного обміну і перетворює конфлікт на абсурд, позбавлений морального та історичного сенсу. За умов постмодерної сучасності демократія меншості визначає спосіб вирішення конфліктів на тлі безмовної більшості, а часто-густо й за рахунок фінансово-спекулятивних практик. Яскравим прикладом виступають українські бідняки, які, зражені “власною” елітою, переживають згортання власного виробництва, руйнацію освіти, медицини, науки, передачу українських ресурсів у власність глобалізованим елітам.

Ті, хто руйнують державу, ставлять під сумнів саме існування громадянського суспільства, якому потрібна опора в державній інфраструктурі, навіть якщо це громадянське суспільство давно сформовано. Слабка ж держава в нинішніх українських умовах перетворюється з ліберально-демократичної на номенклатурно-олігархічну інституцію, яка ігнорує інтереси більшості суспільства.

Третій світ складається сьогодні із суспільств, де державні структури нерозвинені, або зруйновані, внаслідок чого рівень політичної культури настільки низький, що практикою повсякденності є перманентне насилля. Стара і нова периферія демонструють нездатність до виявів ані соціальної міжнародної солідарності, ані цивілізаційної солідарності в ареалах світових релігій. Арабські “револю-

ції” 2011 р. красномовно свідчать, що каміння в руках “революціонерів” перетворюється на символ запрошення суспільства у кам’яний вік. Бідняки виштовхуються у резервації, де приречені на тихий економічний геноцид. Немає духовного опору, що стає основою опору політичного. За цих умов конфлікт має шанс бути врегульованим, якщо регуляторні механізми інституціоналізовано, а дії конфліктуючих сторін формалізовано. Безпека може бути надійною, якщо забезпечено безпеку обох конфліктуючих сторін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розкриваючи постмодерну соціальну реальність, американський соціолог Льюїс Козер у своїй книзі “Функції соціального конфлікту” (1956) привертає нашу увагу до думки, що *чим більше різних конфліктів у суспільстві, тим складніше поділити суспільство на два чіткі ворожі табори, між якими немає жодних спільних цінностей і норм.* Тому, чим більше “незалежних” одне від одного конфліктів, тим краще для єдності суспільства. Своєрідним доповненням до сказаного є думка німецько-британського соціолога Ральфа Дарендорфа, який у працях “Класова структура і класовий конфлікт” (1965) і “Соціальний конфлікт в сучасності” (1988) розглядає наявність конфліктів як природний стан суспільства, яке всюди пронизане розузгодженням і конфліктом. Тому *“не наявність, а відсутність конфлікту є чимось дивним і ненормальним”.* Хіба що зовні відсутність конфлікту може свідчити про його переміщення у внутрішній (латентний) план, керувати яким складніше, ніж відкри-

тим. Не менш прихованою виглядає модель глобального конфлікту цивілізацій, який несе в собі протиріччя між центром і колонізованою ним периферією [2, с. 172].

У науковій літературі з конфліктології детально розглядаються теоретичні і практичні проблеми сутності, природи і механізмів соціальних конфліктів, розкривається ймовірнісний характер їх причинності [3, с. 56] і стверджується, що без ефективних інституцій практика врегулювання конфліктів занепадає [4]. Російсько-американський соціолог Питирим Сорокін детально проаналізував феномен соціальної революції як втілення системного зіткнення різних соціальних інтересів. Він дійшов висновку, що рецептом уникнення революцій є своєчасні реформи. Однак саме недостатня ефективність реформ створює передумови для вибуху революції. На думку П. Сорокіна, реформи можуть бути успішними, якщо: 1) реформи не руйнують людську природу і не суперечать базовим людським інстинктам; 2) практичному етапу реформ передують ретельне наукове дослідження конкретних соціальних умов; 3) кожній реформі передують тестування на об’єктах меншого соціального масштабу; 4) реформи втілюються правовими і конституційними способами [5, с. 271]. Натомість такий ідеальний план реформ надто рідко зустрічається у реальній історії.

Хаос і деструкція перехідної доби суспільного розвитку супроводжується руйнацією суспільного договору, що ґрунтується на бажанні “взяти” будь-якими засобами максимально, доклавши задля цього міні-

мум зусиль. Такі конфлікти й загалом реконструкція суспільно-владних відносин вкрай важко вирішується нерадикальними засобами. Тому сьогодні, як ніколи актуалізується *Інституціоналізація механізмів врегулювання конфліктів*, яка має випереджати їх появу.

Метою статті є з'ясування особливостей конфліктів модерної і постмодерної доби з огляду на архетипну природу суспільної свідомості.

Виклад основного матеріалу. Одним із найпомітніших симптомів неврегульованості конфлікту є стан суспільної аномії, яка віддзеркалює від'ємне ставлення людей до норм і моральних цінностей певної соціальної системи. Змістовно аномія стає результатом конфлікту між культурно виниклим змістом і соціально закріпленою формою, проявом суперечки між цілями людей та нездатністю їх досягнути звичними засобами.

За часів модерну соціальний конфлікт розглядався як боротьба соціальних спільнот, що мають непримиримі соціально-класові інтереси, за домінування або підвищення статусу соціальних суб'єктів в ієрархічній структурі суспільства. Традиційною представлялась і структура соціального конфлікту:

- *передкризовий стан* соціальної системи, що виявляє перші симптоми кризи, пов'язані з вичерпаністю її потенціалу;
- *кульмінація кризового стану* соціальної системи, пов'язана з переростанням її в катастрофу;
- *заклучна стадія кризи* — революція або перехід системи соціальних відносин, що породила кризу, в її новий стан.

Соціальному конфлікту сучасної — постмодерної епохи, що перетворює суспільну систему на розмаїття самодостатніх індивідів, властива боротьба навколо потреб, інтересів, цінностей, норм. Революція за таких умов може спалахнути, але не тоді, коли маси живуть гірше в абсолютному смислі, а тоді, коли їх становище суттєво поліпшується і стимулює інтенсивне зростання нових очікувань. Ціннісно-нормативний конфлікт має порівняно з конфліктами, викликаними потребами та інтересами, більш виражений ідеологічний характер. Тут стикаються протилежні інтерпретації суспільного розвитку. Люди вірять у певний шанс виходу з кризи, вірять у той чи інший варіант ідеї справедливості та свободи. Системний суспільний конфлікт на революційному етапі свого розвитку максимально загострює усі типи конфліктів та поширює свою дію на індивідуальному, суспільному та цивілізаційному рівнях.

Ключове значення в ході розгортання процесів суспільних перетворень відіграють такі найважливіші елементи інституційного соціального контролю, як владно-організаційний, силовий та ідеологічний державний контроль та самоконтроль різних соціальних суб'єктів.

Взагалі поняття "*соціальний контроль*" є одним із найбільш суперечливих у сучасній системі соціологічної термінології. Наведемо лише деякі тлумачення цього терміна, які так чи інакше використовуються нами у статті.

Найпоширенішим із них є розуміння соціального контролю як

сукупності норм і цінностей суспільства, а також санкцій, які застосовуються з метою їх здійснення. Такої точки зору на механізм здійснення соціального контролю дотримувався, зокрема Еміль Дюркгейм, який у своїй соціальній теорії (“Метод соціології”, 1898) відводив чільне місце контролю соціальних норм, наголошуючи, що їхня деформація призводить до аномії, тобто паралічу механізмів утворювання соціальних норм, та до кризових явищ у суспільстві, які пов’язані із демонтажем соціальної солідарності. При цьому суспільна воля у стані аномії є паралізованою [6, с. 64.]. Тобто за цих соціально-історичних обставин можна спостерігати стан, коли інституційна сила ще є, індивідуальна воля є, а загальної сили волі єдиного суб’єкта, спрямованої на контроль за дотриманням соціальних норм, які складають основу механізму соціального контролю, вже немає.

У цьому контексті Макс Вебер у своїй праці “Протестантська етика та дух капіталізму” (1903–1904) наголошував на важливості взаємовпливів між нормами соціального контролю та самоконтролем, зокрема у вигляді різноманітних форм релігійного аскетизму.

Поступово формуються нові, насамперед, морально-етичні норми, покликані ззовні регулювати повсякденне суспільне життя. Встановлений таким чином новий механізм соціального контролю закріплюється завдяки формуванню відповідних соціальних інститутів, таких як державні силові структури та засоби формування адекватної дійсності громадської думки.

Досить часто поняття соціального контролю ототожнюється із політичною владою. Наприклад, американський політолог Ганс Моргентау під цим терміном у галузі політології розуміє контроль над свідомістю та діями інших [7, с. 140]. Подібний метод соціального контролю застосовується із самого початку відомої писемної історії. Наприклад, широко він був розвинений у Стародавньому Єгипті, Месопотамії, де каста жерців таким чином реалізовувала сакральну владу. За часів епохи пізнього Середньовіччя, коли Реформація радикально змінила духовний обрій пересічного західного європейця, а також завдяки ідеологічним зусиллям Н. Макіавеллі, відбулась диференціація релігійного життя та секуляризація цивільної політики. При цьому навички здійснення ефективного соціального контролю для макіавеллівського Володаря набули особливої ваги.

Взагалі для “органічної спільноти” — *Gemeinschaft* (за термінологією німецького соціолога Фердинанда Тьоніса) та *Gesellschaft* — суспільству притаманні різні типи соціального контролю. Для ще слабо структурованої спільноти важливого значення набуває авторитет, а вже для модерного суспільства — правова норма. Щодо різновидів авторитету, М. Вебер наголошував, що традиційне панування ґрунтується на вірі у святість порядків, які існують здавна. Харизматичне панування засноване на відданості харизмі вождя. Легальне панування існує завдяки встановленим правилам. Найчистішим його типом є панування бюрократичне [8, с. 157–160].

У цьому контексті у сучасному постмодерному суспільстві, де активно становляться новітні засоби творення, накопичення та поширення інформації, як важливого владного ресурсу, особливо з розвитком сучасних комунікаційних технологій, суттєвого значення набуває соціальна маніпуляція як метод управління, який полягає у розвитку прихованих впливів на масову свідомість і поведінку людей з метою примусити їх діяти (або проявляти пасивність) в інтересах певних соціальних сил [9, с. 296]. Найчастіше такий механізм соціального контролю реалізується через засоби масової інформації. Характеризуючи його, як один із виявів масової культури, британський прем'єр-міністр Уїнстон Черчилль у своїх мемуарах наголошує, що після закінчення Першої світової війни в умовах гострої соціальної кризи Велика Британія була врятована від руйнівної соціальної революції громадською думкою, футболом та традиційними пивними пабами.

Протягом ХХ ст. організація інститутів, покликаних реалізовувати соціальну маніпуляцію, ставала все складнішою та поширенішою. Соціальна технологія управління все більше орієнтувалася на безпосереднє формування, прийняття та реалізацію політичних рішень. Інструментарій цього процесу, як однієї з найважливіших форм соціального контролю, включає в себе різноманітні методи регуляторного впливу. Серед них — правові норми, силовий тиск, раціональна або ірраціональна аргументація, навіть пряма маніпуляція. Її об'єктами стають: людина, як

головний об'єкт впливу комунікації та громадська думка, як носій комунікації [10, с. 234].

Оскільки те, що звуть громадською думкою, як із знанням сутності справи підкреслював відомий британський політичний діяч Бенджамін Дізраелі, скоріше заслуговує назву суспільних емоцій — ця сфера є об'єктом постійних маніпуляцій, що стають універсальним механізмом ефективного соціального контролю за буттям інформаційного суспільства [11, с. 100].

Більш вузьке спеціалізоване розуміння соціального контролю пропонує американська емпірична соціологія. Вона пов'язує цей феномен з тлумаченням організації контролю за різними втіленнями, насамперед, девіантної поведінки. Так, класик американської соціології Роберт Мертон вважає, що американське суспільство інтенсивно породжує суттєве протиріччя між навіяною розвиненою споживацькою психологією бажань та колом законно досяжного, внаслідок чого відбувається послаблення норм та інститутів, які регулюють та дисциплінують поведінку людей, що врешті призводить до заперечення авторитету соціальних норм та різноманітних форм девіантної поведінки [12, с. 292].

З розвитком глобальної пропаганди моральних норм споживацького суспільства ця тенденція поступово і невинно охоплює все більше коло країн. Так, Ірак у 1990 р. намагався оговтатись від поразок у війні з Іраном за рахунок захоплення багатств сусіднього Кувейту. З того часу проти Багдаду діють міжнародні санкції, що засвідчують наявність проблем із

контролем за девіантною поведінкою не лише індивідів, а й складних соціальних організмів — держав, яких на сленгу американської дипломатії називають ізгоями.

Отже, крім форм соціального контролю у вигляді певних владних механізмів, які діють на державному рівні та в структурах громадянського суспільства, а також контролю за девіантною поведінкою, не менш важливою категорією, що детермінує дві попередні, є *самоконтроль індивіду*. Це поняття вдало передає термін соціальної психології — локус контролю, який полягає у фіксації ступеня та міри того, як особистість сприймає своє життя, тобто таким, що контролюється її власними зусиллями та діями, або контрольованим ззовні — випадком або анонімними зовнішніми силами [13, с. 74].

Ще один тип соціального контролю пов'язаний із управлінням конфліктами. Основи сучасної конфліктології як теорії менеджменту у сфері соціальних конфліктів заклав німецько-британський соціальний мислитель і громадський діяч Ральф Дарендорф. Він запропонував теорію раціонального врегулювання тривалого конфлікту, який підлягає управлінню, а отже, і соціальному контролю. Тим самим політичні конфлікти визначаються як спосіб трансляції часто деструктивної енергії громадянського протистояння, яке не піддається регуляції, на контрольовану політичним класом конструктивну енергію пошуку шляхів виходу з кризового стану. Конкретні технології такого підходу до контролю за конфліктами залишаються за межами теми нашої статті.

Усі названі форми соціального контролю завжди взаємодіють у складній системі, та не можуть розглядатись окремо. Механізм соціального контролю функціонує саме завдяки складній взаємодії між відповідними інститутами, покликаними регулювати суспільні відносини, та морально-етичними нормами самоконтролю індивідів, чиї рішення суттєво впливають на інституційний соціальний контроль.

Водночас будь-який функціональний вид соціального контролю завжди є відносним, адже дії історичних суб'єктів сьогодні визначаються минулим і можуть детермінувати майбутнє. Проте майбутні події ще не можуть впливати на наші дії сьогодні. Тож, цілком справедливо буде зазначити, що сучасний — постмодерний соціальний контроль буде залежати від хиткого балансу між вчорашньою “соціальною статикою” та нинішньою “соціальною динамікою”.

Структура соціальних перетворень. Соціально-історичний сенс суспільних реформ можна зрозуміти на основі поєднання структурного та функціонального підходів до їхнього тлумачення. З одного боку, слід звернути увагу на радикальну зміну, насамперед, сукупності норм та процедур прийняття владних рішень, а з іншого — заслуговують на увагу зміни в галузі соціальної етики та моралі, зокрема щодо авторитету певних статусних груп або владних структур, насамперед, пов'язаних із соціальним контролем. Мова йде, зокрема, про такі традиційно важливі суспільні інститути, як школа, церква, поліція, військо.

Досить умовно структуру соціальних реформ можна представити як складну модель взаємодії таких її складових, як:

- економічні реформи, квінтесенцію яких становлять зміни у відносинах власності, податкової, земельної та грошової реформ;
- політичні реформи, що змінюють політичну систему, народжують нових суб'єктів політичного процесу; адміністративна реформа, яка торкається основ державного бюрократичного апарату; реформа виборчого законодавства, пов'язаного з гарантуванням виборцям чесної політичної конкуренції, що уможлиблює виправлення помилок минулого під час нових виборів;
- соціокультурні реформи, найважливішою серед яких є освітня, що детермінує, так би мовити, ідеологічне забезпечення нової соціально-політичної системи та її відтворення у прийдешніх поколіннях.

Перетворення в галузі духовного життя суспільства підводять ризик, завершуючи дію старих механізмів соціального контролю та започатковуючи нові.

Взагалі поштовх до реформ завжди дає фактичне скасування діючих на певний час механізмів соціального контролю. Відповідно період соціальних реформ, зазвичай, закінчується встановленням нових норм соціального контролю, які є наслідком цих системних перетворень. Найважливіше значення при цьому мають нові соціальні цінності, які є, так би мовити, душею будь-якої системи соціального контролю.

Отже, об'єктивним критерієм початку певних перетворень є атака

різних соціальних агентів на існуючі соціальні цінності, ментальне поле яких фактично утримує існуючий соціальний порядок.

Пояснюючи цей процес, італійський комуніст Антоніо Грамші, чий теоретичні розробки першої половини XX ст. відіграли важливу роль у розвитку новітніх концепцій соціального контролю, на відміну від ортодоксальних марксистів, які постійно наголошували на переважно силовому контролі влади в класовому суспільстві, підкреслював, що механізм влади полягає не лише в присилуванні, а й у переконанні. Будь-яка пануюча еліта має легітимізувати та утримувати владу за допомоги *переконання* суспільства у справедливості існуючого соціального устрою.

На значенні громадської думки для здійснення ефективного соціального контролю акцентував увагу "батько" новітньої соціологічної думки Огюст Конт. Він зазначав, що весь соціальний механізм діє на основі різних точок зору [14, с. 68]. Тому формування незалежної громадської думки, яка виникає переважно в структурах громадянського суспільства, є критично важливим етапом для ефективної дії демократичних механізмів соціального контролю. При цьому критичними стають реформи силових важелів впливу на суспільство та контроль за формуванням громадської думки.

Взагалі, з нашої точки зору, структура соціальних реформ на певних етапах історичного розвитку суспільства принципово різниться. Розглянемо ці процеси в стані, характерної для модерну, соціальної статичності та властивій для постмодерну динаміки.

Найбільш адекватною моделлю для такого опису є авторська ідея “універсального епохального циклу” (1996), що складається з двох (статично і динамічно) унормованих періодів “інволюції” та “еволюції”, коли постають та відтворюються певні системи соціального контролю. Реформи при цьому мають частковий, так би мовити, косметичний характер, який по суті не змінює існуючі механізми соціального контролю.

Зазначені внормовані періоди межують з двома перехідними станами епохального циклу, пов’язаними зі змінами соціального суб’єкта (“МИ” на “Я” чи навпаки), становленням, перетворенням та розвитком соціальних інституцій. При цьому під час перехідного стану “коеволюції”, коли народжується суб’єктність “Я”, ми спостерігаємо розхитування старої — державної системи соціального контролю, який поступається місцем самоконтролю, що живить інституції громадського контролю.

Радикальний перехідний стан “революція” підводить ризику під історично “відпрацьованим” циклом та започатковує принципово новий соціальний цикл.

Подивимось як запропонована модель “працює” при аналізі відомих соціальних трансформацій.

Історичний досвід соціальних реформ. Зосередимось на найбільш гучних революціях, які врешті сформували соціальні умови в сучасному авангарді історичного процесу. Мова йде про нідерландську, англійську, американську та французьку буржуазні революції XVI–XVIII ст. Усі вони, незважаючи на певні культурні відмінності, були викликані різними

історичними обставинами свого розгортання, темпу змін, їх радикальністю, сталістю формування нового соціального устрою, спадщиною для майбутніх поколінь.

Насамперед, це стосується впливу релігійного фактора, як ключового при традиційній формі організації соціального контролю, на радикальні соціальні перетворення. Особливо показовими у цьому плані є перші три революції. Вони здійснювались під ціннісним впливом ідей Реформації, коли соціальні суб’єкти консолідувались навколо ідей різних гілок протестантизму та католицизму. У результаті приблизно протягом життя одного покоління відбувався процес формування нових інститутів соціального контролю, притаманних буржуазному суспільству.

Французька революція кінця XVIII ст. була виплекана на ідеях Просвітництва. Вона взагалі сформувала підстави для секуляризації громадянського суспільства на основі перетворення його на об’єкт майже релігійного поклоніння. Достатньо лише згадати спроби якобінців запровадити культ Розуму.

Легітимізація перетворень у кожному конкретному випадку відбувалась на основі відмови від традиційних механізмів соціального контролю. У випадку з Нідерландами це було панування католицької Іспанії, яка розглядалась як перешкода не лише вільному віросповіданню, а й як наглий визискувач нідерландських багатств, які поступово накопичувались із розвитком товарно-грошових відносин. В Англії таким ворогом, народженим перебігом соціально-політичної капіталізації, стала стара на-

півфеодална королівська влада, яка своїми неадекватними діями порушила негласний соціальний договір щодо режиму оподаткування, переслідувала радикальних дисидентів (так себе називали адепти релігійної Реформації). Зрештою вони переселились до Північної Америки, де створили нові поселення і наприкінці XVIII ст. звільнились від системи контролю з боку метрополії.

Американська революція, яка збіглась у часі з процесом народження так званого американського способу розвитку капіталізму, з одного боку, синхронізувалась із боротьбою за незалежність північноамериканських колоній від британської корони, а з іншого — вплинула на започаткування Французької революції, яка фактично відкрила новий глобальний цикл соціально-історичного розвитку та сформувала сучасні інститути соціального контролю.

Проте ми вже на початку статті наголошували, що процес глобалізації, який інтенсифікувався після розпаду соціалістичного табору, формує принципово нові тенденції соціальних перетворень. Так, американський фінансист, інвестор і філантроп Джордж Сорос вбачає загрозу відкритому суспільству з боку нестабільності, яка спричинена відсутністю розгорнутих соціальних цінностей. Аби врятувати становище, він пропонує діяти правильно та морально, навіть якщо це часом здається недоцільним, тобто перетворити засіб досягнення мети на саму мету.

Відомий американський соціолог і футуролог Елвін Тоффлер пропонує вирішувати проблему контролю за

змінами засобами чіткого усвідомлення довготермінових соціальних завдань та демократизації шляхів їх досягнення [15, с. 392]. При цьому інтенсивної гуманізації соціальних перетворень ми спостерігати не можемо, адже наслідки соціальної модернізації все ще пов'язанні з відчутною депопуляцією населення та всім комплексом негативних соціальних явищ, які інтенсивно розвиваються у сприятливому для них середовищі аномії та перманентного стресу для більшості верств суспільств, які перебувають у стані трансформації.

Історичний досвід соціальних реформ засвідчує, що їхнім наслідком є встановлення нових механізмів функціонування суспільства та якісне оновлення соціальних інститутів, які покликані здійснювати перманентний соціальний контроль. Розглянемо з цієї точки зору новітній досвід нашої країни та нашого північного сусіда.

Український та російський шляхи реформ і соціальний контроль. Демонтаж радянської суспільної системи в обох країнах відбувався з певними специфічними рисами, але одночасно в процесі перебудови. Поступово крок за кроком відбувався відхід від традиційного механізму державного соціального контролю та його поступова руйнація. Зокрема, відмова від шостої статті Конституції СРСР, яка закріплювала керівну роль Комуністичної партії, стала справжньою “тихою” революцією. Тим самим фактично було вилучено структуроутворюючий стрижень радянської політичної системи, який забезпечував легітимізацію та сенс її існування.

Подальше просування проекту перебудови було пов'язане з делегітимізацією більшості діючих на той час правових норм (цьому сприяв постулат — “все, що не є заборонено законом, те є дозволеним”), що створило сприятливі умови для розвитку не лише правового нігілізму, а й різноманітних методів приватизації представниками колишньої радянської владної еліти суспільної власності. Врешті поступово, відносно малою кров'ю, була здійснена справжня соціальна революція, що спокусила на статуси та соціальні ролі “робітничого класу”, “трудового селянства”, “інтелігенції” та правлячої еліти.

Увесь цей процес супроводжувався демобілізацією колективістських стереотипів масової поведінки та активною пропагандою гедоністичної індивідуалістичної моралі, спрямованої не на “протестантський аскетизм” першопочаткового нагромадження капіталу (у веберівському розумінні цього поняття), а на нову форму “грабунку награвованого” з одночасною руйнацією виробничого та наукового потенціалу. Наслідком цих базових трансформацій став демонтаж системи соціального забезпечення та всієї соціальної сфери від дитячого садочка, середньої та вищої школи до закладів медицини та пенсійного забезпечення.

Соціальні інститути, які в силу своїх функцій мали б забезпечувати відтворення системи соціального контролю — школа, церква, наука, армія, виконавча та законодавча влада, засоби масової інформації, тощо — опинились у глибокій системній кризі. Школа і вищі зав'язли у

непродуманих реформах, які нівелювали колись потужний універсальний підхід до надання початкових і професійних знань та призвели до соціального розшарування молоді. Церква виявилась неготовою дати відповідь на моральну кризу суспільства, за візантійською традицією вона вступила в союз із владою. А в Україні православна церква взагалі в силу політичних причин була поділена на ворогуючі між собою конфесії. Наука була дезорієнтована ринковим підходом до своєї діяльності, коли схоластику плану наукових відкриттів замінила проза товарно-грошових відносин. Виконавча та законодавча гілки влади зайнялись поділом владних повноважень. У Росії цей “конституційний процес” у жовтні 1993 р. потребував кривавого натуралістичного спектаклю з розстрілом Білого дому. В Україні Конституція була прийнята після тривалих з'ясування стосунків між гілками влади в одну ніч. Але її “реформування” після квітневого 2000 р. референдуму все ще триває.

Нарешті засоби масової інформації поки що не перетворились на четверту владу, покликану здійснювати, так би мовити, неформальний контроль за діяльністю всіх представників влади. Тим самим вони не стали “очами та голосом громадянського суспільства”. Розвиток останнього стримують “індустріальна спадщина”, що знаходиться під патронатом олігархічних груп і, таким чином, утримує суспільство в тотальній бідності, та штучна “професійна універсалізація” освітньої бюрократії, яка стоїть на заваді розвитку суспільного розподілу праці.

Усе це багато в чому і в Україні, і в Росії є наслідком недостатнього рівня громадського самоусвідомлення та самовизначення, у тому числі у сфері здійснення соціального контролю, який визначальним чином залишається за державою, яка, своєю чергою, не поспішає делегувати це право громадськості. До того ж, утворені державою інститути по “зв’язках з громадськістю” (public relations) перетворились на функцію великого бізнесу, що спирається на відомий постулат Марка Твена, в якому чесність постулюється найкращою політикою, особливо якщо вона приносить гроші.

Отже, спільними проблемами обох посткомуністичних країн є відсутність дієвих структур громадянського суспільства, в силу чого є дефіцит ефективної, не комуністичної, конструктивної опозиції. Натомість соціальний контроль державних інститутів у політичній сфері в ідеалі має бути непідкупним та об’єктивним суддею, покликаним не грати на боці певних політичних сил і крупного капіталу, а лише слідкувати за тим, аби всі суб’єкти політичного процесу дотримувались встановлених правил гри.

При цьому, як наголошує російський політолог Олександр Панарін, політика виступає як інноваційний процес виробництва нових владних статусів та впливів у межах універсальної правової норми. На основі цих міркувань О. Панарін вважає, що в основі політичних революцій знаходиться не конфлікт між продуктивними силами та виробничими відносинами, а конфлікт між підсистемою виробництва нових масових

вимог та існуючою підсистемою прийняття політичних рішень.

В українських та російських реаліях перехідної доби, навпаки, демонтаж дієвого державного контролю з одночасною кризою механізмів контролю з боку мобілізованої громадської думки породили своєрідний феномен “приватизації” суспільної влади, яка на гроші платників податків часто діяла всупереч їхнім інтересам. При цьому суспільству відводилась роль пасивного спостерігача за з’ясуванням стосунків між різними групами новосформованої еліти.

Діалог між інститутами державної влади та структурами громадянського суспільства, як одна з форм здійснення ефективного обопільного соціального контролю, досі так і не склався.

Відсутність дієвого політичного забезпечення соціальних реформ суттєво уповільнює їхній темп, перешкоджає зростанню самосвідомості громадян і на цій основі становленню різноманітних соціальних інтересів, що має привести до політичної структуризації та зміни дрібнопартійності на багатопартійність, коли активними політичними акторами стають кілька партій чіткої ідеологічної орієнтації, яка репрезентуватиме об’єктивні інтереси різних верств суспільства.

Пошук оптимальної моделі організації розподілу влади та організації інституційного соціального контролю в Україні та Росії ще триватиме. І це не дає нам підстав говорити про закінчення трансформаційних процесів в обох країнах та про завершення перехідного часу реформ, символом чого мало б бути форму-

вання нових механізмів соціального контролю.

Висновки. Соціально-історичний аналіз дає можливість виділити в конфліктологічному проблемному полі дві архетипні моделі тлумачення причин конфліктності — модерну і постмодерну.

Модерна архетипна модель конфліктності пов'язана з ідеями Тома-са Гоббса, який зазначав, що конфлікт має загальний характер (“війна всіх проти всіх”). Тож, суб'єкти державного управління, спираючись в цих умовах на почуття ненависті як складової людської природи, шукають для соціально-політичної мобілізації непримиримих ворогів, конкурентів, суперників, опонентів, тощо. Політичну дію розглядають як протидію. Застерігають суспільство від чужинців, яких розглядають як загрозу власній безпеці.

Постмодерна архетипна модель конфліктності пов'язана з ідеями Джона Локка, який вважав, що людина від природи добра, а поганою її роблять обставини і соціальне середовище. Відповідно базовою категорією державного управління тут виступає співпраця і механізм поступок і консенсусу в прийнятті загальних рішень. Державно-регуляторна практика спрямована на мінімізацію несприятливих умов для реалізації прийнятих рішень.

Отже, можна сказати, що суб'єкти модерної епохи, в силу домінуючої екстравертної психосоціальної властивості людей, діють в контексті універсальї і соціально-класової непримиренності. Натомість постмодерна сучасність, з виходом на арену суспільного життя інтровертного пси-

хотипу, ставить людину у залежність від тиску соціальної сегрегації, масових практик поступовості, обопільності дій з розрядки соціального конфліктного напруження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арон Р. Избранное: Измерения исторического сознания / Р. Арон. — Москва : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2004. — 528 с. — (Серия “Книга света”).
2. Панарин А. С. Стратегическая нестабильность в XXI веке / А. С. Панарин. — Москва: Алгоритм, 2003. — 559 с.
3. Конфліктологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. юрид. спец. / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова та ін.; за ред. проф. Л. М. Герасіної та М. І. Панова. — Харків : Право, 2002. — 256 с.
4. Здравомыслов А. Г. Исследование конфликта на макроуровне: теоретические предпосылки / А. Г. Здравомыслов; Социол. ассоц., Волго-Вятский кадровый центр. — Нижний Новгород : Изд-во Волго-Вят. кад. центра, 1994. — 79 с.
5. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Соколова ; пер. с англ. — Москва : Политиздат, 1992. — 543 с.
6. Korte Hermann. Einführung in die Geschichte der Soziologie / H. Korte. — München, 1992. — 216 с.
7. Політологія / за ред. О. І. Семківа. — Львів : Світ, 1994. — 592 с.
8. Вебер Макс. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер ; пер. з нім. О. Погорілого. — Київ : Основи, 1998. — 534 с.
9. Соціологія: короткий енцикл. слов. / уклад.: В. І. Волович, В. І. Тарасенко,

- М. В. Захарченко та ін. ; за заг. ред. В. І. Воловича. — Київ, 1998. — 736 с.
10. *Матвієнко В. Я.* Соціальні технології / В. Я. Матвієнко. — Київ : Українські пропілеї, 2001. — 446 с.
11. *Кара-Мурза С.* Манипуляція сознанием / С. Кара-Мурза. — Москва : Алгоритм, 2000. — 464 с.
12. *Американская социология.* Перспективы. Проблемы. Методы / под общ. ред. Г. В. Осипова. — Москва : Прогресс, 1972. — 390 с.
13. *Майерс Дэвид.* Социальная психология / Дэвид Майерс. — Санкт-Петербург : Питер, 1997. — 688 с. — (Серия “Мастера психологии”).
14. *История теоретической социологии.* — Москва, 1997.
15. *Тоффлер А.* Футурошок / А. Тоффлер. — Санкт-Петербург, 1997. — 464 с.

УДК 35.077

Бельська Тетяна Валентинівна,

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри менеджменту і адміністрування, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, 61002, Україна, м. Харків, вул. Маршала Бажанова, 17, тел.: (066) 450 62 12, e-mail: tanya_belska@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2792-4700

Бельская Татьяна Валентиновна,

кандидат наук по государственному управлению, доцент кафедры менеджмента и администрирования, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова, 61002, Украина, г. Харьков, ул. Маршала Бажанова, 17, тел.: (066) 450 62 12, e-mail: tanya_belska@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2792-4700

Bielska Tetiana Valentynivna,

PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Management and Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17, Marshal Bazhanov Str., Kharkiv, 61002, Ukraine, tel.: (066) 450 62 12, e-mail: tanya_belska@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2792-4700

Хасанов Руслан Рафісович,

аспірант кафедри політичної аналітики та прогнозування, Національна академія державного управління при Президентові України, Україна, 03057, Київ, вул. Ежена Потьє, 20, тел.: (067) 418 26 42, e-mail: hasan.ruslan@mail.ru

ORCID: 0000-0002-2029-3950

Хасанов Руслан Рафисович,

аспирант кафедры политической аналитики и прогнозирования, Национальная академия государственного управления

при Президенте Украины, Украина, 03057, Киев, ул. Эжена Потье, 20, тел.: (067) 418 26 42, e-mail: hasan.ruslan@mail.ru

ORCID: 0000-0002-2029-3950

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЗОНАХ КОНФЛІКТНОСТІ

Анотація. У статті визначено, що у період конфлікту на сході України спостерігається зростання активності інституцій глобального громадянського суспільства та, як наслідок, підвищення рівня довіри до громадських об'єднань; вказано, що у кризовій ситуації активну діяльність здійснюють як інституції глобального громадянського суспільства, так і національні громадські об'єднання та державні установи; аргументовано, що співпраця міжнародних неурядових організацій з урядами національних держав та громадськими організаціями відзначається феноменом “обопільного впливу”; акцентовано увагу на тому, що це явище сприяє становленню глобального громадянського суспільства, яке є більш консолідованим порівняно з міжнародним співтовариством держав.

Ключові слова: конфлікт, глобальне громадянське суспільство, громадські об'єднання, міжнародні неурядові організації, публічне управління.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ СУБЪЕКТОВ ГЛОБАЛЬНОГО ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ЗОНАХ КОНФЛИКТНОСТИ

Аннотация. В статье определено, что в период конфликта на востоке Украины наблюдается рост активности институтов глобального гражданского общества и, как следствие, повышение уровня доверия к общественным объединениям; указано, что в кризисной ситуации активную деятельность осуществляют как институты глобального гражданского общества, так и национальные общественные объединения и государственные учреждения; аргументировано, что сотрудничество международных неправительственных организаций с правительствами национальных государств и общественными организациями отмечается феноменом “обоюдного влияния”; акцентировано внимание на том, что это явление способствует становлению глобального гражданского общества, которое является более консолидированным по сравнению с международным сообществом государств.

Ключевые слова: конфликт, глобальное гражданское общество, общественные объединения, международные неправительственные организации, публичное управление.

FUNCTIONAL INSTITUTIONAL BEHAVIOR OF GLOBAL CIVIL SOCIETY IN CONFLICT ZONES

Abstract. The article specifies that during the conflict in the east of Ukraine there is an increase in the activity of the institutions of the global civil society and, as a result, an increase in the level of trust in public associations; It is stated that in the situation active activities are carried out by both the institutions of the global civil society, and by the national public associations and state institutions; It is argued that the cooperation of international non-governmental organizations with the governments of national states and public organizations is marked by the phenomenon of “mutual influence”; It is focused on the fact that this phenomenon contributes to the emergence of a global civil society that is more consolidated in comparison with the international community of states.

Keywords: conflict, global civil society, public associations, international non-governmental organizations, public administration.

Постановка проблеми. Для суспільства, в якому спостерігається зміна політичної системи, економічних відносин, геополітичного простору та культури, є характерним зростання конфліктності, що слід розуміти як соціетальну кризу. Сучасне українське суспільство характеризується зростанням невизначеності та нестабільності, спричинених, насамперед, впливом глобалізації, розширенням конфліктного простору, підвищенням напруженості у міжнародних відносинах, руйнуванням усталених структур, а також зміною характеру відносин у людському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому середовищі досліджуються різні аспекти прояву глобального громадянського суспільства. Значний науковий внесок у дослідження питань глобального

громадянського суспільства внесли В. Степаненко [5] та М. Калдор [10; 11], у дослідження розвитку його окремих складових — функціонування міжнародних громадських організацій, волонтерства й доброчинності зробили Д. Гомеров [1], О. Наумов [2], І. Тохтарова [6], І. Юрченко [8] та ін. С. Толстов, порівнюючи можливості й ефективність впливу міжурядових і міжнародних неурядових організацій на стабілізацію в зонах конфлікту, зауважив, що “міжурядові структури мають більші фінансові та організаційні можливості, однак спектр засобів впливу, застосовуваних міжнародними неурядовими організаціями, зазвичай значно гнучкіший та динамічніший. Учасники таких структур загалом не мають узгоджувати свої заходи з урядовими відомствами та шукати консенсус між підходами різних національних

урядів, як це передбачено процедурними нормами ОБСЄ, НАТО, ЄС та інших міждержавних інституцій” [6, с. 12].

Мета статті — визначити особливості діяльності інституцій глобального громадянського суспільства у період конфлікту на сході України та особливості співпраці міжнародних неурядових організацій з урядами національних держав та громадськими організаціями в умовах невизначеності.

Виклад основного матеріалу. У конфліктних зонах сучасного світу уряди країн відчують потребу в контактах і взаємодії з неурядовими організаціями. Між державними і недержавними акторами формуються особливі взаємовідносини. У конфліктних ситуаціях необхідними є такі якості, як здатність швидко адаптуватися до ситуації, що змінилася, вміння, переслідуючи власні інтереси, залучати на свій бік опонентів, а також здатність до гнучкого реагування і вироблення таких якостей, як уміння, пам’ятаючи про власні інтереси, залучати на свій бік опонентів і швидко адаптуватися до ситуації, що складається, веде до змін традиційних підходів і вимагає неординарного і творчого державного мислення.

Не в змозі дати відповідь на виклики, що з’являються в ситуації у зв’язку з конфліктом на сході України, органи державної влади вступають у взаємодію з приватними особами та організаціями, оптимізують можливості збору інформації. Працівник органів державної влади неодмінно повинен володіти якостями координатора і генератора ідей. Від

нього вимагається здатність виявити і мобілізувати неурядові ресурси задля досягнення державних цілей. Він також повинен оцінити, в який момент і яким чином залучити інших акторів, які займаються міжнародною діяльністю.

Важливим завданням громадянського суспільства є вирішення соціальних суперечностей та створення комфортних відносин у суспільстві. Громадські об’єднання стимулюють соціальну активність, інтеграцію й адаптацію людей у певний соціум. Їх діяльність спрямовано на різні сфери суспільного життя: захист прав людини, освіту, охорону здоров’я, соціальний захист населення, екологію, культуру тощо.

Ступінь залученості міжнародних неурядових організацій (далі — МНУО) до питань світової політики, у тому числі у внутрішньодержавні та міжнародні конфлікти, залежить від змісту діяльності самих неурядових організацій.

Міжнародні НУО виконують наступні важливі функції в конфліктних зонах сучасного світу:

- контроль за дотриманням прав людини;
- захист від загроз, розшук окремих осіб, груп і меншин біженців;
- документування військових злочинів, фактів і виявлення зниклих безвісти;
- запровадження альтернативних засобів масової інформації про події, не втягнуті в інформаційну війну; пропозиції ініціативи для встановлення діалогу, примирення та налагодження відносин;
- пропагування миру, подолання культу війни за допомогою мистецт-

ва, музики, фільмів та культурних заходів;

- започаткування та впровадження ініціатив по демобілізації, роззброєнню та демілітаризації;

- повторна інтеграція репатріантів на місця постійного проживання після закінчення воєнних дій, відбудова територій;

- психологічна та медична допомога особам, які перебували в зоні конфлікту.

Найбільшу зацікавленість у вирішенні проблем, пов'язаних із конфліктними ситуаціями, виявляють МНУО правозахисного, гуманітарного, екологічного та політичного характеру.

Гуманітарні неурядові організації надають матеріальну допомогу й підтримують біженців і постраждалих від воєн та стихійних лих. Із кінця ХХІ ст. гуманітарні МНУО працюють практично в усіх гарячих точках світу. Важливим напрямом їх роботи є надання інформації світовій спільноті про стан справ у зонах воєнних конфліктів. Так, після заяв Міжнародного Червоного Хреста світова громадськість звернула увагу на умови розміщення біженців, а також забезпечення безпеки постраждалому від війни населенню. Широку популярність, наприклад, отримали дії гуманітарних МНУО під час конфлікту в Руанді у 1994 р., коли активісти лише за кілька днів спорудили табори для 750 тис. біженців.

Найбільш значущою подією міжнародного життя останнього часу, в якій брали участь гуманітарні МНУО, стала ініційована низкою великих неурядових організацій міжнародна кампанія по забороні протипіхотних

мін, що дала змогу врятувати мільйони життів у різних куточках планети. Активісти гуманітарних МНУО допомагають повернутися до мирного життя особам, які пережили збройні конфлікти, й виступають посередниками між учорашніми противниками, проводять моніторинг виборів, сприяють формуванню громадянського суспільства в постконфліктних регіонах тощо [2, с. 53].

Значна увага в роботі гуманітарних МНУО в конфліктних зонах сучасного світу приділяється наданню адресної благодійної допомоги людям, які зазнають фізичних та емоційних страждань і матеріальних труднощів. Зазвичай національних ресурсів не вистачає для допомоги біженцям і внутрішньо переміщеним особам, тому для вирішення проблем щодо ВПО здійснюється співпраця з міжнародними організаціями.

Робота та координація міжнародних організацій відбувається на основі Плану гуманітарного реагування [4]. Цей План призначається виключно для надання допомоги постраждалим в Україні. Україна належить до країн із середнім рівнем доходів і має загальнонаціональний та місцевий потенціал, однак оскільки він швидко вичерпується, гуманітарне співтовариство виявляє готовність допомогти. У нього закладено оцінку ситуації щодо внутрішньо переміщених осіб та оцінку ресурсів, які потрібно залучити. Аналіз здійснюється на основі кластерного підходу. У межах цього підходу визначається набір проблемних сфер (освіта, тимчасовий притулок, продовольча безпека, охорона здоров'я, харчування, засоби до існування, якнайшвидше

відновлення, захист, водопостачання, санітарія, гігієна та загальна координація), в межах яких працюють відповідальні організації та визначається цільова група, яка отримуватиме допомогу. Відповідно до цього підходу у серпні–грудні 2014 р. на потреби кластерів було залучено 33 млн дол. План стратегічного гуманітарного реагування на 2015 р. визначив 5 млн людей, які потребують допомоги, та 3,2 млн людей, які отримують допомогу відповідно до запланованих заходів у межах кластерів. Для виконання цього плану потрібно залучити 316 млн дол. Ці дані є єдиним доступним описом ситуації, що містить як оцінку матеріальних потреб, так й індикатори досягнення результатів роботи по кожному кластеру.

Існують міжнародні організації, що працюють у сфері мирного будівництва, вирішення конфліктів, посередництва і пов'язаною з цим діяльністю, серед них:

- Альянс з побудови світу (The Alliance for Peacebuilding (AfP)) являє собою об'єднання різних організацій, що працюють разом для створення стійкого миру і безпеки у всьому світі. Штаб-квартира AfP знаходиться у Вашингтоні, округ Колумбія. Члени AfP безпосередньо займаються прикладною запобігання і вирішення конфліктів;

- British American Security Information Council (BASIC) — інформаційно-пропагандистська організація, яка досліджує і здійснює критичний аналіз глобальних проблем безпеки, у тому числі ядерної політики, військової стратегії, озброєнь і роззброєння;

- Фонд Карнегі за міжнародний мир є приватною, некомерційною ор-

ганізацією, яка покликана сприяти розвитку співпраці між країнами;

- Центр міжнародної політики (Center for International Policy) є некомерційною дослідницькою і правозахисною організацією, що базується у Вашингтоні, округ Колумбія, займається питаннями пропаганди і досліджень з питань політики;

- Центр стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS) націлений на підвищення глобальної безпеки і процвітання в епоху економічної і політичної трансформації шляхом надання стратегічних ідей і практичних рішень особам, які приймають політичні рішення;

- Ресурси Примирення (Conciliation Resources (CR)) є міжнародною неурядовою організацією, зареєстрованою у Великій Британії в якості благодійної організації. Вона працює в основному на Кавказі, в Уганді і Західній Африці в партнерстві з місцевими та міжнародними організаціями громадянського суспільства та владними структурами;

- Центр гуманітарного діалогу (Centre for Humanitarian Dialogue) є незалежною і неупередженою організацією, що базується в Женеві (Швейцарія), робота якої націлена на просування гуманітарних принципів, запобігання конфліктам і пом'якшення їх наслідків шляхом діалогу;

- Міжнародні дослідження конфліктів (International Conflict research, INCORE) являє собою спільний проект Університету Організації Об'єднаних Націй і Університету Ольстера. Об'єднання наукових досліджень, освіти та порівняльний аналіз;

- International Alert — незалежна міжнародна неурядова організація, яка працює на місцевому, національному, регіональному і глобальному рівнях для створення умов і процесів, що сприяють припиненню війни і виробленню стійкого миру;

- Міжнародна кризова група (International Crisis Group) є незалежною, некомерційною, неурядовою організацією, що займається запобіганням та врегулюванням смертоносних конфліктів;

- Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам (International IDEA) є міжурядовою організацією, яка підтримує стійку демократію в усьому світі;

- Міжнародний інститут стратегічних досліджень є провідним світовим авторитетом у сфері глобальної безпеки, політичного ризику і військового конфлікту;

- Міжнародний комітет порятунку (IRC) реагує на гуманітарні кризи в світі і допомагає людям вижити і відновити своє життя. Це включає захист і розширення прав і можливостей жінок і дівчаток, возз'єднання сімей, розлучених у результаті конфлікту.

Серед гуманітарних МНУО в зонах конфліктів слід відзначити найстарішу організацію — Міжнародний комітет Червоного Хреста. Саме він у 2014 р. підтвердив і повідомив, що в Україні відбувається воєнний конфлікт, після чого світова громадськість визнала існування конфлікту на сході України.

Відносно нова організація — “Лікарі без кордонів” — була заснована у 1971 р. групою французьких лікарів, які працюють у стаціонарних

медичних установах, організовуючи масову вакцинацію населення та інші профілактичні заходи. У конфліктних зонах світу, зокрема таких як Афганістан, Боснія і Герцеговина, Чечня, Косово та Бурунді, “Лікарі без кордонів” беруть участь у доставці й розподілі гуманітарної допомоги, а також прагнуть впливати на громадську думку, працюють зі ЗМІ в зонах конфліктів із метою поліпшення становища щодо прав людини на територіях, охоплених внутрішніми та міжнародними конфліктами.

Широко відомою в світі є МНУО “Міжнародна амністія”, заснована у 1961 р. англійським юристом П. Бененсон з метою боротьби з порушеннями прав людини в усьому світі, особливо у місцях позбавлення волі, що займається також долями захоплених у полон учасників воєнних конфліктів. Її представники розслідували долю в'язнів американської бази Гуантанамо та секретних в'язниць ЦРУ в європейських країнах. В українських реаліях невирішеним питанням, яким опікується МНУО “Міжнародна амністія”, залишається доля в'язнів, що перебувають у тюрмах на територіях, підконтрольних ДНР і ЛНР, і доля полонених учасників збройного конфлікту.

МНУО, що опікуються питаннями науки, культури та освіти, зі штаб-квартирою в США, Німеччині, Великій Британії та інших західних країнах, такі як Фонд Форда, Фонд Макартуров, Фонд Карнегі, Фонд Конрада Аденауера та інші, пропонують тренінги для внутрішньо переміщених осіб, зокрема про те, як відкрити свій бізнес, курси іноземної мови, користування комп'ютерною

технікою, фінансової грамотності та ін. Водночас вони є осередками поширення західної культури, способу мислення та життя й демократії західного типу.

Правозахисні МНУО активно й досить успішно проводять правопросвітницькі заходи з метою зміни політики й впровадження нових законів щодо внутрішньо переміщених осіб, здійснюють правову просвіту населення щодо міжнародного права та їх особистих прав. Так, в Україні МНУО “Freedom House” допомогла організувати опозиції так звану найбільшу регіональну систему громадського моніторингу виборів, куди було залучено понад тисячу підготовлених спостерігачів.

Оскільки використання зброї під час конфліктів (не лише хімічної та ядерної) уражає навколишнє середовище, то екологічні організації у міру своїх можливостей сприяють зменшенню напруженості та конфліктності в світі.

Серед МНУО екологічного спрямування найвідомішою є організація “Грінпіс”, яка утворилася ще наприкінці 60-х років XX ст. у рамках кампаній протесту проти випробувань ядерної зброї.

Слід відмітити, що сьогодні кількість противників “Грінпіс” є не меншою, ніж його прихильників, бо як наслідок акцій, проведених “Грінпіс”, без роботи, а отже, і засобів до існування залишилися норвезькі китобої, канадські дроворуби, працівники інших підприємств, громадські та політичні діячі, чия кар’єра обірвалася через дії “зелених” [2, с. 56–57]. МНУО “Грінпіс Інтернешнл” має ієрархічну глобальну структуру, побудовану

за зразком військових формувань зі спецзагонами та підрозділами підтримки, уніформою й автономними засобами комунікації. Ступінь підготовки до тієї чи іншої акції у “Грінпіс” відповідає плануванню армійської операції, а з ним співпрацюють сотні наукових лабораторій, комп’ютерних центрів, аналітичних відділів і маркетингових груп, робота яких координується з єдиного центру організації. “Грінпіс” висвітлює акції в місцевій і світовій пресі. При цьому жодна акція не може пройти без схвалення у правлінні “Грінпіс Інтернешнл”. Більш того, “Грінпіс” вдалося виробити й широко розрекламувати власні моральні принципи щодо норм екологічної поведінки, які часом безпеліційно нав’язують свої екологічні ідеали “кожній нормальній людині на планеті”. Слід сказати, що екологічні МНУО (“Грінпіс Інтернешнл”, Всесвітній фонд дикої природи, “Друзі Землі” та ін.) чинять реальний вплив на рішення цілої низки глобальних проблем людства.

МНУО займаються також попередженням конфліктів, або так званою превентивною дипломатією: сприяють діалогу між конфліктуючими сторонами, використовуючи різні засоби — семінари, переговори, розробку стратегій, соціальні мережі та інші ініціативи для налагодження крос-культурних відносин. Так, наприкінці 90-х років XX ст. ООН та науково-дослідні інститути й МНУО International Alert (Велика Британія), PLOOM Фонд (Нідерланди), Академія Наук та Інститут етнології (Росія), Американська рада з міжнародних відносин (США), Йорк Університет і Swisspeace (Канада)

заснували Форум з питань раннього попередження та раннього реагування.

Науково-дослідний інститут Swisspeace розробив методологію раннього попередження, відповідно до якої він здійснює моніторинг конфліктних ситуацій у Північній і Південній Америці, Африці та Азії. Міжнародна кризова група забезпечує регулярні звіти й брифінги про конфліктні зони. CARE International запустила кілька програм раннього попередження в зонах високого ризику — в Сальвадорі, Гондурасі та Нікарагуа. В Африці мережа WANEP готує ґрунт для ініціатив громадянського суспільства, заснованого під назвою Попередження та реагування мережі (WARN), яка працюватиме в 12 з 15 країн-членів Економічного співтовариства західноафриканських держав (ЕКОВАС). Багатосторонню дипломатію, або Track 1.5 втручання використовують International Alert (Велика Британія), Центр Картера (США) та церква громади Сант'Егідія.

МНУО спеціалізуються на відновленні територій після конфліктів, а також проводять кампанії контролю за експортом зброї та виступають за підвищення обізнаності громадськості про економіку війни. МНУО Eurostep, (Бельгія, Брюссель) працювала, щоб привернути увагу установ ЄС до необхідності проведення моніторингу й аналізу у сфері торгівлі лісом, діамантами та нафтою, тому що це може стати причиною воєн через створення воєнних економік. Міжнародна Кампанія Даймонд чинила тиск на політиків і приватні компанії, щоб перешко-

дити незаконній торгівлі діамантами, що сприяє фінансуванню війни, як це було, наприклад, в Анголі. У 1998 р. 100 НУО заснували Міжнародну мережу дій проти стрілецької зброї (IANSA), спрямовану на обмеження поширення стрілецької зброї та скорочення нелегальної торгівлі зброєю. Співпраця з НУО також активно заохочується державними структурами та міжнародними організаціями, зокрема з боку ООН та ЄС. Із кінця 90-х років, наприклад, парламентарії ЄС почали проводити регулярні зустрічі з НУО в рамках Контактної групи з прав людини та громадянського суспільства.

У сучасній ситуації в Україні, що склалася на сході держави у зв'язку з воєнним конфліктом, з'явилася велика кількість внутрішньо переміщених осіб. У кризовій ситуації активну діяльність здійснюють як інституції глобального громадянського суспільства, так і українські громадські об'єднання та державні установи.

Міжнародні експерти відзначають стрімке зростання волонтерського руху в Україні. Це стало можливим, з одного боку, тому що в нашій країні існує давня традиція суспільної праці, взаємодопомоги, піклування про ближнього. Осіб, які працювали в цій сфері, називали громадськими діячами, альтруїстами, доброчинцями, добровольцями тощо. З іншого боку, склалася ситуація, яка в окремих західних дослідженнях отримала назву "limits to power" або "ліміт влади" чи "межі влади" (Джек У. Кокс [9]). Теоретично влада не може бути обмежена без згоди суспільства, яке встановлює певні межі цієї влади. Можна також говорити про "офіційну владу"

і “реальну владу”, а також штучні межі влади і природні межі влади. В Україні в другій половині 2014 р. склалася ситуація, яку можна охарактеризувати як “ліміт влади”. Влада не в змозі була вирішити проблеми з ВПО, конфлікт на сході України та питання мобілізації. За цих умов посилюється роль громадянського суспільства. Як наслідок, у суспільстві зросла довіра до громадських об’єднань і знизилась довіра до влади, про що свідчать дані соціологічних досліджень.

Висновки. У період конфлікту на сході України спостерігається зростання активності інституцій глобального громадянського суспільства та, як наслідок, підвищення рівня довіри до громадських об’єднань. У кризовій ситуації активну діяльність здійснюють як інституції глобального громадянського суспільства, так і національні громадські об’єднання та державні установи. Співпраця міжнародних неурядових організацій з урядами національних держав та громадськими організаціями відзначається феноменом “обопільного впливу”. Саме це явище сприяє становленню глобального громадянського суспільства, яке є більш консолідованим порівняно з міжнародним співтовариством держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гомеров И. Н. Политическая культура как моделирующая система / И. Н. Гомеров. — Новосибирск, 1995. — 122 с.
2. Наумов А. О. Международные неправительственные организации и проблемы глобального управления [Электронный ресурс] / А. О. Наумов // Государственное управление. Электронный вестник. — 2013. — Вып. № 39. — С. 49–76. — Режим доступа : http://e-journal.spa.msu.ru/uploads/vestnik/2013/vipusk__39._avgust_2013_g./problemi_upravlenija_teorija_i_praktika/naoumov.pdf
3. Орлов О. В. Інноваційні процеси в державному управлінні: монографія / О. В. Орлов. — Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2012. — 246 с.
4. План гуманітарного реагування 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.humanitarianresponse.info/en/system/files/documents/files/ukraine_hrp_2015%20final_Ukr_0.pdf
5. Степаненко В. Глобальное гражданское общество: концептуализация и посткоммунистические вариации [Электронный ресурс] / В. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2005. — № 2. — С. 156–175. — Режим доступа: http://i-soc.com.ua/journal/08_Stepanenko.pdf
6. Толстов С. Діяльність міжнародних організацій в Україні: загальні тенденції та орієнтири / С. Толстов // Віче. — 2015. — № 4. — С. 11–15.
7. Тохтарова І. М. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин / І. М. Тохтарова // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. — 2014. — № 2. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ttpdu_2014_2_5.pdf
8. Юрченко І. В. Інституціоналізація волонтерського руху в Україні: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: спец. 22.00.03 / І. В. Юрченко. — Київ, 2009. — 16 с.
9. Coxе Jack W. How to Limit Power And Protect Rights [E-resource] / Jack W.

- Coxe // Free Nation Foundation. — Vol. 5. — № 4 (Summer 1998). — Regime to access: <http://www.freenation.org/a/f54c1.html>
10. *Kaldor Mary*. Civil Society and Accountability [E-recourse] / Mary Kaldor // Journal of Human Development. — 2003. — № 1. — Vol. 4. — Regime to access : <http://grammatikhilfe.com/globalGovernance/publications/articlesAndLectures/civilSocietyAndAccountability.pdf>
11. *Kaldor M*. In Defence of New Wars [E-recourse] / M. Kaldor // Stability: International Journal of Security & Development. — 2013. — № 2 (1). — P.1–16. — Regime to access : <http://dx.doi.org/10.5334/sta.at>

УДК 32:316.7.001.73(477)

Валевський Олексій Леонідович,

доктор наук з державного управління,
провідний науковий співробітник, На-
ціональний інститут стратегічних до-
сліджень, 01030, м. Київ, вул. Пирогова,
7А, (050) 654 38 98, walewsk@gmail.com

ORCID: 000-003-0403-0277

Валевский Алексей Леонидович,

доктор наук по государственному управ-
лению, ведущий научный сотрудник, На-
циональный институт стратегических
исследований, 01030, г. Киев, ул. Пирого-
ва, 7А, (050) 654 38 98, walewsk@gmail.com
com

ORCID: 000-003-0403-0277

Valevskyi Oleksii Leonidovich,

Doctor of Science in Public Administration,
Senior Researcher, National Institute for
Strategic Studies, 01030, Kyiv, Str. Pirogov,
7A, (050) 654 38 98, walewsk@gmail.com

ORCID: 000-003-0403-0277

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ РЕФОРМ

Анотація. Аналізуються соціокультурні причини невдач у реалізації структурних реформ в Україні. Робиться висновок, що адміністративно-олігархічна модель, яка сформована в Україні, не здатна забезпечити стійке економічне зростання і соціальне благополуччя. Проводиться аналіз психосоціальних складових інституціональної пастки реформ. Розглядається структура компетенцій, необхідних для успішного впровадження реформ. Обґрунтовується актуальність створення інституційних засад інноваційної культурної політики.

Ключові слова: культурна політика, інституціональна пастка, модернізація, реформи в Україні.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ И ПСИХОСОЦИАЛЬНЫЙ АНАЛЗ УКРАИНСКИХ РЕФОРМ

Аннотация. Анализируются социокультурные причины неудач в реализации структурных реформ в Украине. Делается вывод о том, что админи-

стративно-олигархическая модель, которая сформировалась в Украине, не способна обеспечить устойчивый экономический рост и социальное благополучие. Проводится анализ психосоциальных составляющих институциональной ловушки реформ. Рассматривается структура компетенций, необходимых для успешной реализации реформ. Обосновывается актуальность создания институциональных основ инновационной культурной политики.

Ключевые слова: культурная политика, институциональная ловушка, модернизация, реформы в Украине.

INSTITUTIONAL AND PSYCHOSOCIAL ANALYSIS OF UKRAINIAN REFORMS

Abstract. Sociocultural reasons for failures in implementing structural reforms in Ukraine are analyzed. It is concluded that the administrative-oligarchical model, which was formed in Ukraine, is not able to provide sustainable economic growth and social well-being. An analysis is made of the psychosocial components of the institutional trap of reform. The structure of competencies necessary for the successful implementation of reforms is considered. The urgency of creating the institutional foundations of innovative cultural policy is substantiated.

Keywords: cultural policy, institutional trap, modernization, reforms in Ukraine.

Постановка проблеми. Завдання впровадження реформ постійно перебувають у полі зору українського суспільства. Особливої актуальності вони набули після драматичних подій у 2014 р., пов'язаних із Євромайданом. Водночас, якщо підбити підсумки понад 25-річного періоду трансформації, доводиться визнати, що не так вже й багато позитивних змін, які б вказували на нову якість суспільства. Тож перед політичним класом стоїть завдання, з одного боку, підбити підсумки пройденого історичного шляху, з іншого — осмислити помилки державного будівництва, яких, очевидно, було чимало. А головне — сформулювати реалістичний порядок денний перспективних реформ на найближче майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем, пов'язаних з впровадженням реформ, завжди перебували у полі зору українських науковців. Виходячи із завдань цієї публікації, вкажімо на праці тих авторів, які досліджували соціально-економічний аспект реформ. Це, зокрема, роботи А. Гальчинського, О. Власюка, В. Симоненка, В. Геейця, Е. Лібанової, Є. Головахи, Є. Афоніна, С. Корабліна, В. Шульги та ін. Слід також назвати зарубіжних учених, які досліджували процеси глобальних соціально-економічних трансформацій. Це, зокрема, В. Полтерович, Дж. Стігліц, Д. Перкінс, Дж. Сакс, Ф. Фукуяма, Е. Райнерт та ін.

Основна увага українських науковців у дослідженні проблем реформ прикута до соціально-економічних та політичних проблем. Водночас очевидна нестача уваги до аналізу інституційних, психосоціальних та гуманітарних проблем, які виникають у процесі реформування суспільства. Зокрема, не повною мірою управління та політиками усвідомлюється значення проведення культурної політики.

Метою статті є аналіз інституційного та психосоціального аспектів реформ, що впроваджувалися в Україні. Як показує історичний досвід, діяльність реформаторів відбувалася в умовах історично сформованих соціальних інститутів та під впливом певних ціннісних установок (архетипів), що не потрапляли в поле зору їх цілепокладання, але, водночас, “мовчазно” сприяли деструкції реформаторських проектів. Тож дослідницьке завдання статті полягає у визначенні інституціональних та психосоціальних чинників впровадження реформаторських проектів.

Виклад основного матеріалу. На момент створення незалежної держави Україна була високорозвинутою індустріально-аграрною республікою. Її частка у зовнішньоекономічних відносинах СРСР становила близько 20 %. Вартісне вираження багатства України у 1991 р. оцінювалося у 6,8 трлн дол. [1]. Частка промисловості в структурі економіки у 1990 р. становила 37,9 %. У 1990 р. промисловість України дорівнювала 32,8 млрд дол. і займала 27 місце у світі, а сільське господарство оцінювалося у 22,1 млрд дол. і займало 12 місце у світі [2].

Протягом 26 років Україна багато в чому втратила свій економічний потенціал. За роки суверенітету її реальний ВВП скоротився на 35 %. Згідно з даними Світового банку, це — найгірший результат у світі за останні 24 роки.

Драматичними для економіки виявилися 2014–2016 рр. Номінальний обсяг ВВП України у 2015 р. дорівнював 90,6 млрд дол., тоді як у 2014 р. — 133,5 млрд дол. У 2015 р. за паритетом купівельної спроможності ВВП на душу населення показники України знизилися до 7,5 тис. дол., проти 8,2 тис. дол. у попередньому 2014 р. [3]. Це у 5 разів менше, ніж у середньому в країнах ЄС, у 3,4 раза — ніж у РФ, у 3,2 раза — ніж у Казахстані, у 2,3 раза — ніж у Білорусі. Протягом 2014–2015 рр. ВВП країни впав на 17,5 %. У 2016 р. українська економіка показала зростання на 2,2 %, що абсолютно не достатньо, аби досягти докризовий рівень. В економіці набирає силу деіндустріалізація та зміцнення низькотехнологічної орієнтації виробництва. Посилюється тенденція зростання застарілості виробничих потужностей. Так, за останні 15 років рівень зношеності основних засобів виробництва зріс із 43,7 % у 2000 р. до 85 % у 2015 р. Водночас, у 2015 р. Україна посилила аграрну спеціалізацію економіки. Продукція сільського господарства формує майже 39 % ВВП. Для порівняння у країнах ЄС частка сільського господарства у ВВП є на порядок нижчою і становила у 2015 р. 1,5 %. Водночас, у країнах ЄС внесок професійної, наукової і технічної діяльності у ВВП майже втричі перевищує українські показники (у середньому

10,9 % ВВП в ЄС та лише 3,8 % в Україні). Як справедливо зазначають спеціалісти, такі структурні дисбаланси між українською та європейською економіками обмежують конкурентні можливості національної економіки у процесі євроінтеграції. Технологічна відсталість та консервація низькотехнологічної структури виробництва свідчать про кризу вітчизняної промислової політики [4]. Як стверджують експерти, “За роки незалежності країна втратила не просто окремі підприємства й наукові комплекси, а цілі галузі. Технологічний занепад “подарував” Україні не просто сировинну, малу економіку. Але економіку загасаючу. За роки незалежності її вага у світовому виробництві скоротилася в 4–5 разів. Втративши колишню технологічну базу, вітчизняна економіка опинилася прив’язаною до світової кон’юнктури на сировину” [5]. Не зважаючи на величезні обсяги державного боргу, за оцінками експертів, починаючи з 1991 р. із України в офшори було виведено капіталу порядку 148 млрд дол. [6]. Ці негативні процеси сприяли поширенню бідності в країні. ВВП на душу населення скоротився з 4186 дол. у 2013 р. до 2067 дол. у 2015 р. У 2017 р. за даними ООН 80 % населення України опинилися за межею бідності [7].

У 1991 р. Україна, отримавши державну незалежність, проголосила відхід від тоталітарної адміністративно-командної моделі до побудови соціально орієнтованої ринкової економіки. Однак, аналізуючи соціально-економічні підсумки пройдешого шляху, доводиться робити висновок, що жодна із проголошених

цілей не була досягнута. Протягом 26-ти років було затверджено чимало урядових програм, спрямованих на запобігання руйнівним процесам. У кожній з них із різним рівнем деталізації пропонувалися заходи, спрямовані на стимулювання економічного зростання й поліпшення соціального становища громадян. У якості ілюстрації вкажемо на найбільш значущі з них.

Вважається, що першим документом державної політики, що визначав завдання реформ, була Постанова Верховної Ради від 25 жовтня 1991 р. “Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності”, підготовлена урядом В. Фокіна. У 1992 р. Парламент затвердив програму “Основи національної економіки України”, представлену Президентом Л. Кравчуком. У 1996 р. Президент Л. Кучма виступив із програмою “Шляхом радикальних реформ”. У 2000 р. тодішній Прем’єр-міністр В. Ющенко представив Парламенту програму “Реформи заради добробуту”. У період прем’єрства В. Януковича Парламент затвердив дві програми — “Відкритість, дієвість, результативність” (2003 р.) і “Послідовність. Ефективність. Відповідальність” (2004 р.). Втім, друга була скасована у грудні 2004 р. після “Помаранчевої революції”. Ю. Тимошенко за часи свого прем’єрства виступила із програмами “Назустріч людям” (2005 р.), складеної в продовження передвиборної програми В. Ющенка “Десять кроків назустріч людям”, і “Український прорив: для людей, а не політиків” (2008 р.). Слід також указати на програму економічних реформ колишнього Президента

В. Януковича “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” (2012 р). Активною програмотворчістю “відзначилася” постмайданна влада. Тут, зокрема, можна вказати на програму Президента П. Порошенка “Україна — 2020” та Коаліційну угоду депутатських фракцій “Європейська Україна”. Крім зазначених президентських і прем’єрських програм, за останні десятиліття урядом були затверджені десятки цільових галузевих концепцій і програм розвитку.

Однак, як показують соціально-економічні результати пройденного історичного шляху, жодна із спроб реалізації схвалених програм або стратегій не змогла зупинити нагромадження негативних тенденцій. Невідповідності між пропонованими політичним класом програмами реформ і соціально-економічною дійсністю виявилися вражаючими — у результаті з’явилася суспільно-економічна модель, яку ніхто не планував. У країні сформувалася адміністративно-олігархічна модель устрою [8; 9]. Фактично країна опинилася перед загрозою соціально-економічної катастрофи, балансуючи на межі банкрутства, від якого рятують фінансові вливання МВФ та інших міжнародних фінансових інститутів. Поступово стверджується т. з. зовнішнє управління, коли ключові рішення в економічній і політичній сферах ухвалюються за погодженням закордонних “друзів”. Україну за результатами 26-річного досвіду реалізації реформ можна назвати “country loser” — “країною-невдахою”.

Становлення адміністративно-олігархічної моделі в Україні не є

наслідком якихось історичних випадковостей. Протягом багатьох років для політичної та управлінської еліти уявлення щодо реформ отожднювалося із імпортом моделей, заснованих на принципах т. з. Вашингтонського консенсусу. Проте реалізація цих моделей на практиці призводила до протилежних результатів. Модернізація, що здійснювалася під ідеологічним впливом “ринкового фундаменталізму”, мала наслідком формування т. з. “трофейної економіки” — системи соціально-економічних відносин, побудованої на використанні накопиченого попередньою епохою матеріального багатства з метою одержання короткострокової вигоди й не здатної до створення умов для динамічного розвитку. Як зазначав Є. Райнерт, “в 1989 році факт падіння Берлінської стіни породив майже релігійну ейфорію з приводу вільного ринку, віродив мрії про світову економіку. Це переконання лежить в основі ідеології Міжнародного валютного фонду і Всесвітнього банку, міжнародних фінансових організацій, які з початку 1990-х років керують справами в більшості бідних країн. У багатьох країнах це керівництво привело до катастрофи. Історія відкриває нам, як багаті країни багатіли за допомогою методів, які сьогодні практично повністю заборонені умовами Вашингтонського консенсусу” [10, с. 5, 18]. Історія України доводить правильність цього висновку.

Трансформація посттоталітарного суспільства на основі неоліберальних моделей сприяла виникненню економічних і соціокультурних патологій. Так, приватизація соціаліс-

тичної власності привела не до формування “ефективного власника”, а до розграбування й знищення промислових активів. Навіть економічно стійки підприємства після приватизації не розвивалися, соціальний стан працівників не поліпшувався, а основні фонди не обновлялися. Відмова від державного регулювання й відкриття внутрішнього ринку з метою нібито стимулювання інвестицій і конкуренції призвели до зменшення національного виробництва. Короткочасні успіхи “трофейної економіки”, що проявлялися, наприклад, у певному зростанні ВВП і частковому поліпшенні добробуту населення після закінчення чергового політичного циклу (наприклад, чергових президентських виборів) змінювалися рецесією й посиленням зубожіння.

Однією із причин провалу реформ стало те, що політичний та управлінський клас виявився жертвою інституціональної культурної пастки. Її сутність полягає в тому, що, декларуючи необхідність створення нових форм суспільного та економічного устрою, він функціонував у координатах інших раціональностей (корупційної ренти, “трофейної економіки”). Програми розвитку, що були націлені на створення нових форм економічної та соціальної діяльності, здійснювалися в умовах старих соціокультурних (архетипних) інститутів. Це призводило до формування сильного антиреформаторського потенціалу в суспільстві, який незмінно “гасив” модернізаційні імпульси.

Вплив інституціональної культурної пастки також полягає у тому, що ігнорування проблем культурного

розвитку призводило до деструкції реформаторських проектів. Йдеться про те, що без упровадження змін у культурній сфері неможливо досягти успішної трансформації в суспільстві. Впродовж останніх років реформатори пропонували у своїх проектах нову систему соціально-економічних відносин, однак посттоталітарне суспільство, поділяючи стару систему цінностей, або не сприймало змін, або ж реалізація ліберальних доктрин мала протилежні наслідки, сприяючи формуванню антиреформаторських установок у масовій свідомості. Культурна пастка — це ситуація, коли згубні і віджилі ціннісні установки стають стійкими нормами життя, роблячи будь-яку стратегію модернізації неефективною.

Укажемо на психосоціальні складові інституціональної пастки реформ:

- відсутність пасіонарності авторів реформаторських проектів. Справою реформ, зазвичай, переймалися чиновники або політичні вожді, для яких власне реформаторський тренд не був пріоритетним. Для них це було реалізацією якогось затвердженого “ззовні” плану або виконання певної ролі. Ці “реформатори” прагнули отримати формальні докази результативності своїх зусиль, не розуміючи стратегічних цілей розвитку суспільства;

- низька легітимність влади сприяла виникненню антиреформаторського потенціалу у суспільстві, який виконував захисну функцію для тих верств населення, які не розуміли зміст реформ. Навіть коли влада пропонувала цілком обґрунтовані реформаторські проекти, в умовах кризи

довіри вони сприймалися населенням здебільшого негативно;

- організаційна неспроможність. У структурі виконавчої влади не було сформовано окремого органу, який би відповідав за упровадження реформ. Ними займалися усі міністерства і відомства, однак не було системної роботи окремої структури, яка б мала повноваження оцінювати ефективність політики реформ і відповідала б за її реалізацію. Коли такі структури створювалися у вигляді різноманітних “координаційних рад” або “комітетів реформ”, вони виконували здебільшого другорядні функції. Тож часто виникала ситуація, коли за реалізацію реформ відповідали начебто всі і водночас — ніхто;

- поширеною була імітація реформаторських проектів, коли програми створювалися задля мобілізації електорату під час проведення виборчих кампаній або з метою отримання зовнішнього кредитування. Часто просування реформаторських проектів було лише частиною більш широких маніпулятивних зусиль, спрямованих на формування позитивного іміджу окремих лідерів або політичних сил;

- суттєвою вадою реформаторських проектів був їх декларативний характер, який став наслідком низького рівня проектування державної політики. Зазвичай такі проекти створювалися без належного розрахунку матеріальних, організаційних та кадрових ресурсів, необхідних для їх реалізації. Не був створений механізм визначення пріоритетів та належного оцінювання необхідних ресурсів для реалізації урядових програм;

- заважав реалізації реформ конфлікт інтересів. Успішними могли бути тільки ті зміни, що відповідали інтересам конкретних політиків або бізнес-груп. Якщо запропоновані зміни не відповідали корпоративним або особистим інтересам, вони всіляко гальмувалися, або взагалі не проходилися;

- слід вказати на чинник відсутності спадковості в реалізації реформаторських проектів. Переможці чергових парламентських і президентських виборів відмовлялися розвивати позитивні здобутки своїх попередників. Керуючись міркуваннями створення позитивного публічного іміджу, вони прагнули розпочати з чистого аркуша, тому втрачалися навіть невеличкі позитивні напрацювання попередників. Внаслідок стратегічної некомпетентності управлінського істеблішменту плани створювалися із розрахунку на один політичний цикл;

- насамкінець, слід відзначити концептуальну неспроможність багатьох реформаторських проектів, яка полягає в тому, що вони будувалися на помилкових постулатах Вашингтонського консенсусу, які нав'язувалися ззовні. Впровадження ідеології “ринкового фундаменталізму” призводило до того, що вітчизняна економіка деградувала, і відбувалася консервація відсталості.

Узагальнюючи наведені психосоціальні складові інституціональної пастки, стверджуємо, що їх можна подолати за рахунок формування компетенцій, необхідних для успішного впровадження реформ.

У стислому вигляді ці компетенції зводяться до таких позицій: 1) воло-

діння вичерпним знанням про об'єкт, який планується змінити; 2) вміння визначити пріоритетні сегменти або галузі, які потребують першочергових позитивних змін; 3) вміння підготувати реалістичний план дій, який би містив розрахунок необхідних кадрових, фінансових та організаційних ресурсів; 4) наявність мотивації до цілеспрямованих дій, вміння послідовно реалізовувати програми та досягати визначені цілі; 5) здатність мобілізувати прихильників, наявність у суспільстві критичної кількості акторів, які підтримують реформи, можливість налагодити з ними продуктивну комунікацію; 6) вміння вчасно проводити оцінювання досягнутих результатів та необхідність осмислення помилок, здатність оперативно вносити корективи у попередні плани; 7) наявність позитивних результатів, які можна було б представити громадській свідомості, і за допомогою яких можна було б збільшити кількість прихильників; 8) лояльне ставлення суспільства до інноваційних змін, орієнтація суспільної свідомості на розвиток та неприйняття ретроградної психології; 9) здатність до запозичення позитивного реформаторського досвіду інших країн, знання щодо вдалих та невдалих реформ у цих країнах.

Трансформація посттоталітарного суспільства протягом останніх двох десятиліть не дала очікуваного результату багато в чому тому, що неефективна культурна політика не змогла сформуванати в громадянській свідомості установки на інноваційний розвиток. Таким чином, на порядку денному стоїть завдання сформувати у громадянській свідомості,

зокрема політичного класу, стратегічне бачення значення культури для успіху реалізації реформаторських проектів. Водночас, політичний клас не повною мірою визнає необхідність проведення відповідної культурної політики під час реалізації реформаторських проектів. Доводиться констатувати, що у політичного класу немає стратегічного бачення щодо ролі культури в успішній реалізації реформаторських проектів.

У цьому плані варто зазначити, що культурні та креативні ресурси є одними з джерел соціально-економічного розвитку сучасних розвинених країн. Інновації у сфері культури та креативна економіка сприяють стабільному розвитку суспільства. Для розвинених держав одним із пріоритетів є інвестиції в розвиток інноваційного потенціалу культури, який сприяє становленню креативної економіки, яка функціонує за рахунок нових ідей і здатна їх втілювати у конкурентні товари та послуги. Так, у Великій Британії галузь креативної економіки забезпечує близько 1,7 млн робочих місць з обігом у 77 млрд фунтів. У 2015 р. у креативних галузях Євросоюзу було зайнято 7 млн працівників. Дохід від креативних індустрій у США становить близько 51 % ВВП [11].

Сучасні світові тенденції, зокрема, світова фінансово-економічна криза, засвідчили занепад неоліберальної моделі. Натомість є очевидними позитивні наслідки посилення впливу державного регулювання ринкових процесів. Досвід українських реформ показує, що позитивні результати можливі тільки за умов системної модернізації суспільства.

Розрахунок, що з початку необхідно реформувати економіку, а потім — соціокультурну сферу виявився помилковим. Економічна та технологічна трансформація має проходити одночасно з соціокультурною. Тому пріоритетним завданням має бути формування в громадянській свідомості інноваційних культурних установок, які б були підґрунтям для економічних, технологічних та політичних інновацій. Українському суспільству конче потрібні позитивні соціокультурні інновації, які стануть середовищем для успішного економічного та технологічного розвитку. Поняття інноваційної культури має отримати широке розповсюдження у свідомості політичного та управлінського класу. Цілеспрямований розвиток інноваційної культури має стати засобом у подоланні застарілих ментальних та організаційних форм. Такий тип культури формує нові норми та поведінкові установки, які сприяють впровадженню реформ та оновленню суспільства.

Світовий досвід доводить, що для України наразі постає проблема осмислення ролі культурної політики в реформуванні суспільства, що має стати інструментом формування інноваційних установок у громадській свідомості. У цьому сенсі актуальною є державна підтримка інновацій у культурі як передумова для становлення креативного середовища та соціально-економічного розвитку. Роль державної культурної політики в реалізації реформ визначається передусім тим, що культура є ціннісною основою, на якій можлива консолідація українського суспільства задля подолання соціально-еко-

номічної кризи та забезпечення сталого розвитку.

Висновки.

1. Адміністративно-олігархічна модель, що сформована в Україні, не здатна забезпечити стійке економічне зростання і соціальне благополуччя. Трансформації, що здійснювалися в умовах цієї моделі, фактично поставили країну на межу катастрофи, тому успішне реформування соціально-економічної системи України має розглядатися як необхідний процес виживання країни в довгостроковій стратегічній перспективі.

2. Однією з причин колапсу українських реформ є феномен інституціональної культурної пастки. Це поняття вказує, що без змін у культурній сфері, зокрема у системі цінностей і мотивацій, неможливі продуктивні кардинальні реформи в суспільстві. Реформатори пропонували нову систему соціально-економічних відносин, однак посттоталітарні інститути, функціонуючи в старих координатах цінностей, або не сприймали зміни, або ж реалізація ліберальних доктрин мала протилежні наслідки. Культурна пастка — це ситуація, коли згубні ціннісні установки стають стійкими нормами життя і роблять неефективною будь-яку стратегію модернізації.

3. Інституціональна соціокультурна пастка сприяла втраті реформаторами суб'єктності. Модернізаційні проекти склалися під впливом установок неолібералізму (Вашингтонського консенсусу), які були неприйнятні суспільству, що функціонує в координатах посттоталітаризму. Тому необхідна відмова від хибної практики запозичення цих

установок. Реформатори повинні зосередитися на створенні стимулів, що сприяють розвитку вітчизняної промисловості й протекціоністській політиці з метою зміцнення внутрішнього ринку. Без цього реалізація неоліберальних установок (на зразок “ринок сам виведе країну із кризи”) призведе до консервації технологічної відсталості.

4. Необхідно відмовитися від поверхневих уявлень про реформи. Без комплексного аналізу економічних і соціокультурних реалій неможливо визначити пріоритетні напрями державної політики реформ. Зокрема, під ефективністю реформ слід розуміти не тільки поліпшення макроекономічних показників, а й посилення креативного потенціалу суспільства й культурних компетенцій особистості. На порядку денному стоїть необхідність вироблення осмисленої державної стратегії реформ, спрямованої на реіндустріалізацію української економіки й розвиток культурної компетенції громадян.

5. Динамічний розвиток культури має ключове значення для успішних реформ в Україні. Потрібно відмовитися від помилкової точки зору, що успіх реформ лежить тільки в економічній та соціальній площинах. Успішною трансформація може бути тільки тоді, коли вона супроводжується ефективною політикою держави в духовній і культурній сфері, передусім завдяки формуванню інноваційної культури. Пріоритети культурної політики в стратегії реформування суспільства повинні пов’язуватися з необхідністю розвитку креативного потенціалу людини та створення умов для формування

творчого середовища і нових форм суспільної організації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Симоненко В.* 25 шагів навстречу самоликвидации [Електронний ресурс] / В. Симоненко // Газета “2000”. — 2016. — № 8 (761). — 26 февраля – 3 марта. — Режим доступа: http://www.2000.ua/blogi/avtorskie-kolonki_blogi/25-shagov-navstrechu-samolikvidacii.htm
2. *Макроекономика Украины, 1990–2013* [Електронний ресурс]. — Режим доступа : http://www.be5.biz/makroekonomika/profile/profile_ukraine.html
3. *World economic outlook. April 2016* [Електронний ресурс] // IMF Data mapper. — Режим доступа : <http://www.imf.org/external/datamapper/index.php>
4. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році”. — Київ : НІСД, 2016. — С. 246–247.
5. *Кораблин С.* Велика депресія. Україна [Електронний ресурс] / С. Кораблин // Дзеркало тижня. — 2015. — 21 серпня. — Режим доступа : http://gazeta.zn.ua/macrolevel/velikaya-depressiya-ukraina_.html
6. *Шовкун І.* Промислове відродження України: ціна питання [Електронний ресурс] / І. Шовкун // Дзеркало тижня. — 2016. — 1 квітня. — Режим доступа: http://gazeta.dt.ua/promyshliennost/promislove-vidrodzhennya-ukrayini-cina-pitannya_.html
7. 80 відсотків населення України живе за межею бідності — ООН [Електронний ресурс]. — Режим

доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/26959841.html>

8. *Валевський О.* Архетипи українських реформ: від адміністративно-командної до адміністративно-олігархічної моделі [Електронний ресурс] / О. Валевський // Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з державного управління: Спец. випуск. — Харків : Вид-во “ДокНаукДержУпр”, 2012. С. 39–49. — Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/%5CnMKD%5Clibrary_nadu%5C%2813%29%5Cc19286c8-373d-4dd1-b2e8-e45ebdb9a27b.pdf
9. *Валевський О.* Аналіз причин невдач реалізації реформ в Україні [Електронний ресурс] / О. Валевський // Державне управління: теорія та texts/Valevskiy.pdf
10. *Райнерт Э.* Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными [Электронный ресурс] / Э. Райнерт // Электронная библиотека “RoyalLib.com”. — Режим доступа : http://royallib.com/book/raynert_erik/kak_bogatye_strani_stali_bogatimi_i_pochemu_bednye_strani_ostayutsya_bednimi.html
11. *Костин И.* Что такое креативная экономика и чем она грозит Украине? [Электронный ресурс] / И. Костин // Газета “2000”. — 2016. — 8–14 июля. — № 27. — Режим доступа: <http://www.2000.ua/v-nomere/derzhava/realii/ne-bojtes-tvorcheskih-intelligentov.htm>

УДК: 316.48:17.024.4(569.4)

Ворона Петро Васильович,

доктор наук з державного управління, доцент, депутат Полтавської обласної ради, професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту, Національна академія державного управління при Президенті України, 03057, м. Київ, вул. Ежена Пот'є, 20, кімн. 215, тел.: (066) 699 75 99, e-mail: voron67@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6755-9023

Ворона Петр Васильевич,

доктор наук по государственному управлению, доцент, депутат Полтавского областного совета, профессор кафедры парламентаризма и политического менеджмента, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, 03057, г. Киев, ул. Эжена Потье, 20, комн. 215, тел.: (066) 699 75 99, e-mail: voron67@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6755-9023

Vorona Petro Vasilievich,

Doctor of science in Public Administration, Associate Professor, Deputy of Poltava Regional Council, professor of the Department of parliamentary and political management, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, 03057, Kyiv, Str. Euzhen Potie, 20, apartment. 215, tel.: (066) 699 75 99, e-mail: voron67@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6755-9023

АРХЕТИПНА СТРАТЕГІЯ ДОЛАННЯ СВІТОГЛЯДНОГО КОНФЛІКТУ: ДОСВІД ІЗРАЇЛЮ

Анотація. У статті висвітлено уроки державотворення Ізраїлю, що за-
слуговують на використання у практиці державного будівництва Украї-
ни. Зазначено, що основою освітньої політики молодої держави стало від-
новлення рідної мови і безальтернативне закріплення її як мови держави.
У перше десятиріччя розвитку Ізраїль продовжував сприяти трьом ос-
новним освітнім напрямам країни: так званого “загального”; “робітничого”;
“релігійного”, що сприяло об’єднанню всіх можливих суспільних груп і на-
віть групок навколо ідеї державотворення. Держава через освітню сферу

прикладала максимум зусиль для ослаблення впливу на розвиток суспільства основних протиріч: етнічних, релігійних та міжнаціональних. Головними інструментами у цьому стали політика й ідеологія, а технологією — освітній вплив.

Ключові слова: Держава Ізраїль, Кнесет, іврит, кібуци, Робітнича партія Ізраїлю, Мізрахи, мошави, ульпани, освітні напрями, репатріанти, сіонізм.

АРХЕТИПНАЯ СТРАТЕГИЯ ПРЕОДОЛЕНИЯ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОГО КОНФЛИКТА: ОПЫТ ИЗРАИЛЯ

Аннотация. В статье отражены уроки создания Государства Израиль, которые стоит использовать в практике государственного строительства Украины. Отмечено, что основой образовательной политики молодого государства стало возобновление родного языка и безальтернативное его закрепление как языка государства. В первое десятилетие развития, Израиль продолжал способствовать трем основным образовательным направлениям страны: так называемого “общего”; “рабочего”; “религиозного”, что способствовало объединению всех возможных общественных групп и даже группок вокруг идеи создания государства. Государство через образовательную сферу прикладывало максимум усилий для ослабления влияния на развитие общества основных противоречий: этнических, религиозных и межнациональных. Главными инструментами в этом служили политика и идеология, а технологией — образовательное влияние.

Ключевые слова: Государство Израиль, Кнессет, иврит, кибуцы, Рабочая партия Израиля, Мизрахи, мошавы, ульпаны, образовательные направления, репатрианты, сионизм.

ARCHETYPAL STRATEGY FOR OVERCOMING IDEOLOGICAL CONFLICT: OF ISRAEL

Abstract. TIn the article lessons are reflected creations of the state Israel, that deserve the use in practice of state building of Ukraine. It is marked that proceeding in the mother tongue and безальтернативне fixing became basis of educational politics of the young state her as languages of the state. In the first decade of development, Israel continued to assist three basic educational directions of country: so-called “general”; “working”; “religious”, that to the association of all possible community groups and even groups round the idea of creation of the state. The state through the educational sphere put maximum efforts to weaken the influence on the development of society of the main contradictions: ethnic, religious and interethnic — the main tools in this were politics and ideology, and technology — educational influence.

Keywords: the State of Israel, the Knesset, Hebrew, the kibbutz, the Israeli Workers’ Party, the Mizrahi, the moshavs, ulpan, educational destinations, repatriates, zionism.

Постановка проблеми. Проголошення 14 травня 1948 р. Держави Ізраїль завершило довгий період боротьби сіоніського руху за створення єврейського осередку поселень у Палестині, а потім і держави. Ізраїль став унікальним прикладом матеріалізації політичної ідеї. Якраз “політичний рух, що поставив собі за мету відновлення єврейської державності в Палестині, став причиною і механізмом виникнення держави”. Його лідери “розробили концептуальні рамки національного будівництва, забезпечили суспільну мобілізацію, визначили пріоритети практичного втілення сформованої ідеї, використовували дипломатичні, військово-політичні і економічні засоби для її реалізації” [6, с. 7].

Розвиток цієї країни становить особливий інтерес для українських дослідників історії державного будівництва. Адже створена у центрі арабського світу і невизнана своїми сусідами протягом багатьох років, стикалась із серйозними загрозами і була змушена використовувати екстраординарні заходи для забезпечення безпеки, а її громадяни до цього часу живуть в умовах постійного напруження і на цьому фоні мають розвинену економіку і громадянське суспільство з високим рівнем соціального захисту та справедливості. Досвід подолання серйозних безпекових, соціальних, етнічних, економічних викликів є повчальним і корисним для українських високопосадовців. Особливо повчальним є досвід становлення національної освітньої системи Ізраїлю, що змогла об'єднати всі суспільні освітні рухи і направити їх у русло держа-

вотворення і державоствердження, створити одну з найефективніших освітніх систем світу, що дає змогу кожному громадянину країни при бажанні розкрити свій потенціал, а згодом — реалізувати свої знання та навички. За 15 років (2002—2017 рр.) вісім громадян Ізраїлю стали лауреатами Нобелівської премії в наукових дисциплінах, окрім цього, країна посідає третє місце у світі за кількістю наукових публікацій на душу населення та друге по кількості людей з вищою освітою [8]. Та попри такі високі досягнення в системі освіти Ізраїлю є низка певних нерозв'язаних проблем, спричинених труднощами в реалізації внутрішньої державної політики, а також ворожим ставленням переважної більшості арабських країн-сусідів.

На основі досвіду націоформуючих архетипних стратегій зарубіжних країн, використовуючи їхній та власний досвід подолання світоглядних протиріч (Східна–Західна Україна) маємо скоригувати свою освітню стратегію так, щоб вона ідеологічно “зцементувала” населення України в українську поліетнічну й полікультурну націю на основі ідеї процвітаючої України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці державного управління приділяється увага проблемам розвитку національної освіти такими вітчизняними науковцями і педагогами, як В. Андрущенко, І. Вакарчук, Л. Губернський, С. Довгий, М. Згуровський, В. Кремінь, В. Луговий, П. Таланчук, Г. Шевченко, але мало досліджується досвід участі освітньої політики у консолідації нації у процесі державотворення у віднос-

но “молодих” демократіях і країнах. Мало акцентується увага на винятковій ролі освіти (на наше переконання, головній) у процесах націотворення. Варто звернути увагу на праці зарубіжних дослідників цієї тематики в Ізраїлі, що визначає розвиток державотворчих процесів: Аран Залман [1], А. Глузман [5], І. Звягельська [6], О. Карпенко [10], Н. Нарди [9], Н. Розенштейн [12], І. Тверський [7], Ц. Цамерет [14], Н. Шейнин [15], та ін.

Мета статті полягає у визначенні ключових моментів досвіду реалізації ізраїльської стратегії формування освітньої політики і освітнього простору для українських реалій сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Уроки історії державотворення Ізраїлю — країни, яка фактично після двохтисячної перерви відродила свою державність, заслуговує не лише на науковий інтерес, а й у багатьох випадках на наслідування в історії державного будівництва новітньої історії України. Особливо заслуговує на увагу архетипна стратегія долання світоглядного конфлікту.

Спочатку розглянемо саму дефініцію “архетипна стратегія”. Слово “архетип” виникло від грецьких слів: “arche” — начало і “typos” — форма, зразок. У пізньоантичній філософії це слово використовувалось для позначення праобразу, ідеї. Грецькі філософи трактували “ἀρχαί” як початок чи первинні принципи, наприклад, вода, огонь є тим, що вони називали “αἰτερον”, “безкінечне”. Отже, йдеться про первинні стани, які ніколи не старіють, ніколи не зможуть бути перевершені й існують завжди [2].

Архетип — це, насамперед, результат творчої роботи людського мозку і, можливо, (але меншою мірою) на нього впливали умови середовища. Архетипи колективного несвідомого К. Г. Юнга означають сферу глибинних шарів людської психіки й мають стійкі риси давнього досвіду людини [16]. Таким чином, за К. Юнгом, несвідоме складається з трьох шарів: особистісного несвідомого як його поверхневого шару, колективного несвідомого вродженого глибокого шару та того, що має не індивідуальну, а загальну природу, включає досвід попередніх поколінь людства і охоплює надособистісний універсальний зразок, виступаючи загальною основою духовного життя людства [Так само].

Під стратегією менеджменту ми визначаємо напрям розвитку керованого об’єкта (організація, країна) відповідно до поставленої мети, а виявляється вона не лише у програмах розвитку, а й в особливій якості функцій менеджменту та управлінських рішень, персоналу та організації менеджменту. Стратегія менеджменту знаходить реальне втілення в програмі розвитку, цілі та місії, принципах практичного управління, вимогах до персоналу, методики розробки управлінських рішень. Під стратегією розуміємо сукупність орієнтирів і обмежень, які визначають напрям розвитку організації відповідно до поставленої мети [13].

Використання архетипів національних традицій в Ізраїлі при формуванні системи національної освіти дало змогу побудувати потужну, самодостатню і самоорганізовану національну громаду, аутентична модель якої зав’язана на людині як

найбільшій цінності [11]. Свобода, своєю чергою, проявляється через емпатію, як спосіб розуміння сутності й образу життя людини, а також толерантність, як поважне відношення до кожної особи незалежно від його фізичних переваг чи недоліків. Архетипна освітянська стратегія, що здійснювалась в Ізраїлі, дала змогу об'єднати усі культурні суспільні течії як місцевих мешканців поселень, так і репатріантів. Отже, “архетипна стратегія” є однією з найсучасніших характеристик менеджменту, особливо, якщо він будується з урахуванням ментальності та культурних надбань етносу, що відображає його культурну історію онтогенезу [11; 13].

У перші роки існування держави було приділено велику увагу розвитку рідної мови — івриту і навчанню його сотень тисяч репатріантів, адже більшість із них прибули до країни і говорили на інших мовах. Штатні вчителі й добровольці займалися цією справою багато часу. Сотні **ульпанів** (шкіл для навчання івриту) були створені по всій країні. Необхідність швидкого оволодіння мовою сприяла розвитку унікальних методів і методик її навчання. Більшість переселенців-репатріантів виявляли наполегливість і велике бажання опанувати рідну, але забуту мову і добивались великих успіхів. У світі не було аналогічних прикладів, коли держава за короткий час змогла так швидко перетворити фактично “мертву” мову у живу, розмовну і таку, що розвивається [14, с. 8]. Можна стверджувати, що освітня політика молоді Держави Ізраїль розпочалась із відновлення рідної мови і безальтернативного її закріплення як мови

держави. Цього досвіду і політичної волі не вистачило, та й не вистачає до цього часу українській владі при формуванні державної ідеології та мовного простору української держави. Мовна політика у формуванні державної ідеології, особливо сьогодні в умовах російської агресії, має стати складовою її архетипної стратегії формування національної моделі освіти української держави.

Кнесет (парламент країни — 120 депутатів) на одному із своїх перших засідань у 1949 р. прийняв Закон про обов'язкову освіту. Відповідно до цього Закону всі діти в Державі Ізраїль, будь то євреї чи араби, діти старожилів чи репатріантів, звичайні школярі чи діти, які потребують особливого виховного та соціального підходу, мали право на безоплатну восьмирічну освіту. Паралельно з розвитком початкової освіти в ті роки держава прикладала максимум зусиль для розвитку середньої освіти і підготовки вчителів (чисельність жінок серед учительського загалу була достатньо значною і зростала). Ідеологія і політика у ті роки в освіті відігравали важливу роль, адже освітою фактично керували партії і політичні рухи, а не державні органи влади. Часто у школах формувався той світогляд, до ідеології якого належала домінуюча тут партія, міністр освіти країни був призначений із запізненням на один рік. Ним став відомий в країні письменник, журналіст та історик Залман Шазар [14, с. 9]. Згодом він був обраний третім президентом Ізраїлю.

Десь за півроку до проголошення Держави Ізраїль, Робітнича партія Ізраїлю, найбільш впливова на теренах єврейських поселень Палести-

ни, що готувалась стати керівною політичною силою в країні, створила кілька комісій з планування різноманітних сфер суспільного життя майбутньої держави. Одною з таких комісій стала Комісія з планування в системі освіти у складі 20 осіб. Важливим питанням, що розглянула ця Комісія, було збереження після створення держави тієї структури системи освіти, яка існувала в період до державності на теренах згаданих поселень (кібуци, міста тощо). Тобто говорилося про закріплення існування різних політико-ідеологічних напрямів. Альтернативою мало б стати створення єдиної державної системи освіти поряд з можливістю існування окремих приватних шкіл та коледжів. Деякі члени Комісії закликали до кардинальних змін у системі освіти, до відміни принципу партійної належності і поступовому створенню єдиної державної мережі шкіл, що працюють за єдиними програмами. На цій позиції стояв і Давід Бен-Гуріон — перший прем'єр-міністр країни [3; 4]. Та більшість членів Комісії остерігались втрати близьких до них за загальноосвітніми напрямами своєї специфіки шкіл та симпатій батьків-виборців і проголосували проти об'єднання різних “гілок” в єдиний педагогічний простір (єдину систему). У результаті продовжува-

лось відокремлене існування кожної з трьох основних, виниклих ще у додержавний період гілок, так званого “загального” напряму, пов'язаного з Робітничою партією і Федерацією профспілок — “робітничого” напряму; напряму, створеного релігійними сіоністами із руху **Мізрахи** (у політичній історії сіонізму — політичний і ідейний національно-релігійний рух).

Основною причиною такого рішення було застереження, що занадто сильний вплив держави у сферу освіти зіткнеться з різко негативною реакцією з боку представників тих партій і рухів, які керували в той час трьома згаданими системами освіти, а головним завданням на початку роботи урядових структур молодій країні було об'єднання всіх можливих суспільних груп і навіть групок навколо ідеї державотворення. Тому вплив управлінських освітянських установ в окремих районах країни був взагалі мінімальним. У школах згаданих трьох напрямів у 1948/1949 навчальному році навчалось близько 97 тис. молоді і лише кілька сотень учнів навчались у школах інших напрямів: традиційних релігійних школах, міжнародної єврейської організації “Всі євреї — друзі” (нею була створена перша сільськогосподарська школа “Мікве Ісраель” (1870 р.) тощо (таблиця):

Розподіл учнів у єврейських школах в Ізраїлі у 1948/1948 навчальному році, за типами навчальних закладів [14, с. 20]

Напрямок	Дитячі садки	Навчальні і середні школи	Старші класи шкіл	Разом	У %
Загальний	7,024	32,104	9,850	48,978	50,2
Робітничий	6,038	17,727	2,874	26,639	27,3
Релігійно-сіоністський	2,633	17,457	1,822	21,912	22,5
Разом	15,695	67,288	14,546	97,529	100,0

Ця ситуація зберігалась до 1953 р., коли був прийнятий Кнесетом Закон про державну освіту.

Педагоги, які працювали у школах загального напрямку, бачили свою мету у вихованні учнів у дусі вірності цінностям єврейського національного руху, приділяючи при цьому багато уваги і знайомству з досягненнями сучасної науки. Провідники загального напрямку будували свою роботу на основі духу “духовної спадщини, спільної для всього народу”. Вони стверджували, що освіта має служити “майстернею єдності нації” [7, с. 197] і сподівались, що їхні навчальні заклади зможуть охопити дітей із світських, традиційно-орієнтованих і релігійних шкіл, вихідців з усіх громад та соціальних класів і груп.

Другим за величиною був робітничий напрям, що об’єднував освітні програмні структури всіх партій, що входили до Федерації профспілок, насамперед — Робітничої партії, а згодомі МАПАМ (Об’єднаної Робітничої партії). Їхня діяльність була направлена на те, щоб дати своїм учням “пролетарське виховання” шляхом формування “незалежної активної єврейської особистості”, пронизаної сіоністськими та соціалістичними ідеалами. Їх учні були готові втілювати в життя цілі єврейського робітничого і соціалістичного руху в Ізраїлі [12, с. 366]. Крім того, що робітничий напрям давав у своїх закладах загальну освіту, його керівництво пишалось участю своїх вихованців у молодіжних рухах і їх роботою та практикою у кібуцах та мошавах (сільськогосподарські поселення соціалістичного типу та кооперативи). Поряд з державним

прапором над освітнім закладом цього типу завжди майорив червоний прапор, а День Перше Травня завжди був вихідним для викладачів і учнів. У середовищі цього напрямку окремо існувала релігійно-пролетарська течія, що мала свої навчальні програми. Вони давали як загальну освіту, так і традиційне релігійне виховання.

Третій напрям в освіті діяв під егідою партій релігійних сіоністів. У таких школах навчались зазвичай діти релігійних сіоністів — як старожилів, так і нових репатріантів. У школах цього напрямку намагались поєднувати дух і букву єврейської традиції з вихованням сіоністського світогляду та вивченням сучасних наукових досягнень. На відміну від традиційних ультра релігійних шкіл у цих навчальних закладах учні отримували також загальну, у тому числі і природничо-наукову освіту, вивчали іноземні мови. У момент створення держави майже чверть учнів (див. таблицю) відвідували школи релігійно-сіоністського напрямку.

Після створення держави, унаслідок підтримки нею несіоністських ультрарелігійних кіл, а також відходу від релігії багатьох дітей репатріантів, чисельність учнів у школах цього напрямку в системі освіти країни неухильно скорочувалась [14, с. 25].

Отже, згодом до трьох раніше існуючих напрямів у системі освіти додався четвертий — ультрарелігійний не сіоністський. Одним із головних аргументів рішення про визнання четвертого освітнього напрямку у країні було намагання політиків включити рух ортодоксальних євреїв у процеси державотворення, сподіваючись, що це допоможе уряду країни

посилити вплив у середовищі єврейської діаспори. Багато політиків вірили, що згодом ця течія у національній освіті відійде від своєї антисіоністської позиції, що ортодоксальна релігійність приречена на зникнення у ході процесів модернізації та прогресу. Цей напрям нині у системі недержавної освіти залишається одним з найвпливовіших в Ізраїлі.

Держава з початку свого відродження приділяла освіті виняткове значення. У 1951 р. на засіданні Кнесету в своєму виступі перший прем'єр-міністр Ізраїлю Д. Бен-Гуріон говорив про значення освіти в процесі досягнення миру: "Ми прагнемо до миру між євреями і арабами, ми бачимо його можливість, вірогідність й історичну необхідність у майбутньому, і ми повинні виховувати народ і молодь з вірою у це майбутнє. Ми повинні виховувати у народу і молоді два принципи з усіма протиріччями, що є між нами: готовність захищати країну у любых битвах і війнах; готовність до співпраці і справжніх союзів між двома семітськими народами, яким історією було суджено співіснувати поряд один з одним у біблійських країнах, що нині звуться Близьким Сходом" [3; 4, с. 254; 17]. У своїх виступах Бен-Гуріон підкреслював: "Ізраїльська дитина, ізраїльський підліток ...має відчувати, що наша історія починається не з 1948 року .., а з біблейських часів, з періоду єврейської гордості і незалежності, ...особливо незалежності духовної творчості, які створили єврейський народ і дозволили йому дожити до сьогоденного дня" [14, с. 36]. Фактично у своїх виступах він, як лідер країни та визнаний націо-

нальний авторитет, формував почуття самоповаги і національної гідності у громадян Ізраїлю. Це є достойним уроком-прикладом для наших лідерів країни у питаннях формування самосвідомості та самоповаги української нації, особливо у нинішній період зовнішньої російської агресії. Досвід виховної роботи і в армії Ізраїлю, як "майстерні по створенню народу", теж необхідно використовувати. "Для життя в своїй державі, для самоврядування, для свободи, для єврейської єдності, для взаємодопомоги, для колективної відповідальності... Ми маємо перевернути всю країну, весь народ, весь образ нашого життя", — зазначав Давид Бен-Гуріон [17, с. 30–32]. Перший прем'єр міністр країни був прихильником єдиної системи державної освіти в країні, а збереження різних напрямів вважав небезпекою для єдності єврейського народу, адже вони цементували його відмінності. Своїх дітей він записав лише у школи загального напрямку, а не робітничого, який підтримувала Робітничка партія, до якої він належав.

З приводу ролі і місця учителя у суспільстві в країні теж точились гострі дискусії. "Держава потребує учителя-активіста, а не учителя з академічним ступенем". Керівники освітніх напрямів у системі освіти, що існували у перше десятиріччя історії країни, виступали за збереження ідеологічної цінності виховного процесу. Так, наприклад, Й. Р. Еціон, головний інспектор мережі релігійно-сіоністської освіти зазначав: "Заклади із підготовки вчителів мають давати не лише професіональну підготовку в області знан-

ня предмета і методики викладання, а й ідеологічну підготовку для виховання, якому вчитель присвячую своє життя” [14]. Держава через освітню сферу прикладала максимум зусиль для ослаблення впливу на розвиток суспільства основних протиріч: етнічних, релігійних та міжнаціональних. Головними інструментами у цій справі стали політика й ідеологія, а технологією — освітній вплив.

Висновки. Ізраїль не визначає себе ні світською, ні теократичною державою. Його головна особливість полягає у глибоких протиріччях між демократичною та політичною системою і етнорелігійним характером держави, що ідентифікує себе як ізраїльтянська. Рішення зберегти, навіть після створення держави, існування різноманітності в системі освіти варто розглядати як архетипну стратегію долаття світоглядного конфлікту, адже серед мешканців молодій держави панував дух атмосфери майже фанатичної відданості тій чи іншій ідеології, що панували у той час в Ізраїлі. Керівництво країни вирішило, що існування окремих напрямів у системі освіти стануть на заваді потрясінням і зайвим дискусіям у суспільстві та дадуть змогу займатися іншими важливими загальнонаціональними справами — насамперед проблемами безпеки країни та розвитку економіки. Однак здійснювались спроби провести певну уніфікацію загальноосвітніх програм, щоб нівелювати великі існуючі відмінності у якості знань шкіл різних освітніх напрямів. Ці відмінності відображали соціальну проблематику розвитку країни у перше десятиріччя існування у новітній час. Завдяки ди-

ференційованому підходу у системі освіти країни все ж вдалось у значній мірі вирішити проблему етнічних протиріч і соціальний та культурний розрив між представниками різних громад значно скоротився.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аран Залман*. Пути педагогики / Залман Аран; М-во образования и культуры. — Иерусалим, 1971. — С. 111.
2. *Архетип* [Електронний ресурс] // Вікіпедія. — Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Архетип> (дата запису: 9.04.2017).
3. *Бар-Зохар М.* Бен-Гурион. Биография: в 2 кн. / Макаэль Бар-Зохар. — Израиль, 1991. — Кн. 1. — 417 с.; кн. 2. — 299 с.
4. *Бен-Гурион Д.* Идеал и путь / Давид Бен-Гурион. — Тель-Авив : Изд-во Рабочей партии Израиля, 1962. — Т. 3. — С. 254.
5. *Глузман А.* Особенности современного высшего образования за рубежом (Англия, Бельгия, Франция, США, Израиль) / А. Глузман // Культура народов Причерноморья. — 2005. — № 58. — С. 8–11.
6. *Государство Израиль* / под ред. И. Звягельской, Т. Карасова, А. Федорченко. — Москва : Ин-т востоковедения РАН, 2005. — 560 с.
7. *Идеология и деятельность в педагогике* / под ред. И. Тверского. — Тель-Авив, 1963. — С. 197.
8. *Израиль* [Электронный ресурс] // Википедия: свободная энциклопедия. — Электрон. дан. — 2017. — 8 апр. — Из содерж.: Наука и образование. — Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Израиль> (дата обращения: 9.04.2017). — Загл. с экрана.

9. *Информация* Центрального статистического бюро // Культура и образование / под ред. Н. Нарди, М. Авигаль, И. Гантона. — Иерусалим: М-во образования и культуры, 1952. — Т. I. — С. 247.
10. *Карпенко О. В.* Децентралізаційні процеси у сфері надання освітніх послуг Ізраїлю / О. В. Карпенко, Є. Ф. Демида // Педагогіка і психологія. — 2013. — № 1. — С. 92–96.
11. *Программа* по углублению еврейского сознания в государственной школе / М-во образования и культуры. — Иерусалим, 1971. — С. 13.
12. *Розенштейн Н.* Наши педагогические программы / Н. Розенштейн // Гистадрут в 1945–1948 гг. Отчет седьмой конференции Гистадрута / под ред. Розенштейна. — Тель-Авив, 1949. — С. 366.
13. *Стратегія і тактика менеджменту* [Електронний ресурс] // Теорія менеджменту. — Режим доступу: https://studme.com.ua/1580011910319/menedzhment/strategiya_taktika_menedzhmenta.htm (дата запису: 15.03.2017).
14. *Цамерет Цви.* Развитие системы образования. Ч. 5 / Цви Цамерет // Общество, экономика и культура Израиля. Первое десятилетие / Открытый университет. Израиль. — Тель-Авив, 2003. — С. 7–185.
15. *Шейнин Н.* Академический процесс подготовки педагогических кадров в Израиле / Н. Шейнин. — Иерусалим: Изд-во им. И. Л. Магнеса, 1996. — С. 70.
16. *Юнг К. Г.* Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг; [пер. с англ.]. — Киев: Гос. б-ка Украины для юношества, 1996. — 384 с.
17. *Ben-Gurion D.* Recollections / D. Ben-Gurion. — London : Macdonald unit seventy-five, 1977. — 216 с.

УДК. 351.9(457)

Гагарінов Олексій Валерійович,
аспірант кафедри державного управління,
публічного адміністрування та регіональної економіки,
Харківський національний економічний університет ім.
Семена Кузнеця, Харків, 61000, проспект Науки,
9А, тел.: (063) 262 52 73, e-mail:
gagarinovl09@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3886-8388

Гагаринов Алексей Валерьевич,
аспирант кафедры государственного
управления, публичного администрирования
и региональной экономики, Харьковский
национальный экономический университет
им. Семена Кузнеця, Харьков,
61000, проспект Науки, 9А, тел.: (063) 262
52 73, e-mail: gagarinovl09@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3886-8388

Gagarinov Aleksey Valerevich,
post-graduate student of the Department of
Public Administration, Public Administra-

tion and Regional Economics, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,
Kharkiv, Nauky avenue, 9-A, 61166, Ukraine, tel.: (063) 262 52 73, e-mail: gagarinovl09@
gmail.com

ORCID: 0000-0002-3886-8388

СТРАТЕГІЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ВИРІШЕННЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)

Анотація. Статтю присвячено науковій проблемі — стратегії трансформації пострадянської системи державного управління України як необхідної умови вирішення та запобігання соціальних конфліктів. Базуючись, насамперед, на принципових положеннях архетипного підходу, теорії систем та публічного управління, автором були розроблені концептуальні положення щодо змісту стратегії трансформації пострадянської системи державного управління як необхідної умови вирішення та запобігання соціальних конфліктів. В основу стратегії трансформації пострадянської системи державного управління, на думку автора, повинні лягти: стан системи державного

управління та характер культури як “образ життєдіяльності”, які, формуючи петлю посилюючого зворотного зв’язку, підтримують стан один одного.

Ключові слова: стратегія трансформації, пострадянська система державного управління України, соціальний конфлікт, архетиповий підхід, культура як “образ життєдіяльності”, системна криза.

СТРАТЕГИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ ПОСТСОВЕТСКОЙ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ УКРАИНЫ КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ РЕШЕНИЯ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ (АРХЕТИПИЧЕСКИЙ ПОДХОД)

Аннотация. Статья посвящена научной проблеме — стратегии трансформации постсоветской системы государственного управления Украины как необходимого условия решения и предотвращения социальных конфликтов. Основываясь, в первую очередь, на принципиальных положениях архетипного подхода, теории систем и публичного управления, автором были разработаны концептуальные положения относительно содержания стратегии трансформации постсоветской системы государственного управления как необходимого условия решения и предотвращения социальных конфликтов. В основу стратегии трансформации постсоветской системы государственного управления, по мнению автора, должны лечь: состояние системы государственного управления и характер культуры как “образ жизнедеятельности”, которые, формируя петлю усиливающей обратной связи, поддерживают состояние друг друга.

Ключевые слова: стратегия трансформации, постсоветская система государственного управления Украины, социальный конфликт, архетипический подход, культура как “образ жизнедеятельности”, системный кризис.

THE STRATEGY OF TRANSFORMATION OF THE POST-SOVIET STATE SYSTEM OF UKRAINE AS A NECESSARY CONDITION FOR THE RESOLUTION AND PREVENTION OF SOCIAL CONFLICTS (ARCHETYPAL APPROACH)

Abstract. The article is devoted to the scientific problem of the transformation strategy of post-Soviet state system of Ukraine as a necessary condition for the resolution and prevention of social conflicts. The author developed conceptual provisions concerning the essence of the transformation strategy of the post-Soviet state system as a necessary condition for the resolution and prevention of social conflicts. It's based primarily on the principals of the archetypal approach, system theory and public management. According to the author the transformation strategy of the post-Soviet state system should be based on: the state of the governmental system and the character of the culture as a “way of life” which support each other's state by forming the reinforcing feedback.

Keywords: transformation strategy, post-Soviet state system of Ukraine, social conflict, archetypal approach, culture as a “way of life”, systemic crisis.

Постановка проблеми. Світ, в якому живе людство, є цікавим з наукової точки зору та гіпертурбулентним з точки зору динаміки та характеру змін. Так, Н. І. Гражевська визначає цей період як епоху біфуркацій, а Н. Н. Талєб — епохою непередбачуваних подій, які він називає “чорні лебеді”. Своєю чергою, стан, у якому нині знаходиться людство з усією світовою системою міждержавної взаємодії, дуже влучно відобразив відомий український діяч та вчений Я. І. Грицак у своїй статті одному з українських видань: “В світі вже не буде впевненості, це, мабуть, найбільш чесний прогноз, який можна зробити на наступні 15, 25 і, навіть, 100 років”.

Початок трансформації світового устрою припав саме на події в Україні, які стали її каталізатором. Соціальний конфлікт, що виник в Україні та вилився у Революцію гідності у 2013–2014 рр. запустив масштабний процес структурних перетворень як у середині країни, так і на світовій геополітичній арені. Внутрішньодержавний конфлікт переріс у міждержавний та призвів до прямих воєнних дій на території України та анексії частини її території з боку Російської Федерації.

На сьогодні трансформаційний процес, який відбувається в Україні у сфері державного управління та реформування ключових суспільних сфер життя українського народу, є несистемним, без чіткого стратегічного спрямування. Така ситуація є небезпечною з точки зору наявності сильнодіючих деструктивних факторів як у середині країни, так і в її зовнішньому оточенні. Соціальне

напруження, яке наразі формується, насамперед, на базі моральної втоми та низької купівельної спроможності у більшості верств населення та нерозвиненості української економіки, стає потужним викликом перед системою державного управління України.

З позиції сучасних викликів є тільки два шляхи: побудова системно розвиненої держави, у тому числі широко застосовуючи інструменти публічного управління та напрацювання української школи архетипіки, або втрата державності з подальшою факторизацією державної системи, її стагнацією та деградацією. Отже, потрібно вибрати між шляхом порядку та хаосу.

Конструктивне вирішення цих проблем неможливе без трансформації пострадянської системи державного управління України у стан прогресуючої систематизації на засадах теорії систем, публічного управління та на базі методології архетипіки, що у синтезі дасть змогу не тільки вирішувати, а й запобігати широкомасштабним соціальним конфліктам, у тому числі з трагічними наслідками.

Розуміння системних причин нинішнього стану через призму історичності та архетипності дасть можливість сформулювати стратегію трансформації, яка при її втілені здатна привести до конструктивних системних змін у соціально-політичній сфері України. “Що ми можемо та повинні зробити: втримати Україну — а разом з нею і весь світ — від найгіршого”, — Я. І. Грицак.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Описана проблематика

не є новою для вітчизняної науки та практики, проте актуальність її вирішення не просто переоцінити. Складність поставленої проблеми потребує спрямування зусиль різних методологічних шкіл та напрацювань видатних вчених та практиків для її вирішення. Науково-практична проблема трансформації пострадянської системи державного управління України є багатофакторною та міждисциплінарною, а отже, є системною і тому, на думку автора, потребує застосування системного підходу для її вирішення, вживаючи весь конструктивний міждисциплінарний науково-практичний інструментарій.

Проблематиці державного управління та вирішення соціальних конфліктів присвячено безліч праць вітчизняних та зарубіжних учених. Так, аспектам трансформаційних перетворень соціально-економічних систем у сфері державного управління присвятили свої праці такі вітчизняні вчені: Б. Д. Гаврилишин [1], Л. Ю. Гордієнко [2], Н. І. Гражевська [3], П. М. Кобзєв [4] та ін. Державне управління через призму теорії та практики публічного управління розкрито в працях: О. Ю. Оболенського [5], О. А. Дегтяр [6], О. І. Грицяк [7], О. Мороз [8] та ін. Своєю чергою, публічне управління через призму архетипного підходу розглядається у працях О. Ю. Амосова та Н. Л. Гавкалової [9; 10], а методологічні положення архетипіки в контексті описаної проблематики розглядають такі вчені та дослідники: Е. А. Афонін та А. Мартинов [11; 12], М. Лашкіна [13], В. Ганяк [14] та ін. Проблематиці природи соціально-

го конфлікту та походження самого поняття “соціальний конфлікт” присвячені праці таких вчених та дослідників: І. І. Копайгора [15], О. Кучабського та І. Парабчака [16], І. Ясної [17], В. Котигоренко [18] та ін.

Описана проблематика не вичерпується працями перелічених дослідників та вчених, тому потрібно назвати також і такі імена: К. Г. Юнг, Т. Парсонс, Р. Дарендерф, Ю. П. Сурмін, Ю. Романенко та ін.

Проте, незважаючи на широкий спектр публікацій та досліджень, проблематика трансформації пострадянської системи державного управління України як необхідної умови вирішення та запобігання соціальних конфліктів потребує подальшого дослідження та конструктивних теоретико-практичних напрацювань у цій сфері задля гарантованого переходу України на шлях системного розвитку та впорядкованості в усіх сферах суспільного життя, на що і спрямовані зусилля автора цієї роботи.

Метою роботи в контексті зазначеного є поглиблення дослідження науково-теоретичних засад стратегії трансформації пострадянської системи державного управління України як необхідної умови вирішення та запобігання соціальних конфліктів на базі архетипного підходу.

Викладення основного матеріалу. Людина, індивід — це, з одного боку, базис всієї ієрархії суб'єктів соціально-економічних відносин, від індивідуального до мега рівня. З іншого боку, люди виконують роль проектувальників щодо створення таких соціально-економічних систем, як, наприклад, держави, во-

ни є функціонерами, виконавцями в системах, які самі й створили. Ця петля зворотного зв'язку або причинно-наслідкових зв'язків має великий різновекторний потенціал як з точки зору закладання основ для породження соціальних конфліктів, так і їх вирішення та запобігання в силу можливості набуття на практиці посилюючого або врівноважуючого характеру.

Тривалий час конфліктологія як сфера наукових досліджень не отримувала свого визнання і тому не мала можливості розвиватися. Насамперед, така ситуація була пов'язана з тим, що в радянські часи тотально домінувала “теорія безконфліктності”.

Сучасна українська конфліктологія, подібно до конфліктології всіх пострадянських країн, формувалась і розвивається під впливом спадщини радянського суспільствознавства, а також концепцій, що сформувалися на Заході. Зокрема, й досі дається взнаки один з негативів радянської доби — її запізніле, порівняно із зарубіжною наукою, звернення до соціального конфлікту [17, с. 138].

На сьогоднішній день, базуючись на роботах [14–17], можна зробити висновок, що існує дві великі школи конфліктології. Такий висновок зробив ще у 1960-х роках Р. Преторіус, зазначивши, що конфліктологи у США поділилися на “школу консенсу” та “конфліктну школу”.

Так, наприклад, Т. Парсонс, з його структурно-функціональною теорією, вважав, що конфлікт — це соціальна аномалія, ненормальне явище, яке вказує на певні відхилення у процесі нормального розвитку суспільства,

яке трапляється через посилення в ньому соціальної диференціації, і чим ця диференціація масштабніша, тим глибшим стає розмежування людей за їхніми соціальними статусами і ролями, майновим, освітнім рівнем тощо [17, с. 140].

Своєю чергою, яскравим представником протилежної позиції є Р. Дарендорф з його “функціональною теорією конфлікту”. Центральним елементом конфліктної моделі суспільства, побудованої цим дослідником, є визнання жорсткої взаємозалежності між “конфліктом” і “системою”: без першого немає другого, а без другого — першого [Там само, с. 141]. Прихильниками погляду на соціальний конфлікт як на позитивне явище у суспільному розвитку також є Г. Зіммель, Л. Козер, В. Сперанський та ін.

Саме поняття “соціальний конфлікт”, відповідно до [14, с. 79], розглядається як протистояння двох або декількох суб'єктів, обумовлених протилежністю (несумісністю) їх інтересів, потреб і систем цінностей. Зазвичай, протистояння спирається на ті чи інші соціальні норми.

Отже, соціальний конфлікт — це одне з характерних явищ розвитку суспільства, яке охоплює різноманітний спектр суперечної дійсності, та яке є піковим вираженням неможливості вирішення тих чи інших протиріч.

Незважаючи на те, через призму якої теорії розглядати соціальний конфлікт, він у будь-якому разі має негативні наслідки у формі агресії, війни, прямого зіткнення, людських жертв та ін. Соціальні конфлікти — це, по суті, інструмент революційно-

го розвитку соціально-економічних систем, своєю чергою, відомим є той факт, що найкращі властивості системи формуються з позиції її еволюційного розвитку, а отже, більш сприятливим з науково-практичної точки зору є безконфліктний спосіб буття на базі поступового еволюційного розвитку.

Слід також розуміти, що безконфліктність на базі еволюційного розвитку потребує побудови досконалих соціально-економічних систем типу “держава”, з одного боку, та високого рівня розвиненості свідомості у населення (активних елементів) — з іншого. З позиції цього, якщо мова йде про соціальні конфлікти, саме система державного управління країни виступає першочерговим інструментом їх вирішення та запобігання.

Поняття “система державного управління” — багатоаспектне та складне, яке об’єднує в собі сукупність всіх суб’єктів державного управління — органів виконавчої влади, які, здійснюючи управлінський процес, взаємодіють між собою і навколишнім середовищем, формуючи єдине ціле. Саме від якості системи державного управління та її спроможності виробляти управлінські впливи за законом необхідного різноманіття залежить майбутнє всього об’єкта управління, насамперед, у частині безконфліктного чи конфліктного способу розвитку.

Говорячи про стан системи державного управління України слід зазначити, що вона знаходиться у стані системної кризи. На базі системно-історичного підходу зробимо більш детальний аналіз.

У 1991 р. з державною мега системою СРСР відбулася ентропогенна системна катастрофа, під якою слід розуміти: результат некерованого процесу наростання ентропії в штучній організаційній системі, який спричиняє її розпад (саморуйнування) внаслідок нездатності керуючої підсистеми трансформувати організаційну систему з вихідного хаотичного стану в цільовий системний стан, тобто такий, в якому виробляється негаентропія [18, с. 9].

Своєю чергою, ентропогенна системна катастрофа, що відбулася з СРСР, призвела до швидкого та безсистемного створення незалежних державних систем, серед яких опинилася система державного управління України. Внаслідок цього в ній виникла і стала наростати системна криза, яка не усунена до сих пір.

Системна криза — це стан і поведінка створеної з порушенням системних принципів і організованої до функціонування з відхиленням від системних закономірностей організаційно-економічної системи, зовнішні та внутрішні впливи на яку спричиняють в її внутрішньому середовищі режим генерації проблем, нестабільний та нестійкий стан [4, с. 14].

Таким чином, необхідність трансформації пострадянської системи державного управління України зумовлена, передусім, неефективністю її функціонування на попередніх етапах трансформації, починаючи з моменту отримання Україною незалежності, у демократичний стан з розвиненою ринковою економікою. Своєю чергою, основною причиною її неефективності є системна криза,

яка не усунена досі та формує масштабний деструктивний потенціал для виникнення та загострення нових соціальних конфліктів. Це з одного боку.

З іншого боку, слід розуміти, що тривалий період знаходження соціально-економічної системи УРСР у складі СРСР сформував певну культуру як “образ життєдіяльності” в активних елементів (народу), яка за базовими характеристиками значно відрізнялась від активних елементів західного суспільства.

Культура як “образ життєдіяльності” — це система цінностей, норм, установок, звичаїв та традицій, яка склалася в ході історичного розвитку певної групи активних елементів та яка впливає на всі аспекти їх індивідуальної та групової поведінки [19, с. 9; 20].

Порівняльні характеристики активних елементів соціалістичної та капіталістичної систем, як альтернативних ієрархій, що склалися у XX ст., представлені у роботі [21, с. 26]. Розглянемо для зручності їх у табличному вигляді.

Виходячи з таблиці, можна зробити висновок, що згідно класифікації культури як “образ життєдіяльності” поданої у роботі [19, с. 9–10] за ознакою характеру впливу на функціонування та розвиток державних систем та територій, з позиції коректних ринкових умов та демократичного устрою, була сформована потужна деструктивна сила у формі саме культури як “образ життєдіяльності”.

Отже, окрім системної кризи у пострадянській системі державного управління України треба врахову-

Порівняльні характеристики активних елементів (людей) альтернативних ієрархій: капіталістичної та соціалістичної

Активний елемент	Капіталістична система	Соціалістична система
Людина	Прогресивні домінантні спадкові ознаки; ринковий менталітет; приватний власник; підприємець; носій високої моралі та загальнолюдських цінностей; пріоритет якості продукції та послуг, що виробляється; творець своєї долі; цілеспрямованість на успіх; віра в Бога; законослухняність; ринкова, економічна, фінансова та політична грамотність; коректність зовнішніх ділових та людських формальних і неформальних відносин; висока якість життя; самодисципліна; культура і самоорганізація; пріоритет інтересів надсистеми над особистими; прагнення до фінансової незалежності; високий рівень відкритості; наявність системного та стратегічного мислення	Рецесивні домінантні спадкові ознаки; неринковий менталітет (совковий); умовний співласник державної власності; носій колективних цінностей; атеїст; пріоритет суспільних інтересів над особистими; доля та добробут людини в руках держави; низький рівень економічної, фінансової та політичної грамотності; відсутність цілеспрямованості; низька якість життя; відсутність підприємливості; низькі самодисципліна, культура та самоорганізація; низький рівень відкритості; фінансова залежність; низька якість продукції та послуг, що виробляються; відсутність системного та стратегічного мислення

вати і характер впливу культури як “образ життєдіяльності” з позиції управління трансформаційними процесами, тому що саме деструктивний характер був домінуючим у більшості активних елементів, які виступали як творцями нової системи державного управління, так і її функціонерами. Закладені фундаментальні протиріччя як наслідок і призвели до двох революційних подій 2004 та 2013–2014 рр., остання з трагічними наслідками та спричиненням воєнних дій на території України, які ідуть і по сьогодні.

Отже, можна стверджувати, що за період знаходження України у складі СРСР були сформовані певні архетипи, які мали вплив на створення нової державної системи незалежної України та які мають місце і нині, впливаючи на перебіг трансформаційних процесів та визначаючи в цілому їх результати.

Архетип — це колективна пам’ять людства, закладена в кожній особистості апіорі. Архетипи впливають на всі конструкти соціальності. Це і повсякденна сфера життя, звички, традиції й норми соціального контролю. Це і соціальна організація, актуальні соціальні інститути, політична організація суспільства. Це і уявлення суспільства про себе та навколишній світ. Це і мотиваційні, інтеракційні процеси та соціальне структурування [12, с. 15].

Таким чином, стратегія трансформації пострадянської системи державного управління у стан прогресуючої систематизації, де не буде місця соціальним конфліктам, а буде реалізований еволюційний процес розвитку, повинна базуватися

на засадах теорії систем, публічного управління та методології архетипіки.

Один з варіантів тлумачення поняття “стратегія”, який підходить до використання в контексті соціально-економічних систем типу “держава”, згідно [22], — є план, керівництво, орієнтир або напрям розвитку, дорога із теперішнього у майбутнє. Своєю чергою, спираючись на [3, с. 95], під трансформацією у широкому сенсі розуміють процес перетворень, який поєднує як еволюційну, так і революційну форми розвитку економічної системи. Момент переходу системи до нової траєкторії розвитку трактується як царина революційних зрушень (революційні трансформації), а процес адаптації системи до нової траєкторії та накопичення факторів, що призведуть до майбутньої кризи та катастрофи, визначається процесом еволюційного розвитку (еволюційні трансформації).

Отже, у широкому сенсі “стратегія трансформації” в контексті соціально-економічної системи типу “держава” — це є план, керівництво, орієнтир або напрям розвитку, дорога із теперішнього у майбутнє шляхом еволюційних або революційних перетворень.

Згідно з проведенням автором дослідженням, результати якого подані вище двома ключовими факторами при розробці стратегії трансформації пострадянської системи державного управління мають стати саме: стан системи державного управління та характер культури як “образ життєдіяльності”, які підтримують стан один одного, формуючи петлю посилюючого зворотного зв’язку.

При цьому відомим є той факт, що державні системи в демократичних країнах створюються для задоволення потреб усього народу, що проживає на його територіях, незалежно від національності. Ці потреби полягають у створенні сприятливих умов для його життєдіяльності та гармонійного розвитку, забезпечення особистих прав і свобод, захисту власності і території, а також участі в управлінні державою. Ці базові положення мають виступити саме тим орієнтиром та напрямом, який повинна містити стратегія трансформації пострадянської системи державного управління. Реалізуючи це призначення, вона автоматично мінімізує ймовірність виникнення соціальних конфліктів.

Інструментами вдосконалення системи державного управління України в контексті стратегії трансформації як необхідної умови вирішення та запобігання соціальним конфліктам мають стати моделі публічного адміністрування.

Згідно [9, с. 7] публічне адміністрування можна визначити як взаємовплив суб'єкта управління та носія влади на суспільні процеси та відносини відповідно до суспільно-значущих функцій і повноважень. У вузькому сенсі публічне адміністрування пов'язане з виконавчою гілкою влади і розглядається як: 1) професійна діяльність державних службовців, яка охоплює всі види діяльності, спрямовані на реалізацію рішень уряду; 2) вивчення, розробка і впровадження напрямів державної політики. У широкому сенсі під публічним адмініструванням розуміють систему управління, представлену

адміністративними інститутами в рамках прийнятої структури влади.

На сьогодні існують три моделі публічного адміністрування, які удосконалюються та розвиваються, у тому числі на архетиповій парадигмі [Там само, с. 9]:

Old Public Management — класична бюрократична форма організації, описана М. Вебером як ідеальний тип раціональної форми правління, що завдяки принципу праводержавності відзначається високим рівнем прогнозованості для політики і для громадян.

New Public Management — це сукупність адміністративно-політичних стратегій реформування, в основу якої покладено переважно тлумачення адміністративної діяльності крізь призму приватної економіки.

“Good Governance” наповнює концепцію державного управління соціальною та гуманітарною складовими, формує новий підхід до розуміння необхідного самоврядування, що має тепер не тільки відповідати вимогам ефективності, а й бути відкритим, доступним, підзвітним, підконтрольним і чутливим до вимог громадян, їх потреб і прохань.

Автор погоджується з позицією авторів роботи [Там само], що в Україні спостерігається існування моделей Old Public Management і New Public Management, а також пропонує в якості цільового орієнтиру в рамках стратегії трансформації на першому етапі розглядати усталений перехід до моделі New Public Management, а на другому — вже до моделі публічного адміністрування “Good Governance”.

За орієнтир для управління культурою як “образ життєдіяльності” потрібно взяти характер її виявлення у прогресивних суспільствах відповідно моделі, поданої у роботі [19, с. 12]. Згідно з цією моделлю культура як образ “життєдіяльності” поділяється на п’ять оціночних параметрів, а саме:

- 1) рівень стану світогляду активних елементів;
- 2) рівень стану ціннісних чеснот активних елементів;
- 3) рівень стану соціальної поведінки активних елементів;
- 4) рівень стану економічної поведінки активних елементів;
- 5) рівень стану екологічної поведінки активних елементів.

Кожний з цих п’яти параметрів, якими представлений перший рівень у моделі, своєю чергою, поділяється на підпараметри в межах своєї групи, при проведенні експертного дослідження, оцінювання і побудови результуючого графічного профілю, що дає можливість напрацьовувати системні рішення з точки зору формування плану стратегічних змін за цим блоком, у межах стратегії трансформації пострадянської системи державного управління України.

Цільовим орієнтиром за цим блоком у стратегії трансформації повинна стати культура як “образ життєдіяльності”, яка характеризується нейтральним, а не деструктивним характером з точки зору сприяння розвитку держав і територій, а також трансформаційні перетворення.

Висновки. Пострадянська система державного управління України знаходиться у стані системної кризи. У ситуації несистемних трансфор-

маційних перетворень та відсутності чіткої стратегічної спрямованості, у тому числі з урахуванням викликів сучасного світу — це стає небезпечним з точки зору виникнення та загострення соціальних конфліктів і можливості її подальшого існування загалом.

Соціальний конфлікт — це одне з характерних явищ розвитку суспільства, яке охоплює різноманітний спектр суперечної дійсності, та яке є піковим вираженням неможливості вирішення тих чи інших протиріч. Саме система державного управління країни відіграє одну з найважливіших ролей у вирішенні та запобіганні соціальних конфліктів.

Ентропогенна системна катастрофа, що сталася у 1991 р. з СРСР, призвела до того, що крім виникнення системної кризи у новій створеній системі державного управління України були перенесені певні архетипи, сформовані за часів перебування в СРСР, які мали вплив на створення нової державної системи незалежної України, що мають місце і нині, впливаючи на перебіг трансформаційних процесів та визначаючи їх результати, а саме до неї була перенесена деструктивна культура як “образ життєдіяльності” з позиції розвитку демократії та побудови розвиненої ринкової економіки.

Базуючись на принципових положеннях теорії систем, публічного управління та методології архетипіки, були розроблені концептуальні положення щодо змісту стратегії трансформації пострадянської системи державного управління як необхідної умови вирішення та запобігання соціальних конфліктів.

Так, в основу стратегії трансформації пострадянської системи державного управління повинні лягти: стан системи державного управління та характер культури як “образ життєдіяльності”, які формуючи петлю посилюючого зворотного зв’язку, підтримують стан один одного.

Запропоновано в якості цільового орієнтиру в рамках стратегії трансформації на першому етапі — розглядати усталений перехід до моделі New Public Management, а на другому — до моделі публічного адміністрування “Good Governance”. Цільовим орієнтиром у блоці культура як “образ життєдіяльності” в стратегії трансформації на першому етапі повинен стати перехід до нейтрального характеру, замість деструктивного, а на другому етапі трансформаційних перетворень — до конструктивного.

Подальші дослідження автора будуть спрямовані на поглиблення теоретико-практичних положень щодо розробки конструктивного системного інструментарію трансформації соціально-економічних систем типу “держава” на засадах теорії систем, публічного управління та методології архетипіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Гаврилишин Б.* До ефективних суспільств: Дороговказівки в майбутнє: доп. Римського Клубу / Б. Гаврилишин; упоряд. В. Рубцов. — 4-те вид., без змін. — Київ: Пульсари, 2013. — 248 с.
2. *Гордієнко Л. Ю.* Управління організаційними трансформаціями: теоретико-методологічні засади та управлінський інструментарій : монографія / Л. Ю. Гордієнко. — Харків : Вид-во ХНЕУ, 2011. — 440 с.
3. *Гражевська Н. І.* Еволюція сучасних економічних систем : навч. посіб. / Н. І. Гражевська. — Київ : Знання, 2011. — 286 с.
4. *Кобзев П. М.* Системный подход к совершенствованию государственного управления и местного самоуправления / П. М. Кобзев // Управління розвитком. — ХНЕУ. — 2005. — № 2. — С. 13–16.
5. *Оболенський О. Ю.* Розвиток суспільства та публічне управління / О. Ю. Оболенський // Bulletin NAPA. — 2013. — С. 27–33.
6. *Дегтяр О. А.* Роль системи публічного управління в соціальній сфері суспільства / О. А. Дегтяр // Публічне урядування. — 2016. — С. 89–94.
7. *Грицяк І. А.* Публічне управління в Україні: становлення за європейськими стандартами / І. А. Грицяк // Вісн. Акад. митної служби України. — 2010. — № 2. — С. 5–11. — (Серія “Державне управління”).
8. *Мороз О.* Публічне управління в Україні: проблеми становлення та ефективності / О. Мороз // Ефективність державного управління. — 2013. — Вип. 34. — С. 41–47.
9. *Амосов О. Ю.* Моделі публічного адміністрування (архетипова парадигма) / О. Ю. Амосов, Н. Л. Гавкалова // Публічне управління: теорія та практика. — 2013. — Спец. вип. — С. 6–13.
10. *Амосов О. Ю.* Концептуальні засади публічного управління: архетипний підхід / О. Ю. Амосов, Н. В. Гавкалова // Публічне управління: теорія та практика. — 2015. — Спец. вип. — С. 8–12.
11. *Афонін Е.* Універсальне й унікальне в процесі суспільної трансформації / Е. Афонін, А. Мартинов // Публіч-

- не управління: теорія та практика. — Вип. 3–4. — Харків, 2010. — С. 250–263.
12. *Афонін Е.* Теоретичні та методологічні аспекти розвитку української школи архетипіки / Е. Афонін, А. Мартинов // Публічне управління: теорія та практика. — 2015. — Спец. вип. — С. 13–18.
 13. *Лашкіна М.* Хаос, самоорганізація та кооперація як архетипи державності для України / М. Лашкіна // Публічне управління: теорія та практика. — 2015. — Вип. 1 (спец. вип.). — С. 162–167.
 14. *Копайгора І. І.* / Історичні передумови виникнення поняття “соціальний конфлікт” / І. І. Копайгора // Форум права. — 2007. — № 2. — С. 82–79.
 15. *Кучубський О.* Особливості соціального конфлікту як актуального чинника державного регулювання суспільних відносин / О. Кучубський, І. Парубчак // Ефективність державного управління. — 2012. — Вип. 32. — С. 13–19.
 16. *Ясна І.* (Пост)сучасні соціальні конфлікти: спроби концептуалізації / І. Ясна // Філософська думка. — 2015. — № 4. — С. 104–117.
 17. *Котигоренко В.* Знання про соціальний конфлікт: абсолют чи відносність? / В. Котигоренко // Політ. менеджмент. — 2003. — № 2. — С. 137–155.
 18. *Гагаринов А. В.* Энтропогенная системная катастрофа XX века: сущность, причины, последствия / А. В. Гагаринов, П. М. Кобзев, А. А. Котляр // Бизнес Информ. — 2015. — № 5. — С. 8–15.
 19. *Гагаринов А. В.* Культурный феномен и его роль в трансформации постсоветской государственной системы управления Украины: основные архетипы устойчивого развития / А. В. Гагаринов // Архетипіка і державне управління: виклики та ризики суспільної трансформації [Текст] : зб. наук. пр. переможців і кращих авторів Четвертого міжнар. конкурсу молодих учених (28 трав. 2016 р., Київ, Україна) / за наук. ред. Е. А. Афоніна, Г. Л. Рябцева. — Київ ; Тбілісі: Псіхея, 2016. — С. 7–16.
 20. *Naharinov O.* Cultural Phenomenon as the Basic Factor of Systemic Competitiveness Of Organizations or New Paradigm of Humanity Development / O. Naharinov, P. Kobziev, A. Kotliar. — LAP LAMBERT Academic Publishing. — 2014. — 66 p.
 21. *Кобзев П. М.* Системный анализ созданных альтернативных иерархий организационно-экономических систем / П. М. Кобзев // Економіка розвитку. — ХНЕУ. — 2009. — № 4 (52). — С. 24–29.
 22. *Минцберг Г.* Школы стратегий / Г. Минцберг, Б. Альстрэнд, Д. Лэмпел. — Санкт-Петербург: Питер, 2000. — 336 с.

УДК: 124.2:004.032.26

Довгань Олексій Валентинович,
кандидат філологічних наук, член-корес-
пондент Міжнародної академії освіти і
науки, заступник директора, Наукова
бібліотека Національної академії керів-
них кадрів культури й мистецтв, 02000,
м. Київ, вул. Лаврська, 9, тел.: (050) 720 20
03, e-mail: a_dovgan@list.ru
ORCID: 0000-0002-6728-818X

Довгань Алексей Валентинович,
кандидат филологических наук, член-кор-
респондент Международной академии
образования и науки, заместитель дирек-
тора, Научная библиотека Национальной
академии руководящих кадров культуры
и искусств, 02000, г. Киев, ул. Лаврская, 9,
тел.: (050) 720 20 03, e-mail: a_dovgan@
list.ru
ORCID: 0000-0002-6728-818X

Dovgan' Aleksej Valentinovich,
PhD of philological sciences, Corresponding Member of the International Academy of Edu-
cation, Deputy Director, Scientific Library of the National Academy of Culture and Arts,
02000, Kyiv, Str. Lavra, 9, tel.: (050) 720 20 03, e-mail: a_dovgan@list.ru
ORCID: 0000-0002-6728-818X

ОСМИСЛЕННЯ ТЕКСТУ В КОНТЕКСТІ НЕЙРОННИХ МЕРЕЖ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)

Анотація. У статті розглянуті особливості місця і ролі нейронних мереж в осмисленні тексту; представлена специфіка побутування цього процесу співвідносно з їх роботою. Репрезентована природа, принцип роботи нейронної мережі, яка розглядається як засіб когнітивної тріангуляції (локалізації) смислу, покладеного в тексті за посередництва псевдобіологічного утворення. Стверджується архетипічна природа смислу тексту, що доводиться суттю цього явища. Акцентується увага на тому, що вивчення способів навчання нейронної мережі (псевдо біологічного утворення), позиціонованого як такого, що перебуває на біологічному підґрунті, стає засобом побудови пристрою для зчитування власне самості, співвідносною людському Я.

Ключові слова: смисл, смисл тексту, нейронні мережі, робота нейронних мереж, інформація, обробка інформації.

ОСМЫСЛЕНИЕ ТЕКСТА В КОНТЕКСТЕ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ (АРХЕТИПИЧЕСКИЙ ПОДХОД)

Аннотация. В статье рассмотрены особенности места и роли нейронных сетей в осмыслении текста; представлена специфика бытования этого процесса соотносимо с их работой. Репрезентирована природа, принцип работы нейронной сети, которая рассматривается как средство когнитивной триангуляции (локализации) смысла, положенного в тексте посредством псевдобιологического образования. Утверждается архетипическая природа смысла текста, что доказывается сутью этого явления. Акцентируется внимание, что изучение способов обучения нейронной сети (псевдобιологического образования), позиционируемого как проистекающее на бιологическом основании, становится средством построения считывающего устройства, собственно самости сообразной человеческому Я.

Ключевые слова: смысл, смысл текста, нейронный сети, работа нейронных сетей, информация, обработка информации.

UNDERSTANDING THE TEXT IN THE CONTEXT OF NEURAL NETWORKS (ARCHETYPAL APPROACH)

Abstract. The peculiarities of the place and role of neural networks are considered in the article; the specificity of the existence of this process is correlated with their work. The nature, the principle of the neural network functioning, which is considered as a means of cognitive triangulation (localization) of the sense, laid in the text by means of pseudo-bιological education, is represented. Archetypal nature of the sense of the text is asserted, which is proved by the nature of this phenomenon. Attention is focused on the fact that the study of the methods of training a neural network (pseudobιological education), positioned as a result of a bιological foundation, becomes a sense of constructing a reading device, actually a self, conformable to the human self.

Keywords: archetype, sense, sense of text, neural networks, the work of neural networks, information, data processing.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство, яке позиціонується як інформаційне чи таке, що прагне до нього, репрезентує інформацію у якості свого базового, стрижневого компоненту. На наш погляд, це пов'язано з тим, що остання (інформація) в сучасному світі набуває роль, яка відгалужена від ґносеологічного вектора, модифікуючи стратегічне зна-

чення в горизонті подій онтологічної реальності.

У цьому світлі Інтернет можна представити як масштабне сховище інформаційних даних (при цьому ми не будемо загострювати увагу на достовірності, дублетності, особливостях формального представлення тощо окресленого), що запозичує архетипічні характеристики символу,

який лежить у витоків вроджених психічних структур, що складають зміст колективного безсвідомого. На жаль чи на щастя, знання, базовані на підґрунті Інтернету, далеко не завжди зберігаються у зручній для розуміння комп'ютером формі баз даних; зазвичай — це тексти, призначені для прочитання людиною [5]. Останнє видається суттєвою проблемою внаслідок того, що превалює антропоцентризм у сприйнятті інформації, зокрема — тексту, останнє продукує появу перепони для розгортання процесу глобалізації, космополітизму тощо, які репрезентуються в нашій дні як кореневе віяння сучасного суспільства.

У цьому контексті цікавим видається те, що у 2013 р. інженери корпорації Google опублікували низку статей на тему нової моделі для вирішення достатньо добре вивченої задачі — прогнозування слова за його контекстом у тексті. Задача є добре вивченою й для неї існує ряд стандартних методів, однак публікації цих інженерів Google відрізнялася двома особливостями: по-перше, для вирішення окресленої задачі вони використовували глибинні нейронні мережі; по-друге, у якості навчальної інформації був актуалізований величезний корпус текстів, співвідносний з об'ємом англomовної Вікіпедії [11].

Зауважимо, що в рамках окремих досліджень, які були проведені за допомогою нейронних мереж, на нашу думку, обсяг є недоступною константою внаслідок того, що для зазначених розробок він стає запорукою більшого ступеня достовірності результату. Це пов'язано з тим, що масштабність залучених текстів

надає “простір для маневру”, яке за рахунок частотності типу “гаряче/холодно” вчить мережу правильному вибору смислу. Якщо ж говорити про окремі дослідження з відносно скромним обсягом фактичного матеріалу, що є набагато розповсюдженішим, то важливішими є критеріальні параметри інформації, яка вводиться, тобто текстів. Таким чином, вибір матеріалу дослідження у цьому випадку знаходиться у безпосередньому зв'язку зі специфікою його результатів, прогнозування перспектив та ін.

Аналіз останніх публікацій з проблематики й визначення раніше невизначених частин загальної проблеми. Архетипіка смислу є безперечною, внаслідок самої його природи: в такому світлі він (смысл) видається не просто архетипом, що впливає з темряви безіменного, але нитками, що пронизують цю субстанцію. Останнє ми постулюємо завдяки тому, що смысл, походячи з хаосу (нелінійності) непоіменованого, привносить у нього порядок, який вибудовується згідно з осмисленими фрагментами першого.

Нейронні мережі — це розділ штучного інтелекту, в якому для обробки сигналів використовуються явища, аналогічні до тих, що відбуваються у нейронах живих створінь. При цьому найважливішою особливістю нейронних мереж, яка свідчить про їх широкі можливості й величезний потенціал, полягає у паралельності обробки даних при апаратній реалізації. Крім того, за великої кількості міжнейронних з'єднань мережа набуває стійкості до помилок, які виникають на певних лініях [15, с. 7].

На нашу думку, особливо цікавою є робота такої мережі з текстом, зокрема — з його смислами, оскільки успіх у ній передуватиме появі повнофункціонального штучного інтелекту (ШІ). Однак при цьому необхідно пам'ятати, що суттєвого прориву в цій області чекати не слід найближчим часом з причини її відносної нерозвиненості. Постулювати подібне нас змушують багаточисельні дослідження, які, не дивлячись на очевидну революційність, не містять таких важливих точок, від яких могли б відштовхуватись практики: чіткої архітектури нейронних мереж, догматичної системи їх навчання тощо.

Говорячи про дослідників, які займаються проблемами нейронних мереж, слід згадати таких вчених, як: Н. Алефіренко, А. Алізар, А. Бегоян, Д. Ветров, В. Воронін, З. Дударь, Л. Жуков, М. Ковалев, Ю. Ліфшиц, Ю. Наточін, А. Рисьм'ятова, Т. Черніговська, В. Тарасенко, О. Шевелев, Д. Шуклін, Е. Щуревіч та ін.

Формулювання цілей (мета статті). Метою статті є розгляд особливостей місця і ролі нейронних мереж в осмисленні тексту. Предметом — специфіка побутування цього процесу співвідносно з їх роботою.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як ми вже згадували, в останні роки діяльність нейронних мереж безпосередньо пов'язана з феноменом ШІ, вибудованого на базі технологій машинного навчання різноманітних пошукових систем (від Google до Yandex), зокрема слід згадати нейромережу останньої —

Paleh. Так, згадана нейромережа у процесі навчання аналізує значні обсяги як позитивних, так і негативних прикладів. За підсумками навчання досягається висока ймовірність розпізнавання заданих об'єктів на будь-яких графічних зображеннях [6]. Необхідно згадати, що таким є алгоритм роботи будь-якої нейронної мережі, яка (подібно до дитини) вчиться методом спроб і помилок, фіксуючи правильний алгоритм і уникаючи допущених у попередніх циклах неточностей. Однак тут же і виявляється основна проблема побудови навчання таких мереж, а саме: які приклади будуть найвдалішими для розвитку.

Зауважимо, що нейронна мережа є прекрасним інструментом для прогнозування у випадку, якщо ми збираємося переходити до аналізу великих і надвеликих навчальних вибірок, що визначається неминучим у процесі дослідження смислу тексту. При цьому смисл нами розглядається не як категорія буття, хоча останнє, природно, так би мовити “по замовчування”, але як сукупність різнокаліберних значень, контекстуально й семантично вмотивованих.

Отже, йдеться не про абстрактну категорію онтологічної реальності, а про прикладний аспект аналізу тексту будь-якого стилю, форми тощо. У цьому розумінні слід пам'ятати, що на практиці для багатьох задач ми можемо набрати достатньо велику кількість об'єктів, для яких ми не знаємо точного значення прихованої змінної, але знаємо безліч її можливих значень [11].

Найяскравіше цю тенденцію можна прослідкувати на особливостях

нейронної мережі Yandex — Paleh, при роботі алгоритму якої з користувацькими запитами замість зображень використовуються заголовки й тексти на сторінках сайтів. При цьому в процесі навчання закономірно вибудовується пара “запит — заголовок”, що використовується як платформа для “усвідомлення” нейромережею смислу між тим, що шукає користувач, й написом у заголовку тексту [6].

Схожим чином алгоритм Палех перекладає текст пошукової фрази у набір чисел. Простіше кажучи, запит і текст веб-сторінки розміщуються в ідентичному координатному просторі. Цей спосіб аналізу й обробки пошукових запитів з наступним порівнянням з можливими відповідями отримав назву “семантичного вектора”. Останній виявляє ті сторінки, які найкращим чином відповідають на користувацькі запити. Семантичний вектор вміє працювати з НЧ-фразами й надає релевантні сторінки під складні фрази з “довгого хвоста”. Навіть у найважчому випадку, коли запит і текст не містять ідентичних слів, семантичний вектор може зіставити пошукову фразу й веб-сторінку на предмет пошуку спільного смислу [Там само].

Варто уточнити, що для кожної позиції в тексті у процесі побудови системи навчання нейронної мережі ми у навчальній виборці, тобто в тому корпусі текстів, який ми маємо первинно або вибрали, спостерігаємо конкретне входження слова й знаємо, що кожне конкретне слово може мати один з певної невеликої кількості смислів. Тим самим прихована змінна у нас жорстко обмежена, тобто для кожного об’єкта можливе

значення прихованої компоненти обмежено. Однак конкретне значення прихованої компоненти ми не знаємо, саме тому цю задачу можна розглядати як задачу навчання по слабкорозміченим даним й застосувати баєсовський підхід, який дає змогу узагальнити стандартні методи машинного навчання [11].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, нейронна мережа розглядається нами як засіб когнітивної тріангуляції (локалізації) смислу, покладеного в тексті за посередництва псевдобіологічного утворення (нейронної мережі). Згаданий процес перебігає в межах антропоцентричної системи за посередництва актуалізації закладеної в продукті людської культури (тексті) — інтенції.

Остання має архетипічну природу, оскільки є не просто символічною первинно, але видається чимось близьким до першопочаткового непоіменованого хаосу, одночасно будучи метою і результатом людської діяльності. У цьому розумінні вивчення способів навчання нейронної мережі (псевдобіологічного утворення), яке позиціонується на біологічному підґрунті, стає засобом побудови не виключно пристрою, що зчитує, але власне самості, співвіднесеної з людським Я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Chatbot on neural networks*: [Electronic resource] // Habrahabr. — Electronic data. — Access mode: <https://habrahabr.ru/company/meanotek/blog/256987/>. — Screen title.

2. *Chernigovskaya T. V.* Cerebral lateralization for cognitive and linguistic abilities: neuropsychological and cultural aspects / T. V. Chernigovskaya // *Studies in Language Origins*. — Amsterdam-Philadelphia, 1994. — V. III (Eds. Jan Wind, Abraham Jonker). — P. 56–76.
3. *Chernigovskaya T. V.* Bilingualism and brain functional asymmetry / T. V. Chernigovskaya, L. J. Balonov, V. L. Deglin // *Brain and Language*. — 1983. — V. 20. — P. 195–216.
4. *Natochin Yu.* Evolutionary physiology: History, principles/ T. V. Chernigovskaya, Yu. Natochin // *Journal of Comparative Biochemistry and Physiology*. — 1997. — Vol. 118. — № 1. — P. 63–79.
5. *Textmining* : algorithms for extracting semantics from texts : [Electronic resource] // *DataReview*. — Electronic data. — Access mode: <http://datareview.info/article/text-mining-algoritmyi-izvlecheniya-semantiki-iz-teksta/>. — Screen title.
6. *Algorithm* Paleh / Search algorithms of Yandex : [Electronic resource] // *WaterMillSky*: original copywriting. — Electronic data. — Access mode: <https://www.watermillsky.ru/2016/12/12/%D1%8F%D0%B%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81-%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D1%85-%D0%B8-%D0%BD%D0%B5%D0%B9%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5-%D1%81%D0%B5%D1%82%D0%B8/>. — Screen title.
7. *Alefrenko N. F.* Russianistics and modern “linguistic postmodernism” / N. F. Alefrenko // *Russian language: system and functioning (to the 70th anniversary of the philological faculty)* : col. materials of IV Internat. scient. conf., c. Minsk, 5–6 may 2009 y. : in 2nd / Belorussian state university; editorial team : I. S. Rovdo (executive editor.) [and others]. — Minsk : RIVSh, 2009. — D. 1. — P. 3–16.
8. *Alizar A.* Inconspicuous death of speech recognition : [Electronic resource] / A. Alizar // *Geektimes*. — Electronic data. — Access mode: <https://geektimes.ru/post/92771/>. — Screen title.
9. *Begojan A. N.* Cognitive construction of reality. Three techniques from cognitive-conceptual therapy / A. N. Begojan. — Yerevan: Author's Edition, 2014. — 64 p.
10. *In MIT* have thought up how to make work of neural networks more transparent : [Electronic resource] // *Vestvit*. — Electronic data. — Access mode: <http://vestvit.ru/37499-v-mit-pridumali-kak-sdelat-rabotu-neyronnyh-setey-bolee-prozrachnoy.html>. — Screen title.
11. *Vetrov D.* Latent semantic model : [Electronic resource] / D. Vetrov // *PostNauka*. — Electronic data. — Access mode: <https://postnauka.ru/video/49258>. — Screen title.
12. *Voronin V. M.* Latent semantic analysis and understanding of the text : [Electronic resource] / V. M. Voronin, S. V. Kuricyn // *Electronic Scientific Archive UrFU*. — Electronic data. — Access mode: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/4085/3/pv-03-09.pdf>. — Screen title.
13. *Dmitrij Shuklin* about the development of models of semantic neural networks: [Electronic resource] // *NLO MIR* : Internet-journal. — Electronic data. — Access mode: <http://nlo-mir.ru/tech/8467-dmitrij-shuklin-o-razvitiimodelej-semanticheskikh-nejronnyh-setej.html>. — Screen title.
14. *Dudar' Z. V.* Semantic neural network as a formal language for describing and processing the sense of texts in natural language : [Electronic resource] / Z. V. Dudar', D. E. Shuklin // *Scientific and technical library of the Na-*

- tional Aviation University. — Electronic data. — Access mode: <http://www.lib.nau.edu.ua/BooksForNAU/%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%20%D0%BD%D0%B5%D0%B9%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D1%81%D0%B5%D1%82%D1%8C.htm>. — Screen title.
15. Zhukov L. A. Neural Network Applications : tutorial / L. A. Zhukov, N. V. Reshetnikova. — Krasnojarsk: IPC KGTU, 2007. — 154 s.
 16. *AI In search of sense* : [Electronic resource] // News: artificial intelligence, neural networks, quantum computers, AI. — Electronic data. — Access mode: http://ai-news.ru/2016/11/ii_v_poiskah_smysla.html. — Screen title.
 17. *Classification of sentences using neural networks without preliminary processing* : [Electronic resource] // Habrahabr. — Electronic data. — Access mode: <https://habrahabr.ru/company/meanotek/blog/256593/>. — Screen title.
 18. Kovalev M. Neural networks, genetic algorithms and more ... Myths and Reality : [Electronic resource] / M. Kovalev // Habrahabr. — Electronic data. — Access mode: <https://habrahabr.ru/post/321140/>. — Screen title.
 19. Lifshic Ju. Automatic classification of texts : [Electronic resource] / Ju. Lifshic // Jurij Lifshic : personal site. — Electronic data. — Access mode: <http://yury.name/modern/06modernnote.pdf>. — Screen title.
 20. *It seems, with the help of neural networks appeared a chance of weak AI to make strong* : [Electronic resource] // News: artificial intelligence, neural networks, quantum computers, AI. — Electronic data. — Access mode: http://ai-news.ru/2017/04/pohozhe_s_pomoshu_nejronnyh_setej_poyavilsya_shans_slabyj_ii_sdelat_silnym.html. — Screen title.
 21. *Psychophysiology* : about system neurophysiology : [Electronic resource] // Fornit. — Electronic data. — Access mode: http://scorcher.ru/neuro/neuro_sys/neuro_sys.php. — Screen title.
 22. Rys'mjatova A. Classification of texts : [Electronic resource] / A. Rys'mjatova // Machinelearning.ru : professional information and analytical resource devoted to machine learning, pattern recognition and intellectual data analysis. — Electronic data. — Access mode: http://www.machinelearning.ru/wiki/images/a/a9/Rysmyatova_report.pdf. — Screen title.
 23. Rys'mjatova A. A. The use of convolutional neural networks for the task of classifying texts / A. A. Rys'mjatova. — M., 2016. — 34 s.
 24. Tarasenko V. V. Analysis of Network Thinking : [Electronic resource] / V. V. Tarasenko // Electronic Library of the Institute of Philosophy of the Russian Academy of Sciences. — Electronic data. — Access mode: <http://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/articles/document/HASH5e771021bc30d76f06580f>. — Screen title.
 24. Chernigovskaja T. V. Metaphorical and syllogistic thinking as a manifestation of the functional asymmetry of the brain / T. V. Chernigovskaja, V. L. Deglin // Scientific notes of the University of Tartu, Proceedings on Sign Systems. — Tartu, 1986, rel. 19. — P. 68–84.
 25. Shevelev O. G. Classification of texts using decision trees and neural networks of direct propagation / O. G. Shevelev, A. V. Petrakov // Bulletin of Tomsk State University. — 2006. — № 290. — P. 300–307.
 26. Shuklin D. E. Processing of morphological and syntactic synonymy and homonymy in the semantic neural

- network : [Electronic resource] / D. E. Shuklin // Prof.AI. — Electronic data. — Access mode: <http://prof-ai.narod.ru/doc/97/index.html>. — Screen title.
27. *Shuklin D. E.* The structure of the semantic neural network extracting in real time the meaning from the text : [Electronic resource] / D. E. Shuklin // Artificial Intelligence. — Electronic data. — Access mode: <http://prof9.narod.ru/doc/074/index.html>. — Screen title.
28. *Shhurevich E. V.* Automatic analysis of texts in natural language : [Electronic resource] / E. V. Shhukin, E. N. Krjuchkova // Institute of Mathematics name of S. L. Lobanovsky. — Electronic data. — Access mode: <http://math.nsc.ru/conference/zont09/reports/43Schurevich-Kryuchkova.pdf>. — Screen title.

УДК 316.472.3+159.9.07

Євдокімова Єлизавета Іванівна,
студентка факультету соціально-гуманітарних технологій, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, Україна, 61002, Харків, вул. Кирпичева, 2, тел.: (098) 265 24 96, e-mail: evdokimova.l@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8152-0328

Евдокімова Елизавета Ивановна,
студентка факультета социально-гуманитарных технологий, Национальный технический университет “Харьковский политехнический институт”, Украина, 61002, Харьков, ул. Кирпичева, 2, тел.: (098)265 24 96, e-mail: evdokimova.l@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8152-0328

Evdokimova Elizaveta Ivanivna,
third year student of the Faculty of Humanities and Social, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Ukraine, 61002, Kharkiv, Str. Kirpicheva, 2, tel.: (098) 265 24 96, e-mail: evdokimova.l@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8152-0328

АРХЕТИПІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ КОНФЛІКТУ МІЖ ЛІДЕРОМ ТА КОМАНДОЮ

Анотація. У статі висвітлена та проаналізована проблема конфліктів з точки зору традиційних образів колективного несвідомого, які з'являються між лідером та командою під час їх взаємодії. На сьогодні ця тема дуже цікава, адже феномен лідерства, як компонент суспільного управління та соціального життя, набуває розвитку. Архетипічний підхід до цього питання дає змогу знайти новий спосіб його вирішення. Під час роботи було проведено дослідження за проектувальною методикою Сакса Леви “Незакінчені речення”. Таким чином, на підставі емпіричних даних автор виявляє основні архетипи конфлікту лідера та його команди.

Ключові слова: архетип, лідерство, лідер, сучасні проблеми лідерства, конфлікт лідерства.

ПАРХЕТИПИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ КОНФЛИКТА МЕЖДУ ЛИДЕРОМ И КОМАНДОЙ

Аннотация. В статье освещена и проанализирована проблема конфликтов с точки зрения традиционных образов коллективного бессознательно-го, которые появляются между лидером и командой во время их взаимодействия. На сегодняшний день эта тема очень интересна, поскольку феномен лидерства, как компонент общественного управления и социальной жизни, развивается. Архетипический подход к этому вопросу дает возможность найти новый способ его решения. Во время работы было проведено исследование при помощи проективной методики Сакса Львы “Незаконченные предложения”. Таким образом, на основании эмпирических данных автор выявляет основные архетипы конфликта лидера и его команды.

Ключевые слова: архетип, лидерство, лидер, современные проблемы лидерства, конфликт лидерства.

ARCHETYPAL APPROACH TO THE STUDY OF CONFLICT BETWEEN THE LEADER AND THE TEAM

Abstract. The article highlighted the problem of conflicts and analyzed in terms of traditional images of the collective unconscious that appear between the leader and the team during their interaction. Today the topic is very interesting, because the phenomenon of leadership as a component of public administration and social life takes development. Archetypal approach to this issue makes it possible to find a new way to solve it. During research was used the Sachs Lions' design method “Unfinished sentence”. So on the basis of empirical data the author reveals the basic conflict archetypes of the leader and his team.

Keywords: archetype, leadership, leader, modern problems of leadership, leadership conflict.

Постановка проблеми. Лідерство завжди існує в ключі командної взаємодії з певною групою. Це унікальний феномен громадського життя, що, насамперед, слугує для реалізації завдань. У будь-якому суспільстві лідерство є неминучим, взаємодіючи з усіма соціальними сферами життя.

Усюди, де збираються разом більше двох осіб, виникає питання появи лідера. Під час формування колективу деякі учасники відіграють вагомішу роль, ніж інші, до їх слів при-

слуховуються з повагою, тобто вони отримують значуще місце в групі. Саме так відбувається поділ учасників групи на лідерів і послідовників. Особистість лідера та його взаємодія із підлеглими визначає долю поставленої задачі та продуктивність роботи. Але кожен управлінець рано чи пізно зустрічається з певними проблемами співпраці.

Архетипи є основами людського буття, окреслюючи місце людини в просторі, часі, історії. Звернення до

архетипного вивчення лідерства — це можливість віднайти новий спосіб вирішення проблеми в етичному, національному та світовому вимірах. Які ж саме архетипи конфліктів з'являються між лідером та командою? На це питання ми спробуємо знайти відповідь у цій роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання лідерства досліджували вчені з давніх часів, однак певної згоди щодо цього поняття, метода його вивчення чи загальної теорії немає.

Ця тема розглядалася в різних галузях наук, таких як: психологія, соціологія, політологія, педагогіка та ін. Серед досліджень сучасних учених можна виокремити роботи Б. Басса [26], Р. Бояцис [3], О. Романовського [22], Е. Шейна [24], О. Пономарьова [20] та ін.

У роботах сучасного українського науковця О. Г. Романовського подається детальний аналіз проблеми формування особистості лідера. Проблеми резонансного лідерства, спрямованого на самовдосконалення і побудову плідних відносин з людьми на основі активної свідомості, оптимізму та емпатії досліджують Р. Бояцис та Е. Маккі. Е. Х. Шейн розглядає взаємозв'язки між лідерством та організаційною культурою. О. С. Пономарьов у своїх роботах вивчає феномен лідерства у просторі соціальних цінностей.

Тема архетипу у лідерстві майже не опрацьована. У статті О. Лесик проаналізовані архетипи вітчизняної моделі державного управління, їх ролі, визначенні основні сильні та слабкі сторони [16]. В. Віліжінський провів порівняльний аналіз на прикладах

сучасної української, радянсько-імперської та польсько-шляхетської управлінських культур досліджені архетипи національних традицій управління і їх вплив на реформування місцевого самоврядування в Україні [7]. С. Галич розглянув та проаналізував процес становлення молоді як суб'єкта громадянського розвитку з точки зору архетипів [8].

Серед українських науковців феномен архетипіки досліджували такі представники наукового світу: С. Кримський [15], Е. Афонін [1], Л. Базів [2], Н. Ковтун [13], Ю. Мединська [17] та О. Когут [13].

Ю. Ємельянов описав конфлікти лідерів підгруп і дав визначення однієї з функцій лідера, в якій він виступає суддею та миротворцем [11]. Тему корпоративних конфліктів, офісної “дідівщини” висвітлює у своїй роботі Ю. Фуколова. Американські вчені К. Томас і Р. Кілмен описали та систематизували ознаки різних стилів поведінки конфліктних ситуацій в організаціях, за цими даними запропонували при навчанні менеджерів застосовувати схематичну сітку, що демонструє залежність стратегії поведінки у конфлікті від інтересів сторін трудового конфлікту та характеру вживання дій [23]. Також над темою конфлікту лідера та команди працювали такі вчені: Е. Регнет [21], О. Єршов [10], Є. Виноградова, І. Козіна [6] та ін.

Метою статті є встановлення основних архетипів конфліктів між лідером та командою.

Висвітлення основного матеріалу дослідження. На початку XX ст. К. Г. Юнг [25] у своїх дослідженнях застосовує поняття “архетип” для

позначення первинних моделей, що містяться в колективному несвідомому. Архетип мислиться як першопочатковий образ. За Юнгом, у несвідомому існує група перманентних елементів, які є обов'язковим набором образів несвідомого, головним джерелом властивих усім людям основних мотивів та образів, примітивних спогадів. Архетипічний аналіз на сьогоднішній день став методологічною засадою вивчення функціонування ідентичних образів у різних культурах. Так, Н. Фрай розробив власну теорію літературних архетипів, Є. Мелетинський визначає архетипи як коди, що дають змогу декодувати тексти [18].

Звісно архетипи цікаві не тільки як несвідомі психічні структури, а й як культурні феномени. Архетипи колективного несвідомого є, насамперед, психічними структурами, першообразами. З часом, згідно з місцем, умовою середовища — вони стають символами та образами, набираючи нових форм у творчості. Існують два виміри існування архетипів: перший — це художній, тобто культурне представлення та їх переклад на мову сучасності; другий — це пам'ять, що є основою соціального та історичного ходу буття. Виконуючи функцію соціальної пам'яті, архетипи містять в собі знання та досвід народу. “Унікальність архетипу в тому, що він постає не лише в контексті мудрого минулого, а й допомагає вибудовувати орієнтири сучасного” [14, с. 23].

У різні часи життя народу постають різноманітні архетипи, які відповідають запитам сучасного розуміння людей. Дослідження, актуалізація функціонування архетипних образів,

сценаріїв слугують своєрідними описами розвитку окремих нації, народів, сімей чи груп людей. Залежить все від того, які саме архетипи будуть замовлені часом, в якій формі вони знову відкриваються у свідомості людей.

З позиції архетипного аналізу можна розглянути й поняття “лідерство”, ядром якого є групові потреби. Визначальні риси того чи іншого колективу та його окремих рис відображаються у своєрідному втіленні культурних архетипів.

В останній час активно постає питання вивчення лідерства як головної частини суспільної управлінської діяльності. Це питання має особливе місце в соціальній структурі через свою важливість та впливовість на суспільство. Саме тут накопичено масу наукових робіт, концепцій, методик та теорій. Проте тема конфлікту між лідером та командою майже не розглянута.

Сьогодні існує декілька варіантів трактування поняття лідерства — це:

- процес організації групового прийняття рішення;
- здатність впливати на індивідумів і групу людей з метою примусити їх працювати задля певної цілі;
- історично-культурно сформована потреба людей в організації процесу діяльності;
- міжособистісна взаємодія, головна мета якої — досягнення певної мети за допомогою певних комунікативних навичок [22].

Найчастіше виділяють три види архетипного стилю лідерства: авторитарний, ліберальний, демократичний. При авторитарному стилі лідер одноосібно ухвалює всі рішення,

віддає накази, робить вказівки. Існує ієрархічний розподіл між командою та керівництвом. Демократичний стиль включає в себе колективне прийняття рішення, високу активність команди, поінформованість усіх учасників щодо проблем та суті роботи. Кожний з учасників взаємодії добровільно перебирає на себе відповідальність за виконання завдання і усвідомлює його значущість у досягненні спільної мети. Вони є не просто виконавцями чужих рішень, а мають власні цінності та інтереси, виявляють власну ініціативу. При ліберальному стилі управління характерна невелика активність лідера, проблеми обговорюються формально, обов'язки розв'язання проблем передаються команді, також характерне уникнення від відповідальності. Ліберал у роботі ніби “пливе за течією” [19].

Лідер як соціальний управлінець зустрічається в усіх суспільних організаціях, функціонуючи в системі цілей, обмежень, процесів, вимог, норм та інтересів робочої діяльності. Його роль полягає у забезпеченні нормальної життєдіяльності команди.

О. С. Пономарьов зазначає, що оскільки природа людини суперечлива через свою біологічну соціальність та мислячу істотність, конфлікт між індивідуальним та соціальним буттям очевидний. Особистість зустрічається із конфліктом цілей, прагнень та бажань. Цей конфлікт перший, з яким працює управлінець у своїй роботі, для подолання якого йому необхідно нормальне співіснування та співпраця з командою, яке направлене на механізми узгоджен-

ня індивідуальних і суспільних інтересів. Такими механізмами можуть виступати: система правових норм і правил, традицій та звичаїв, сукупність моральних норм та вимог. У роботі цього процесу важливе місце належить духовно-культурній сфері. Носіями цих механізмів виступають загально визнані лідери, своїм авторитетом в змозі забезпечувати відповідними життєвими цінностями. Хоча не завжди лідери беруть на себе цю соціальну роль [20].

Конфлікт — термін, активно використовується у психології, соціології, філософії, конфліктології та повсякденній свідомості. У психології найчастіше розуміється актуалізоване протиріччя, зіткнення протилежно спрямованих інтересів, цілей, позицій, думок, поглядів суб'єктів взаємодії чи опонентів [12].

Відповідно до типології конфліктів (за диференційованим критерієм суб'єкта взаємодії) виділяють внутрішньоособистісний, міжособистісний, міжгруповий. За часовим критерієм конфлікти поділяють на короткочасні та затяжні, але без конкретної вказівки на чіткі часові параметри. За характером протікання конфлікти бувають гостримі і м'якими; за формою прояву — явними і латентними. З огляду на особливості поширеності та значущості виділяють конфлікти за ознаками “суб'єкта та сфери”: сімейні, у збройних силах, виробничі, шкільні, етнічні, релігійні та ін.

З урахуванням наслідків (для особи, групи і / або її членів) іноді виділяють деструктивний, конструктивний і стабілізуючий типи. Деструктивні розхитують і руйнують усталені

структури і функції, індивідуальні та групові норми, девальвують цінності, поглиблюють протиріччя проблемної ситуації. Конструктивні конфлікти несуть перебудову, оновлення структури, оволодіння новими функціями, встановлення нових зв'язків, сприяють життєдіяльності особистості або функціонуванню організації. Стабілізуючі також приводять до позитивних результатів, однак не за рахунок інновацій, а шляхом усунення відхилень і закріплення вже існуючого [9].

Лідерство пов'язане з безліччю проблем і протиріч, які стають причиною конфліктних ситуацій. Управління командою включає в себе планування, мотивацію, організацію та інші процеси, які, своєю чергою, зводяться до забезпечення цілеспрямованої, скоординованої діяльності колективу. У процесі такої складної роботи інтереси окремих членів групи не завжди збігаються, бувають протилежні, що може призвести до конфлікту.

Форм прояву конфліктів у сфері управління кілька, та всі вони стають причиною формування дезорганізації в лідерській діяльності. Дезорганізація проявляється у різних формах боротьби між суб'єктами управління, які дотримуються різних принципів управлінських відносин. У ході розвитку цього протиріччя боротьба переходить у конфлікт, який може протікати у формі незгоди, напруженості та конфронтації.

Незгода несе в собі відмовлення від запропонованих шаблонів чи узгоджених колективом норм поведінки, невиконання тією чи іншою мірою своїх обов'язків. Незгода як

форма конфлікту між лідером та командою передбачає свідоме порушення узгоджених дій, пов'язаних з виконанням функцій життєдіяльності групи.

Більш гострою формою конфлікту лідерства виступає напруженість, яка зачіпає фундамент прийнятої системи управління і передбачає збільшення свідомих порушень у роботі з боку різних представників колективу.

Глибокою формою цього конфлікту стає конфронтація, яка, своєю чергою, характеризується жорсткою конкуренцією на основі кар'єрних планів певних представників колективу і використанням небажаних засобів і методів протидії: організація групових протестів, цькування "інакомислячих", звільнення членів групи. Ця форма конфлікту, з якою може зустрітись лідер, веде до розколу і ліквідації існуючої системи діяльності [12].

Конфлікти лідера із командою виникають у процесі взаємодії та спілкування людей між собою, під час зіткнення цілей, інтересів, позицій, думок, поглядів двох чи більше осіб. В основі конфлікту лежить ситуація, що включає суперечливі позиції сторін з якого-небудь приводу, протилежні цілі чи засоби їх досягнення, розбіжність інтересів, бажань опонентів і т. д.

У нашій роботі було проведено дослідження, у якому брали участь 40 респондентів — студенти третього курсу (спеціальність психологія), серед яких 15 хлопців та 25 дівчат. Для отримання даних ми користувалися методикою Сакса Леви "Незакінчені речення", у ході якої було виявлено

такі архетипи конфліктів лідера та команди:

- стиль лідерства;
- інтровертність та екстравертність;
- гендерні особливості лідерів та членів команди;
- зовнішній та внутрішній локус контролю;
- відповідальність;
- ієрархічність;
- конфлікт кількох лідерів.

Перший виділений нами архетип конфліктів є локус контролю. Серед усіх опитаних він зустрічається у 27 учасників, серед яких 10 хлопців та 17 дівчат. Локус контролю, як архетипна причина конфлікту лідера та команди, розуміється у тому, що існує перенесення обов'язків та досягнень з команди на лідера та навпаки. Існують два типа локусу контролю: зовнішній та внутрішній. При зовнішньому локусі контролю характерне приписування відповідальності зовнішнім силам, оточенню, вдачі чи долі. При внутрішньому локусі відповідальність приписується власним діям та зусиллям [4].

Гендерні особливості лідера та команди — другий за частотою визначення тип архетипного конфлікту у

цьому дослідженні, згаданий у 25 респондентів (13 хлопців та 12 дівчат). Більшість дівчат зазначали, що бажають працювати в команді з представниками їх статі, та під управлінням також жінки. Хлопці ж, відповідали, що не бажають працювати під управлінням жінки, щодо командної гомогенності, загалом, було виявлено толерантне відношення.

Згідно з даними таблиці архетипний конфлікт стиля лідерства відмітили 23 опитаних, серед яких 9 хлопців та 14 дівчат. Стиль лідерства — це дуже важлива і дуже важка частина роботи лідера, оскільки точно виявити підходящий стиль лідерства не завжди вдається.

Відповідальність, як причина конфлікту між лідером та командою, була виявлена у 18 осіб (10 хлопців і 8 дівчат). Відповідальність найчастіше стає атрибутом страху, бо, зазвичай, людина не хоче нести на своїх плечах занадто важкі проблеми, а тим більше поодинокі їх вирішувати.

Архетипна ієрархічність зустрічається у 16 опитуваних (11 хлопців та 5 дівчат). Під ієрархічністю розуміється розмежування обов'язків залежно від ієрархічних ролей команди, загальна наявність ієрархії,

№ пор.	Архетип конфлікту	Хлопці		Дівчата		Загальні данні	
		Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
1	Локус контролю	10	37,03	17	62,96	27	67,5
2	Гендер	13	52	12	48	25	62,5
3	Стиль лідерства	9	39,13	14	60,86	23	57,5
4	Відповідальність	10	55,55	8	44,44	18	45
5	Ієрархічність	11	68,75	5	31,25	16	40
6	Інтро-екстраверсія	2	15,38	11	84,61	13	32,5
7	Кілька лідерів	4	57,14	3	42,85	7	17,5

розподіл інформації за ієрархією, зайняття не підходящої ролі чи отримання обов'язків, з якими виникають труднощі у людини. У процесі кількісного зростання, збільшення числа функцій і конкретизації групових цілей розвивається ієрархія за ступенем впливу серед членів групи. На верхньому щаблі ієрархічної градації виявляється першорядний лідер, посередині розташовуються лідери другого і третього рівнів, на нижніх щаблях знаходяться послідовники [11].

Інтровертність та екстравертність зустрічається у 13 осіб (2 хлопців та 11 дівчат). Здебільшого, інтровертність та екстравертність як архетипна складова конфлікту зустрічається у направленості в роботі із командою чи окремо, у не прийнятті командної роботи, у лідера як помічника.

Остання архетипічна проблема нашого дослідження — це конфлікт кількох лідерів у однієї команди. Зустрічається цей критерій дуже рідко, лише у 9 учасників дослідження, більшою мірою у 4 хлопців та у 3 дівчат. Цей архетип з'являється при наявності в команді двох та більше лідерів.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, ми виокремлюємо сім видів архетипів конфлікту лідера та команди, серед яких локус контролю, який впливає на перенесення відповідальності за помилки та досягнення, зустрічається у 67,5 % вибірки. Наступним виступають гендерні відмінності. Цей архетип згадується у 62,5 %. Третій архетип — стиль лідерства. Він зустрічається у 57,5 % опитуваних. Відповідальність, яку учасники не

бажають на себе брати, оскільки їх лякають можливі наслідки, — це четвертий архетип і він з'являється у 45 % кореспондентів. П'ятий архетип — ієрархічність, зустрічається у 40 % вибірки. Шостий архетип — це інтроверсія та екстраверсія, який має частоту у 32,5 % опитуваних. Та сьомий архетип конфлікту між лідером та командою — це наявність двох та більше лідерів в одній групі 17,5 %.

Отримані данні описують найбільш розповсюдженні архетипи конфліктів між лідером та командою. Перелік названих архетипів дає підставу для більш ґрунтовного вивчення проблеми із більшою вибіркою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Афонін Е. А.* Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління / Е. А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. — Київ: НАДУ, 2010. — С. 265–289.
2. *Базів Л. М.* Амбівалентність архетипу матері в українській модерній літературі (на матеріалі творчості Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Винниченка та О. Кобилянської): автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. М. Базів; Київ. ун-т ім. Б. Д. Грінченка. — Київ, 2013. — 18 с.
3. *Бояцис Р.* Резонансное лидерство: самосовершенствование и построение плодотворных отношений с людьми на основе активного сознания, оптимизма и эмпатии / Р. Бояцис, Е. Макки; пер. с англ. — Москва: Альпина Бизнес Букс, 2007. — 300 с. — (Серия "Классика Harvard Business Review").

4. *Варій М. Й.* Психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — Київ: Центр учбов. літ., 2007. — 288 с.
5. *Величко В. В.* Економіка підприємства: конспект лекцій / В. В. Величко. — Харків: ХНАМГ, 2004. — 114 с.
6. *Виноградова Е. В., Козина И. М.* Отношения сотрудничества и конфликта в представлениях российских работников / Е. В. Виноградова, И. М. Козина // Социс. — 2011. — № 9. — С. 30–41.
7. *Вилижинский В.* Архетип национальной традиции управления как аутентичная основа реформирования местного самоуправления в Украине / В. Вилижинский // Архетипика и государственное управление: рационализация и нормативные практики. — 2014. — С. 23–33.
8. *Галич С.* Место молодежи как субъекта государственного управления / С. Галич // Архетипика и государственное управление: рационализация и нормативные практики — 2014. — С. 34–38.
9. *Герасіна Л. М.* Конфліктологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова та ін. — Харків : Право, 2002.
10. *Ершов А. А.* Личность и коллектив: (Межличностные конфликты в коллективе, их разрешение) / А. А. Ершов. — Ленинград: Знание, 1976. — 40 с.
11. *Емельянов Ю. Н.* Управление коллективом как проблема социальной психологии / Ю. Н. Емельянов. — Москва, 1971. — 346 с.
12. *Зінченко В. П., Мещеряков Б. Г.* Великий психологічний словник / В. П. Зінченко, Б. Г. Мещеряков. — Київ, 2002.
13. *Ковтун Н. М.* Архетип культурного героя в українській духовній традиції: історико-філософський контекст : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 09.00.05 / Н. М. Ковтун; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Київ, 2008. — 20 с.
14. *Когут О. В.* Архетипні сюжети й образи в сучасній українській драматургії (1997–2007 рр.) : монографія / О. В. Когут; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. — Рівне : НУВГП, 2010. — 440 с.
15. *Кримський С.* Архетипи української культури // Вісн. НАН України. — № 7–8. — С. 74–87.
16. *Лесик О.* Архетипи та їхня роль у розвитку вітчизняної моделі державного управління / О. Лесик // Архетипіка і державне управління: виклики та ризики суспільної трансформації. — 2016. — С. 39–48.
17. *Мединська Ю. Я.* Фемінні архетипи українського етносу / Ю. Я. Мединська. — Тернопіль : ТНЕУ, 2006. — 202 с.
18. *Міщенко М. М.* Українські національні архетипи: від колективного несвідомого до усвідомленої національної ідентичності (до актуальності методології архетипічного аналізу) / М. М. Міщенко // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — 2014. — № 1130. — Вип. 51. — С. 90–94. — (Серія “Філософія. Філософські перипетії”).
19. *Орбан-Лембрик Л. Е.* Соціальна психологія: посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. — Київ : Академвидав, 2005. — 446 с. — (Серія “Альма-матер”).
20. *Пономарьов О. С.* Феномен лідерства у просторі соціальних цінностей / О. С. Пономарьов. // Теорія і практика управління соціальними системами. — 2015. — № 3. — С. 93–101.
21. *Регнет Э.* Конфликты в организациях. Формы, функции и способы преодоления / Э. Регнет. — Харьков, 2005. — 297 с.
22. *Романовський О. Г.* Особистість сучасного керівника в аспекті теорії духовного / О. Г. Романовський, Н. В. Середа. // Теорія і практика

- управління соціальними системами. — 2013. — № 3. — С. 20–27.
23. *Шевчук С. П.* Навчальний посібник / С. П. Шевчук, В. А. Скороходов, В. М. Жуковська та ін. — Київ: Вид. дім “Професіонал”, Центр учбов. літ., 2010. — 184 с.
24. *Шейн Э. Х.* Организационная культура и лидерство / Э. Х. Шейн; пер. с англ.; под ред. В. А. Спивака. — Санкт-Петербург: Питер, 2002. — 336 с. — (Серия “Теория и практика менеджмента”).
25. *Юнг К. Г.* Архетип и символ / К. Г. Юнг. — Москва : Ренессанс, 1991. — 304 с.
26. *Bass B. M.* Transformational leadership [Text] / B. M. Bass, R. E. Riggio. — 2nd ed. — Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2006. — 282 p.

УДК: 159.9 + 316.6

Зозуля Вікторія Олександрівна,
студентка факультету соціально-гуманітарних технологій, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, Україна, Харків, 61002, вул. Кирпичева, 2, тел.: (095) 410 34 57, e-mail: vikki1936@mail.ru

ORCID: 0000-0001-7241-6564

Зозуля Виктория Александровна,
студентка факультета социально-гуманитарных технологий, Национальный технический университет “Харьковский политехнический институт”, Украина, 61002, Харьков, ул. Кирпичева, 2, тел.: (095) 410 34 57, e-mail: vikki1936@mail.ru

ORCID: 0000-0001-7241-6564

Zozulia Victoria Olexandriovna,
student of the faculty of humanities and social technologies, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”,

Ukraine, 61002, Kharkiv, Str. Kirpicheva, 2, tel.: (095) 410 34 57, e-mail: vikki1936@mail.ru

ORCID: 0000-0001-7241-6564

КОНФЛІКТ ПОТРЕБ В РАМКАХ КОНЦЕПЦІЙ АБРАХАМА МАСЛОУ ТА ДЖОНА БЕРТОНА: АРХЕТИПНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Стаття містить актуальну для сучасного світу інформацію за темою конфлікту потреб і його впливу на всі сторони людської життєдіяльності. Конфлікт потреб розглядається не тільки як внутрішньоособистісний аспект, але і як спосіб міжособистісної взаємодії на рівні конкретного індивіда і суспільства в цілому. Також дається архетипний аналіз конфлікту потреб, розглянутий у проведеному нами дослідженні, де архетип виступає давньою формою, наповненою спадковим значенням і потребностним видом взаємодії з навколишнім світом.

Ключові слова: конфлікт, конфліктна ситуація, потреба, ієрархія, несвідоме, концепція, архетип, архетипний аналіз.

КОНФЛИКТ ПОТРЕБНОСТЕЙ В РАМКАХ КОНЦЕПЦИЙ АБРАХАМА МАСЛОУ И ДЖОНА БЕРТОНА: АРХЕТИПИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация. Статья содержит актуальную для современного мира информацию по теме конфликта потребностей и его влияния на все стороны человеческой жизнедеятельности. Конфликт потребностей рассматривается не только как внутриличностный аспект, но и как способ межличностного взаимодействия на уровне конкретного индивида и общества в целом. Также дается архетипический анализ конфликта потребностей, рассмотренный в проведенном нами исследовании, где архетип выступает древней формой, наполненной наследственным значением и потребностным видом взаимодействия с окружающим миром.

Ключевые слова: конфликт, конфликтная ситуация, потребность, иерархия, бессознательное, концепция, архетип, архетипический анализ.

THE CONFLICT WITHIN THE CONCEPTS OF NEEDS ABRAHAM MASLOW AND JOHN BURTON: ARCHETYPAL ANALYSIS

Abstract. The article contains the current information for the modern world on the topic of conflict needs and its impact on all aspects of human activity. The conflict of needs is seen not only as intrapersonal aspect, but also as a way of interpersonal interaction at the individual and asociety. It reveals a causal relationship conflict and needs, their essence, the beginning of the analyzed those concepts by analyzing Abraham Maslow and John Burton. Also, given the archetypal analysis of conflict of needs considered in our investigation, which acts as an archetype ancient form filled with hereditary requirement value and type of interaction with the environment.

Keywords: conflict, conflict situation, need, hierarchy, unconscious, concept, archetype, archetypal analysis.

Постановка проблеми. Нереалізована потреба нерідко є головною причиною виникнення конфліктних ситуацій як на рівнях внутрішньо-особистісному та взаємодії людини із середовищем, так і в груповому спілкуванні. Постійне перебування в громадських місцях та взаємодія з іншими суб'єктами спілкування спонукає людину підключатися до конфліктних ситуацій, знаходячи

різні способи вирішення деструктивних моментів. Складність полягає в тому, що індивід має суб'єктивне забарвлення при спілкуванні, прийнятті рішень, тому прогнозувати точність дій, скоєних ним у майбутньому, передбачити важко і можна навіть сказати — неможливо. Цей фактор ускладнюється ще й тим значенням, що конфліктний процес найчастіше присутній у взаємозв'яз-

ку з проблемою потреб, при їх неминучому зіткненні всередині людини, або ж поза неї, при вербальній взаємодії з іншими індивідами. Прийти до розуміння в таких умовах вкрай важко, кожен учасник спілкування дивиться на ситуацію зі своєї точки зору, знаходиться у собі, деформує інформацію, що надходить із зовні, і відтворює вже свідомо перекручену версію запитуваної відповіді. Багато конфліктів світового масштабу виникали між угрупованнями людей з різними думками, бажаннями, ідеалами і потребами. Потреба являє собою константу людського буття, з нею ми повинні рахуватися і її ми зобов'язані брати до уваги при різних діях.

Актуальність цього питання дає поштовх на більш конструктивне вивчення і розуміння всіх аспектів конфлікту потреб. Піднімаються питання первинного і глибинного, тому конфлікт потреб буде розглядатися безпосередньо у навчаннях Абрахама Маслоу і Джона Бертона при проведенні архетипного аналізу.

Аналіз досліджень та публікацій. Сучасна ситуація у світі висуває проблему ресурсів або життєвих потреб на одне з перших місць. Однією з найважливіших і первинних проблем, які зачіпають все людство і особистість зокрема, є проблема нестачі ресурсів або незадоволення життєвих потреб. Постійне напруження, викликане незадоволеністю сферою потреб, може призвести до м'язової скутості, і в кінцевому підсумку, виписку накопичених емоцій на суб'єктів взаємодії, або ж до внутрішньоособистісних конфліктів, які загрожували б існуванню людини.

Конфлікт потреб, насамперед, зачіпає не тільки внутрішньоособистісний аспект, а й надає перманентний вплив на міжособистісні і міжгрупові відносини як на державному рівні, так і на рівні особистості в цілому. Незадоволеність потреби часто є причиною поганої працездатності людей в управлінській діяльності.

Нерідко невирішене питання про задоволення одночасно двох потреб може вплинути на кінцевий результат роботи людини, призвести до депресивних станів як політиків, академіків і лідерів великих комерційних компаній, так і людей, які працюють на заводах, вихователів, машиністів. Питання конфлікту потреб не має етнічних, расових обмежень, включаючи всі соціальні верстви населення всього світу [1]. Незадоволеність двох потреб одночасно вказує на взаємовиключний фактор; якщо незадоволена одна потреба, то іншу задовольнити буде неможливо. Тут важливо вказати на зміну поведінки людини внаслідок незадоволеності: дратівливість і неспокій, поява фізичного нездужання (головний, шлункові болі), так званої психосоматики. Психосоматика — напрям медицини і психології, що містить думку про первинне виникнення всіх хвороб, як сліdstва психологічних проблем і незадоволеності потреб, ігнорування факту існування будь-якого протиріччя [5].

У трудовому середовищі конфлікт потреб, який почався, важко вирішити і прийти до необхідного консенсусу як такого, бо порушуються особистісні цінності і одній зі сторін доведеться поступитися іншій для приведення в норму показника кон-

фліктності, хоча наслідки можуть бути вельми небажаними як для компанії, так і для самого працівника. При незадоволенні базисних потреб, їх безпідставність, у людини спостерігається дисоціація, відбувається переклад нереалізованої потреби в іншу, найчастіше у сферу безпеки, при цьому запускаються так звані механізми нападу або відступу. У критерії конфлікту як чинника, що сприяє його початку, найпоширенішим є напад, що представляє інстинкт самозахисту [3].

Вивчаючи наукові положення Маслоу, ми виділили приклад, коли людина не володіє повністю достовірною інформацією, бачить її суперечливість, сумнівається в її первинних джерелах, у неї з'являються характерні риси цинічного типу характеру. Втрачається віра в догми, зникає довіра до людей, не існує нічого постійного (взаємини, становище).

Згідно з ученням Маслоу, всі потреби мають ієрархічну модель побудови, обумовлену генетичним походженням. Уся ієрархія будується пірамідально і має поступальний характер:

- 1) фізіологічні потреби — спрага, сон, голод, укриття;
- 2) потреба в безпеці — довголіття і стабільність;
- 3) потреба у приналежності — повага і прийняття з боку навколишнього світу і людей;
- 4) потреба у самоповазі — значимість і компетентність;
- 5) потреба у самоактуалізації — реалізація свого потенціалу, талантів, умінь і навичок повною мірою.

У кожен часовий проміжок людина буде спрямована на задоволення

потреби, що є для неї більш значущою ніж усі інші. Просування по піраміді потреб може бути нерівномірним і уривчастим, але поки не будуть реалізовані усі потреби даної структури, особистісний потенціал буде прихований від людини. Перед тим як потреба наступного рангу стане найбільш значущим керівним фактором у поведінці людини, повинна бути задоволена потреба нижчого рівня. А. Маслоу порівнює людину із завжди незадоволеною твариною, яка керується своїми бажаннями.

На перше місце виступає первинна фізіологічна потреба, необхідна частина виживання людського виду. Людина голодна не бачить потреби більш важливої, ніж ситний обід. Коли голод приймає вторинний характер, на зміну йому приходить потреба у безпеці, що носить характер стабільності. Якщо ця потреба нереалізована, людська психіка приймає невротичний тип характеру. Існування вигаданого ворога і загроза постійного негативного контексту з боку оточуючих приймає глобальний характер. Присутність стабільності і розуміння спонукає індивіда вступати у соціальний контакт з оточуючими. Соціальний рівень має на увазі належність до групи людей, їх любові і прийнятті. Під впливом почуття нестачі цілісності ведуться пошуки соратників, друзів, з якими можна буде реалізувати цю потребу. Жага більш обґрунтованих і тісних відносин сприяє розширенню загального кола знайомих особистості, його розумовому та психічному розвитку в соціальному і особистісному плані. Існування поняття моралі і табу може істотно скоротити

темпи динаміки задоволення потреби у соціальному контакті, але при правильно сформованих позиціях індивід здатний подолати подібний бар'єр, що вибудовується людством століттями.

На передостанньому місці стоїть потреба у повазі інших і самоповага. Нормальний індивід, який не має патології, завжди буде шукати визнання інших для підтримки власної самооцінки і положення, яке посідає. Потреба завжди бути на висоті змушує людину самовдосконалюватися, добиватися недосяжних висот і відкривати раніше непізнане.

Потреба у реалізації своїх можливостей є найвищою точкою розвитку здорової людини. Індивід повинен постійно просуватися у напрямку самоактуалізації для досягнення максимуму своїх можливостей. Абрахам Маслоу виділив, що внутрішньо-особистісний конфлікт є сполучною між прагненням до самоактуалізації і реальним показником [4].

З позиції безпосередньо конфлікту проблему потреб розглядав знаменитий конфліктолог Джон Бертон, який здобув світову популярність за рахунок своїх досліджень у галузі попередження і запобігання тривалих конфліктних ситуацій між колективами та країнами. Основою і фундаментом вчення Бертон стало дослідження і модифікація піраміди потреб Абрахама Маслоу. Дослідивши піраміду, Бертон дійшов висновку, що людські потреби є першопричиною конфліктної взаємодії між людьми. Він також описував взаємодію конфліктів людини й те, як вони впливають на кінцевий результат конфліктної ситуації, зокрема і на

конфліктність окремої особистості або групи осіб. Таким чином, Бертон перевів наукові дослідження і дані на новий рівень, виділив конфлікт потреб як окрему тему, гідну розгляду громадськості і наукового світу.

Дж. Бертон розглядає пригнічені, нереалізовані потреби як головні збудники конфліктного початку як у первісному, так і в сучасному суспільстві протягом усієї історії. У своїх дослідженнях він виділив доповнення до існуючої концепції потреб Маслоу, як окремих частин, що потребують більш детального розгляду, і приписав: прагнення до вільного вибору, культурного слідування, до правильного розподілу ресурсів, повноцінного соціального життя. На відміну від Маслоу, Дж. Бертон вважав, що потреби не мають ієрархічної послідовності, вершинної самоактуалізації і фундаментальної фізіології у тому сенсі, в якому їх звикли вважати до цього. Усі потреби існують у рівних позиціях і впливають на мотиви, поведінку і орієнтири людини, тут не можна виділити якусь потребу, яка не є частиною індивіда в будь-який відрізок часу. Ці потреби не пригнічуються і не зникають з психіки людини, не можуть бути оскаржені предметом, служачи допоміжним заходом у вирішенні довгих і важких конфліктів. Кінцеве рішення буде прийматися відповідно до задоволеності або незадоволеності потреб. Якщо одна з них не буде реалізована, то достовірність прийнятого рішення не може бути взята за правду, так як не може бути точною та заключною.

Дж. Бертон критикує світоглядні погляди послідовників Фрейда, які

беззаперечно приймаються за правду, догму щодо причинного виникнення суспільного конфлікту. Однією з таких причин може послужити людська агресивність, яка, на думку Бертона, незмінна, завжди буде присутня у людської раси і цей факт затьмарює тему вирішення конфліктів. Такою самою, не менш важливою, є причина неповноцінності й недосконалості соціологічних інститутів, які не змінюються та існують століттями. Тут присутній вихід із сформованої ситуації, так як інститути можна відкоригувати і ввести відповідні зміни, але якими вони будуть і що саме потрібно змінити — невідомо. Спочатку індивід не може правильно коригувати свої дії. Тільки підлаштовуючись під загальноприйняті людські стандарти, він може нормально взаємодіяти із соціумом, а його дії лише тоді вважаються правильними, коли поведінка відповідає нормі. Цього не було спочатку, ця людська сфера спілкування і може вважатися такою тільки при безпосередній взаємодії між істотами людського походження, у яких дії вважаються карними і неправильними, якщо є невідповідність загальним стандартам, вони не мають підкріплення і не підтримуються у людській поведінці. Дані догми були виділені послідовниками фрейдівського вчення і розкритиковані Бертоном, який крім двох кореневих виділяв і третє, більш значуще і чільне, здатне, на його думку, розв'язати конфлікт — це облік змін, що відбуваються на соціальному рівні з основними потребами людини. Проблема, якою б вона не була, не може вважатися вирішеною поки всі ос-

новні потреби, що представляють собою фундамент і опору людського і соціального здоров'я як фізичного, так і психічного, не будуть задоволені і реалізовані. Ця концепція була викладена Дж. Бертоном в його теорії запобігання і закінчення конфліктних дій, де головною умовою для вчинення цього діяння є невідкладне і неодмінне задоволення базових потреб [2].

Значною також є можливість не обговорювати тему складних конфліктних ситуацій при ймовірності цілеспрямованої дії, коли недолік і поразки інших є тріумфальним для одного з членів колективу. Вірогідним і розумним закінченням конфліктного протистояння є перемога всіх учасників без винятку з позитивним результатом. Правильна стратегія переговорів, партнерські відносини, логічно побудоване завершення дискусії, яке заміщає наявність будь-яких насильницьких методів при взаємодії, приводить до задовільного результату, для якого характерною і суттєвою ознакою є задоволеність і наповненість усіх сфер життя, зокрема сфери потреб. Певну невизначеність представляє питання, що стосується поняття базової потреби і прилеглих до неї сторін. Бертон не описує, чи залежні потреби одна від одної, як визначити, що являє собою базова потреба, чи може бути реалізована тільки одна потреба для реалізації всіх інших.

Узагальнюючи все сказане щодо теорій і концепцій Джона Бертона, можна виокремити суттєвий внесок в опис і розуміння причини конфліктів у соціальному середовищі та сподіватися на більш детальну і

структуровану роботу щодо узагальненості його навчань.

У рамках теми конфлікту потреб для більш розширеного розуміння причин і природи людського фактора була виділена архетипна сторона дослідження, представлена теорією Карла Густава Юнга про архетипи та їх значення. Аналізуючи праці К. Юнга, ми виокремили архетип, який є дією несвідомої частини на свідому. Архетип являє собою первородну природу людського початку і містить первісні інстинкти, спонукання, які прагнуть у свідому частину. Народжуючись, людина вже містить у собі всі наявні елементи всіх архетипів, можна сказати, що кожен індивід являє собою живу комплексність архетипів, його несвідому колективну складову та мудрість народу.

Юнг описував три частини, які являють собою уявлення про душу людини:

- несвідоме — представляє собою спогади;
- его — свідомі частини особистості;
- колективне несвідоме — унікальна за своєю суттю структура, що включає досвід, уміння і навички, які існують у кожній біологічній істоті. Це свого роду успадкування, що передається з покоління у покоління.

Як вже зазначалося, архетипи є неусвідомлюваною частиною психіки, проявляючи себе у зовнішньому світі, у поведінці людини, емоціях, почуттях, мотивах, маючи під собою проекційний початок [9].

Архетип, хоч і є елементом несвідомого, все ж може усвідомлюватися у реальному житті, і коли подібне

відбувається, йде неусвідомленість і вплив архетипу на людину слабшає. Коли ж архетип не усвідомлюється, його вплив на людину залишається незмінним до моменту “затвердіння” у Персоні. Передаються архетипи безпосередньо, як порожнині форми, наповнити які індивіду ще належить.

Саме Карл Юнг ввів поняття архетипу, описавши характерні йому особливості. Юнг розмежовував дві сфери несвідомого: особистісне, яке містить у собі життєвий досвід однієї людини, а також колективне, представлене спадковим фактором, унікальним у представників певного біологічного виду. Два основних шари у несвідомому: особисте несвідоме, що черпає свій зміст з досвіду життя конкретної людини, і колективне несвідоме, зміст якого успадковується і є універсальним у представників певного біологічного виду [10].

Архетипи існують ще з давніх часів, іноді усвідомлюються, але не мають точного опису та взаємозв'язку у народів усього світу. Він міститься у переказах і образах різних етнічних груп, відрізняючись історією і змістом, але маючи під собою певний сенс [7].

Его — архетип, який представляє центральну частину свідомого світу.

Персона — цей архетип є образ маски на подобу тієї, яку ми одягаємо при взаємодії із соціумом. Людина завжди прагне бути краще, ніж вона є насправді, намагаючись відповідати тій думці, яка про неї склалася у інших. К. Юнг описує маску як ту, яка не є частиною людини, його справжнім “Я”, але представляє його соціальний початок, зов-

нішній аспект діяльності, взаємодію з навколишнім світом. При цьому в архетипі спостерігається скритність справжнього “Я”, ігнорування індивідуальних якостей особистості, як спосіб подачі себе в найкращому світі, бути подібним усім іншим і не виділятися з натовпу.

Тінь — центр несвідомого людини, що являє собою негативну, глибинну частину його особистості.

Аніма і Анімус — архетипи, що представляють жіночу і чоловічу сторону кожного індивіда.

Самість — представляє цілісність людської натури, що об’єднує свідомість і несвідомість, цілі, прагнення особистості.

Юнг вказав у своїх працях, що архетипи є вираженням потреби людини в інформаційній культурі. Крім перелічених Карл Юнг виділив такі архетипи: Правитель, Герой, Мудрець, Коханець, Шукач, Дитина, Хранитель, Славний малий. Більш докладно архетипи будуть розглянуті у нашому дослідженні, про яке буде написано далі [11].

Формулювання цілей (мети) статті. Мета статті — вивчення сфери потреб людини і виникнення можливих конфліктних ситуацій внаслідок невідповідності потреб у міжособистісному і внутрішньоособистому аспекті, а також вивчення взаємозв’язку архетипу і потреби за допомогою архетипного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для більш фундаментального вивчення теми конфлікту потреб нами проведено дослідження, в якому було виявлено рівень реалізації потреб і їх актуальність серед студентів гуманітарних і тех-

нічних спеціальностей, також був проведений архетипний аналіз шуканих потреб. Вибірка включала в себе представників технічної спрямованості — програмістів та представників гуманітарних професій — лінгвістів. Ця вибірка була скомпонована не випадково, адже для проведення докладного дослідження потрібно більш достовірні та різнобічні дані, що показують порівняльний аналіз двох різносторонніх спрямувань людської діяльності та психічної спрямованості. Дослідження було проведено у Харкові 2017 р., в якому взяло участь 60 осіб ($n = 60$) у віці від 29 до 35 років. Для отримання інформаційної основи була використана методика “Ієрархія потреб” (модифікація І. А. Акіндінової), часто використовувана в роботах, які стосуються теми потреб. Даний тест був побудований на основі робіт Маслоу і його послідовників для виявлення актуальних для індивіда потреб матеріального, самоактуалізаційного характеру, що також включають потребу в безпеці. Мотиваційна сфера людської діяльності також входить у методику “Ієрархія потреб”, як складова досліджуваної області.

Менеджери великих компаній часто використовують цей тест для виявлення базисних потреб своїх співробітників. Отримана інформація служить механізмом перетворення, виявлення і запобігання конфліктним ситуаціям у робочому середовищі [6]. Фірми, які беруть за основу принцип довготривалого і високоякісного співробітництва, враховують наявність актуальних потреб у своїх підлеглих і партнерів по бізне-

су. Тому цінність і актуальність цієї методики як у професійному житті, так і в особистому являє собою велике значення [8].

Методика складається з 15 тверджень, які необхідно порівняти між собою, парним способом, перше з другим, перше з третім, перше з четвертим і т. д., поступово переходячи від одного стовпчика до іншого. У результаті відбувається обробка отриманої інформації відповідно до шкал — показників, що представляють собою базові потреби Маслоу (табл. 1).

Нами було виявлено, що актуальною потребою, яка характерна для двох груп досліджуваних віком від 29 до 35 років, є потреба у самоактуалізації, сама верхня ступінь реалізації людського потенціалу, досягнувши якої індивід розвивається на особистісному і духовному рівнях. Пройшовши всі попередні ступені

і досягнувши вершини, людина набуває життєву мудрість, аналізуючи підводить підсумки, намагається створити щось корисне для блага всього суспільства, займається пошуком сенсу власного буття.

Але, як видно з табл. 2, що представляє процентне співвідношення результатів усіх учасників експерименту, більш реалізованої групою досліджуваних, виходячи з робіт Абрахама Маслоу, є лінгвісти, які матеріалізують потреби більш вищого рангу, ніж програмісти, які не реалізували другу сходинку в ієрархії, пов'язану, насамперед, з первісним інстинктом.

Тут можна простежити, що у групі, в яку входять програмісти, внутрішньоособистісний конфлікт потреб між незадоволеністю потреби в упевненості, безпеці і бажанні реалізуватися. Цей конфлікт, насамперед, може проявляти себе на рівні внут-

Таблиця 1

Шкали потреб методики “Ієрархія потреб”

№ шкали	Потреба
1	Матеріальне становище
2	Потреба у безпеці
3	Потреба у міжособистісних зв'язках
4	Потреба у повазі з боку соціуму
5	Потреба у самореалізації

Таблиця 2

Процентне співвідношення результатів дослідження

№ пор.	Шкала потреб	Програмісти, %	Лінгвісти, %
1	Матеріальне положення	27	46
2	Потреба у безпеці	74	33
3	Потреба у міжособистісних зв'язках	42	62
4	Потреба у повазі з боку соціуму	58	69
5	Потреба у самореалізації	82	76

рішньоособистому, а далі це проявиться у зовнішній поведінці людини і може створити міжособистісний конфлікт.

Для більш детального вивчення результатів нашого дослідження була складена табл. 3, що показує результати реалізованості шкали потреб у ранговому порядку.

Для всебічного аналізу потреб людини і причинності конфлікту між ними нами було проведено порівняння базисних потреб з основними архетипами, які класифікував і описав у своїх роботах К. Г. Юнг. Кожному архетипу Юнг приписував потребу, відповідно, ми змогли провести паралель між архетипами і потребами та виявити, яка потреба якому архетипу відповідає, зробивши архетипний аналіз.

Потребі “матеріального становища” відповідає Коханець, який є представником фізіологічної характеристики, що втілює в собі сексуальну сторону життя. Архетип Зберігача, що містить необхідність комфортності і спокою життя, можливості розслабитися і побути в надійному місці є потреба у безпеці, в стійкості і впевненості. Потреба у міжособистісному спілкуванні знаходить відображення в архетипі Славний малий, важливим для яко-

го є соціальний зв’язок, можливість вербально висловитися з іншими індивідами, сталість, відносини, побудовані на дружелюбності, вірності, моральності, духовності і добросердечності. Людина з архетипом Героя буде шукати, насамперед, поваги серед собі подібних, прагнути завжди і в усьому перемагати, показувати свою майстерність і першість. До потреби, спрямованої на створення поваги до себе і ближніх, можна також віднести архетип Мудреця. Користуючись логічними висновками, здатністю тверезо дивитися на речі і безпосередністю розуму, він завойовує визнання оточуючих. Реалізація всіх цих потреб незмінно веде до самоактуалізації, представником яких може служити Шукач і Дитина. Перший займається постійним і невпинним розвитком своїх можливостей, пошуком свого шляху і життєвого призначення, робить відкриття, проявляючи таким чином свою неповторність. Дитина взаємодіє на інтуїтивному рівні, постійно знаходячи новизну в старому, радіючи кожному дню, створюючи дружню атмосферу навколо себе.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У ході дослідження спостерігався етап реалізації, на якому знаходилися індивіди, також

Таблиця 3

Реалізованість шкали потреб у ранговому значенні

Ранг	Програмісти	Лінгвісти
1	Потреба у самореалізації	Потреба у самореалізації
2	Потреба у безпеці	Потреби у повазі з боку соціуму
3	Потреби у повазі з боку соціуму	Потреба у міжособистісних зв’язках
4	Потреба у міжособистісних зв’язках	Матеріальне становище
5	Матеріальне становище	Потреба у безпеці

було визначено актуальні потреби, ґрунтуючись на яких можна робити припущення про стан і процеси, що відбуваються в особистій та професійній сфері. Потреба в самоактуалізації є важливою частиною людей, задіяних у даному дослідженні. У групи лінгвістів проглядається чітке розмежування: якщо подивитися, потреби більш вищого рівня, що відповідають, насамперед, за нематеріальне і духовне, то вони знаходяться на перших місцях, коли більш примітивні й інстинктивні показані на останніх.

У групи технічної спрямованості, представленої програмістами, помітна деяка непослідовність, спостерігається актуалізація теми, пов'язаної з реалізацією свого потенціалу і самоактуалізації, але в результаті обробки даних з'ясувалося, що потреба, яка відповідає за безпеку, займає друге місце за результатами (поступається на 8 % самоактуалізації). Вона знаходиться на більш нижчому щаблі, не є задоволеною на достатньому рівні і тому говорити про повну реалізації самоактуалізації не доводиться. Незадоволення нижчої потреби не дасть змоги реалізуватися потребі вищого рівня і буде "гальмувати" її розвиток, переслідуване почуттям неповноцінності та незавершеності дії.

У результаті аналізу діяльності Абрахама Маслоу і Джона Бертона була розглянута проблема незадоволеності базисних потреб, яка здатна задіяти конфліктну ситуацію, що впливає на особисте життя людини і всього суспільства. Вивчення архетипів у ключі потреб дало ясне і структуроване розуміння причи-

ни початку конфлікту, можливість спрогнозувати його тривалість і плинність. Яснішою стала картина збудників і внутрішньоособистісних установок індивіда, його історичне значення та природний початок, яке і містить в собі архетип. Зрозуміло, дане спостереження має під собою наукове підґрунтя, але воно також вимагає подальшого розвитку для розуміння природи конфлікту в архетипному ключі.

Також хотілося би підкреслити одностороннє дослідження, яке змогла надати нам методика "Ієрархії потреб". Проблемою наукового масштабу є недостатня кількість емпіричних даних, так як не можна точно визначити, наскільки реалізована та чи інша потреба і прорахувати, як ці потреби взаємодіють між собою на внутрішньоособистісному і міжособистісному рівнях, хоча, до останнього, можна застосувати метод спостереження, як ключового джерела інформації. Висновком і подальшим побажання може служити вивчення теми конфлікту потреб, окремо потреб і пов'язаної з ними (у цій роботі) архетипіки, що підлягає вивченню і детальному аналізу з усіх боків і спрямувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Беляев И. А.* Целостность человека в аспекте взаимосвязи его способностей и потребностей / И. А. Беляев. — Оренбург: ОГИМ, 2011. — 360 с.
2. *Бертон Дж.* Конфликт и коммуникация / Дж. Бертон // Социально-гуманитарные знания. — 1999. — № 2. — 209–228 с.

3. *Жариков Е. С.* Психология управления. Книга для руководителя и менеджера по персоналу / Е. С. Жариков. — Москва: МЦФЭР, 2002. — 512 с.
4. *Маслоу А.* Мотивация и личность / А. Маслоу; пер. с англ. — Санкт-Петербург: Евразия, 1999. — 478 с.
5. *Решетникова К. В.* Конфликты и изменения в организационных системах: методологические и методические аспекты исследования / К. В. Решетникова; дис. ... канд. экон. наук: спец. 22.00.03. — Москва, 1996. — 134 с.
6. *Федорова И. О.* Межгрупповые конфликты в организации / И. О. Федорова // Справочник по управлению персоналом. — 2002. — № 11. — С. 93–112.
7. *Шарп Д.* Типы личности. Юнговская типологическая модель / Д. Шарп; ред. пер. З. В. Зеленский. — Санкт-Петербург: Б.С.К., 1996. — 216 с.
8. *Шепель В. М.* Руководитель и подчиненный: Конфликтные ситуации и их решение / В. М. Шепель. — Москва: Моск. рабочий, 1972. — 118 с.
9. *Юнг К. Г.* Психология бессознательного / К. Г. Юнг. — Москва: Канон, 1994. — 320 с.
10. *Юнг К. Г.* Человек и его символы / К. Г. Юнг. — Санкт-Петербург: Б.С.К., 1996. — 451 с.
11. *Юнг К. Г.* Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг; пер. с англ. — Киев: Гос. библиотека Украины для юношества, 1996. — 384 с.
12. *Юнг К. Г.* Психологические типы / К. Г. Юнг; пер. с нем. Софии Лорне / под общ. ред. В. Зеленского. — Санкт-Петербург: Ювента; Москва: Издат. фирма “Прогресс-Универс”, 1995. — 718 с.

УДК 316.752.4:159.964.2

Кожем'якіна Оксана Миколаївна,

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософських і політич-
них наук, Черкаський державний техно-
логічний університет, 18024, м. Черкаси,
вул. 30 років Перемоги, б. 62, кв. 213, тел.:
(097) 530 37 24, e-mail: oksniko@mail.ru

ORCID: 0000-0002-7196-4857

Кожемякина Оксана Николаевна,

кандидат философских наук, доцент, до-
цент кафедры философских и политиче-
ских наук, Черкасский государственный
технологический университет, 18024,
г. Черкассы, ул. 30 лет Победы, д. 62,
кв. 213, тел.: (097) 530 37 24, e-mail:
oksniko@mail.ru

ORCID: 0000-0002-7196-4857

Kozhemiakina Oksana Mikolaivna,

PhD of philosophical science, associate pro-
fessor, associate professor of the Department of Philosophy and Political Science, Cherkasy
State Technological University, 18024, Cherkasy, Str. '30 Victory, b. 62, 213, tel.: (097) 530 37
24, e-mail: oksniko@mail.ru

ORCID: 0000-0002-7196-4857

МОВА ДОВІРИ У ВИРІШЕННІ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)

Анотація. У статті розглянуто стабілізаційно-регулятивний потенціал комунікативних стратегій довіри у вирішенні соціальних конфліктів в умовах ціннісних змін сучасності з урахуванням пріоритетів самовираження, свободи вибору, людського розвитку. На основі методологічного потенціалу комунікативної практичної філософії та аналітичної психології здійснено аналіз конструктивних ефектів соціальних конфліктів у перспективі пошуку шляхів ціннісного узгодження плюралістичного суспільства та розширення практик ненасильницького спілкування. Мова довіри у врегулюванні соціальних конфліктів розглядається в аспекті проблем порозуміння на основі витворення спільних смислів, утвердження ціннісних засад взаємного визнання, особистісної значущості та усвідомлення власної суб'єктності (як індивідуальної, так і суспільної).

У сенсі гуманістичної самореалізації довіра як благоорієнтована дія та ціннісна відповідь сприяє мінімізації руйнівного потенціалу соціальних кон-

фліктів, ініціюючи пошук смислових горизонтів порозуміння, утвердження норм морального добра, взаємного визнання та етосу турботи на основі символічної актуалізації праобразів життя, величного добра та світла.

Ключові слова: довіра, соціальний конфлікт, архетип, цінність, комунікативна стратегія, відповідальність, самореалізація, ціннісна відповідь, ненасильницьке спілкування.

ЯЗЫК ДОВЕРИЯ В РАЗРЕШЕНИИ СОЦИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ (АРХЕТИПНЫЙ ПОДХОД)

Аннотация. В статье рассмотрен стабилизационно-регулятивный потенциал коммуникативных стратегий доверия в разрешении социальных конфликтов в условиях ценностных изменений современности с учетом приоритетов самовыражения, свободы выбора, человеческого развития. На основе методологического потенциала коммуникативной практической философии и аналитической психологии осуществлен анализ конструктивных эффектов социальных конфликтов в перспективе поиска путей ценностного согласования плюралистического общества и расширения практик ненасильственного общения. Язык доверия в урегулировании социальных конфликтов рассматривается в аспекте проблем взаимопонимания на основе сотворчества совместных смыслов, утверждения ценностных основ взаимного признания, личностной значимости и осознания собственной субъектности (как индивидуальной, так и общественной).

В смысле гуманистической самореализации доверие как благоориентованное действие и ценностный ответ способствует минимизации разрушительного потенциала социальных конфликтов, инициируя поиск смысловых горизонтов понимания, утверждения норм нравственного добра, взаимного признания и этоса заботы на основе символической актуализации прообразов жизни, величественного добра и света.

Ключевые слова: доверие, социальный конфликт, архетип, ценность, коммуникативная стратегия, ответственность, самореализация, ценностный ответ, ненасильственное общение.

LANGUAGE OF TRUST IN RESOLVING OF SOCIAL CONFLICTS (ARCHETYPAL APPROACH)

Abstract. The article is being considered the stabilization and regulatory potential of communication strategies of trust in resolving social conflicts in the context of the value changes of the modernity, taking into account the priorities of self-realization, freedom of choice, human development. On the basis of the methodological potential of communication practical philosophy and analytical psychology, the analysis of the constructive effects of social conflicts in the search for ways of value coordination of a pluralistic society and expansion of nonviolent communication practices is carried out. The language of trust in resolving social conflicts is viewed in the aspect of problems of mutual understanding on the basis of the creation of joint meanings, the establishment of the value bases of mutual

recognition, personal significance and awareness of one's own subjectivity (both individual and social).

In the sense of humanistic self-realization, trust as a positive action and value response helps to minimize the destructive potential of social conflicts, initiating the search for semantic horizons of understanding, affirming the norms of moral goodness, mutual recognition and ethos of care based on the symbolic actualization of the prototypes of life, stately good and light.

Keywords: trust, social conflict, archetype, value, communicative strategy, responsibility, self-realization, value response, nonviolent communication.

Постановка проблеми. Суперечливість, динамічність, неоднозначність сучасного суспільного розвитку епохи глобалізації значно актуалізує проблематику злагодженого співжиття у численних конфліктних ситуаціях розмаїття людських відносин, що певним чином спричинює парадигмальні зрушення від філософії свідомості до філософії комунікації. Комунікативний поворот у сучасному науковому дискурсі зумовлює інтерсуб'єктивне забарвлення морально-етичної проблематики, орієнтованої на утвердження принципів справедливості, відповідальності, солідарності з метою досягнення взаєморозуміння на основі універсальної етики, базованої на загальнозначущих моральних належностях. У межах дискурсивної (діалогічно-аргументативної) парадигми саме довіра відіграє ключову роль у забезпеченні гармонізації суспільства, особливо враховуючи загальну моральну кризу, зростаючу технологічну міць людства та різнобарвне поле конфліктів (цінностей, потреб, інтересів, намірів тощо), що в цілому формує нові профілі ризиків сучасної доби.

Ціннісні зміни сучасності, що супроводжуються особистісним ста-

новленням, загостренням відчуттям суб'єктності, посиленням цінностей самовираження та громадянської активності, сприяють розповсюдженню сприйняття соціальних конфліктів як реальності, якої слід не уникати, а вчитись врегульовувати та вирішувати цивілізованими засобами, мінімізуючи негативні наслідки та уможливорюючи стратегії пошуку оптимальних альтернатив, гуманістичні смисли яких мають архетипну природу. Згідно Р. Інглхарту, цінності самовираження сприяють гуманістичній трансформації модернізаційних процесів, ілюструючи процес людського розвитку з акцентуванням на пріоритетному формуванні суспільства, в якому центральне місце посідають люди [1, с. 13]. У новій гуманістичній культурі плюралістичного суспільства переважають ідеали свободи вибору, довіри, толерантності, відповідальності, демонструючи значущість культурного розмаїття з пріоритетами гуманістичності, а не егоцентричності.

Особливо вагомим в умовах трансформацій комунікативних стратегій сучасності постають питання ціннісно-нормативного обґрунтування гуманістичної культури довіри як осно-

ви суспільного порядку у потенційно конфліктних взаєминах, вибудовуючи з урахуванням пріоритетів індивідуальної та суспільної самореалізації гідне людини соціальне середовище. Окрім того, значну проблематизацію становлення культури довіри зумовлює ситуація тотальної кризи довіри як недостатності ресурсів довіри, актуалізуючи пошуки універсальних джерел надійності та достовірності, що містяться у смислотворчості патернів колективного досвіду соціальної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до питань зміни пріоритетів у трактуванні проблематики довіри, її комунікативної ролі в глобалізованому соціумі знаходимо у працях К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, Х. Йонаса, В. Гьосле, Д. Бьолера, Ф. Фукуями, А. Селігмена, Е. Гідденса, Н. Лумана, П. Штомпки та ін., де довіра розглядається в якості ключової ознаки сучасності, що проблематизується внаслідок зростання неконтрольованості та соціальної складності.

Актуальна для довіри проблематика потенційно конфліктної невідзначеної природи Іншого, визнання його як Свого, Чужого, Ворожого, Третього та конструювання способів відношення до нього є предметом філософської рефлексії з давніх часів, але найбільш послідовно вона розвивається в працях М. Штірнера, Й.-Г. Фіхте, Е. Гуссерля, В. Дільтея, М. Гайдеггера, Е. Левінаса, М. Мерло-Понті, М. Бубера, Ж. Дельоза, Б. Вальденфельса та ін. Дослідженню архетипних засад соціальної взаємодії та специфіки їх прояву в різноманітних сферах соціуму присвячені

праці К. Юнга, Е. Фромма, М. Еліаде, А. Аугустинавічуте, А. Большакової, С. Кримського, Е. Афоніна, О. Донченко та ін.

Вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних засад сучасної конфліктології зробили Г. Зіммель, М. Вебер, Л. Козер, Р. Дарендорф, Д. Локвуд, П. Сорокін, Е. Гідденс, А. Турен, К. Боулдінг та ін., в роботах яких соціальний конфлікт розглядається у його універсальних, амбівалентних та значущих для суспільного розвитку ознаках.

Водночас, незважаючи на наявність значної кількості праць із зазначеної проблематики, залишаються недостатньо висвітленими питання архетипної природи культури довіри та виявлення її діалогічного потенціалу у конфліктному середовищі.

Метою статті є концептуалізація інтегративного, гуманістичного та стабілізаційного потенціалу комунікативних стратегій довіри у вирішенні соціальних конфліктів, звертаючи увагу на архетипні засади ціннісно-нормативних підстав культури довіри.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суперечливі глобалізаційні процеси суттєво та стрімко змінюють архітектоніку сучасності, породжуючи як масштабні можливості та перспективи, так і нечувані раніше ризики та небезпеки, стираючи кордони та розширюючи коло взаємодій з непевним Іншим, що в цілому спричинює зниження довіри внаслідок зменшення контрольованості та передбачуваності соціальних взаємодій. На думку У. Бека, автора теорії “суспільства ризику”,

разом з глобалізацією відбувається руйнація ключових принципів, які до цього часу організовували життя суспільств і держав як територіально обмежених одне від одного утворень, у той самий час з'являються нові сили та конкурентні відносини, конфлікти та перехреснення між національно-державними єдностями та транснаціональними акторами, новими ідентичностями та соціальними просторами [2].

Усвідомлення необхідності міждисциплінарного наукового обґрунтування проблематики конфліктів в аспекті розробки стратегій їх ефективного вирішення, визнання як деструктивних, так і конструктивних ефектів різноманітних протистоянь та суперечностей у плюралістичному соціальному середовищі зумовлює звернення до аналізу конфлікту як необхідної умови функціонування суспільства у його різноманітності та розвитку.

Аксіологічна концептуалізація соціального конфлікту в сенсі активізації протистояння соціальних суб'єктів внаслідок ресурсної недостатності та відчуття несправедливості щодо їх розподілу передбачає структурну можливість інтерпретацій конкурентних ситуацій з приводу дефіцитних ресурсів, влади, престижу тощо у термінах наявності/відсутності підстав узгодження протилежних інтересів [3]. Стабілізаційні чи дестабілізаційні ефекти соціальних конфліктів залежать від наявних у соціальних структурах способів вияву домагань, рівня толерантності та культури довіри у суспільстві, демонструючи спроможність пристосування соціальних

норм до змінених умов сучасного суспільства. Зазначені чинники в цілому уможливають становлення гуманістичної культури довіри, в процесі закріплення якої соціальні актори формують злагоджене плюралістичне суспільство, одночасно змінюючи і самих себе.

Мова довіри у врегулюванні соціальних конфліктів може бути розглянута в аспекті проблем порозуміння на основі пошуку спільних смислів, утвердження ціннісних засад взаємного визнання, особистісної значущості та усвідомлення власної суб'єктності (як індивідуальної, так і суспільної).

Відбувається напружений пошук нових засад буття, його ціннісно-нормативного обґрунтування в умовах стрімкого ускладнення суспільного співжиття, недостатності легітимації, численних кризових явищ у різноманітних сферах суспільства. Комунікативна практична філософія з її трансцендентальною прагматикою дає змогу по-новому визначити джерела соціальної інтеграції та інтерсуб'єктивного узгодження за рахунок розробки універсальної етики відповідальності. Соціальна теорія комунікативної дії спрямована на виявлення "фундаментальних засад для визначення... правильності, загальнозначущості та універсальності етичних норм та цінностей" [4, с. 14]. Комунікативна етика в умовах нагальних проблем сучасності, а саме — втрати смислів, орієнтацій, цінностей, експансії технічного розуму в усі сфери людського буття, що призводить до загальної дегуманізації дійсності, досліджує можливості регуманізації суспільного розвит-

ку в якості етики відповідальності [4, с. 15].

Довіра, постаючи в якості культурного ресурсу, що стимулює реалізацію потенціалу взаємодії, сприяє оновленню суспільства та позначає таку орієнтацію людини відносно дій інших людей, коли ми діємо, незважаючи на ситуацію невизначеності та ризик. Таким чином, довіра є вагомою ціннісною основою соціальної взаємодії, позначаючи орієнтацію не лише на власні інтереси, що зумовлює корекцію власної поведінки відповідно або з узгодженням інтересів інших. Комунікація як смисловий аспект соціальної взаємодії, будучи спрямованою на порозуміння, базується на суб'єкт–суб'єктних стосунках, які уможливлюються лише за умови уваги та поваги до Іншого. Таке ставлення забезпечується довірою до Іншого, тобто тоді, коли відомо, що можна зазвичай очікувати від нього.

Довіра постає як форма духовного досвіду, як інтуїтивне осягнення буття, як певне переживання, що встановлює межі співіснування з власною сутністю, з іншими людьми, зі світом взагалі. Тут перетинаються індивідуальне і соціальне, раціональне та ірраціональне, минуле (як досвід попередніх взаємодій, зокрема, представлене такими феноменами, як вдячність, дарування, турбота) і майбутнє (переважно реалізується в надії як певне сподівання). Довіра — це особливого ґатунку моральна сила, яка реалізує потенційні можливості та базується на відчутті моральної цінності та гідності іншої людини. Саме моральна цінність є тим критерієм, який впорядковує

спонтанність мотивів та неконтрольованість почуттів.

Внутрішній досвід довіри є соціально-узгодженим полем усвідомленої очевидності, що передбачає загальну налаштованість відкритості, готовності покладатись на волю Іншого за умови неможливості чи недостатності контролю за його діями, коли трансцендентальне Я знаходить власне Не-Я у іншому Я. Наголошуючи на загостренні в сучасному світі конфліктів саме між ціннісними системами, Е. Гідденс виокремлює щонайменш чотири засоби для їх вирішення: ізоляціонізм, добровільне вигнання, діалог, застосування насилля [5, с. 78]. Зважаючи на динамічність процесів глобалізації та зростання технологічних можливостей людства, єдино можливим засобом мирного співіснування залишається діалог, спрямований на досягнення порозуміння та ціннісну підтримку відносин взаємної довіри.

Співвіднесення з іншою суб'єктивністю як феномену присутності-для-мене-Іншого-Я передбачає конституювання Іншого аналогічно до мого власного інтенціонально модифікованого відчуття самості, уможливлюючи також перехід до відчуття трансцендентального МИ та постійно значущого всезагального життєвого світу.

У цьому контексті трансцендентальна довіра, концептуалізована як інтерсуб'єктивна настанова можливості досягнення порозуміння між суб'єктами соціальної взаємодії, розглядається в контексті характеристики умов можливості довіри, вибудови способів пізнання ціннісного підґрунтя довіри в аспекті пошуку

універсальних підстав інтерсуб'єктивного зв'язку, незалежно від соціальних та культурних розрізень. Трансцендентальна сутність довіри базується на відчутті суб'єктивної достовірності, що конститує саму себе та необхідні форми соціальної дійсності.

Мотиваційні та смислові аспекти соціальних взаємодій певною мірою зумовлені потенціалом ірраціональних чинників, наявних, зокрема, в архетипах колективного несвідомого. В юнгіанській традиції під архетипом розуміються деякі праформи, які, постаючи єдністю раціонального та ірраціонального, зовнішнього та внутрішнього досвіду, є своєрідними когнітивними зразками, що організовують психічну реальність відповідно до визначених культурних орієнтирів [6]. У представлених у соціокультурній практиці символах та образах як дериватах архетипу розпізнаються ціннісно-нормативні регулятиви людської діяльності, відображаючи цілі індивідуальної та суспільної самореалізації.

У контексті проблематики даного дослідження архетипи можуть бути концептуалізовані в якості кристалічних структур колективного несвідомого, що є осьовими образно-смисловими детермінантами, які визначають та спрямовують поведінку у кризових ситуаціях. Окрім того, юнгіанське розуміння результативності вистражданих конфліктів вибудовується навколо зіткнення протилежностей, що мають природну властивість до зустрічі посередині, сприяючи через право на самовираження набуттю цілісності, примирення та смислонародження.

Архетип Священного як різновид нумінозного є гарантом базальної довіри, яка дарує віру в себе та одночасно віру в інших людей, що виходить з потреби в Іншому, в його визнанні, що реалізується через екзистенціали турботи, взаємодопомоги, співпереживання, емпатії тощо.

Довіра в цьому контексті розуміється як організований досвід соціокультурного простору смислових взаємодій Свого та Чужого (Інакшого, Іншого), що стимулює пошуки конструктивних альтернатив та об'єднувальних смислів. Такий комплементарний процес особистісної тематизації Іншого як гідного довіри, що, своєю чергою, спонукає його до відповідної поведінки, вияву очікуваних чеснот, формування необхідних властивостей та їх реалізації в діяльності, досить яскраво розкривається в контексті концепції ціннісної відповіді Д. фон Гільдебранда. Вчений пропонує кожне втілення чеснот та кожен вчинок розглядати в аспекті відповіді на моральну або морально значущу цінність: в аспекті позитивно-ствердному така відповідь сама є цінністю, в аспекті заперечення, руйнації відповідь на цінність стає злом саме внаслідок заперечення цієї цінності. виправдана довіра, таким чином, є ціннісною відповіддю на виявлену довіру як акт, скерований у майбутнє, що сприяє розповсюдженню благоорієнтованої дії. Зловживання ж довірою, її не виправдання є негативною значущістю, що зачіпає онтологічні підвалини людського життя, руйнуючи відчуття надійності та захищеності.

Специфіка довіри виявляється також у своєрідній "передачі повно-

важень”: суб’єкт довіри є її ініціатором, але результат довірчих відносин залежить переважно від Іншого як досконалого об’єкта, на якого покладені наші очікування, що конкретизуються навколо очікувань намірів, чесності, компетентності та безпеки. У довірі як ціннісній відповіді зміст перебуває на боці суб’єкта, ми “сповнені” довіри, ми не порожні, цей зміст нашої душі ми скеровуємо до об’єкта. Довіра, як і радість або любов, поєднуючи внутрішній та зовнішній досвід, вже сама по собі є свідомою дійсністю в сенсі прийняття, свідомо здійсненою реальністю, “якісний зміст міститься в нашому акті, тобто на боці суб’єкта, а не об’єкта” [7, с. 189]. Як і інші ціннісні відповіді, довіра має за передумову особистісну важливість об’єкта, обізнаність з цією важливістю та вмотивованість нею. Здатність довіряти як укоріненість у сфері спільних цінностей є вагомим умовою духовної спільності, взаєморозуміння [8, с. 49].

Отже, довіра завжди є ціннісною відповіддю, адже неможливо довіряти суб’єкту, який не вважається наділеним певними чеснотами (вірності, чесності, порядності та ін.). Ціннісна відповідь у відносинах довіри має свою власну моральну цінність, довіра відкриває людину світові, розкриває її внутрішнє багатство як “довіреного людині незбагненого скарбу доброти” [7, с. 436]. Довіра постає і в якості усвідомленої поведінкової парадигми, і як афективна підсвідомі установка, поєднуючи в собі у різних співвідношеннях раціональне та емоційно-психічне.

Довіра, таким чином, розуміється як внутрішній акт смислонароджен-

ня важливості-у-собі, як наділеного цінністю блага у взаємній актуалізації тих властивостей, які забезпечують здатність Іншого давати те, чого об’єктивно потребує суб’єкт довіри для повного розкриття власних можливостей, реалізуючи етос турботи і відповідальності та даруючи відчуття гармонії.

Актуалізація комунікативних стратегій діалогічного потенціалу довіри потребує залучення до сфери конфліктологічної проблематики соціальних практик структурної гнучкості, внутрішньої рівноваги, ціннісної глибини та механізмів узгодженої взаємодії, демонструючи потребу у перевазі норм культури миру, ненасильницького спілкування, пріоритетів відкритого суспільства. Комунікація-на-довірі лежить в основі так званих “програм миру”, що спрямовані на ненасильницьке вирішення конфліктів, зокрема, у сфері політичних, міжнаціональних, міжрелігійних непорозумінь та протистоянь.

В якості моделі злагодженої комунікативної взаємодії при ефективному вирішенні соціальних конфліктів може бути використана концепція ненасильницького спілкування, розроблена М. Розенбергом, виявляючи інтегративний потенціал довіри у реалізації принципу взаємності, що уможливорює співпереживання та ефективне співробітництво з урахуванням потреб інших. Основою цієї концепції є самоусвідомлення особистості, що передбачає міру когнітивної складності, рівень диференційованості образу “Я”, внутрішньої цілісності, стійкості, самоприйняття та автентичного самовираження [9]. Таке життєствердне спілкування ба-

зується на мові довіри, прийняття, співпереживання, а не на мові за-судження, звинувачення, насилля, приниження, оціночного сортування, що виявляється у різноманітних стереотипах, крайніх категоризаціях, докорах, ярликах, діагнозах тощо, постаючи трагічним виразом незадово-лених потреб.

Ненасильницьке спілкування є по суті “мовою життя”, базованій на внутрішньому діалозі, емпатії та готовності до творчості, активної взаємодії, діалогічного спілкуван-ня, розрізняючи стратегії доміну-вання та соціального партнерства, спостереження та оцінку, вимогу та прохання, відчуття та інтерпретації, емоційне рабство та емоційну свобо-ду, безправність та розширення прав, фізичну силу та силу самооцінки і відповідальності. Мова миру та не-насилля трансформує соціальну ре-альність, а життя у довірі постає як здатність відкривати себе, мати силу бути вразливим, віддавати частину себе, що в цілому є ключем для зба-гачення життя та ефективного вирі-шення конфліктів ненасильницьки-ми засобами [10].

Задля унаочнення комунікатив-ної манери агресії/прийняття та візуального схоплення соціокуль-турних настанов сприйняття Ін-шого у форматі Я-висловлювань М. Розенберг використовує метафо-ри “мови шакала” та “мови жирафа”, що символізують відповідні архе-типні настанови хижацької руйнації та перспективного створення і дале-коглядності. Мову шакала відрізняє демонстрація цінностей примусу, що в конфліктній ситуації орієнтує на приниження, придушення, ослаб-

лення позицій Іншого та звеличення себе. Мову жирафа (який має “ве-лике” серце) ціннісно переважають настанови ненасилля, створення по-зитивних відносин між людьми, до-віри, толерантності, підтримки, що зумовлює гнучкість у виборі страте-гій вирішення конфліктів у перспек-тиві особистісної самореалізації, по-яви відчуття власної значущості для Іншого у мотивах допомоги, турботи, співпереживання, відкритості тощо.

Висновки. Таким чином, ненасильницькі стратегії вирішення со-ціальних конфліктів мають більші перспективи вибудови ефективних соціальних взаємодій, знижуючи со-ціальне напруження та уможлиблю-ючись структурами самореалізації, свободи, довіри. Досвід довіри/не-довіри як перший соціальний досвід дитини є результативним наслідком типового конфлікту між бажанням задоволення потреб та можливостя-ми їх забезпечення, що демонструє конструктивність у формуванні но-вих здібностей та віру у власні сили. Така базальна довіра, закладаючи від-чуття морального добра та сили у по-дальшому житті, є сукупною реаліза-цією архетипів Священного, Матері, Батька, що в цілому надає гарантії на-дійності, символізуючи амбівалентні проєкції як ідеалів добра, турботи, народження, світла, сили, єдності, так й ідеалів страху, підкорення, смерті, темряви, інфантильності, відчужен-ня, що потребує подальшого аналізу на матеріалі соціокультурного досві-ду конкретної країни для розробки оптимальних стратегій вирішення соціальних конфліктів.

Мова довіри як комунікативна дія постає засобом вираження ціннісно-

го визнання Іншого, передвизначаючи інтерпретацію реальності у термінах активної взаємодії, на відміну від інструментальних концептів домінації, сили, маніпуляції, категоризації. Моральним фундаментом культури довіри як благоорієнтованої дії є етика відповідальності, що базується на спільно вироблених інтерсуб'єктивних нормах, які мотиваційно та орієнтативно визначають добровільно взаємовизнані стандарти модального та обов'язкового у суспільних діях, виявляючи генералізовані очікування прийнятих даною спільнотою зобов'язань. У сенсі гуманістичної самореалізації мова довіри сприяє мінімізації руйнівного потенціалу соціальних конфліктів, ініціюючи пошук смислових горизонтів порозуміння, утвердження норм морального добра, взаємного визнання та етосу турботи на основі символічної актуалізації праобразів життя, величного добра та світла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Инглхарт Р., Вельцель К.* Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития / Р. Инглхарт, К. Вельцель: [пер. с англ. М. Коробочкина]. — Москва: Новое изд-во, 2011. — 464 с.
2. *Бек У.* Что такое глобализация? Ошибки глобализма — ответы на

- глобализацию/ У. Бек; [пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника]. — Москва: Прогресс-Традиция, 2001. — 304 с.
3. *Козер Л. А.* Функции социального конфликта / Л. А. Козер; пер. с англ. О. А. Назаровой; под общ. ред. Л. Г. Ионина. — Москва: Идея-Пресс, Дом интеллектуал. кн., 2000. — 205 с.
 4. *Ермоленко А. Н.* Этика ответственности и социальное бытие человека (современная немецкая практическая философия) / А. Н. Ермоленко. — Киев: Наук. думка, 1994. — 200 с.
 5. *Гидденс Э.* Последствия современности / Э. Гидденс; пер. с англ. Г. К. Ольховикова; Д. А. Кибальчица; вступ. ст. Т. А. Дмитриева. — Москва: Праксис, 2011. — 352 с.
 6. *Юнг К. Г.* Психология бессознательного : собр. соч. / К. Г. Юнг; [пер. с нем. В. Бакусева, А. Кричевского]. — Москва: Канон, 2003. — 320 с.
 7. *Гильдебранд Д., фон.* Этика / Гильдебранд Дитрих фон; [пер. з англ. О. Городиської]. — Львів: Вид-во УКУ, 2002. — 445 с.
 8. *Гильдебранд Д. фон.* Метафизика коммуникации / Гильдебранд Дитрих фон; [пер. с нем. А. И. Смирнова]. — Санкт-Петербург: Алетейя, 2000. — 373 с.
 9. *Розенберг М.* Язык жизни. Ненасильственное общение / М. Розенберг. — Москва: София, 2009. — 272 с.
 10. *Rosenberg M. B.* Speak Peace in a World of Conflict. What You Say Next Will Change Your World / M. B. Rosenberg. — Encinitas: PaddleDancer Press Book, 2005. — 240 p.

УДК 351: 392

Козак Вячеслав Іванович,

кандидат наук з державного управління,
докторант кафедри державного управ-
ління та місцевого самоврядування Дні-
пропетровського регіонального інститу-
ту державного управління Національної
академії державного управління при Пре-
зидентові України, 49044, м. Дніпро, вул.
Гоголя, 29, кімн. 314–316, тел.: (044) 383
83 77, e-mail: kozak.v.i@ua.fm

ORCID: 0000-0002-0850-4831

Козак Вячеслав Иванович,

кандидат наук по государственному
управлению, докторант кафедры госу-
дарственного управления и местного са-
моуправления Днепропетровского регио-
нального института государственного
управления Национальной академии госу-

дарственного управления при Президенте Украины, 49044, г. Днепр, ул. Гоголя, 29, комн.
314–316, тел.: (044) 383 83 77, e-mail: kozak.v.i@ua.fm

ORCID: 0000-0002-0850-4831

Kozak Viacheslav Ivanovych,

PhD in Public Administration, post-doctoral fellow of Public Administration and Local Self-
Government Department, Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration of Na-
tional Academy for Public Administration under the President of Ukraine, 314–316, Hoholya
Str., Dnipro, 49044, Ukraine, tel.: (044) 383 83 77, e-mail: kozak.v.i@ua.fm

ORCID: 0000-0002-0850-4831

СТАНОВЛЕННЯ АРХЕТИПНОЇ ПАРАДИГМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В НИНІШНЬОМУ КОНФЛІКТНОМУ СТАНІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена визначенню архетипної парадигми розвит-
ку публічного управління в Україні в її конфліктному стані. Аргументовано
існування різних архетипів публічного управління в умовах реалізації різних
управлінських концепцій. Доведено необхідність застосування нових підхо-
дів управлінського впливу, які б убезпечили розвиток системи публічного
управління та і всього суспільства від дії негативних факторів та зменшили
вплив кризових явищ. Представлено авторське бачення розв'язання кризо-
вого стану публічного управління шляхом створення архетипної парадигми

публічного управління через синергетичне поєднання управлінських механізмів концепції “нового державного менеджменту”, теорії “суспільно-політичних мереж” та концепції “належного врядування”. Надано опис кожної з концепцій та обґрунтовано засади їх вбудови у національну систему публічного управління з урахуванням архетипів існуючої управлінської парадигми.

Ключові слова: парадигма, архетип, архетипна парадигма, публічне управління, новий державний менеджмент, суспільно-політичні мережі, належне врядування.

СТАНОВЛЕНИЕ АРХЕТИПИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ В НЫНЕШНЕМ КОНФЛИКТНОМ ПОЛОЖЕНИИ УКРАИНЫ

Аннотация. Статья посвящена определению архетипной парадигмы развития публичного управления в Украине в ее конфликтном состоянии. Аргументировано существование различных архетипов публичного управления в условиях реализации различных управленческих концепций. Доказана необходимость применения новых подходов управленческого воздействия, что обезопасит развитие системы публичного управления да и все общество от воздействия негативных факторов и уменьшит влияние кризисных явлений. Предложено авторское видение решения кризисного состояния публичного управления путем создания архетипной парадигмы публичного управления через синергетическое объединение управленческих механизмов концепции “нового государственного менеджмента”, теории “общественно-политических сетей” и концепции “надлежащего управления”. Предоставлено описание каждой из концепций и обосновано принципы их встраивания в национальную систему публичного управления с учетом архетипов существующей управленческой парадигмы.

Ключевые слова: парадигма, архетип, архетипическая парадигма, публичное управление, новый государственный менеджмент, общественно-политические сети, надлежащее управление.

FORMATION OF THE ARCHETYPAL PARADIGM OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CURRENT CONFLICT SITUATION IN UKRAINE

Abstract. The article is dedicated to definition of the archetypal paradigm of the development of public management in Ukraine in its conflict state. The existence of the various archetypes of public administration in the context of implementation of various management concepts is argued. The necessity of new approaches to management influence, for the safety of the development of system of public management and society as a whole from the effects caused by negative factors as well as reducing the impact of the crisis is proved. The author's vision is proposed for solving the crisis state of the public management through the creation of the arch-typical paradigms of public management through the synergistic integration of the administrative mechanisms of the concept of “new

public management”, “socio-political networks” theory and the concept of “good governance”. The description of each concept is given; the principles of their integration to the national system of public management based on the archetypes of the existing management paradigm are substantiated.

Keywords: paradigm, archetype, archetypal paradigm, public management, new public management, public-policy networks, good governance.

Постановка проблеми. Треба зазначити, що історія не знає прикладів розвитку держав, які б оминули кризи та конфлікти. Ці кризи та конфлікти були завжди пов’язані як з внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Сьогоднішні зміни в сучасному державному та суспільному розвитку, швидкоплинні потужні процеси глобалізації, поява інноваційних інформаційних технологій, зовнішні загрози та внутрішні конфлікти створюють виклики для України щодо визначення та застосування нових підходів управлінського впливу, які б убезпечили розвиток системи публічного управління та всієї держави від дії негативних факторів і зменшили вплив кризових явищ. Сучасна наука державного управління розглядає зменшення кризових явищ та конфліктного стану на рівні суспільного розвитку загалом та системи публічного управління, зокрема, завдяки використанню нових управлінських концепцій (новий державний менеджмент, належне врядування, суспільно-політичні мережі тощо). Саме тому для України в її конфліктному стані стоїть завдання щодо вироблення механізмів модернізації існуючого інструментарію публічного управління на базі нових управлінських концепцій у парадигмі від-

носин, що базується на національній архетипіці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблематики публічного управління в Україні, стану розвитку та трансформації в сучасних умовах присвятили свої наукові праці В. Б. Авер’янов, В. Д. Бакуменко, Т. О. Білозерська, Р. В. Войтович, Ю. І. Ганущак, З. С. Гладун, Н. Т. Гончарук, В. Б. Дзюндзюк, В. М. Князєв, І. Б. Коліушко, В. К. Колпаков, С. О. Кравченко, В. М. Мартиненко, Н. Р. Нижник, О. Ю. Оболенський, І. А. Радзієвський, С. М. Серьогін, В. П. Тимошук, А. Ф. Ткачук, Ю. П. Шаров та інші українські дослідники. Вивченню архетипів публічного управління спрямували свою увагу такі вітчизняні науковці, як В. П. Андрущенко, Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, Т. О. Бутирська, О. І. Васильєва, О. С. Власенко, О. А. Донченко, О. П. Лук’янов, О. В. Суший та ін. Віддаючи належне науковому доробку зазначених вчених, слід зауважити, що дослідження за тематикою становлення архетипної парадигми публічного управління в нинішньому конфліктному стані України є новим напрямом дослідження у вирішенні проблеми модернізації та розвитку української держави.

Формулювання цілей (мети) статті. В основу дослідження як основну мету покладено визначення основних інструментів та механізмів нових управлінських концепцій у контексті їх впливу на розвиток архетипної парадигми публічного управління у нинішньому конфліктному стані України.

Виклад основного матеріалу. Для спрощення розуміння предмета дослідження визначимося з певними поняттями. По-перше, парадигма — сукупність філософських, загально-теоретичних, методологічних, світоглядних, наукових, управлінських та інших настанов, які сформувалися історично і прийняті у певній спільноті як зразок, норма, стандарт вирішення проблем; система основних наукових досягнень (теорій, методів), згідно з якими організовується дослідницька практика в конкретній сфері знань у певний період [3, с. 507]. Державне управління визначає різноманітність таких змістовних контекстів парадигми, як: інституційна; діяльнісна, нормативно-правова, сциєнтична, системна, соціальна, суспільно-політична, інструментальна, інноваційна, патерналістська, ліберальна [Там само, с. 508].

Для формулювання поняття “архетип” скористаємося кількома визначеннями. Так, у класичному визначенні архетип — (від грец. *Archetipos* — прототип) — спосіб зв’язку образів, які переходять з покоління в покоління. Згідно з Юнгом, архетипи представляють собою структурні елементи людської психіки, які приховані в колективному несвідомому загалом для всього людства. Вони успадковуються

подібно до того, як успадковується будова тіла. Архетипи задають загальну структуру особистості і послідовність образів, спливаючих у свідомості при пробудженні творчої активності, тому духовне життя несе на собі архетипічний відбиток [1]. У сучасній літературі архетипами називають архаїчні культурні уявлення — символи людини, що закладені історично на рівні підсвідомості, “профільтровані” через багатовікові пласти культурних трансформацій. Вони стосуються уявлень щодо місця людини в світі і суспільстві, нормативно-ціннісних орієнтацій, визначають зразки життєдіяльності людей і зберігають своє значення [7, с. 105]. Проте найбільш близьке до предмета нашого дослідження підходить визначення, наведене в енциклопедичному словнику з державного управління, де під архетипом розуміється колективне несвідоме, що проектується на основні цінності суспільства, формує систему соціальних норм, стандартів поведінки і способу життя загалом [3, с. 502].

Звідси витікає, що архетипова парадигма публічного управління представляє собою опис управлінських моделей та обґрунтування засад їх побудови на рівні певного суспільства, що, своєю чергою, відповідає класифікаційним ознакам наукової та державної парадигми. Треба зазначити, що в цьому дослідженні архетипова парадигма, стосуватиметься, насамперед, управлінських моделей, які еволюціонували та стали підґрунтям для виникнення новітніх концепцій управління, а в подальшому, завдяки рецепції, набули поширення в системі публічних відносин.

Останніми роками у сучасній науковій літературі була поставлена принципово важлива проблема, що зумовила сучасний розвиток досліджень, — зміна владних і управлінських можливостей держави і її інститутів в умовах зростання невизначеності та непередбачуваності результатів і наслідків державних рішень у різних областях.

Ускладнення умов, в яких держава вимушена здійснювати свою діяльність, реалізуючи базові функції, було викликане процесами глобалізації, прискоренням технологічного розвитку, появою і загостренням природних проблем, що впливають безпосередню на якість життя людини, внутрішньо- і зовнішньополітичну стабільність (зміна клімату, поширення хвороб, що складно піддаються лікуванню тощо). Для української держави крім зазначених факторів додатковим навантаженням стали кризові процеси, обумовлені зовнішньою загрозою, що надходить з боку Російської Федерації, та внутрішньополітичними конфліктами.

На думку Дж. Коппеньяна та Е. Клійна, існування таких загроз потребує розробки нової архітектури публічного управління, яка спирається на новітніх знаннях, специфічних компетенціях та навичках політиків і чиновників з метою формування нових можливостей щодо взаємодії державних та недержавних структур як на національному, так і наднаціональному рівнях [14]. При цьому зміни в архітектурі публічного управління проходять під впливом фундаментальних цивілізаційних зрушень, що відбуваються впродовж кінця ХХ – на початку ХХІ ст., на які

впливає розвиток світової наукової думки щодо держави, суспільства та людини в контексті формування таких сучасних теорій та концепцій управління, як “новий державний менеджмент”, “суспільно-політичні мережі”, “належне врядування” та ін., що забезпечили теоретико-методологічне підґрунтя процесу “глобальної революції в публічному секторі” [4].

Також на розвиток публічного сектору в тієї чи іншої країни чинить тиск латентна система світосприйняття і самоорганізації етносу, що містить засади формування моральних цінностей, норм діяльності та поведінки, принципів виховання, взаємини між людьми, організації побуту. Складна структура людських взаємовідносин, що існує у суспільстві, відбивається на публічному секторі та розкривається через архетипи — систему образів колективного несвідомого, що формується під впливом об’єктивних і суб’єктивних факторів. При цьому об’єктивними факторами виступають соціально-спрямовані та історично-культурні стимули впливу на особистість, а суб’єктивними — сформована когнітивна, емоційно-вольова поведінка.

Глобалізація та трансформація соціально-культурних реалій призводять до зміни управлінських парадигм. Таких змін зазнала і парадигма публічного управління в Україні. Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, потребують формування нової управлінської парадигми, заснованої на таких демократичних засадах: визнання демократичних принципів і норм управління державою, довіри до основних політичних інститутів та лідерів,

міжособистісної довіри, толерантності та консолідації, політичної та громадської активності. Сьогодні існує стійка потреба у становленні нової парадигми публічного управління, що спирається на автентичні архетипи, притаманні українському суспільству, при цьому на ці архетипи мають накладатися перспективи існуючих світових управлінських тенденцій.

Продовж тривалого часу більшість розвинених країн світу для організації діяльності публічного сектору використовувала традиційну бюрократичну модель управління, яка мала великий успіх на індустріальному етапі розвитку суспільства. Така модель управління спиралась на: принцип дихотомії політики та адміністрування; ієрархію; централізацію; стабільність державних інституцій та державної служби; формалізацію принципів та процедур; пряму організацію з надання урядовими структурами товарів та послуг; бюрократичну форму адміністрування. Певний час така модель управління мала свої переваги та досягнення. Проте, така модель публічного управління не сприймається цивілізованим світом як “ідеальна модель” організації на рівні приватного та публічного секторів через властиві їй інертність, бюрократизм, зосередженість на організаційних структурах і процесах, характеризуючись віддаленістю від інститутів громадянського суспільства, недостатню гнучкість та інноваційність [6].

Глобалізований та уніфікований світ поставив перед науковцями завдання щодо вироблення нових багаторівневих підходів та багатоас-

пектних концепцій розвитку суспільства та держави, базисом яких стало врегулювання співвідношень та інтересів місцевого, субнаціонального, національного та глобального рівнів. Така детермінанта була покликана гарантувати соціальне благополуччя та підвищення ефективності діяльності держави як інституту в цілому.

Кінець 90-х років XX ст. ознаменувався тим, що західне наукове середовище зрозуміло необхідність зміни архетипової парадигми управління на рівні державного сектору. Це зумовлювалося тим, що світові глобальні процеси стимулювали розвиток дисфункції адміністративно-бюрократичного державного апарату. До того ж, структурні політико-правові реформи (адміністративні, територіальні, децентралізаційні), що відбулися в Європі та розвинених країнах світу за останні десятиліття, змінили відношення до фундаментальної та визначальної ролі держави як інституту та трансформували архетип парадигми публічного управління з державного бюрократизму на публічне адміністрування.

Пошук ефективної державно-адміністративної моделі привів до появи в науці та практиці державного управління нових теоретико-методологічних підходів, зокрема: концепції та практики “нового державного менеджменту” (new public management), теорії “суспільно-політичних мереж” (social-political networks) та концепції “належного врядування” (good governance) [9–13; 17; 18]. Кожен з цих концептуальних напрямів претендує на універсальність і статус нової парадигми публічного управління.

Для досягнення мети дослідження спробуємо представити короткий опис кожної з концепцій та обґрунтувати засади їх вбудови у національну систему публічного управління з урахуванням автентичної архетипової парадигми.

Аналізуючи різноманітні дефініції нового державного менеджменту та розбіжність конкретних форм його практичного застосування в системі публічного управління, можна зазначити, що його розробники ставили за мету досягнути підвищення ефективності управління державою і раціонального використання державних коштів шляхом створення “невеликого за розмірами і конкурентоспроможного державного сектору, підвищення якості надання управлінських послуг населенню та оперативності реагування держави на задоволення потреб громадян” [16, с. 9]. Зазначені принципи нового державного менеджменту характеризувались очевидним зміщенням уваги зі структури та процесу управління (в системі координат раціональної бюрократії) на результат управління. Інструментом щодо досягнення оптимальних результатів нового державного менеджменту стала адаптація успішних управлінських технологій бізнесу для цілей управління суспільним розвитком [8].

З часом стало зрозуміло, що приватизація, аутсорсинг та інші практики нового державного менеджменту вимагають надмірних зусиль із контролю, моніторингу та регулювання, що, відповідно, потребує додаткових фінансових та людських ресурсів. З’явилися наукові обґрунтування того, що ця концепція “ін-

телектуально померла”, а спроби втілення її ідей на практиці призвели до надмірного ускладнення політико-адміністративного процесу [12]. Відтоді почав зростати інтерес до теорії “суспільно-політичних мереж”, розвиток якої був позначений необхідністю вирішення першочергових соціально-економічних і політичних проблеми в умовах глобалізації й інформатизації, а також необхідністю адаптації до невизначеності та непередбачуваності зовнішнього середовища і фрагментації політичної системи.

Як і концепція нового державного менеджменту, парадигма суспільно-політичних мереж виходить з формування забезпеченості суспільних потреб. Вона являє собою особливу архетипіку, що ґрунтується на культурі консенсусу в системі державних і недержавних структур, які взаємодіють між собою у певних сферах політики на основі ресурсної залежності з метою досягнення згоди з проблеми, у розв’язанні якої всі зацікавлені. Але, на противагу новому державному менеджменту, суспільно-політичні мережі принципово по-іншому розкривають сутність взаємостосунків між публічними і громадськими інститутами. За цією концепцією вони ґрунтуються не на ієрархічних, підпорядкованих взаємовідносинах, а на системі співпраці та співуправління, побудованої на горизонтальних зв’язках, рівноправних статусах, мережевих структурах, що виключають використання механізмів примусу і прямого тиску.

У контексті розвитку парадигми публічного управління, заснованої на концепції суспільно-політичних

мереж, домінуючим є механізм залучення населення до процесу прийняття управлінських та політичних рішень. Не менш важливим є використання і такого специфічного виду ресурсу, як соціальний капітал у розв'язанні суспільних проблем, що суттєво відбивається на динаміці публічного управління [5]. Побудова системи публічного управління за мережевою архітектурою дає змогу також активізувати неформальні канали взаємовідносин, забезпечити мотивацію, створити сприятливе середовище для взаємодії та акумулювати ресурси на вирішення загальнонаціональних та наднаціональних проблем.

Проте є певні обмеження щодо повсюдного використання концепції суспільно-політичних мереж. Мережеве управління об'єктивно послабляє не лише відповідальність, а й координацію, важливу для будь-якого державного інституту і держави загалом. На думку Г. Пітерса, тільки "сильні вертикальні зв'язки між соціальними групами і громадськими організаціями забезпечують ефективну координацію" [15].

Виявлені з часом недоліки теорії та практики нового державного менеджменту, а також усвідомлення нездатності аморфних мережевих структур формувати довгострокову стратегію суспільного розвитку, здійснювати цілеспрямоване управління та залагоджувати протиріччя між учасниками політичного процесу підштовхнули до розробки нової концепції управління "належного врядування".

Управлінській архетип цієї концепції ґрунтується на загально-

прийнятих демократичних правилах та відносинах, справедливому врядуванні на благо держави, суспільства та світу загалом. Належне врядування — це механізм забезпечення функціонування суспільства як цілісної саморегульованої системи, спосіб реалізації публічної влади, завдяки якому досягаються: відповідність публічної політики потребам суспільного розвитку; реальна участь громадян у виробленні та реалізації публічної політики; об'єднання потенціалу всіх трьох секторів (влада, бізнес, громадськість); постійний контроль різних сегментів суспільства за публічною владою тощо [2].

Нехтування засадами належного врядування має наслідком формування практики поганого (неналежного) управління, основними елементами якої є неефективність, закритість і корупція. У країнах, де тривалий період функціонувала система централізованого і, водночас, неналежного корумпованого управління, до яких можна віднести центральноєвропейські країни, включно Україну, не є здійсненим сценарієм швидкого, радикального переходу до принципів належного врядування. Це пояснюється неможливістю і небажаністю звільнення всіх службовців, які діяли в умовах попередньої управлінської системи і об'єктивно зумовленою тривалістю періоду, необхідного для поширення нових управлінських принципів. При цьому реальність, яку важливо враховувати, є: ментальна, професійна невідповідність громадян до використання принципів прозорості, підзвітності, залученості для контролю за діями владних та інших управ-

лінських структур. Тим більше, що належне врядування передбачає і застосування принципів “управління якістю”, а отже, спільну роботу владного, громадянського та експертного середовища у сфері розробки високих стандартів надання адміністративних послуг.

На нашу думку, для України, яка перебуває в кризово-конфліктному стані і яка досі знаходиться в стадії вироблення своєї моделі публічного управління, було б доцільним використати синергетичне поєднання найкращих управлінських механізмів концепцій раціональної бюрократії, нового державного менеджменту, суспільно-політичних мереж та належного врядування.

Аналізуючи управлінські механізми, які використовуються в Україні, можна зазначити, що системі публічного управління притаманне періодичне та/чи перманентне застосування тих чи інших інструментів усіх без виключення управлінських концепцій та теорій. Це пояснюється характерним станом, в якому знаходиться сьогоднішня Україна та її політично-державна система. Україна достатньо довгий час (за панування Радянського Союзу) була усунена від цивілізаційного демократичного урядування, що відбилося на її архетипній управлінській парадигмі. Зміна концепту в управлінській парадигмі з централізованого управління на децентралізаційне врядування відбувається повільними темпами. Це зумовлено відмінним архетипом соціокультурних груп, які представляють різні регіони України, та їх баченням щодо розвитку країни. Ментальність цих груп впливає на формування

архетипу в середині системи публічного управління, особливо це стосується регіональних та місцевих самоврядних управлінських еліт.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Встановлено, що архетип як колективне несвідоме явище, що має певні характерні для українського суспільства риси, властивий архетипу публічного управління.

Визначено, що стратегія становлення архетипної парадигми розвитку публічного управління має будуватися на збереженні національної ідентичності за умов глобалізаційних управлінських тенденцій, та має виходити з модернізації автентичних управлінських цінностей.

Зазначено, що без формування власної національно-автентичної архетипної парадигми розвитку публічного управління, Україна буде залишатися в перманентному кризово-конфліктному стані та не зможе бути належним чином інтегрованою в цивілізоване співтовариство. Здатність її відповідати на виклики сучасного світу та спроможність здійснювати ефективну економічну, соціальну, модернізаційну політику буде характеризуватися становленням автентичних архетипів публічного управління та їх впровадженням у сфери життєдіяльності держави та суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Архетип* // Словарь литературоведческих терминов [Электронный ресурс] / Экспериментальная группа Lib-Ra; ред. Ю. Б. Руднев. —

- Київ, 2001–2005. — Режим доступу: <http://slovar.lib.ru/dictionary/arhetip.htm>. — Загл. с екрана.
2. *Безверхнюк Т.* Європейські стандарти врядування на регіональному рівні: монографія / Т. М. Безверхнюк, С. Є. Саханенко, Е. Х. Топалова; за заг. ред. Т. М. Безверхнюк. — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. — 328 с.
3. *Енциклопедичний словник з державного управління* [Електронний ресурс] / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. — Київ: НАДУ, 2010. — 820 с. — Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Encycloped_vydanniy/14ff57eb-06bd-4b2b-8bfb-ead7f286d5dd.pdf
4. *Кеттл Дональд.* Глобальная революция в государственном управлении [Электронный ресурс] / Дональд Ф. Кеттл. — Режим доступу: http://magazines.russ.ru/oz/2004/2/2004_2_20.html. — Назв. с екрана.
5. *Молодцов О. В.* Сутність політичної мережі як моделі представництва та реалізації інтересів суб'єктів територіального розвитку [Електронний ресурс] / О. В. Молодцов // Держ. управління: теорія та практика : електрон. наук. фах. вид. — 2006. — № 1. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/2006-1/txts/POLITICHNI/06movstr.pdf>
6. *Радзієвський І. А.* Феномен глобалізації і державне управління [Електронний ресурс] / І. А. Радзієвський // Держ. управління: теорія та практика. — 2006. — № 1. — Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/FILOSOFIYA/03-RADZIEVSKIY.pdf>
7. *Сибирякова М.* Мережеве співтовариство державних службовців як соціокультурний чинник запобігання корупції [Текст] / М. Сибирякова. // Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з держ. управління. — Харків: ДокНаукДержУпр, 2010. — № 3–4. — С. 103–111.
8. *Сморгунов Л. В.* Государственное управление и политика: учеб. пособие / под ред. Л. В. Сморгунова. — Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2002. — 564 с.
9. *Blatter J.* Beyond Hierarchies and Networks: Institutional Logics and Change in Transboundary Spaces / J. Blatter // Governance: An International Journal of Policy, Administration and Institutions. — 2003. — Vol. 16. — № 4. — P. 503–526.
10. *Borzel T. A.* Organizing Babylon — On the Different Conceptions of Policy Networks / T. A. Borzel // Public Administration. — 1998. — Vol. 76. — № 2. — P. 253–273.
11. *Drechsler W.* The ReEmergence of “Weberian” Public Administration after the Fall of New Public Management: The Central and Eastern European Perspective / W. Drechsler // Halduskultuur Administrative Culture. — 2005. — № 6. — P. 94–108.
12. *Duonleavy P., Mangetts H.H., Bastow S., Tinkler J.* New Public Management is Dead — Long Live Digital Era Governance // Journal of Public Administration Research and Theory. — 2006. — P. 467–494.
13. *Good Governance — and Sustainable Human Development* [Електронний ресурс] / UNDP // Governance for Sustainable Human Development. A UNDP Policy Document. — Режим доступу: <http://www.mirror.undp.org/magnet/policy/chapter1.htm>
14. *Koppenjan J., Klijn E.-H.* Managing Uncertainties in Networks. — Routledge, 2004.

15. *Peters B.* The Future of Governing: Four Emerging Models. — Lawrence : University of Kansas Press, 1996.
16. *Pollitt C.* Public management reform: [A comparative analysis] / C. Pollitt, G. Bouckaert. — 2nd ed. — Oxford: Oxford University Press, 2004. — P. 151–155.
17. *Vienazindiene M.* New Public Management: Theoretical and Practical Aspects / M. Vienazindiene, R. Ciarniene // Engineering Economics. — 2007. — № 5 (55). — P. 44–50.
18. *Wachhaus A.* Networks in Contemporary Public Administration: A Discourse Analysis / A. Wachhaus // Administrative Theory & Praxis. — 2009. — Vol. 31. — № 1. — P. 59–77.

УДК 321:352

Козаков Володимир Миколайович,

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державної політики та суспільного розвитку, Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ, вул. Ежена Пот'є, 20, тел.: (050) 3931212, e-mail: v.kozakov@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1330-5244

Козаков Владимир Николаевич,

доктор наук государственного управления, профессор, профессор кафедры государственной политики и общественного развития, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, г. Киев, ул. Эжена Потье, 20, тел.: (050) 3931212, e-mail: v.kozakov@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1330-5244

Kozakov Volodymyr Nikolaevich,

Doctor of Sciences in public administration, Professor, Professor of the Department of state policy and social development, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Str. Eugene Pottier, 20, tel.: (050) 3931212, e-mail: v.kozakov@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1330-5244

УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК АРХЕТИПНИЙ ФАКТОР ГАРМОНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ВЛАДНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті обґрунтовуються теоретичні засади впливу української ментальності як архетипового фактора на гармонізацію суспільно-владних відносин, з'ясовується вплив архетипів національного свідомого та підсвідомого на суспільно-владні процеси в Україні, розглянуті теоретичні підходи щодо скорочення ментальних та ціннісних протиріч в українському соціумі та визначені напрями вдосконалення суспільно-владних відносин з урахуванням особливостей національного менталітету.

Ключові слова: архетипи, ментальність, суспільно-владні відносини, публічне управління, цінності громадянського суспільства, політична культура.

УКРАИНСКАЯ МЕНТАЛЬНОСТЬ КАК АРХЕТИПИЧЕСКИЙ ФАКТОР ГАРМОНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННО-ВЛАСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация. В статье обосновываются теоретические основы украинской ментальности как архетипового фактора гармонизации общественно-властных отношений, выясняется влияние архетипов национального сознания и подсознания на общественно-властные процессы в Украине, рассмотрены теоретические подходы к сокращению ментальных и ценностных противоречий в украинском социуме и определены направления совершенствования общественно-властных отношений с учетом особенностей национального менталитета.

Ключевые слова: архетипы, ментальность, общественно-властные отношения, публичное управление, ценности гражданского общества, политическая культура.

UKRAINIAN MENTALITY AS ARCHETYPAL FACTOR OF HARMONIZATION OF SOCIAL POWER RELATIONS

Abstract. The article explained the theoretical bases of influence Ukrainian mentality as archetypal factor to harmonize the social and power relations, it turns archetypes influence national conscious and unconscious on social and governmental processes in Ukraine, the theoretical approaches to reduce mental and value conflicts in the Ukrainian society and Directions improving social and power relations with the peculiarities of national mentality.

Keywords: archetypes, mental, social and power relations, public administration, the values of civil society, political culture.

Постановка проблеми. Упродовж століть чужі еліти нав'язували Україні, її регіонам різні принципи і засади організації життя. Тому у фазу незалежності ми увійшли з різними цілями й поглядами, які сформувалися на підставі регіональних, культурних, ідеологічних, релігійних та мовних ліній поділу. Ми зустріли незалежність розшматованими на інколи протиборчі сегменти. Така спадщина містить потенційну загрозу соціальних конфліктів та напруженості. Роздільність суспільства на відчужені групи — за рівнем самосвідомості,

за релігійними конфесіями, політичними поглядами, соціальними орієнтаціями, ментальності — один із факторів, що істотно перешкоджає його консолідації. Це, своєю чергою, робить можливими політичні маніпуляції суспільною свідомістю, збільшує політичну апатію та зневіру населення у владі. За відсутності справжніх демократичних інститутів публічного управління та соціальної кооперації, за низької спроможності населення до самоорганізації та за браком спільних системотворчих соціальних цінностей політичні сили

отримують змогу адміністративними методами “диригувати” волевиявленням ізольованих груп громадян, недобросовісно використовуючи мовні, етнічні та ментальні тертя для отримання політичного капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання архетипів та ментальності досліджуються вже досить давно. У межах національної і етнічної психології аналізуються специфічні особливості національного характеру і менталітету (А. Блажений, Г. Гегель, К. Гельвецій, Н. Данилевський, І. Кант, М. Лацарус, Платон, І. Фіхте, Д. Юм, К.-Г. Юнг та ін.).

Значний внесок у дослідження українського менталітету та його впливу на суспільно-владні відносини зробили Е. Афонін, В. Горський, В. Дзюндзюк, О. Донченко, Б. Кравченко, С. Кримський, О. Крюков, Ю. Куц, О. Майборода, П. Надолішний, М. Пірен, О. Радченко, В. Ребкало, О. Суший, В. Трощинський та ін.

Проте, змістовні-функціональні межі поняття “менталітет” як архетипний фактор гармонізації суспільно-владних відносин достатньою мірою ще не визначені. Це й обумовлює актуальність теми статті, її основну мету та завдання.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування теоретичних засад впливу української ментальності як архетипового фактора на гармонізацію суспільно-владних відносин в Україні.

Досягнення зазначеної мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- розглянути теоретичні підходи щодо скорочення ментальних та цін-

нісних протиріч в українському соціумі;

- обґрунтувати напрями вдосконалення суспільно-владних відносин з урахуванням особливостей національного менталітету.

Виклад основного матеріалу. Поняття “менталітет” трактується неоднозначно у рамках різних наукових підходів. У сучасній науці, на думку дослідниці О. Терентьєвої, склалися, принаймні, три підходи: 1) менталітет розглядається як сукупність усвідомлених уявлень, символічних образів і цінностей; 2) акцент робиться на колективно-підсвідомих компонентах; 3) підкреслюється, що менталітет — це сфера як свідомого, так і підсвідомого, пов’язаних між собою. На підставі узагальнення характеристик цього явища пропонується таке визначення: менталітет — це стійкий спосіб світосприйняття, який обумовлює форму реагування особистості, співтовариства на різні соціальні подразники, має колективний вияв і передбачає активне сприйняття світу, притаманний тим, хто живе в конкретній культурі та належить до однієї нації і безпосередньо впливає на форму та політико-правовий режим державного устрою. Ядром менталітету є архетипи, стереотипи, міфологеми, традиції, ієрархізовані норми та цінності, які задають певні орієнтири поведінки для індивіда. Менталітет є підґрунтям для ідеології та політики. З часом він може змінюватись через зміну чинників його формування [1, с. 5]. Він обумовлений соціокультурними й історичним контекстом з характерними для нього аксіологічними уявленнями, але архетип не залежить від часу і місця, тобто аксі-

ологічно нейтральний. Менталітет — це національно забарвлений архетип. Тому це поняття за своїм значенням ширше, ніж поняття “архетип”. У кожному суспільстві (національній культурі) домінують свої архетипи, що визначають особливості функціонування ментальності [2].

Взагалі, поняття “менталітет” не є тотожним світогляду, національному характеру, свідомості та ін. Оскільки воно розглядається в контексті колективної свідомості, можна говорити про існування національного менталітету із своїми підвидами, одним з яких є політичний менталітет — стійке усвідомлене та неусвідомлене уявлення певної групи людей щодо політичної та соціальної реальності, основаної на пам’яті, що відображаються у ціннісних політичних орієнтаціях та впливає на формування нової суспільно-владної парадигми в Україні.

Треба зазначити, що сучасний етап розвитку українського суспільства та його культури знаходяться в ситуації ціннісного хаосу та невизначеності. Йде процес зміни ціннісної парадигми: попередня система цінностей витісняється з масової свідомості, а нова поки що недостатньо сформована. Українське суспільство будується вже не стільки на спільних цінностях, укорінених у життєвому світі, скільки на певній нормативній системі, яка є певним компромісом між інтересами тих чи інших суспільно-політичних та етнічних груп. І навіть основні класичні цінності сучасного суспільства, такі як рівність, свобода, справедливість, солідарність, які стали гаслами демократичних революцій в усьому світі

та базовими для сучасної демократії, фактично формальні.

Тому, за цих нових умов на рівні філософської рефлексії необхідно осмислити ситуацію та здійснити науково-теоретичний аналіз впливу ментальності українського народу на гармонізацію суспільно-владних відносин в країні, що дасть можливість забезпечити новий рівень політичної культури, а головне — сформувати нове розуміння цінностей у взаємодії держави та громадянського суспільства.

Цінності української культури є особливо архетиповими, серед яких, на нашу думку, для гармонізації суспільно-владних відносин в країні мають стати наступні ментальні цінності:

1. Індивідуалізм як найсуттєвіша риса українського буття. Український індивідуалізм базується на певному відношенні до громади — він є хуторянським індивідуалізмом, корелятом якого є безпосередня спільнота. Такий індивідуалізм ґрунтується не на автономності особистості, суверенності її розуму, здатності до дискурсивної легітимації соціальних та етичних норм, які б забезпечили соціальну інтеграцію, а на безпосередньому протиставленні себе громаді [3].

Водночас, не можна не погодитися з думкою І. Поліщука, що: “своєрідний український індивідуалізм може бути важливою передумовою для розбудови у незалежній Україні розгалуженого громадянського суспільства, заснованого на ліберальних принципах. Але для цього має здійснитися істотна трансформація змістовної суті самого індивідуа-

лізму, який мусить вийти поза межі побутового рівня й охопити вищий, громадсько-політичний рівень суспільства” [4].

Зрозуміло, ліберальний індивідуалізм є у своїй основі несумісним із принципом інтеграції на основі спільних універсальних цінностей, якої потребує демократична солідарність, а тому зазначена суперечність є логічним результатом політичного розвитку України. Не дивно, що за такого стану ціннісного базису суспільства в Україні виникає і постійно зростає феномен недовіри громадян до влади.

І цьому є об’єктивне пояснення. На думку дослідників, однією з причин таких розбіжностей є “довготривале перебування у колоніальному становищі. Виявляючи власну неспроможність до суверенного державотворення, українська спільнота закономірно опинялася у залежності від більш згуртованих та потужних сусідів. На жаль, доводиться констатувати, що протягом усієї своєї історії розшматований український народ змушений був більше підкорятися іноземцям, аніж будувати власну державу. Тому для більшості поколінь українців державна влада сприймалася як щось чужинське, інородне” [Там само].

Недовіра до держави, тобто брак легітимності є ілюстратором заангажованої хвороби ілюзорного розщеплення цінностей політичного та громадянського простору українського суспільства середини 90-х років, у якому діяли інколи діаметрально протилежні ідеї. Інституціоналізація влади крізь призму виборчих технологій не вирішила питання легі-

тимності. У результаті тривалий час існувала лише “формальна легітимність”, сутність якої “...у незначній підтримці суспільством бездарної держави, незважаючи на виборчу легітимність” [5]. Так, акумулятивний середній бал довіри від 1 — “зовсім не довіряю” до 5 — “цілком довіряю” у 1994–2005 рр. за деякими даними був таким: Президент України — 2,4; уряд — 2,2; Верховна Рада України — 2,1 [6, с. 174]. За цих умов в Україні можна було констатувати наявність синдрому так званої “делегативної” демократії, за якої існує низка формальних інститутів демократії (вибори, парламент, президент, багатопартійність), але суспільство не має механізмів контролю владних структур після виборів, і тому політика не має зворотних зв’язків з іншими сферами життя суспільства, а державні особи не несуть відповідальності за свої дії [7, с. 22]. Звідси виникло таке прислів’я в українському народному фольклорі, як “моя хата з краю, нічого не знаю”, яке віддзеркалює своє, ментальне відношення українців до влади.

2. Наступною ментальною цінністю є світоглядна толерантність, що виражає здатність українського народу приймати у свою культуру ментальні настанови інших народів та їх культур. Толерантність — безумовна цінність в умовах соціокультурного плюралізму у суспільстві конкуруючих інтересів, часом забарвлених національною або конфесіональною нетерпимістю. Ідея толерантності має знаковий зміст. Вона зароджувалася як віротерпимість, проходила своє становлення як принцип оптимального відношення церкви та держави,

і, нарешті, одержала свій розвиток як базовий принцип міжособистісних і міжгрупових стосунків, пом'якшуючи розходження, пов'язані з етнічною і конфесіональною приналежністю, статтю і віком, матеріальним і соціальним станом у суспільстві [3].

Репресивна система радянського суспільства творила “нову людину”, яка відзначалася такими рисами, як: нетерпимість, агресивність, претензії на монопольне володіння істиною, опортуністичність. Ці ознаки остаточно сформували цілком неструктуровану в ідеально-ціннісному вимірі людину, одномірну у своїй бездіяльності. Для радянського суспільства був властивий дисбаланс між індивідуальною та колективною інтеграціями, тут домінувала ідентичність, що була сформована на ідеологічній та класовій основі, тоді як етнічна, релігійна, культурна ідентичність були майже витіснені у сферу індивідуальної ідентичності, яка при цьому відігравала другорядну роль. Тому зрозуміло, чому домінантною на сьогодні стає тенденція до зберігання своєї національної самобутності, що проявляється не в політичній, а в етнонаціональній ідентифікації. При цьому слід наголосити, що така ідентичність не тільки заступає місце втраченої колективної ідентичності, а й слугує своєрідним порятунком від характерного для західних країн процесу гомогенізації, що, за висловом Ч. Тейлора, “...вимітає геть традиційні основи ідентифікації” [8, с. 133].

3. Консервативність української ментальності, на нашу думку, не є негативною характеристикою, оскільки в західній традиції існує принципове

інше її розуміння. “Консерватизм є самостійною системою абсолютних ідей. Він визначається такими універсальними цінностями, як рівновага, порядок, стриманість” [9, с. 455], вважає С. Хантінгтон. “Адже людей штовхає до консерватизму шок, викликаний подіями, жахливе відчуття того, що суспільство чи його інститути перестануть існувати” [Там само, с. 470].

Засновник теорії українського націотворення І. Лисяк-Рудницький писав, що консерватизм як “стихійна духовна настанова великої частини українського суспільства відіграв значну роль й втілювався у міцному збереженні рідної мови, віри, звичаїв та обрядів, традиційних форм родинного та громадського життя” [10, с. 125]. Ця настанова не заважала українцям бути модерною нацією, яка “...може бути визначена як територіально означена спільнота людей, що поділяють певний варіант модерної культури та яких пов'язує між собою сильне почуття єдності та солідарності” [Там само].

4. І, нарешті, важливою ментальною рисою українського соціуму є прагнення до особистої свободи. Творчий індивідуалізм українця — це особиста незалежність і шанування свободи кожної людини як чогось священного і недоторканого. Історичний взірець такого суб'єкта свободи — вільнолюбний козак і саме козаччина в Україні.

Отже, обидва, протилежні з першого погляду українські прагнення як індивідуалізм та консерватизм, зумовлені єдиними ціннісними мотивами. У нашому мисленні вкорінений стереотип деактуалізації ціннос-

тей. Ми не здатні повно і глибинно пережити соціальне буття як теперішнє. Думки, погляди звернені або в минуле, або в майбутнє. Не треба забувати, що така рецепція часу дуже актуальна для приживлення тоталітарних доктрин і практик. Ми ще й приблизно не маємо правової держави, а вже констатуємо наявність соціальної, яка є “продовженням і доповненням держави правової” [11]. І саме тут, на нашу думку, якнайповніше виявляється роздвоєність української вдачі: любов до свободи і примирення з рабством, козацька демократична управа і диктатура влади отамана чи гетьмана, самодіяльність і патерналізм тощо.

Сучасна політична еліта переважно несе на собі ментальні риси радянської системи, що призводить до застосування застарілих методів публічного управління і відповідно протиріччя у суспільно-владних відносинах. Першим кроком на шляху гармонізації суспільно-владних відносин в країні має стати створення адекватної моделі духовно-ціннісного механізму розвитку національної свідомості політичної еліти й державних службовців України. Державно-владна еліта буде здатна виконувати функції соціально-культурного поведиря, якщо базуватиметься на міцній системі правового регулювання, системі, яка передбачає подолання одвічної суперечності між політикою і правом. Однак парадокс полягає в тому, що у зневажливому ставленні до права (як до провідної управлінської цінності) спостерігається дивна духовна солідарність верхівки й основної маси суспільства. Вірогідно, дається в знаки при-

таманне слов'янській душі варварське неприйняття законності. Отже, відсутність ґрунтовних ціннісно-правових орієнтацій живиться в нас не лише за рахунок еліти, але зумовлено значно більш стійкою ментальною традицією. Дію останньої тим більше відчутно тому, що внутрішнє заперечення цінності права підкріплюється й постійною наявністю подвійних стандартів відповідальності, які привчили керівників різного рівня до уникнення будь-якої реальної відповідальності перед суспільством. Закріплює таку тенденцію й характерний для вітчизняних державців, принаймні до недавніх часів, так званий “візантійський стиль” управління, орієнтований переважно на тіньові та напівтіньові способи прийняття рішень, залаштункові методи кадрового добору тощо. Органічний дефіцит відповідальності (до речі не лише у правлячих верств, а й у всіх учасників політичного процесу) виявляється досить типовою рисою нашої політичної ментальності в цілому. Ось і виходить, що навіть звичайні громадяни, з одного боку, остерігаються держави, не сподіваючись на належний їм правовий захист від свавілля її інститутів, а з іншого — без докорів сумління обкрадають та дурають свою “добродійницю”.

У цьому зв'язку, в межах нашого аналізу, постає питання місця і ролі культури як однієї з архетипних передумов гармонізації суспільно-владних відносин в Україні. Дійсно, культура як система суспільних громадянських цінностей, уявлень, поведінкових ходів, мотивів та комунікацій, які упорядковують і регламентують загальну поведінку та

професійну діяльність людей, повинна спричиняти та спрямовувати суспільно-владну взаємодію як відповідну систему зв'язків, відносин і взаємодій суспільства і держави, людей, їх громадських об'єднань та державних інститутів у цивілізаційний загальнонаціональний розвиток.

Загалом культурне середовище публічного управління включає різні архетипи й ментальності, звички й традиції, які адаптують актуальний контекст до основних орієнтирів та цінностей різних груп державних менеджерів та політиків. Стійкість таких характеристик діяльності управлінців показує, що навіть оптимальний перерозподіл функцій між структурами управління, перебудова організаційних структур не завжди, а тим більше не відразу, здатні привести до змін й культурних стандартів та заданих ними реальних управлінських практик. В організаційному контексті культура уособлює собою набір “високих символів” (громадянських, моральних, світоглядних та інших цінностей та орієнтирів), які формують відповідні стандарти спільної діяльності, підтягуючи до цих норм культури діяльність всіх керуючих, і тим самим формуючи потужні стимули професійної поведінки державних службовців. Ментальна структура тієї або іншої організації відображає рівень креативності та консервативності, толерантності та закритості, внутрішнього напруження та поблажливості (у тому числі етнічної, конфесійної, гендерної) апарата, що впливає на сприйняття нових ідей, відношення до цілей державної політики. При цьому в рамках організації можуть

мати місце різні джерела культурного впливу, різні ціннісні системи, що зумовлюють внутрішні зв'язки між державними суб'єктами і громадянами та політиками, відзначаючи типові звички та вміння спільної діяльності, форми координації і узгодження позицій, інтерпретацію колективних традицій, стандартів та норм діяльності, які визнаються позитивними. У цьому зв'язку культура не тільки об'єднує людей на загальній громадянській платформі, а й здатна впливати на їх вчинки сильніше, ніж накази керівництва та службові функції [12, с. 284].

Висновки. Отже, злам старої системи ціннісно-нормативних орієнтацій приводить до необхідності створення нової ієрархії суспільно-владних цінностей. Змістовні складові ціннісних орієнтацій української ментальності (свобода, індивідуалізм, толерантність, консервативність) передбачають можливість їх включення в європейський культурний простір. Адже йдеться про усвідомлену орієнтацію на нові цінності, особисту та колективну, солідарну “конкретну участь” в організації життя суспільства в цілому та кожного громадянина. А тому головним є те, що раціональний консенсус громадянського суспільства та держави — це чинник універсального громадського дискурсу, тобто чинник розв'язання суперечностей суспільства на ґрунті культурної, мовної та солідарної комунікації за допомогою консенсусу, який лежить у фундаменті життєвого світу.

Завданням гармонізації суспільно-владних відносин в країні має стати розробка механізму переходу

до нової моделі солідарності з урахуванням усіх суперечливих позицій в ментальності українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Терент'єва О. Л.* Менталітет як чинник розвитку державотворення в Україні / О. Л. Терент'єва / автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.; спец. 25.00.01. — Харків, 2010. — 16 с.
2. *Азина О.* Национальная специфика архетипов и ценностей / О. Азина // Теория и практика общественного развития. — 2013. — № 11. — С. 45.
3. *Ременець О.* Витоки цінностей української культури [Електронний ресурс] / О. Ременець. — Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/article/download/7487/8545>
4. *Поліщук І.* Ментальність українства: політичний аспект [Електронний ресурс] / І. Поліщук. — Режим доступу: <http://www.national.org.ua/library/poliszczyk.html>
5. *Макеев С.* Десятилетний кризис легитимности правящих элит / С. Макеев // Політ. думка. — 2001. — № 3. — С. 5–9.
6. *Степаненко В.* Проблеми формування громадянського суспільства: інститути, практики, цінності / В. Степаненко // Українське суспільство: десять років незалежності. — Київ, 2001. — С. 174.
7. *Філософія:* навч. посіб. / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. — Київ: Вікар, 1998. — 623 с.
8. *Taylor Ch.* Hegel and Modern Society / Ch. Taylor. — Cambridge, 1999. — P. 133.
9. *Hungtington S.* Conservatism as an ideology / S. Hungtington // American Science Review. — 1997. — Vol. 51. — № 2. — P. 454–473.
10. *Лисяк-Рудницький І.* Консерватизм / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе: пер. з англ.: у 2 т. — Київ: Основи, 1994. — Т. 2. — С. 119–125.
11. *Кульчицький О.* Український персоналізм: філософська й етнопсихологічна синтезу / О. Кульчицький. — Мюнхен-Париж, 1985. — 192 с.
12. *Купряшин Г. Л.* Теория и механизмы современного государственного управления / Г. Л. Купряшин, А. И. Соловьев; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. — Москва: Унив. гуманитар. лицей, 2013. — 642 с.

УДК 321.013

Козлова Людмила Василівна,
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри публічного управління та
адміністрування, Інститут державного
управління Чорноморського національного
університету ім. Петра Могили, 54003,
м. Миколаїв, вул. 1-а Воєнна, 2а, корпус
10-П, тел.: (0512) 767192, e-mail: d_idu@
ukr.net

ORCID: 0000-0003-4808-6846

Козлова Людмила Васильевна,
кандидат наук по государственному
управлению, доцент кафедры публич-
ного управления и администрирования,
Институт государственного управле-
ния Черноморского национального уни-
верситета им. Петра Могилы, 54003,
г. Николаев, ул. 1-я Военная, 2а, корпус
10-П, тел.: (0512) 767192, e-mail: d_idu@
ukr.net

ORCID: 0000-0003-4808-6846

Kozlova Lyudmila Vasilevna,

PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, Institute of Public Administration National University named Black Peter Graves, 54003, Mykolaiv, str. 1st Military, 2a, housing 10-P, tel.: (0512) 767192, e-mail: d_idu@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4808-6846

ПСИХОСОЦІОКУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОЛАННЯ КОНФЛІКТНОСТІ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Процеси трансформації українського суспільства, що пов'язані, насамперед, з реформами публічного управління, ускладнюються різноманітними проблемами інформаційного, організаційного, економічного, нормативно-правового характеру. Окрім зазначених механізмів стає очевидним, що важливу роль відіграють чинники, які лежать ширше площини публічного управління і які не бралися до уваги під час проведення реформ децентралізації у попередніх таких спробах в Україні. Ці явища пов'язані з реальною здатністю та готовністю українського суспільства до реформ де-

централізації. Результати дослідження, які знайшли своє втілення у статті, говорять про те, що в контексті децентралізації публічної влади складається конфліктна ситуація в соціумі, яка є унікальною для України.

Ключові слова: децентралізація, реформи публічного управління, психосоціокультурні передумови, конфлікт, соціальний конфлікт, суспільно-трансформаційні процеси.

ПСИХОСОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ПРЕОДОЛЕНИЯ КОНФЛИКТНОСТИ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИКИ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

Аннотация. Процессы трансформации украинского общества, связанные, в первую очередь, с реформами государственного управления, осложняются разнообразными проблемами информационного, организационного, экономического, нормативно-правового характера. Кроме указанных механизмов становится очевидным, что важную роль играют факторы, которые лежат шире плоскости публичного управления и которые не принимались во внимание во время проведения реформ децентрализации в предыдущих подобных попытках в Украине. Эти явления связаны с реальной способностью и готовностью украинского общества к реформам децентрализации. Результаты исследования, которые нашли свое воплощение в статье, говорят о том, что в контексте децентрализации публичной власти складывается конфликтная ситуация в социуме, которая является уникальной для Украины.

Ключевые слова: децентрализация, реформы публичного управления, психосоциокультурные предпосылки, конфликт, социальный конфликт, общественно-трансформационные процессы.

PSYCHOSOCIOCULTURAL PRECONDITIONS FOR OVERCOMING OF CONFLICT IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF THE DECENTRALIZATION POLICY

Abstract. The process of Ukrainian society's transformation is associated primarily with the public administration's reforms. They are complicated by information, organizational, economic and regulatory issues. But in addition to these mechanisms, it becomes obvious that the important role is played by factors that lie outside the field of public administration and which aren't taken into account during the reforms of decentralization in previous similar attempts in Ukraine. These phenomena are associated with the real ability and willingness of the Ukrainian society to the reforms of decentralization. The article deals with the results of the study that the conflict situation in our society develops in the context of public administration's decentralization, and this situation is unique for Ukraine.

Keywords: decentralization, public administration reform, psychosociocultural backgrounds, conflict, social conflict, social transformation processes.

Постановка проблеми. Для України, як колишньої республіки СРСР, задекларований перехід до демократії супроводжується значними суперечностями і характеризується незавершеністю. Порівнюючи досвід проведення адміністративної реформи в Україні з іншими країнами, можна побачити, що демократичні системи нерівномірно та нелінійно долали цей шлях. В Україні всі спроби модернізації публічного управління супроводжуються постійними зворотними тенденціями. Вони пояснюються неготовністю суспільства до радикальних змін, що, своєю чергою, пов'язано із соціокультурними чинниками, із величезним впливом політичних традицій минулого, міцно закріплених у ментальності нації.

Теоретико-методологічні засади реформування публічного управління пов'язані з науковими напрацюваннями, які розкривають різні аспекти реформування та трансформації нашого суспільства (інформаційні, економічні, організаційні, нормативно-правові, комплексні), водночас нездатність втілення на практиці адміністративної реформи зумовлюють висвітлення та вивчення проблеми з інших позицій, саме в контексті психосоціокультурних чинників українського суспільства. Нові системоутворюючі чинники ще недостатньо досліджені, їх майже не враховують як передумову розв'язання сучасних завдань реформування системи державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців велику увагу психосоціокультурним аспектам у контексті трансформації та модернізації укра-

їнського суспільства приділено увагу в роботах О. Сушій, проблеми модернізації державного управління розглядають В. Авер'янов, В. Андрущенко, Е. Афонін, В. Бабкін, О. Бабкіна, В. Барков, В. Бебик, В. Журавський, А. Заєць, Ю. Кальниш, В. Кремень, О. Лазоренко, М. Михальченко, С. Наумкіна, Ю. Пахомов, О. Пухкал, Ю. Римаренко, Ф. Рудич, В. Сіренко, Ю. Сурмін, В. Танчер, В. Ткаченко, М. Томенко, В. Храмов, В. Цветков та ін. Соціетальні чинники державного управління досліджують Е. Афонін, Е. Донченко, А. Мартинов, О. Сушій, Л. Усаченко.

Серед зарубіжних авторів проблеми психосоціокультурних та соціетальних чинників, модернізації та трансформації західних суспільств та соціального конфлікту досліджені в працях Д. Белла, Ю. Галтунга, Е. Дюркгейма, Р. Дарендорфа, Л. Козера, М. Кроз'є, М. Маффесолі, Т. Парсонса, Н. Смелзера, А. Турена та ін.

Мета статті. Дослідити сутність та природу соціального конфлікту, який виникає в контексті трансформації українського суспільства та децентралізації публічного управління, встановити психосоціокультурні передумови подолання конфліктності з метою удосконалення проведення реформ державного управління в Україні.

Виклад основного матеріалу. Конфлікт — це завжди боротьба або протидія, протиборство осіб або груп з різних значущих для них цілей, інтересів, цінностей, установок, а також усвідомлена практична діяльність з подолання цих суперечностей. Соціальний конфлікт зароджується

у певному соціальному середовищі, соціумі. Це вид протистояння, при якому сторони прагнуть захопити чи володіти територію, ресурсами, владою і, по суті, загрожують опозиційним групам або індивідам, їх правам, власності або культурі, і така боротьба набуває форми атаки або оборони.

Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Н. Смелзер дотримуються думки, що конфлікти неприродні та небезпечні для суспільства [6; 12; 13]. Вони характеризують конфлікт як порушення структурно-функціональної рівноваги в соціальному процесі, тому головне завдання — своєчасно його виявити і вжити необхідних заходів щодо його подолання. Конфлікт при цьому також розглядається як соціальний процес, який має свою історію, фази та етапи [Там само].

Дослідник соціальних конфліктів Л. Козер, узагальнюючи позитивні і негативні їх функції, відзначив, що конфлікт, з одного боку, виражає певне соціальне призначення, яке має соціальні наслідки, а з іншого — відображає залежність, яка виникає між власне конфліктом та іншими компонентами суспільного життя, тобто важливу роль відіграє спрямованість конфлікту [8, с. 191].

До важливих позитивних функцій конфлікту він відносить групостворюючі та групозберігаючі функції, оскільки завдяки конфлікту відбувається певна розрядка напруженості між його антагоністичними сторонами [Там само, с. 214]. Надзвичайно важливе місце належить комунікативно-інформаційній та з'єднувальній функціям, завдяки яким відбувається виявлення необхідної інформації та встановлення

комунікації, що робить можливим подальшу партнерську взаємодію і перехід від ворогуючих відносин до партнерської співпраці.

На його думку, конфлікт виникає через різноманітність інтересів груп у боротьбі за власний статус, владу та частку винагороди. Він виконує ряд позитивних функцій, сприяє розрядці напруженості, стимулюючі соціальні зміни, створення суспільних об'єднань, які сприяють згуртованості соціальної групи, розвитку комунікаційних зв'язків.

Інший дослідник конфліктології та соціального конфлікту Р. Дарендорф важливе місце відводить інтересам, які лежать в основі конфлікту [4, с. 142]. Для з'ясування природи конфлікту необхідно зрозуміти, які інтереси не співпадають, який ступень цих розбіжностей, глибину, бачення і усвідомлення учасників конфлікту. Протилежні інтереси визначають зміст конфлікту, розглядаються як явні та неявні, очевидні, латентні. Інтереси не завжди можуть бути усвідомлені учасниками конфлікту, тому важливою складовою у врегулюванні соціальних конфліктів є необхідність чіткого усвідомлення інтересів сторін. Р. Дарендорф зазначає, що латентні інтереси належать до соціальних позицій і не обов'язково є усвідомленими і такими, що визнаються представниками протилежних позицій [Там само].

Така конфліктна модель суспільства є провідною та єдиною у будь-яких значних соціальних суспільних трансформаціях та змінах. Ця модель базується на трьох положеннях: кожне суспільство має існування різних, у тому числі, протилежних інтересів

та повсюдність конфліктів; кожне суспільство базується на насиллі одних членів над іншими; конфлікти є наслідками змін та самі призводять до них. Таким чином, сутність конфлікту — це боротьба різних груп за владу, яка має характер антагонізму між владою та спротиву їй. Але головна мета влади — це не призвести соціальні конфлікти до соціальних потрясінь. Виходячи з положень цієї наукової точки зору, конфліктність, яка супроводжує адміністративну реформу, виявляється цілком природнім явищем, це її необхідний атрибут.

Про позитивні риси конфлікту говорять Г. Лебон, М. Крозьє, А. Турен, Ю. Галтунгта та ін. [9; 10; 16; 18]. Вони підкреслюють об'єктивну цінність конфлікту, завдяки чому унеможливується закріплення соціальної системи і відбувається стимулювання розвитку соціуму. Таку саму точку зору висловлює французький дослідник М. Маффесолі і зазначає, що соціальне життя не є чимось фіксованим, воно динамічне, а дуже часто — конфліктне, тому соціальні об'єднання є тимчасові, емерджентні утворення. У розробленій ним концепції Indie-rock соціології зазначено, що сучасні солідарності постійно встановлюються або розпадаються, оновлюються та модифікуються [11, с. 133–137].

Разом з цим відзначаються конфлікти, які гальмують позитивний розвиток суспільства. Причини соціальних конфліктів криються у недосконалому психологічному механізмі, які існують у суспільстві, між груповими відносинами.

Досліджуючи соціальну інтеграцію, Е. Афонін, О. Суший, Л. Уса-

ченко відзначають, що ці процеси пов'язані з наявністю режиму сталого розвитку суспільства, з гармонізацією взаємин між його різними групами, визначенням та органічним функціонуванням нормативних і соціокультурних регулятивних механізмів [1]. Одним із критеріїв досягнення такого стану є сталість соціетальних характеристик. Реформа децентралізації ставить собі за мету інтеграцію громад в єдине національне ціле. Але в контексті реформи не визначено, в який саме спосіб відбуватиметься гармонізація взаємин між різними адміністративними щаблями децентралізованого суспільства та територіальних громад, які чинники взаємодії з іншими територіальними громадами, мета такої взаємодії та ін.

Ці явища не є домінуючими в контексті реалізації реформи, проте вони мають місце і залежно від сили їх впливу на місцях відбувається не рівномірне проведення реформи, не чітке усвідомлення цілей та кінцевого результату реформи, очікуваних позитивних здобутків та набору інструментів управління. Можна констатувати, що на практиці процес реформи характеризується несталістю соціетальних засад суспільного розвитку. Своєю чергою, несталість є водночас і причиною, і мотивом соціального конфлікту й інколи ототожнюється із зовсім іншим протилежним процесом — дезінтеграцією.

Водночас Е. Афонін, О. Суший, Л. Усаченко, досліджуючи радикальні суспільно-трансформаційні процеси, які відбуваються на теренах України протягом років незалежності, відзначають, що постсоціалістич-

на трансформація, що розгортається нині як соціальний процес, має своїм наслідком, насамперед, ускладнення (багатовимірність) соціального простору [1]. Відбувається перехід від спрощеної соціальної структури колишнього модерного суспільства до постмодерного суспільства, розвиток якого характеризується еволюційними тенденціями, що призводять до ускладнення соціальної структури [14]. При цьому процеси інтеграції і дезінтеграції відбуваються постійно.

Для реформи децентралізації на сучасному етапі України характерними є нелінійні, нерозмірні, складні та надзвичайно динамічні риси суспільних змін, що гіпотетично можуть перетворити суспільну ситуацію на непередбачувану та неконтрольовану. Тобто ця реформа не відрізняється в контексті врахування психосоціальних характеристик від попередніх спроб децентралізації та адаптації зарубіжного досвіду. Якщо звернутися до аналізу даних моніторингу соціетальних змін українського суспільства за період з 1992 р., якому приділено увагу в дослідженнях Е. Афоніна, А. Мартинова, виявляється хвилеподібна (циклічна) кон'юнктура змін соціетального фактора і домінуючих у суспільстві тенденцій [2, с. 5–6]. Такий характер суспільного розвитку об'єктивно сприяє або протистоїть державним перетворенням.

Нинішні реформи відбуваються на тлі амбівалентності, наслідком чого є ситуаційний характер поведінки, висока інформаційна залежність людей, подекуди розчарування у діях влади (реформи ЖКГ, високі комунальні платежі, незрозуміла реформа

децентралізації, скорочення державних службовців та ін.). Не зникла маніпуляція ціннісною неоднорідністю суспільства — рівень усвідомлення ціннісних розбіжностей між регіонами призводить до поділу країни на “хороших” і “поганих”, визнання існування двох полярних суспільств — Східної та Західної, чи двох частин населення в межах одного регіону, району чи міста — національної та проросійської.

Водночас трансформаційні процеси, до яких вдається наша країна, охоплюють все більші сфери суспільного життя, реформа набуває характеру комплексності. І з цими позитивними змінами пов'язана можливість долати конфліктність на регіональному та місцевому рівнях, на низовому рівні — територіальній громаді.

Реформа децентралізації, проголошена у 2014 р., характеризується відсутністю гомогенності конфлікту, тобто коли причини, мотиви, характер соціального конфлікту мають подібний характер у регіонах та Україні в цілому, що мало місце під час проведення попередніх реформ з державного управління.

Нинішня реформа характеризується наявністю позитивного досвіду від об'єднання територіальних громад не тільки в межах держави, а навіть в межах одного регіону чи району. Завдяки цьому, соціальний конфлікт внаслідок децентралізації не загострюється, а навпаки — відбувається процес пошуку взаємодії суспільства з новими умовами, які висуває держава та влада. Важливу роль відіграє технічна та фінансова підтримка ЄС, яка має бути посилена для усунення конфлікту. Різнома-

нітні тренінги, гранти для проєктів територіальних громад сприяють все більшій їх включеності в процес децентралізації, що робить сам процес незворотним, тобто чим сильніше посилюються ці процеси трансформації, тим меншим стає опір змінам, за умови, якщо ці зміни несуть більше позитивного, ніж негативного.

Але ключовим аспектом в успішності реформи децентралізації є те, що найбільшого впливу зазнає свідомість людини. Вперше взаємозв'язок між економічними, політичним та культурними чинниками в розвитку суспільства розкритий у працях Р. Інглхарт, К. Вельцеля [7, с. 139]. Ці взаємозв'язки визначають рівень розвитку суспільства, здатність до модернізації та змін, взаємозв'язок між трансформацією та традицією, яким чином традиційне впливає на формування та закріплення людських цінностей і як у подальшому цінності можуть вплинути на політику. Р. Інглхарт, К. Вельцель доходять висновків, що історичні чинники змінити досить складно, вони формують ціннісні орієнтації, отже, орієнтації є результатом взаємодії модернізації та традицій; процес модернізації відбувається поетапно, оскільки він має нелінійний характер, при цьому кожен з етапів спрямований на певні зміни у світогляді людей та їх готовності до наступного кроку модернізації; у результаті єдностей трьох компонентів (політичного, економічного та культурного) змінюються усі три, при цьому в культурному змісті відбувається формування нових цінностей соціуму і поява нових інституцій.

Такі висновки були зроблені і С. Хантінгтоном у дослідженнях пе-

реходу від тоталітаризму до демократичного режиму ряду країн [17]. Серед проблем зворотності процесів трансформації він виділяв контекстуальність нації [Там само, с. 144]. Вкорінені у природі самого суспільства, його економіці, культурі та історії властивості, незалежно від форми правління, є унікальними для кожної країни. З цих міркувань, адаптація зарубіжного досвіду щодо реформи публічного управління може бути застосована досить опосередковано, оскільки зовсім інші вкорінені традиції відрізняють Україну та Польщу (на чий досвід дуже часто спираються в реформах державного управління).

Як зазначає О. Суший, зміни трансформації дедалі гостріше вступають у протиріччя із застарілими засобами регуляції соціальних відносин. За нових глобалізаційних умов суспільно-трансформаційні процеси супроводжуються зміною системоутворюючих чинників — соціально-матеріального (інституційного) та психосоціального. Вони визначають складний, нелінійний і флуктуаційний характер становлення нової психосоціальної культури державного управління в Україні. Нові системоутворюючі чинники ще недостатньо досліджені, їх майже не враховують як передумову розв'язання сучасних завдань реформування системи державного управління [15, с. 5]. Тобто тією мірою, якою змінюється людина, її ціннісні переконання, змінюються й суспільство та держава. Застосовуючи цю теорію до реформи децентралізації, можемо визначити, що крім інших факторів досягнення переваг від трансформації,

важливе місце належить трансформації суспільної свідомості. Аналізуючи власні соціологічні дослідження з проведення децентралізації на прикладі Миколаївщини, автор статті може стверджувати, що успішності досягли чи досягають ті територіальні громади і такою мірою, де вдалося вплинути на психосоціальні характеристики мешканців, їх ментальні погляди на проведення реформи з боку лідерів громад, де рівень усвідомленості змісту реформи, дій влади та громади значно вищий, ніж в інших, менш успішних громадах.

Фактор нерівномірності в проведенні реформ також можна пояснити структурою та формами їх трансформацій, в яких з певною мірою відображаються домінуючі в даному соціумі форми адаптивної поведінки великих груп людей. Аналіз можливих соціетальних форм такої поведінки дав підставу для виділення п'яти типів адаптивних процесів: ідентифікації, індивідуалізації, інвестиції, маргіналізації та девіації [5, с. 8]. Враховуючи, що соціетальна психіка представлена як відкрита система, в якій усі перелічені структурні компоненти взаємопов'язані і взаємозалежні, всім їм різною мірою притаманна властивість швидко змінюватись і реагувати на соціальну ситуацію [Там само]. Тобто, це свідчить, що будь-яка територіальна громада має можливість та здатність подолати власні соціальні конфлікти, пов'язані з реформою, та бути достатньо успішною і отримати усі можливі вигоди.

Висновки. Не існує чітких показників та відповідей на питання, чому в одних громадах вдалося попередити соціальний конфлікт, що закла-

дений в адміністративно-територіальній реформі, чому відзначається різна відкритість територіальних громад для модернізації та трансформації, чому одні готові до децентралізації, а інші громади — ні. І що характерно, ці різні психосоціокультурні чинники є різними для громад у межах одного регіону, а інколи — і межах одного району, як це відбувається, наприклад, у Миколаївській, Херсонській, Одеській областях. Таким чином, актуальними надалі є дослідження психосоціокультурних характеристик тих громад, які не готові до проведення реформи децентралізації, або де наявний певний соціальний конфлікт з приводу модернізації та включеності у всезагальний національний процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Афонін Е. А., Суший О. В., Усаченко Л. М.* Закономірності та особливості суспільно-трансформаційних процесів в Україні [Електронний ресурс] / Е. А. Афонін, О. В. Суший, Л. М. Усаченко // Український соціум. — 2011. — № 3 (38). — Режим доступу: http://www.ukr-socium.org.ua/stok/Aktual/Afonin_4_2011.pdf
2. *Афонін Е. А.* Соціетально-психологічний чинник трансформації і соціетальна структура кризового суспільства / Е. А. Афонін, А. Ю. Мартинов // Соціальна психологія. — 2007. — № 1. — С. 3–11.
3. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; пер. с англ. — 2-е, изд. испр. и доп. — Москва: Academia, 2004. CLXX. — 788 с.

4. *Дарендорф Р.* Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Р. Дарендорф; пер. с нем. — Москва: РОССПЭН, 2002. — 288 с.
5. *Донченко Е. А.* Социетальная психика как предмет социологического анализа: автореф. дис. ... д-ра социол. наук / Е. А. Донченко. — Киев, 1994. — 35 с.
6. *Дюркгейм Е.* Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Е. Дюркгейм; пер. с фр., сост. послесл. и прим. А. Б. Гофмана. — Москва: Канон, 1995. — 352 с.
7. *Инглхарт Р.* Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития / Р. Инглхарт, К. Вельцель. — Москва: Новое изд-во, 2011. — 464 с.
8. *Козер Л. А.* Функции социального конфликта / Л. А. Козер; пер. с англ. О. Назаровой; под общ. ред. Л. Г. Ионина. — Москва: Дом интеллектуальной кн.: Идея-пресс, 2000. — 295 с.
9. *Крозье М.* Современное государство — скромное государство. Другая стратегия изменения // Антология мировой политической мысли: в 5 т. — Москва: Мысль, 1997. — Т. 2. — С. 699.
10. *Лебон Г.* Психология народов и масс / Г. Лебон. — Москва : Макет, 1995. — 320 с.
11. *Маффесолі М.* Околдованность мира, или Божественное социальное / М. Маффесолі; пер. с фр. І. І. Звонаревой // Социо-Логос. — Москва: Прогресс, 1991. — С. 133–137.
12. *Парсонс Толкотт.* Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения Talcott Parsons. The Concept of Society: The Components and Their Interrrelations. In: T. Parsons. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall, 1966. — P. 5–29 / пер. Н. Л. Поляковой. — THESIS, 1993. — Вып. 2 (англ. The Concept of Society: The Components and Their Interrrelations, 1966) — http://ecsocman.hse.ru/data/876/582/1217/2_2_1pars.pdf
13. *Смелзер Н.* Социология / Н. Смелзер; пер. с англ. — Москва: Феникс, 1994. — 688 с.
14. *Сурмін Ю.* Можливості постмодернізму як методології в сучасному державному управлінні [Електронний ресурс] / Ю. Сурмін // Освіта регіону. — 2009. — № 3. — С. 6–12. — Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua>
15. *Суший О.* Психосоціальна культура державного управління: монографія / О. В. Суший. — Київ: Світогляд, 2012. — 344 с.
16. *Турен Ален.* Возвращение человека действующего. Очерк социологии / Ален Турен. — Москва: Научный мир, 1998. — 204 с.
17. *Хантингтон С.* Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. — Москва: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2003. — 368 с.
18. *Galtung J.* (1998) After Violence: 3R, Reconst> ruction, Reconciliation, Resolution. Coping With Visible and Invisible Effects of War and Violence. Princeton, NJ : TRANSCEND.

Котовська Ольга Петрівна,

кандидат філософських наук, доцент, докторантка кафедри політичної аналітики та прогнозування, Національна академія державного управління при Президентові України, вул. Софії Перовської, 5, 1000, м. Київ, 03057, тел.: (067) 786 03 39, e-mail: olhakotovskalviv@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8479-915X

Котовская Ольга Петровна,

кандидат философских наук, доцент, докторантка кафедры политической аналитики и прогнозирования, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, ул. Софии Перовской, 5, 1000, г. Киев, 03057, тел.: (067) 786 03 39, e-mail: olhakotovskalviv@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8479-915X

Kotovsk Olga Petrovna,

PhD of philosophical science, Associate Professor, Postdoctoral researcher of the Department of Political Analysis and Forecasting, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Str. Sofia Perovskaya, 5, 1000, Kyiv, 03057, tel.: (067) 786 03 39, e-mail: olhakotovskalviv@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8479-915X

СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЦАРИНУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: АРХЕТИПНО-ЦІННІСНИЙ ПІДХІД

Анотація. Стаття присвячена дослідженню природи соціальних конфліктів початку ХХІ ст. та впливу цінностей на суспільно-політичне життя сучасних держав. На основі теоретичних досліджень та емпіричних даних авторка аналізує зростаюче значення нематеріальних цінностей та закономірності змін традиційних ціннісних пріоритетів періоду постмодерну. Цінності як суспільне явище є достатньо інертними, а тому, зважаючи на ціннісні пріоритети того чи іншого народу, можна говорити про особливості національного менталітету та архетипи суспільно-політичного життя окремих країн. В Україні питання цінностей набуло особливого значення,

коли поразка ідеалів Помаранчевої революції стала очевидною. Натомість події останніх трьох років вплинули на формування цінностей громадсько-політичної активності особливо серед молодого покоління українців. Запропонована стаття репрезентує архетипно-ціннісний підхід для аналізу змін на особливостей соціальних конфліктів; на основі даних Всесвітнього опитування цінностей та вітчизняних соціологічних моніторингів ілюструє складний і тривалий процесу ціннісних змін, який охоплює усі сфери суспільно-політичного життя й особливо чітко виявляється на межі із сусідніми державними утвореннями.

Ключові слова: соціальні конфлікти, архетипно-ціннісний підхід, суспільно-політичні цінності, постмодерні зміни цінностей, архетипи суспільно-політичного життя, публічне управління.

СОЦИАЛЬНЫЕ КОНФЛИКТЫ В ЭПОХУ ПОСТМОДЕРНА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ОБЛАСТИ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ: АРХЕТИПИЧЕСКИ-ЦЕННОСТНЫЙ ПОДХОД

Аннотация. Статья посвящена исследованию природы социальных конфликтов начала XXI в. и влияния ценностей на общественно-политическую жизнь современных государств. На основе теоретических исследований и эмпирических данных автор анализирует возрастающее значение нематериальных ценностей и закономерности изменений традиционных ценностных приоритетов периода постмодерна. Ценности как общественное явление достаточно инертны, а потому, несмотря на ценностные приоритеты того или иного народа, можно говорить об особенностях национального менталитета и архетипы общественно-политической жизни отдельных стран. В Украине вопрос ценностей приобрел особое значение, когда поражение идеалов Оранжевой революции стало очевидным. Однако события последних трех лет повлияли на формирование ценностей общественно-политической активности особенно среди молодого поколения украинцев. Предлагаемая статья представляет для анализа изменений особенностей социальных конфликтов архетипно-ценностный подход; иллюстрирует, основываясь на данные Всемирного обзора ценностей и отечественных социологических мониторингов, сложный и длительный процесс ценностных изменений, который охватывает все сферы общественно-политической жизни и особенно четко проступает на границе с соседними государственными образованиями.

Ключевые слова: социальные конфликты, архетипно-ценностный подход, общественно-политические ценности, постмодернистские изменения ценностей, архетипы общественно-политической жизни, публичное управление.

SOCIAL CONFLICTS IN THE POSTMODERN ERA AND THEIR INFLUENCE ON THE SPHERE OF PUBLIC ADMINISTRATION: ARCHETYPAL-VALUE APPROACH

Abstract. The article reveals the nature of social conflicts at the beginning of 21st century and the influence of values on social and political life of modern

states. On the basis of theoretical background and empirical data, the author has analyzed the increasing role of nonmaterial values and characteristic changes of traditional value priorities in the postmodern era. Values as a social phenomenon are quite inert, thus, according to the value priorities of concrete nation, the specifics of national mentality, archetypes of public life of separate countries can be discussed. The issue of values has become particularly important in Ukraine, when the defeat of ideals of the Orange Revolution became obvious. On the other hand, the events of the last three years influenced on the formation of values of social and political activity especially among young generation of Ukrainians. The article represents archetypal-value approach to understand changes in features of social conflicts; based on World Value Survey and national public opinion monitoring, it illustrates the complex and long-lasting process of value changes that spreads over all spheres of socio-political life and obviously can be distinguished on the borders with neighbouring state-formations.

Keywords: social conflicts, archetype-value approach, social and political values, postmodern value changes, archetypes of socio-political life, public administration.

Постановка проблеми. Міжнародний тероризм та регіональні конфлікти є основними викликами початку ХХІ ст. й загрозами для всього цивілізованого світу. Існуюча система міжнародних відносин уповні проявила свою неефективність у їх вирішенні та сама виступила однією із причин виникнення регіональних конфліктів. Асиметрична за своєю природою система міжнародних відносин, зорієнтована на перманентне витікання ресурсів та капіталу з бідних країн у розвинені [9, с. 24], певною мірою створила соціально-економічні передумови конфлікту перерозподілу ресурсів та капіталів. А процес універсалізації ціннісних принципів, спрямований у другій половині ХХ ст. на перехід від традиційної системи цінностей національних спільнот до системи цінностей західної цивілізації (так званої вес-

тернізації), викликав як на глобальному, так і локальному рівнях культурно-світоглядний конфлікт між ліберальними цінностями індивідуального самовираження та традиційними цінностями окремих спільнот.

Нові виклики, які стоять перед сучасними державами, в українських реаліях характеризуються: 1) напашуванням власних традиційних (архетипних) та модерних, пострадянських (постколоніальних) і постмодерних трендів; 2) перетвореннями як на рівні зовнішніх державно-управлінських форм, так і на рівні світоглядних принципів, соціально-поведінкових норм, ціннісних орієнтацій суспільства; 3) ціннісними й структурно-інституційними змінами, які не є односторонніми, а бінарними за своєю природою, та можуть сприяти як розвитку демократії, так і посиленню авторитаризму,

зменшенню рівня громадсько-політичної активності; 4) кризою загальних принципів ведення міжнародної політики й збереження безпеки й співробітництва в регіоні і світі, зокрема ключових положень, закріплених у Гельсінкському заключному акті НБСЄ (1975), що базуються на “матеріальних” за своєю природою принципах територіальної цілісності держав та непорушності їх кордонів [6, с. 96–97].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Глобальний характер соціальних конфліктів та радикальні ціннісні зміни, які вплинули в тому числі й на сферу публічного управління, стали предметом дослідження таких відомих зарубіжних вчених, як Д. Аджемонгу, У. Бек, З. Бжежинський, І. Валерстайн, С. Верба, Ю. Габермас, Е. Гідденс, Г. Клагес, М. Маффесолі, С. Московичі, К. Політт, Дж. Робінсон, М. Рокич, П. Сорокін, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма та ін. Цінності зумовлюють такі соціально-психологічні явища, як конфлікт чи консенсус, які аналізуються такими мислителями, як Р. Дарендорф, Р. Інглєгарт, Р. Патнем, К. Хорні, Ч. Тейлор, Ш. Шварц та ін. Серед публікацій українських авторів, які стосуються теоретичних та практичних питань взаємозв’язку глобальних викликів, засад прийняття державно-управлінських рішень та національних психосоціальних особливостей, слід відзначити дослідження засновників та послідовників Української школи архетипіки, а саме: Е. Афоніна, В. Бакуменка, О. Бандурки, Т. Бельської, О. Донченко, А. Мартинова, М. Пірен, О. Суший, О. Радченката ін. Перші опитування

громадської думки з метою виявлення ціннісних пріоритетів українців розпочаті Інститутом соціології НАН України восени 1991 р., напередодні загальнонаціонального референдуму 1 грудня 1991 р. Важливу емпіричну базу для аналізу змін ціннісних пріоритетів українців становлять емпіричні й теоретико-методологічні узагальнення О. Балакіревої, С. Гайдученко, Є. Головахи, О. Гончаренка, Я. Грицака, А. Колодій, О. Кондрашова, Н. Липовської, В. Мартиненка, І. Письменного, А. Ручки та ін. Незважаючи на ці публікації, досі проблема соціальних конфліктів у постмодерному світі та їхнього впливу на царину публічного управління є практично нерозглянутою з позиції архетипно-ціннісного підходу, що зумовлює доцільність запропонованої роботи в рамках досліджень Української школи архетипіки.

Формування цілей (мети) статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні впливу архетипно-ціннісних змін на природу соціальних конфліктів та царину публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Об’єктивні громадсько-політичні, культурні та цивілізаційні “зсуви” свідчать про остаточний відхід західного суспільства від світоглядних принципів періоду модерну, коли індивід формувався насамперед у рамках соціальної ідентичності, отожднював себе із певною спільнотою “ми”, її колективними цінностями [Там само, с. 95]. У період постмодерну, де колективне “ми” втрачає провідну роль на користь індивідуального “я”, все очевиднішим є визначальний вплив на соціальні процеси психічного начала, яке формує

соціальні структури та інститути [13]. Соціокультурні трансформації постмодерної доби, як “відносно самостійні і доволі різноманітні процеси змін в культурі соціуму, а також в нормах, цінностях, ментальності, свідомості, світогляді як індивідуальних, так і колективних суб’єктів” [7, с. 12], зумовили виникнення соцієтальної ідентичності, суть якої полягає у тому, що на відміну від соціальної ідентичності, яка зорієнтована на колективні уявлення про “своє” і “чуже”, соцієтальна спрямована на нематеріальні культурні цінності, з точки зору ототожнення індивіда із самим собою в контексті цілісності та безперервності власної зміни [4, с. 267]. У цьому контексті своєрідним місцем між соціальним і психічним, колективним та індивідуальним, раціональним та емоційним, громадським та державним виступають суспільно-політичні цінності (рис. 1).

Архетипно-ціннісний підхід дає можливість пояснити важливість несвідомого при виборі ціннісних пріоритетів, формуванні соціальних інститутів й громадських іні-

ціативах, показати його вплив на виникнення та спосіб вирішення соціальних конфліктів. Під поняттям “архетип” швейцарський психіатр та автор вчення про колективне несвідоме Карл-Густав Юнг (1875–1961) розглядає “несвідомий зміст, який будучи сприйнятим і усвідомленим, змінюється, а саме — у сенсі відповідної індивідуальної свідомості, у якій він зринає [19, с. 14]... Архетипи є комплексами досвіду і трапляються нам під виглядом долі, а до того ж, їхній вплив проявляється спершу у нашому особистому житті” [Там само, с. 48]. Як зазначають засновники Української школи архетипіки, архетип є виявом соцієтальної психіки та може розглядатись як надперсональний фактор психосоціальної еволюції та як форма несвідомого, яка неодноразово повторюється в історії, а тому аналіз архетипу — це метод дослідження менталітету, праісторії та потенціальних перспектив розвитку для народу, нації, держави [5, с. 38]. Виміряти національні особливості суспільно-політичних архетипів, які у символічній формі передаються че-

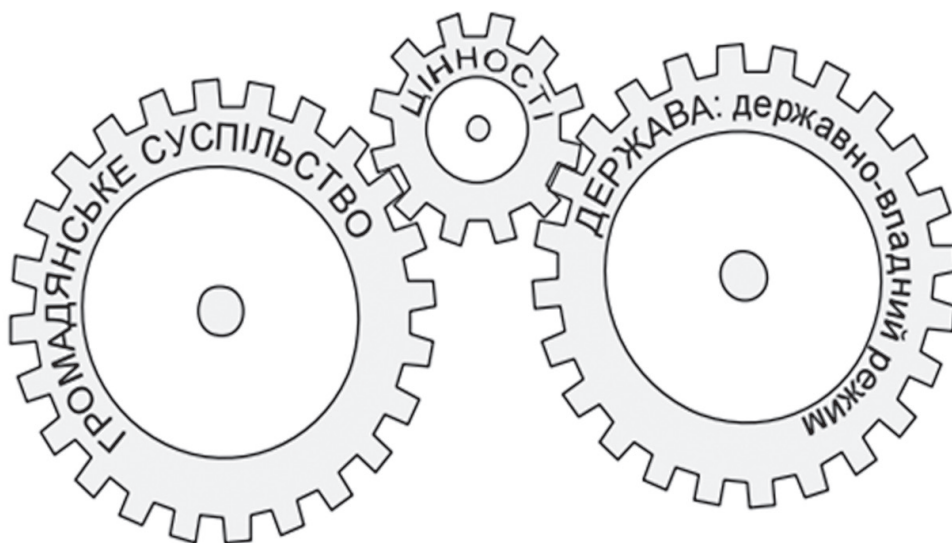

Рис. 1. Цінності як механізм взаємодії громадянського суспільства та держави [14, с. 40]

рез міфи, казки, твори мистецтва та літератури, й емпірично їх дослідити можна через розгляд домінуючих серед конкретної національної спільноти цінностей.

Цінності як суспільне явище об'єднують певну групу людей та впливають на мотивацію й психо-соціальну поведінку особистості, її вибір та ототожнення себе з національною, соціальною та іншими спільнотами; визначають певну мету суспільства як цілісності. З одного боку, система ціннісних орієнтацій визначає змістову (семантичну) складову спрямованості особистості і становить основу її ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої [8, с. 94]. З іншого боку, кожне суспільство, нація, держава має свою сукупність суспільних цінностей, зумовлених не лише сучасними політичними, соціальними й економічними обставинами, а й, можливо, насамперед, своєрідним “культурним кодом”, історією позиціонування себе як спільноти й традиціями відносин між її членами, між представниками інших груп.

Політичні цінності як невід’ємні складові політичної культури й політичної свідомості — це ідеї, ставлення до процесів політичного життя, що задовольняють чи не задовольняють соціальні потреби, інтереси, очікування людей, які включені у сферу їх життєдіяльності. Політичні цінності, так само як і суспільні, формуються відповідно до конкретних історичних умов розвитку суспільства, потреб та інтересів людей, місця особи та спільноти в системі певних економічних і соціально-політичних відносин. “Проте, — зазначає укра-

їнський дослідник А. Чередниченко, — далеко не завжди цінності, що склалися на ґрунті політичної практики народів інших країн, є функціональними в українському суспільстві і сприймаються його населенням. Тому бездумне і некритичне переймання політичних цінностей, намагання укорінити їх у культурі українського народу не є позитивним” [18, с. 719]. Їхня функціональність залежить від глибини прийняття ідеалів й цілей, принципів і норм суспільно-політичного життя, громадсько-політичних традицій й символів, зразків суспільно-політичної поведінки та емоційного резонування з ними носіїв [Там само].

Сучасні теорії цінностей за допомогою емпіричних методів нейронаук, психології, соціології та економіки намагаються пояснити природу цінностей та їхню ієрархію, зрозуміти чому і за яких умов людина дотримується певних переконань та приймає певні суспільні й політичні цінності. У знаковій для подальших досліджень праці “Тиха революція: зміни цінностей та політичних стилів західної громадськості” (1977) американський соціолог Р. Інгларт наголосив на двох суттєвих ціннісних трансформаціях (рис. 2), які в країнах із сталої та тривалої демократії відбулись впродовж 50–70-х років ХХ ст., а саме на: переході від матеріальних до постматеріальних цінностей; “зсуві” традиційних цінностей безпеки до самовираження, громадської активності та участі у прийнятті важливих політичних рішень [22, с. 4–5].

Гіпотеза про те, що внаслідок індустріалізації світ сильно змінився, а

Рис. 2. Зміни суспільних та політичних цінностей за Р. Інглегартом [22, с. 5]

цінності трансформувались, неодноразово була емпірично підтверджена в рамках проектів “Європейське дослідження цінностей” (European Values Study) та “Всесвітнє опитування цінностей” (World Values Survey), що проводяться з 1981 р., згідно методології, запропонованої Р. Інглегартом та ізраїльським соціальним психологом Ш. Шварцем [31]. Опитування (90 % світового населення) серед іншого підтвердило появу після 1950–1970-х років нового покоління, яке загалом є носієм постматеріальних цінностей, тобто прагне до максимального самовираження, відзначається скептичним ставленням до влади, релігії та ідеологій, схильне довіряти демократичним інституціям, а не окремим особам, чутливе до навколишнього

середовища і терпиме до девіантних груп (наприклад, гомосексуалістів) [10]. Головний висновок отриманих результатів полягає у тому, що зростання добробуту населення приводить до демократизації та модернізації суспільного життя.

Наприкінці XX — початку XXI ст., застосовуючи результати Всесвітнього опитування цінностей (1995) для діагностики постматеріальних пріоритетів американців, гарвардський професор соціології Р. Патнем у праці “Гра в кеглі наодинці. Занепад і відродження американської спільноти” (2000), образно висловлюючись, стверджує, що на відміну від покоління 1950–1970-х років американці початку XXI ст. надають перевагу грі наодинці, без суспільної прив’язаності, навіть якщо ця гра

a priori є груповою [28]. Тобто йдеться не тільки про зміну рівня громадсько-політичної активності американців, а й про формування нового типу громадсько-політичних зв'язків між учасниками організацій, в яких вони асоціюють себе із спільними символами, спільними лідерами, може навіть спільними ідеалами, але аж ніяк не один із одним [Там само, с. 52]. Упродовж останньої чверті ХХ ст. американське суспільство пережило різке зниження не лише громадсько-політичної активності, а й звичного проведення вільного часу в колі сім'ї й друзів.

Наукові досягнення Р. Патнема набули широкого визнання завдяки праці “Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії” (1993), де на основі порівняння реформ з децентралізації, розпочатих у 1970-х роках в Італії, показано успішність їх реалізації у північно-центральному і невдале впровадження у південних регіонах країни. На прикладі відмінностей стосовно успішності впровадження реформ на місцевому рівні в цих регіонах автор наочно показав значення соціального капіталу та високий рівень кореляції з історичною традицією соціальної активності громадян (явки на вибори, участі в асоціаціях, зацікавленості в місцевих справах тощо). У книзі “Гра в кеглі наодинці...” Р. Патнем наголосив, що “фізичний капітал” стосується механічних знарядь, а “людський капітал” — властивостей окремих осіб (наприклад, рівня освіти — О. К.), “соціальний капітал” — існуючих зв'язків між індивідами — соціальних мереж і норм взаємодії та довіри, які фор-

муються на основі цих зв'язків [Там само, с. 19]. Уточнюючи важливість соціального капіталу для економічного добробуту країни, автор вказує не лише на такі позитивні аспекти, як взаємна підтримка, співпраця, довіра, інституційна ефективність, а й на такі негативні вияви соціального капіталу як сектантство, етноцентризм, корупція [Там само, с. 22].

Спостереження відомого дослідника соціального капіталу стосовно падіння рівня участі американців у різних видах публічних заходів, яке зросло майже удвічі впродовж 1973–1994 рр., викликало глибоке занепокоєння не тільки серед науковців [30], а й серед представників інших соціальних груп американського суспільства. Зростання показників волонтерського руху серед студентів у середині 90-х років, за твердженням Р. Патнема, значною мірою зумовлене освітньою політикою цих років, коли громадська активність сприяла збільшенню шансів при вступі до американських коледжів. Натомість, як показали подальші дослідження, трагічні події 11 вересня 2001 р. вплинули на формування нової генерації американців, які безпосередньо зацікавлені в громадсько-політичному житті держави (рис. 3). Згідно опитувань за 1966–2008 рр. кількість осіб віком 18–29 років, які погоджувались із твердженням “мій обов'язок як громадянина завжди голосувати”, зріс майже до 50 % після теракту 11 вересня, тоді як за аналогічний період цей показник серед осіб у віці старше 30 років практично не змінився [Там само, с. 11].

В останній праці “Наші діти: Американська мрія в період кризи”

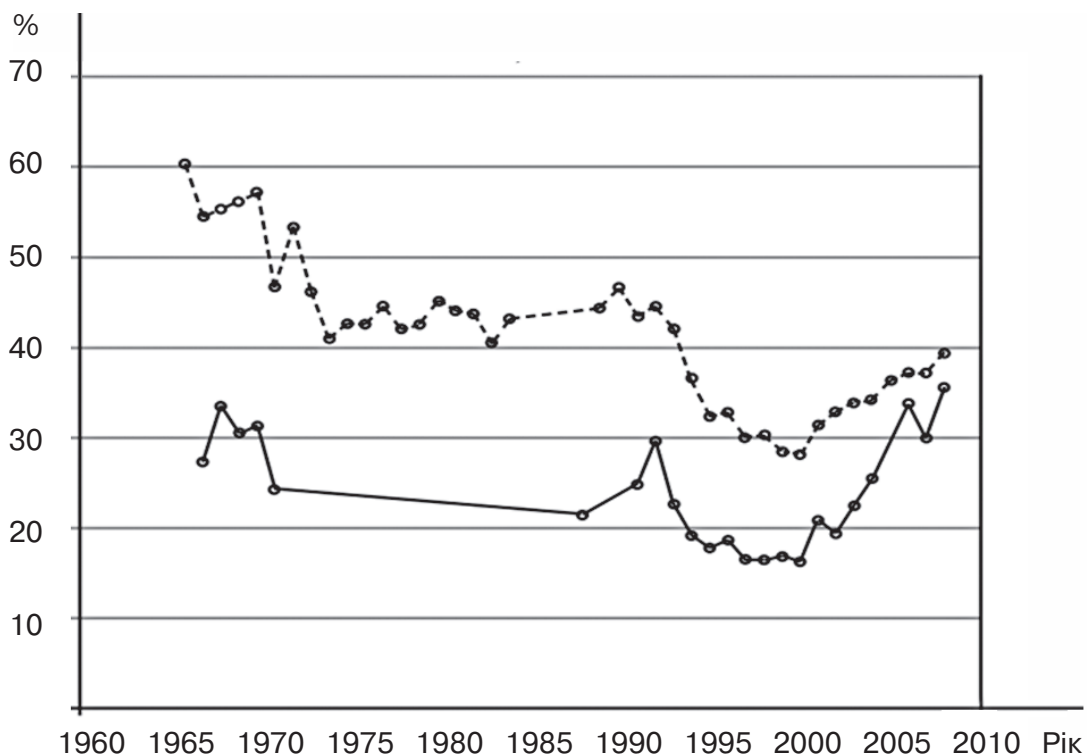

Рис. 3. Рівень зацікавлення політикою серед американських першокурсників за 1966–2008 рр. [30, с. 11]

--- відповіді тих, хто ствердив, що участь у політичних справах є "дуже важливою";
 ----- відповіді тих, хто обговорював політичні справи впродовж року

(2015) на основі багатого емпіричного матеріалу Р. Патнем стверджує поступову втрату ключової ціннісно-сислової складової "американської мрії", а саме — рівних можливостей для успішної самореалізації індивіда незалежно від соціального походження його родини. Інакше кажучи, гарвардський соціолог актуалізує проблему вертикальної мобільності та наголошує на зростанні розриву можливостей для дітей із заможних сімей та дітей із найбільш незахищених верств американського суспільства. Упродовж останніх десятиліть загальні показники підготовки та вступу до коледжів зросли, однак розрив між студентами з багатих і бідних родин, які закінчили коледжі, зріс від 39 до 51 % за 1980–2000 рр. [29, с. 190]. Негативна тен-

денція також виражається у тому, що молодь з багатих родин, яка закінчила школу із середніми або низькими показниками, частіше за підлітків з високими балами, але з бідних родин, отримує ступінь у коледжі. Така ситуація містить у собі загрозу потенційних конфліктів серед молодого покоління американців. Щоб уникнути конфліктів, пов'язаних із зростанням нерівності та ціннісно-сислового розриву між соціальними групами, на думку Р. Патнема, слід розпочати впровадження превентивних державних програм.

В Україні питання цінностей набуло особливого значення, коли поразка ідеалів Помаранчевої революції стала очевидною. "Кульмінацією цього дискурсу, — зауважує львівський історик Я. Грицак, — став

Євромайдан, котрий не випадково називали Революцією гідності або революцією цінностей” [10]. У цьому контексті показовою є тенденція відповідей на одне з питань, що ставилось у рамках Всесвітнього опитування цінностей, а саме: наскільки Вас цікавить політика? Упродовж двох десятиліть кінця ХХ — початку ХХІ ст. серед більшості західноєвропейських країн рівень зацікавлення політичним життям значно знизився й коливався у межах 30–50 % від загальної кількості населення. За весь період дослідження виключення становила Німеччина, населення східної частини якої проявляло максимальний інтерес до політичного життя в період об’єднання. Після 1990 р. рівень інтересу до політичного життя у Німеччині знизився приблизно на 20 %, але й надалі є максимально високим серед усіх країн-членів Європейського Союзу та залишається приблизно на рівні з США. У табл. 1 подано зведені дані репрезентатив-

них держав для порівняння їх з Україною за результатами досліджень 1990–2004 рр. [20, с. 156] та 2011–2013 рр. [32].

Балтійські країни (Латвія, Литва, Естонія), які під час розпаду Радянського Союзу проявляли надзвичайно високий інтерес до політичного життя, у подальшому за цим показником зрівнялись із більшістю країн-членів ЄС. В Україні рівень інтересу за період 1995–2000 рр. був середнім порівняно із загальноєвропейськими показниками, але значно нижчим, ніж у сусідніх Білорусі й Польщі. Порівняно з першими роками Незалежності загальна тенденція свідчить про значне розчарування українців у політиці своєї країни. Хоча політичним життям за період 1995–2000 рр. в Україні цікавились на 6–7 % більше, ніж в Російській Федерації, але станом на 2011 р. за цими показниками обидві країни зрівнялись. Рівень інтересу до політики також характеризується віко-

Таблиця 1

Рівень зацікавлення політикою у репрезентативних країнах для порівняння їх з Україною згідно із Всесвітнім опитуванням цінностей за 1990–2013 рр.

Країна	1990 р.	1995 р.	2000 р.	Зміна за 10 років	2011–2013 рр.	Зміна за 10 років
Білорусь		56	46	–10	41	–5
Естонія	60	49		–11	37	–12
Латвія	79	52		–27		
Литва	74	44	46	–28		
Німеччина (західна)	69	78	59	–10	62	–1
Німеччина (східна)	84	76	67	–17		
Польща	49	42	42	–7	42	0
Російська Федерація	53	35	39	–14	33	–6
США	61	63	65	4	59	–5
Україна		41	42	1	33	–9

вими та статевими відмінностями. Згідно опитування в рамках цього проекту серед 1500 респондентів станом на 2011 р. в Україні цікавились політикою 35 % осіб чоловічої статі та 31 % — жіночої. Рівень зацікавленості політичним життям майже однаковий в осіб у віці до 30 і 30–39 років, це приблизно 25 %. Найвищий показник серед осіб у віці 50 і старше [32].

Молодь в Україні є досить неоднорідною соціальною групою як за віком, рівнем освіти, так і за суспільно-політичними цінностями. Упродовж останніх років спостерігається стійка депопуляція практично всіх вікових категорій, однак темпи зниження чисельності молоді випереджають темпи втрат серед інших

вікових груп. Згідно даних Державної служби статистики, в Україні за період 2011–2016 рр. показник молоді віком 14–34 роки зменшився від загальної чисельності населення з 30,4 до 27,8 %. В останні роки відбувається значне “старіння” молоді на користь старшої вікової групи 30–34-річних, яка станом на початок 2016 р. становила 3,5 млн осіб (рис. 4). Група віком 25–29 років — 3,4 млн осіб, група віком 20–24 роки — 2,6 млн осіб, підлітки віком 15–19 років — майже 2 млн осіб. Другий рік поспіль серед зовнішніх причин, як основного фактора смертності осіб чоловічої статі віком 18–34 років, зазначається “ушкодження внаслідок воєнних дій”, що пов’язано з проведенням антитерористичної операції

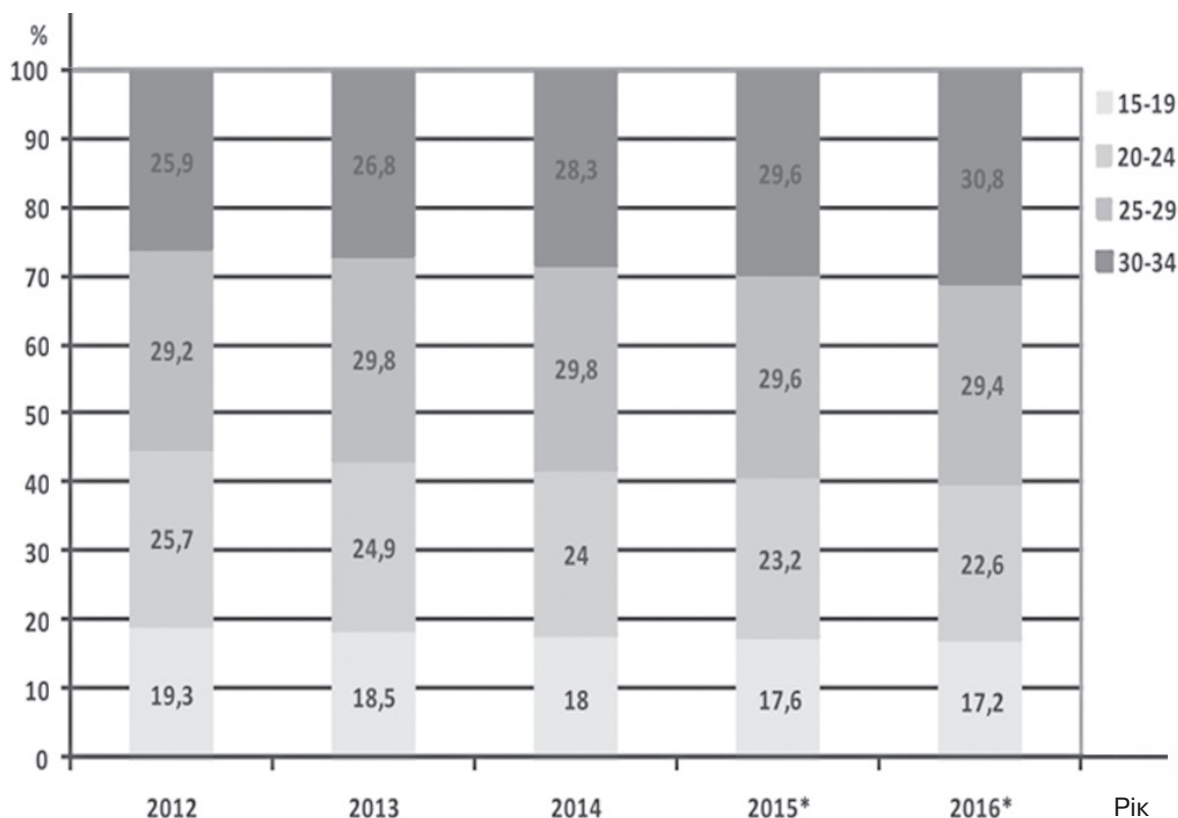

Рис. 4. Розподіл молоді віком 15–34 роки за окремими віковими групами в Україні у 2012–2016 рр. за даними Державної служби статистики України, % [16, с. 6–8]

* Дані наведено без врахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО.

(далі — АТО) на частині території Луганської та Донецької областей. Такі негативні тенденції впливають на зміну ціннісних пріоритетів як молоді, так і українського суспільства загалом.

За результатами дослідження “Молодь України–2015”, проведеного для підлітків у віці 14–19 років першочерговим пріоритетом є здобуття освіти — 43 %, тоді як для вікової категорії 20–24 роки цей показник становить 12 %, а для осіб віком 25–34 роки — 5 %. Загалом основним пріоритетом респонденти віком 14–34 роки назвали народження та виховання дітей, забезпечення їм освіти — 48 % [12, с. 10]. Згідно Всеукраїнського дослідження “Цінності української молоді–2016”, проведеного Центром незалежних соціологічних досліджень “ОМЕГА” на замовлення Міністерства молоді та спорту України, молодь найбільше стурбована станом економіки в країні — 63,3 %, загальним падінням рівня життя населення — 60 %, працевлаштуванням — 52 %, корупцією та некомпетентністю влади — 50,5 %, а також військовими діями на Сході України — 49,2 % [17, с. 11].

Проте події останніх трьох років вплинули на формування цінностей громадсько-політичної активності особливо серед молодого покоління українців. Дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 2009–2014 рр. свідчать про зростання серед молоді віком 18–35 років таких ціннісних пріоритетів, як державна незалежність та демократичність України, участь у політичному житті та ін. [2]. Молодь старших вікових груп та ті молоді

люди, які мешкають на Півдні та Півночі країни, порівняно із молоддю з інших регіонів, більшою мірою готові особисто протидіяти корупції. Загалом 69,6 % молоді готові особисто протидіяти корупції [17, с. 70–72]. Серед чотирьох груп ціннісних пріоритетів (безпека, самореалізація, соціальний комфорт, демократія), за результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, впродовж зазначеного періоду суттєві позитивні зміни відбулися саме в групі громадсько-політичних цінностей, тоді як динаміка групи пріоритетних цінностей “безпеки” показує тенденцію до зниження (табл. 2).

Згідно з дослідженням Інституту економіки та прогнозування НАН України, отриманим під час виконання НДР “Соціокультурні зміни модернізації економіки України” за 2002–2015 рр., тенденція до зростання психосоціальної властивості “екстраверсія” й, відповідно, значущості для людини цінностей самовираження стала особливо помітною у період 2002–2006 рр. (зросла у 1,7 раза); у подальшому, в тому числі напередодні та після Революції гідності (березень 2014 – грудень 2015 рр.), зросла у 1,1 раза [3] й загалом характеризується посиленням інверсійних процесів упродовж 2016 р. Як зауважують американсько-турецький економіст Д. Аджемоглу та британський політолог Дж. Робінсон, автори праці “Чому нації занепадають: походження влади, багатства і бідності” (2012), держави стають успішнішими тоді, коли головною цінністю їхнього суспільно-політичного життя є рівні економічні та політичні права кожно-

**Динаміка ціннісних сукупностей населення України та української молоді
(агреговані середньозважені бали за п'ятибальною шкалою)**

Ціннісні сукупності	Рік					
	1991	2003	2016	2009	2012	2014
	Населення			Молодь		
“Безпека” (вітальні цінності або цінності життя)	4,74	4,80	4,74	4,75	4,66	4,62**
“Самореалізація” (самореалізаційні цінності)	4,04	3,82	3,97	4,19	4,02	4,07*
“Соціальний комфорт” (просоціальні цінності)	3,81	4,09	4,08*	3,65	3,77	3,88*
“Демократія” (демократичні політико-громадянські цінності)	3,25	3,56	3,81*	3,48	3,58	3,82**

Примітка: статистично значущі відмінності середньозважених балів фіксуються за рядками між 2009 і 2014 (* — на рівні 5 %, ** — на рівні 1 %).

го громадянина, який володіє свободою дій, необмеженою корумпованими схемами владної еліти [1]. “Конфлікт навколо обмежених ресурсів, доходів і влади перетворюється у конфлікт навколо правил гри, економічних інститутів, які визначатимуть економічну діяльність й отримуватимуть від неї вигоду, — зауважують автори бестселера Нью-Йорк Таймс та Вол Стріт Джорнал Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон. — Ті, хто буде переможцем у цьому конфлікті, має вирішальне значення для економічного розвитку нації. Якщо переможцями будуть групи, що виступають проти розвитку, вони ефективно блокуватимуть економічний ріст, і відбуватиметься стагнація економіки” [Там само, с. 78–79]. “Відкочування назад” в українських показниках постматеріальних цінностей у значній мірі зумовлене помітним падінням рівня життя українців, малоефективними реформами та затяжною антитерористичною операцією на сході України. Так, якщо у 2015 р. згідно рейтин-

гу індексу рівня життя (Prosperity Index) [24], в якому враховані економічні показники та умови ведення бізнесу в країні, рівня управління, освіти, охорони здоров'я, безпеки, персональної свободи, соціального капіталу Україна опустилася на сім позицій порівняно з 2014 р. та посіла 70-те місце з 142-х країн (див. табл. 3), то, згідно цього самого рейтингу, у 2016 р. Україна опинилась на 107-му місці серед 149 країн і це найнижчий показник серед європейських держав [25].

Водночас дані Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України свідчать про разючі відмінності в уявленнях українців про ті ресурси, що використовуються для практичного розв'язання соціальних конфліктів в Україні та країнах розвиненої демократії (див. табл. 4) [15, с. 15]. Значні розбіжності присутні у важливості рівня інтелекту та здібностей для досягнення високого соціального становища у нашій країні (36,6 %) та в

Таблиця 3

Інтегрований індекс процвітання України за 2012–2016 рр. [23–25]

Субіндекси	2012 р., N = 142	2014 р., N = 142	2015 р., N = 142	2016* р., N = 149
Економіка	110	70	127	85
Умови для бізнесу	64	57	52	97
Врядування (управління)	121	121	120	128
Освіта	29	42	37	45
Охорона здоров'я	69	77	79	111
Безпека та захист	56	54	54	134
Свобода особистості	108	103	91	93
Соціальний капітал	58	40	41	135
Природне середовище*				112
Рейтинг серед країн	71	63	70	106 /107**

Примітка: * дані наведено без врахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції; ** дані наведено із врахуванням доданого у 2016 році субіндексу.

Таблиця 4

Динаміка змін відповідей респондентів на запитання: “Що з переліченого нижче, на Ваш погляд, є найважливішим для досягнення людиною високого соціального становища у нашій країні та в розвинених країнах Заходу?”

Варіант відповіді	Україна, %			Країни Заходу, %		
	2009 р., N = 1789	2012 р., N = 1800	2016 р.,* N = 1800	2009 р., N = 1789	2012 р., N = 1800	2016 р.,* N = 1800
1	2	3	4	5	6	7
Високий інтелект, здібності	30,3	31,8	36,6	56,1	60,8	60,1
Гарне здоров'я	27,6	38,3	35,1	23,0	30,8	30,2
Приваблива зовнішність	11,1	14,5	13,6	9,7	12,1	11,6
Готовність йти на ризик	18,6	16,0	21,0	18,3	19,7	16,8
Уміння іноді йти в обхід закону	33,1	33,1	29,2	5,3	5,5	4,7
Чесність, принциповість	11,0	15,9	15,4	18,3	24,7	31,3
Егоїзм, індивідуалізм	12,0	13,7	13,4	6,1	8,6	6,2
Готовність допомагати людям	10,2	14,5	13,1	8,1	12,8	16,6
Походження з родини з високим соціальним становищем	37,9	38,6	33,9	24,2	22,5	14,9
Впливові родичі	51,1	46,5	49,2	12,8	10,5	9,9
Впливові друзі	27,0	28,4	28,5	7,3	6,9	5,5
Знання іноземних мов	12,8	17,6	21,1	22,6	29,8	30,6

1	2	3	4	5	6	7
Гарна освіта	25,8	26,4	28,7	49,0	48,4	52,2
Прагнення і уміння робити людям добро	6,1	9,6	7,3	5,2	8,6	10,0
Вихованість, гарні манери	4,8	7,9	6,6	11,2	19,4	15,4
Уміння переконувати, красномовність	12,3	11,8	11,9	13,7	13,3	13,0
Політична обізнаність	7,0	8,0	5,1	9,9	13,5	8,9
Уміння розпоряджатися грошима	14,4	17,8	13,4	23,7	24,1	20,9
Заможні батьки	6,5	37,5	28,3	15,5	10,0	6,2
Важко відповісти	7,7	7,1	7,1	15,0	12,5	11,9

Примітка: респондент міг позначити не більше п'яти варіантів відповіді.

* Опитування проведене без врахування думки осіб з окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО.

розвинених країнах Заходу (60,1 %), на думку українців, компенсуються впливовими родичами (49,2 %), друзями (28,5 %), вмінням іноді йти в обхід закону (29,2 %). Разом з тим спостерігається збільшення значення таких ресурсів для українців, як інтелект і освіта: показник “високий інтелект” з 6-го місця у 2012 р. перемістилася у 2016 р. на 2-ге, залишивши на 1-му місці показники важливості впливових родичів; показники важливості освіти з 8-го місця у 2016 р. піднялись на 5-те місце, змістивши типову для корумпованого суспільства позицію “вміння йти в обхід закону” з 5-го на 7-ме місце у 2016 р. Позитивні зміни, які відбулися в уявленнях українців в останні роки в показниках значення рівня інтелекту, здібностей, освіти та незначний спад показника важливості вміння йти в обхід закону, не корелюються з падінням рівня впливовості родичів та друзів, показники яких порівняно з 2012 р. залишилися на тому самому рівні або, навпаки, зросли.

Результати опитування також свідчать про значні регіональні особливості та відмінності у відповідях за рівнем освіти респондентів. Чим вищий рівень освіти у респондента, тим вагомішими для нього є такі ресурси, як високий інтелект та гарна освіта. Для осіб з початковою, неповною та повною середньою освітою ці два показники в Україні відповідно становлять 34,4 та 26,6 %; для осіб із середньою спеціальною — 32,5 та 27,5 %; а для осіб із неповною та повною вищою освітою важливість високого рівня інтелекту та здібностей становить 42,5 %, освіта — 31,3 % [15, с. 16]. Респонденти з вищою освітою менше схильні покладатися на впливових друзів (46,8 %) та родичів (27,9 %), проте показник їхніх відповідей стосовно важливості вміння обходити закон є найвищим (31,0 %) порівняно з двома іншими групами, де у групі осіб з початковою, неповною та повною середньою освітою він становить 22,9 %, а у групі для осіб із середньою спеціальною — 30,3 % [Там само]. Регіональні особливості

також виявляють важливий з позиції архетипно-ціннісного підходу феномен, а саме: показники “вміння йти в обхід закону”, “впливові родичі” та “впливові друзі” є найнижчими у Центрі та на Півдні, а найвищими — на Заході та Сході України [15, с. 18].

Рівень впливу політичної обізнаності для досягнення високого соціального становища як в нашій країні, так і у західних країнах в уявленнях українців значно знизився станом на 2016 р., що можна пояснити надзвичайно нестабільною ситуацією й неоднозначною оцінкою подій не тільки в Україні, а й загалом у світі [Там само, с. 15]. Згідно щорічного рейтингу Оксфордського словника термін “постістина” (англ. post-truth) посів 1-ше місце серед ключових слів, які на рівні мовленнєвих практик характеризують симптоми суспільно-політичного життя у 2016 р. [32]. В епоху політики постістини (post-truth politics), де популізм, маніпулювання емоціями й стереотипами означають більше, ніж об’єктивні факти, надзвичайно складно адекватно оцінювати достовірність інформації, отриманої із сучасних ЗМІ, інтернет-сайтів та соцмереж. Водночас проведена 27 липня 2016 р. Інститутом соціології НАН України чергова хвиля моніторингового дослідження “Україн-

ське суспільство”, де респондентам було поставлено запитання: “Якою мірою Вас цікавить політика?” — підтвердило досить високий, як і протягом всього періоду незалежності, інтерес українців до політики (табл. 5). У рамках цього самого опитування на запитання: “Які традиції, цінності та норми поведінки громадян яких країн найбільш близькі Вам?”, — українці відповіли наступним чином: країн Західної Європи — 33 %; східнослов’янських країн — 45 %, вагались — 22 %.

Як зазначив би французький соціолог Мішель Маффесолі, помітна відраза до політики через незадоволення цінностей безпеки знаходить своє сконцентроване вираження у “безвідповідальності” мас, однак їх байдужість щодо “високої політики” здається пасивністю лише в модерній системі світоглядних координат. Насправді така ситуація свідчить не про “кінець соціального”, а про динамічні зміни в соціальному житті, про розвиток постмодерної соціальності, яка структурується “культурою почуттів”. Саме ця байдужість до “високої політики” і дає змогу індивідам зосереджувати свою енергію на екзистенційнім досвіді “тут-і-тепер”, на пошукові сенсу у тому, що знаходиться поблизу, на рівні громади, в

Таблиця 5

Зацікавлення політикою в Україні за регіональними особливостями, %

27.07.2016 р.,* N = 1802	Захід	Центр	Південь	Схід	Разом
Зовсім не цікавить	25,2	26,0	21,2	28,4	26,1
Певною мірою цікавить	59,7	59,6	64,8	62,0	60,9
Дуже цікавить	15,1	14,4	14,0	9,6	13,0

* Опитування проведене без врахування думки осіб з окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО.

архетипних суспільно-політичних практиках [26].

Висновки. Динамічні зміни, що відбуваються в епоху постмодерну, у загальносвітовому вимірі характеризуються перетворенням традиційних цінностей та смислів як у приватній, так й у публічній сферах. За своєю природою цінності є достатньо інертними, а тому, зважаючи на ціннісні пріоритети того чи іншого народу, можна говорити про особливості національного менталітету та архетипи суспільно-політичного життя. Соціокультурні особливості життєдіяльності людини ХХІ ст. призводять до трансформації функцій держави в класичному їх розумінні та підносять проблему збереження її як центру, здатного в умовах нестабільності й повсюдних конфліктів, інформаційних воєн, втрати довіри до міжнародних організацій забезпечити керованість та консолідованість суспільства як на інституціональному рівні, так і на рівні суспільних цінностей. Проблема зміни суспільно-політичних цінностей особливо гостро повстає при переосмисленні особливостей вітчизняних трансформаційних процесів.

Після здобуття Незалежності перед українським суспільством повстала дилема вибору власних ціннісно-сміслових орієнтирів. Одна частина суспільства тяжіла до перенесення в українські архетипи суспільно-політичного життя ліберальних цінностей країн сталої та розвиненої демократії, інша — до збереження сформованих у період колоніального минулого патерналістських цінностей. В українській новітній історії було дві спроби вирі-

шити суспільно-політичні конфлікти, що виникли між владою і громадянським суспільством, шляхом протестної активності. Однак досі потенціал революційної деструкції не був використаний для зміни постколоніальної державно-політичної системи, для формування архетипно зумовлених політичних та економічних інститутів, здатних мінімізувати політичну та побутову корупцію.

Результати соціологічних опитувань підтверджують, що у 2004 та у 2014 роках з'явився значний прошарок молодих людей, які готові діяти заради майбутнього, а не орієнтуватись виключно на цінності виживання [11]. На даний момент спостерігається загострене протистояння прихильників цінностей минулого та прибічників ліберально-демократичних цінностей. На етапі реформування державної системи шляхом становлення відносно нових інститутів публічного управління важливо осмислити ті ціннісно-сміслові особливості, до яких тяжіє ідентифікувати себе більшість суспільства, адже від цього, в решті-решт, залежить готовність суспільних (у тому числі державних) інститутів та суб'єктів громадсько-політичного життя впроваджувати системні зміни.

Важливим показником демократичної держави є наявність відкритого обговорення та опитування публічної думки, яка виникає на основі політичних цінностей, соціальних атитюдів, думок про політику держави загалом та інших аспектів суспільно-політичного життя, включаючи особливості голосування й громадсько-політичної поведінки громадян [21, с. 1027]. Спад рівня

суспільно-політичної активності і навіть волонтерської діяльності, небажання активно брати участь у громадсько-політичному житті країни, що спостерігається останній рік-два в Україні, свідчить про своєрідний “постреволюційний синдром” нереалізованих сподівань українців на позитивні зміни та недовіру соціальних ліфтів (вертикальної мобільності), які після Революції гідності мали б забезпечити проходження достатньої кількості освічених професіоналів з того прошарку українців, які готові заради майбутнього боротись за встановлення на місцях законних “правил гри” та контролювати відповідні державні інститути. Водночас найвищі показники корумпованості мислення українців на Сході і Заході України є свідченням складного й тривалого процесу ціннісних змін, що охоплює усі сфери суспільно-політичного життя й особливо чітко проявляється на межі з сусідніми (європейськими, російськими та ін.) архетипами суспільно-політичного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аджемоглу Д., Робінсон Дж.* Чому нації занепадають: походження влади, багатства та бідності [Текст] / Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон; пер. з англ. — Київ: Наш формат, 2016. — 527 с.
2. Аналітична записка Інституту соціології НАН України “Ціннісні пріоритети молоді України за період 2009–2014 рр.” — Київ, 2016. — 10 с.
3. *Афонин Э. А., Балакирева О. Н., Носко Н. А.* и др. Ментальная Модель украинской трансформации как движение к точкам сингулярности / Э. А. Афонин, О. Н. Балакирева, Н. А. Носко, И. И. Половников // Наук.-дослідна робота Ін-ту економіки та прогнозування НАН України “Соціокультурні зміни модернізації економіки України” (держ. реєстрац. номер 0114U004642) за 2002–2015 рр. — 6 с.
4. *Афонін Е. А.* Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління / Е. А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління: навч. посіб. / авт. кол. : Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валуєвський та ін. — Київ: НАДУ, 2010. — С. 265–289.
5. *Афонін Е. А., Бандурка О. М., Мартинов А. Ю.* Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз / Е. А. Афонін, О. М. Бандурка, А. Ю. Мартинов. — Київ: Видавець ПАРАПАН, 2002. — 352 с.
6. *Афонін Е. А., Суший О. В.* Закономірності та особливості української трансформації / Е. А. Афонін, О. В. Суший // Стратегічна панорама. — 2015. — № 1. — С. 94–108.
7. *Воропаєва Т.* Ідентичність українського народу в контексті соціокультурних трансформацій: теоретико-методологічні засади дослідження / Т. Воропаєва // Вісн. КНУ ім. Т. Шевченка. Українознавство. — № 14. — Київ, 2010. — С. 11–14.
8. *Гайдученко С. О.* Організаційна культура у контексті публічного управління: монографія / С. О. Гайдученко. — Харків: Друкарня Мадрид, 2016. — 344 с.
9. *Гончаренко О. М.* Регіональні конфлікти, асиметричні стратегії та міжнародне право / О. М. Гончаренко // Матеріали наук.-практ. конф. “Трансформація зовнішньої політики України в умовах нестабільності” (31 березня 2016 року, м. Київ). —

- Київ: Знання України, 2016. — С. 24–27.
10. Грицак Я. Цінності українців: pro et contra реформ в Україні [Електронний ресурс] / Я. Грицак. — Режим доступу : <https://zbruc.eu/node/37721>
 11. Куриленко О. Проблема якісної еліти в Україні ще не вирішена, нова революція стане катастрофою — Головаха // ONLINE.UA від 10 квіт. 2017 р. [Електронний ресурс] / О. Куриленко. — Режим доступу : <https://novyny.online.ua/773020/problema-yakisnoyi-eliti-v-ukrayini-shche-ne-virishena-nova-revolutsiya-stane-katastrofoyu-golovaha/>
 12. Молодь України-2015. — GfK Ukraine. — 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dsmsu.gov.ua/media/2015/12/09/5/Molod_Ukraine_block.pdf
 13. Московичи С. Машина, творящая богов / С. Московичи; пер. с фр. — Москва: Центр психологии и психотерапии, 1998. — 560 с.
 14. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення: монографія / О. В. Радченко. — Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. — 380 с.
 15. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін. — Київ: Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. — 284 с.
 16. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 р.) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: І. О. Жданов, голов. ред. колег., О. Й. Ярема, І. І. Беляєва та ін.]. — Київ, 2016. — 200 с.
 17. Цінності української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді / Н. Дмитрук та ін. — Київ: СКД, 2016. — 89 с.
 18. Чередниченко А. П. Цінності політичні / А. П. Чередниченко // Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., доп. і перероб. — Київ: Генеза, 2004. — С. 719.
 19. Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме / К.-Г. Юнг; пер. з нім. К. Котюк; наук. ред. укр. вид. О. Фешовець. — Львів: Астролябія, 2013. — 588 с.
 20. *Changing Values and Beliefs in 85 Countries: Trends from the Values Surveys from 1981 To 2004* / Ed: L. Halman, R. L. Inglehart and other. — Lieden-Boston, 2008. — 266 p.
 21. *Finifter Ada W. Public Opinion* // *The Encyclopedia of Democracy* / S. M. Lipset, editor in chief. — Washington: Congressional Quarterly Inc., 1995. — 4 v. — P. 1027–1135.
 22. *Inglehart R. (1977). The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics.* — Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015. — 496 p.
 23. *Legatum Prosperity Index 2012* [Electronic Resource]. — Access mode: http://www.prosperity.com/download_file/view_inline/2837
 24. *Legatum Prosperity Index 2015* [Electronic Resource]. — Access mode: http://media.prosperity.com/2015/pdf/country_profiles/UKR.pdf
 25. *Legatum Prosperity Index 2016* [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.prosperity.com/rankings>
 26. *Maffesoli M. La Transfiguration du politique.* — Paris: Le Livre de Poche, 1995.

27. *Oxford Dictionaries*. Word of the Year 2016 is... [Electronic Resource]. — Access mode: <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>
28. *Putnam R. D.* Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. — New York: Simon & Schuster, 2001. — 544 p.
29. *Putnam R. D.* Our Kids: The American Dream in Crisis. — New York: Simon & Schuster, 2015. — 386 p.
30. *Sander T. H., Putnam R.D.* Still Bowling Alone? // The Post-9/11 Split Journal of Democracy. — V. 21. — № 1. — January 2010. — P. 9–16.
31. *World Values Survey* [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>
32. *World Values Survey*, Wave 6 (2010–2014) [Electronic Resource]. — Access mode: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentation-WV6.jsp>

Лапина Вікторія Вікторівна,
кандидат соціологічних наук, PhD (соці-
альна психологія), науковий співробітник
науково-дослідного центру факультету
соціології, Київський національний універ-
ситет імені Тараса Шевченка. Україна,
01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64/1,
тел.: (050) 645 18 07, e-mail: v.lapina39@
ukr.net

ORCID: 0000-0002-1071-2971

Лапина Виктория Викторовна,
кандидат социологических наук, PhD (со-
циальная психология), научный сотру-
дник научно-исследовательского центра
факультета социологии, Киевский нацио-
нальный университет имени Тараса Шев-
ченко. Украина, 01601, г. Киев, ул. Влади-
мирская, 64/13, тел.: +380506451807, e-mail: v.lapina39@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1071-2971

Lapina Viktoria Viktorovna,
PhD of Sociological Sciences, PhD (Social Psychology), researcher Faculty of Sociology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv. 64/13, Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine,
01601, tel.: (050) 645 18 07, e-mail: v.lapina39@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1071-2971

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ АРХЕТИПУ НАДМІРНОГО СПОЖИВАННЯ ЯК НОВІТНЄ ДЖЕРЕЛО СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ ТА СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Анотація. У статті здійснено аналіз теоретичних інтерпретацій в новітній західній соціології тенденції глобалізації архетипу надмірного споживання як новітнього джерела соціальних конфліктів та соціальної напруженості. Аргументовано, що активне застосування в сучасній соціології понять “суспільство споживання” та “консьюмеризм” є відображенням глобальної експансії архетипу надмірного споживання як транскультурної моделі споживання. Констатовано, що сучасні практики надмірного споживання досліджуються в контексті аналізу феномену консьмеризму. Доведено, що консьюмеризм є специфічним стилем життя та новітньою ідеологією універсальної цінності моделі надмірного споживання, яка набуває масового

поширення через зростаючий маніпулятивний глобальний та регіональний вплив технологій реклами та мас-медіа.

Ключові слова: глобалізація, архетип надмірного споживання суспільство споживання, консьюмеризм, реклама, соціальний конфлікт, соціальна напруженість, соціологія споживання.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ АРХЕТИПА ИЗБЫТОЧНОГО ПОТРЕБЛЕНИЯ КАК СОВРЕМЕННЫЙ ИСТОЧНИК СОЦИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ И СОЦИАЛЬНОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ

Аннотация. В статье осуществлен анализ теоретических интерпретаций в новейшей западной социологии тенденции глобализации архетипа избыточного потребления как современного источника социальных конфликтов и социальной напряженности. Аргументировано, что активное применение в современной социологии понятий “общество потребления” и “консьюмеризм” является отражением глобальной экспансии архетипа чрезмерного потребления как транскультурной модели потребления. Констатируется, что современные практики чрезмерного потребления исследуются в контексте анализа феномена консьюмеризма. Доказано, что консьюмеризм является специфическим стилем жизни и новейшей идеологией универсальной ценности модели чрезмерного потребления, которая приобретает массовое распространение из-за растущего манипулятивного глобального и регионального влияния технологий рекламы и масс-медиа.

Ключевые слова: глобализация, архетип общества потребления, общество потребления, консьюмеризм, реклама, социальный конфликт, социальная напряженность, социология потребления.

OVER-CONSUMPTION ARCHETYPE GLOBALIZATION AS A NEW SOURCE OF SOCIAL CONFLICTS AND SOCIAL TENSION

Abstract. The paper presents analysis of theoretical interpretations in the contemporary western sociology the tendency of over-consumption archetype globalization as a new source of social conflicts and social tension. Underlined that active use in the contemporary sociology the concepts “consumer society” and “consumerism” is the scientific reflection of global expansion of the over-consumption archetype as the transcultural model of consumption. Substantiated that modern practices of over-consumption now investigates under analytical context of the consumerism phenomena. According to the author's position consumerism is the specific style of life and also is the contemporary ideology of universal value of the over-consumption model which becomes global due to arising manipulative influence by technologies of advertising and mass-media.

Keywords: globalization, over-consumption archetype, consumer society, consumerism phenomena, advertising, social conflict, social tension, sociology of consumption.

Постановка проблеми. Відомо, що серед актуальних питань, на дослідження яких спрямовані зусилля вчених-суспільствознавців, є питання наукової ідентифікації джерел соціальної нерівності, соціальних конфліктів та соціальної напруженості. Такі фактори, як зниження рівня та якості життя, прогресуюча деіндустріалізація, фінансова нестабільність, масштабна корупція в більшості пострадянських країн суттєво впливають на характер соціальних відносин у різних сферах суспільного життя, в тому числі, і у сфері споживання. Вочевидь, що створення ефективних управлінських технологій, спрямованих на посилення регулятивних можливостей соціальних інститутів у сфері споживання, є важливим дослідницьким завданням. Зазначимо, що наукове вивчення вченими процесів поляризації соціальної структури різних суспільств традиційно пов'язувалось з дослідженнями практик життєдіяльності елітних соціальних груп, які, на думку різних вчених, реально утворювали “паразитичний клас” (К. Маркс), “правлячий клас” (А. Токвіль, М. Вебер, П. Парето), “дозвільний клас” (Т. Веблен). Водночас слід констатувати, що саме існування таких класів типово розглядалось з позицій “гуманістичної перспективи”, тобто з позицій аргументації необхідності подолання різних форм соціального відчуження, узурпації матеріальних ресурсів і благ як латентного джерела соціальної апологетики архетипу надмірного споживання. Однак таке розуміння на даний час вже не дає можливості адекватно дослідити новітні проце-

си трансформації та розвитку сфери споживання під впливом тенденцій прогресуючої демократизації та глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливо враховувати, що новітні тлумачення онтологічної специфіки сфери споживання відображують дослідницькі орієнтації вчених на осмислення інтегративного потенціалу цієї сфери та її ролі в організації соціального порядку. Зазначимо, що активне введення в науковий обіг таких понять, як “суспільство споживання”, “консьюмеризм” загалом засвідчило про феномен глобального онтологічного поширення та утвердження архетипу надмірного споживання як транскультурної моделі споживання, яка традиційно сприймалась вченими як джерело соціальних конфліктів та соціальної напруженості. Однак причини глобалізації архетипу надмірного споживання вчені тлумачать по-різному. Так, по-перше, Р. Даль у фундаментальній праці “Демократія та її критики” [1] вказує на значущість тенденцій індустріалізації та урбанізації, які стимулювали інтенсивне зростання протягом ХХ ст. середнього класу, для якого цінність надмірного споживання стала критерієм життєвого успіху та основою “демократичного консенсусу” сучасних поліархічних суспільств [Там само, с. 156–162]. По друге, дещо іншу концептуальну позицію формулює І. Шапіро у монографії “Політичний критицизм” [2]. Вчений стверджує, що процес зростання матеріального добробуту та соціального благополуччя певних соціальних груп не можна

однозначно вважати чинником загального посилення соціальної консолідації індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя. Він стверджує, що в умовах стихійного розвитку ринкової економіки люди як споживачі престижних товарів у більшості випадків діють ірраціонально, що в кінцевому рахунку призводить до виникнення різних форм соціальної напруженості та довготривалих соціальних конфліктів. Саме тому виникають нові завдання модернізації державної соціальної політики як технологічного інструменту здійснення регулятивного управлінського впливу на соціальні суперечності новітніх практик споживання в суспільстві “комерційного капіталізму” [2, с. 270–273].

По-третє, на думку Ч. Тіллі, процес глобального поширення моделі надмірного споживання обумовлено інтенсифікацією переміщення капіталу з боку ТНК, а цей процес призводить як до підвищення споживчої вартості товарів та послуг, так і до посилення домагань людей до отримання фінансових активів як умови організації власного споживання, стандарти якого постійно змінюються. За таких умов у людей з'являються нові обов'язки з обслуговування кредитних запозичень, а також виникають нові форми соціальної напруженості та нові соціальні конфлікти [3, с. 149–164]. По-четверте, важливо також вказати на дослідження таких соціологів-постмодерністів, як З. Бауман [4], Ж. Бодрійяр [5], Б. Латур [6] Дж. Уррі [7], які вказують на тенденції віртуалізації суспільного

життя та формування глобальних комунікативних мереж як на новітні конфліктогенні онтологічні стимули перетворення сучасних суспільств на “суспільства споживання”. У даному зв'язку важливо підкреслити, що такі “суспільства споживання”, онтологічним базисом яких є архетип надмірного споживання, на думку багатьох вчених, є важливим показником майбутнього історичного занепаду існуючої глобальної капіталістичної системи.

З огляду на зазначені обставини, **метою даної наукової статті є здійснення аналізу теоретичних інтерпретацій в новітній західній соціології тенденції глобалізації архетипу надмірного споживання як новітнього джерела соціальних конфліктів та соціальної напруженості.**

Виклад основного матеріалу. Насамперед підкреслимо, що поширене використання у сучасному науковому дискурсі таких соціологічних метафор, як “суспільство споживання” цілком можливо пояснити глобальним поширенням та масовізацією такого соціального явища, як консьюмеризм. Вивченню цього явища в новітній теоретичній соціології приділяється значна увага. Вважається, що консьюмеризм є найважливішим атрибутивним і наочним проявом суспільства споживання. Однак слід констатувати, що використання соціологами поняття “суспільство споживання”, здебільшого носить метафоричний характер, оскільки незрозумілим є визначення основних онтологічних ознак цього поняття. Неясно, чи є суспільство споживання: 1) універсальним онтологічним типом індустріаль-

ного суспільства як соціально-історичної системи (Н. МакКендрік); 2) специфічним онтологічним типом лише локальної розвиненої частини світової капіталістичної системи (Е. Фром, Г. Маркузе та ін.); 3) окремою новітньою фазою глобального історичного розвитку постіндустріальних (інформаційних) соціумів, у якому сфера споживання є провідною (З. Бауман, Ж. Бодрійяр, Б. Латур, Дж. Уррі та ін.).

Певна складність однозначної відповіді на ці питання полягає, як ми вважаємо, у тому, що соціологи у своїй аргументації використовують типи пояснювального дискурсу, які належать різним науковим напрямкам та традиціям. Саме тому використання соціологами концепту “суспільство споживання” і похідного від нього поняття “консьюмеризм” потребує більш детального пояснення.

По-перше, в суто ідеологічному вимірі консьюмеризм — це глобальна ідеологія пропаганди споживацького способу та стилю життя. Саме тому деякі вчені схильні розглядати поняття “консьюмеризм” і “глобалізація” в синонімічному значенні. Так, у праці “Споживацьке життя” [4] З. Бауман визначає консьюмеризм як глобальну ідеологію *consuming life*, яка націлена на виправдання споживацького стилю життя та масової споживчої поведінки. Вчений, зокрема, зазначає, що найбільш виразною рисою суспільства споживання “є перетворення людей як покупців на товари” [Там само, с. 14].

По-друге, доцільно підкреслити, що питання ідентифікації феноменальних рис консьюмеризму

у багатьох аспектах залишається нез’ясованим. Однак у суто прагматичній площині, яка пов’язана з процесами соціального відтворення (репродукції) консьюмеризму, як соціального явища, є доволі очевидною та обставина, що важливими концептуальними засадами розуміння сутності консьюмеризму є два компоненти: 1) модель надмірного споживання (*over-consumption model*); 2) маніпулятивний вплив реклами.

По-третє, слід також підкреслити, що вивчення причин глобального поширення моделі надмірного споживання знаходиться на початковому етапі. Таку ситуацію можна загалом пояснити тим, що спеціалізовані наукові дослідження онтологічної специфіки споживання в аспекті ідентифікації моделей споживання у західній соціології розпочалися лише наприкінці ХХ ст. Саме тому поза увагою вчених залишилось питання історичної генези та розвитку архетипу надмірного споживання та його новітнього прояву, яким є феномен консьюмеризму. Вочевидь, що виходячи із власних дисциплінарних координат бачення специфіки економічних засад суспільного життя, вчені-соціологи формують свій концептуальний образ консьюмеризму як об’єкта наукового дослідження.

У фундаментальній праці Робіна Коена та Пола Кеннеді “Глобальна соціологія” консьюмеризм визначається як феноменальний вираз значень (*meanings*) та цінностей вестернізованого способу життя, до яких виявляє прихильність більша частина глобалізованого світу. “Ці значення пов’язані з широким спектром культурних переконань, цінно-

стей та орієнтацій, які ми поділяємо з іншим людьми” [8, с. 12].

Онтологічною основою консьюмеризму є глобальна споживча культура, яка, на думку Р. Коена та П. Кеннеді, формує два сценарії глобального розвитку консьюмеризму — песимістичний (перспектива перетворення людей як покупців на слухняних та пасивних придурків (dopes) [8, с. 318–321] та оптимістичний — перспектива утвердження споживачів як романтичних креативних героїв [Там само, с. 322–325].

Зазначимо, що таку саму позицію, на наш погляд, поділяє і Грант Мак-Крекен, який у монографії “Культура та споживання” доводить важливість вивчення процесу культурної детермінації феномену консьюмеризму та його культурних суперечностей, підкреслюючи, що це явище є не лише економічним процесом, а таким, що відображує культурні якості людей як споживачів — їх навички та вміння оцінювати реальні функціональні властивості виробленого товару як предмета споживання, можливості його купівлі та ефективного використання, як предмета матеріальної культури. Саме тому консьюмеризм — це не лише економічний феномен, а й “культурний процес споживання, завдяки якому товари та послуги створюються, купуються та використовуються” [9, с. 1].

Стівен Майлз у праці “Консьюмеризм як спосіб життя” також вказує на культурну основу консьюмеризму. Він доводить, що консьюмеризм — це культурне явище, яке відображує сенситивну (почуттєву) основу культури суспільства споживання та способу життя людей у пев-

ному суспільстві. “Сутність сучасного консьюмеризму полягає у його особливому відчутті. Парадокс консьюмеризму у тому, що він породжує відчуття зростання індивідуальної свободи через застосування економічних засобів заради утвердження демонстративної екстравагантної поведінки” [10, с. 32].

Звісно, якщо взяти до уваги і зосередити аналіз на сенситивній основі культури консьюмеризму, як це робить Майлз, то неважко дійти до висновку драматургічного характеру, оскільки консьюмеризм буде розглядатись як суспільне явище, що породжує соціальні конфлікти та різні форми соціальної напруженості, оскільки економіка суспільства глобального капіталізму неможлива без культури консьюмеризму, що формує ненаситного споживача, схильного до актуалізації поведінкових стратегій надмірного споживання.

Проте важливо враховувати і креативні можливості консьюмеризму. Зазначимо, що у працях Дона Слейтера [11], Пітера Стінза [12], Матью Хілтона [13] наводяться аргументи стосовно важливості дослідження консьюмеризму, як раціонально організованого соціального руху, спрямованого на захист інтересів споживачів. Так, у праці “Культура і сучасність” Д. Слейтер наголошує, що консьюмеризм як ознака постмодерного суспільства, виникає як культурний процес цивілізованого захисту споживачів від реального та можливого обману покупців [11, с. 126–134]. П. Стінз у праці “Консьюмеризм у світовій історії: глобальна трансформація бажання” вказує, що креативний консьюме-

рим “прагне пом’якшити соціальне розшарування споживачів на “багатих” та “бідних” [12, с. 11].

На наш погляд, підсумкове визначення сутності креативного консьюмеризму дає М. Хілтон у праці “Консьюмеризм в Британії ХХ сторіччя: дослідження історичного руху”: “Консьюмеризм — це соціальний рух, що є частиною суспільства споживання, у якому активна роль належить споживачам” [13, с. 5].

Вочевидь, що примітною обставиною такого визначення є акцент дослідника на атрибутивність зв’язку консьюмеризму як соціального явища та соціального руху споживачів як членів суспільства споживання. Однак таке визначення, наш погляд, є однобічним, оскільки воно вказує лише на одну із пізнавальних стратегій вивчення консьюмеризму як соціального явища.

Як показує проведений нами аналіз, соціологи здійснюють концептуальні інтерпретації феномену консьюмеризму по трьом парадигмальним напрямкам:

1) консьюмеризм — це атрибутивне явище, яке сприяє відтворенню життєдіяльності суспільства споживання як новітнього етапу розвитку глобального капіталізму;

2) консьюмеризм — це спосіб та специфічний стиль життя, який відзначається наявністю певних соціальних суперечностей, що пов’язані з інтенсифікацією стимулювання надмірного споживання та ризиками дегуманізації суспільного життя;

3) консьюмеризм — це соціальний рух, який спрямований на захист споживачів від реального та мож-

ливого обману покупців в умовах зростаючої конкуренції між виробниками товарів та послуг, та в умовах стихійного розвитку глобальної капіталістичної економіки.

Зазначимо, що неоднозначна відповідь дається соціологами на важливе питання: “Чи дійсно консьюмеризм сприяє (як прагне довести П. Стінз) пом’якшенню соціальних нерівностей?”.

Вочевидь, слід підтримати точки зору вже зазначених нами праць З. Баумана, Б. Латура та Дж Уррі, які дають негативну відповідь на це питання, вказуючи, що консьюмеризм є стимулом формування та утвердження “нової соціальної стратифікації” на основі розширення доступу до “глобальної мобільності”. Слід погодитись з думкою дослідників, що сучасні форми соціальних нерівностей між багатими та бідними лише на перший погляд стають менш помітними, завдяки зростаючому рекламному впливу, який створює ілюзії доступності для усіх і кожного до багатств сучасного світу.

Як новітній вияв архетипу надмірного споживання консьюмеризм є виразом радикальної якісної зміни структури та форми процесу споживання. Він стає не стільки використанням споживчої вартості товару, скільки використанням символів, які примушують споживача постійно міняти товари, які ще не втратили своєї споживчої цінності, на нові товарні групи. Саме тому найважливішим технологічним засобом здійснення такого примусу є реклама, що у масовій свідомості сьогодні виступає як заміник знань, моралі та ідеології. Таким чином, сучасна

реклама є функціонально спрямованою на забезпечення стабільного відтворення архетипу надмірного споживання і самого споживацького стилю життя.

Аналіз суперечностей новітніх практик такого відтворення засвідчує про ризики актуалізації певних типових соціальних конфліктів та форм соціальної напруженості внаслідок:

- реальної неможливості організації масового споживання престижних товарів та послуг;
- зростання фінансового боргу різних категорій споживачів перед банками та іншими кредитними організаціями;
- репресивних дій колекторів та судових виконавців з метою повернення боргів;
- посилення маніпулятивного впливу реклами шляхом використання технологічних можливостей сучасних ЗМІ та глобальних комп'ютерних мереж.

Висновки

1. Сьогодні одним із пріоритетних напрямів розвитку соціологічної науки та важливим дослідницьким завданням є створення ефективних управлінських технологій, спрямованих на посилення регулятивних можливостей соціальних інститутів у сфері споживання. Наукове дослідження вченими процесів поляризації соціальної структури різних суспільств традиційно пов'язувалось з дослідженнями практик життєдіяльності елітних соціальних груп. Активне введення в науковий обіг таких понять, як “суспільство споживання”, “консьюмеризм” загалом засвідчило про феномен гло-

бального онтологічного поширення та утвердження архетипу надмірного споживання як транскультурної моделі споживання, яка традиційно сприймалась вченими як джерело соціальних конфліктів та соціальної напруженості.

2. Залучення у науковий обіг поняття “суспільство споживання” відзначається його аморфним використанням соціологами у якості соціологічної метафори. Саме це є причиною неоднозначного тлумачення та відсутності чіткого визначення основних онтологічних ознак цього поняття. Водночас переважна більшість соціологів схильна вважати, що найважливішим атрибутивним і наочним виявом суспільства споживання є консьюмеризм. Процес глобального відтворення (репродукції) консьюмеризму як соціального явища обумовлює: 1) модель надмірного споживання (over-consumption model); 2) маніпулятивний вплив реклами.

3. У новітній західній соціології феномен консьюмеризму інтерпретується соціологами у трьох концептуальних вимірах: 1) консьюмеризм — це атрибутивне явище, яке сприяє відтворенню життєдіяльності суспільства споживання як новітнього етапу розвитку глобального капіталізму; 2) консьюмеризм — це соціальний рух, який спрямований на захист споживачів від реального та можливого обману покупців в умовах зростаючої конкуренції між виробниками товарів і послуг та в умовах стихійного розвитку глобальної капіталістичної економіки; 3) консьюмеризм — це спосіб та специфічний стиль життя, який визна-

чається наявністю певних соціальних конфліктів та форм соціальної напруженості, що пов'язані з інтенсифікацією процесу глобального відтворення архетипу надмірного споживання та ризиками дегуманізації суспільного життя.

4. Перспективним для подальшої наукової розробки є розуміння консьюмеризму як специфічної ідеології споживання. У такій концептуальній перспективі консьюмеризм — це новітня ідеологія універсальної цінності моделі надмірного споживання, яка набуває масового поширення через зростаючий маніпулятивний глобальний та регіональний вплив технологій реклами. Процес глобального поширення архетипу надмірного споживання є закономірним наслідком модернізації капіталізму як світової системи. Атрибутивним компонентом цього процесу є тенденція посилення віртуалізації суспільного життя, розвиток якої призводить до посилення маніпулятивного впливу реклами як джерела соціальних конфліктів та соціальної напруженості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Dahl R. A.* Democracy and its critics / Robert Dahl. — New Haven and London: Yale univ. press, 1989. — 397 p.

2. *Shapiro I.* Political criticism / I. Shapiro. — Bercley: Univ. of California press, 1990. — 338 p.
3. *Tilly Ch.* Democracy / Ch. Tilly. — Cambrige (Mass): Cambrige univ. press, 2007. — 248 p.
4. *Bauman Z.* Consuming Life / Z. Bauman. — Cambige: Polity press, 2007. — 160 p.
5. *Baudrillard J.* The Consumer Society: Mythes and Structures. — London: SAGE, 1998. — 230 p.
6. *Latour B.* Reassembling the Social. An Introduction to Actor — Network — Theory / B. Latour. — Oxford: Oxford univ. press, 2005. — 266 p.
7. *Urry J.* Sociology beyond societies. Mobilities for the twenty first century / J. Urry. — London; NY.: Routledge. 2000. — 255 p.
8. *Cohen R., Kennedy P.* Global Sociology. — 2-nd ed. / R. Cohen, P. Kennedy. — N.Y.: Macmillan, 2007. — 584 p.
9. *McCracken G. D.* Cuilture and Consumption / G. D. McCracken. — Bloomington: Indiana univ. press, 1990. — 174 p.
10. *Miles S.* Consumerism as a Way of Life / S. Miles. — L.: Sage, 2006. — 174 p.
11. *Slater D.* Culture and Modernity / D. Slater. — NY: Viley, 1997. — 230 p.
12. *Steans P.* Consumerism in World History: The Global Transformations of Desire. — 2nd ed. / P. Steans. — L.: Routledge 2001. — 147 p.
13. *Hilton M.* Consumerism in Twentieth Century Britain: the search for historical movement / M. Hilton. — Cambrige: Cambrige univ. press, 2003. — 382 p.

УДК: 035: 659.3/4:32.019.5

Лашкіна Марія Григорівна,

психолог-конфліктолог, кандидат наук державного управління, помічник-консультант народного депутата України, Верховна Рада України, вул. Грушевського, 5, м. Київ, 01005, тел.: (050) 397 22 912, e-mail: maria.lashkina@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8331-1853

Лашкина Мария Григорьевна,

психолог-конфликтолог, кандидат наук государственного управления, помощник-консультант народного депутата Украины, Верховная Рада Украины, ул. Грушевского, 5, 01005, тел.: (050) 397 22 912, e-mail: maria.lashkina@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8331-1853

Lashkina Mariia Hryhoriivna,

psychologist-conflictologist, PhD in Public Administration, Assistant-consultant of

People Deputy of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Hrushevs'koho str. 5, Kyiv, 01005, tel.: (050) 397 22 912, e-mail: maria.lashkina@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8331-1853

КОМУНІКАТИВНА СКЛАДОВА КОНФЛІКТУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ЗАРОДЖЕННЯ АРХЕТИПУ САМОСТІ (Das Selbst)

Анотація. У статті розглядається комунікативна складова конфлікту в сучасному світі, її важливість та актуальність для сучасного державного управління в світі та Україні, зокрема. Автор вважає комунікацію в сучасному прозорому та відкритому світі як основну складову для врегулювання конфліктів, впливову особливість для формування важливої архетипної структури особистості — “самості” (das Selbst). Автор визначає конфлікт як постійну складову людського життя і можливість для розвитку та існування в різноманітності. Комунікація вбачається основною складовою формування толерантності, емпатії та розуміння людей інших культур, традицій, думок, різних ідеологій, цінностей та характерів. Міждисциплінарний підхід з використанням архетипної методології дає змогу автору статті зробити висновок, що найважливіший структурний образ психіки “самість” (das Selbst) активується й розвивається під впливом комунікації, що дає надію

на дорослішання людства та на можливість знаходження нових механізмів врегулювання конфліктів через пізнання культурної та особистісної різноманітності.

Ключові слова: комунікація, конфлікт, архетип “самість” (das Selbst), публічний простір, відкритість, емпатія, толерантність.

КОММУНИКАТИВНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ КОНФЛИКТА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ЗАРОЖДЕНИЕ АРХЕТИПА САМОСТИ (Das Selbst)

Аннотация. В статье рассматривается коммуникативная составляющая конфликта в современном мире, ее важность и актуальность для современного государственного управления в мире и Украине, в частности. Автор считает коммуникацию в современном прозрачном и открытом мире как основную составляющую для урегулирования конфликтов, влиятельную особенность для формирования важной архетипной структуры личности — “самости” (das Selbst). Определяет конфликт как постоянную составляющую человеческой жизни и возможность для развития и существования в разнообразии. Коммуникация представляется основной составляющей формирования толерантности, эмпатии и понимания людей других культур, традиций, мнений, различных идеологий, ценностей и характеров. Междисциплинарный подход с использованием архетипной методологии дает возможность автору статьи сделать вывод, что важнейший структурный образ психики “самость” (das Selbst) активизируется и развивается под влиянием коммуникации, дает надежду на взросления человечества и возможность нахождения новых механизмов урегулирования конфликтов через познание культурного и личностного разнообразия.

Ключевые слова: коммуникация, конфликт, архетип “самость” (das Selbst), публичное пространство, открытость, эмпатия, толерантность.

COMMUNICATIVE COMPONENT OF CONFLICT IN THE MODERN WORLD: THE BIRTH OF THE ARCHETYPE OF THE SELFNESS (Das Selbst)

Abstract. The article is analysing communication component of the conflict in the modern world. This topic is very important and relevant for modern public administration in the world and Ukraine. The author believes communication in today's transparent and open world as the main component for conflict resolution, influential feature that is important for the formation of individual archetypal patterns of “selfness” (das Selbst). The author defines the conflict as a permanent part of human life and the opportunity for development and existence in diversity. The communication has seen as major component of tolerance, empathy and understanding people of other cultures, traditions, opinions, different ideologies, values and characters. Interdisciplinary approach for relief archetypal methodology helps author of the article to conclude that the most important structural mental image of “selfness” (das Selbst) is activated and developed under the influence of

communication that gives the hope for humankind growing up, and the possibility of finding new tools for resolving conflicts through cognition of cultural and personal diversity.

Keywords: communication, conflict, archetype “selfness” (das Selbst), public space, openness, empathy, tolerance.

Постановка проблеми. Темою конфліктності пронизаний весь реальний, уявний й інформаційний простори. Конвергентність й інтерактивність допомагають у розповсюдженні й вірусному витоку інформаційного матеріалу щодо різних конфліктів, проблем, терористичних актів, війн. Тому постановка питання є вельми актуальною, але, водночас, їй важко надавати нового й ексклюзивного науково-теоретичного обґрунтування, а тільки фактологічного інформаційного звучання. Основа конфліктного протистояння закладена в самій природі існування біологічних видів на планеті, зокрема людини, як найбільш розвиненої істоти з точки зору інтелектуального та когнітивного наповнення. Для України тематика конфліктів, конфліктності, протистояння, різноплановості людської природи є вельми актуально, тому що вона відстоює свою незалежність й знаходиться у стані відкритого військового конфлікту з найближчим територіальним сусідом — Російською Федерацією. Протистояння, яке спровокувало прискорене формування чіткого національного характеру, виокремлення архетипних, ціннісних відмінностей. Водночас, це відбувається у відкритому комунікативному просторі, що прискорює виток й розпов-

сюдження правдивої й неправдивої інформації, світ став менш реальним, але більш комунікативним. Комунікація, якщо вона конгруентна у відкритому просторі, виконує важливу функцію в процесі врегулювання конфліктів, пошуку компромісів та переходу до співробітництва, дає змогу людині вирішити будь-які проблеми й врегулювати протиріччя. Вона лежить в основі людяності, чиннику, що перетворює звичайну біологічну істоту на людину розумну, формує людську “самість” (від нім. — das Selbst, як її визначив К. Юнг). Тому постановка питання у такий спосіб здається нам логічною й актуальною в рамках архетипної методології й практики сучасного конфліктного часу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для усвідомлення поставленої проблеми автором використовувалися напрацювання К. Г. Юнга та його послідовників, зокрема Марії-Луїзи фон Франц, з проблем розробки та пояснення архетипів, структури психіки, виокремлення психічного і матеріального. Спеціалістів з практичної комунікації та врегулюванню конфліктів Гарвардської школи права Хелени Корнеліус і Шошани Фейр. Автора моделі комунікації, побудованої на теорії аутопоезиса (autopoiesis) Ніколаса Лума-

на, комунікативної теорії “обличчя” в переговорах Стели Тінг-Тумі. Напрацюваннях таких українських науковців та представників Української школи архетипіки, як Е. Афонін, А. Бандурко, Є. Головаха, О. Донченко, В. Іванов, В. Карпенко, А. Мартінова, О. Суший та ін.

Мета статті полягає у теоретичному погляді на комунікативну складову конфлікту як зародження архетипу “самості” для індивідуального, і формування раціонального та дорослого для суспільного. Розкрити особливості “самості” (*das Selbst*) як складової структури психіки, її особливості для розвитку суспільства в умовах постмодерної турбулентності та змінності. Довести важливість комунікації у розвитку суспільної та індивідуальної “самості” для створення рівноваги в соцієтальному. Для реалізації цієї мети маємо розглянути сутність дефініцій: конфлікт, комунікація, “самість” (*das Selbst*). Проаналізувати їх сучасне наповнення та переконатися, що постановка проблеми в запропонованій трактовці має наукове обґрунтування.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ людського життя стає всі більш хаотичним, непередбачуваним та конфліктним. І цей стан притаманний багатьом державам, зокрема й Україні, яка прагне активних реформ. Конфліктність суспільно-політичного простору набула вже таких масштабів, що деякі науковці, які аналізують суспільний стан, втратили віру у можливість досягнути стабільності.

Характерною ознакою конфлікту, як суспільно-психологічного явища, є його дуальність, що закладена в

сутності поняття з точки зору наслідків. А наслідки можуть бути як позитивні, так і негативні для всіх сторін учасників конфлікту. І ця характеристика, як ніколи, осучаснена й суттєво відображена у суперечливому, багатовимірному, різнобарвному й неоднозначному світі інформаційної доби, куди ми з вами всі потрапили. Треба зауважити, що сьогодні конфлікти зайняли своє звичайне, притаманне їм, з точки зору розвитку й просування вперед, місце у буденному житті. Їх багато, вони різні за змістом, тематикою, внутрішнім і зовнішнім наповнення, елементами впливу та методами вирішення, але вони є, і це означає, що ми знаходимося у самому епіцентрі життя. “Сумна істина полягає в тому, що реальне життя наповнено неблаганно діючими протилежностями: день змінюється ніччю, народження — смертю, щастя — горем, а добро — злом. І ми не можемо бути впевненими у перемозі одного над другим — в тому, що добро перемаже зло, а радість перевершить біль. Життя — це поле бою. Так завжди було й буде, а якщо ні — то життя завершиться”, — писав К. Юнг в останній своїй праці “К питанню про підсвідомість” [16, с. 83]. Це основа життя, протиріччя, боротьби, конкуренції, що закладено природою як в середині самої людини, так і у зовнішніх обставинах. Тому ми можемо стверджувати, що конфлікт — це природне явище й нічого надзвичайного в конфліктності суспільства немає, інше питання — його напруження та масштаби руйнування соцієтального простору. Вільгельм Райх, німецький психолог, аналізуючи витоки фашизму у своїй праці

“Психологія мас і фашизму” писав, що “в тваринному світі не існує війн в межах одного виду, а війна з себе подібними, як садизм, є надбанням “цивілізованої людини” [12, с. 322]. Як показує історія, людство набуло шаленого досвіду у руйнуванні життя іншого та страті себе подібних. В основі конфліктів, на думку Райха, завжди лежать страх, ідеологія і неадекватність соціально-економічного пояснення. Щоб врегулювати розбіжності та знайти спільні точки дотику в різному, треба вивчати “характерологічні структури” народів [Там само, с. 46].

Спеціалісти з медіації та конфліктології виділяють загальні “сигнали” конфліктів, які допоможуть розпізнати його завчасно, та не допустити гарячої фази: психологічний дискомфорт, емоційна напруженість, непорозуміння, що ґрунтується на закладених у підсвідомому архетипах та стереотипах, культурних розбіжностях та традиціях, остання фаза — криза [14, с. 36]. Але щоб зрозуміти природу суспільних конфліктів та війн, у деяких випадках треба прислухатися до порад Райха та вивчати характер суспільств.

Методологія архетипіки дає змогу нам аналізувати суспільно-політичні явища з урахуванням зовнішніх і внутрішніх складових особистісної й суспільної психіки, тобто характер народів та націй, традиції й культурну різницю, що закладені в архетипах. Вплив психічного на суспільно-політичні процеси завжди був значним. Втрачаючи сенс життя від його насиченості та напруги, не розуміючи, що відбувається, людина шукала шляхи у різних ідеологі-

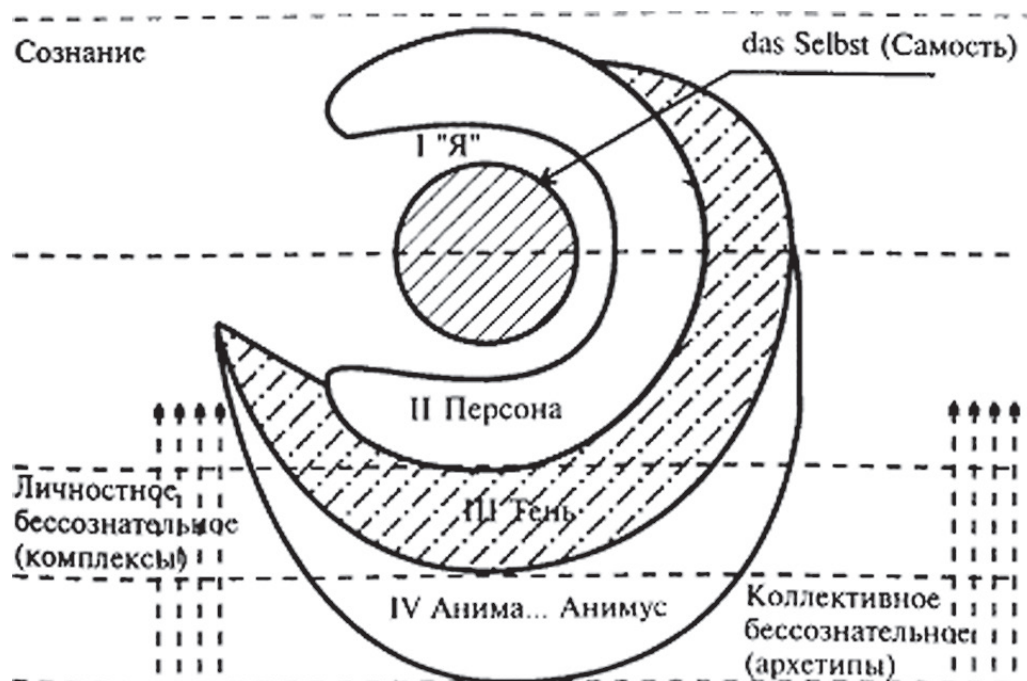
ях та світозаперечуючих ідеях [16, с. 83]. Сьогодні підтвердження юнгіанської тези можемо спостерігати у широко розповсюдженому попиті на шаманів, гадалок, екстрасенсів та інших шарлатанських забав, що замінюють людині сувору правду життя. Інформаційний простір активно цьому допомагає, транслюючи замість наукових знань, пошукові напрацювання різного роду екстрасенсів, див, явищ тощо. Також це відображають дослідження соціологів, які вимірюють рівень довіри до соціальних інститутів в Україні, та вивчають питання толерантності до аморальної поведінки. І ці дослідження свідчать про непослідовність та певні протиріччя у реалізації бажань й суспільних запитів. З одного боку, дослідження вказують на прагнення людей сильної влади і порядку, а з іншого — люди не хочуть підпорядковуватися правилам, зокрема, сплачувати чесно податки та виконувати закони, не поважають владу, не довіряють чиновникам. Найвищий рівень довіри серед соціальних інституцій в Україні має церква (56,7 %), волонтери (53,5 %), збройні сили України (53,1 %). Найменше довірою користуються органи державної влади, які проводять реформи та змінюють систему взаємовідносин у суспільстві [4]. Це відображає й неадекватне відношення до влади, що з одного боку, є архетиповим для українського суспільства, а з іншого — придбаним за часи незалежності через повільність реформування та аморальність політики. Феномен, що полягає у певному роздвоєнні відношення до моралі щодо себе та політиків, констатує в своїх дослідженнях

український соціолог Євген Головаха, він назвав його феноменом “аморальної більшості” [3]. На нашу думку, такі знання про себе українського суспільства є зустріччю з “тінню”, своїм неусвідомленим архетипом, що є важливим для формування “самості”.

Структура особистості, за Юнгом, включає в себе свідоме, несвідоме та колективне несвідоме. Колективне несвідоме наповнене пам'яттю пращурів, традиціями, обрядами, спадком всього людства, що відображається в індивідуальному архетипі кожної людини. Свідомість — “персона” і “его”, ролі, що насичені символами, міфами, персональними і суспільними обов'язками та думки, емоції, ідеї, що її наповнюють. Архетип “тіні”, як його визначав Юнг, є підсвідомою прихованою сутністю, з якою іноді важко й не дуже приємно зустрічатися. Усвідомлення й розу-

міння себе з усіма своїми відкритими та прихованими перевагами та вадами і є важкий шлях до розвитку “самості”.

Індивідуальне несвідоме відображене на рисунку. Ми бачимо, що архетип “самість” є центром індивідуального несвідомого, розвиток цього архетипу для людини є дуже важливим, це означає досягнення внутрішньої гармонії, благості. Він об'єднує в себе всі архетипи, за визначення Юнга, архетип Самості — це “Бог в нас” усвідомлення себе, як всемогутньої істоти. У самості є всі протилежності життя: чоловіче — жіноче, добро — злість, розум — тупість, радість — туга, краса — юродство та ін. Він об'єднує свідоме й несвідоме, доводить його до цілісності й описує саму особистість. Це структурований образ психіки, гармонія, душевна рівновага і головна мета для цивілізованої людини. Становлення “самості” важкий

Структура особистості за К. Юнгом

(використовується з джерела: <https://sites.google.com/site/tohabiblio/the-team/analiticeskaa-teoria-unga/struktura-licnosti-po-ungu>)

і довгий процес, не кожна особистість доходить до її реалізації.

Усвідомлення різнобарвності, строкатості світу, суспільних відносин, їх відмінностей та існування різних ідей й думок, наближує нас до розвитку найважливого архетипу в собі. І новий інформаційний світ, що сформований швидкістю доставки та розповсюдження інформації, на нашу думку, сприяє формуванню цього важливого архетипу. Інформаційний простір разом із соціальними мережами показує все розмаїття життя й знайомить нас з раніше невідомими явищами та подіями.

Формування цього архетипу активно відбувається під впливом комунікативних технологій. Можемо стверджувати, що комунікація стає основним фактором становлення “самості”. У ній закладено розвиток, навчання, формування ідей, психічних станів тощо. Ми не можемо сьогодні говорити про розвиток особистості у відриві від накопиченого людством знання, символів, традицій, думок, ідей, ритуалів вербальних і невербальних комунікативних виявів, цінностей. А розвиток інформаційних технологій прискорив усі процеси формування особистості взагалі і частково притупив формування “самості”. Оскільки особистість формує соцієтальне, а соцієтальне формує особливість, цей взаємовпливовий процес відбувається постійно. Він також відображається і на архетипі “самість”, який з розвитком сам може породжувати “тіні”. Юнг метафорично порівнював цей архетип з метеликом, який має два стани — куколю й метелика, коли він розправляє крила. Але бути постійно з розправлени-

ми крилами неможливо, іноді треба закритися й побути наодинці.

Комунікація дає можливість через образи, мову, символи, знаки розуміти й пізнавати дійсність. Вона є прямим вектором впливу на розвиток “самості” — пізнання, усвідомлення себе. Ця теза дає можливість розуміння, чому так потрібне гуманітарне знання в галузі психології, філософії, політології, соціології, політичної аналітики тощо. Світ стає таким інформаційно насиченим, що людині все важче розібратися в суті подій та витоках інформації. Щоб пізнати себе, стає важливим філософське знання, яке виходить на перший план.

Разом з віддиференціюванням та усвідомленням себе як суспільство, що використовує знаки для комунікації, виникає проблема омани й неправди, “ненавмисного і навмисного зловживання знаками”. Це означає, що іноді комунікація заходить у глухий кут, формуючи помилкові знання й мислення, але суспільство завжди більше заохочує моральні речі, такі як відвертість та правдивість й у процесі комунікації покладається на довіру [9, с. 43].

Постнекласичний підхід у комунікативістиці визначає деякі моделі комунікації, які є актуальні в світі соціальних мереж та глобальних комунікацій. Цей підхід визначається моделлю німецького філософа Нікола Лумана, який стверджував, що комунікація є продуктом системи, а тому має взаємозалежні зв'язки і є суб'єктно-суб'єктною, а суспільство по суті є мережею комунікацій, де кожен має значення зі своїми думками, ідеями та цінностями. Тому людина, будучи обмеженою за своїми спро-

можностями та часом існування, потребує спрощення цієї множинності. В основі спрощень лежать три системи — соціальна, психічна та органічна (біологічна), які за своєю структурою є універсальними і здатними упорядковувати світ як структурно-єдиний, придатний для типового опанування людиною. Фактично, модель Лумана передбачила сучасний світ, де вистачає місця для багатьох картин світу, образів та емоцій. Кожне інформаційне повідомлення не є одностороннім, воно відкриває та закриває систему і потребує розуміння. Таким чином, система через отримання комунікативних повідомлень здатна до відновлення, будується на принципах самореферентності й аутопоезиса (термін, запропонований Н. Луманом, запозичений з біології від грец. ауто — сам, поезис — створення, виробництво) [7, с. 108–115].

Теорія аутопоетичної комунікації Н. Лумана та розвиток інформаційних технологій, соціальних мереж, накопичення великих масивів інформації наштовхнула нас на виявлення нового комунікативного феномену, який сформує нові правила взаємовідносин і створить умови для пошуку кращих форм взаємодії в комунікативному просторі, що знизить конфліктність і створить умови для широкого діалогу. Ми констатуємо виникнення феномену нових соціальних відносин у комунікаційному процесі. Автор визначає його, як *конвергентна інтерактивна комунікація* — різновид необмеженого в часі й просторі багатостороннього інформаційного взаємообміну, в якому відбувається зближення або злиття функцій, каналів засобів,

форм та типів відносин між учасниками комунікації. Цей феномен стає новим різновидом комунікації в публічному просторі, створює більше можливостей для різних контактів та впливів, комунікативних трансакцій, за допомогою яких людство може вирішувати спільні проблеми. Фактори, що впливають на його розвиток, — це: 1) доступність технологій, простота розповсюдження інформації; 2) можливість трансляції подій у реальному часі; 3) мобільність учасників комунікації, можливість передачі та отримання повідомлень у реальному часі звідусіль та повсюдно; 4) миттєве та лавиноподібне (вірусне) розповсюдження будь-якої інформації; 5) легкість пошуку та доступу до інформації (багатоканалність та багатоформатність); 6) інтерактивність — задіяність різних каналів комунікації, їх функціонування в реальному часі; 7) пряма участь у комунікації з владою, відсутність посередників; 8) спрощення доступу до послуг, що надають державні установи; 9) зникнення приватності. Особливостями та основними правилами конвергентної та інтерактивної комунікації для сучасного державного управління можна визначити: чесність, змістовну наповненість контенту, системність, проактивність, толерантність, зрозумілість [11, с. 312]. Звісно, у цього явища є й зворотна сторона процесу, яка сьогодні активно втручається в наше життя — це фейкові новини, інформаційні війни, розповсюдження недостовірної інформації, викривлення реально світу. Можемо списати це також на проблеми зростання й дорослішання в нових

умовах четвертої технологічної революції.

Ще одна важлива теорія комунікації, що впливає на формування безконфліктного середовища та актуалізується в сучасному світі для України, — це теорія “обличчя” (An Update Face-Negotiation Theory) професора комунікації Каліфорнійського державного університету Фуллертон Стелі Тінг-Тумі. Вона вважає, що люди під час спілкування, які мають різні культурні та ціннісні походження, завжди ведуть мову про обличчя (англ. — face). Цей термін є метафорою для нашого суспільного образу свого “Я” — того, як ми хочемо, щоб нас бачили чи приймали інші. Роботою по збереженню обличчя називають “конкретні вербальні та невербальні повідомлення, які допомагають зберегти або поновити свою репутацію та зберегти репутацію іншого чужого” [15, с. 558–559]. Ідентичність людини завжди можна поставити під сумнів, що призводить до невпевненості, душевних та психічних розладів, робить народи та нації уразливими. У різних культурах теорію збереження репутації трактують по-різному, виходячи зі своїх культурних, ціннісних, характерологічних та архетипних наповнень. Але ця теорія дає можливість розширити свідомість людей до розуміння протилежності, формування толерантного відношення до іншого, чужого, що стає можливим тільки з розширення своєї особистої Я-концепції, розуміння і повного вивчення себе як особистості.

Сформована структурна “самість” відрізняється визначеністю та неповторністю, вона не буде вико-

ристовувати інших для досягнення своєї мети, не стане руйнувати чуже життя, розв’язувати війни в такому крихкому сучасному світі, їй це не потрібно. “Самість” — це фактично незалежна Я-ідентичність, наповненість, впевненість, розвиток, актуалізація свого внутрішнього світу та його збалансування з оточуючим середовищем. Вона є фактично і початком нашого життя, і його кінцем, що залежить тільки від нас самих. У цьому контексті регулюючими факторами є формування нової особистості з високим рівнем моральних цінностей, емоційного інтелекту, що включає в себе толерантність та емпатію.

Сучасний світ дає можливість для такого розвитку завдяки інформаційним технологіям, що стають все більш розповсюдженими. Для України військовий конфлікт з РФ має неоднозначні наслідки, з одного боку, країна втрачає своїх найкращих людей, а з іншого — це стало проривом до ідентифікації усвідомлення самої себе, своєї культурної та різнобарвної ідентичності, формування нової патріотичної свідомості. Розуміння свого значення в природі й світі, що стало об’єднуючою силою для суспільства. Будь-яка об’єднуюча сила соціума — це “епіцентр цілісності та умови реального існування колективної психіки, загального духу, живої колективної душі”, як стверджує О. Донченко [5, с. 300].

Водночас відсутність чітких, зрозумілих пояснень дій владної управлінської системи призводить до непорозумінь та зниження довіри, що не дає сформуватися колективній психіці в моральному просуванні до

“самості”. Стримує розвиток духу суспільства, його цілісності.

Висновки. Безумовно, у такому короткому огляді неможливо висвітлити всі тенденції щодо формування “самості”, як основного духовного надбання для України, що відбувається під впливом збільшення інформації про себе, свої проблеми, вади й досягнення, розвитку комунікацій, що рано чи пізно змінить ставлення до конфлікту та буде сприяти його вирішенню. Формування відкритого суспільного дискурсу, який відображений новим феноменом соціальних відносин конвергентної інтерактивної комунікації, стане основою для формування нової моральної комунікативної практики, побудованої на правдивості, розумінні іншого, толерантності та емпатії. Поле для подальших наукових досліджень широким розгалужене.

Водночас у рамках статті можемо зробити висновок, що суспільство розвивається нерівномірно й повільно. Чим більше є відкритою система суспільної взаємодії, чим більше вона має комунікативних зв'язків, різнобарвності й впливів, тим більшим стає міжкультурний багатосторонній простір, в якому для кожного працює модель “збереження обличчя”, розуміння та правдивості інформації.

Відображення — “тінь” — це політичний клас, якого ми обираємо, і поки ми не усвідомимо й не опрацюємо “тіньові” риси колективного характеру, а це: накопичення, жадібність, неправдивість, зайвий консьюмеризм, толерування проявам корупції, неповага до інших, нерівність, відсутність емпатії та співчуття до іншого, ми не

зможемо перейти на більш високий рівень розвитку суспільної психіки. Усвідомлення себе як нації здатної до зростання та впливу на зміни не тільки на своїй території, а й на сусідів по планеті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Афонін Е. А.* Результати моніторингу соціальних змін українського суспільства (1992–2012): контекст управління та освіти / Е. Афонін; тези доповіді на Міжн. наук.-практ. конф. “Управлінські компетенції викладача вищої школи”. — Київ, 2013.
2. *Афонин Э. А., Бандурка А. М., Мартынов А. Ю.* Великая коэволюция: глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ [Электронный ресурс.] / Э. А. Афонин, А. М. Бандурко, А. Ю. Мартынов; монография. — Киев: Парламентское изд-во, 2003. — 384 с. — (Открытая исследовательская концепция, вып. № 2). — Режим доступа: <http://library.sociology.kharkov.ua/books/afonin/coevol.pdf>
3. *Головаха Є.* Аморальна більшість обирає аморального лідера [Електронний ресурс] / Є. Головаха // ZBRUC — Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/18676>
4. *Довіра до соціальних інституцій* [Електронний ресурс] / Дослідження КМІС, лютий 2017 року — Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1>
5. *Донченко Е. А.* Фрактальная психология (Доглубинные основания индивидуальной и социальной жизни) / Е. А. Донченко. — Киев: Знання, 2005. — 323 с.
6. *Закономірності та особливості суспільно-трансформаційних процесів в Україні* [Електронний ресурс] /

- Е. А. Афонін, О. В. Суший, Л. М. Усаченко // Український соціум. — 2011. — № 4. — С. 7–30. — Режим доступу : http://www.ukr-socium.org.ua/stok/Aktual/Afonin_4_2011.pdf
7. *Іванов В.* Основні теорії масової комунікації і журналістики: навч. посіб. / В. Іванов / за наук. ред. В. В. Різуна. — Київ: Центр вільної преси, 2010. — 258 с.
8. *Карпенко В. Є.* Гуманістично-ноосферний підхід — стратегія розв'язання глобальних проблем [Електронний ресурс] / В. Карпенко. — Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11677.html>
9. *Луман Ніклас.* Реальність мас-медіа / Н. Луман / за ред. В. Іванова, М. Мінакова. — Київ: ЦВП, 2010. — 158 с.
10. *Марія-Луїза фон Франц.* Психе і матерія / М.-Л. фон Франц [пер. з англ. М. Бекарюков, Д. Шляпин, И. Ерзин]. — Москва: Клуб Касталія, 2013. — 324 с.
11. *Політологія:* навч. енцикл. сл. довід. для студ. ВНЗ I–IV рівнів акредитації / за наук. ред. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрін та ін.]. — Львів: Новий Світ — 2000, 2014. — 779 с.
12. *Райх В.* Психология масс и фашизма / В. Райх [пер. с нем. Ю. М. Донец]. — Санкт-Петербург; Москва: “Университетская кн.”, 1997. — 379 с.
13. *Суший О. В.* Психосоціальна культура державного управління: монографія / О. В. Суший; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — Київ: Світогляд, 2012. — 344 с.
14. *Корнелиус Х., Фэйр Ш.* Выиграть может каждый. Практическое руководство по конфликтологии для предпринимателей / Х. Корнелиус, Ш. Фэйр [пер с англ. АО Стрингер, 1992]. — Москва: АО Стрингер, 1992. — 116 с.
15. *Эм Гриффин.* Коммуникация: теории и практики / Э. Гриффин; пер. с англ. — Харьков: Гуманитарный Центр, Науменко А. А., 2015. — 668 с.
16. *Юнг Карл Густав.* Человек и его символы / К. Г. Юнг, М.-Л. фон Франц, Дж. Л. Хендерсон и др. [пер. с англ.]; под общ. ред. С. Н. Сидоренко. — Москва: Серебряные нити, 1997. — 368 с.

УДК: [101.3/124.5+159.9.16.2]:336.1

Ягі Махмуд Муса,

аспірант другого року навчання кафедри філософії, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, Україна, 61002, Харків, вул. Кирпичова, 6, тел.: (073) 494 08 46, e-mail: mahyaghi@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7433-2089

Яги Махмуд Муса,

аспирант второго года обучения кафедры философии, Национальный технический университет “Харьковский политехнический институт”, Украина, 61002, Харьков, ул. Кирпичева, 6, тел.: (073) 494 08 46, e-mail: mahyaghi@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7433-2089

YAHİ Mahmoud Musa,

graduate student of the second year of training of Department of Philosophy, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Ukraine, 61002, Kharkiv, Kyrpychova Str., 6, tel.: (073) 494 08 46, e-mail: mahyaghi@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7433-2089

Гарник Людмила Петрівна,

кандидат політичних наук, старший викладач кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, Україна, 61002, Харків, вул. Кирпичова, 6, тел.: (063) 443 68 24, e-mail: Milla.garnyk@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0983-9323

Гарник Людмила Петровна,

кандидат политических наук, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии управления социальными системами имени академика И. А. Зязюна, Национальный технический университет “Харьковский политехнический институт”, Украина, 61002, Харьков, ул. Кирпичева, 6, тел.: (063) 443 68 24, e-mail: Milla.garnyk@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0983-9323

Garnyk Lyudmila Petrivna,

PhD of political science, senior lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology of social systems management, National technical university “Kharkiv Polytech-

АРХЕТИПИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ЇХ ВИТОКИ У НАУКОВО-ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ БЛИЗЬКОСХІДНИХ КРАЇН

Анотація. Стаття репрезентує авторську спробу застосування архетипної парадигми у її класичній та сучасній інтерпретаціях для аналізу економічної поведінки маргіналів на тлі соціально-філософської думки близькосхідних країн. Також у рамках статті ми представляємо нашу ідею щодо реінтерпретації деяких європейських підходів та моделей архетипної парадигми відповідно до реалій ментального, культурно-релігійного та міжкультурного компонентів поведінки споживачів та ключових елементів конфліктної природи духовно-соціального модусу. Представлені у європейському соціально-філософському дискурсі найбільш популярні теорії, моделі та інструменти архетипного аналізу можна вжити для інтеркультурного порівняльного аналізу гомогенних та мультикультурних мусульманських спільнот у різних частинах Близького Сходу, проте для досягнення успіху у дослідженні та отримання реальних та об'єктивних результатів, ми пропонуємо використувати додатково інструменти коректної та еквівалентної інтерпретації для подолання розбіжностей між європейським та орієнтальним клерикальним та соціально-філософським дискурсами. Ісламська (або клерикальна) філософія, Аль-Калям, за своєю природою близька до християнської теології, а мусульманська (зазвичай маргінальна, базується на різних трактовках та інтерпретаціях локальних звичаїв та релігійних догм) філософія є більш наближеною до схизми та альтернативних інтерпретацій класичних чи сучасних неісламських ідей, теорій та концепцій. Таким чином, наша стаття є лише спробою проаналізувати й інтерпретувати сучасні європейські теорії, щоб запропонувати дієві інструменти для соціально-філософського аналізу економічної поведінки у близькосхідних країнах.

Ключові слова: економічна поведінка, близькосхідний етос, інтеркультурність, архетипи, адат та шаріат, конфліктна природа духовно-соціального модусу.

АРХЕТИПЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ И ИХ ИСТОЧНИКИ В НАУЧНО-ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ БЛИЖНЕВОСТОЧНЫХ СТРАН

Аннотация. Статья презентует авторскую попытку применения архетипной парадигмы в ее классической и современной интерпретациях для анали-

за экономического поведения маргиналов на фоне социально-философской мысли ближневосточных стран. Также в рамках статьи мы представляем нашу идею относительно реинтерпретации некоторых европейских подходов и моделей архетипной парадигмы относительно реальности ментального, культурно-религиозного и межкультурного компонентов поведения потребителей и ключевых элементов конфликтной природы духовно-социального модуса. Представленные в европейском социально-философском дискурсе наиболее популярные теории, модели и инструменты архетипного анализа можно использовать для сравнительного анализа гомогенных и мультикультурных мусульманских сообществ в разных частях Ближнего Востока, но для достижения успеха в исследовании и получения реальных и объективных результатов, мы предлагаем использовать дополнительно инструменты корректной и эквивалентной интерпретации для преодоления несоответствия между европейским и ориентальным клерикальным и социально-философским дискурсами. Исламская (или клерикальная) философия, Аль-Калям, по своей природе близка к христианской теологии, а мусульманская (обычно маргинальная базируется на разных трактовках и интерпретациях местных обычаев и религиозных догм) философия является наиболее приближенной к схизме и альтернативным интерпретациям классических или современных неисламских идей, теорий и концепций. Таким образом, наша статья является лишь попыткой проанализировать и интерпретировать современные европейские теории, чтобы предложить действенные инструменты для проведения социально-философского анализа экономического поведения в ближневосточных странах.

Ключевые слова: экономическое поведение, ближневосточный этос, интеркультурность, архетипы, адат и шариат, конфликтная природа духовно-социального модуса.

ARCHETYPES OF ECONOMIC BEHAVIOUR AND THEIR ORIGINS IN SCIENTIFIC-PHILOSOPHIC THOUGHT OF MIDDLE EASTERN COUNTRIES

Abstract. Article represents author's attempt of implementation archetypal paradigm in its classical and modern interpretations for analyzing economic behaviour of marginals in the field of scientific-philosophic thought of Middle Eastern countries. Also in the frameworks of the article we represent our idea of reinterpretation of some European approaches and models in the frameworks of archetypal paradigm according to economic objectives of mental, cultural-religious and intercultural components of consumer behaviour and key elements of spiritual-social modus conflicting nature. Represented in European social-philosophic discourse most popular theories, models and instruments of archetypes analysis can be implemented for intercultural research purpose for comparative analysis inside of homogenous and multicultural Muslim communities in the different parts of Middle East, but to gain success in research and for getting valid and objective results we propose to use additional instruments of correct and

equivalent interpretation for mediation between european and oriental clerical and marginal social-philosophic discourses. Islamic (or clerical) philosophy, Al-Kalam, by its nature is close to Christian theology, and Muslim (usually marginal) philosophy (based on different visions and interpretations of local customs and religious dogmas) is more close to schism and alternative interpretations of classical or modern non-Islamic ideas, theories and concepts. Thus, our article is just attempt to analyze and to interpret modern European theories to propose valid instruments for socio-philosophic analysis of economic behaviour in Middle Eastern countries.

Keywords: economic behaviour, Middle Eastern ethos, interculturality, archetypes, adat and Sharia, conflictive nature of spiritual-social modus.

Постановка проблеми. Згідно з традиційним науково-філософським європейським класичним уявленням про іслам та його історію, мусульманська культура зазвичай репрезентується як великий та уніфікований модус або рідше етос, який є балансом між маргінальною та сакральною сферами людського буття. Провідна роль шаріату (норм Божого закону) та домінування маргінальних цілей-мотивів у реальній поведінці та світосприйнятті людини, дають змогу мусульманській культурі зберігати цілісність зв'язку між маргінальним і духовно-етичним дискурсами у соціальній сфері. Згаданий дуалізм став підґрунтям для численних ідей та шляхів інтерпретації так званої “неісламської” філософської науки або “фалсафа”, яка репрезентує античну соціально-політичну думку як невід’ємну складову мусульманської культури, подібно до того, як пізніше у деяких мусульманських спільнотах була використана концепція “ісламізації знання” (реінтерпретація в ісламській риторичній традиції запозичених елементів соціальних інсти-

тутів чи норм, притаманних західній цивілізації), щоб стати модерними.

У цьому випадку науковий інтерес сфокусовано на вивчення масштабів впливу ісламу як стилю життя, світогляду та релігії на економічне життя та сучасну культуру у різних мусульманських спільнотах та країнах. Традиційно іслам у світі (не лише у мусульманських країнах Близького Сходу) визначає не тільки духовне життя вірян, а й їх економічну поведінку та соціальні комунікації (неотрайбалізм). У Корані так само як і у Сунні (зібранні достовірних нарисів з життя Пророка Мухаммада (С.А.С.), відомих ще як хадіси) та середньовічній мусульманській літературі ми можемо знайти багато матеріалу (глав або навіть книг), де були згадані племенні звичаї (адати) та маргінальні інтерпретації релігійних догм, які, зазвичай, регламентують економічне життя у різних мусульманських спільнотах. Згадані ключові елементи визначаються як соціально-економічна доктрина з її джерелами — Кораном та Сунною, — а також порядком їх імплементації до

практики економічної поведінки через норми шаріату.

Аналіз досліджень та публікацій. Класичні концепції, на яких ґрунтується сучасна архетипна парадигма, представлені у роботах Карла Юнга та його послідовників, а їх елементи — у релевантних теоріях Френсіса Фукуями, Елвіна Тоффлера, Джорджио Агамбена, Джуліана Реїса, Пітера Белохлавека, Джихада Мохаммада, Нур уль-Айн Іліаса та ін. Проте методологічну базу для нашого архетипного аналізу економічної поведінки у мусульманських близькосхідних країнах ми можемо запозичити у роботах Мішеля Маффесолі (зокрема елементи, пов'язані з реконструкцією етосу суспільства майбутнього та спробами передректи розвиток суспільства, враховуючи майбутні трансформації його ментально-соціального модусу у постмодерну добу) [11] та Едварда Ваді Саїда, який піддавав критиці так званий “орієнталізм”, як продукт уяви та фальшивого дискурсу репрезентації східних (зокрема близькосхідних та мусульманських) світоглядів, культури, науки, поведінки, життя суспільства, соціальних інститутів та правових норм, які були продуктом колоніальної гегемонії провідних європейських країн на територіях Близького Сходу та Північної Африки [7]. Ми також маємо додатково підкреслити такий важливий незмінний та суттєвий елемент (божественно-соціальний) мусульманського соціально-економічного поведінкового модусу, як трайбалізм та неотрайбалізм (Майкл Херб), або як його ще описують у політичному дискурсі — неопатрімоніалізм. Переосмислю-

ючи сучасність (Фазтур Рахман) та постмодерн (Мішель Маффесолі), як соціально-політичний феномен у дусі сучасної інтелектуальної традиції, ми можемо виявити, що, незважаючи на символічні границі між цивілізаціями та культурами, вони все ще стикаються та набувають інших форм під впливом глобалізації, антагоністичних їй процесів глокалізації та оновлення локальної та племінної ідентичності, які визначають її конфліктну природу [5].

Цілі дослідження. Наше дослідження зосереджується на аналізі та моделюванні оптимальних інструментів, беручи до уваги ідею архетипного аналізу, щоб визначити ключові елементи архетипів та співвідношення між племінно-традиційними, моральними, етичними та сакральними елементами у раціональних та формальних конструктах культури економічної поведінки у контексті формування та розвитку мусульманської маргінальної та клерикальної філософської думки. Предметом нашого дослідження є простір аспектів економічної поведінки у маргінальному (фалсафа) та клерикальному (аль-калям) філософських дискурсах через призму архетипної парадигми, яка залишається для більшості дослідників-орієнталістів новою та невивченою площиною у галузі міждисциплінарних прикладних соціально-філософських досліджень.

Гіпотеза статті базується на припущенні, що економічна поведінка у мусульманських країнах зазнає більшого впливу від місцевих звичаїв та рівня духовності, чим від ієрархії природних потреб людини (відповідно до теорії Майка Маслоу). Сьо-

годні мусульманські спільноти ми можемо зустріти у різних частинах світу (вони проживають у межах та за межами історичного ареалу мусульманської цивілізації), й водночас традиційні суспільства змінюють своє ставлення до сучасних форм банкінгу та підприємництва через зміну їх життєвих цінностей та пріоритетів, незважаючи на рівень їх релігійності. Тут ми маємо висунути друге припущення, що головні сучасні архетипи економічної поведінки базуються на місцевих звичаях (адат), які було інкорпоровано до основного релігійного закону (шаріат), а потім реінтерпретовано у традиціях п'яти Мазхабів (релігійно-правових шкіл).

Виклад основного тексту статті.

Дозвольте розпочати репрезентацію результатів нашого дослідження з метафори, наведеної Майклом Б. Вілкінсоном, що неможливо збудувати діючу мишоловку без наявності чіткого уявлення про природу миші [10, с. 212]. Так чи інакше, кожне міждисциплінарне дослідження, таке як інтеркультурне чи міжрелігійний аналіз, повинно мати правомірні інструменти, рангові шкали та семіотично рівні об'єкти для порівняння. Ось чому ми почнемо з пояснення різниці між Західною та Близькосхідною точками зору щодо соціокультурного простору та похідної від нього категорії — економічної поведінки — як об'єкта нашого філософського аналізу.

1. Символічний Схід:

між реальними елементами та ілюзорними припущеннями

Існує чимало безплідних спроб представити та інтерпретувати біль-

шість сакральних та формальних елементів східного етосу через призму європейського світогляду, який ґрунтується на християнських віруваннях та стереотипах щодо ставлення до представників неєвропейських націй чи їх релігій. Дійсно, з XVIII ст. у європейському філософському та соціокультурному дискурсах з'являється орієнталізм як численні успішні спроби реінтерпретувати через призму романтичної традиції весь отриманий досвід від короточасного знайомства з екзотичними елементами близькосхідної культури, такими як філософія, поезія, релігійна віра, звичаї, музика та мистецтво. Грубі помилки орієнталістів, зокрема в інтерпретації основних невід'ємних елементів близькосхідної структури суспільства, політичної та економічної поведінки, були розкритиковані у роботах Едварда Ваді Саїда та його послідовників. Таким чином, європейські дослідники символічно можуть бути поділені на два табори: 1) орієнталісти, які описують уявний Схід через неоколоніальну (євроцентричну) матрицю соціальних інститутів та процесів; 2) дослідники-практики, які прагнуть розкрити реальні та унікальні елементи інших культур, використовуючи дієві інструменти для їх польових досліджень. Проте у нашому випадку ми маємо підкреслити головні відмінні риси між західною та мусульманською філософськими матрицями. Перша відмінність криється у тому, що не існує жодної церкви чи соціального інституту в ісламі, подібно до того, що ми маємо у християнстві. В ісламі ми маємо п'ять релігійно-правових шкіл (маз-

хабів) та два принципи сприйняття та досягнення події у їх рамках.

Перший принцип може бути окреслений як сліпа імітація та практичне впровадження архаїчних етичних норм (таклід). Таклід закриває двері соціальному та культурному прогресу та часто свідчить про прояви у спільноті значної кількості звичаєвих або архаїчно-племінних архетипів, які є основними мотивами та причинами соціальної та економічної поведінки. Наприклад, розглянемо випадок з кривими зв'язками, коли розподіл влади та прибутків у нафтових монархіях Перської Затоки Майкл Херб описує запозиченою з перського епосу “Шахнама” метафорою: “Один слухняний раб краще, ніж три тисячі синів, тому що сини будуть бажати смерті батька, щоб посісти його трон, коли раб буде бажати лише слави своєму хазяїну”. Також дослідник підкреслює, що: “Родичі правителя можуть скинути його низкою способів. Його родичі, які правлять феодалом, можуть очолити місцевий виступ проти правителя, перемогти його армію та змістити його. Альтернативним сценарієм є випадок, коли представник королівської династії, залучивши допомогу слуг чи інших союзників, може вбити правителя. Такі вбивства заплямували кров'ю історію багатьох династій у країнах Перської Затоки. По-третє, члени правлячих родин можуть просто брати до своїх рук прерогативи правління, мати особисту охорону, чинити правосуддя та отримувати свою традиційну частину від прибутків, поступово таким чином створюючи державу-конкурента та узурпуючи позицію правителя” [3, с. 26].

Тут ми маємо справу з архаїчними доісламськими племінними звичаями (адатами), які були зафіксовані у менталітеті та соціальних інститутах мусульманських спільнот у країнах Перської Затоки. Інший яскравий приклад з регіону Перської Затоки пов'язаний з історичним протистоянням між таборами шиїтів та сунітів у Бахреїні через утиски шиїтів (корінних жителів) сунітською меншиною (королівською родиною), яку підтримує Саудівська Аравія та інші монархії Перської Затоки.

Офіційно Арабська Весна почалася у Тунісі, набрала обертів у Єгипті та поширилася іншими країнами Близького Сходу та Північної Африки, проте лише кілька експертів висвітлили події зими 2011 р. у Бахреїні, що отримали назву “Революція перлин”. Населення Бахреїну (шиїти) вийшли на акції мирних протестів проти тиранії короля Халіфи, який обмежив їх економічні, соціальні та людські права у той самий час, коли надавав громадянство та економічну підтримку запрошеним з інших країн сунітам. Політика Халіфи була спрямована на збільшення чисельності лояльної та залежної від нього сунітської спільноти. Цей приклад ілюструє нам інший ключовий архетип, який характеризує мусульманські спільноти — соціальна та політична лояльність через економічну та персональну залежність.

Другим зі згаданих принципів сприйняття та досягнення події через призму клерикальної філософії є “іджтіхад” або незалежний правовий висновок, який базується на інтерпретації норм закону (цивільного права) та релігії (шаріату). Прогре-

сивні мусульманські вчені з лав шиїтів та сунітів легко погоджуються, що іджтіхад відкриває ворота для модернізації суспільства та інтеграції мусульман до глобального співтовариства. Проте у той самий час іджтіхад через свій високий трансформаційний потенціал та суперечливий характер (існує п'ять мазхабів та багато місцевих звичаїв та традицій (адатів), які часто суперечать одне одному) часто заперечується у традиційних суспільствах, де релігійний радикалізм та архаїчні звичаї є підґрунтям їх соціального етосу. Наприклад, в Ірані та Лівані, де традиційно проживає шиїтська більшість, соціальна рівність та демократичні принципи (як невід'ємна складова структури кожної модерної держави — А.), які є результатами іджтіхаду, створили більш динамічні, більш пристосовані до потреб модерного суспільства політичні, економічні та соціальні інститути, які ґрунтуються на демократичних нормах, втілених у практику повсякдення. Випадок Лівану трішки відрізняється від Ірану (незважаючи на те, що обидві країни є республіками згідно конституцій), так як ліванська політична система базується на рівновазі між інтересами мультикультурного суспільства, де провідну роль відіграють християнська (мароніти) та мусульманська (шиїти та суніти) громади, які є більшістю серед населення країни. Щодо економічної системи, то Ліван так само як і більшість постколоніальних країн [8, с. 154–155] має два сектори: один зорієнтований на західну економічну матрицю, а інший — на ісламську економіку. Такий ліберальний характер його економічної моде-

лі, що характеризується відкритою інвестиційною та торгівельною політикою, вільним ринковим ціноутворенням та високорозвиненими міжнародними економічними зв'язками, зробив Ліван “близькосхідною Швейцарією”.

Ліван обрав у середині шістдесятих років шлях розвитку, що базувався на принципах державного регулювання економіки з метою сприяння місцевому та іноземному приватному бізнесу, надання рівних можливостей для зарубіжного та локального капіталу, а також збереженню ліберальних засад валютного та митного контролю. У результаті громадянської війни 1975–1990 рр., значних збитків зазнали багато секторів національної економіки: інфраструктура країни була зруйнована, а її позиція як важливого економічного, торгівельного та банківського центру Близького Сходу була зруйнована. Громадянська війна у Лівані зумовила галопуючу інфляцію, високий рівень зовнішньої заборгованості держави, дефіцит бюджету. Ключову роль у подоланні наслідків війни та відродження економічної системи відіграла фінансова підтримка з боку Саудівської Аравії, Франції, Німеччини, Італії та інших західних країн.

Міжнародні позики та залучення іноземних інвесторів сприяли зростанню темпів відродження ліванської економіки. Протягом десяти років після закінчення громадянської війни Ліван знову почав займати ключову позицію у торгівельному та банківському секторах на Близькому Сході. Він став центром економічної кооперації та торгівлі між європейськими, близькосхідними та

африканськими країнами. Сьогодні у Лівані сучасний сектор ринкових послуг включає у себе: туризм, ІТ послуги, інтернет-банкінг, страхування та інші традиційні фінансові послуги.

До війни у Сирії банківський сектор у Лівані вважався одним із найефективніших у регіоні. Поточна сирійська криза завдала надпотужного удару по економіці Лівану: повністю були зруйновані такі ключові статті його прибутків, як торгівля та туризм. Закриття транзитних коридорів через територію Сирії значно зменшило ліванський експорт та реекспорт до країн Перської Затоки, Іраку та Йорданії. Сирійські біженці зараз становлять більше, ніж одну третину від чисельності населення Лівану. Через біженців у Лівані можемо спостерігати нестачу робочих місць, безробіття та зростання політичного напруження. Але, незважаючи на регіональний конфлікт, банківський та фінансовий сектори все ще користуються своєю високою міжнародною репутацією та продовжують їх позитивний розвиток. У минулому Ліван сплатив завелику ціну за війну 1975–1990 рр., тепер держава намагається докладати зусиль, щоб мінімізувати негативний вплив регіональних політичних конфліктів для підвищення показників розвитку економіки та добробуту нації.

Приклад Лівану демонструє нам головну різницю між традиційною (заснованою на сліпому відтворенні адатів та норм шаріату навіть у XXI ст.) економічною моделлю та сучасними економічними системами, де збалансовані сучасні економічні тренди, ісламський історичний спадок та економічна доцільність. Втім,

щоб продовжити нашу дискусію щодо архетипів економічної поведінки, ми маємо також приділити увагу символічним границям та вимірам соціально-культурного простору, де існує та економічно діє кожен індивід.

2. Сучасні інтерпретації соціокультурного простору та класичні теорії архетипів через призму економічної поведінки

Класична теорія архетипів, представлена у роботах Карла Густава Юнга та послідовників його школи, може бути доповнена розширеною версією теореми Коуса (Coase theorem) про монетарний вимір різних видів конфліктних протистоянь. Ця теорема говорить: “Принципово не має значення, від якої сфери соціокультурного життя походить поточний конфлікт, який пов’язаний із зовнішніми негативними факторами. Таким чином, оптимальне розв’язання конфлікту може бути досягнуто, якщо ми зосередимося на його монетарній природі. В умовах вільної ринкової конкуренції змагання за право управляти та контролювати згадані вище негативні зовнішні фактори буде належати тому економічному актору, для якого це право є максимальною стратегічною цінністю та баченням”. Таке бачення було запропоновано у працях М. Грановеттера, Р. Шведберга, О. Фаверо, П. Бурдє та інших дослідників, які розглядали теорію соціологічного імперіалізму в економічній інтерпретації, що базувалася на принципах:

1) економічна поведінка є похідною від соціальної дії, яка є ключовим моментом соціологічного аналізу згідно традиції Макса Вебера;

2) кожна економічна дія вбудована до соціальних інститутів, тому економічні інститути є соціальними конструктами у більшій мірі, ніж ефект невидимої руки ринку;

3) попит, так само як і правила ринкової конкуренції, є наслідком конфронтації різних акторів (держави, лобіювання, споживачів, соціальних об'єднань тощо).

Інтерпретації економічного та соціологічного імперіалізму відображають спроби “поширення правил гри” основної сфери модерного суспільства на інші його сфери, такі як співтовариство, політика, релігія та культура [4, с. 148–149]. Соціально-культурний простір та економічна реальність у світлі зазначених теорій можуть бути проаналізовані через призму класичної теорії архетипів, якщо ми визначимо три основні принципи близькосхідного соціокультурного модусу (рис.1).

Ідея щодо побудови структурної моделі близькосхідного соціокультурного модусу була заснована на соціальному вимірі теорії Семюела Н. Ейзенштадта, що отримала назву “багатовимірна сучасність”. Практично кожна особистість має багатовимірну ідентичність, зумовлену його/її соціальними ролями. Таким чином, поведінка та діяльність особи залежать від інституційних сфер та груп факторів, які здійснюють вплив на самоідентичність актора та його вибір.

Наша модель базується також на аксіомі, що кожен учасник економічного процесу може діяти у різних вимірах соціокультурного модусу у той самий час. Це означає: кожний актор у той самий час отримує потен-

ціально рівний доступ до різних вимірів, та щоб мати рівний потенціал, кожен учасник має бути відкритим для отримання нових знань та навичок щодо правил, які змінюються, даної гри — конфліктна взаємодія між взаємопов'язаними інтересами та різними цінностями, які мають інституціональний, етичний та функціональний виміри. Згадані соціальні процеси формують сприятливий базис для розвитку різноманітних політичних (формальних та неформальних) утворень, які можуть бути визначені як племена чи неоплемена, які формуються зазвичай в умовах міського життя.

Згідно з М. Маффесолі, визначення “плем'я” може вживатися для позначення течій у молодіжній субкультурі в епоху постмодерну. Трайбалізація як тренд постмодерних соціальних трансформацій означає повернення від суспільства до спільноти, до кланових ідеалів. Така трансформація виникає у дусі постмодерного суспільства через критичне осмислення, трансформацію та реінтерпретацію — та ніколи через розповсюдження. Середньовічний арабський вчений Абу Зайд Абд ар-Рахман ібн Мухаммад ібн Хальдун аль-Хадрамі, відомий на Заході як Ібн Хальдун, описав цикл соціальних трансформацій та оновлення соціального устрою, пов'язані з балансуванням між двома видами формацій: племінною та міською ментальністю.

Ібн Хальдун був першим з мусульманських вчених, хто реалізував успішну спробу дослідити та описати природу соціального конфлікту у концепції “асабія” у Мукаддіма, що також широко відома на Заході як

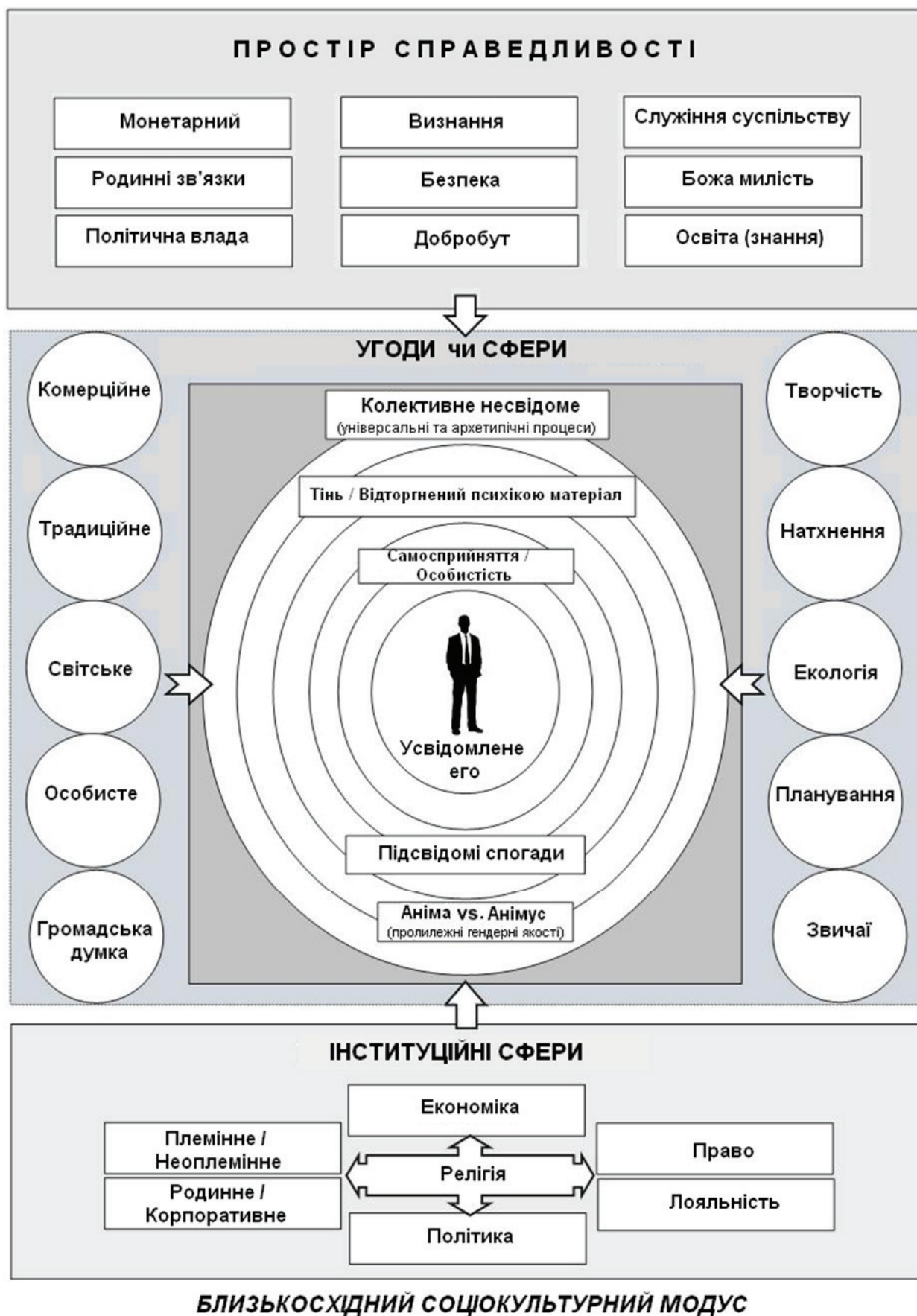

Рис 1. Виміри близькосхідного соціокультурного модусу

Вступ до “Кітаб аль-Ібар” або “Книги уроків, записів джерел та подій у історії арабів і берберів та їх можновладних сучасників”. Арабське визначення “асабія” може бути перекладене як еквівалент “єдності суспільства”, “групової солідарності” та “трайбалізму”. У своїй дихотомії, де неповоротке міське життя протиставляється життю племені, вчений змальовує природу конфлікту між поколіннями та неминучу втрату влади у випадку, коли пустельні кочівники завойовують місто. Тут ми побачимо такі східні архетипи, як кривні зв’язки, солідарність, лояльність та індивідуалізація (племені, клану, тимчасового союзу, спільноти), яка пов’язана з такими сферами, як політика, міське життя, економічна поведінка та знання.

Цікаво, що навіть у наші дні природа соціальної єдності у близькосхідних суспільствах все ще залишається незмінною. Соціальна єдність, що виникає спонтанно у племенах та інших малих родинних групах (кланах), може бути посилена шляхом розповсюдження спільної релігійної ідеології, як це було у випадку зародження під егідою Великої Британії на початку ХХ ст. нової близькосхідної держави — королівства Саудівська Аравія [9, с. 360–361].

Мозаїку соціальної єдності, яка традиційно приводить групи до влади, містить різні психологічні, соціологічні, економічні та політичні елементи, які визначають падіння старих груп та сходження на їх місце нових груп, династій чи імперій, збудованих на сильніших чи більш молодих проте тісних зв’язках єдності. Інша популярна ідея Ібн Хальдуна

пояснює, чому суспільство трансформується у величну цивілізацію та через що часи сходження завжди змінюються добою руйнації. Деякі сучасні вчені інтерпретують цю ідею як спробу створити оригінальну теорію бізнес-циклів, засновану на прикладах з історії Османської Імперії. Середньовічні вчені також описували царину політичної економії та ісламської монетарної системи, яка базувалася на золотому динарі та срібному дирхамі, як ліквідної та спільної для всіх мусульманських країн валюти, що має використовуватися згідно норм шаріату для виплати благодійних пожертв, податків та внесків.

Етичний вимір економічної поведінки ми можемо також знайти у працях таких середньовічних вчених, як Абу-Хамід Аль-Газалі, Ібн-Каюм, Аль-Фарабі та Аль-Разі, які у своїх творах приділяли увагу різним темам, що пов’язані з природою розуму та мотивами нашої поведінки. Аль-Фарабі та Аль-Газалі у своїх роботах дискутували на теми, пов’язані з оцінкою громадськості економічної доцільності, моральною економічною поведінкою, що ґрунтується на знанні про дозволені та заборонені дії та належні ісламські інструменти для економічного впливу та регулювання. В їх роботах ми можемо зустріти такі категорії, як: “нафс” (особистість чи его), “фітра” (людська природа), “рух” (душа), “акль” (інтелект), “ірада” (воля), “ріба” (лихварство), “іджма” (консенсус вчених) та “кияс” (аналогія). Та у світлі мотивів нашої економічної поведінки ми використовуємо інші терміни, такі як: “аль-ідара” (менеджмент), “хізба” (соціально-економічна адміністра-

тивна інституція) та “маслаха” (добробут).

Згідно до численних мусульманських робіт з філософії (обидва напрями аль-калям та фалсафа) у площині соціально-економічної філософії людська поведінка в цілому може бути проаналізована через призму п’яти категорій: 1) обов’язкові дії — “фард”; 2) рекомендовані дії — “мандуб”; 3) прийнятні дії — “мубах”; 4) неприйнятні дії — “макрух”; 5) заборонені дії — “харам” [2]. Водночас ми маємо підкреслити, що домінуючим типом економічної поведінки є патрон-клієнтські відносини, спричинені низкою архетипів, які залежать від особистих економічних потреб людини та цінностей, ресурсів, ризиків, прагнень та цілей.

3. Клієнталізм, неотрайбалізм та їх інтерпретація в архетипах економічної поведінки

Клієнталізм чи патрон-клієнтські відносини є невід’ємною складовою та перманентним підґрунтям економічної, політичної та соціокультурної взаємодії для близькосхідного етосу. У вимірі політичної економії, клієнталізм може бути інтерпретовано як патрімоніалізм або неопатрімоніалізм, які базуються на родинних зв’язках, лояльності, племінній або неоплемінній ідентичності (корпоративній культурі) та залежності. Таким чином, якщо ми бажаємо проаналізувати архетипи економічної поведінки у мусульманській перспективі та спробувати порівняти її види у різних країнах Близького Сходу та за його межами, ми маємо встановити спільну для всіх близькосхідних людей тенденцію — прагнення створити комфортну інфраструк-

туру (навіть у західних країнах), яка ґрунтується на традиційних економічних потребах та культурних цінностях, соціальних ролях та звичаях. Таке прагнення зазвичай реалізується через інкорпорацію ісламського банківського сектору у національну (західну) економічну систему (див. рис. 2).

Ми захопилися ідеєю перевірити та порівняти рівень домінування згаданих архетипів в економічній поведінці громадян у мусульманських країнах та за їх межами. Тому для нашого дослідження ми використали Інтернет (соціальні мережі) для збору даних та методологію їх обробки, запропоновану Моатазом А. Фаттахом [1].

Згідно ідеї М. А. Фаттаха, існує три групи респондентів, які визнають себе мусульманами: традиціоналісти, модерністи та секуляристи [Там само, с. 26–27]. Дослідник описує традиціоналістів як людей, які вважають, щоб щось було ісламським, воно повинно бути повністю схвалене шаріатом та улемами (ісламські вчені, представники клерикальної філософії). Традиціоналісти також вважають соціокультурний обмін з немусульманами людською інновацією та імітацією поведінки невірних (немусульмани або представники опозиційного мусульманського руху чи секти). Модерністи можуть прийняти та пристосувати до своїх потреб тільки ті новації, які не суперечать шаріату, а у питанні щодо можливості соціокультурного обміну з немусульманами вони віддають перевагу раціональному пошуку мудрості. Секуляристи вважають, що є можливим пристосувати новації до

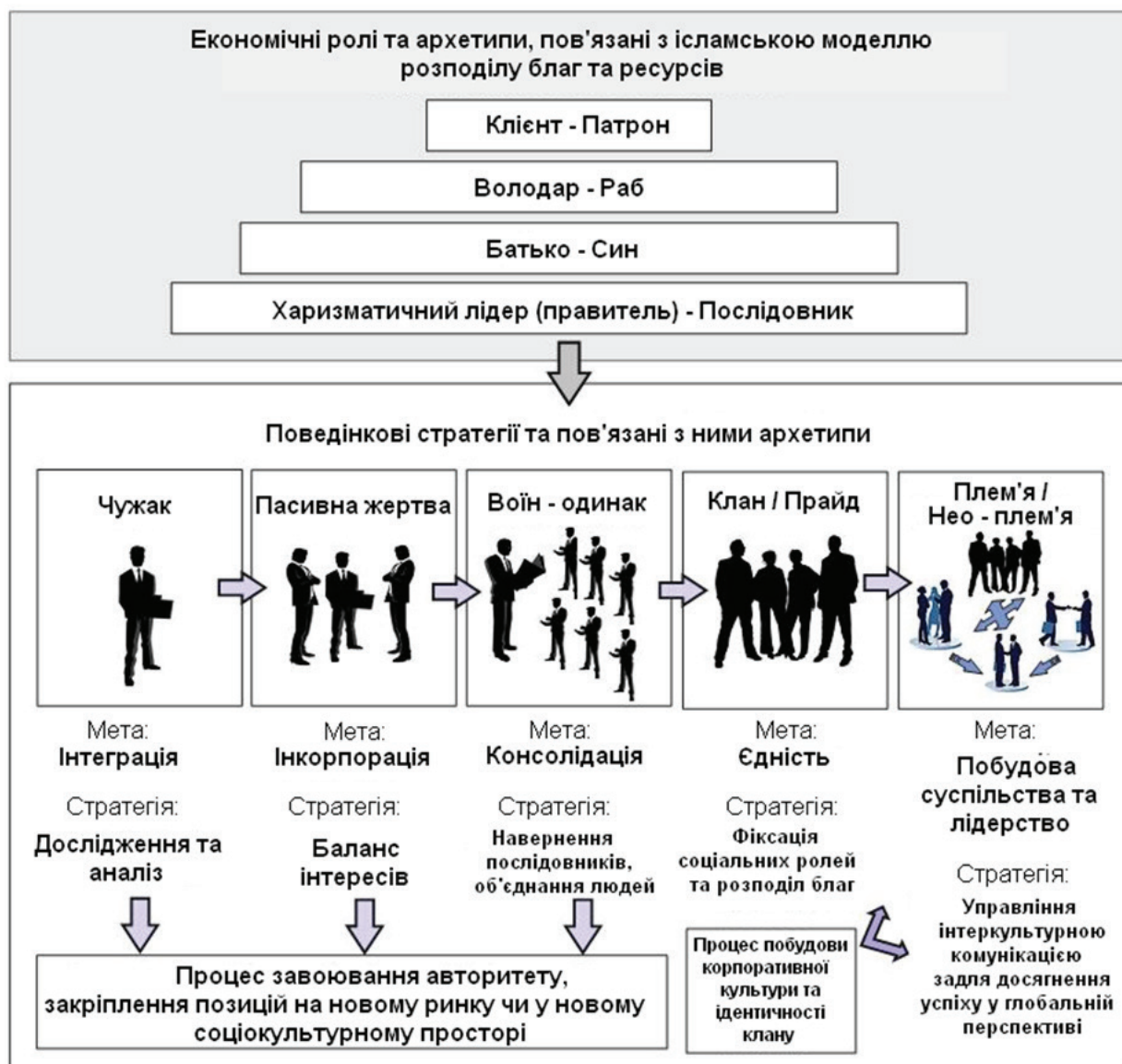

Рис. 2. Архетипи економічної поведінки в мусульманській перспективі

їх потреб, якщо вони представляють інтерес для суспільства, незважаючи на святі тексти. Відносно ставлення до можливості соціокультурного обміну з немусульманами, вони цілком згодні з тим, що комунікація та співпраця — це краще, ніж сліпа імітація дій предків.

Наше дослідження було проведено узимку 2016 — навесні 2017 р. у Лівані та Україні (ліванська діаспора) серед 280 респондентів. Ключовими моментами дослідження були: релігійна та соціокультурна ідентич-

ність, рівень освіти та соціальний статус, рівень статків, економічна активність, соціальна дистанція або відкритість та готовність до співпраці з представниками інших культур. Для оцінки характеру соціальної активності та соціальної кооперації ми задіяли шкалу Богардуса [6, с. 71–73] (рис. 3).

Обговорюючи отримані результати нашого дослідження у перспективі теорії архетипів, ми маємо зробити акцент: архетипи економічної поведінки подібно до ставлення до

представників деяких етнічних груп чи національностей залежать від соціокультурного середовища та економічних умов, у яких має виживати індивід. Цей аргумент суперечить твердженню Мішеля Маффесолі про те, що у постмодерну епоху релігія, так само як і політика, у їх класичному значенні, зникають з поля зору, а у багатьох сегментах соціокультурної сфери вони заміщуються універсальними конструктами “божественного-соціального”. Зокрема в Україні, так само як і в Лівані, ми можемо виявити різні субкультури, які є скоріше модерними та маргінальними реінтерпретаціями традиційних соціальних інститутів чи політично спрямованих релігійних (ісламістські рухи, християнські, шіїтські чи сунітські політичні партії у Лівані) спільнот.

Іслам є більш ніж релігією, так само як і християнство чи будь-яка інша монотеїстична релігія: він є сти-

лем життя, світоглядом, соціальною доктриною та інклюзивною соціокультурною рамкою для розвитку економіки та особистості. Саме тому у діаспорі навіть ті, хто є мусульманами чи не мусульманами, але народилися у мусульманській країні, поділяють ісламську думку щодо дозволених та заборонених речей, підтримують благодійність та своїх співвітчизників, незважаючи на релігію чи політичні погляди. Проте у випадку України, де маємо велику ліванську діаспору, ми можемо також побачити строге розмежування між шляхами пояснення соціальних явищ та економічної поведінки ззовні (у цьому випадку ми бачимо єдність та консолідовану спільноту чи діаспору) та з середини, де ми можемо визначити патрон-клієнтські зв'язки та традиційну для більшості суспільств Близького Сходу племінну (політична партія, релігій-

	Ліванська діаспора в Україні	Громадяни Лівану
1. Конфесійна приналежність	Мусульмани (46,5%), Християни(30,5%), Інші (23,0%)	Мусульмани (Шіїти – 34,5%, Суніти – 24,8%), Християни (34,4%), Інші (6,3%)
2. Соціокультурна ідентичність	Ліванці (56,4%), Араби (43,6%)	Ліванці (89,7%), Араби (10,26%)
3. Освіта	Вища освіта (73,5%), Середня освіта (25,0%), Інше (1,5%)	Вища освіта (35,7%), Середня освіта (45,0%), Інше 19,3%)
4. Соціальний статус	Аспірант (10,2%), Студент (63,3%), Підприємець (23,5%), Інше (3,0%)	Студент (32,9%), Працівник університету (2,8%), Підприємець (49,4%), Інше (14,9%)
5. Рівень статків (щомісяця)	1000 \$ (48,5%), 5000 \$ (35,0%), більше ніж 5000 \$ (16,5%)	Менше ніж 1000 \$ (32,4%), 1000 \$ (36,0%), 5000 \$ (26,0%), більше ніж 5000 \$ (5,6%)
6. Економічна активність	Страховання (2,1%), Кредит (68,9%), Цінні папери (2,0%), Інше (27,0%)	Страховання (45,4%), Кредит (34,5%), Цінні папери (17,3%), Інше (2,8%)
7. Соціальна дистанція	Українці (28,5%), Росіяни (28,5%), Сирійці (42%), Інші (57,1%), Євреї (100,0%)	Європейці (28,5%), Сирійці (85,7%), Інші (57,1%), Араби (42%), Євреї (100,0%)
8. Соціально-політична активність	Релігійні громадські організації (68,2%), Громадські організації (11,8%), Інше (20,0%)	Політичні партії (69,2%), Релігійні громадські організації (20,8%), Громадські організації (9,0%), Інше (1,0%)

Рис. 3. Рамки та фактори, які визначають архетипи економічної поведінки

на група) та неоплемінну соціальні асоціації (нерелігійні громадські організації, студентські спілки тощо). У випадку Лівану, де політична система базується на балансі між інтересами християн, мусульман (шиїтів і сунітів) та представників інших релігійних меншин, найбільш розповсюдженим типом соціальних відносин є клан чи прайд. Плем'я або неоплем'я є архетипом, який описує скоріше ліванську діаспору в Україні, ніж громадян Лівану, через різницю в економічних, політичних та соціальних факторах ззовні та в середині країни, які по-різному впливають на членів тієї самої спільноти залежно від того, чи проживають вони у Лівані або розвивають свій бізнес в Україні. Взагалі громадяни, які об'єднані у клани, є домінантним архетипом у їх соціальній та економічній поведінці, члени діаспори є неоплем'ям, де різні (віра, соціальний статус, національність, етнічна приналежність, рівень статку) люди мають спільні причини для консолідації та захисту їх єдності — щоб вижити для майбутнього розвитку.

Висновки. Архетипи як унікальні інструменти критичного та об'єктивного аналізу частіше використовуються у західному психологічному, гендерному та філософському дослідженнях, тому наше дослідження є спробою застосувати європейську теорію для викриття причин та передумов економічної поведінки та соціальних асоціацій у рамках близькосхідного модусу. Архетипи як похідні від історичної пам'яті, перманентних моделей поведінки, невід'ємної складової природних потреб та прагнень, можуть бути незмінними у рамках

традиційного суспільства (кланів чи прайдів у Лівані), коли у той самий час вони можуть реінтерпретуватися, трансформуватися чи адаптуватися до умов нової культури, виходячи з потреб суспільства.

Архетипи економічної поведінки базуються на: раціональному виборі, доцільності, рівні релігійності, культурному та соціальному різноманітті, готовності до співпраці та співіснування з представниками інших культур (у випадку із сирійськими біженцями у Лівані та Україні). Негативне ставлення до сирійських біженців у Лівані сьогодні пов'язано з економічним застоєм та безробіттям через війну у Сирії. В Україні ставлення до сирійських біженців є кращим через рівні стартові соціально-культурні умови для всіх іноземних громадян, які офіційно отримали українську посвідку на проживання. Традиційно у кожній регіональній адміністрації в Україні ми маємо спеціальний відділ по роботі з іноземними громадянами. Завданням такого відділу є сприяти та розвивати зв'язки між спільнотами та соціальними асоціаціями іноземних громадян, щоб захищати права людини та надавати їм правовий супровід. Проте робота з іноземними громадянами є доволі складною через брак достовірної та своєчасної інформації про домінантні архетипи їх економічної та соціальної поведінки. Через економічні інструменти (сектор ісламського банкінгу, благодійність) представники радикальних сект чи груп та їх послідовники (як "Брати-мусульмани", ІГІЛ, Хізб-ат-Тахрір тощо) зазвичай намагаються інкорпоруватися до західних суспільств, де є відсутній чи слабкий

контроль за походженням зовнішніх інвестиційних чи благодійних капіталів, які надходять туди з країн Близькосхідного регіону. Ісламський банківський сектор, як інструмент залучення заможних інвесторів з країн Близького Сходу до України, має бути інкорпорований лише тоді, коли національна фінансова система стане збалансованою та добре налагодженою. Тому перспективний напрям дослідження архетипів економічної поведінки буде приваблювати не тільки таких теоретиків, як філософи та соціологи, а також практиків, таких як економісти, менеджери, державні службовці та дипломати, які мають справи з близькосхідними інвесторами та мусульманськими спільнотами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Fattah M. A.* Democratic values in the Muslim World / M. A. Fattah. — London: Lynne Reinner Publishers Inc., 2006. — 209 p.
2. *Haneef M. A.* Contemporary Islamic Economic Thought: A Selected Comparative Analysis / M. A. Haneef. — Kuala Lumpur: Al-Khoda, 1995. — 156 p.
3. *Herb M.* All in the Family: Absolutism, Revolution, and Democracy in Middle Eastern Monarchies / M. Herb. — New York: SUNNY Press, 1999. — 352 p.
4. *Oleynik A. N.* Extended version of Cause theorem and limits of “economic imperialism” / A. N. Oleynik // Social sciences and modernity. — Vol. 4. — 2008. — P. 147–162.
5. *Rahman F.* Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition / F. Rahman. — Chicago: University of Chicago Press, 1984. — 182 p.
6. *Sam D. L., Berry J. W.* The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology / D. L. Sam, J. W. Berry. — New Yourk: Cambridge University Press, 2006. — 576 p.
7. *Said E. W.* Orientalism: Western conceptions of the Orient / E. W. Said. — Noida: Penguin Books India, 2006. — 416 p.
8. *Thomas S. M.* The global resurgence of religion and the transformation of international relations: The struggle for the soul of the twenty-first century / S. M. Thomas, foreword by D. Tutu. — New York: Palgrave MacMillan, 2005. — 300 p.
9. *Vishwanathan G.* Power, politics and culture: interviews with Edward W. Said / G. Vishwanathan. — London: Bloomsbury, 2005. — 490 p.
10. *Wilkinson M. B.* Philosophy of religion: An introduction / M. B. Wilkinson. — New York: A&C Black, 2010. — 394 p.
11. *Маффесоли М.* Околдованность мира или божественное социальное // СОЦИО-ЛОГОС. — Москва: Прогресс, 1991. — С. 274–283.

УДК: 164.053

Yuriy Vasilevich Naplyokov,

Master of Strategic Sciences, Master of Military Art and Science, a senior lecturer of the department of training of peacekeeping personnel, National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky, Colonel, 03049, Ukraine, Kyiv, Povitroflotsky prospect, 28, tel.: (098) 242 13 53, e-mail: designyvn@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0343-8337

Напльоков Юрій Васильович,

магістр стратегічних наук, магістр військових наук та військового мистецтва, старший викладач кафедри підготовки миротворчого персоналу, Національний університет оборони України ім. Івана Черняхівського, полковник, 03049, Украї-

на, м. Київ, Повітрофлотський проспект, 28, тел.: (098) 242 13 53, e-mail: designyvn@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0343-8337

Напльоков Юрій Васильевич,

магистр стратегических наук, магистр военных наук и военного искусства, старший преподаватель кафедры подготовки миротворческого персонала, Национальный университет обороны Украины им. Ивана Черняховского, полковник, 03049, Украина, г. Киев, Воздухофлотский проспект, 28, тел.: (098) 242 13 53, e-mail: designyvn@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0343-8337

ARCHETYPAL PRINCIPLES AS A BASIS FOR NON-CONFLICTING DECISION-MAKING

Abstract. This article explains that applying of system archetypes with irrational thinking is an effective approach for non-conflicting decision-making.

Keywords: system archetypes, system thinking, irrational thinking decision-making process, equilibrium, balance.

АРХЕТИПНІ ЗАСАДИ ЯК ОСНОВА НЕКОНФЛІКТНОГО ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ

Анотація. У статі пояснюється, що застосування системних архетипів з ірраціональним мисленням є ефективним підходом до неконфліктного процесу прийняття рішення.

Ключові слова: системні архетипи, системне мислення, ірраціональне мислення, процес прийняття рішення, рівновага, баланс.

АРХЕТИПИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ КАК ОСНОВА НЕКОНФЛИКТНОГО ПРОЦЕССА ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЯ

Аннотация. В статье объясняется, что применение системных архетипов с иррациональным мышлением есть эффективным подходом к неконфликтному процессу принятия решения.

Ключевые слова: системные архетипы, системное мышление, иррациональное мышление, процесс принятия решения, равновесие, баланс.

Target setting. The decision making process (DMP) in the complex and dynamic environment requires understanding of behavior of an organization (system). Archetypal principles can facilitate conducting non-conflicting DMP through systems thinking, visualization, understanding of the complex environment and influence of behavior of the system and the environment.

Analysis of the recent research and publications. From a big variety of archetypes this article will focus on system archetypes, which can be topical for the DMP. Peter Senge, Daniel Kim, and William Braun have researched and analyzed system archetypes as a practical approach to understand principles of system behavior and apply system thinking to the DMP. It explains tendencies of long-term system development and predicts possible system reactions.

Peter Senge introduced the concept of system archetypes in his book “The Fifth Discipline”. He pays attention to a learning organization, as an adaptive and effective system, in the framework of “the five disciplines: systems thinking; personal mastery; mental models; building shared visions and team learn-

ing” [16, p. 6]. Daniel Kim considers that system archetypes are “powerful tools for diagnosing problems and identifying high leverage interventions that will create fundamental change” [9, p. 2]. He proposes the use of archetypes to leverage the loop: system structure — patterns of behavior — events. William Braun highlights “system serve as the means for gaining insight into the “nature” of the underlying problem and for offering a basic structure or foundation upon which a model can be further developed and constructed” [5, p. 1].

The purpose of the article. The main goal of the article is to explain importance of the concept of system archetypes for a non-conflicting DMP. Another purpose of the article is to show that combination of system thinking with irrational thinking, understanding of system behavior, organizational and DM cultures, based on system archetypes, improves the DMP.

The statement of basic materials. Non-conflicting decision-making may require understanding of system archetypes in order to evaluate the organization (system), the environment, and their mutual interactions. The system archetypes describe principles of sys-

tem behavior and may play a significant role in the DMP. The DMP works in the framework of ends, ways, and means with possible permissible risk. To make a right decision all these notions have to be balanced. People make decisions to satisfy their needs through maintaining equilibrium between the system and the environment in order to provide balance (effectiveness) for the system [14, p. 3]. Interdependence of the environment and the system complicates the DMP especially in long-term planning. Understanding of behavior of the system, based on principles of system archetypes, facilitates non-conflicting decision-making that is essential in problem solving by peaceful means in the context of Diplomacy, Information, Military, and Economy.

The DMP in the complex environment requires understanding of behavior of the system and the environmental as a mutually interrelated process. The system archetypes are patterns of system behavior “that emerge from the underlying system structure” [5, p. 25] that describe system behavior from the position of the need to save system functionality and its structure. Applying of system archetypes to the DMP in the complex environment is significant because they “do not describe any one problem specifically. They describe families of problems generically. Their value comes from the insights they offer into the dynamic interaction of complex systems” [5, p. 25]. The system archetypes generate systems thinking, which evaluates this process. It helps to find a way for problem solving through non-conflicting decision-making.

Peter M. Senge said, “I see systems thinking as a way of seeing wholes. It

is a framework for seeing interrelationships rather than things, for seeing patterns of change rather than static snapshots” [16, p. 68]. In addition, he states “systems thinking needs the disciplines of building shared vision, mental models, and personal mastery to realize its potential” [16, p. 12]. System thinking is a powerful tool of the DMP that “comes from the focus on the level of systemic structure, where the greatest leverage lies for solving problems” [9, p. 2]. A structure influences behavior as the first principle of systems thinking. “When placed in the same system, people, however, different, tend to produce similar results”. To avoid this “we must look beyond personalities and events” [16, p. 18] through applying of systems thinking to the DMP.

Archetypes are different and each archetype has “a characteristic theme, story line, patterns of behavior over time, structure, mental models and effective interventions” [18, p. 1]. There are system archetypes that form the set of tools that describe patterns of behavior in systems. They are: 1) Limits to Growth (or Limits to Success); 2) Shifting the Burden; 3) Drifting or Eroding Goals; 4) Escalation; 5) Success to the Successful; 6) Tragedy of the Commons; 7) Fixes that Fail; 8) Growth and Underinvestment; 9) Accidental Adversaries; and 10) Attractiveness Principle [5, p. 2].

Four types of archetypes, called “Reinforcing engines”, are initially driven by the growth engine of reinforcing loops: “Limits to Success”, “Tragedy of the Commons”, “Growth and Underinvestment”, and “Success to the Successful”. The system archetypes, called “Balancing Corrections”, pre-

sent another group: “Fixes that Fail”, “Shifting the Burden”, “Escalation”, and “Drifting goals” — are all driven by balancing forces that are intended to “fix” something in the short term but often to produce undesirable results in the long term [10, p. 5].

The system archetypes describe system processes. For example, “Limits to Growth” is a reinforcing process that “creates a spiral of success but also creates inadvertent secondary effects (manifested in a balancing process) which eventually slow down the success” [16, p. 95]. The philosophy of “Success to the Successful” is “my growth leads to your decline”. The archetype “Accidental Adversaries” means, “two or more entities join forces for mutual benefit, but unilateral actions by one entity accidentally damage the other, and the partnership falters or fails”. Another archetype “Fixes that backfire” support a principle that “my fix comes back to haunt me” [18, p. 3]. The system archetype “Shifting the burden” means, “an underlying problem generates symptoms that demand attention... people ‘shift the burden’ of their problem to other solutions ... which seem extremely efficient [but] only ameliorate the symptoms... and the system loses whatever abilities it had to solve the underlying problem” [16, p. 104]. The archetype “Drifting Goals” proves possible change of goals when “I become satisfied with less”. To be competitive each party should “match or beat the efforts of the other” [18, p. 3] describes the archetype “Escalation”.

Archetypes can be used in different ways: as “lenses”, as structural pattern templates, as dynamic scripts (or theories), and as tools for predicting be-

havior” [12, p. 1]. In addition, they can “make changes to a system, and present information about problems and solutions” [6, p. 7]. To influence system behavior, “you must identify and change the limiting factor” [16, p. 101]. The system archetypes can explain the need for limit to growth; support the idea about changing of goals; success to the successful as attractive leadership and others.

Mythic imagination, as a mental model, forms national, corporate, organizational approach to the DMP. The DMP may look like a game of human imagination that can be limited only by human perception and accepted norms of behavior. Human imagination, based on culture, myths and stories, builds mental models (for example, how to speak, what to wear, how to behave, what to buy and where). Systems thinking may help to recognize mental models, avoid human traps through influence on these models, patterns of behavior, and events. In addition, the system archetypes can play a role of background to fulfill data gaps, make assumptions, and prove guess in the DMP.

The system archetypes can help to analyze human mental models of culture and behavior. Mental models, based on human norms, play a significant role in the DMP. Beliefs, values, moral, trust, and other human norms are foundation of any social system. They have been formed with a purpose to survive for the society (nation). Beliefs and values may define national, corporate cultures and build own system archetypes of human thinking. For example, DM culture [14, p. 5] can be a result of this thinking. Beliefs and values present an uncon-

scious level, which is the most stable in comparison with emotions, thinking, habits, and human behavior. Based on differences in beliefs and values people in similar conditions can make different decisions. Also, the decision that is made based on beliefs differs from the decision that based on values [2].

Environmental changes influence human norms as critical fundamentals of the DMP. Rapid technological development, globalization, erase of international borders, and mixture of different national traditions create new relationships and communication lines. In spite of long-life of human norms, the environmental change forces to revise rules of behavior and relations among people. System adaptation to a new environment may require revising beliefs, values, and principles. This process is complicated and psychologically painful [14, p. 5].

Stages and elements of the DMP are psychologically oriented. System archetypes may decrease influence of human traps on the DMP. Dan Gilbert in his lecture "Why we make bad decisions?" explains that people make decisions according to the formula of D. Bernuly: $\text{Expected Value} = (\text{Odds of Gain}) \times (\text{Value of Gain})$. People make errors in odds and values. Errors in odds: the past experience influences present situation because we compare current proposition with the past instead of possibility. Errors in values: comparing with the possible. For example, now is better than latter and more is better than less [7].

To avoid mistakes in the DMP requires understanding that the system and the environment look for equilibrium. In this condition the system and

the environment can be adapted to each other, but in different degree. Thus, "a philosophy of adaptation might be the philosophy of the DMP with an appropriate DM Culture" [14, p. 4]. To adapt the system to the environment properly requires interventions to the system based on preventive actions to system archetypes. For example, to avoid effects of "limits to success" requires prescriptive actions. They are: "focus on removing the limit (or weakening its effect) rather than continuing to drive the reinforcing process of growth; use the archetype to identify potential balancing processes before they begin to affect growth, and identify links between the growth processes and limiting factors to determine ways to manage the balance between them two" [11, p. 10].

Structural change of the system can be a step of system adaptation. To influence the system structure a decision-maker has to determine a center of gravity (COG) of the system. The COG is "primary sources of moral or physical strength, power and resistance" [17, p. IX], a key element (notion) of the system. The COG is a start point to create an operational approach and design of the DMP to achieve the end-state. The task is to adapt own system to the environment in order to save system effectiveness [14, p. 4], and influence (neutralize) the opposing system/environment in order to establish desired conditions to achieve the goal, as a required action to maintain equilibrium between the system and the environment in order to provide system balance.

The system archetypes can facilitate creating a learning organization, as a

highly adaptable system, through intervention in a system structure and design of mental models of organizational culture and proper leadership. There is a paradox of saving of principles and the need to change them. In spite of relative stability of principles, rules, and norms, they can be changed on the stage of transformation of system structure. The system archetypes present principles of system behavior, which are relatively stable. A spiral process of system development proves that it is possible to analyze current system behavior based on the experience, but with slightly different view on the problem because of a new level of development.

To influence different elements of the system (structure, people, vision, flexibility, and organizational culture) may help to maintain system effectiveness through system adaptation (change). It is important to determine on which element to influence and when. System archetypes can facilitate implementing change properly because “they provide insight into the underlying structures from which behavior over time and discreet events emerge. As prospective tools, they alert managers to future unintended consequences” [5, p. 1].

Cognitive process of change implementation lies in applying of rational (logical) and irrational (not logical) thinking. A principle of economy of means to achieve the goal defines a rational decision. The logic goes from understanding of rationality based on culture (national, organizational, corporate) and experience. In changeable environment, this framework can become obsolete. As a result of this, the accepted logical approach to the DMP may become not effective also.

In other words, this approach does not look rational (effective) anymore. For example, a logical decision based on obsolete organizational culture and norms can be wrong. Thus, a past rational approach (thinking) to the DMP is not effective and an irrational approach becomes more appropriate. A today irrational decision may become rational tomorrow and obsolete in the future. There is a repetitive imagined process of replacement a past rational approach by irrational one. In any case, people see irrational decisions as unusual approaches because it challenges their mental models.

People use previous experience to evaluate situation rationally. System thinking looks rational because based on the universal system archetypes. However, the DMP in the complex and dynamic environment requires applying both rational and irrational thinking in spite of their natural differences. Combining both of them in the DMP would be significant to make a right decision” [14, p. 23]. The dilemma is how and when a decision-maker has to use rational “X” and/or irrational “Z” (figure 1) approaches to avoid mistakes in the DMP. How far are they located from each other?

In the point A the level of irrationality may be low (Lir.min) and the level of rationality can be high (Llog.max) or vice versa. It depends on a situation. For instance, decision A may not be equal to B (fig. 1), but both of them can be right. In a new and unpredictable situation applying of an irrational approach (Z) to the DMP can work better then rational one (X), which may be more suitable to the stable situation. Irrational and rational thinking

creates a paradox because they present opposite sides of the decision-making line (fig. 1). It may be connected with mental models. The problem is to combine them together and use simultaneously.

Making irrational decisions requires applying critical and creative thinking [15, p. 2–II] that help to avoid human traps, logical fallacies, heuristics and biases [15, p. C-14–C-22]. This thinking is psychologically complicated and looks unusual for people. It is possible to assume that a human brain, as a system, works rationally according to the system archetypes. Therefore, understanding of systems archetypes may help to find approaches to develop critical and creative thinking skills.

Thinking in the DMP may include two types: automatic and selective when a person should make choice from different alternatives [8]. Both of them are actively involved in endless DMP, which has the goal to provide equilibrium between the system and the environment in order to maintain system balance and effectiveness [14, p. 3]. Daniel Kahneman proposes two systems that are operate during our thinking. “System 1 operates automatically and quickly, with little or no effort and no sense of voluntary control. System 2 allocates attention to the effortful mental activities that demand it, including complex computations” [8, p. 22]. The frameworks of systems

archetypes may be closer to the System 2 when we deal with complex environment.

Thinking can be associated system archetypes through mental models. Archetypes have a number of purposes, for example: “human communication; specialized searching; knowledge-enabled systems; knowledge-level interoperability; domain empowerment; and intelligent querying” [3, p. 9]. There are archetype design principles [3, p. 11–12]. Human designed archetypes create mental models that are placed in national, organizational, or corporate cultures. “A Theory of fads, fashion, custom, and cultural change as informational cascades” suggests that a human makes decision mostly based on activities of others. The actions made by the majority increase a probability to repeat them by one person [4]. It can prove the fact that system archetype creates a culture, which psychologically manages behavior of the individual. A person, who does not repeat the same actions, will not be welcomed in this system. To be in the system you should behave (think) as system behaves. In addition, visual illusion, a format of delivering of the information, interpretation of possible options for DM and a set of them facilitate making wrong decisions [1].

The system archetypes can be effectively applied to the DMP because “they are commonly occurring combi-

Fig. 1. Points of decisions, rational and irrational ways of thinking

Source: created by author

nations of reinforcing and balancing feedback” [18, p. 1].

A decision is made based on past or current data that is received through a feedback loop with delay. Coefficient of dynamic equilibrium between the system and the environment (K_{eq}) determines this delay [13, p. 9]. In the dynamic and changeable environment, DM delay may decrease the system effectiveness and, eventually, destroy it. It is possible to assume that there is a certain minimum coefficient of dynamic equilibrium K_{eqmin} (fig. 2) after that the system starts losing stability (balance) and effectiveness. K_{eqmin} corresponds to a moment to make a decision (fig. 2). Hence, the moment (time) to make a decision is a function of K_{eqmin} [**T to make decision = f(K_{eqmin})**]. Thus, applying of the system archetypes to the DMP can help to maintain system functionality.

People, like systems, act in order to satisfy their needs (to save system functionality). It is possible to observe behavior to survive and ethical behavior (according to accepted written and unwritten rules). These types of behavior may depend on the level of stress (system chaos). If the established ethical rules became obsolete in a new environment and do not provide appropriate level of life, human behavior may shift to “behavior to survive”. The example of this is a replacement of

a communism system of life by a capitalism system. Thus, structural change of the system forced to change mental models. It happens when the system becomes not effective and destroys. For instance, the closed Soviet economic system collapsed because it did not correspond to a new environment. The critical point of system destruction may correspond to K_{eqmin} when a decision must be made (fig. 2). It means that existed rules of behavior do not provide enough system effectiveness.

People and the environment define rules of behavior. The human nature remains more stable in comparison with the environment and, therefore, makes rules respectful and relatively stable. Cultural mental models with ideology and rules of behavior should satisfy human needs. Environmental change creates a new set of rules that should organize human relationships to provide balance for the system (society).

Thus, the system archetypes facilitate effective DMP by decreasing delay in decision-making and applying new mental models, as a basis for decision-making, in order to adapt the system to the environment. In addition, the system archetypes can help to evaluate future environmental and system behavior as a whole process by applying systems thinking that creates favorable conditions for non-conflicting DMP.

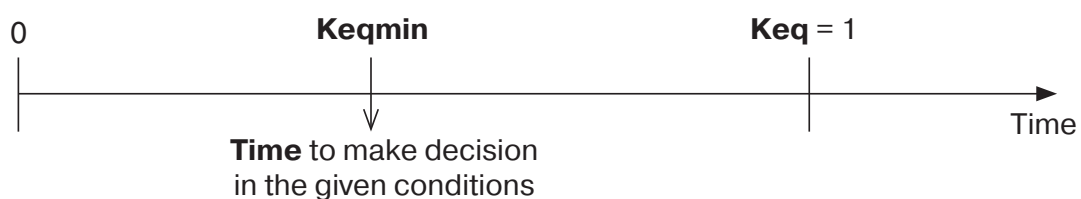

Fig. 2. Time to make a decision
Source: created by author

Conclusions. To summarize, the systems archetypes describe system behavior, create system thinking and mental models that facilitate non-conflicting DMP. The DMP in the complex and dynamic environment requires both rational and irrational thinking to make a right decision. Applying system archetypes to describe features of organizational and DM cultures can be a subject for further research.

REFERENCES

1. *Ariely Dan*. 2009. "Are we in control of our decisions?" YouTube video. <https://www.youtube.com/watch?v=9X68dm92HVI> (accessed April 13, 2017).
2. *Barret Richard*. Beliefs vs Values Decision-Making. Video. <http://www.coaching.net.nz/two-critical-parts-to-making-tough-decisions/> (accessed April 14, 2017).
3. *Beale T. and S. Heard* (editors). 2007. "Archetype Definitions and Principles". © Copyright open EHR Foundation. https://www.google.com.ua/?gfe_rd=cr&ei=PtvIWMv_HrDi8Ae13pG4AQ&gws_rd=ssl#q=archetype+definitions+and+principles*&spf=1 (accessed April 4, 2017).
4. *Bickhchandani Sushil, David Hirshleifer, Ivo Welch*. 1992. "A theory of fads, fashion, custom and cultural change as informational cascades" // *The Journal of Political Economy*, — Vol. 100. — № 5. — P. 992–1026.
5. *Braun William*. 2002. "The system Archetypes". https://www.google.com.ua/#q=The+System+Archetypes+by+william+braun*&spf=1 (accessed March 29, 2017).
6. *Gibson Diane, Linda Levine, William E. Novak*. 2006. "Using system archetypes to identify failure patterns in acquisition". Carnegie Mellon University. https://www.google.com.ua/?gfe_rd=cr&ei=PtvIWMv_HrDi8Ae13pG4AQ&gws_rd=ssl#q=Using+system+archetypes+to+identify+failure+patterns+in+acquisition*&spf=113 (accessed April 6, 2017).
7. *Gilbert Dan*. 2008. "Why we make bad decisions". YouTube video. <https://www.youtube.com/watch?v=c-4flnuxNV4> (accessed April 13, 2017).
8. *Kahneman Daniel*. 2011. "Thinking Fast and Slow". NY: Penguin Books.
9. *Kim Daniel H.* 2000. "System archetypes I: Diagnosing systematic issues and Designing High-leverage Interventions". Waltham, MA, USA: Pegasus Communication, Inc.
10. *Kim Daniel H.* 2000. "System archetypes III: Understanding patterns of behavior and delay". Waltham, MA, USA: Pegasus Communication, Inc.
11. *Kim Daniel H.* 2013. "Systems archetypes as Dynamic Theories" // *The Systems Thinker*. — Vol. 24. — № 1. — February 2013. — P. 7–10. Pegasus Communication, Inc.
12. *Kim Daniel H., Colleen P. Lannon*. 1997. "Applying System Archetypes" @ Pegasus Communication, Inc. <https://thesystemsthinker.com/wp-content/uploads/2016/03/Applying-Systems-Archetypes-IMS002Epk.pdf> (accessed April 6, 2017).
13. *Naplyokov Yuriy V.* 2014. An Algorithm for Maintaining Dynamic Equilibrium to Achieve Strategic Goals. Master's Thesis, U.S. Army War College, Carlisle Barracks, Pennsylvania 17013, USA.
14. *Naplyokov Yuriy, V.* 2017. Operational Planning Process according to NATO standards, NDU, Kyiv.
15. *Planner's Handbook for Operational Design*. 2011. Stephen J. Gerras. "Thinking Critically about Critical Thinking: A Fundamental Guide for Strategic Leaders". Joint Staff,

- J-7 Joint and Coalition Warfighting
Suffolk, Virginia, USA.
16. *Senge Peter M.* 2006. "The Fifth Discipline: The Art & Practice of the Learning Organization". New York: Doubleday.
 17. *Strange Joe.* 2005. "Center of Gravity and Critical Vulnerabilities". Marine Corps University, Defense automated printing service center; Quantico, VA., USA.
 18. *What are System Archetypes?* © 2000-2001 Heaven & Earth Incorporated – sherry@heaven-and-earth.com. https://www.google.com.ua/?gfe_rd=cr&ei=GFjiWIuqI7Ps8weCyYZI&gws_rd=ssl#q=what+are+system+archetypes&spf=1 (accessed April 13, 2017).

УДК 35.01.1.31

Новаченко Тетяна Василівна,

доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту, Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ, вул. Ежена Пот'є, 20, тел.: (097) 421 05 48, (050) 391 01 19, e-mail: tatnov9@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-6812-5342

Новаченко Татьяна Васильевна,

доктор наук по государственному управлению, доцент, профессор кафедры парламентаризма и политического менеджмента, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, г. Киев, ул. Эжена Потье, 20, тел.: (097) 421 05 48, (050) 391 01 19, e-mail: tatnov9@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-6812-5342

Novachenko Tatiana Vasilivna,

Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of parliamentarism and political management, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, st. Eugene Pottier, 20, tel.: (097) 421 05 48; (050) 391 01 19, e-mail: tatnov9@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-6812-5342

СИНЕРГЕТИЧНИЙ КОНЦЕПТ САМООРГАНІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: АРХЕТИПНИЙ ДИСКУРС

Анотація. У статті висвітлюється проблема осмислення ролі синергетичного концепту самоорганізації суб'єктів соціального розвитку в контексті архетипного дискурсу. З'ясовується, що суб'єкти соціального розвитку постають на двох рівнях: індивідуально-особистісний — керівник органи державного управління і колективно-груповий — зріле громадянське суспільство. Факторами уникнення соціальних конфліктів визначаються принципи синергетичної самоорганізації — нелінійність, взаємодія, діалогічність. Обґрунтовано необхідність збалансування сучасних індивідуальних цінностей соціальними нормами довіри, звичаями, суспільними цінностями.

Ключові слова: синергетика, самоорганізація, взаємодія, архетипи, керівник, зріле громадянське суспільство, соціальний капітал.

СИНЕРГЕТИЧНИЙ КОНЦЕПТ САМООРГАНІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТОВ СОЦІАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ: АРХЕТИПНИЙ ДИСКУРС

Аннотация. В статье освещается проблема осмысления роли синергетического концепта самоорганизации субъектов социального развития в контексте архетипного дискурса. Определяется, что субъекты социального развития характеризуются двумя уровнями: индивидуально-личностный — руководитель органами государственного и коллективно-групповой — зрелое гражданское общество. Факторами избежания социальных конфликтов определяются принципы синергетической самоорганизации — нелинейность, взаимодействие, диалогичность. Обоснована необходимость сбалансирования современных индивидуальных ценностей социальными нормами доверия, обычаями, общественными ценностями.

Ключевые слова: синергетика, самоорганизация, взаимодействие, архетипы, руководитель, зрелое гражданское общество, социальный капитал.

SYNERGETIC CONCEPT OF SAMOORHANYZATION OF SUBJECTS OF SOCIAL DEVELOPMENT: ARCHETYPAL DISCOURSE

Abstract. The article deals with the problem of understanding the role of self-concept synergistic subjects of social development in the context of archetypal discourse. It turns out that the subjects of social development arise at two levels, namely: individual personal — kerivnyk state authorities and collective group — a mature civil society. Factors avoid social conflicts defines the principles of synergistic self — nonlinearity, interaction, dialohichnist. A necessity is reasonable balancing modern individual values of trust social norms, customs, social values.

Keywords: synergetic, self-organization, cooperation, archetypes, leader, mature civil society, social capital.

Постановка проблеми. Перед сучасною системою державного управління постає завдання суспільного розвитку через подолання деструктивних виявів, що пронизують українське суспільне життя. Значною мірою цьому сприяють глобалізаційні тенденції, що стимулюють утворення єдиного інформаційного простору, його реальний та віртуальний виміри, інноваційну активність

людей та технологізацію їхньої життєдіяльності. Усе це стверджується у суспільстві на основі гуманістичних ціннісних засад й особистісних інтересів, ширення яких час від часу виявляє схильність до регресії, що її провокують своєрідні відпливи в колективній та індивідуальній свідомості людини. Однак найбільш складних проблем під час інверсії зазнає саме суспільна свідомість. Її над-

звичайна чутливість до нереалізованих очікувань майже автоматично штовхає людей на шлях девіантної поведінки. Вочевидь у просторі теперішньої соціальної реальності перед надзвичайно складним видом професійної діяльності, як управління державою, постає завдання вибору власного, притаманного національній культурі шляху розвитку, убезпечення суспільства і держави від різного роду соціальних і психосоціальних дисфункцій, досягнення органічності та гармонійності суспільно-владних відносин.

Як відомо, поняттям *“суб’єкт соціального розвитку”* позначається наділений свідомістю і волею індивід або соціальна група, що здійснюють цілеспрямовану діяльність, яка завжди характеризується конкретністю. Слід наголосити на тому, що реальна особистість і надособистісне соціальне утворення, уособлюючи певну цілісність, є відповідальними за свої дії, мають спільні інтереси та цілі, що поєднується з готовністю до співпраці, кооперації та взаємодії.

Отже, відповідно до наведеного суб’єктом соціального розвитку на індивідуально-особистісному рівні постає керівник органами державного управління, а в колективно-груповому — зріле громадянське суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню архетипів як у зарубіжному, так і вітчизняному науковому дискурсі приділяють значну увагу С. Гроф, Е. Дюркгейм, М. Еліаде, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс, К. Г. Юнг та ін. В останні десятиліття феномен колективного несвідомо досліджується вітчизня-

ними вченими, зокрема: Е. Афоніним, Л. Бурлачуком, Т. Бутирською, О. Донченко, А. Мартиновим, Ю. Романенко, О. Суший та ін. Так, професором Е. Афоніним була розроблена проєктивна тестова методика “кольорових переваг”, що базується на емоційному ставленні до елементів природної системи кольорів (веселки). Серед можливих емоційних ставлень методика виокремлює два пріоритетні колірні відношення, які умовно відносяться до “холодного” і “теплого” кольорів цілісної системи (веселки), що з достатньо високим ступенем вірогідності дає змогу ідентифікувати гендерну типологію людини, притаманні їй канали модальності, рівень адаптивних можливостей, професійні орієнтації. Українськими науковцями було розроблено якісну психодіагностичну методику БАД (Л. Бурлачук, Е. Афонін, О. Донченко), а у подальшому проведено моніторингові дослідження процесу ідентифікації в середовищі політико-управлінської еліти України та порівняльний аналіз процесів ідентифікації в Україні, Росії, Білорусі. О. Суший дослідила проблеми державного управління і феномен державності в контексті соціокультурного підходу. Автором цієї статті досліджено феномен авторитету керівника в державному управлінні, здійсненого в контексті методології архетипіки.

Синергетична методологія здобула широке розповсюдження в усіх сферах наукових знань, зокрема і розвитку суспільства (Г. Хакен, О. Князева, І. Пригожин, С. Курдюмов та ін.). Застосування методології синергетики щодо вивчення складних

систем, до яких відноситься система державного управління, використовується не достатньо (В. Корженко, В. Мартиненко, В. Князєв, В. Солових та ін.), що актуалізує реалізацію визначеної мети статті.

Формулювання цілей статті.

Мета статті — обґрунтування ролі синергетичного концепту самоорганізації як взаємодії щодо вирішення конфлікту між окресленими суб'єктами соціального розвитку в контексті архетипного дискурсу.

Виклад основного матеріалу.

Як відомо, спеціальні дослідження проблем самоорганізації розпочаті в кібернетиці, але принципово новий підхід до таких явищ затвердився у 60-ті роки XX ст., коли вчені, вирішуючи проблеми, які за своєю суттю здавались їм різноманітними, досліджували загальні принципи та механізми самоорганізації, заклали нову концепцію науки, яку назвали синергетикою (давньогрецьк. — *synergia* — співдружність, співпраця, сумісна дія). Автором цього терміну є німецький фізик Герман Хакен, який досліджував механізми кооперативних процесів, що відбувались у твердому лазері та дійшов наступного висновку щодо синергетики — це теорія систем, що самоорганізуються [1, с. 16]. Інший видатний дослідник цієї проблеми, бельгійський вчений І. Пригожин, лауреат Нобелівської премії, дійшов до оригінальних ідей, вивчаючи особливі хімічні реакції, де спостерігав посилення нерівновісної, відкритої системи шляхом взаємодії із середовищем, що призводило до руйнування колишнього її порядку і структури, тим самим і до виникнення нової системи. Цей процес

І. Пригожин розглядав як виникнення порядку через флуктуації (змінення завдяки впливу) [2, с. 38]. Тож, самоорганізація системи підсилюється впливом зовнішнього середовища. Однак акцент треба робити на внутрішні властивості системи як на джерело саморозвитку, однак успіх можливий там, де запроваджені дії розумно поєднуються із законами природи.

Описуючи процес самоорганізації, В. Бранський виявляє велику кількість паралелей між філософією Г. Гегеля і синергетикою, де останню називає теорією створення нових якостей і селективного розвитку дисипативних систем [3, с. 152]. Вирішення будь-яких протиріч між двома початками, на думку В. Лутая, має відбуватися шляхом діалогу суб'єкта діяльності з об'єктом, діалог між уявним передбаченням результату дії та його реальним результатом, а коли об'єктом діяльності стають люди, то діалог між суб'єктами, зокрема й представниками різноманітних видів світосприйняття [4, с. 101].

Отже, синергетика — це спосіб розвитку людини та соціуму, коли відкриваються можливості нелінійній ситуації впливати на себе, будувати себе, орієнтуючись на один із особистісних шляхів розвитку, ціннісні настанови, що визначаються культурним та історичним досвідом; це варіант реакції на комбінований вплив кількох факторів, що характеризується тим, що взаємодія перевищує дію, що робиться кожним елементом окремо завдяки різноманітності зв'язків, подій, людей з багатьма комбінаціями. Основними принципами синергетики є такі: са-

моорганізація, взаємодія, діалогічність, нелінійність. До них додаються специфічні принципи, що характерні для тієї або іншої об'єктивної галузі знань, наприклад, для науки про людину може бути запроваджений принцип самоактуалізації, що означає її здатність виходити за межі будь-якого можливого досвіду. Так, для К. Поппера самоактуалізація означає здатність людини "постійно перевершувати себе, свої таланти, свою обдарованість" [5, с. 488]. Актуальним убачається звернення до думки класика менеджменту І. Ансоффа, який один із перших застосував концепцію синергізму до проблем стратегічного управління, зокрема організаціями-конгломератами, наголошуючи що переваги синергізму визначаються як " $2 + 2 = 5$ " [6].

Застосування принципів синергетичної самоорганізації в державному управлінні окреслюється можливістю суб'єктів соціального розвитку дослідити в історії їх розвитку, в динаміці еволюції особистісних якісних змін та процес їх взаємодії. Завдяки самоорганізації постає можливість пояснити виникнення порядку із хаосу, оскільки хаос — це не відсутність структури, а структура особливого типу, що має свій порядок, хоча і надто складний [7, с. 123]. Імовірно хаос може відігравати креативну роль, оскільки система, яка самоорганізується, відповідає критерію емерджентності (англ. *emergence* — виникнення, поява нового). Отже, можна припустити, що в управлінській діяльності постає вимога завжди враховувати рівні об'єкта управління (мікро-, мезо-, макро-), оскільки на мікро- чи мезо-

рівні хаос може стати тим джерелом енергії, що стимулює процес самоструктурування системи. У цьому контексті актуалізується таке питання: можливо хаос подекуди є менш небезпечним, ніж порядок? Останній особливо якщо стиль керівництва авторитарний, що зазвичай корелює з диктаторством, імовірно придушує інновації, прагнення до змін, що призводить до стагнації або виникнення протиріч, конфліктів, криз чи революцій, що часто-густо супроводжують соціальний розвиток. Конфлікт (лат. *conflictus* — зіткнення) — це взаємодія двох або більше суб'єктів, які мають взаємно виключні цілі, що реалізуються на шкоду іншому (або за рахунок іншого). Конфлікт виникає тоді, коли люди починають усвідомлювати, що їхні інтереси, потреби, цілі не можуть бути задоволені у разі збереження існуючої системи соціальних відносин і починають діяти так, аби змінити ситуацію. Залежно від змісту, характеру та спрямованості таких дій конфлікт може наростати, пом'якшуватись або розв'язуватись.

Отже, конфлікт має соціальну природу — це взаємодія, однак специфічна, оскільки несе не тільки тягар негативу, а й характеризується позитивними чинниками, зокрема: *соціально-діагностичним*, коли виникнення конфліктів свідчить про недоліки у функціонуванні соціальних організацій, поглиблення суспільних протиріч, поляризацію інтересів різних соціальних груп; *регулюючим*, коли конфлікти створюють і підтримують у суспільстві соціальну рівновагу, забезпечують баланс сил у структурах влади й управління;

комунікативним, коли пошук шляхів розв'язання конфлікту активізує соціальну взаємодію, спільне вироблення взаємоприйнятних рішень; *соціально-психологічним*, коли конфлікти сприяють зняттю психологічного напруження, позбавленню негативних емоцій чи поступовому зниженню їх інтенсивності; *інноваційним*, коли конфлікти сприяють оновленню соціальних відносин, утвердженню нових норм та цінностей, дають можливість уникнути застою, є джерелом нововведень та прогресивних тенденцій; *інтегративним*, коли участь у конфлікті сприяє консолідації людей, які захищають спільні інтереси, формуванню їх зацікавленості у співпраці та взаємодії.

Водночас цінною є думка К. Г. Юнга про те, що можна взаємодіяти, заключивши договір, який сам по собі є бездушним механізмом, оскільки здатний лише охопити рутину життя. Механізми угоди тримають людей несвідомими, тому що тоді вони можуть іти за звичаєм, не відчуючи необхідності ухвалювати свідомі рішення. Проте творче життя завжди лежить по той бік конвенцій, тож, якщо рутина життя панує у формі стародавніх договорів, то має відбутися руйнівний прорив творчих сил. Такий несподіваний вплив є неминучим навіть для найкращого договору, проте і він є страшною загрозою, оскільки, коли виникають нові обставини, не визначені старими угодами, у людей настає паніка. Однак, та чи інша особистість може не піддатися панічному стану тих, хто вже заходився тікати, тому що вона вже пережила жах, дійшовши до розуміння нового, і ми-

моволі стала лідером [8, с. 386]. Тож, для лідера найбільш характерною є наявність надзвичайно яскравого і деталізованого образу світу поряд із сильним прагненням здійснити, утвердити, реалізувати його відповідно синергетичним принципам самоорганізації, взаємодії та діалогічності. У цій ситуації важливим є той факт, що керівник органів державної влади має володіти як високим професіоналізмом, що забезпечує інструментальний, зазвичай формалізований вплив, так і людськими якостями, що забезпечують емоційний — неофіційний вплив. Щодо зазначеного, важливим є зауваження К. Г. Юнга про те, що доросла людина має бути твердо впевненою у своїй компетентності, щоб зуміти вистояти у боротьбі несвідомого. При цьому архетипи — первинні природні образи, ідеї, переживання, властиві людині як суб'єктові колективного несвідомого, мають великий вплив на людину, формуючи її емоції, етичні уявлення та світогляд, впливаючи водночас на взаємовідносини з іншими людьми та бажання взаємодіяти з ними, і тим самим можуть визначати її долю. К. Г. Юнг зазначає, що архетипів рівно стільки, скільки є типових життєвих ситуацій..., коли зустрічається ситуація, що відповідає тому чи іншому архетипу, то архетип активізується і... досягає свого всупереч розуму і волі. Важливо зауважити, що архетипи можуть впливати на дію як творчих, так і руйнівних сил людської психіки, оскільки вони створюють, надихають на нові ідеї, однак вони ж і руйнують, коли ті самі ідеї стають сталими, формуючи забобону свідомість, що перешкоджає подальшому розвитку,

призводячи до різних видів та рівнів конфлікту. Серцевиною особистості, найважливішим архетипом в теорії К. Г. Юнга є архетип “самість”, що досягається інтеграцією всіх аспектів душі, свідомих і несвідомих. Тому досягнення зрілого “Я” й утвердження архетипу “самість” вимагає від особистості, зокрема від керівника органами державної влади, наполегливості, інтелекту та життєвого досвіду. Виконуючи свої функції, сучасний керівник органів державної влади як суб’єкт соціального розвитку постає у багатьох ролях. Це посадовець, який наділений правом керувати; це лідер, який здатний вести за собою підлеглих; це дипломат, який встановлює контакти з партнерами, передбачуючи та уникаючи можливість виникнення конфліктів; це наставник, який своїм професіоналізмом та моральними якостями впливає на колектив і спрямовує його роботу у руслі служіння громадянам; це новатор, який розуміє значущість ролі науки у сучасних умовах та впроваджує ті чи інші її досягнення.

Отже, для реалізації наведених рольових позицій уміння керівника постає важливим фактором адекватної оцінки своїх професійних успіхів і невдач та визначення особистісних завдань для підвищення рівня компетентності. При цьому за результати прийнятих рішень він несе відповідальність, усвідомлено виконуючи покладені на нього обов’язки, передбачаючи наслідки своїх вчинків, дій та бездіяльності як у сфері наданих повноважень, так і суспільній сфері. Тож, будь-яка діяльність сучасного керівника в органах державної влади породжує питання про його мораль-

ний вибір як усвідомлене надання переваг тому чи іншому варіантові поведінки особистісних чи суспільних моральних настанов, що базуються на певних цінностях. Цінності — це все те, що є значущим для особистості та суспільства і схвалюється більшістю людей, відображаючись у їх свідомості у вигляді оціночних суджень. Добре відомо, що основною моральною нормою, якої необхідно дотримуватися у відносинах з підлеглими, — це збереження гідності кожного незалежно від того, яку посаду посідає та чи інша людина. Однак на практиці здебільшого буває не зовсім так, що також призводить до конфліктних ситуацій. Саме в цьому випадку ми спостерігаємо ціннісний конфлікт. Відмінності між своїми і чужими, між нами і ними набувають визначальне значення і стають домінуючим чинником індивідуальної і групової мотивації стосовно різних видів діяльності. Тому позитивне психологічне середовище в колективі органу державної влади, здебільшого, залежить від керівника і визначається його морально-ціннісними пріоритетами — особистою поведінкою та моральними якостями. Керівник перебуває у центрі уваги, його знають усі, про нього говорять, його наслідують, часто-густо несвідомо. Відповідно до наведеного для керівника, після утвердження архетипу “самість”, актуалізується наступний ступінь засвоєння його світогляду, що транслюється авторитетом керівника — “м’якою силою”, що сприяє йому в реалізації поставлених цілей відносно творення солідарних спільнот. Тож постає питання стосовно впливу керівника органів державної

влади, як одного із суб'єктів соціального розвитку на рівень поступу громадянського суспільства.

Зауважимо, що слабке громадянське суспільство не здатне самостійно вирішувати суспільні проблеми і в якості альтернативи вимагає постійну підтримку держави, однак держава теж стає менш ефективною, якщо відсутні організації, що здатні її дисциплінувати, піддаючи контролю та вимагаючи підзвітності. Вочевидь, що актуалізується наявність зрілого громадянського суспільства, що єсамоврядною системою, яка творить соціальний капітал. Ф. Фукуяма наголошує на тому, що соціальний капітал зазвичай створюється і передається через такі механізми, як релігія, традиція та історична звичка [9]. У визначенні поняття “*соціальний капітал*” акцент робиться на тому, що це стійкі моральні зв'язки між людьми і соціальними інститутами, які утримують їх разом і забезпечують їх надійне функціонування. Це також сукупність неформальних норм, що сприяють взаємному співробітництву. Теорія П. Бурдьє відрізняється розумінням можливості існування соціального капіталу на двох рівнях. Так, на першому рівні — генетичному — соціальний капітал визначається як ресурс, заснований на родинних відносинах членів групи, що трансформується як сукупність актуальних або потенційних ресурсів; другий рівень — це взаємозв'язок між соціальним, фізичним, культурним і людським капіталами. На основі цієї взаємодії вчений визначив соціальний капітал як диференціюючий та конструюючий чинник соціальної поведінки [10]. Тож, природа соці-

ального капіталу передбачає трансформацію сталих відносин у такі, що передбачають тривалі суб'єктивні комунікації особливої природи, а саме — позитивно-емоційні зв'язки, побудовані на довірі.

Дж. Коулмен бере до уваги значення соціального капіталу для колективізму та інформації, наголошуючи на його ролі у формуванні людського капіталу, оскільки останній складається зі знань, навичок та здатності людей створювати один з одним певну спільноту. Вчений визначає дві складові, необхідні для створення та сприяння розвитку форм соціального капіталу, — соціальні відносини, побудовані на взаємній довірі та взаємодопомозі, що знаходять своє відображення в зобов'язаннях та очікуваннях, інформаційних каналах, соціальних нормах і санкціях; норми колективізму, що діють у межах тієї чи іншої соціальної групи не тільки посилюють зв'язок між її членами, а і мінімізують соціальну напруженість у такій групі [11]. А. Колодій вважає, що соціальний капітал є ознакою зрілості та ефективності громадянського суспільства, а також його головним продуктом, який забезпечує його вплив на інші сфери суспільного життя. При цьому вчена наголошує, що громадянське суспільство асоціюється з цінностями довіри, розсудливості і толерантності, тому його члени з довірою ставляться до своїх колег по діяльності та інших людей і суспільних інститутів, визнають право інших громадян на особисту думку [12].

Таким чином, саме соціальний капітал, спираючись на довіру, норми і цінності, що розділяються суспільством, здатен розвивати громадян-

ське суспільство, спрямовуючи його до самоорганізації і колективних дій.

Зрілість громадянського суспільства продемонстрував Євромайдан (2014 р.), який став Січчю для українців, де відбулося реальне об'єднання українського народу. У межах великої групи людей різної освіти, віку, статі, майнового стану й соціального та політичного досвіду був досягнутий високий рівень колективної громадянської дії на основі неформальних норм і цінностей. Українське суспільство, вимагаючи визнання потреби людини бути суб'єктом політичних рішень, продемонструвало своєрідний еталон дієвості громадянської взаємодії і консолідації. Однак Лех Валенса, лідер польської “Солідарності”, напередодні цих подій наголосив, що в Україні немає єдиного лідера й партії, які б скинули владу демократичним шляхом, що він не бачить в Україні вожда, не бачить одного великого громадського руху, єдиної партії чи організації, які могли б скинути владу. Мають пройти засідання “круглого столу”, бо повинен бути діалог і повинні бути мудрі лідери. Силою Україну не змінити, резюмував політик [13].

Відповідно до наведеного можна констатувати про існування на той час прірви між громадянським суспільством та претендентами на лідерство, що проявлялося у відсутності взаємодії, можливо навіть конфліктної, що як зазначалося, може сприяти встановленню відповідної комунікації, інтеграції тощо. Водночас основи для розвитку зрілого громадянського суспільства в Україні було закладено, що характеризується потужним волонтерським рухом — від-

гуком на воєнні дії на сході держави. Очевидна самоорганізація одного із суб'єктів суспільного розвитку — зрілого громадянського суспільства, що реалізується через колективізм і взаємодію. Водночас, наголошуючи на тому, що у сферу державного управління соціальний капітал потрапляє через набуті людьми цінності, норми поведінки, звичаї зазначимо, що на нашу думку, вплив керівника органів державної влади на рівень розвитку українського громадянського суспільства наразі мінімальний, який відбувається в громадах, що формуються відповідно “Проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)” [14].

Тож можна стверджувати, що конфлікт у цьому процесі існує, оскільки керівник органу державної влади, що самоактуалізувався і став сильним, неподільним “Я” має зрозуміти та усвідомити ще й те, що надалі слід реалізуватися в контексті таких координат, як: зростання привабливості колективу органу державної влади, деперсоналізації — роздуми про себе здебільшого в термінах невід'ємного члена колективу (“Ми”) і менше — в термінах унікального індивіда (“Я”), виникнення почуття власного обов'язку щодо побудови позитивних стосунків із членами колективу і суспільством.

Висновки. Отже, завдяки повороту від індивідуалізму до колективізму постає можливість знаходження компромісів самоорганізацією суб'єктів соціального розвитку, коли взаємодія підсилюється діалогом і можливістю вибору інструментарію щодо вирішення конфліктів, які на-

разі множино постали перед українським суспільством. Здатність до взаємодії і консолідації є одним із найважливіших аспектів соціального капіталу, що зумовлюється рівнем довіри громадян. Водночас для збереження цілісності й розвитку зрілого громадянського суспільства саме соціальний капітал надає змогу інтегрувати в одну категорію різноманітні соціальні форми впливу державної влади на суспільство. Тож, ефективність державного управління пропорційна ефективності використання різних форм соціального капіталу. При цьому постає необхідність збалансування сучасних цінностей індивідуалізму, що архетипно виявляються соціальними нормами довіри, поведінки, звичаями, цінностями, коли для суб'єктів соціального розвитку "сенси для себе" постає у синергетичному концепті самоорганізації — взаємодії, діалогічності, взаємної відповідальності щодо усіх сфер суспільного життя. До невирішеної частини досліджуваної проблеми можна віднести аналіз процесів соціальної взаємодії в контексті соціально-психологічних проблем з урахуванням архетипів, що дасть можливість сформулювати обґрунтовані прогнози і можливість адекватної оцінки примітних подій у житті сучасного українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Хакен Г.* Синергетика / Г. Хакен. — Москва : Мир, 1980. — 404 с.
2. *Пригожин А. И.* Нововведения: стимулы и препятствия / А. И. Пригожин. — Москва, 1989. — 254 с.
3. *Бранский В. П.* Теоретические основания социальной синергетики / В. П. Бранский // Перербургская социология. — 1997. — № 1. — С. 148–179.
4. *Лутай В. С.* Синергетична парадигма як філософсько-методологічна основа формування світоглядів ХХІ століття / В. С. Лутай: зб. наук. пр. — вип. 3 / за заг. ред. В. Андрущенка. — Київ: Знання, 2000. — С. 99–103.
5. *Поппер К.* Логика и рост научного знания / К. Поппер. — Москва, 1983. — 605 с.
6. *Ансофф И.* Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. — Санкт-Петербург: Питер Ком, 1999. — 416 с.
7. *Князева Е. Н., Курдюмов С. П.* Антропный принцип в синергетике / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопросы философии. — 1997. — № 3. — С. 14–36.
8. *Юнг К. Г.* Человек и его символы / К. Г. Юнг, М.-Л. фон Франц, Д. Хендерсен ; [пер. с нем.]. — Санкт-Петербург, 1996. — 454 с.
9. *Fukuyama F.* The Great Disruption. Human nature and the reconstitution of social order / F. Fukuyama. — London : Profile Books, 1999. — 386 p.
10. *Бурдье П.* Формы капитала / П. Бурдье // Западная экономическая социология : хрестоматия современной классики / [сост. и науч. ред. В. В. Радаев ; пер. М. С. Добряковой и др.]. — Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. — С. 519–536.
11. *Коулмен Дж.* Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулмен // Общественные науки и современность. — 2001. — № 3. — С. 122–139.
12. *Колодій А. Ф.* "Соціальний капітал": зміст та евристична цінність концепції / А. Ф. Колодій // Громадянське

- суспільство і соціальні перетворення в Україні : тези наук. конф.(ЛНУ ім. І. Франка, філос. ф-т, каф. філос. 13–15 грудня 2001 р.). — Львів, 2001. — С. 54–55.
13. *Валенса Лех*. В Україні немає лідера, здатного скинути владу [Електронний ресурс] / Лех Валенса. — Режим доступу : <http://www.umoloda.kiev.ua/number>
14. *Проект* Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812

УДК 316.362+364.63-027.553

Овчиннікова Ольга Валеріївна,
студентка, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, Харків, 61047, вул. Кирпичова, 2, тел.: (095) 743 79 42, e-mail: htc.one.mini@mail.ru

ORCID: 0000-0001-9050-9166

Овчинникова Ольга Валерьевна,
студентка, Национальный технический университет “Харьковский политехнический институт”, Харьков, 61047, ул. Кирпичева, 2, тел.: (095) 743 79 42, e-mail: htc.one.mini@mail.ru

ORCID: 0000-0001-9050-9166

Ovchynnikova Olha Valeriyivna,
Student, National Technical University “Kharkov Polytechnic Institute”, Kharkiv, 61047, Kyrpychova Str., 2, tel.: (095) 743 79 42, e-mail: htc.one.mini@mail.ru

ORCID: 0000-0001-9050-9166

НАСИЛЬСТВО ЯК ФАКТОР КОНФЛІКТНОСТІ В СІМ'Ї: АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД

Анотація. Статтю присвячено проблемі насильства як фактору конфліктності в сім'ї. У ній розглядається архетипна модель психіки людини і зв'язок її складових з факторами насилля в родині. У роботі висвітлено теоретичне дослідження архетипів та їх впливу на свідоме життя людини. Стаття містить емпіричне дослідження найпоширенішого з видів сімейного насилля — насилля над жінками. У статті розкрито зміст основних складових сімейного насилля з усіма їх негативними проявами та наслідками.

Ключові слова: модель психіки за К. Г. Юнгом, архетип, стереотип, конфлікт, насильство в сім'ї, види насильства.

НАСИЛИЕ КАК ФАКТОР КОНФЛИКТНОСТИ В СЕМЬЕ: АРХЕТИПНЫЙ ПОДХОД

Аннотация. Статью посвящено проблеме насилия как фактора конфликтности в семье. В ней рассматривается архетипная модель психики человека и связь ее составляющих с факторами насилия в семье. В работе освещено

теоретическое исследование архетипов и их влияния на сознательную жизнь человека. Статья содержит эмпирическое исследование самого распространенного из видов семейного насилия — насилие над женщинами. В статье раскрыто содержание основных составляющих семейного насилия со всеми их негативными проявлениями и последствиями.

Ключевые слова: модель психики по К. Г. Юнгу, архетип, стереотип, конфликт, насилие в семье, виды насилия.

VIOLENCE AS A FACTOR OF CONFLICT IN THE FAMILY IS AN ARCHETYPAL APPROACH

Abstract. The article is devoted to the problem of violence as a factor of conflict in the family. It is considered the archetypal model of the human psyche and the relationship of its components with the factors of violence in the family. This paper covers the theoretical study of archetypes and their impact on a person's conscious life. This article contains empirical research on the most common type of family violence against women. The article reveals the contents of the main components of family violence, with all their negative manifestations and consequences.

Keywords: mental model by C. G. Jung, archetype, stereotype, conflict, domestic violence, types of violence.

Постановка проблеми. На даний момент проблема насильства у сім'ї є дуже актуальною. На жаль, протягом тривалого часу вона залишалася поза межами закону і закритою від гласності. Будь-яка спроба врегулювання сімейного конфлікту з боку держави або суспільства розцінювалася як втручання в особисте, приватне життя. Але часи змінюються, суспільство розвивається і зараз ведеться активна боротьба з усіма видами насильства у сім'ях.

Згідно із Законом України “Про попередження насильства в сім'ї”, що був укладений у 2001 р. і являє собою чинний документ, “насильство в сім'ї — будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують

конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю” [2].

Найбільш страждають від дискримінації і сімейного насилля жінки та діти. Насамперед, це зумовлено фізичними та гендерними відмінностями чоловіків та жінок. Важливою складовою є давні звичаї та традиції щодо сімейного життя, від яких багато родин ще досі не відійшли. На жаль, навіть у XXI ст. існують та досить розповсюджені гендерні стереотипи, відповідно до яких жінка — це другорядна особа, яка обмежена у політичних, економічних, особистісних правах і самореалізації, а її головна роль зводиться до виконання хатніх обов'язків і виховання дітей. Найчастіше саме приписані архетип-

ні гендерні ролі стають причиною конфліктів, включно насильства в сім'ї, бо вони потребують певних норм поведінки, які не відповідають сучасним умовам життя і входять у дисонанс із сучасними стилями суспільства [3]. У наш час є жінки, які залишаються заручницями архетипного уявлення і стереотипів про їх роль, проте все частіше представниці традиційних спільнот намагаються подолати їх в родині.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вітчизняних дослідників архетипів можна виділити Е. Афоніна, О. Донченко, Ю. Романенко, Т. Вакулова як яскравих представників Української школи архетипіки. В. Буслаєв, А. Афанасьєв пояснювали через прхетипні образи багато явищ у фольклорі різних народів. Г. Меррей, М. Боткін — представники ритуально-психологічної школи, заснованої ще в 30-х роках. Архетипний підхід можна знайти у творчості таких великих письменників, як Пушкін, Достоевський, Кафка, Бальзак, Софокл, Шекспір, Стендаль та ін. Серед зарубіжних вчених надзвичайний внесок у дослідження архетипів внесли К. Юнг (розробив структурну модель психіки, доповнивши аналітичну теорію З. Фрейда), а також його послідовники: К. Керенї, Дж. Кемпбелл, Е. Нойман, Г. Циммер, М. Еліаде та ін.

Проблемами конфліктів та насильства в сім'ї займалися Н. Паригіна, Н. Ажгікіна, С. Айвазова. У своїх працях І. Дроздова висвітлювала зв'язок насилля в сім'ї з девіацією в поведінці дітей та молоді. О. Зборовська, Г. Носирєва, Т. Прохоренко ви-

світлювали гендерні складові сімейного насильства. У працях О. Савка розкриваються юридичні та правові аспекти насильницьких дій в родині. Н. Шведова у своїй роботі розглядала питання поширення насильства в родинах. А. Сінельнікова й М. Пісклакова висвітлювали історичні та культурні аспекти насильства в сім'ї. Н. Середа аналізувала роботу в установах, які надають допомогу жертвам, які зазнали насильства в родині. А. Фахрендінова займалася розробкою методів щодо подолання проблеми сімейного насилля. М. Адамушкіна у своїх працях розкривала фактор сімейного насилля як важливу проблему і шукала тенденції щодо захисту від нього жінок. Н. Паригін та І. Первякова складали та вивчали соціологічний портрет жінок, які стали жертвами сімейного насильства. І. Сошнікова вивчала структуру та загальні положення причин насильства в родині. Також значний внесок зробили зарубіжні вчені — Іглі, Садалла, Кенрік, Веруш, Лагерспетс та багато інших, які з колегами вивчали гендерні особливості сімейного насильства.

Незважаючи на те, що по цій темі працювали багато вчених, проблема насилля як фактора конфліктності в сім'ї є досі невирішеною і потребує у подальшому детальних досліджень.

Мета статті полягає у детальному дослідженні проблеми сімейного насилля через архетипний підхід.

Виклад основного матеріалу. За будь-яким актом насилля в сім'ї стоїть конфліктна ситуація, як передумова, а згодом — конфлікт. Причинами конфлікту можуть стати унікальні особистісні якості, які

зумовлені специфікою архетипів, що знаходяться у підсвідомості людини.

К. Г. Юнг у своїх теоретичних положеннях, пов'язуючи як клінічну дослідницьку практику, так і філософію людського минулого, пропонує таку модель структури психіки людини (рис. 1).

Юнгіанська модель психіки людини має основні складові: Свідомість, Персона (Маска), Его, Несвідомість (Тінь), Індивідуальне несвідоме, Сімейне несвідоме, Колективне несвідоме, Біологічне несвідоме та Самість. Усі елементи тим чи іншим чином пов'язані між собою і являють цілісну структуру [9].

Архетипна теорія за Юнгом охоплює три базові елементи: психіку, інстинкт і образ. Таким чином, складові компоненти психіки людини залежать від інстинктивного та тва-

ринного начала, факторів еволюції та спадковості від наших предків, а також вони є закріпленими за певними соціально-культурними образами. Усі архетипи виступають “первинними моделями” поведінки. Вони функціонують залежно від специфіки вікової періодизації та різновидів універсальних життєвих ситуацій на якійсь з психологічних вікових категорій. Американський психолог, послідовник у психоаналітичній концепції Зігмунда Фрейда, Ерік Еріксон виокремлює вісім основних психосоціальних стадій розвитку особистості відповідно до віку. Кожній стадії відповідає конфлікт, конструктивне вирішення якого приводить до переходу на наступний рівень розвитку [5]:

1. Стадія немовляти (орально-сенсорна) — конфлікт між довірою і недовірою навколишній дійсності.

Рис. 1. Структура психіки людини за К. Г. Юнгом
Джерело: Юнг К. Г. Архетип і символ / К. Г. Юнг. — 1991. — 208 с.

2. Раннє дитинство (м'язово-анальна) — конфлікт між автономією (незалежністю від батьків) і сумнівом з цього приводу.

3. Дитинство (локомоторно-генітальна) — конфлікт між підприємливістю і неоднозначністю.

4. Шкільний вік (латентна) — конфлікт між творчістю і комплексом неповноцінності.

5. Підлітковий (юність) — конфлікт між ростом особистості і заплутаністю ролей.

6. Рання дорослість (молодість) — конфлікт близькості і самотності.

7. Середня дорослість (зрілість) — конфлікт між продуктивністю і “вигоранням”.

8. Пізня дорослість (старість) — конфлікт між сподіваннями і безнадією.

З цього ми робимо висновки, що кожний специфічний період становлення фізичних, психічних та соціальних складових особистості характеризується наявністю новоутворень, які підготовлені всім перебігом попереднього розвитку індивіда. Це новоутворення визначається, насамперед, актуальними на той чи інший період розвитку людини цілями та задачами, цінностями та ідеалами, правилами та нормами. Ці всі складові пропонує та диктує людині суспільство, і дуже важливу роль відіграє факт: у якому саме соціальному середовищі знаходиться на той момент особистість. Усі якості новоутворень фіксуються на кожній стадії, переростають в архетипні образи і зберігаються на весь період життя людини. Наприклад, дитячому віку найбільш притаманним і правильно функціонуючим буде архетип “Бо-

жественного дитя”, у сучасному варіанті — “Принца” або “Принцеси” залежно від статі людини. У цьому архетипі дитина повинна відчувати любов дорослих, свою потрібність, приналежність до певної соціальної спільноти, потребу в повазі її особистості. Якщо суспільство не в змозі надати цих критеріїв, то розкриється темна (тіньова) сторона цього архетипу під назвою “Волоцюга” або “Погане дівчисько”. У цьому випадку в дитини будуть спостерігатися серйозні тенденції до конфліктів, неслухняності, бажання протистояти суспільству, відсутність турботи як про власну особистість, так і про оточуючих, емоційна неадекватність тощо.

Описаний К. Г. Юнгом архетип Персони або Маски представляє собою соціальні ролі, які людина грає, та приписані соціальні норми, які вона виконує. Це — публічна сторона особистості, яка, знаходячись у суспільстві, приховує свої вразливі місця, недоліки, слабкості тощо. Назву цього архетипу К. Юнг взяв з античного театру, де актор, граючи роль, прикладає до лиця маску. Так, Маска — своєрідна психічна складова, яка задовольняє потребу людини в адаптації, але вона не являє собою повну ідентичність особистості. Людина немов одягає маску і виставляє на показ тільки прийнятні соціуму складові її особистості. Персона виступає в якості компромісу між індивідом та соціальністю [10].

Цей архетип являється дуже важливим в контексті міжособистісних відносин та контактів. Якщо людина не буде дотримуватися загальноприйнятих норм і правил поведінки

у спілкуванні та взаємодії з суспільством, то на базі цього будуть виникати серйозні конфлікти. Конфлікти, своєю чергою, будуть породжувати тенденції до різного роду негараздів, у тому числі й насильство різноманітних видів. Таким чином, насильник або маніпулятор у родині може спочатку “одягати маску” добра, щоб увійти у довіру жертви, а потім чинити неправомірні та аморальні дії, наміри та інтереси до яких так вдало приховувалися під “маскою”.

Архетип Тінь являє собою центр особистісного несвідомого. У ній криються підсвідомі, несумісні з соціальними нормами моралі та стандартами поведінки, психічні установки. Ці установки викривають підсвідомі бажання, аморальні потяги, несприятливі тенденції в психіці людини. В архетипі Тінь зосереджено все антисоціальне й неідеальне, що особистість сама в собі не визнає. Цей архетип зображується як похмура, темна, потворна фігура, наділена деструктивними якостями та здібностями. Архетип Тінь вторгається у свідомість індивіда і породжує негативні проєктивні образи, внаслідок чого відбувається процес ідентифікації особистості з цим образом, що призводить до різного роду конфліктів, ірраціональних дій суб'єкта, а у найгіршому випадку — психічних розладів.

К. Г. Юнг вважає, що архетип Тінь формується в людини ще з раннього дитинства, коли вона стикається з батьківськими доганами, заборонами, покараннями щодо своїх потягів, бажань та вчинків. Дитяче “Его” ще погано орієнтується у прийнятих суспільством моральних нормах про

добро і зло, тому витісняє у підсвідомість все, що дорослі вважають негативним [7]. Витіснені аспекти, набуваючи у психіці людини автономність, тягнуть за собою потужні енергетичні блоки, які прагнуть назовні і, час від часу, впливають у свідомості з усіма негативними наслідками зміни в поведінці. Звідси може витікати такий жахливий наслідок, як насильницькі дії в родині.

Індивідуальне несвідоме. У ньому лежать всі комплекси, а також інші суголосно індивідуальні, специфічні особливості людини. Тут скупчуються емоціональні переживання, які були проігноровані, забуті і витіснені зі свідомості людини. Таким чином, у людини, яка здійснює насильство в родині, на рівні індивідуального несвідомого можуть лежати шаблонність мислення, різноманітні страхи, фобії, комплекси неповноцінності, психологічні травми. Ці елементи індивідуального несвідомого турбують і спонукають людину до породження насильницьких дій.

Сімейне несвідоме. Сюди входять соціально успадковані моделі поведінки, сімейні міфи та стереотипи, зв'язок поколінь [2]. Важливу роль мають норми поведінки, які людина унаслідувала в своїй сім'ї. Якщо в первинній родині прийнято цькувати жінку та виховувати дітей з жорстоким поводженням, то людина несвідомо переносить таку модель поведінки на свою майбутню сім'ю.

Зазвичай відносини між чоловіком та жінкою будуються на архетипному уявленні щодо їх ролей в родині та суспільстві. Але потрібно розрізняти поняття архетипів та

стереотипів. Так, архетип Великої Матері породжує образ чуйної, доброзичливої, турботливої, мудрої жінки, “хранительки домашнього вогнища”, яка являє собою приклад наслідування для нащадків. Але, на ряду з цим, виникає і стереотип, що зводить всі життєві функції жінки до хатніх обов’язків та виховання дітей, тим самим породжуючи ряд негативних наслідків. По-перше, непорозуміння на цьому підґрунті та різного роду конфлікти, які можуть включати примусові та насильницькі дії. По-друге, через це у жінок можуть активізуватися тіньові сторони архетипу. Таким чином, з архетипу Великої Матері жінка може перейти на образ “Жахливої мачухи”, якому відповідає жорстокість, агресивність, реалізація своєї влади, пригнічення авторитетом, застосування психологічного та фізичного насилля.

Так само і в чоловіків. Якщо архетип Воїна передбачає надійність, опору, силу духу, забезпечення родини, захист, впевненість у своїх силах та інші позитивні моменти, то тіньова сторона — архетип Ронін буде використовувати свою силу і агресію в руйнівних цілях, чинити фізичне і моральне насилля над слабкішими від нього. Або архетип Хазяїна налаштовує на образ щедрого господаря, гарного сім’янина, який турбується про затишок і комфорт, образ стабільності і порозуміння. Але зі зворотної сторони він може бути в архетипному образі Людожера, який передбачає тиранію, повну владу над членами родини, придушення своїм авторитетом, зверхнє ставлення до почуттів інших, психічне і фізичне насилля над оточуючими тощо.

Колективне несвідоме — це “пам’ять поколінь”, підсумок життя народу, воно передається у спадок і є тим підґрунтям, на якому виростає психіка індивідуальності. Подібно до того, як людське тіло є підсумком всієї еволюції людства, психіка містить у собі загальні первинні інстинкти, а також специфічні людські несвідомі реакції на феномени зовнішнього та внутрішнього світів, які постійно відновлюються та повторюються протягом життя [8]. Таким чином, архетип Насильника споконвіку не змінюється. Насильство існувало завжди і, на жаль, існує досі. Це свідчить про те, що цю проблему треба детально вивчати. Психологія шукає загальні закономірності універсального в індивідуальному, які криються в глибинних витоках. Архетипи колективного несвідомого лежать далеко на потенціальному та інтуїтивному плані, але відіграють немаловажну роль у свідомому житті особистості.

Немаловажливим виступає процес індивідуалізації, який передбачає трансформацію психіки від колективного до індивідуального. Людина усвідомлює свободу на неповторність своєї індивідуальності через призму колективних надбань людства. Відбувається виокремлення індивідуальної психології з колективної. Кожна унікальна риса людини має віддзеркалення на загальних колективних архетипних образах.

На паттерні колективного несвідомого лежать такі базові архетипи, як Аніма та Анімус. Вони уособлюють жіноче та чоловіче начала в особистості. Аніма відображає фемінні сторони характеру у чоловіків, а Ані-

мус — маскулинні тенденції у жінок. На базі цих архетипів у людини несвідомо формується бачення образу свого “ідеального партнера”. Якщо даний внутрішній ідеальний образ не буде співпадати з реальністю, це може породжувати конфлікти, а також провокувати насильницькі дії по відношенню до свого реального партнера [8].

Біологічне несвідоме. До нього входить біологічний життєвий цикл людини, фактори спадковості та еволюції. У сучасному світі сфера діяльності жінки дуже многогранна і неоднозначна. Так, у своїй праці “Та що біжить з вовками” Клариса Пінкола Естес висловлює думку про те, що між образом первозданної жінки і вовчиці є спільні психічні особливості. Ці образи виділяються надзвичайною чутливістю, турботою, відданістю, обережністю, співчуттям, силою духу, інтуїцією, вірністю, допитливістю, винахідливістю, сміливістю тощо. Але попри це все, жінки й вовчиці піддаються постійним агресивним утискам, невиправданим звинуваченням, гонінням, вважаються недостойними та другого-сортними особами [6].

Самість гармонізує нормальне функціонування всіх складових психіки людини. Цей архетип інтегрує свідоме та несвідоме індивіда. Самість — центральний архетип цілісності і многогранності людської особистості в усіх її виявах [11].

Отже, кожен архетип має свій ступінь та міру вияву залежно від тієї чи іншої ситуації. Будь-якій людині притаманні абсолютно всі архетипи, різниця тільки в тому, наскільки кожен з них виявлений. Залежно

від гендерної ідентифікації, у всіх людей є своя специфічна структура домінуючих та діючих архетипів [3]. Через наявні несвідомі архетипні образи та чітко встановлені суспільством гендерні ролі, жінки піддаються великим утискам і різного роду насильству.

Нами було проведено дослідження, мета якого — виявити, від якого виду насилля жінки страждають найбільше. У дослідженні взяло участь 60 жінок з м. Харкова, віком 25–50 років, з різним родом занять: від домогосподарок до представниць малого бізнесу. Їм були представлені анкети, де потрібно було присвоїти кожному виду сімейного насилля ранг від 1 до 6. Найбільший ранг присвоювався тому виду насилля в родині, з яким жінка стикається найчастіше, а найменший тому, з яким вона рідко зустрічалася, або не стикалася зовсім.

Дослідження показало, що жінки в сім'ях найбільш страждають від принижень та образ особистості (51 %), на другому місці — накладені чоловіками на жінок обмеження та заборони у спілкуванні з протилежним полом (18 %), третє місце займає позиція обмеження у повноцінному витрачанні своїх та родинних коштів жінкою (9 %), на четвертому місці знаходяться побої та різного роду рукоприкладства стосовно жінки, на п'ятій позиції — заборона влаштування жінки на роботу (2 %), на останній позиції — примушення чоловіком вступити у сексуальний зв'язок без її бажання (1 %) (рис. 2).

Отже, найпоширенішим видом сімейного насилля є приниження

Види сімейного насилля над жінкою

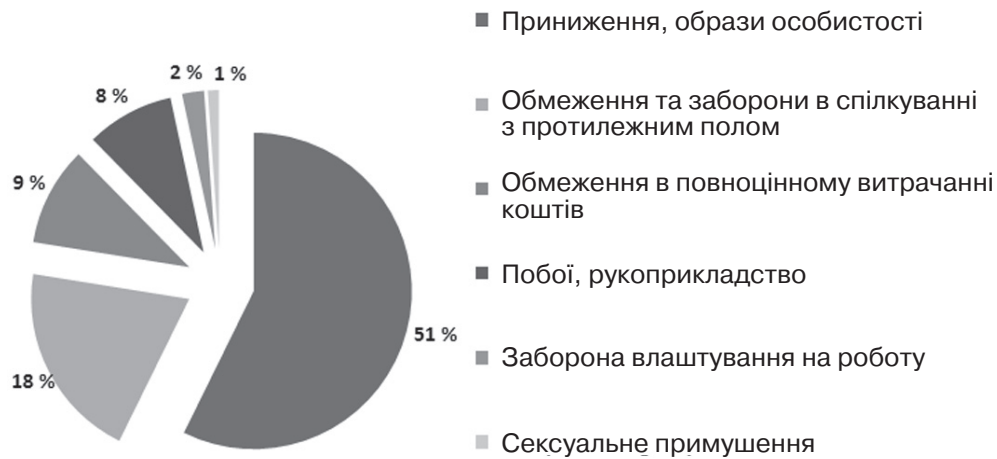

Рис. 2. Результати дослідження у процентному співвідношенні

особистості жінки та різноманітні образи.

Згідно з архетипом Деметри – Богині родючості, материнства і покровительства, жінки можуть терпіти насильницькі дії фізичного або психологічного характеру заради дітей та збереження сім'ї. Розповсюджені випадки, коли жінка, переживши насильство, відгороджується від сексуальних стосунків з чоловіками, зосереджуючись тільки на дітях. Виховуючи доньок із суб'єктивно-негативної позиції відносно чоловіків, вона передає їм свою модель поведінки. Таким чином, у більшості випадків у доньки формується психологічна роль “терплячої жертви” з усіма відповідними наслідками у подальшому.

Основні складові насильницьких дій в сім'ї:

1. “Насильство породжує насильство” в тому сенсі, що агресивні та жорстокі дії по відношенню до людини відповідно викличуть в неї таку саму реакцію.

2. Насильство, пережите в дитинстві, породжує насильство в дорослому віці. Якщо дитина часто бачить

сцени насилля, або сама є безпосереднім учасником, то у майбутньому буде проєціювати жорстоке поводження на оточуючих [1].

3. Ревнощі як різновид вияву власності. На початку стосунків чоловік може виправдовувати ревнощі як знак кохання. Але ревнощі можуть набути патологічної форми. Тоді почнеться насильство над жінкою у формі заборон спілкування з протилежним полом, аж до ізолювання її від навколишнього світу, а також застосування грубої фізичної сили.

4. Розбіжність між очікуванням та дійсністю. Коли реальна особистість жінки не співпадає з уявленням про неї чоловіка. На цьому підґрунті можуть виникати непорозуміння, сварки, конфлікти, протиправні дії.

5. Контроль з боку чоловіка над бажаннями, діями, рішеннями жінки щодо власного та сімейного життя. Чоловік прагне повністю розпоряджатися, встановлювати контроль та сферу впливу на життя жінки. На всі вияви непокорі жінки чоловік реагує з агресією, жорстокістю, насильницькими діями.

6. Швидкий та бурний розвиток стосунків між чоловіком та жінкою. На перших етапах закоханості жінки можуть не помічати негативних проявів в особистості чоловіка. Багато жінок виходять заміж, а вже потім зазнають насильства.

7. Алкоголь та інші психотропні речовини можуть провокувати акти насилля. Вживаючи речовини зміни свідомості, людина регресує, повертаючись до примітивних моделей поведінки [4].

Висновки. Отже, насильство в сім'ї — це дії негативного характеру одного члена родини стосовно іншого. Найбільш від насильницьких дій страждають жінки та діти. Насильство та конфліктна атмосфера в родині передбачає тяжкі наслідки, які наносять величезної та страшної шкоди як на фізичному, так і психологічному рівнях: руйнація особистості, психічні розлади, моральне знищення, психосоматичні захворювання, пияцтво, депресія, дезадаптація, травми тіла, каліцтва, суїцид тощо.

Щоб вивчати проблему сімейного насилля на більш глибинному рівні, необхідно звертатися до архетипних образів несвідомого особистості. Треба аналізувати вплив існуючих архетипів на свідоме життя людини, не плутаючи його зі стереотипами.

Згідно з проведеним дослідженням, найпоширенішим з видів насильства є моральне — коли пригнічується особистість жінки.

Дії щодо запобігання насильства в родині повинні будуватися як на індивідуальній, так і на загальносоціальной психологічній профілактиці. Проблема насильства в сім'ї є

невичерпною, вона багатогранна та складна, а тому потребує детального вивчення та розробки комплексної стратегії підходів щодо її вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Берковиц Л.* Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. — Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2001. — 516 с.
2. *Відомості* Верховної Ради України (ВВР). — 2002. — № 10. — Ст. 70.
3. *Говорун Т. В.* Гендерная психология / Т. В. Говорун, А. Н. Кикинеджи. — Москва: Издат. центр "Академия", 2004. — 308 с.
4. *Ташева А. И.* Насилие в алкогольной семье. (Психологический вестник). — вып. 1 (ч. 3) / А. И. Ташева, С. Ю. Зелинская. — Ростов н/Д.: Рост. Ун-та, 1996. — С. 52–64.
5. *Эриксон Э.* Детство и общество / Э. Эриксон. — Москва: Университетская книга, 1996. — 592 с.
6. *Эстес К. П.* Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях / К. П. Эстес. — Москва: София, 2008. — 320 с.
7. *Юнг К. Г.* Архетип и символ / К. Г. Юнг. — Москва: Ренессанс, 1991. — 208 с.
8. *Юнг К. Г.* Очерки по психологии бессознательного / К. Г. Юнг. — Москва: Когито-Центр, 2010. — 352 с.
9. *Юнг К. Г.* Психология бессознательного / К. Г. Юнг. — Москва: Канон, 1994. — 320 с.
10. *Юнг К. Г.* Аналитическая психология: Прошлое и настоящее / К. Г. Юнг. — Москва, 1995. — 320 с.
11. *Юнг К. Г.* Проблемы души нашего времени / К. Г. Юнг. — Москва: Прогресс, 1993. — 336 с.
12. *Юнг К. Г.* Структура психики и архетипы / К. Г. Юнг. — Москва: Академ. проект, 2015. — 328 с.

УДК 330.341.1:159.9

Омельяненко Віталій Анатолійович,
кандидат економічних наук, асистент кафедри економічної теорії, Сумський державний університет, м. Суми, 40007, вул. Римського Корсакова, 2, тел.: (095) 167 59 52, e-mail: omvitaliy@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0713-1444

Омельяненко Виталий Анатольевич,
кандидат экономических наук, ассистент кафедры экономической теории, Сумской государственной университет, г. Сумы, 40007, ул. Римского Корсакова, 2, тел.: (095) 167 59 52, e-mail: omvitaliy@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0713-1444

Omelyanenko Vitaliy Anatolievich,
PhD of economic science, Assistant Professor of the Dept. of Economic Theory, Sumy State University, Sumy, 40007, Str. Rimsky Korsakov 2, tel.: (095)167 59 52, e-mail: omvitaliy@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0713-1444

АРХЕТИПНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Дослідження присвячено визначенню основних аспектів архетипічної природи економічних конфліктів як загроз національній безпеці та розробці основ політики, спрямованої на їх подолання. Методологічний апарат дослідження включає принципи системно-функціонального, історико-генетичного та логічного аналізу соціальної природи економічних процесів та конфліктів.

Визначено зв'язок між архетипами та основними економічними протиріччями. Проаналізовано основні аспекти вияву архетипів в економічній сфері України та вплив цих процесів на національну безпеку. Запропоновано розглядати цей вплив з точки зору конкурентоспроможності, що можливо за умови погодженості інституційного вектора економіки та суспільних інтересів, що виражені в архетипах, та відповідних рішень й процесів для забезпечення синергії в соціальному капіталі.

Розглянуто простір виникнення економічних конфліктів, що полягають у різниці цілей учасників економічних відносин, та визначено, що параметри національних інтересів визначаються геополітичною картиною світу та ціннісною системою суспільства. Відзначено, що невідповідність стратегій реальним національним економічним інтересам призводить до появи альтернативних економічних вимірів, що вступають у конфлікт з формальними.

В якості основного шляху прогнозування економічних конфліктів запропоновано розглядати експертні центри, що дадуть змогу сформулювати стратегію розвитку, яка ґрунтуватиметься на національних інтересах. Важливим є те, що конфлікти можуть виявити цілий спектр довгострокових векторів розвитку.

Визначено перспективи подальших досліджень, що полягають у концептуалізації стратегій економічного розвитку на основі національних інтересів.

Ключові слова: національна безпека, архетипи, економічні відносини, інновації, загрози, управління взаємодіями, стратегія реформ, національний інтерес.

АРХЕТИПНЫЙ АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. Исследование посвящено определению основных аспектов архетипической природы экономических конфликтов как угроз национальной безопасности и разработке основ политики, направленной на их преодоление. Методологический аппарат исследования включает принципы системно-функционального, историко-генетического и логического анализа социальной природы экономических процессов и конфликтов.

Определена связь между архетипами и основными экономическими противоречиями. Проанализированы основные аспекты проявления архетипов в экономической сфере Украины и влияние этих процессов на национальную безопасность. Предложено рассматривать это влияние с точки зрения конкурентоспособности, что возможно при условии согласованности институционального вектора экономики и общественных интересов, которые выражены в архетипах, и соответствующих решений и процессов для обеспечения синергии в социальном капитале.

Рассмотрено пространство возникновения экономических конфликтов, которые заключаются в разнице целей участников экономических отношений, и определено, что параметры национальных интересов определяются геополитической картиной мира и ценностной системой общества. Отмечено, что несоответствие стратегий реальным национальным экономическим интересам приводит к появлению альтернативных экономических измерений, которые вступают в конфликт с формальными.

В качестве основного пути прогнозирования экономических конфликтов предложено рассматривать экспертные центры, которые дадут возможность сформировать стратегию развития, что будет основываться на национальных

інтересах. Важним является то, что конфликты могут выявить целый спектр долгосрочных векторов развития.

Определены перспективы дальнейших исследований, которые заключаются в концептуализации стратегий экономического развития на основе национальных интересов.

Ключевые слова: национальная безопасность, архетипы, экономические отношения, инновации, угрозы, управление взаимодействиями, стратегия реформ, национальный интерес.

ARCHETYPICAL ANALYSIS OF MODERN ECONOMIC CONFLICTS IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY

Abstract. The study is devoted to the definition the main aspects of the archetypal nature of economic conflicts as threats to national security and the development of a policy framework aimed at overcoming them. The methodological apparatus of research includes the principles of system-functional, historical-genetic and logical analysis of the social nature of economic processes and conflicts.

The relationship between archetypes and major economic contradictions has been defined. The main aspects of the manifestation of archetypes in the economic sphere of Ukraine and the impact of these processes on national security were analyzed. It is proposed to consider this impact from the point of view of competitiveness, which is possible provided that the institutional vector of the economy and public interests that are expressed in archetypes and the corresponding decisions and processes are coordinated to ensure synergy in social capital.

The space of economic conflicts occurrence, which lie in the difference of the goals of economic relations participants, is considered, and it is identified, that the parameters of national interests are determined by the geopolitical picture of the world and the values system of society. It is noted, that non-compliance of strategies with real national economic interests leads to the emergence of alternative economic dimensions, that come into conflict with formal ones.

As the main way of forecasting economic conflicts it is suggested to consider expert centers, that will allow to formulate the development strategy, that will be based on national interests. It is important, that the conflicts can reveal a whole range of long-term development vectors.

Prospects for further researches, which consist in conceptualizing economic development strategies on the basis of national interests, are determined.

Keywords: national security, archetypes, economic relations, innovations, threats, interaction management, reform strategy, national interest.

Постановка проблеми. Україна при здобутті незалежності потрапила у процеси пошуку нових механізмів розподілу економічних ресурсів, що супроводжувалися невдачею побудови народного капіталізму, відсутністю об'єднуючої ідеології, різким збіднінням одразу кількох со-

ціальних груп, корупцією, слабкістю державної влади, кризою культури і моралі. Зазначені процеси переходили в нові конфлікти, що призвело до кризи державності. Необхідність соціально-психологічного аналізу ресурсів економічного конфлікту обумовлена тим, що економіка при вирішенні стратегічних проблем у сучасних умовах “відсунула” армію на задній план. Важливо також те, що загрози національній безпеці в міжнародній сфері проявляються також через спроби інших держав протидіяти реалізації національних економічних інтересів. Це знаходить своє відображення в діях, спрямованих зокрема на порушення територіальної цілісності, у тому числі з використанням внутрішніх економічних протиріч та конфліктів, що було зроблено й в Україні. У цьому контексті системний підхід до національної безпеки на противагу традиційним фрагментарним підходам ґрунтується на необхідності визначення сукупності взаємопов’язаних політичних, економічних, духовно-культурних, інформаційних, гуманітарних можливостей країни для інтегрування її у світовий простір, розвитку всебічних зв’язків, що зміцнюють суспільну довіру та знижують можливості силового впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що в науковому та експертному дискурсі протягом останніх років загальновизнаним стало, що в сучасних умовах національна безпека залежить не лише від збройних сил, а й від таких факторів, як економіка країни, добробут громадян та суспільний настрій. Система заходів із забезпечення досяг-

нення цілей нації, захисту її інтересів та відбиттю загроз у комбінації з їх ресурсним забезпеченням становлять основу стратегії забезпечення національної безпеки [6; 13; 14]. При цьому економічні конфлікти можуть як сприяти розвитку через усунення протиріч, так й зруйнувати національну економіку через соціальне протистояння. При вирішенні ключових проблем безпеки у XXI ст. необхідно враховувати, що вони перебувають на стику глобальних, загальнолюдських та національних інтересів й цінностей [15]. Відповідно доречним є розгляд економічної активності як творчої соціокультурної діяльності з позицій пошуку факторів успіху розвитку у менталітеті [9].

У дослідженні [16] відзначається, що системні соціальні та економічні зміни засновані на глибинних змінах психіки особистості, що ініціюються з несвідомого, тоді як від “правильної” чи “неправильної” установки в свідомості залежить вибір форм їх практичної реалізації. Відтак, різноманітні економічні конфлікти можна розглядати як екстеріоризацію конфліктів внутрішніх.

Питання впливу соціально-психологічної компоненти економічних процесів розглядалось багатьма вченими. Зокрема, Адам Сміт в історичний період, коли вважалося, що лише завдяки впливу держави суспільство утримується від неминучого повернення в стан безладдя та бідності. Не погодившись з цим, Сміт запропонував та описав механізми суспільної координації, що діють незалежно від владних впливів. Причому, на думку Сміта, ці механізми є настільки потужними, що урядові заходи, які

йшли з ним у розріз, нерідко виявлялися зведеними нанівець.

Ряд підходів економічної теорії стверджує, що агенти, діючи у власних інтересах, створюють можливості вибору іншим й суспільна координатія забезпечує безперервне взаємне пристосування до змін у чистій вигоді, що виникають у результаті їх взаємодії. З позицій класичної та неокласичної економіки протиріччя економічних інтересів — це їх тимчасова розбіжність, що в довгостроковому плані приведе до вирішення протиріччя, а в кінцевому підсумку — до узгодженості інтересів та взаємної вигоди. В іншому випадку, згідно з дослідженням [2], економічні війни знижують продуктивність і конкурентоспроможність агентів.

На основі суспільної координатії формуються нові концепції кооперативної безпеки (Д. Коляр, М. Уайт, Р. Коен, Д. Дьюїтт та ін.), в яких процеси взаємозалежності розглядаються як фактори, що стирають межу між внутрішніми та зовнішніми, державними та суспільними інтересами.

Таким чином, в рамках розглянутих підходів ми приходимо до важливості вивчення архетипів, як фактора економічного розвитку.

Дослідник стійкості економічних систем Г. Б. Клейнер [7], слідуючи позиції американського економіста Ф. Найта, автора теорії підприємництва, який відзначав наявність фундаментального конфлікту між моральними нормами та економічною ефективністю, підкреслює, що для економічних груп більш позитивним випадком є відсутність конкуренції, а відтак й зменшення потенціалу для конфліктів. Розмірковуючи над ідея-

ми Ф. Найта, вчений робить висновок, що “не вірячи беззастережно а ні у вільну конкуренцію, ні у творчу кооперацію, ні у примусовий авторитаризм, він вірить у їх внутрішню сумісність у людській душі, а виходить, й у людському суспільстві” [Там само]. Подібні ідеї висловив й консультант Всесвітнього банку Андро Дгебуадзе, який, розмірковуючи над способами подолання конфліктів, доходить висновку щодо важливої ролі культури в цьому процесі: “Культура 1.0 була авторитетна. Культура 2.0 — культура свободи. Майбутня культура 3.0 буде між двома цими полюсами. Я думаю, це — культура совісті. Важливо зрозуміти, що всередині кожної людини є те, за рахунок чого ми можемо зрозуміти один одного. І це вище інших поглядів та відмінностей. Якщо ми усвідомлюємо об’єктивне існування совісті в кожній людині, вона може стати “соціальним клеєм” для будь-якого суспільства” [8].

Таким чином, аналіз теорії та практики управління економічними процесами та конфліктами, що виникають при цьому, переконливо свідчить про недосконалість методології системних досліджень у колишньому форматі, тобто без вивчення соціальних факторів. Дослідження такого плану допомагають зрозуміти особливості економічної культури, визначити пріоритетні напрями розвитку і модернізації українського суспільства. Отже, **мета дослідження** — це аналіз архетипічного виміру проблематики економічних конфліктів у контексті національної безпеки. Методологічний апарат дослідження включає принципи системно-функціонального, історико-генетичного

та логічного аналізу соціальної природи економічних процесів та конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Для цілей дослідження під національною безпекою пропонуємо розуміти такий стан суспільства, що дозволяє підтримувати нормальне функціонування держави, зберігати її суверенітет й територіальну цілісність. Ми також вважаємо, що до національної безпеки потрібно підходити з точки зору конкурентоспроможності в розширеному її розумінні, що можливо за умови погодженості інституційного вектора економіки та суспільних інтересів, що виражені в архетипах, та відповідних рішень й процесів для забезпечення синергії в соціальному капіталі.

У цьому контексті відзначимо, що в розвинених країнах стратегії забезпечення конкурентоспроможності ґрунтуються на довгострокових механізмах співробітництва, узгодженості інтересів та різних форм партнерства держави, бізнесу та суспільства. На основі загального консенсусу ці стратегії адаптуються до принципів забезпечення соціальної відповідальності економічного розвитку та формування його ресурсної бази. На нашу думку, запропонований підхід відповідає закону розвитку відкритих динамічних систем, оскільки економіка знаходиться в постійному процесі змін за численними її параметрами, та закону синергії, згідно з яким при узгодженості векторів розвитку складових системи позитивний ефект перевищує математичну суму індивідуальних зусиль (потенціалів) взаємодіючих елементів. У випадку наявності конфліктів

дія зазначених законів порушується, що призводить до необхідності вироблення ефективних механізмів управління економічними конфліктами.

Під економічними конфліктами ми будемо розуміти конфлікти різних сфер суспільного життя, де спостерігається протилежність інтересів, цінностей, поглядів та цілей суб'єктів економічної взаємодії. Відповідно можемо виділити такі основні лінії протиріч, що призводять до економічних конфліктів:

1) між роботодавцем та найманим робітником;

2) між різними професійними категоріями громадян, обумовлені бажанням перерозподілу ресурсів на свою користь;

3) між підприємствами та владними структурами, що регулюють підприємницьку діяльність;

4) між державою та соціальними групами, що перебувають на державному забезпеченні (студенти, пенсіонери, інваліди, безробітні);

5) між центром та регіонами з приводу розподілу та перерозподілу ресурсів;

6) між країнами при відстоюванні національних економічних інтересів.

Зазначені конфлікти залежно від їх масштабу по-різному впливають на національну безпеку, однак в кризові періоди вони можуть актуалізуватися одночасно, що за певного збігу обставин може призвести до тяжких наслідків. У цьому контексті Юнг, аналізуючи потенціал архетипів, запропонував для їх розуміння таку метафору: "... висохлі русла рік, які можуть у будь-який момент наповнитися новою водою конкрет-

них подій” [17, с. 286]. Відзначимо, що економічні конфлікти завдають шкоди не лише сторонам конфліктів, а й суспільству загалом через втрату соціального капіталу та капіталу відносин. Тому ми можемо розглядати архетипи як своєрідний контур, в якому відбувається координація рішень та очікувань основних суб’єктів економічної системи (рис. 1).

Об’єктами національного економічного інтересу виступають усвідомлені у своїй необхідності потреби суб’єктів суспільства, представлені у вигляді центрального (постійного) і другорядного (мінливого) компонентів (типологія Моргентау). Центральний компонент характеризується стійкістю й наступністю. Мінливий компонент — це широкий спектр потреб, що несуть у собі системотворчі властивості. Відповідно ми можемо диференціювати й вплив архетипів на рівень конфліктності,

оскільки інтереси центрального компонента за умови певних дій спричиняють більш серйозний конфлікт.

Економічний стан України є віддзеркаленням основних архетипів та протиріч у впливі глибинного архетипу “Поле”, що показує розуміння відповідного місця нації у Всесвіті. Історичний досвід нашої країни призвів до відсутності універсальних елементів національної єдності. Це відображено у деформованому та суперечливому емоційному економічному мисленні, яке зокрема одночасно сполучає згоду (іноді просто зовнішню) з політикою економічних змін зі сформованими соціальними стереотипами. Загалом же ми можемо відзначити історично сформовану гіперболізацію зовнішніх факторів, чим й зумовлена сучасна швидка “вестернізація” способу життя українців та розмиття традиційних рис ментальності. В. Межуєв [11] відзна-

Рис. 1. Співвідношення безпекового виміру та архетипів (розроблено автором)

чає, що така “несформованість” нації є потужним конфліктогеном як на національному, так й міжнародному рівнях.

Також відзначимо, що “український індивідуалізм” не є тотожним європейському, що ґрунтується на конкурентності та прагненню реалізувати себе, та є основою інноваційної економіки розвинених країн. Індивідуалізм українців, що пов’язаний з “локальним буттям” та бажанням сховатись від проблем й самоізолюватись, а також прагненням до демократичних форм управління, що в сукупності призводять до боротьби за владу та право власності на економічні ресурси, що інколи супроводжується “фатальним” розподілом. В умовах глобального співробітництва за моделлю cooperation-competition та мережевої економіки це є стримуючим фактором.

Іншим прикладом може бути толерантність: в Європі — це свідоме прийняття позиції іншого й готовність до діалогу, в Україні — невміння однозначно визначитись зі своєю позицією й неготовність потім її відстоювати, що чітко відображено в постійних провалах вітчизняної економічної дипломатії.

При аналізі безпекового виміру відзначимо системні конфлікти, що обумовлені архетипами, які акумулювали певний досвід, що є контраверсійним до системи. В якості прикладу такого типу економічних конфліктів М. Мошиашвілі [12, с. 36] наводить зміну технологічних укладів, у результаті якої суспільство усвідомлює принципову можливість поліпшення умов створення вартості, але не в рамках сформова-

ної соціально-економічної формації. До цього моменту умови не чинять суттєвого тиску на переважаючий характер існуючих інститутів. Однак невдоволення таким контрастом фактичного та можливого в якості негативної мотивації у випадку комбінації з певною позитивною може, наприклад, привести еліти до необхідності реінвестування отриманої вартості у впровадження нових технологій чи кращих соціальних практик. Існує також й інший варіант, коли архетипи інтровертності, ідеалізації минулого та його домінування над майбутнім разом з терплячістю та примиреністю з негативними ситуаціями стримують конструктивне мислення та впровадження актуальних змін у суспільне життя та економічну сферу (інновації).

Важливим для України, на нашу думку, є висновок соціолога Р. Дарендорфа [5, с. 144–145], що стосується взаємозв’язку інституціональних порядків (держава, економіка, право та ін.), які відповідають за управління певними ресурсами та можуть бути як відносно незалежними (а соціальні групи, що їх контролюють, не ідентичними), так і контролюватися однією групою. Залежно від ступеня концентрації зростає й інтенсивність конфліктів (в яких відповідно проявляються й усі деструктивні сторони архетипів); і навпроти, вона знижується в тому ступені, в якому структура суспільства стає плюралістичною за різноманітності автономних інститутів. Відповідно при концентрації контролю над різними інституціональними порядками кожний конфлікт передбачає боротьбу “абсолютно за все”, і в результаті, наприклад,

здійснення економічних вимог має одночасно змінювати й політичну конфігурацію, розширюючи сферу конфліктів. Якщо області автономні, то з кожним окремим конфліктом пов'язано не так багато, тоді знижується ціна поразки, а відтак й інтенсивність протистояння.

У контексті управління відзначимо, що конфлікти як і будь-яка інша загроза національній безпеці не виникають зненацька, в більшості випадків їм передуює певна еволюційна динаміка. Її виявлення, аналіз та визначення ступені ймовірності конфлікту, часу його виникнення та можливого збитку є суттю довгострокового прогнозування. Тому необхідно сформулювати й адаптувати конкретну модель вирішення економічних конфліктів в умовах національних особливостей управління та ведення бізнесу.

На рис. 2 показано простір виникнення економічних конфліктів, що полягають у різниці цілей учасників економічних відносин. Параметри національних інтересів визначаються геополітичною картиною світу та

панівною ціннісною системою суспільства. Наведена схема дає змогу прогнозувати лінії економічних протиріч. Зокрема основний конфліктогенний потенціал полягає в тому, що держава як економічний агент досить часто не гарантує автоматичної реалізації національних економічних інтересів, що закладені в архетипах. Це зокрема є однією з причин тіньової економіки.

Протиріччя поглиблюються, бо в Україні відсутні будь-які реальні змістовні політичні проекти з національними економічними стратегіями, які засновані на інтегративних цінностях та мінімізації соціальної напруженості, що підвищує роль аналітичної роботи. У цих умовах досить продуктивним для вирішення завдань дослідження економічних конфліктів є концепція голландського вченого У. Мاستенбука [10], який розглядає управління конфліктними ситуаціями в контексті різних типів соціальних відносин, що представляють, своєю чергою, структуру складноорганізованої мережі взаємозв'язків і взаємодій.

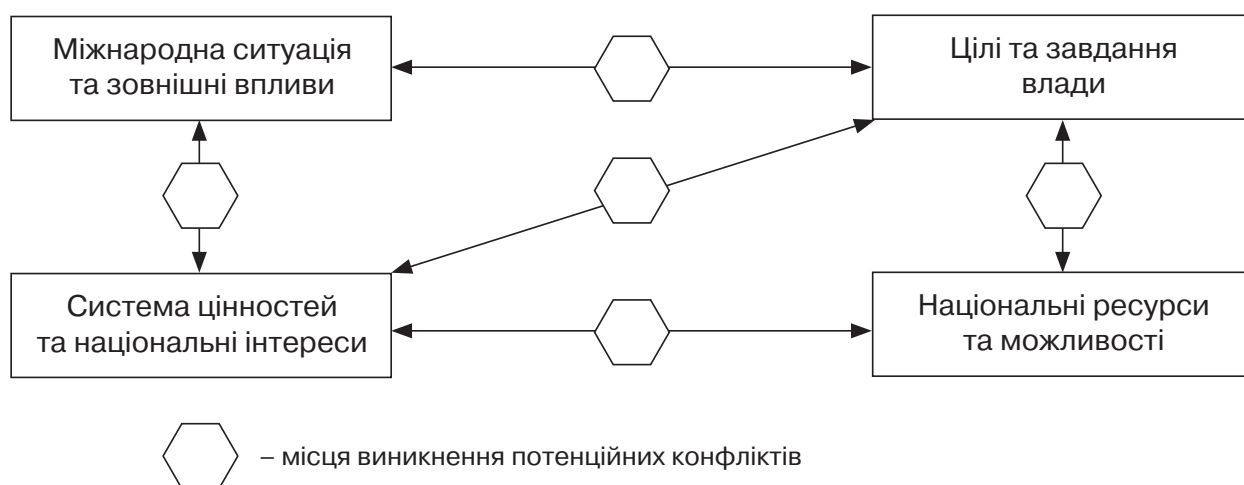

Рис. 2. Простір виникнення економічних конфліктів (розроблено автором на основі [15])

При вирішенні конфліктів мережевий аспект передбачає необхідність сформувати мережу органів та засобів комунікації з метою прогнозування через радар конфліктів (рис. 3), що дає змогу визначити потенційні конфлікти через проекцію на національні інтереси за групами економічних агентів. Цей аспект був розглянутий нами на прикладі компаративних досліджень економічної політики [3], результати яких для забезпечення ефективності обов'язково мають бути перенесені на “національний ґрунт”. Стратегічні аспекти варто розглядати за формами соціального впливу [1] (примусова, заснована на винагороді, легітимна, експертна, інформаційна та референтна).

В якості основного шляху мінімізації загроз економічних конфліктів для національної безпеки ми може-

мо розглядати експертні центри, що використовують методологію ситуаційного аналізу [4], та дадуть змогу сформувати стратегію розвитку, що ґрунтуватиметься на національних інтересах (ядро архетипу). Важливим є також те, що прогнозування конфліктів може виявити цілий спектр довгострокових векторів розвитку.

У контексті забезпечення національної безпеки управління економічними конфліктами з урахуванням їх потенційної “санаційної” функції необхідно розглядати всі види діяльності, пов'язані із прогнозуванням, попередженням та розв'язанням конфліктів у контексті мінімізації загроз національній безпеці.

Зазначимо, що економічні конфлікти, які переважно ґрунтуються на різновекторності інтересів, поглиблюються в результаті асиметрії

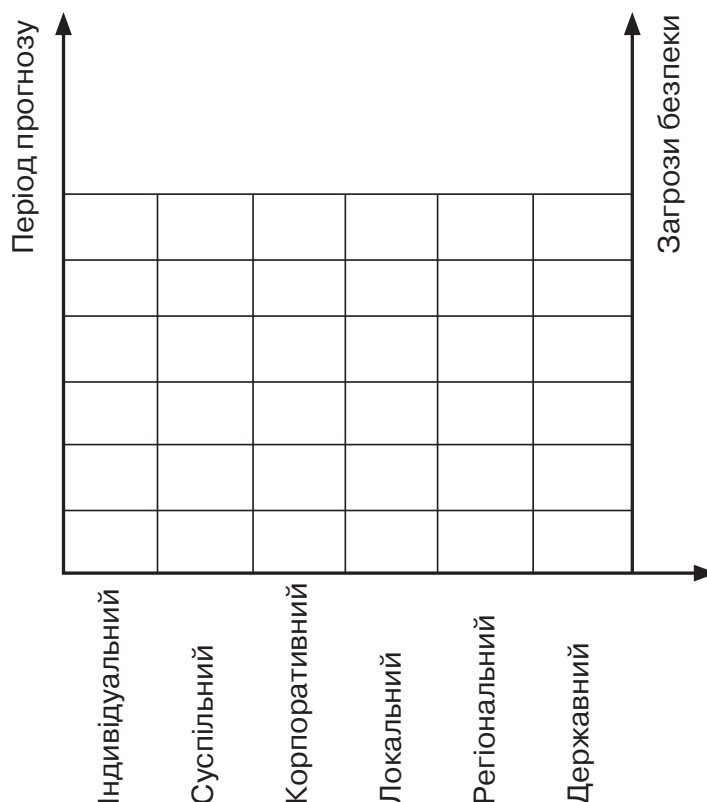

Рис. 3. Схема прогнозування архетипічного впливу на виникнення економічних конфліктів при прийнятті рішень
(розроблено автором)

інформації (коли один економічний агент має більшу інформацію, ніж принципал, тобто має місце її асиметричний розподіл). Юнг також відзначав ризики настання стихійної інформаційної ери, коли в результаті психічної незахищеності виникнуть “психічні епідемії”. У випадку українців ці ризики суттєво підсилюються домінуванням емоційно-почуттєвої компоненти масової свідомості над розумово-вольовою (чуттєвий анархізм, кордоцентризм). Цим можна пояснити відмову від рішень, заснованих на торгівельно-економічній вигоді, на користь спільних цінностей та певних геополітичних підходів. Усе це ускладнюється економічними чинниками орієнтації на певний геополітичний вектор.

Висновки. Перехід України до незалежності та ринкових відносин супроводжувався вираженою нерівністю, соціально-економічними конфліктами та кризами. Архетипічну природу економічних конфліктів нами було розглянуто в рамках національної безпеки як надзвичайно складної багаторівневої функціональної системи, в якій безупинно відбуваються процеси взаємодії та протистояння життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави із загрозами цим інтересам як внутрішніми, так і зовнішніми. На основі цього розглянуто архетипну природу основних мотивів конфліктуючих груп. Вказано, що невідповідність стратегій реальним національним економічним інтересам призводить до появи альтернативних економічних вимірів, що вступили у конфлікт з формальними.

Визначено перспективи подальших досліджень, що полягають у концептуалізації стратегій економічного розвитку на основі національних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *French J. R., Raven B. H.* The basis of social power. *Studies in social power*. N.Y., 1972. — Vol. 6. — P. 259–269.
2. *Garfinkel M. R., Skaperdas S.* Contract or war? On the consequences of a broader view of self-interest in economics // *American Economist*. — 2000. — Vol. 44, Iss. 1. — P. 5–16.
3. *Omelyanenko V.* General context of economic and legal reforms international comparative studies (example of innovation development) [Електронний ресурс] // *Economic Processes Management*. — 2016. — № 3. — Режим доступу: http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2016_3/epm2016_3_8.pdf
4. *Systems thinking in conflict assessment concepts and application* [Електронний ресурс]. — USAID, 2011. — Режим доступу: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnady737.pdf
5. *Дарендорф Р.* Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // *Социологические исследования*. — 1994. — № 5. — С. 142–147.
6. *Карпович О. Г.* Политика обеспечения национальной безопасности государства / О. Г. Карпович // *Конституционное и муниципальное право*. — 2012. — № 2. — С. 23–26.
7. *Клейнер Г. Б.* День и ночь в экономической теории Фрэнка Хайнема-на Найта Г. Б. Клейнер / предисл. к кн. Найт Ф. Х. “Этика конкуренции”; пер. с англ.; под науч. ред. Г. Б. Клейнера. — Москва: ЭКОМ Пабlishерз, 2009. — 262 с.

8. *Конфликты* и культура совести. Лекция Андро Дгебуадзе [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://biz.liga.net/upskill/all/stati/3169926-dreguadze-pochemu-voznikayut-vse-konflikty-ili-kultura-sovesti.htm>
9. *Коскін В.* Український менталітет як засіб досягнення успіху / В. Коскін [Електронний ресурс] // Релігія в Україні. — 2010. — Режим доступу: http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/6771-ukrayinskij-mentalitet-yak-zasib-dosyagnennya-uspixu.html
10. *Мастенбрук У.* Управление конфликтными ситуациями и развитие организации / У. Мастенбрук; пер. с англ. — Москва: ИНФРА-М, 1996. — 256 с.
11. *Межуев В.* Национальный интерес как проблема культуры [Электронный ресурс] / В. Межуев // Национальный интерес. — 2015. — Режим доступа: <http://ni.globalaffairs.ru/natsionalnyj-interes-kak-problema-kultury/>
12. *Мошиашвили М. М.* Экономические архетипы или почему экономики растут по-разному / М. М. Мошиашвили. — Москва: НИУ “Высш. шк. экономики”, 2016. — 140 с.
13. *Омельяненко В. А.* Аналіз впливу архетипів колективного несвідомого на соціальну динаміку на прикладі реалізації національної стратегії економічного розвитку / В. А. Омельяненко // Архетипіка і державне управління: виклики та ризики суспільної трансформації / за наук. ред. Е. А. Афоніна, Г. Л. Рябцева. — Київ; Тбілісі: Псіхея, 2016. — С. 49–56.
14. *Омельяненко В. А.* Аналіз ресурсів інноваційного розвитку в контексті економічної безпеки регіону / В. А. Омельяненко // Теорія та практика регіонального розвитку: колективна монографія / за заг. ред. К. Ф. Ковальчука, Л. М. Савчук. — Дніпро: Герда, 2016. — С. 128–135.
15. *Подберезкин А.* “Фазовый переход” и международная безопасность [Электронный ресурс] / А. Подберезкин // Viperson. — 2012. — Режим доступа: <http://viperson.ru/articles/professor-mgimo-aleksey-podberezkin-natsionalnaya-bezopasnost-rossii-i-kak-sledstvie-mezhdunarodnaya-bezopasnost-budut-neposredstvenno-zaviset-ot-rezultatov-modernizatsii>
16. *Фокіна В. І.* Соціальні архетипи в самовизначенні суб'єкта [Електронний ресурс] / В. І. Фокіна // Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки: матеріали конф., присвяченої 85-річниці з дня народження видатного укр. вченого, основоположника історичної психології в Україні І. Г. Білявського. — Одеса, 2012. — Режим доступу: <http://forum.onu.edu.ua/index.php?topic=5112.0>
17. *Юнг К. Г.* Очерки о современных событиях. Психология фашизма / К. Г. Юнг // Психология политики. Политические и социальные идеи К. Г. Юнга. — Санкт-Петербург: Ювента, 1996. — 382 с.

УДК 329.001(100)

Плахтій Тарас Олексійович,
незалежний дослідник, 79014, Львів,
Тракт Глинянський, 36-Б, тел.: (050) 317
37 01, e-mail: litarbags@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1339-7441

Плахтий Тарас Алексеевич,
независимый исследователь, 79014, Львов,
Тракт Глинянский, 36-Б, тел.: (050) 317 37
01, e-mail: litarbags@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1339-7441

Plakhtiy Taras Oleksiiiovych,
independent researcher, 79014, Lviv, Tract
Glyniany, 36-B, tel.: (050) 317 37 01, e-mail:
litarbags@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1339-7441

АРХЕТИПНА МОДЕЛЬ ВИНИКНЕННЯ, ЕСКАЛАЦІЇ ТА РОЗВ'ЯЗАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ

Анотація. У статті представлено архетипну модель виникнення, ескалації та розв'язання соціального конфлікту, яка була створена з метою визначення умов зупинки деструктивного процесу фрагментації політичних організацій українських елітних груп. У рамках створеної моделі розкрито архетипні механізми перебігу конфлікту, визначено чинники, які зіштовхують учасників конкурентної взаємодії у конфронтацію, а також визначено умови її трансформації у кооперацію. Показано роль біологічних механізмів активації учасників конфлікту.

У процесі аналізу розробленої моделі визначено зв'язок фрагментації українських елітних груп із дисбалансом диференціюючої та інтегруючої функції внутрішніх організаційних конфліктів. Це дало можливість припустити, що такий дисбаланс обумовлений протиріччями між габітуальним (мережевим) та поточним (ієрархічним) компонентами притаманної українському суспільству організаційної культури. Зокрема габітуальний компонент, внаслідок активації відповідних груп архетипів несвідомого, блокує процес сакралізації лідерів у рамках реалізації поточного компоненту, що зумовлює їх неспроможність здійснити інтегруючу функцію в політичних організаціях в умовах, коли диференціююча функція внутрішніх організацій

ційних конфліктів реалізується без жодних перешкод. Це зумовлює безперервну фрагментацію політичних організацій українських елітних груп, яка призводить до їх деградації, атомізації та, в результаті, неспроможності здійснювати свою владну функцію.

Зроблено висновок про те, що деструктивний процес фрагментації політичних організацій українських елітних груп, реалізацію якого забезпечує незбалансована диференціююча функція внутрішнього організаційного конфлікту, може бути зупинений лише після їх реструктуризації у мультирозумні системи соціальної моделі. Це можливо реалізувати шляхом запровадження відповідних алгоритмів взаємодії членів та підрозділів політичних організацій, що в сукупності складуть змінну організаційну структуру, яка забезпечить синергетичний ефект внаслідок одночасного взаємно підсилюючого відтворення габітуального і поточного компонентів притаманної українському суспільству організаційної культури.

Ключові слова: конфлікт, організаційна культура, архетип, політичні партії, елітні групи.

АРХЕТИПИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ВОЗНИКНОВЕНИЯ, ЭСКАЛАЦИИ И РАЗРЕШЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО КОНФЛИКТА

Аннотация. В статье представлена архетипическая модель возникновения, эскалации и разрешения социального конфликта, которая была создана с целью определения условий останковки деструктивного процесса фрагментации политических организаций украинских элитных групп. В рамках созданной модели раскрыты архетипические механизмы протекания конфликта, определены факторы, которые сталкивают участников конкурентного взаимодействия в конфронтацию, а также определены условия его трансформации в кооперацию. Показана роль биологических механизмов активации участников конфликта.

В процессе анализа разработанной модели определена связь фрагментации украинских элитных групп с дисбалансом дифференцирующей и интегрирующей функций внутриорганизационных конфликтов. Это дало возможность предположить, что такой дисбаланс обусловлен противоречиями между габитуальным (сетевым) и текущим (иерархическим) компонентами присущей украинскому обществу организационной культуры. В частности, габитуальный компонент, вследствие активации соответствующих групп архетипов бессознательного, блокирует процесс сакрализации лидеров в рамках реализации текущего компонента, обуславливает их несостоятельность осуществить интегрирующую функцию в политических организациях в условиях, когда дифференцирующая функция внутриорганизационных конфликтов реализуется без помех. Это обуславливает непрерывную фрагментацию политических организаций украинских элитных групп, которая приводит к их деградации, атомизации и, в результате, неспособности осуществлять свою властную функцию.

Сделан вывод о том, что деструктивный процесс фрагментации политических организаций украинских элитных групп, реализацию которого обеспечивает несбалансированная дифференцирующая функция внутреннего организационного конфликта, может быть остановлен только после их реструктуризации в мультиразумные системы социальной модели. Это возможно реализовать путем введения соответствующих алгоритмов взаимодействия членов и подразделений политических организаций, составляющих в совокупности переменную организационную структуру, которая обеспечит синергетический эффект в результате одновременного взаимодополняющего воспроизведения габитуального и текущего компонентов присущей украинскому обществу организационной культуры.

Ключевые слова: конфликт, организационная культура, архетип, политические партии, элитные группы.

ARCHETYPAL MODEL OF EMERGENCE, ESCALATION AND RESOLUTION OF SOCIAL CONFLICTS

Abstract. The article presents the archetypal model of emergence, escalation and resolution of social conflicts created to determine the conditions for stopping the destructive process of fragmentation of the political organisations of Ukrainian elite groups. Within the established model, the archetypal mechanisms of conflict development were revealed, the factors that make the participants of competitive interaction clash in confrontation were identified, and the conditions of its transformation into cooperation were outlined. The role of the biological mechanisms of activation of conflict participants was demonstrated.

When analysing the developed model, the connection between the fragmentation of Ukrainian elite groups and imbalance of the differentiating and integrating functions in internal organisational conflicts was revealed. This made it possible to suggest that this imbalance is due to contradictions between habitual (network) and current (hierarchical) components inherent in the organisational culture of Ukrainian society. The habitual component, due to activation of the corresponding groups of archetypes of the unconscious, blocks the process of sacralisation of leaders as part of realisation of the current component, which makes it impossible for them to perform the integrating function in political organisations under conditions where the differentiating function of internal organisational conflicts is realised without hindrance. This causes the continuous fragmentation of the political organisations of Ukrainian elite groups, which leads to their degradation, atomisation and, as a result, their failure to exercise its power functions.

It is concluded that the destructive fragmentation process of the political organisations of Ukrainian elite groups as a result of the unbalanced differentiating function of internal organisational conflicts can be stopped only after their restructuring into a multi-intelligent social model system. It can be implemented through appropriate algorithms of interaction among members and units of political organisations, which together will constitute a variable organisational structure that will provide a synergistic effect due to the simultaneous mutually re-

inforcing reproduction of the habitual and current components inherent in the organisational culture of Ukrainian society.

Keywords: conflict, organisational culture, archetype, political parties, elite group.

Постановка проблеми. На початок 90-х років XX ст. українська політична еліта розділилася на дві співмірні за потужністю конкуруючі групи — Народний Рух України та Комуністичну партію Української РСР. За понад 25 років Незалежності відбувся катастрофічний, на нашу думку, процес фрагментації українських елітних груп — на момент написання цієї публікації в Україні було зареєстровано 352 політичні партії і процес їх утворення продовжується.

Процес фрагментації українських елітних груп має комплекс причин, однак, на нашу думку, його варто розглядати як дію диференціюючої функції соціального конфлікту всередині українських елітних груп в умовах, коли дія інтегруючої його функції нездатна її врівноважити.

Таким чином, вкрай важливою для успішного формування і діяльності українських політичних організацій, сталого розвитку політичної системи, зрештою, для збереження і розвитку держави є зупинка фрагментації та запуск процесів інтеграції українських елітних груп.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасна конфліктологія розглядає конфліктну ситуацію як одне з центральних понять, яке передбачає протилежні позиції сторін із якогось питання, прагнення до протилежних цілей, використання різних засобів для їх досягнення,

розбіжність інтересів, бажань, прагнень тощо. Вона пропонує різноманітні класифікації ймовірних причин конфліктів, серед яких найчастіше зустрічаються: суттєві розбіжності між учасниками конфлікту (різні цілі, думки, позиції, цінності, норми); індивідуальні особливості конфліктуючих сторін; дефіцит комунікації, різна ступінь інформованості; об'єктивні обставини (обмежений доступ до якого-небудь ресурсу чи блага); особливості організацій, систем, структури. В основі реальних конфліктів, зазвичай, лежать кілька з перелічених причин, які взаємно підсилюють одна одну [1].

Причини конфлікту у своїй сукупності визначають конфліктну ситуацію, яка переростає у конфлікт внаслідок інциденту — внутрішнього чи зовнішнього поштовху, що порушує баланс інтересів учасників взаємодії.

На нашу думку, більшість дослідників у сфері конфліктології недооцінюють етологічний фактор, який на біологічному рівні обумовлює іманентність статусного конфлікту, наповнює його соціальною енергією, прискорює чи, навпаки, сповільнює його перебіг. У роботі [2] описано механізм біологічної активації людей в присутності інших, який стисло можна представити такою послідовністю взаємопов'язаних етапів: інформація про присутність іншої особи че-

рез відповідні системи сприйняття потрапляє у мозок; мозок надсилає сигнал залозам внутрішньої секреції виділити відповідний до подразника гормональний секрет; виділений секрет потрапляє в кров, яка доставляє його в мозок; у мозку відбуваються нейрогуморальні реакції, які активують особу для реалізації відповідних до подразника дій. Такий механізм активації є необхідним для забезпечення виживання біологічної популяції при зміні умов зовнішнього середовища її життєдіяльності. Він виявляється у процесі розмноження через ранжування самців з метою допуску до цього процесу найбільш сильних особин з високим статусом у певних умовах зовнішнього середовища. Це свідчить про запрограмованість на біологічному рівні конфлікту між людськими особами, які взаємодіють у конкурентних позиціях, а також про те, що визначені у конфліктології причини конфліктів є лише тригерами, які запускають відповідні біологічні механізми активації учасників взаємодії з метою ініціювання та підтримки статусного конфлікту.

Водночас американські соціальні психологи Л. Росс і Р. Нісбетт у своїй праці [3] представили результати досліджень впливу ситуації взаємодії та її контекстів на поведінку людей, тобто на статистично визначений вибір ними обумовлених конкретною ситуацією поведінкових схем і стратегій. Автори показали, що зміна ситуації взаємодії чи її контекстів дає можливість статистично управляти поведінкою людей — учасників взаємодії.

Таким чином, ситуацію взаємодії можна вважати відправною точкою,

яка, з одного боку, створює передумови для конфлікту, активує учасників для його здійснення та зумовлює статистично визначений вибір ними відповідних цій ситуації поведінкових схем та стратегій, а з іншого — являє собою об'єкт управління для зовнішнього суб'єкта, що володіє необхідними інструментами та потенціалом.

У наукових працях у сфері конфліктології представлено ряд моделей перебігу конфлікту від різних авторів. Однією з найбільш відомих є динамічна модель конфліктів Ф. Глазла [4], яка включає дев'ять етапів, що поділені на три базові ступені, на кожному з яких відповідно відбувається взаємодія за правилами “виграш-виграш”, “виграш-програш” та “програш-програш”.

Для переходу на кожний наступний етап, на думку Ф. Глазла, учасники конфлікту мусять подолати певний “пори́г”, який якісно змінює їх поведінку. Автор вважає, що починаючи з шостого етапу, прослідковується видима тенденція до “персоніфікації” конфлікту та відбувається його стрімка ескалація. При цьому його початковий предмет суперечки, починаючи з цього етапу, вже не має жодного значення.

Таким чином, ця модель ілюструє стрибкоподібну зміну на кожному переході цінностей і моральних норм учасників конфлікту як вихідних передумов для вироблення власної поведінкової стратегії на новому етапі. Аналіз та моделювання механізмів цієї зміни дасть змогу більш чітко зрозуміти природу процесу ескалації конфлікту та виробити дієві інструменти його зупинки.

На нашу думку, таке моделювання найкраще здійснити в рамках архетипіки, яка виходить з того, що поява на суспільній арені самодостатнього індивіда актуалізувала феномен архетипу. Якщо колективістське суспільство попередньої (модерної) епохи об'єднувала ідеологія, то сучасне (постмодерне) суспільство самодостатніх індивідів об'єднується архетипами колективного несвідомого.

Так, представники Української школи архетипіки О. Донченко та Ю. Романенко [5] зазначають, що центром соціальної якості є тип взаємодії одних характеристик соціальної структури з іншими. Саме тип взаємодії є головною причиною тих чи інших соціальних тенденцій і перетворень. Тобто йдеться про ставлення до соціуму як до специфічної форми життя з певними законами розвитку, з історико-культурними й психологічними особливостями, в яких втілюється його індивідуальність. Такі уявлення стали основою розробленого О. Донченко поняття архетипного менеджменту [6].

Існує низка методів аналізу соціальних систем на основі архетипів. Е. Афонін, один із засновників Української школи архетипіки, протягом багатьох років у своїх дослідженнях [7] використовує бінарні шкали-опозиції для спостереження і аналізу зміни психосоціальної культури України, які спроможні відобразити як стійку, історично незмінну складову психології українського соціуму, так і складову мінливу, динамічну. З точки зору практики, вартими уваги є дані проведеного Е. Афоніним моніторингу загальносистемних змін [8], зокрема різних за своєю приро-

дою (модусами) ідентичностей, що виштовхують стратегії соціальних груп на конкурентну ворожнечу чи на цивілізовану співпрацю.

Існує багато підходів та стратегій розв'язання конфліктів у соціальних групах взагалі і в організаціях, зокрема. Так, Ф. Глазл [4] рекомендує на 1–3 етапах ескалації конфлікту в організаціях застосовувати модерацію взаємодії його учасників. На 3–5 етапах він рекомендує запрошувати консультанта для супроводу процесу розв'язання конфлікту. На 4–6 етапах, на думку автора, слід застосовувати стратегію соціально-терапевтичного супроводу цього процесу. На 5–7 етапах Ф. Глазл рекомендує використовувати посередництво. На 6–8 етапах він рекомендує включати в конфлікт “третю сторону”, а 7–9 етапи, на його думку, потребують втручання вищого керівництва. При цьому в організаціях саме керівник має можливість застосовувати всі перелічені стратегії, а його роль на кожному з етапів може кардинально змінюватися — він може бути модератором, консультантом, посередником або особою, яка приймає кінцеве рішення.

Аналіз пропонованих, наприклад [1; 4], підходів вирішення конфліктів в організаціях свідчить про те, що вони розроблялися для ієрархічно структурованих соціальних груп, які являють собою соціальні системи з одним розумом біологічної моделі за класифікацією американського фахівця з теорії організацій Дж. Гараєдагі [10]. У своїй роботі цей автор представив узагальнену типологію організацій, яка, базуючись на зсуві організаційної парадигми, поділяє

організації на нерозумні системи механістичної моделі, системи з одним розумом біологічної моделі та мультирозумні системи соціальної моделі. Дж. Граєдагі зазначає, що в системах з одним розумом біологічної моделі конфлікти між її складовими вирішуються на основі патерналізму.

Саме на основі патерналізму пропонується вирішувати конфлікти у більшості праць з конфліктології, зокрема [1; 4], де розглядається особлива роль керівника в управлінні конфліктами. Пропоновані там стратегії розв'язання конфліктів справді можуть бути ефективними у бізнесі, де менеджери, згідно підходів І. Аді-зеса, що викладені у його роботі [9], володіють трьома основними джерелами управлінської енергії — повноваженнями, особистим впливом (харизмою) та, головне, владою, як здатністю карати та заохочувати співробітників зміною величини грошової винагороди. Наявність цих трьох джерел управлінської енергії у менеджерів ієрархічно структурованих бізнесових організацій дає змогу розглядати конфлікти не лише як негативний, а й як позитивний фактор активації їх внутрішньої життєдіяльності, що зумовлює потребу навчитися управляти ними, і, за необхідності, навіть провокувати їх.

Відсутність основного з перелічених джерел управлінської енергії — влади у лідерів ієрархічно структурованих політичних партій робить ці організації вразливими до внутрішніх конфліктів, а самих лідерів — неспроможними запустити та підтримувати інтеграційні процеси.

Це спонукає звернути увагу на описані Дж. Гараєдагі [10] мультиро-

зумні організації соціальної моделі, головною метою яких є узгодження інтересів цілеспрямованих елементів для руху в узгодженому напрямку.

Очевидно, що в таких організаціях конфлікти між елементами стануть деструктивними чинниками, які обумовлять їх виродження до організацій біологічної моделі з одним розумом, що змінить їх головну мету на принципово іншу — зростання за рахунок експансії у зовнішнє середовище.

Тому побудова політичних організацій як мультирозумних систем соціальної моделі потребує вироблення системних механізмів блокування процесів переростання конкуренції цілеспрямованих елементів таких систем у конфронтацію та сприяння процесам її трансформації у кооперацію.

Формулювання мети статті. Метою статті є створення архетипної моделі виникнення, ескалації та розв'язання соціального конфлікту і визначення на основі її аналізу умов зупинки деструктивного процесу фрагментації українських елітних груп.

Виклад основного матеріалу. Розробляючи модель виникнення, ескалації та розв'язання соціального конфлікту, ми виходили з цілісної природи людської психіки, що зумовлює необхідність комплексного розгляду сукупності чинників, які впливають на вибір поведінкових схем і стратегій при взаємодії з іншими.

Як було зазначено, ситуація взаємодії з реальними чи уявними суб'єктами та її контексти (конфліктна ситуація) є центральним поняттям у

конфліктології. Саме тому у нашій моделі (рисунок) вона розглядається як вхідний елемент, який, згідно [3], статистично обумовлює вибір поведінкових схем та стратегій суб'єктів взаємодії.

Сама ситуація взаємодії сприймається та усвідомлюється її суб'єктами через ментальний фільтр, який у нашій моделі включає чотири основні, на наш погляд, компоненти: психоемоційний стан сприймаючого

Архетипна модель виникнення, ескалації та розв'язання соціального конфлікту

суб'єкта; усвідомлені ним потреби; його світоглядно-ідеологічний конструкт пам'яті (картину світу, що формується у процесі соціалізації); організаційну культуру.

Мета нашого дослідження зобов'язує більш детально зосередитися саме на організаційній культурі. Ми розглядатимемо її як складову соціетальної психіки, що містить два відносно автономні компоненти — габітуальну і поточну організаційні культури, а також будемо звертати увагу на ступінь кореляції між ними, як унікальний маркер кожного конкретного суспільства. Габітуальний компонент у нашій моделі включає організаційні практики, що сформувалися впродовж тисячоліть, а поточний компонент — організаційні практики, що сформувалися впродовж останнього періоду у кілька століть і формуються до сьогодні.

Зазначимо, що запропонована форма розгляду організаційної культури є актуальною, насамперед, для українського суспільства, яке у своєму розвитку пережило тривалий період звичаєвого права з горизонтальною вічевою організаційною культурою, яка, по суті, і являє собою її габітуальний компонент. Поточна організаційна культура є ієрархічною. Вона засвоювалася українським суспільством протягом кількох останніх сотень років його перебування у складі різних імперій. Низький ступінь кореляції між цими компонентами організаційної культури українців, на нашу думку, впродовж тривалого часу обумовлює неефективність створюваних ними організацій, що є одним із основних чинників сформованої проблеми аномальної

фрагментації українських елітних груп.

Притаманний українцям габітуальний компонент організаційної культури в політичних організаціях виявляється, на нашу думку, у блокуванні процесу сакралізації лідерів, які отримали цей статус у процесі ранжування в рамках поточної ієрархічної організаційної культури. Очевидно, що без сакралізації виявлені лідери політичних організацій є неспроможними реалізувати інтегративну функцію. Зазначимо, що процес сакралізації забезпечується смислами й цінностями, які формують активовані у несвідомому суб'єктів взаємодії певні конфліктогенні групи глибинних архетипів. Такі групи являють собою взаємопов'язані споріднені сукупності основних рівнів та тіней персональних архетипів, відповідних їм культурних архетипів, архетипних інваріантів міфу, а також складових інших архетипних типологій несвідомого. Причому активацію цих сукупностей архетипів мала б забезпечувати ситуація взаємодії, зокрема, у даному випадку, ситуація завершення конфлікту перемогою одного з претендентів на неформальне лідерство. Однак габітуальні організаційні практики, які в рамках вічевої організаційної культури передбачали періодичну взаємодію у позиціях рівний з рівним, активують альтернативні групи архетипів, що унеможливорює перебіг процесу сакралізації лідера, а, навпаки, активує його опонентів на конкурентну взаємодію та конфронтацію з метою вибороти лідерський статус.

Про умовність запропонованого поділу ментального фільтру свідчить

те, що всі чотири представлені його компоненти являються одночасно модуляторами початкової ситуації взаємодії — факторами, які безпосередньо впливають на її параметри та контексти і обумовлюють стале відтворення певного набору типових ситуацій взаємодії, що характерні для того чи іншого суспільства.

Тому ситуацію взаємодії разом із ментальними фільтрами ми будемо розглядати як єдине ціле, умовно розділене на кілька взаємопов'язаних складових для кращої ілюстрації принципу функціонування розробленої моделі.

Сприйнята через описаний ментальний фільтр ситуація взаємодії та її контексти усвідомлюються суб'єктами взаємодії разом із відповідними їй активованими в пам'яті смислами й цінностями, що були набуті та збережені у процесі соціалізації. Такі смисли й цінності вважатимемо раціональними. Зазначимо, що ці, як і будь-які інші, смисли й цінності є початково взаємопов'язаними з певними наборами архетипів. Тому вони через механізм резонансу активують відповідні архетипи у несвідомому суб'єкта взаємодії, що запускає біологічний активатор, який надає енергію для підтримки процесу усвідомлення та наступних процесів, які будуть описані далі.

Усвідомлені смисли й цінності, потрапляючи у ціннісно-смысловий конструктор поведінкових стратегій, стають основою для конструювання відповідного до ситуації взаємодії їх набору. Суб'єкт взаємодії вибирає одну із стратегій з цього набору — найбільш раціональну чи оптимальну з метою її реалізації у якості

реакції на ситуацію взаємодії та її контексти.

Набір стратегій, що був створений у смислово-конструкторі, потрапляє в пам'ять суб'єкта взаємодії, де вбудовується в існуючу картинку світу — світоглядно-ідеологічний конструкт, модифікуючи його з метою більш адекватного відображення реальності. Одночасно модифікуються поточний і габітуальний компоненти організаційної культури та змінюється ступінь кореляції між ними залежно від того, якому з них більше відповідає вибрана поведінкова стратегія, а також змінюється психоемоційний стан суб'єкта взаємодії та ступінь усвідомлення ним власних потреб.

Далі вибрана стратегія реалізується у формі набору дій, що певним чином змінюють ситуацію взаємодії та її контексти. Після цього цикл повторюється.

Ще раз зазначимо, що енергію для реалізації описаних процесів надає біологічний активатор, запущений архетипами після їх активації взаємопов'язаними смислами й цінностями світоглядно-ідеологічного конструкту пам'яті суб'єкта взаємодії, які, своєю чергою, активуються в ній ситуацією взаємодії та її контекстами. Розглянемо ці механізми детальніше.

Паралельно з описаним процесом усвідомлення відбувається процес активації відповідного до поточної ситуації та її контекстів набору архетипів у несвідомому психіки суб'єкта взаємодії, що формуються там у вигляді сукупності взаємозумовлених смислів та відповідних цінностей.

Для усвідомлення ця сукупність смислів і цінностей має подолати

певний енергетичний бар'єр. Щоб змодельовати процес подолання цього бар'єру, використаємо поняття біологічного активатора психічних процесів у індивідуальній чи соцієтальній психіці, принцип функціонування якого на основі перебігу нейрогуморальних реакцій у мозку суб'єктів взаємодії ми приводили на початку, скориставшись матеріалами праці [2].

Отже, біологічний активатор прискорює активацію архетипів та формування відповідних їм смислів та цінностей у несвідомому, надає їм необхідної енергії для подолання енергетичного бар'єру, що приводить до їх повного або часткового усвідомлення.

Можна припустити, що усвідомлення архетипних смислів і цінностей відбувається не безперервно, а дискретно. Тобто вони певний час накопичуються у несвідомому і у момент подолання енергетичного бар'єру блискавично усвідомлюються. Описаний механізм їх усвідомлення можна порівняти із принципом роботи імпульсного лазера, у якому кристал після його досить тривалої активації в один момент випромінює високоенергетичний пучок світла.

Усвідомлені таким чином архетипні смисли і цінності потрапляють у ціннісно-смысловий конструктор поведінкових стратегій, де вже перебувають раціональні смисли і цінності, отримані з пам'яті після сприйняття поточної ситуації з її контекстами через описані ментальні фільтри. Зазвичай, раціональні та архетипні смисли й цінності суперечать одні одним, що зумовлює створення у ціннісно-смысловому кон-

структорі антагоністичних наборів стратегій, вибір між якими має ймовірнісний характер і може залежати від незначних випадкових флуктуацій на будь-якому з описаних етапів.

Якщо повернутися до енергетичної метафори у нашій моделі, то можна припустити, що в певних ситуаціях взаємодії енергії, яку отримали архетипні смисли й цінності від біологічного активатора, з надлишком вистачає для витіснення раціональних смислів на периферію ціннісно-смыслового конструктора поведінкових стратегій, миттєвого вибору відповідної поведінкової стратегії та її негайної реалізації через здійснення відповідного набору дій.

При встановленні енергетичного паритету між раціональними та архетипними смислами й цінностями в ціннісно-смысловому конструкторі поведінкових стратегій наш мозок з метою зменшення психічного напруження здатний узгодити їх, створивши гібрид і закріпивши його складові за відповідними ситуаціями та їх контекстами. Тобто в одних ситуаціях ми цілком природно скористаємося стратегіями, що були створені на основі одного набору смислів й цінностей, а в інших — на основі їх альтернативного набору.

Множина поведінкових стратегій, які були сконструйовані у такий спосіб, та архетипні смисли й цінності, що подолали енергетичний бар'єр усвідомлення, потрапляють у пам'ять суб'єкта взаємодії, де добудовують світоглядно-ідеологічний конструкт, модифікують його, створюють у ньому альтернативні смислові центри. На наступному етапі взаємодії в рамках даної ситуації, ці центри

відразу активуються та надсилають у ціннісно-смысловий конструктор поведінкових стратегій вже усвідомлені раніше архетипні смисли й цінності разом із множиною вироблених на їх основі стратегій.

У такий спосіб у рамках нашої моделі ми представили механізми енергетичного забезпечення взаємодії суб'єктів на кожному з етапів ескалації конфлікту та імпульсної (дискретної) зміни смислів та цінностей у свідомості цих суб'єктів, що забезпечує подолання порогу і перехід з етапу на етап ескалації конфлікту в рамках її динамічної моделі Ф. Глазла [4], яка була описана.

Зазначимо, що виникнення конфлікту можна описати цими самими механізмами, з тією лише різницею, що початкову врівноважену ситуацію взаємодії раптово змінює інцидент, спровокований ззовні чи здійснений свідомо або несвідомо одним із її суб'єктів.

Очевидно, що розв'язання конфлікту настає за умови зниження інтенсивності активації конфліктогенних архетипів несвідомого у психіці суб'єктів взаємодії, що сповільнює чи зупиняє зовсім дію біологічного активатора, внаслідок чого такі архетипні смисли й цінності не отримують достатньої кількості енергії для їх усвідомлення.

Це означає, що застосування будь-якої із запропонованих Ф. Глазлом стратегій розв'язання конфліктів приводить до зниження інтенсивності активації конфліктогенних архетипів несвідомого у психіці суб'єктів взаємодії.

Спробуємо встановити, чому так відбувається. Ситуація взаємодії та

її контексти активують певні набори архетипів несвідомого, в основі яких лежать архетипи найнижчого — біологічного рівня. Власне вони, на нашу думку, здатні запустити і утримувати на максимальному рівні роботу біологічного активатора. Одна з груп таких архетипів безпосередньо пов'язана з потребою у розмноженні, зокрема з ранжуванням самців з метою допуску до цього процесу найбільш сильних особин у певних умовах зовнішнього середовища. Такий механізм, згідно [2], вироблено природою для забезпечення виживання цілої популяції при різкій зміні умов її життєдіяльності.

Тобто перебування в ситуації взаємодії, яка містить елементи конкуренції, автоматично активує в несвідомому психіки суб'єктів взаємодії згадану групу архетипів, яка відразу запускає на повну дію біологічний активатор, що наповнює створені на їх основі відповідні смисли й цінності енергією для ініціювання та підтримки конфлікту як інструменту ранжування, що, своєю чергою, зіштовхує конкурентну взаємодію у конфронтацію.

Усі стратегії, запропоновані Ф. Глазлом, передбачають втручання вищого за статусом зовнішнього суб'єкта, що зупиняє процес ранжування учасників взаємодії та, відповідно, активацію у несвідомому їх психіки конфліктогенної групи архетипів.

Тобто переважна більшість пропонує конфліктологією стратегій розв'язання конфліктів є ефективною і, зрештою, розроблялася для соціальних систем біологічної моделі з одним розумом, у яких конфлікти

між елементами, згідно [10], вирішуються в рамках патерналізму.

У системах з одним розумом біологічної моделі з кількома претендентами на його роль, які перебувають у процесі ранжування, перелічені стратегії розв'язання конфліктів у принципі не можуть бути ефективними. Яскравим прикладом цього є намагання зовнішніх гравців зупинити гібридну агресію однієї країни щодо іншої у наш час — зусилля будь-яких модераторів, консультантів, посередників є малоефективними в умовах, коли агресор (один із конфліктуючих суб'єктів) не визнає вищого статусу жодного з конкуруючих зовнішніх суб'єктів чи жодної з їх організацій. Така ситуація зберігатиметься до моменту визнання агресором вищого статусу когось з конкурентів чи їх організацій на роль одного розуму у глобальній соціальній системі біологічної моделі. На жаль, на нашу думку, ефективного варіанта розв'язання такого типу конфліктів у системах біологічної моделі з незавершеним процесом ранжування не існує.

У мультирозумних системах соціальної моделі стратегії, пропоновані сучасною конфліктологією в принципі непридатними, оскільки, за визначенням, елементи таких систем взаємодіють як рівні з рівними. Поява в них хоча б одного елемента з вищим статусом, що отриманий у процесі ранжування, означала б трансформацію такої системи у систему біологічної моделі з одним розумом.

Тому побудова політичних організацій як мультирозумних систем соціальної моделі потребує принципово інших підходів. На нашу думку, в їх основі має лежати зміна природ-

ної, біологічно обумовленої групової динаміки, у процесі якої не відбувалося б активації згаданих конфліктогенних груп архетипів, які стосуються ранжування як складової потреби розмноження і переводять конкурентну взаємодію у конфронтацію.

У нашій оглядовій публікації [11] ми представили розроблену нами концепцію одного з таких підходів, яка полягає у впорядкуванні групової взаємодії суб'єктів у складі великої групи на етапі формування клік алгоритмами, які б забезпечили їх взаємодію у процесі вироблення, обговорення та прийняття рішень не як особистостей, а як представників і носіїв групової думки різних попередньо розформованих груп. Це дасть змогу утримувати їх взаємодію у позиціях рівний з рівним та унеможливить ініціювання і підтримку ними процесу ранжування, який завжди супроводжується активацією конфліктогенної групи архетипів у несвідомому і запускає біологічний активатор для усвідомлення відповідних смислів і цінностей. Адже практично неможливо спровокувати конфлікт з представником попередньо розформованої групи і носієм групової думки у процесі її обговорення через те, що статус групи, позицію якої він представляє, залишатиметься для нього завжди вищим за статус будь-якого з інших суб'єктів взаємодії.

Висновки. Аналіз створеної архетипної моделі виникнення, ескалації та розв'язання соціального конфлікту дав змогу розкрити архетипні механізми його перебігу, встановити чинники, які зіштовхують учасників конкурентної взаємодії у конфронта-

цію, показати роль біологічних механізмів активації учасників конфлікту, а також визначити умови зупинки деструктивного процесу фрагментації українських елітних груп.

Українські політичні партії являють собою соціальні системи біологічної моделі з одним розумом, в яких, внаслідок невідповідності габітуального та поточного компонентів організаційної культури, гальмується процес сакралізації лідерів, що унеможливорює їх здатність реалізувати інтегративну функцію внутрішніх конфліктів, у результаті яких вони отримали владу всередині організацій.

Водночас, диференціююча функція внутрішніх організаційних конфліктів реалізується без жодних перешкод. Це зумовлює безперервну фрагментацію політичних організацій українських елітних груп, яка призводить до їх деградації, атомізації та, в результаті, неспроможності здійснювати владну функцію.

Деструктивний процес фрагментації політичних організацій українських елітних груп, реалізацію якого забезпечує незбалансована диференціююча функція внутрішнього організаційного конфлікту, може бути зупинений лише після їх реструктуризації у мультирозумні системи соціальної моделі. Це можливо реалізувати шляхом запровадження відповідних алгоритмів взаємодії членів та підрозділів політичних організацій, що в сукупності складуть змінну організаційну структуру, яка забезпечить синергетичний ефект внаслідок одночасного взаємно підсилюючого відтворення габітуального і поточного компонентів притаманної укра-

їнському суспільству організаційної культури.

Подальші дослідження в рамках цієї тематики варто зосередити на вивченні особливостей взаємодії членів політичних організацій зі змінною організаційною структурою після її повноформатного запровадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Эрика Регнет*. Организационные конфликты. Формы, функции и способы преодоления / Э. Регнет; пер. с нем. — Харьков: Гуманитарный Центр, 2014. — 2-е изд., испр., перераб. — 408 с.
2. *Жуков Д. А.* Стой, кто ведет? Биология поведения человека и других зверей: в 2 т. / Д. Жуков. — Москва: Альпина нон-фикшн, 2014.
3. *Росс Л.* Человек и ситуация. Перспективы социальной психологии / Л. Росс, Р. Нисбетт; пер. с англ. В. В. Румынского; под ред. Е. Н. Емельянова, В. С. Магуна. — Москва: Аспект Пресс, 1999. — 429 с.
4. *Friedrich Glasl*. Confronting Conflict: A First-Aid Kit for Handling Conflict (Paperback) / Published by Hawthorn Press Ltd, United Kingdom (1999).
5. *Донченко О. А.* Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. — Київ: Либідь, 2001. — 334 с.
6. *Донченко О. А.* Архетиповий менеджмент: монографія / О. А. Донченко; Нац. акад. педагогічних наук України, ін-т соціальної та політичної психології. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. — 264 с.
7. *Афонін Е. А.* Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління [Електронний ресурс] / Е. А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й

- управління: навч. посіб. / авт. кол. :
Е. А. Афонін, Я. В. Бережний,
О. Л. Валецький та ін. ; за заг. ред.
В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Го-
лубь, В. М. Козакова; Нац. акад.
держ. управління при Президенто-
ві України. — Київ : НАДУ, 2010. —
С. 265–289. — Режим доступу:
[http://lib.rada.gov.ua/static/about/
text/Konzept_zasadi.pdf](http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Konzept_zasadi.pdf)
8. *Афонін Е. А.* Результати моніторин-
гу соціальних змін українського
суспільства (1992–2012): контекст
управління та освіти / Е. А. Афо-
нін // Управлінські компетенції
викладача вищої школи: матеріа-
ли міжнар. наук.-практ. конф.; 14–
15 берез. 2013 р. — Київ: НПУ
ім. М. П. Драгоманова, 2013. — 266 с.
9. *Адизес И.* Управление жизненным
циклом корпораций / И. Адизес; пер.
с англ. В. Кузина. — Москва: Манн,
Иванов и Фербер, 2014. — 512 с.
10. *Гараедаги Дж.* Системное мышле-
ние: как управлять хаосом и слож-
ными процессами. Платформа для
моделирования архитектуры би-
знеса / Дж. Гараедаги; пер. с англ.
Е. И. Недбальская; науч. ред.
Е. В. Кузнецова. — Минск: Гревцов
Паблишер, 2007. — 480 с.
11. *Plakhtiy T.* Republican tradition as the
organizational ideal and tools for its
implementation in modern political
parties [Електронний ресурс] /
T. Plakhtiy (November 20, 2016). —
Режим доступу: [https://ssrn.com/
abstract=2873190](https://ssrn.com/abstract=2873190)

УДК 323.1

Пономаренко Людмила Вікторівна,
провідний фахівець відділу міжнародного
співробітництва управління забезпечення
міжнародних зв'язків, Національна ака-
демія державного управління при Прези-
дентові України, 04050, м. Київ, вул. Пу-
гачова, 12/2; тел.: (097) 348 84 89, e-mail:
plv_maren@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9999-6335

Пономаренко Людмила Викторовна,
ведущий специалист отдела междуна-
родного сотрудничества управления
обеспечения международных связей, На-
циональная академия государственного
управления при Президенте Украины,
04050, г. Киев, ул. Пугачева, 12/2; тел.:
(097) 348 84 89, e-mail: plv_maren@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9999-6335

Ponomarenko Lyudmyla Viktorivna,

*Leading Specialist of the International Cooperation Division, the International Relations
Department, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine;
04050, Kyiv, 12/2, Puhachova Str.; tel.: (097) 348 84 89, e-mail: plv_maren@ukr.net*

ORCID: 0000-0001-9999-6335

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК СИМВОЛІЧНА ПЕРЕДУМОВА РЕВОЛЮЦІЙ ХІХ–ХХ ст. Й ЕКВІФІНАЛЬНА МОДЕЛЬ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ХХІ ст.

Анотація. У статті здійснено спробу дослідження національної ідеї як символічної передумови революцій ХІХ–ХХ ст. Досліджено роль національної ідеї у суспільних трансформаціях ХХІ ст. Проведені паралелі між подіями 1917–1921 рр. та 2014–2017 рр. Вивчено також роль політичних лідерів та боєздатної армії в державотворенні та в ефективному втіленні національної ідеї. Розглянуто розуміння української національної ідеї та проаналізовано зміни у тлумаченні національної ідеї в різні періоди української історії, а також основні фактори, які є необхідними для втілення національної ідеї в життя.

Ключові слова: національна ідея, лідери, армія, нація.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ КАК СИМВОЛИЧЕСКАЯ ПРЕДПОСЫЛКА РЕВОЛЮЦИЙ XIX–XX ст. И ЭКВИФИНАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ XXI ст.

Аннотация. В статье предпринята попытка исследования национальной идеи как символической предпосылки революций XIX–XX вв. Исследована роль национальной идеи в общественных трансформациях XXI в. Проведены параллели между событиями 1917–1921 гг. и 2014–2017 гг. Изучена также роль политических лидеров и боеспособной армии в создании государства и в эффективном воплощении национальной идеи. Рассмотрено понимание украинской национальной идеи и проанализированы изменения в толковании национальной идеи в разные периоды украинской истории, а также основные факторы, необходимые для воплощения национальной идеи в жизнь.

Ключевые слова: национальная идея, лидеры, армия, нация.

NATIONAL IDEA AS A SYMBOLIC PREREQUISITE OF THE REVOLUTIONS OF THE 19TH–20TH CENTURIES AND EQUIFINAL MODEL OF SOCIAL TRANSFORMATION OF THE 21ST CENTURY

Abstract. The article is an attempt to study the national idea as a symbolic prerequisite of the revolutions of the 19th and 20th centuries. It was researched the role of the national idea in social transformation of the 21st century. It was drawn a parallel between the events of 1917–1921 and 2014–2017. It was also studied the role of political leaders and powerful army in the state-building and in the effective implementation of the national idea. Understanding of the Ukrainian national idea was considered and the changes in the interpretation of the national idea in different periods of Ukrainian history were analyzed as well as the main factors that are necessary for implementation of the national idea.

Keywords: national idea, leaders, army, nation.

Постановка проблеми. Питання національної ідеї вже давно не дає спокою як українським патріотам, так і теоретикам державності. Саме у національній ідеї криється рушійна сила національно-визвольного руху, у ній зашифровано прагнення цілої нації та приховано ключ до змін, які здатні переломити хід історії.

Зростання інтересу до національної ідеї, спроби її осмислити є свід-

ченням активізації процесу самопізнання української нації, осмислення власного призначення, мети існування. Визначившись із національною ідеєю, по суті архетипними прагненнями нації, можна буде говорити про подальший процес державотворення та розбудови нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національна ідея досліджувалася багатьма дослідниками

та науковцями. Серед них хочеться окремо згадати “батька нації” Михайла Грушевського, який залишив по собі величезну літературну спадщину, а також теоретиків українського націоналізму Дмитра Донцова та В’ячеслава Липинського [1–3]. Сьогодні ж питання національної ідеї вивчається як науковцями, так і журналістами, управлінцями, істориками [4]. Окремою уваги заслуговує національна ідея як передумова революцій та суспільних трансформацій.

Мета статті полягає у визначенні ролі національної ідеї у революційних процесах та суспільних трансформаціях на території України.

Виклад основного матеріалу. Національна ідея, її глибинні архетипи, що сформувалися за століття існування нації, є доволі багатограними, оскільки такою самою багатогранною, а часом і неоднозначною, є і вся українська нація. Плин століть не здатний змінити сутності народу. На цьому і ґрунтуються стереотипи, шаблонні уявлення про ту чи іншу націю. Одні працюють та пунктуальні, інші вправні на винокурні та у спілкуванні з дамами, треті — традиціоналісти та поважають надбання власної історії тощо. А хтось століттями веде завойовницькі війни та змішує нації в єдине криваве місиво. Не завжди позитивні, часом обмежені або образливі, часто помилкові, іноді надумані, для кожного свої, але такі, що мають право на існування. Час йде, сутність не змінюється.

Україна та українці також мають певне стереотипне відображення в очах іноземців. Для когось українці — бунтарі, бійці та борці за власні ідеї, для інших — фахівці в аерокосмічній

галузі, інформаційних технологіях та ядерній галузі, для третіх — співаки, спортсмени та митці. Та все це є зовнішніми та мінливим ознаками. Сьогодні або кілька десятків років тому, або навіть кілька сотень років тому українців об’єднувало одне прагнення — далеке від гучних лозунгів та яскравих стягів. Про нього писали вірші та складали пісні, за нього йшли на смерть та відправлялися у заслання, через нього українців винищували сотнями тисяч, змушуючи зректися власної мови, віри, культури й історії та підмінити споконвічні українські цінності на штучні замітники, сфабриковані та пропущені через густе ідеологічне сито.

Не одне перо було списано і не один словесний спис зламано, щоб визначити, за що ж століттями точиться боротьба на українській землі, що кожен українець вкладає у поняття своєї Батьківщини, чого прагне та за що готовий боротися. Однак спільною для багатьох, певно, буде думка про спокійне, заможне життя на своїй “Богом даній землі”, не озираючись на сусіда, східного чи західного, працюючи і отримуючи гідну винагороду за свою працю, створюючи сім’ї та виховуючи дітей, пам’ятаючи власну історію, шануючи власну культуру та мову.

Це все й було національною ідеєю, тією рушійною силою національно-визвольної боротьби, повстанського руху та й просто мовчазного пасивного протистояння, що тривали на українській землі до здобуття Україною незалежності. Ці прості речі були актуальні і в Козацьку добу, і в часи УНР, і сьогодні. Ре-

алії змінюються, людські прагнення лишаються тими самими.

Історія свідчить, що після завершення ери Київської Русі, наші землі неодноразово змінювали господаря, ділилися, продавалися, загарбувалися та плюндрувалися. При одних панах жилося краще, при інших — гірше, однак жодного разу українці не змирилися з думкою про те, щоб жити на власній землі і не бути їй господарем. Звідси і нескінченні війни, повстання, боротьба. Це не споживацький, меркантильний підхід — жити там, де краще, який нині сповідують чимало українців, та й не тільки, які залишають батьківський дім за власною волею та йдуть мандрувати світами, шукаючи кращої долі. Мова йде про свідомий вибір — будувати своє майбутнє та майбутнє власних дітей на рідній землі, якою б не була ціна, навіть якщо вона вимірюється поневіряннями і боротьбою.

Жоден з панів, які намагалися тут господарювати, не був зацікавлений у тому, щоб народ зберігав національну пам'ять: дотримувався звичаїв, передавав культурні надбання, розвивав мову. Навпаки, було зроблено все можливе, щоб ціла нація лишалася безправною, безграмотною, без власної мови, релігії, традицій. Століттями вороги намагалися викорінити все те унікальне, що було властиве українській культурі.

Однак ці століття селекції, хоч і дали грікий у своєму багатстві врожай, але не змогли викорінити козацького духу в українському народі, не перетворили його з нації на населення.

У часи потрясінь справжня сутність людей завжди стає зрозумілою. Саме у складні для держави та на-

роду етапи історії важливу роль починає відігравати національна ідея, яка базується на тих архетипах свідомості, які відрізняють один народ від іншого. У часи потрясінь народ відкидає все штучне, все зайве і визначає для себе ті пріоритети, які і є національною ідеєю.

Століттями, не маючи власної держави, українці лишалися нацією, яку об'єднувало прагнення жити самостійно на своїй землі, вільно творити та працювати, дотримуватися традицій, переданих від пращів, та виховувати дітей у повазі до свого минулого, своїх звичаїв і традицій.

Національно-визвольну боротьбу можна придушити, але не задушити. Вугілля буде жевріти під попелом доти, поки до нього не вкинуть дрова. Саме це й трапилося у 1917 р., коли національні ідеї, що жевріли в українського народу, спалахнули особливо яскраво, певно, вперше настільки потужно з козацької доби.

То був злам епохи, час падіння старих імперій та створення нових. Час, коли сміливі починання дають результат, а рішучі дії змінюють плин історії. Водночас, то був період розчарувань та поразок, невиправданих надій та розвіяних ілюзій.

Історія любить повторюватися. І українці отримали можливість пережити таке повторення історії не з першого ряду, а як безпосередні учасники. Однак українці вперто відмовляються робити висновки, які вкрай потрібні. Визнання проблеми, певної залежності чи хвороби, є першим кроком до одужання.

Карколомні зміни 1917–1921 рр. можна порівнювати з такими самими напруженими 2014–2017 рр. Давно

небачене пожвавлення національних рухів, активне самоусвідомлення та активізація державотворчих процесів об'єднують два періоди української історії, розділені цілим століттям.

Творення української держави, почате у 1917 р., та суспільні процеси, спрямовані на перезавантаження державотворчих процесів у 2013–2014 рр., викликали однаково обурену реакцію з боку східного сусіда, який вже звик вважати себе одноосібним розпорядником українських земель та не забажав випускати українців із зони свого впливу. Результатом чого стала збройна агресія.

У грудні 1917 р., після окупації червоногвардійськими загонами Харкова, окупанти створили маріонетковий Центральний виконавчий комітет, який закликав Раду народних комісарів про допомогу, в результаті чого 30-тисячна російська більшовицька армія почала наступ на Київ [5]. Те саме відбулося і в 2014 р., коли підконтрольні Москві агітатори почали закликати до введення російських військ на територію України.

УНР, яка позиціонувала себе як винятково мирна держава, не очікувала навали оскаженілої орди, яка увірвалася на українські землі із закликом вбивати українців [6]. Незалежна Україна зі своїм позаблоковим статусом і вже скасованим призовом до армії також опинилася практично беззахисною та розгубленою перед окупантом, який не знав вагань та жалю.

Небоездатна армія, розбрат у керівних органах влади та по суті невинуваті великі сподівання на євро-

пейських союзників боляче вдарили по обороноздатності української держави як тепер, так і століття тому. А справлятися зі своїми проблемами українцям довелося самотійно.

Україна у спадок від Радянського Союзу отримала найпотужнішу у тогочасній Європі армію, укомплектовану, серед іншого, ядерною зброєю. Чисельність успадкованої армії складала близько 980 тис. осіб [8]. Однак систематичне скорочення особового складу та державного фінансування Збройних сил України призвели до того, що у 2013 р. видатки на оборонну галузь склали менше 1 % ВВП, а чисельність армії становила 165,5 тис. осіб, з них — 120,9 тис. військовослужбовців [7], слабо укомплектованих застарілим озброєнням і технікою та із слабкою військовою підготовкою.

За різними оцінками у 1918 р. розмір української армії сягав близько 300 тис. осіб [6]. Однак недалекоглядна державна політика призвела до того, що новостворена держава у кризовий момент опинилася без армії: одні частини розформували, а інші перейшли на бік більшовиків. Проблема дезертирства, зради у лавах української армії не втратила актуальності за минуле століття. І в 2014 р. чимало зрадників з легкістю змінили нашивки на своїй військовій формі, зрадивши присягу та демонструючи зневагу до народу та землі, яких колись обіцяли захищати. Запізно було прийнято Концепцію ідеологічної роботи у Збройних силах України на початку 2013 р., що стало очевидним вже через рік, коли дезертирство у лавах української армії, зокрема її Військово-Морських си-

лах, стало важким ударом для української держави [7].

Відсутність належної ідеологічної підготовки та готовності захищати свій народ від будь-якого зовнішнього посягання, незалежно від того, з якого боку прийшла загроза, є фатальною для боєздатності армії та майбутнього держави, яку така армія повинна захищати. Слабкість ідеологічних позицій неодноразово грала проти українців, сіяла розбрат, підживляла бойовий дух тих, хто був готовий боротися за Україну до кінця.

На щастя, сьогодні патріотичне виховання починає відроджуватися. І якщо протягом перших двох десятиліть незалежності увага патріотичному вихованню приділялася в основному у західних регіонах, то тепер воно отримало географічне поширення в усіх регіонах України.

Показово, що найбільш ефективно із зрадниками у своїх лавах боролися запорожці. Смерть була не лише платою за зраду, а й гарним засобом профілактики для інших, хто мав спокусу переметнутися на бік ворога.

Москва любить користуватися слабкістю свого противника, зокрема слабкістю військовою. Військове протистояння нагадало двом націям про глибинний конфлікт, який існував між нами протягом століть. Внутрішня, прихована неприязнь спалахнула неприхованою агресією, нагадала всі болючі та криваві сторінки спільної історії, всі утиски, що зазнав український народ від сусіда, який сповна успадкував ординську жорстокість від далеких предків з азійських степів та численних племен, які багато століть тому населяли землі сучасної Росії.

Українці згадали, за що боролися їх предки, і усвідомили, як наблизилися до втрати державності. Захист своєї держави, відстоювання власних інтересів, добробут на своїй землі стали новою національною ідеєю, яка згуртувала народ. Якщо у XIX–XX ст. національна ідея була зосереджена на здобутті самостійної, незалежної української держави, то новітня історія поставила вже нове завдання — зберегти українську державу та відстояти непорушність її кордонів, захистити українську мову, вберегти власну духовність та традиції, відродити споконвічні українські цінності, а ще, що також досить важливо, прочистити свої ряди від зрадників, які прямо чи приховано намагаються шкодити національним інтересам та підігравати ворогові.

Держава неможлива без армії. Це аксіома. У власній безпеці можна бути впевненим лише тоді, коли за твоєю спиною, за спиною твого народу стоїть потужна, боєздатна армія, яка точно знає, кого вона має захищати. Інстинкт захисника глибоко сидить у підсвідомості українця, в архетипі його поведінки. Захист своєї родини, дому, землі, свого народу і своєї Батьківщини — це було русійною силою могутнього добровольчого руху, який і втримав чергову ординську навалу на українські землі. Вони йшли не за нагороди чи гроші, а за власні ідеали, бо ніхто крім них не міг цього зробити.

Кожного разу, повертаючись спиною до Москви, українці отримували від неї ножа в спину. І кожного разу встигали зреагувати лише за рахунок відданості та жертвності пересічних українців.

У 2014 р. перший удар, найтяжчий тягар опору в період неспроможності влади, взяли на себе добровольці, як колись це зробили студенти під Крутами. І одні, і другі самовіддано відгукнулися на заклик боронити Батьківщину, знаючи, що йдуть воювати на власний страх та ризик, розуміючи, що можуть не повернутися.

Історія однозначна: знищивши відчайдушних захисників Крут, ворог перегрупувався і вже незабаром увійшов до Києва. Однак історія 2014 р. пішла іншим шляхом. І трапилося це тому, що за плечима добровольців, які безпосередньо тримали у руках зброю, стояла ціла нація, яка не просто хотіла (як і в 1918 р.) допомогти, а й була спроможна це зробити, усвідомлюючи у повній мірі, чим загрожує повторна окупація українських земель. Небезпека, в якій опинилася держава та всі її громадяни, активувала архетип захисника у суспільній свідомості.

Вік інформаційних технологій, електронних грошових переказів, швидкісного транспортного сполучення зробив свою справу: пересічні українці забезпечили своїм захисникам міцний тил і дали до зброї, виданої державою, форму, ліки, харчові продукти і головне – колосальну психологічну підтримку. Старі і малі, жінки і молодь, кожен зміг зробити свій внесок, зробити так, щоб до нинішніх “захисників Крут” таки дійшла підмога. Механізм запрацював, зі скрипом, супротивом, натужно, але поступально і цілеспрямовано.

Народ, який занадто легко здобув незалежність на зорі 1990-х років, вчився знову цінувати її, переосмислював свої цінності, звертався

до свого коріння, усвідомлював себе нащадком великого роду, який має славу історію.

Для українців національна ідея є уособленням наших прагнень, тим кращим майбутнім, до якого треба прагнути і за яке треба боротися.

Складні процеси державотворення мають наочне відображення в сучасному українському суспільстві. Усі недоліки, неоднорідність думок, власні корисні інтереси, байдужість, зажерливість, які властиві окремим українцям, отримують своє відображення у тих лідерах, яких ми обираємо. Кожен народ має тих лідерів, яких заслуговує.

Взагалі, питання українських лідерів, української еліти є доволі складним. Мало того, що у нас традиційно на двох українців три гетьмани, та ще й якість цих “гетьманів” часто лишає бажати кращого.

Згадуючи Грушевського та Винниченка, можна говорити про них, як про ідеалістів, які прагнули будувати державу, що існувала б у мирі та взаєморозумінні із своїми сусідами. Будучи освіченими, інтелегентними людьми, вони очікували, що й їхні східні опоненти такі самі люди, з якими можна вести діалог, переговори, домовлятися. Однак оскажений, голодний пролетаріат не вмів і не хотів вміти вести діалог, прагнучи лише міфічної помсти тим, хто не був схожим на них, виділявся. Безбожний грабунок українських земель, який здійснювала московська орда і в царський період, і в процесі захоплення українських земель після Жовтневого перевороту, і далі в радянські часи свідчить про інстинкт грабувати та наживатися. А слово

“інтелігентність” більшість солдатів та матросів, які раптом опинилися на керівних посадах, навряд чи змогли б і написати.

Якби ми краще пам’ятали нашу власну історію, то ні в якому разі б не покладалися на обіцянки східного сусіда, який занадто часто показував своє варварське, ординське обличчя. Знехтувані міжнародні обіцянки та гарантії, вторгнення, приниження та знущання над корінним населенням, лицемірство на міжнародній арені, розстріляні “зелені коридори” та відверта брехня через ЗМІ — це все було раніше, в інших формах та в інших історичних декораціях, однак було, і дійові особи були ті ж самі.

Конфлікт, що існує між українським та російським народами, має дуже давню і глибинну природу. Цілком імовірно, що його архетипні корені сягають часів Київської Русі та мають відношення до конкуренції, яку віддалена вотчина молодшого князівського сина намагалася скласти князій столиці в Києві. Століття було витрачено Московією на самоствердження через грабунки земель Київської Русі, які згодом стали українськими, через перекручування та підтасовування фактів, намагання присвоїти собі історію сусідньої держави та заперечення власних коренів, які мають віддалене відношення до Києва, через хворобливе бажання домінувати і завойовувати.

Складнощі з пошуком українського Лі Куан Ю чи Джона Кеннеді пов’язані із тією політикою, яку впроваджувала Москва на наших землях у радянський період. Усі молоді люди, які мали наукові, творчі або управлінські здібності, перема-

нювалися до російської столиці, де працювали та творили на користь не своєї Батьківщини, а задля певної міфічної рівності та міфічного кращого майбутнього, до яких вели багатомільйонну державу ідеали Ульянова.

Українців же послідовно перетворювали на середньостатистичну “радянську людину”, яка думала і діяла відповідно до чергового рішення чергового з’їзду КПРС. Доля тих, хто не хотів рівнятися на сіру, безмовну масу була трагічною: “розстріляне Відродження”, голодомори, заборона української мови та церкви, примусове переселення, ГУЛАГ і т. ін. Хребет нації ламали цілеспрямовано і систематично. З рабами справу мати легше, ніж з освіченими людьми, які можуть і будуть відстоювати інтереси власного народу.

Винищення української інтелігенції не могло минути без наслідків. Якщо XIX — початок XX ст. можна було охарактеризувати як розквіт української літератури, мистецтва, театру, то після проголошення незалежності у 1991 р. українська інтелігенція, те що від неї лишилося, була настільки деморалізована, що не мала змоги реально впливати на розвиток власної держави. Більшість тих, хто приходили до влади в новітній українській історії, були схожими на тих більшовиків, які вдерлися на українські землі з голодними очима, сповнені бажання увірвати від українських багатств якомога більше.

Лише маючи достойних лідерів, можна стати господарями на власній землі та змусити ворогів сторонитися цих земель, справедливо очікуючи сильної відсічі на будь-які зазіхання.

Усвідомивши себе нацією, побачивши мету, яка активізувала країну, українці почали працювати над досягненням цієї мети. На жаль, далеко не всі громадяни України змогли побачити в собі українця та подолати бажання до самозбагачення. Ще багато зрадників та манкуртів ходить українськими вулицями та сидить у владних кабінетах. Звідси і невдоволення народу, звідси і пробуксовування у змінах та реформах.

Доки критична маса населення не усвідомить себе народом, нацією, доти і не буде результату. Україна на решті повинна скинути з себе пута толерантності та нерішучості, а побачити у собі давні корені великого народу. Цитуючи В'ячеслава Чорновола, можна стверджувати, що “національна ідея — це значить будувати державу на базі корінної нації. Корінною нацією є українська нація” [9].

Самостійна українська держава зобов'язана мати державну мову, яка панує в усіх без винятку сферах життя, незалежну церкву, яка підтримує власний народ не тільки у мирний час, а й у час війни, боєздатну армію, яка знає, кого вона захищає і готова стояти до кінця. А ще самостійна українська держава в особі власних можновладців повинна пам'ятати, що не лише економічні показники визначають благополуччя їхньої країни. Щоб держава жила, функціонувала, дихала, їй потрібно, щоб розвивалася культура, мистецтво, освіта, спорт. Після стількох років нехтування вони потребують державної підтримки. Нині часто згадують фразу, походження якої приписують Вінстону Черчиллю. Начебто, коли під

час Другої світової війни йому запропонували на користь армії скоротити витрати на культуру, то він обурився і запитав, що ж вони тоді захищатимуть [10]. Така постановка питання є вельми актуальною для України. Якщо ми не плекатимемо автентичну українську культуру, традиції, не підтримуватимемо розвиток науки та техніки, то що саме, яку країну ми прагнемо тоді захищати?

Висновки. Національна ідея є рушійною силою розвитку нації. Робота над її втіленням не може бути завершена, адже це нескінченний процес, який може лише незначним чином змінювати свій напрям залежно від тих соціальних процесів, через які проходить нація.

Подальші державотворчі процеси в Україні неможливі без усвідомлення національної ідеї, тих архетипів, які закладалися в ній протягом української історії. Усвідомлення себе, прагнень свого народу є першим кроком до їх втілення. Важливими елементами, які необхідні для втілення національної ідеї, є мисляча інтелігенція, відповідальна управлінська еліта та боєздатна армія. Подальші наукові дослідження повинні відбуватися саме у цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Твори* М. Грушевського у фондах Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lib.if.ua/exhib/1473935016.html>
2. *Бібліографія* творів Дмитра Донцова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://shron.chtyvo.org>

- ua/Dontsov/Bibliohrafiia_tvoriv_Dmytra_Dontsova.pdf
3. *В'ячеслав Литинський*: постать на тлі доби. Бібліографічний покажчик літератури [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/2145.pdf>
 4. *Українська національна ідея*. Список літератури з фондів НБУВ та електронних ресурсів (2006–2014 рр.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1095:ukrajinska-natsionalna-ideya&catid=132&Itemid=469
 5. *Радянсько-Українська війна 1917–1921 рр.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.xn----7sbabirvo2ammddtcfe8b2a.xn--j1amh/ru/history/rus-ukraine/soviet-vs-ukraine-1917-21.html> ^
 6. “Російська весна” 1918 року. Україну приєднували до СРСР під гаслом “Смерть українцям!” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://intvua.com/news/society/1426266814--rosiyska-vesna-1918-roku-ukrayinu-priednuvali-dosrsr.html>
 7. *Історія Збройних Сил України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/ministry/istoriya.html>
 8. *Лазоркін В.* Збройні Сили України: 1991–2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://universum.lviv.ua/journal/2011/6/lazork.htm>
 9. *В'ячеслав Чорновіл* Дай Боже нам любити Україну понад усе сьогодні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://interviewer.com.ua/life-position/vyacheslav-chornovil/>
 10. *В'ячеслав Кириленко* Під час війни культура не може стояти осторонь [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/v-yacheslav-kirilenko-pid-chas-viyni-kultura-ne-mozhe-stoyati-ostoron-_html

УДК:728

Романенко Євген Олександрович,

доктор наук з державного управління, професор, заслужений юрист України, президент Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління, завідувач кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 490 95 00, e-mail: poboss@ukr.net

ORCID: 0000-0003-2285-0543

Романенко Евгений Александрович,

доктор наук по государственному управлению, профессор, заслуженный юрист Украины, президент Всеукраинской ассамблеи докторов наук по государственному управлению, заведующий кафедрой публичного администрирования, Межрегиональная Академия управления персоналом, 03039, г. Киев, ул. Фрометовская, 2, тел.: (044) 490 95 00, e-mail: poboss@ukr.net

ORCID: 0000-0003-2285-0543

Romanenko Yevhen Aleksandrovych,

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Ukrainian Assembly of Doctors of Science in public administration, Head of the Department of Public Administration, Inter-regional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, Str. Frometovskaya, 2, tel.: (044) 490 95 00, e-mail: poboss@ukr.net

ORCID: 0000-0003-2285-0543

Чаплай Ірина Віталіївна,

кандидат наук з державного управління, виконавчий директор Президії Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ,

вул. Фрометівська, 2, тел.: (063) 951 78 55, e-mail: irina_pravo@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4927-0610

Чаплай Ирина Витальевна,

кандидат наук по государственному управлению, исполнительный директор Президиума Всеукраинской ассамблеи докторов наук по государственному управлению, доцент

кафедры публичного администрирования, Межрегиональная Академия управления персоналом, 03039, г. Киев, ул. Фрометовская, 2, тел.: (063) 951 78 55, e-mail: irina_pravo@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4927-0610

Chaplay Iryna Vitaliivna,

PhD in Public Administration, Executive Director of the Presidium of the civic scientific organization, "Ukrainian Assembly of doctors of science in public administration", Assistant professor of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, Str. Frometovskaya, 2, (063) 951 78 55, e-mail: irina_pravo@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4927-0610

Гурковський Володимир Ігорович,

доктор наук з державного управління, професор кафедри інформаційної політики та електронного урядування, Національна академія державного управління при Президентові України, 03057, м. Київ, вул. Ежена Пот'є, 20, кімн. 215, тел.: (044) 455 69 66, e-mail: general@academy.gov.ua

ORCID: 0000-0003-2021-5204

Гурковский Владимир Игоревич,

доктор наук по государственному управлению, профессор кафедры информационной политики и электронного управления, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, 03057, г. Киев, ул. Эжена Потье, 20, комн. 215, тел.: (044) 455 69 66, e-mail: general@academy.gov.ua

ORCID: 0000-0003-2021-5204

Hurkovskyy Vladimir Igorovich,

Doctor of Science in Public Administration, Professor of the Dept. of Information Policy and Electronic Governance, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, 03057, Kyiv, st. Eugene Pottier, 20, Apt. 215, tel.: (044) 455 69 66, e-mail: general@academy.gov.ua

ORCID: 0000-0003-2021-5204

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПОНЯТТЯ “МАРКЕТИНГОВА КОМУНІКАЦІЯ” (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)

Анотація. У статті визначено, що інструменти перспективних маркетингових комунікацій становлять ефективні засоби надання механізмам

державного управління динаміки розвитку, напрями якого повинні відповідати комплексу потреб та запитів громадян-споживачів; проаналізовано їх особливості становлення та розвитку; вказано на те, що маркетингові комунікації забезпечують, врешті-решт, усе більше тяжіння в бік формування громадянського суспільства через демократизацію механізмів державного управління.

Ключові слова: маркетингові комунікації, державне управління, архетипний підхід, громадянське суспільство, держава.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ИДЕНТИФИКАЦИЯ ПОНЯТИЯ “МАРКЕТИНГОВЫЕ КОММУНИКАЦИИ” (АРХЕТИПИЧЕСКИЙ ПОДХОД)

Аннотация. В статье определено, что инструменты перспективных маркетинговых коммуникаций составляют эффективные средства оказания механизмам государственного управления динамики развития, направления которого должны соответствовать комплексу потребностей и запросов граждан-потребителей; проанализированы их особенности становления и развития; указано на то, что маркетинговые коммуникации обеспечивают, в конце концов, все большее тяготение в сторону формирования гражданского общества через демократизацию механизмов государственного управления.

Ключевые слова: маркетинговые коммуникации, государственное управление, архетипический подход, гражданское общество, государство.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL IDENTIFICATION OF THE CONCEPT OF “MARKETING COMMUNICATIONS” (ARCHETYPAL APPROACH)

Abstract. In the article it is determined that instruments of prospective marketing communications are an effective means of providing to the mechanisms of public administration the dynamics of development, trends of which should meet the complex of needs and requests of citizens-consumers; analysed the features of formation and development; indicated on that marketing provides communications, eventually, more gravity toward the formation of civil society through democratization of governance mechanisms

Keywords: marketing communications, public administration, archetypal approach, civil society and the state.

Постановка проблеми. На сьогодні проблема державно-громадського партнерства набуває загально-державного значення.

Використання сучасних засобів комунікації, у даному випадку, є

предметом дослідження та розвитку нових комунікативних структур та процесів, що спричинили зміну в соціально-комунікативному середовищі сучасного демократичного суспільства.

Протягом останньої чверті нашого століття, маркетинг демонструє стійку тенденцію до експансії своїх підходів, способів мислення, технологій у комунікативній діяльності органів державної влади. Саме тому важливо оцінити реальні передумови використання маркетингових комунікацій в державному управлінні, а також узагальнити деякі тенденції їх розвитку та формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі науково-практичні засади використання маркетингових комунікацій в механізмах державного управління досліджені у працях таких дослідників, як: В. Гомольська, С. Дубенко, О. Іваницька, І. Коліушко, С. Кравченко, С. Мартов, Р. Науменко, М. Окландер, К. Романенко, Є. Романенко, Є. Ромат, В. Тимошук, Т. Федорів, І. Чаплай та ін.

Мета статті — обґрунтування архетипного підходу до теоретико-методологічного визначення поняття “маркетингові комунікації”.

Виклад основного матеріалу. Адекватне розуміння сутності маркетингових комунікацій є важливим в умовах сьогодення, бо це дає можливість правильно визначити мету, завдання, види, їх функції як засіб приведення діяльності центральних і місцевих органів державної влади та їх апаратів відповідно до потреб соціальних груп населення, що виступають в якості об’єкта вказаної діяльності.

Результати проведеного дослідження дають змогу зробити наступні висновки:

1. Серед науковців, спеціалістів з державного маркетингу не має за-

гальноприйнятого визначення поняття “маркетингові комунікації”. Маркетингові комунікації розглядаються як філософія та інструментарій діяльності органів державної влади, що є результатом теорії і практики різних наукових шкіл з державного управління та маркетингу [1, с. 107].

2. Маркетингові комунікації — це набір взаємопов’язаних інструментів маркетингу, які виконують інформаційну, командну, інтеграційну та переконуючу роль у державному управлінні. Усередині органу державної влади важливу роль відіграє ієрархічний розподіл повноважень між працівниками, що формує певні потреби у комунікаціях, спільність і двобічність намірів працівників, особливості правил комунікації. Система ієрархічної комунікації наказово-директивного характеру повинна переформатовуватися на систему соціально-детерміновану відповідно до потреб та запитів громадян комунікації [2].

3. Маркетингові комунікації як система має свої функції, методи, завдання щодо реалізації, типи. Серед основних функцій маркетингових комунікацій можна виокремити такі [3]:

- інформативна — передача даних від органів державної влади до громадян;
- інтерактивна (спонукальна) — організація взаємодії між громадянами та державними службами, узгодження дій, вплив на настрої і переконання, поведінку, використання різноманітних форм впливу та маніпуляцій;
- перцептивна — сприйняття громадянами інформації та встановлення на цій основі порозуміння;

- експресивна — збудження або зміна характеру емоційних переживань громадян.

Під методами маркетингових комунікацій розуміється комплекс засобів комунікаційного впливу, що надає адміністративним реформам соціального змісту та системно-процесуального характеру. Виникає механізм поступової орієнтації державного управління взагалі на потреби суспільства та соціальних суб'єктів. Він забезпечує, врешті-решт, усе більше тяжіння у бік формування громадянського суспільства через демократизацію державного управління.

Водночас через такий процес долається інерція одноразовості акцій із удосконалення нових інструментів маркетингових комунікацій державного управління. Отже, йдеться не про звуження функцій державного управління, а, навпаки, про надання йому іншого соціального виміру в контексті становлення соціально-ринкових чинників управлінської діяльності [4; 5].

Щодо завдань реалізації маркетингових комунікацій, то вони потребують формування і подальшого забезпечення наукового фундаменту реалізації принципів і механізмів державного управління маркетинговими комунікаціями на основі досягнень сучасних інформаційно-комунікаційних технологій світового рівня [6].

Розглянемо деякі типи маркетингових комунікацій, які дають можливість забезпечити такий обмін інформацією.

Перший тип — міжособистісний. На цьому етапі головним завданням комунікації є передача відомостей і

інформації від однієї особи до іншої. У механізмах державного управління цей міжособистісний процес обміну найважливіший, оскільки чітко відпрацьована система дає змогу миттєво реагувати на найменші зміни, здійснювати пошук і постановку нових завдань. Усе це дає можливість якісно координувати цілі та завдання зі співробітниками. В умовах міжособистісної комунікації головну роль має зворотний зв'язок. Саме зворотний зв'язок робить комунікаційний процес двостороннім. За допомогою зворотного зв'язку керівник або координатор може правильно оцінити, наскільки чітко й ефективно він здійснює комунікацію і, отже, підвищити роботу сигналів [7].

Другий тип — комунікації в малій групі. Зазвичай такі групи сформовані з кількох людей, які отримують або посилають певну інформацію. Часто в механізмах державного управління малі групи називаються “департаменти” або “відділи”. Департаменти та відділи дуже важливі для державних і місцевих структур, адже саме від їх діяльності у великій мірі залежить ефективність роботи всіх механізмів державного управління.

Третій тип — громадські комунікації. У цьому типі комунікації один виступаючий передає інформаційне повідомлення аудиторії, де зворотного зв'язку практично не існує. Громадські комунікативні зв'язки досить часто зустрічаються у механізмах державного управління у вигляді засідань, конференцій, церемоній і простих зібрань.

Четвертий тип — внутрішні оперативні комунікації. Це структуровані комунікації в межах відділу

або департаменту, які безпосередньо спрямовані на досягнення цілей механізмів державного управління у вигляді розробки окремих планів.

П'ятий — комунікаційні мережі. Мережі створюються безпосередньо керівниками і складаються з трьох видів зв'язку: діагонального, горизонтального і вертикального. Такі зв'язки можуть створюватися керівництвом і здійснюватися між частинами структур або рівними за рівнем особами. Мережа цих зв'язків формує реальну структуру механізмів державного управління. Завдання цієї структури — надавати комунікаційним потокам потрібний напрям. Якщо керівництву вдасться правильно розрахувати і створити ті чи інші мережі, то можна побачити, наскільки успішно розвинені комунікації і як вони впливають на управління системою державного управління, загалом [7].

Одним із головних моментів є спілкування людей, що відбувається за допомогою вербальних і невербальних комунікацій. У вербальних комунікаціях інформація передається різними шляхами: в діалозі, під час переговорів, нарад, телефонних розмов, тобто, коли найбільший обсяг потрібної інформації передається один одному через голосовий зв'язок.

Не секрет, що людина під час спілкування використовує лише 10 % вироблених комунікацій. Невербальні комунікації здійснюються за допомогою мови і мови рухів тіла. Мова рухів тіла — головний компонент невербальних комунікацій, тому що в ньому використовується до 55 % усіх комунікацій. До мови тіла можна від-

нести все, що ми сприймаємо під час зорового контакту: рухи тіла, пози, поставу, вираз обличчя, жести, відстань між тими, хто говорить.

Володіючи професійними навичками невербальної комунікації, державні службовці можуть домогтися якісної взаємодії один з одним, використовуючи в комунікаціях усі види зв'язку для ведення переговорів, оскільки недостатнє вміння володіти комунікаціями найчастіше є основною перешкодою на шляху досягнення ефективної діяльності механізмів державного управління [8].

Важливими аспектами комунікацій у розвитку механізмів державного управління є:

- 1) без комунікації неможливо виробляти і виконувати рішення, здійснювати зворотний зв'язок і коригувати цілі та етапи діяльності органів державної влади;

- 2) усі функції і типи комунікації — необхідні елементи здійснення діяльності органів державної влади;

- 3) керівники та підлеглі повинні виокремлювати комунікації як головну умову на шляху досягнення ефективності в їх діяльності [9].

Таким чином, якщо державні службовці будуть приділяти достатньо уваги всім тонкощам комунікацій і вдосконалювати свої вміння у цій галузі, то робота з населенням буде швидшою і якіснішою, передача інформації стане більш правильною і змістовною, багато процесів у механізмах державного управління будуть прискорені [10].

Резюмуючи існуючі підходи до визначення маркетингових комунікацій, можна виокремити їх загально-специфічні риси, що засто-

совуються у системі державного управління (таблиця).

Щодо розвитку перспектив застосування маркетингових комунікацій, то вони потребують вирішення як проблем управління ними на державному і корпоративному рівнях, так і з'ясування питання: яким повинно бути право, аби бути спроможним ефективно регулювати суспільні відносини в кіберпросторі.

Як зазначає Д. В. Кісло, можливо, що водночас із розробкою теорії та практики мережевого права потрібно розробити теорію мережевих маркетингових комунікацій [6]. Така теорія вже почала розроблятися в Росії: вона пропонує для забезпечення мережевих маркетингових комунікацій використовувати не пасивні інструменти “карти”, а персональні термінали, які можуть забезпечувати збереження та обробку інформації, взаємодію з власниками та підприєємцями. Такі термінали надають можливість обговорювати пропози-

ції як зі споживачами, так і з іншими суб'єктами мережі в реальному часі.

Таким чином, застосовується активний інструмент маркетингових комунікацій, що може бути використаний вдома, на роботі, у дорозі й де завгодно для прямого та зворотного зв'язку з усіма структурами таких мережевих маркетингових комунікацій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, узагальнюючи результати розгляду основних теоретико-методологічних засад маркетингу, ми з'ясували, що їх застосування передбачає реалізацію набагато більш послідовного, простого й індивідуалізованого підходу в наданні державних послуг та інформації для населення, що означає перебудову функціонування державних організацій та їх взаємодії з громадянами, приватними компаніями і власними службовцями.

При впровадженні маркетингових комунікацій і їх подальшій реалізації

№ пор.	Загально-специфічні риси маркетингових комунікацій у державному управлінні
1	Функція соціального регулювання процесу державного управління з позицій створення цінностей для користувача
2	Ідентифікація інтересів та запитів громадян і, як результат, орієнтація на забезпечення всього комплексу потреб населення
3	Неринковий характер відносин, що зумовлений опосередкованістю обміну та націленістю маркетингової комунікації на досягнення відповідності потребам і очікуванням широких соціальних груп населення
4	Обмеженість у засобах і ресурсних можливостях, оскільки маркетингові комунікації у державному управлінні залежать від бюджетного фінансування
5	Масштабність за сферою дії і, як правило, розрахунок на тривалі періоди
6	Стабільніші умови реалізації маркетингових комунікацій у державному управлінні, ніж у комерційній сфері
7	Налагодження ефективних соціальних комунікацій
8	Залежність від рішень органів державної влади та політичної кон'юнктури

Джерело: результати авторського дослідження.

основна увага має бути приділена забезпеченню повного використання достовірної, вичерпної та своєчасної інформації в усіх сферах державного управління. Їх використання з кожним роком має привести до зближення громадськості та органів державної влади, що дає змогу кожному самостійно використовувати і обробляти інформацію, брати безпосередню участь в обговоренні зацікавленою громадськістю проектів документів, які виносяться для цього владою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Егорова С.* Оценка методик маркетингового анализа / С. Егорова // Проблемы теории и практики управления. — № 1. — 2006. — С. 106–116.
2. *Маркетингові комунікації* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://xreferat.com/60/4288-1-marketingov-komun-kac.html>
3. *Примак Т. О.* Маркетингова політика комунікацій : навч. посіб. / Т. О. Примак. — Київ: Атіка; Ельга-Н, 2009. — 328 с.
4. *Малащук С. П.* Організаційно-правові засади стратегічного менеджменту в державному управлінні / С. П. Малащук // Актуальні проблеми державного управління. — Київ, 2000. — № 2. — С. 65–69.
5. *Мартиненко В. М.* Процес реформування державного управління: цілі, предмет та способи організації / В. М. Мартиненко // Актуальні проблеми державного управління. — Харків, 2001. — № 3. — С. 37–43.
6. *Кіслов Д.* Система маркетингових комунікацій у державному управлінні [Електронний ресурс] / Д. Кіслов // Вісн. Київ. нац. торговельно-економічного ун-ту. — 2013. — № 1. — С. 29–38. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vknteu_2013_1_5.pdf
7. *Фролов С. С.* Социология организаций: учебник / С. С. Фролов. — Москва: Гардарики, 2011.
8. *Каймакова М. В.* Коммуникации в организации / М. В. Каймакова. — Ульяновск: УлГТУ, 2008.
9. *Руднева Н. В., Герасимов В. О.* Повышение эффективности работы персонала в органах государственной и муниципальной власти в современной России / Н. В. Руднева, В. О. Герасимов // Экономика и современный менеджмент: теория и практика. — 2014. — № 37.
10. *Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики* [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 31 лип. 2004 р. № 854. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/854/2004>

УДК 351.74:316.48

Рыбаключева Ольга Зайниевна,
кандидат юридических наук, доцент, начальник учебно-методического отдела учреждения образования “Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь”, докторант юридического факультета, Белорусский государственный университет, 220005, Республика Беларусь, г. Минск, пр. Машерова, 6, тел.: +37529 341 22 94, e-mail: O.Malikova@rambler.ru

ORCID: 0000-0002-8609-4495

Рибаключева Ольга Зайнієвна,
кандидат юридичних наук, доцент, начальник навчально-методичного відділу установи освіти “Академія Міністерства внутрішніх справ Республіки Білорусь”, докторант юридичного факультету, Білоруський державний університет, 220005, Республіка Білорусь, м. Мінськ, пр. Машерова, 6, тел.: +37529 341 22 94,

e-mail: O.Malikova@rambler.ru

ORCID: 0000-0002-8609-4495

Rybaklycheva Olga Zainieva,

PhD of law, Associate Professor, Head of educational-methodical Department of the Academy of the Ministry of Interior of the Republic of Belarus (Belarus), Doctoral student of the Faculty of law, Belarusian State University, 220005, Republic of Belarus, Minsk, 6 Mashero Ave, tel.: +37529 341 22 94, e-mail: O.Malikova@rambler.ru

ORCID: 0000-0002-8609-4495

АРХЕТИПНАЯ СТРАТЕГИЯ РЕШЕНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ В РАБОТЕ С КАДРАМИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Аннотация. Исследованы организационно-управленческие и социальные конфликты в работе с кадрами в органах внутренних дел Республики Беларусь, проанализирована возможность их регулирования административно-правовыми нормами в контексте архетипного подхода.

Ключевые слова: архетип, архетипная стратегия, работа с кадрами, органы внутренних дел, административно-правовые нормы, социальные конфликты, организационно-управленческие конфликты.

АРХЕТИПНА СТРАТЕГІЯ ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ В РОБОТІ З КАДРАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

Анотація. Досліджено організаційно-управлінські та соціальні конфлікти в роботі з кадрами в органах внутрішніх справ Республіки Білорусь, проаналізовано можливість їх регулювання адміністративно-правовими нормами в контексті архетипного підходу.

Ключові слова: архетип, архетипна стратегія, робота з кадрами, органи внутрішніх справ, адміністративно-правові норми, соціальні конфлікти, організаційно-управлінські конфлікти.

ARCHETYPE STRATEGY FOR SOLVING SOCIAL CONFLICTS IN WORK WITH THE PERSONNEL OF THE BODIES OF THE INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF BELARUS

Abstract. The organizational and managerial and social conflicts in the work with the cadres in the internal affairs bodies of the Republic of Belarus are investigated, the possibility of their regulation by administrative and legal norms in the context of the archetypal approach.

Keywords: archetype, archetypal strategy, work with cadres, internal affairs bodies, administrative and legal norms, social conflicts, organizational and managerial conflicts.

Постановка проблемы. Органы внутренних дел Республики Беларусь (далее — органы внутренних дел) входят в систему обеспечения национальной безопасности и призваны осуществлять борьбу с преступностью, охрану общественного порядка и обеспечивать общественную безопасность Республики Беларусь. Эффективность выполняемых органами внутренних дел задач во многом зависит от профессионализма и компетентности сотрудников органов внутренних дел (далее — сотрудники).

В условиях осуществляемой в настоящее время в Республике Беларусь оптимизации правоохранительных органов все более актуальными становится разработка новых подходов к сопровождению проводимых организационно-штатных изменений, разрешению и минимизации последствий социальных конфликтов в работе с кадрами в органах внутренних дел. Бесспорно, работа с кадрами является одним из конфликтогенных типов деятельности, так как относится к системе взаимодействия “человек–человек”. А применительно к де-

тельности органов внутренних дел заслуживает отдельного внимания, поскольку направлена на обеспечение национальной безопасности, повышение качества и эффективности выполнения задач, стоящих перед органами внутренних дел.

Анализ последних исследований и публикаций. Тематика статьи предусматривает анализ существующих исследований по трем направлениям. Во-первых, интерес представляют исследования вопросов архетипики в целом и архетипики в области юриспруденции и государственного управления в частности. Во-вторых, исследования в сфере конфликтологии в государственном управлении в части понятия конфликтов, их видов, способов и методов урегулирования конфликтов при работе с кадрами. В-третьих, государственная кадровая политика в органах внутренних дел и ее административно-правовое обеспечение.

Исследования вопросов архетипики осуществлялись учеными уже в XIX в. Наиболее основательными по данному вопросу являются труды Карла Густава Юнга [1], который ввел понятие архетипов, всесторонне проанализировал их, обосновал природу и происхождение этого общественного явления, а также осуществил классификацию архетипов.

Проанализировав современные исследования и публикации, посвященные изучению архетипов, необходимо выделить труды основателей Украинской школы архетипики, сформированной как междисциплинарное научное направление исследований вопросов архетипов: социологов Э. А. Афонина и Е. А. Донченко,

психодиагноста Л. Ф. Бурлачука, культуролога С. Б. Крымского, историка А. Мартынова и политолога Ю. Романенко.

Рассмотрение вопросов архетипики в юриспруденции осуществлялось российскими учеными посредством исследования феномена бессознательного в правовой реальности (К. В. Арановский, А. М. Величко, А. В. Поляков, А. П. Семитко, В. Н. Синюков, В. Н. Чайка, И. Л. Честнов и др.). В последнее время в юридическом научном сообществе все чаще предлагаются оригинальные стратегии познания правовой реальности. При этом не только теоретиками права, но и исследователями различных отраслей права обосновывается необходимость использования в правоведении ранее не задействованных философских концепций и направлений, применения методологических средств постижения права, существенно отличающихся от классической методологии.

Исследование учеными Беларуси вопросов методологии развития юридической науки наиболее активно осуществляется в рамках Международного научно-методологического семинара по проблемам классической и постклассической методологии юридической науки, который с 2012 г. проводится на базе учреждения образования “Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь” (г. Минск).

В рамках данных семинаров исследователям и не только Республики Беларусь, но и России, и Украины обсуждаются проблемы классических и постклассических методологических подходов в современной

эпистемологии (М. А. Можейко, Т. И. Адуло), возможности использования постклассических (А. В. Поляков, И. Л. Честнов, А. В. Стомба, В. И. Павлов) и классических (В. А. Толстик, В. А. Кучинский) теоретико-правовых концепций в познании права, вопросы реализации цивилизационно-культурных моделей познания в развитии современного государства и права (С. А. Калинин), обоснование аксиологического подхода в правоведении (Л. О. Мурашко), права и этики (Б. В. Назмутдинов), прагматического понимания права (М. В. Байтеева), а также исследования ученых отраслевых юридических наук по вопросам применения разнообразных методологических средств познания правовой реальности (А. С. Александров, А. В. Барков, Г. А. Василевич, С. Е. Данилюк, И. В. Данько, Л. Л. Зайцева, Л. И. Кукреш, В. В. Марчук, А. Л. Савенок, Э. А. Саркисова и др.) [2–4].

Проблематика конфликтов интересовала многих исследователей с давних времен, а различные отрасли науки (философия, психология, социология, конфликтология, менеджмент и др.) изучают многообразные ее аспекты. Признание конфликта в качестве закономерной и естественной характеристики социальных отношений является одним из положений современной конфликтологии, установленными учеными-обществоведами еще в XIX–XX вв. [5].

Отдельные ученые (Л. Г. Почебут, Ю. П. Платонов, Д. Гоулман и др.) при изучении конфликтного взаимодействия более пристальное внимание уделяют стратегиям поведения

в конфликтах, достаточно много исследований посвящены социальным конфликтам (А. Г. Здравомыслов, А. В. Дмитриев, Г. И. Козырев, С. В. Соколов и др.) и управлению конфликтами в органах внутренних дел (Б. Ф. Водолазский, М. П. Гутерман, А. В. Липницкий, А. Н. Олейник, А. П. Резван, Е. Е. Тонков и др.).

Исследуя проблемы государственного управления и власти, следует отметить работы выдающегося ученого М. Вебера [6], который многими исследователями признается “отцом” теории государственного управления. Организация и прохождение государственной службы в целом и службы в органах внутренних дел в частности как часть проблематики государственного управления являются предметом научного исследования таких ученых, как Ю. Е. Аврутин, В. Н. Бойко, А. А. Демин, С. Г. Дырда, К. И. Кеник, Ю. П. Соловей, А. Г. Тиковенко, В. В. Черников, О. И. Чуприс, Т. В. Щукина и др.

Анализ последних публикаций по трем обозначенным нами направлениям дает возможность констатировать отсутствие самостоятельных исследований вопросов архетипики в праве, малоизученными остаются конфликты в органах внутренних дел, возникающие при работе с кадрами, а также недостаточное исследование возможности регулирования данных конфликтов административно-правовыми нормами.

Формулировка целей исследования. Целью статьи является выделение и обоснование видов социальных конфликтов, возникающих в работе с кадрами в органах внутренних

дел, теоретическое обоснование возможности их регулирования административно-правовыми нормами в контексте архетипной стратегии.

Изложение основного материала. Идеи К. Юнга оказали значительное влияние на исследование вопросов архетипики в различных отраслях науки. Сегодня подходы к пониманию архетипов существуют во многих отраслях науки — их используют для понимания литературы, истории, психологии, а также биологии и информатики.

Термин “архетип” состоит из двух древнегреческих понятий — *arche* (первооснова) и *typos* (образ). Юнг считал, что существует определенная унаследованная структура психики, которая развивалась сотни тысяч лет и которая заставляет нас переживать и реализовывать наш жизненный опыт вполне определенным образом. И эта определенность выражена в том, что Юнг назвал архетипами, которые влияют на наши мысли, чувства, поступки. При этом он отрицал идеи, согласно которым личность полностью определяется его опытом, обучением и воздействием окружения и выделял несколько уровней бессознательного — индивидуальное, семейное, групповое, национальное, расовое и коллективное бессознательное, которое включает в себя универсальные для всех времен и культур архетипы. Таким образом, архетип, по мнению К. Юнга, — универсальные начальные врожденные психические структуры, составляющие содержание коллективного бессознательного, распознаваемые в нашем опыте.

Данные базовые положения являются основой к пониманию научно-практических исследований и тенденций в области изучения архетипики.

По мнению Ю. А. Антоняна, архетип представляет собой отдельную коллективную психологическую установку, включающую в себя ценности, мотивы или идеи. Это модели или схемы, носящие абстрактный характер, но приобретающие конкретность в той или иной культуре, либо субкультуре [7, с. 152]. В. Н. Чайка определяет архетипы как элемент коллективного бессознательного, вырабатывающего определенные первообразы права, которые носят схематический характер и составляют основу представлений человека о правовой реальности [8, с. 7]. В. Н. Гуляихин под правовым архетипом понимает отражение постоянно повторяющегося социального опыта по регулированию отношений между людьми [9].

Учитывая основополагающие положения архетипов, предложенные К. Юнгом, устоявшиеся подходы к определению права как системы общеобязательных правил поведения, выступающих регулятором общественных отношений, а также существующие подходы к определению правовых архетипов, на наш взгляд, архетип в праве — это формализованная и многократно используемая модель регулирования правовых отношений. Формирование либо формулирование и внедрение моделей-архетипов правового поведения позволит эффективно регулировать правовые отношения.

Обобщив существующие концепции в области изучения природы конфликта, необходимо отметить, что наиболее распространенным подходом к понятию конфликта является его понимание как противостояние сторон, осознающих противоположность своих интересов.

Сотрудники, действуя в рамках полномочий по занимаемой должности, всегда выступают по поручению государства, реализовывая властно-распорядительные полномочия, включая применение мер непосредственного принуждения вплоть до использования и применения огнестрельного оружия [10]. Реализация сотрудниками данных полномочий бесспорно выступает в качестве основного конфликтогенного фактора в их деятельности, поскольку осуществляя защиту правопослушного гражданина, его жизни, здоровья, прав, свобод, охрану общественного порядка, обеспечение общественной безопасности, сотрудник причиняет вред лицу, нарушающему нормы права, общественный порядок и общественную безопасность.

Однако наше исследование направлено на выявление и регулирование конфликтов в деятельности сотрудников внутри органа внутренних дел, а именно — при работе с кадрами в органах внутренних дел.

Работа с кадрами в органах внутренних дел предполагает прогнозирование, анализ и планирование кадровой работы, оптимизацию организационно-штатной структуры органов внутренних дел, профессиональный отбор, прием на службу сотрудников и сопровождение прохо-

ждения службы в органах внутренних дел (назначение на должности, перевод, перемещение по службе, прикомандирование, присвоение специальных званий, предоставление отпусков, увольнение со службы и др.), профессиональную оценку и аттестацию сотрудников, их профессиональную подготовку, работу с резервом кадров на выдвижение, планирование и стимулирование служебного роста сотрудников. Сюда же следует отнести вопросы мотивации и организации оперативно-служебной деятельности, идеологическую работу, управление конфликтами и стрессами, обеспечение социальной защиты сотрудников.

По теории социальных изменений любые изменения, происходящие в организации (какой также являются и органы внутренних дел), играют особую роль в формировании и развитии конфликта [11, с. 344].

Несоответствие структуры органа внутренних дел либо штатной численности сотрудников требованиям оперативно-служебной деятельности возникает при недостаточном прогнозировании либо отсутствии такового при создании, оптимизации или реорганизации органа внутренних дел (его подразделения), а также вследствие того, что задачи, решаемые органами внутренних дел, криминогенная обстановка, социально-экономические условия жизни меняются, а необходимые изменения в структуре или штатной численности не осуществляются.

Как правило, любые организационно-штатные изменения (реорганизация либо ликвидация органа

внутренних дел (подразделения), изменения структуры и штатного расписания, оптимизация численности личного состава и т. д.) сопровождаются организационно-управленческим конфликтом, поскольку такие изменения связаны с неопределенностью служебных перспектив, необходимостью адаптации к новым условиям службы, новому руководителю, а также тяжелыми процессами увольнения, зачисления в распоряжение или перемещения сотрудников на иную должность и др.

Ошибочное управленческое решение также объективно создает возможность конфликтов между руководителем и сотрудником. Так, несправедливость при распределении материальных и духовных благ, служебной нагрузки между сотрудниками, объявлении взысканий и поощрений часто выступает причиной подобных конфликтов.

Социальные конфликты наиболее распространены. Среди социальных конфликтов выделяют межличностные, конфликты между личностью и группой и межгрупповые.

Межличностные конфликты возникают между сотрудниками, между сотрудником и руководителем. Так, при недостаточной квалификации сотрудника возможны конфликты, как с руководителями, так и сослуживцами, поскольку допускаемые им ошибки затрагивают интересы всех, кто с ним взаимодействует. Отсутствие тесного социального взаимодействия между сотрудниками как одного, так и смежных подразделений органов внутренних дел при решении многочисленных оперативно-служебных задач также создает

основу для межличностных конфликтов среди сослуживцев.

Межличностные конфликты между сотрудниками и, в первую очередь, при наличии прямого подчинения, выступают в качестве одной из основных причин увольнения сотрудников в запас по окончании контракта до достижения предельного возраста состояния на службе.

Конфликт между личностью и группой возникает, когда сотрудник не придерживается сложившихся в подразделении норм поведения. Разновидностью такого конфликта является конфликт между руководителем и подчиненными сотрудниками, возникающий при неадекватности стиля руководства, принятии дисциплинарных мер, не являющихся популярными, и др.

Межгрупповой конфликт возникает между различными подразделениями органа внутренних дел. Теоретически оперативно-служебная деятельность всех подразделений направлена на решение единых задач, стоящих перед органами внутренних дел, однако каждое подразделение имеет разные интересы. Примером межгруппового конфликта являются разногласия между подразделениями, выполняющими задачи, возложенные на органы внутренних дел (милиция, подразделения по гражданству и миграции и др.), и подразделениями, обеспечивающими выполнение задач, возложенных на органы внутренних дел (штаб, кадры и др.). Кроме того, отсутствие объективных критериев оценки оперативно-служебной деятельности разных подразделений, приведения деятельности всех подразделений к

единому знаменателю, распределения организационных и материальных ресурсов также влечет за собой межгрупповые конфликты.

В силу ряда особенностей службы в органах внутренних дел (установленная система единоначалия и подчиненности, строгая регламентация оперативно-служебной деятельности, а также важность и социальная значимость для общества решаемых органами внутренних дел задач) организационно-управленческие и социальные конфликты выступают не только в качестве фактора, непосредственно влияющего на морально-психологический климат в коллективе, состояние служебной дисциплины и уровень преступности среди сотрудников, а также могут повлечь последствия для национальной безопасности общества в целом.

Важное значение в разрешении организационно-управленческих и социальных конфликтов в работе с кадрами в органах внутренних дел принадлежит системе управления и возможности регулирования конфликтов административно-правовыми нормами. Так, необходима разработка модели проведения организационно-штатных изменений в органах внутренних дел, а также предложений и рекомендаций для руководящего состава органов внутренних дел по назначению на должности сотрудников с учетом их личных и деловых качеств. При этом утверждение такой модели, предложений и рекомендаций соответствующим организационно-распорядительным документом (приказом или распоряжением Министра

внутренних дел либо заместителем Министра внутренних дел по идеологической работе и кадровому обеспечению в рамках предоставленных полномочий) свидетельствует о возможности формирования и внедрения моделей-архетипов правового поведения, а также возможности регулирования социальных конфликтов при работе с кадрами административно-правовыми нормами.

По такой же схеме возможно формирование и иных моделей правового поведения:

- выработка обобщенных социальных и профессиональных индикаторов (например, компетентность личности, совместимость личности и др.) для корректного подбора кандидата на соответствующую должность;
- обоснование принимаемых управленческих решений с точки зрения минимизации вероятности возникновения конфликтов между исполнителями на этапе реализации этих решений;
- формирование объективных критериев оценивания оперативно-служебной деятельности разных подразделений органов внутренних дел;
- разработка нормативных процедур разрешения типичных предконфликтных ситуаций при работе с кадрами в органах внутренних дел;
- включение в образовательные программы повышения квалификации руководителей всех уровней управления вопросов управления конфликтами при работе с кадрами в органах внутренних дел.

Выводы. Новые подходы к пониманию уделяют значительное

внимание развитию духовной жизни общества, в которой существенно влияние бессознательных состояний и процессов. Именно данное обстоятельство обуславливает необходимость дальнейшего исследования основ осознаваемой правовой ситуации и влияние на нее бессознательного уровня человеческой психики, в том числе вопросов архетипики в праве.

Эффективное разрешение организационно-управленческих и социальных конфликтов, возникающих в работе с кадрами в органах внутренних дел, возможно путем формирования (формулирования) и внедрения моделей-архетипов правового поведения. Дальнейший этап теоретического исследования связан с процессом детального формирования, обоснования и разработки рекомендаций по внедрению в работу с кадрами в органах внутренних дел моделей-архетипов правового поведения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Юнг К. Г. Архетип и символ : [перевод] / К. Г. Юнг; [сост. и вступ. ст. А. М. Руткевича]; Рос. акад. наук, Ин-т философии. — Москва: Канон+, 2015. — 335 с.
2. Классическая и постклассическая методология развития юридической науки на современном этапе: сб. науч. тр. / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования “Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь”; редкол.: А. Л. Савенок (отв. ред.) [и др.]. — Минск: Акад. МВД, 2012. — 146 с.
3. Классическая и постклассическая методология развития юридической науки : сб. науч. тр. / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования “Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь”; редкол.: А. Л. Савенок (пред.) [и др.]. — Минск: Акад. МВД, 2013. — 194 с.
4. Этические и антропологические характеристики современного права в ситуации методологического плюрализма: сб. науч. тр. / учреждение образования “Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь”; под общ. ред. В. И. Павлова, А. Л. Савенка. — Минск: Акад. МВД, 2015. — 243 с.
5. Анцупов А. Я. Конфликтология: [теория и практика] / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. — Санкт-Петербург: Питер; Питер Пресс, 2013. — 503 с.
6. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер; пер. с нем.; [сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова]. — Москва: Прогресс, 1990. — 808 с.
7. Антонян Ю. М. Основные признаки архетипа / Ю. М. Антонян // Общество и право. — 2007. — № 3 (17). — С. 152–158.
8. Чайка В. Н. Элементы бессознательного в правовой реальности России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук; спец. 12.00.01 — Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве / В. Н. Чайка; науч. рук. В. Ю. Сморгунова. — Санкт-Петербург, 2006. — 23 с.
9. Гуляихин В. Н. Архетипы правосознания в системе правовой культуры личности / В. Н. Гуляихин // ВВ: Вопросы права и политики. — 2014. — № 1. — С. 54–74. DOI: 10.7256/2305-9699.2014.1.10486. URL: http://e-notabene.ru/lr/article_10486.html
10. Об органах внутренних дел Республики Беларусь: Закон Респ. Беларусь от 17.07.2007 № 263-3

(в ред. Законов Респ. Беларусь от 23.06.2008 № 354-З, от 16.07.2008 № 413-З, от 31.12.2009 № 114-З, от 15.07.2010 № 164-З, от 31.12.2010 № 227-З, от 25.11.2011 № 323-З, от 13.12.2011 № 325-З, от 04.05.2012 № 361-З, от 04.01.2014 № 123-З) //

Электронная база нормативных правовых актов “Консультант Плюс: Беларусь” [Электронный ресурс]

11. *Социология*: учеб. для вузов / под ред. проф. Лавриненко. — 3-е изд. перераб. и доп. — Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. — 448 с.

УДК 351.851:005.332.3

Семенець-Орлова Інна Андріївна,

кандидат політичних наук, докторант кафедри управління освітою, Національна академія державного управління при Президенті України, 03057, м. Київ, вул. Ежена Пот'є, 20, тел.: (044) 455 69 00, e-mail : innaorlova@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9227-7426

Семенец-Орлова Инна Андреевна,

кандидат политических наук, докторант кафедры управления образованием, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, 03057, г. Киев, ул. Эжена Потье, 20, тел.: (044) 455 69 00, e-mail: innaorlova@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9227-7426

Semenets-Orlova Inna Andriivna,

PhD (Politics), Doctoral Candidate of Education Management Department, National

Academy for Public Administration under the President of Ukraine, 03057, Kiev, Str. Eugene Potier, 20, tel: (044) 455 69 00, e-mail: innaorlova@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9227-7426

ДИНАМІКА ОСВІТНІХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН У КОНТЕКСТІ КОНФЛІКТНОСТІ СОЦІУМУ: АРХЕТИПНИЙ КОНЦЕПТ “НЕОТРАЙБАЛІЗМУ” М. МАФФЕСОЛІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу тенденції неотрайбалізму, що відображає складну трансформацію соціальності в сучасному суспільстві. Автор досліджує характерні ознаки неотрайбів, здійснює компаративний аналіз традиційних племен із сучасними племенами. У контексті цієї проблематики значну увагу приділено концепціям етноцентризму та трайбалізму, регіоналізації, територіального патріотизму. Автор аналізує освітні інституційні трансформації в рамках нормативних фаз 3-го епохального циклу. На основі врахування тенденційності неотрайбалізму автор обґрунтовує критичну потребу успішного закінчення реформи децентралізації влади, забезпечення реальної автономії закладів освіти в сучасній Україні, що створить органічну основу для здійснення реформи середньої освіти та впровадження інших масштабних освітніх змін.

Ключові слова: архетипи, неотрайби, етноцентризм, освітні інституційні трансформації, циклічна парадигма.

**ДИНАМИКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ
ИЗМЕНЕНИЙ В КОНТЕКСТЕ КОНФЛИКТНОСТИ СОЦИУМА:
АРХЕТИПИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ “НЕОТРАЙБАЛИЗМА”
М. МАФФЕСОЛИ**

Аннотация. Статья посвящена анализу тенденции неотрайбализма, которая отражает сложную трансформацию социальности в современном обществе. Автор исследует наиболее характерные черты неотрайбов, осуществляет компаративный анализ традиционных племен с современными племенами. В контексте этой проблематики значительное внимание уделено концепциям этноцентризма и трайбализма, регионализации, территориального патриотизма. Автор анализирует образовательные институциональные трансформации в рамках нормативных фаз 3-го эпохального цикла. На основе учета тенденциозности неотрайбализма автор обосновывает критическую потребность успешного окончания реформы децентрализации власти, обеспечение реальной автономии учебных заведений в современной Украине. Это создаст органическую основу для осуществления реформы среднего образования и внедрения других масштабных образовательных изменений.

Ключевые слова: архетипы, неотрайбы, этноцентризм, образовательные институциональные трансформации, циклическая парадигма.

**TRANSFORMATION IN EDUCATION INSTITUTIONS
IN A CONTEXT OF SOCIAL CONFLICTS: UPON M. MAFFESOLI'S
CONCEPT OF THE “NEO-TRIBALISM” ARCHETYPE**

Abstract. This article analyzes trends neo-tribalism, reflecting the complex of social transformation in modern society. The author examines the characteristic features neo-tribes, performs comparative analysis of modern traditional tribes. In the context of this problem much attention paid to the concepts ethnocentrism and tribalism, regionalism, regional patriotism. The author analyzes educational institutional transformation within the regulatory phase 3rd epochal cycle. On the basis of bias neo-tribalism author proves critical need for successful completion of power decentralization reform, ensuring real autonomy of educational institutions in modern Ukraine, which will create an organic basis for the reform of secondary education and the implementation of other major educational changes.

Keywords: archetypes, neo-tribes, ethnocentrism, educational institutional transformation cycle paradigm.

Постановка проблеми. Системи освіти тісно пов'язані з культурою та соціальними інститутами. У ХХІ ст.

наукова громадськість може констатувати формування нового пакету соціально-антропологічних проєктів,

у відповідь на які створюються нові освітні практики. Освіта і педагогічна діяльність завжди орієнтуються на провідний тип соціальності. Тому на етапі постсучасності давно втрапив актуальність імператив “навчати всіх всьому у традиційних інститутах освіти”. У період постмодерну чітко визначився перехід від “педагогіки знання” до “педагогіки дослідження, проектування, діяльності”, викладач (“той, що закладає основу” [31, с. 137]) опанував нові ролі коуча і тьютора — він тепер не транслює знання, а управляє освітніми пошуками здобувачів. Як стверджує М. Пятков, субстанційну основу і закон розвитку всього соціального вміщено у єдиний архетип — архетип змін [29]. Якою ж буде спрямованість наступних освітніх трансформацій в епоху масштабних, а іноді непевних соціальних змін?

Стан сучасного суспільства характеризується розпадом метанаративів та їх заміну знаками, симулякрами, образами, символами, що формують нову (постмодерну) солідарність, творять новітню “зачарованість” світу у свідомості людей. “Люди приносять жертви “божествам” місцевого значення (любові, комерції, території, їжі, красі, ін.), імена яких змінилися в порівнянні з епохою античності, але функції — ні”, — стверджує відомий професор Сорбонни М. Маффесолі, описуючи “божественне соціальне” [24]. Технологічний розвиток сучасності — супраінноваційний, однак, як доводять соціологи, неможливий без синергії архайчних елементів, що окреслюють рамки складної трансформації соціальності. У наш час, зауважують американські соціологи

Н. Глейзер і Д. Мойніхен, значно зросла тенденція багатьох людей у різних обставинах наполягати на значенні їх групової належності та своєрідності, на правах, які з цього витікають [5]. Вчені називають цей процес “масовою ретрайбалізацією”, що виникає у відповідь на обмежену спроможність великих об’єднань людей і систем влади, невизначеність структурних зв’язків сучасності, призводить до нещільності соціальної тканини. Закономірно зростає інтерес до маргінальних груп, меншин, етнічних спільнот, екзотичних релігій тощо — як прагнення сучасної людини “обґрунтувати свій світ”. На рівні низового суспільства відбувається активне зародження нових індивідуальних та колективних ідентичностей, у зв’язку з чим вертикальна корпоративність все більше замінюється горизонтальною.

У теорії М. Маффесолі нова соціальність вимальовується через самоорганізовані і самокеровані афективні спільноти, які вирішують проблеми “одомашнення” навколишнього, загрозливо нестабільного світу, дегуманізації міського життя, відіграють роль захисного об’єднання в умовах тимчасової втрати орієнтирів — неотрайби [7, с. 112]. Новітні племена широко використовують мережеві ресурси електронних медіа, що забезпечують їхню гнучкість, швидкість реагування і енергійність. На думку М. Кастельса, влада сучасних мережевих структур стає сильнішою впливів інститутів політичної влади [22].

Неотрайбалізм — органічний і масовий процес, що демаркує трансформації соціального. Якщо в ме-

жах індивідуалістичної парадигми замкнений індивід є носієм певної стабільної функції в суспільстві, то актуалізована багатьма сучасними соціологами соціетальна парадигма основою нової соціальності визначає персону, яка легко зливається зі спільнотою племінного типу, постійно виходячи за межі своєї індивідуальності [1; 2; 7; 12; 13]. У категоріях архетипічної методології, “Персона” — це соціальний образ людини, певне узагальнення її як істоти цивілізованої, що є ідеальним з моральної та соціальної точок зору. Однак у межах неотрайбів персона наділена можливістю дуже швидко змінювати свої маски, тому її рольова поведінка є мегаальтернативною. Неотрайбалізм, завдяки своїй внутрішній плюралізації, розмиває межі нав’язаних схем інтерпретації реальності. Неотрайби виступають самоцінними поліфункціональними, різноструктурованими мікроспільнотами з вільним членством, вітальна ціль яких — спілкування, гра, видовище. Окремі вчені зауважують, що М. Маффесолі намагається заявити про організацію та управління децентралізованим процесом спілкування таким чином, *щоб з нього органічно з’являлося знання, що має право на життя* [18, с. 82]. Отже, для сучасних племен важливою є освітня функція.

Поява широких можливостей дистанційної освіти, проектної діяльності, командної роботи, взаємного навчання, участі у вебінарах, хакатонах, громадських лекторіях, пропозиції яких надходять саме від неформальних спільнот, груп у соціальних мережах, альтернативних громадських об’єднань, ЗМІ, дає підстави вважа-

ти, що у традиційних освітніх інститутів з’являються серйозні конкуренти. На нашу думку, така динаміка навколо освітнього довкілля видається корисною, адже формує якісно новий погляд на майбутнє освіти, ролі її традиційних та новітніх інститутів, дає змогу спрогнозувати вектор реформування системи публічного управління освітою в Україні.

На різних етапах суспільного розвитку освіта виконувала різні функції і ролі залежно від контексту, в якому функціонували її інститути, та перспективного запиту споживачів освітніх послуг. Незмінним залишалося одне: освічені люди краще розуміють складність світу, але наявність критичної маси добре освічених індивідів слугує запобіжником більшості соціальних конфліктів.

У цій роботі ми розглянемо три блоки питань: проблематику неотрайбалізму, співвіднесену із трайбалізмом та етноцентризмом, сучасний коеволюційний етап розвитку українського соціуму в контексті циклічної парадигми та динаміку глобальних освітніх трансформацій у контексті архетипної методології. На основі цього зробимо узагальнення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Постмодерністська соціологія (праці З. Баумана [1; 2; 13], М. Маффесолі [7; 24; 25]) фіксує симптоматику кризи модерну, його вичерпаність кризою соціального, що настає, і необхідністю реконструкції соціологічного дискурсу. “Соціологія постмодерну” (роботи Е. Гідденса, Ю. Хабермаса), навпаки, постулює наступність і незавершеність модерного проекту. Французь-

кий соціолог М. Маффесолі характеризує перехід до постмодерну як трансформацію “соціального” (суспільство, механічна солідарність) в “соціальність” (община, органічна (“оргіастична”) солідарність) [7]. Поняття “неотрайбу” є неологізмом М. Маффесолі і його широке використання в науковому дискурсі лише розпочинається. Основу соціетальної парадигми закладено працями В. Самнера [9], який, до того ж, концептуалізував поняття етноцентризму, та його учня Д. Кемпбелла. Проблематику мережових структур розкрито у працях іспанського соціолога М. Кастельса [22]. На його думку, сучасні мережі соціальної композиції замінюють попередні модерні форми особистої і речової залежності, і ця зміна соціального устрою зумовлює нові форми в системах стратифікації, комунікації, мобілізації, потребує нової гнучкої культури взаємовідносин. Змістовні характеристики “міських племен” досліджував І. Уотерс. Архетипна парадигма та дослідження феномену соціетального представлені в українській науковій думці працями вчених Української школи архетипіки — Е. Афоніна [12], О. Суший, О. Бандурки, А. Мартинова [23] та ін. Аналіз освітніх трансформацій крізь призму неотрайбалізму ще не поставало предметом окремих досліджень.

Мета статті — проаналізувати вияв неотрайбалістських тенденцій у сучасному світі, оцінити їх значення в контексті спроби окреслення обрію інституту освіти як моделі і проекту, формування освітніх трендів.

Виклад основного матеріалу. За зразком “Бунту мас” Х. Ортега-і-Гассета, російський соціолог Л.

Іонін назвав свою працю “Повстання меншин”. У ній вчений доводить, що наразі належати до меншин стає модою, навіть — нормою [19]. Коли людина демонструє знаки належності до меншини — це звучить престижно і по-новому [Там само, с. 5]. Для Л. Іоніна меншинами є: субкультурні групи, нові релігійні рухи, секс-меншини, етнічні меншини, мережові меншини. Зокрема, останні розвиваються найбільш динамічно, адже їхній простір — віртуальний простір — сфера максимальної свободи вибору, що суттєво полегшує комунікації, одночасну присутність індивіда у багатьох колективах. Вважається, що бути та швидко реагувати онлайн — це обов’язок учасника спільноти, знак віртуальної ввічливості. Таємну зустріч можна здійснити у закритій групі, що, звичайно, не замінює спілкування віч-на-віч. Як писав футуролог М. Кайку у “Фізиці майбутнього”: “У постійному змаганні між High-Tech і High-Toch ми хотітимемо першого і другого” [21, с. 33]. Саме тому в епоху кіберпростору ми досі маємо живий театр, туризм. Якщо нам запропонують фото артиста і квитки на його концерт, ми зробимо вибір на користь саме квитків (High-Toch). Це М. Кайку називає “принципом печерної людини”: для неї не було достатньо, що Ви похвалитеся гарним полюванням. Печерна людина краще б воліла потримати вбитого Вами звіра у руках. Наші бажання, природа та пристрасті за останні 100 тис. років сильно не змінилися. Ми досі, маючи електронні носії інформації, вважаємо за краще зберігати і паперові копії документів, текстів. Тому офіс без паперу так і не

став реальністю. І *тому цифрову го-лограму вчителя ніколи повністю не замінить його живий аналог.*

Чим більше люди переміщуються фізично, тим більше вони схильні створювати спільноти у кіберпросторі і шукати стабільне та постійне місце у віртуальному світі. На думку Л. Іоніна, таким місцем стає електронна адреса [20]. Тут варто відзначити наявність двоякої тенденції: поряд із безмежними можливостями віртуального простору, людину все більше охоплює ностальгія за локальним, натуральним. Така потреба (аналог “принципу печерної людини”) — це теж основа для об’єднання у сучасні племена.

У 1997 р британський антрополог Р. Дженкінс зазначив, що починаючи з 60-х років слово “tribe” — “плем’я” стало змінюватися більш нейтральним і таким, що не асоціюється з колоніальної епохою — “етнічна група” [6]. Пізніше “трайби” повертаються у науковий дискурс, однак у новому значенні — М. Маффесолі у 1996 р. використав цей термін для опису феномену зростання кількості територіально розсіяних мікроплемінних груп, заснованих на матриці колективної емоції, релігійному дусі, близькості до природи [7, с. 40]. У своїй праці “Час племен” М. Маффесолі відмовляється від глобальних наративів (наприклад, національної держави), вдало переносить акцент від суспільства — на спільноту, яка знову переживає міф “тут і зараз”. Характеризуючи сучасну тенденцію, як переважання цілого над одиничним, приховування глибини на поверхні речей, М. Маффесолі використовує термін “формізм”. У його

баченні нестатичний світ переповнений мережами соціальності, які ґрунтуються на найдрібніших і незначних повсякденних ситуаціях, емоційному хвилюванні із характерним катарсисом, а також глибокій солідарності. Регуляторами чуттєвості неутраїбів є спільна діяльність, свята, ритуали, що витворюють спільноту заново, і відкривають можливість відчувати спільно, переживати ту саму пристрасть, опиратися на спільний досвід і досвід Іншого [Там само].

На думку М. Маффесолі, всі інститути — від мікрогруп до держави — є вираженням “божественного соціального” [24]. Нові племена в концепції М. Маффесолі утворюються як на основі локального (територіальної ознаки), так і уявного (спільної ідеї) критерію, а також стилю, світогляду, гри. Це не субкультури, тобто спільноти, засновані на дещо відмінному, ніж для переважної більшості населення, стилі, це — самодостатні “мікрокультури” — молодіжні групи, блогери, фани телесеріалів, еко-поселенці тощо, що виникають для об’єктивації ідеї “спільного” як символу і простору соціального життя. Соціальне уявне — це цементуючий матеріал неутраїбів [Там само, с. 150], на відміну від раціонального вибору та універсального етичного закону попереднього періоду [Там само, с. 116].

У своїх наукових дослідженнях М. Маффесолі розвиває ідеї культурного антрополога Ж. Дюрана (це був його вчитель) про те, що мислення і уявне людини — пов’язані та рівноправні процеси. У сучасному світі, як зазначають багато теоретиків, навіть фізичний простір часто замінюється

уявним [11]. Звідси витікає проблема територіальної ідентичності. У працях Е. Дюркгейма прослідковується французьке розуміння “уявного” як ландшафту колективних прагнень (типу “*imaginaire*”).

На думку А. Мусієздова, територіальні ідентичності виявляються настільки ж “природними” (через об’єктивні характеристики території), наскільки й “уявними” (через смисли, що приписуються території) [27, с. 27]. Відомі теоретики М. Кастельс та Е. Гідденс також певною мірою обмірковують питання так званої детериторизації суспільства. Однак наразі таку тенденцію правильніше охарактеризувати амбівалентною. Індивіди, як і раніше, асоціюють себе з місцем, вважають важливим свій зв’язок з ним. Згадаймо лише назви добровольчих батальйонів, утворених в Україні у 2014 р. — Донбас, Київ, Слобожанщина, Азов, Крим, Кривбас, Кременчук, Львів, Луганськ. Звісно, окремі з них створювалися під впливом корпоративних груп, тому ця назва може звучати як симулякр, однак для інших така назва — це символ, вияв того, що територіальні ідентичності продовжують відігравати важливу роль як у самовизначенні людини, так і у справах загальнодержавного значення. Існування територіальних спільнот обумовлено наявністю загальних для їх членів інтересів, пов’язаних з територіальними практиками (пересування на роботу, відвідання магазинів тощо). Тому необхідність захищати ці інтереси — благоустрій території, забезпеченість транспортом тощо — є фундаментом для самосвідомості територіальної спільноти.

Поняття “територіального патріотизму” та “свідомості територій” концептуалізував український консерватор В. Липинський у своїй праці “Листи до братів-хліборобів”. Ці питання також набувають нового значення для процесів децентралізації та створення об’єднаних територіальних громад (ОТГ) у сучасній Україні. Дочка Р. Арона, соціолог Д. Шнапер, посилається на слова Т. Парсонса, що соціетальна спільнота — колективна організація, створена на певному територіальному просторі, із спільною культурною традицією, яка має відношення до “крові” та продуктів “контракту” [31, с. 179–180]. У. Бек підсумовує: “Наша прихильність до певного регіону ніколи не шкодить любові до країни в цілому” [3].

На думку А. Мусієздова, у цьому дискурсі чільне місце займає і конструктивістська позиція: спільність території є соціальним конструктом, а територіальна громада — “уявною спільнотою” [27, с. 29]. Як пише Б. Андерсон, будь-яка спільнота є уявною [11, с. 23]. Наприклад, націю як уявну спільноту “створювали” картографи, друкарські машини, газети. Наразі роль “уяви” у визначенні зв’язку суспільства і території легко простежити в масовому розповсюдженні спроб сконструювати образ територій, наприклад, через маркетинг територій, що теж є важливою проблемою для економічної активності ОТГ в Україні.

Щодо позначення сфери взаємовідносин груп, які утворені на основі етнічних установок, на початку ХХ ст. У. Самнер запровадив поняття “етноцентризм”, вважаючи, що інгруповим відношенням (ми-група)

завжди властиві інтеграція і співробітництво, а аут груповим (вони-група) — конкуренція і ворожість [9] (табл. 1). Етноцентризм — це феномен буденної етнічної свідомості, що може витікати з потреби захисту етносу від інокультурного впливу в умовах дезадаптації етнічних груп, невпевненістю у позитивності образу “ми-групи”, прагненні корінного

етносу захистити свою територію від мігрантів (через негативне ставлення до них) тощо. Виникнення етноцентризму пов’язано із особливостями групи як етносоціального організму, що історично склався, однак певні особливості актуальної соціальної, економіко-політичної ситуації можуть посилювати чи послаблювати етноцентристські тенденції.

Таблиця 1

Компаративний аналіз ознак сучасних та традиційних племен*

Традиційні племена (трайби)	Новітні племена (неотрайби)
Стала ідентифікація членів	Тимчасова ідентифікація членів
Родові зв’язки як фактор об’єднання	Дозвіллеві, дружні, комунальні, інші зв’язки як фактор об’єднання
Можливість належати до одного племені	Можливість належати до багатьох племен (не обмежується)
Системоутворюючою є традиція	Системоутворюючим є прагнення до нового, але в одночасній синергії зі сенсуалізацією зразків архаїчного
Мають історичний зміст	Не мають історичного змісту (“не безсмертні” в соціальному сенсі)
Існують у однорідному порожнинному часі та просторі	Існують у неоднорідному, “багатошаровому” часі та просторі
Цінність території — визначальна	Можна відзначити відродження цінності території
Акцент на невизначених судженнях про майбутнє і вічне, абстрактне, міфічне	Акцент на соціальному досвіді, що об’єднує, всьому дійсному і природньому
Сильне за ознакою солідарності, владного центру та дисципліни членів	Сильне за ознакою солідарності, слабке – за ознакою владного центру, дисципліни членів
Стала структура і сутність	Розмита тимчасова структура, сутність – постійно мінлива залежно від ролей, які повноважний виконувати кожен учасник
Чітка демаркація у відносинах з Іншими (“ми–вони”), що у певному сенсі є самоідентифікуючою ознакою	Не є загальною вимогою чітка демаркація у відносинах з Іншими (“ми–вони”)
Ієрархічна, вертикальна структура влади	Анархічна і горизонтальна структура влади
Наявність тотему	Наявність “ситуативного” тотему (що набагато рідше може стати причиною фашизму, ксенофобії, ніж у випадку трайбів)

* Авторська розробка.

У сучасному світі індекс національної дистанційованості громадян суттєво збільшився, до речі, не внаслідок погіршення становища до якоїсь конкретної нації — насправді поменшало толерантності до всіх. У цьому контексті необхідною видається державна стратегія щодо підтримки і сприяння (патрунування) міжетнічним контактам з боку влади, а також забезпечення кооперативної взаємодії спільнот у регіональному розрізі, що передбачає наявність загальної легітимізованої цілі за територіальною ознакою (територіальний патріотизм). Частково у відповідь на ці тенденції в сучасному світі розвивається концепція культурного громадянства на противагу правовій (формально-юридичній) концепції громадянства. Багато вчених не схильні трактувати громадянство окремо від культурних ознак (*in a culture-blind concept*). Адже держава в такому випадку інерційно не відчуває потреби толерувати соціум, коли перед нею знаходиться спільнота громадян, що формально-юридично однакові (мають однакові права та обов'язки) і не відрізняються за культурними ознаками [10]. Однак опозиційність до міноритетних культур сприяє консервації соціальних конфліктів.

Модель громадянства, конвенціонально налаштовану до громадянських моделей суспільств, що належать до різних цивілізаційних просторів, визначає Р. Розальдо (Стенфордський університет), зокрема через концепцію культурного громадянства (*cultural citizenship*) [8] і з акцентом на культурі громадянськості як духовно-моральної

вартості особистості. На нашу думку, високий рівень культури громадянськості у тій її змістовній компоненті, що крім громадянських вміщає морально-етичні цінності, слугує засобом попередження конфліктів не лише на етноцентристській основі, а й вірогідні суперечки та зіткнення між неотрайбами у випадку деструктивної поведінки сучасних племен. Зростання значення ціннісних засад державної служби в Україні, питання подальшого розвитку культури громадянськості державних службовців знайшло свій змістовний вияв у оновленому нормативно-правовому забезпеченні державної служби (за 2015–2016 рр.). Однак цей аспект ми не будемо аналізувати в межах цієї роботи.

Якщо у випадку етноцентризму етнічні установки (стереотипи) щодо сприйняття інших груп можуть бути або позитивними, або негативними, але ніколи не бувають нейтральними (що само собою є значним фактором конфліктності), для неотрайбів, зазвичай, не виникає потреби давати таку категоричну двополюсну оцінку Іншого. У контексті соціального стресу в сучасному мінливому мультикультурному світі ре-дефініція кордонів ускладнюється. Можемо зробити висновок, що етноцентризм і неотрайбалізм — це два різні процеси, які паралельно співіснують і характеризують суспільство із дещо різних сторін.

На нашу думку, неотрайбалізм відповідає тенденціям розвитку сучасної демократії — руху до більшої свободи, децентралізації, розвитку інформаційного суспільства, коли обмеженість політичної демократії

щодо забезпечення більш справедливого устрою зумовлює самоорганізацію самих громадян. *Йдеться про появу нового рівня соціальності: мобільної, готової до швидких дій при потребі*, активного захисту прав її носіїв, не посягаючи на свободу іншого. Це соціальність, яка стає сильною завдяки варіативності ситуацій приватності, непрофесійної творчої діяльності, самопошуку в умовах демократії та публічності.

В інформаційному суспільстві індивіди не просто споживають інформацію, а й самі виробляють її, доповнюючи, змінюючи, конструюючи структури, що створюють знання. Гнучкість, плинність змістовних та структурних характеристик неотрайбів забезпечується гарантованою свободою творчості їх членів через, зазвичай, демократичний характер відносин, постійний обмін знаннями, пошук нового, перманентну комунікацію, взаємну мотивацію до вдосконалення. Адже коли блокується свобода творчості, суспільство стає більш конфліктним. Свобода позитивно впливає на розвиток членів неотрайбу і на культуру соціуму загалом, якщо виключено посягання на свободу Іншого, або насильства як засобу самоствердження у діяльності новітнього племені. У такому випадку всередині неотрайбу постійно народжуються нові запити на освіту, її нові форми та варіації. Однак у випадку відсутності розвинутого критичного мислення навіть ненав'язлива позиція групи може бути фатальною, негативною. Звісно, знання носять емансипуючий характер, а постматеріальне відтворення — це домінантність творчої праці. Тому

стимулювання творчості працівника і довіра до його інноваційної діяльності, на нашу думку, формують новий економічний уклад за 4-ї промислової революції.

Український дослідник А. Гальчинський у дискурсі на схожу тему проблематизує нову соціоцентричну реальність, коли людина не опосередковано (як було завжди), а безпосередньо стає реальним системоутворюючим центром майбутнього [14]. У такому контексті логіка соціальних перетворень починає домінувати в економічному процесі. Багатство людської особистості формується соціальним середовищем міжособистісного спілкування, простором комунікацій, параметрами інтелектуального обміну. Такі “атрибути” соціальності здійснюють прямий вплив на психіку особистості.

На нашу думку, неотрайби, у порівнянні із трайбами, є більшою мірою уявленими спільнотами. Додаючи до цього можливості, що надає інформаційне суспільство індивіду в пряму зручного і комфортного навчання у різних формах, можемо сказати: “межі” освітнього впливу на сучасні племена у випадку, наприклад, вірогідного використання ними насилля як символічного акту дії, є досить широкими. А ось стосовно трайбалізму (активності племен у традиційному розумінні), можливості освіти, наприклад, щодо толерації різних груп є більш скромними. Прілюструємо це наступною ситуацією. Відомий норвезький вчений-антрополог Т. Хейєрдал, який здійснив історичну експедицію по водам Тихого океану на плоту за технологією древніх перуанців, любив розповідати

історію, як у XVIII ст. один багатий мандрівник обміняв у жителів Полінезії на якісь дрібнички двоє дітей. Він сумлінно їх виховував у своєму маєтку в Європі — навчив манерам та основам наук. А через два роки привіз дітей назад у їхнє плем'я. Який же він був вражений, коли ці діти, тільки зійшовши на берег, скинули з себе перуки, весь дорогий одяг та взуття і побігли до членів свого племені повністю голими та босими.

Сучасна освіта не лише працює на потреби певних неотрайбів, а й поширює інформацію про сучасне плем'я поза ним, попереджуючи вірогідне упереджене сприйняття окремих сучасних племен закритого типу. Однак на етапі постмодерну все більшим владним впливом наділяються соціальні мережі, тому неодинокими є випадки, де, можливо, однієї освіти, як регулятора конфліктогенності соціуму, буде недостатньо (наприклад, ситуація із самогубствами підлітків — “Синій кит”). Але загальне правило таке: чим більшим є рівень освіти членів неотрайбів, тим меншою буде вірогідність конфліктів як всередині сучасного плем'я, так і на рівні відносин із іншими неотрайбами. Наприклад, у випадку, якщо різні неотрайби пов'язують різні смисли із однією і тією самою територією, освіта сприятиме розширенню світоглядних горизонтів їх членів та розуміння засадничого значення багатоманітності. Перша жінка-ректор Оксфордського університету Л. Річардсон вважає, що найкращий спосіб протистояти радикалізації молоді — це дати змогу вислухати різні точки зору. А це важливо для сучасної демократії — бачити способи

розв'язання проблем із різних сторін, сприяти культурі діалогу. До речі, багато освітніх проектів, що стосуються підтримки політики мультикультуралізму, наразі впроваджуються зусиллями різних груп волонтерів — специфічних неотрайбів.

Гнучкість неотрайбів унеможливорює агресивне нав'язування суспільству уявлень про життя з боку членів сучасних племен. І взагалі, неотрайби не часто засновуються на девіантних нормах, — базові принципи їхнього світобачення можуть бути просто альтернативні. Анархізм неотрайбів, також як і будь-якого типу активізм, може укладатися в рамки закону. У сучасному суспільстві є різні законодавчі норми, що дають змогу тим або іншим меншинам бути представленими в дискурсі залежно від актуальності питань, з приводу яких вони виступають. І все це аж ніяк не приводить до зменшення відмінностей між спільнотами. Більше того, сучасні засоби комунікації не тільки сприяють спілкуванню різних індивідів між собою, а й демаркують різні існуючі співтовариства, до яких вони входять. У прагненні отримати підтвердження власної ідентичності, індивіди сильніше бажають спілкуватися і взаємодіяти всередині саме “своїх” спільнот.

До етапу стабілізації соціально-економічної ситуації в Україні суттєво блокувати можливості освіти на сьогодні може те, що у бідних і “безперспективних” неотрайбів, зазвичай, скромні освітні потреби. Освітня мотивація значно вища за умов високого соціально-економічного статусу членів неотрайбу, які будуть, відповідно, знаходитись у

привілейованому становищі щодо запиту на варіативні освітні послуги. Мережева реальність та широкі можливості навчання в інформаційну епоху певною мірою “зрівнюють” цю нерівність. Ще однією перевагою мережевої комунікації та демократії на цій основі є можливість постійного діалогу, в тому числі органів влади, із різними групами громадськості щодо обміркування та визначення цілей державної політики.

У контексті методології епохальних циклів, розробленої українськими архетипістами [12, с. 16], сучасне українське суспільство перебуває на перехідному етапі від нормативного періоду інволюції до нормативного періоду еволюції та, відповідно, характеризується нестійкою рівновагою, горизонтальною мобільністю. Про це може свідчити те, що навіть після акцій громадянського протесту під назвою Революція гідності, за опитуваннями кінця 2016 р., 72,4 % українців погодились, що їм важко зрозуміти у що вірити [17] (можливо, це так званий синдром травмованого суспільства). На даному етапі послаблюється соціальний інституційний контроль, але виникає потреба контролю за розвитком соціальних конфліктів.

У рамках циклічної парадигми (див. табл. 2), революція визначається першопочатковим пунктом циклічного розвитку суспільної системи. За нею настає нормативна фаза інволюції [12]. Інволюцію змінює перехідна фаза циклу — коеволюція, в межах якої стає очевидною недосконалість метатеорій та існуючих наукових парадигм. Однак коеволюційний період є специфічним через

появу маси самодостатніх індивідів (суб’єкт “Я”), які під впливом зростаючої інноваційної хвилі посилюють синтез порядку і хаосу [Там само, с. 17]. На зміну коеволюції приходить нормативна фаза еволюції, яка закінчується перехідним періодом революції як кінцевим пунктом розвитку суспільної системи. Революція характеризується появою якісно нових гіпотез та концептуальних теорій на основі накопиченого експериментального матеріалу на етапі еволюції, зростанням емоційно-вольової діяльності індивідів та збільшенням поля соціальної свободи [Там само].

Неотрайбалізм для українського суспільства — це нова тенденція, яка тільки про себе заявляє. Одним із найбільш яскравих прикладів українських неотрайбів можна назвати корпоративні групи при владі — донецькі, дніпропетровські, київські, закарпатські, львівські клани-неотрайби. На нашу думку, якби українське суспільство характеризувалося більш тривалим етапом формування і функціонування сучасних племен, зокрема за територіальною ознакою, процес децентралізації в Україні відбувався б набагато швидше і успішніше. У такому випадку він би носив органічний характер, а не напівштучний, як зараз. Виходячи з перспективи “досвіду” функціонування неотрайбів, можна пояснити, чому наразі процес утворення ОТГ є більш активним у західних областях України, де населення мало менш тривале радянське минуле, а регіональний ландшафт відрізняється невеликою кількістю “пустель” великих індустріальних міст із “дегуманізованим культурним простором”

Нормативні (сталі) фази у циклічній моделі розвитку науки*

Цикл/ Фази циклів	Інволюція	Еволюція
Характерні ознаки фаз циклу	Фундаментальність (універсальність) наукових знань та енциклопедизм системи наук. Наука мало пов'язана з практикою. Наскрізною ознакою є засвоєння нових якостей – етап соціалізації. Порядок, зовнішній контроль, колективістська мораль, суб'єкт “Ми”, соціальна злагода, влада законів. Буття визначає свідомість, спрощення соціальної структури	Розвиток прикладної науки, диференціація науки, вузька наукова спеціалізація, компаративні та міждисциплінарні дослідження, експериментальний метод, особливий плюралізм та мішанина методів досліджень. Ускладнення соціальної структури, підвищення соціальної активності, розкріпачення індивіда, стабільність змін, свобода вибору, консенсус, високий рівень громадянської культури. Свідомість визначає форми буття, переважають персональні інтереси та пристрасті, індивідуальне детермінує соціальне, ускладнення соціальної структури
1 цикл	Період Античної Греції	Період Стародавнього (Античного) Риму
2 цикл	Відродження	Просвітництво
3 цикл	Модерн (в основі соціально-історичної методології – об'єктивні закони та тенденції. Для наукового знання характерна абсолютизація фрагменту)	Постмодерн (пріоритет “біологічних складових” людини – етнічних, національних, інших ознак – у формуванні соціальності)
Соціальні характеристики фаз циклу	Екстраверсія – “закрите суспільство”, спрямованість соціоетальної психіки на матеріальну сутність. Статична, логічна діяльність, ірраціональність, емоційність, інтуїтивність	Інтроверсія – “відкрите суспільство”, спрямованість соціоетальної психіки на духовну сутність. Розвиток соціальних інституцій, формування динамічних емерджентних, нових якостей соціуму, раціональність, прагматичність

* Розроблено на основі [12; 23].

(отриманих у спадок від СРСР). Звідси також слід очікувати, що реформа у середній освіті, яка передбачає в контексті децентралізації влади створення опорних шкіл та передачу повноважень з їх адміністративного обслуговування та стратегічного управління на рівень самих громад, у західних регіонах України відбу-

ватиметься швидше, ніж у східних. Якщо в середньому за 2016 р. у центральних областях України на одну область було створено по 4 опорні школи, у той самий час у Львівській області – більше 30. На нашу думку, є надії, що тут місцеві громади виявляться спроможними та відповідальними належно загосподарювати

таку чималу мережу опорних шкіл і, в результаті, забезпечити населення більш якісними освітніми послугами.

Як стверджують українські вчені-архетипісти, сучасні євроатлантичні країни, на відміну від України, уже виходять з етапу еволюції та входять у кризовий період мережевого тоталітаризму, що закладатиме основу для нормативної фази — інволюції нового 4-го епохального циклу [12, с. 18]. І значною мірою реалізацію вектору їхнього наступного розвитку стосовно формування суб'єкта “Ми” було підготовлено тривалим етапом неотрайбалізму (приблизно з кінця 60-х років XX ст. — і до сьогодні) в межах нормативної фази еволюції 3-го циклу — Постмодерну. Хоча у схемі архетипістів нормативна фаза Постмодерну характеризується домінуючим індивідуалізмом та значним впливом індивіда на соціальну організацію, культуру [23, с. 140], ми не вважаємо, що общинні цінності неотрайбалізму суттєво суперечать більшості індивідуалістичних норм, і на даному етапі співживаються з ними. Наприклад, З. Бауман підкреслює “індивідуалістичний характер, поверховість і плінність неотрайбів” [1]. На думку вченого, *в сучасних племенах виражена спроба знову знайти “громади”, проте замість цього вона лише веде до ще більшої фрагментарності* [Там само]. Тобто, як стверджує М. Маффесолі, *на зміну індивідуалізму у масовому суспільстві приходить колективний індивідуалізм у постмодерному — неотрайбалізм* [7, с. 84].

В одній із своїх останніх праць М. Маффесолі уточнює три основні характеристики сучасного племінно-

го феномену: значимість проживання на одній території, спільність смаків і повернення фігури вічної дитини [25]. Стосовно останнього, вчений не лише наголошує на інфантильності вічної дитини та її постійного прагнення до гри, — а й *на непереборному прагненні кожної дитини до пізнання нового, що, безумовно, пов'язано з освітою*.

Сучасна освіта віддаляється від тяжіння до уречевленого простору — будівлі школи чи стін університету. Це знаходить вияв у зростанні популярності домашньої (на ланці загальної середньої) та дистанційної (на ланці вищої) форм освіти. У Давній Греції Аристотель свої лекції проводив на прогулянках у саду. Так само в сучасних розвинених країнах політики намагаються зробити усе довкілля, в якому живе індивід, — освітнім, “дружнім до навчання” (через концепт безперервного навчання у будь-якому віці та навіть місці). Освіта стає чутливішою до життя і потреб різних спільнот. Цій тенденції відповідають сучасні процеси децентралізації управління освітою та розширення меж автономії школи. Адже в умовах широкої автономії заклад освіти може швидше зреагувати на появу нових місцевих (і, певною мірою, загальних для суспільства) потреб, запитів, своєчасно попереджуючи конфліктні ситуації. В Україні процеси управління освітою теж “підхоплюють” світові тренди у цьому напрямі.

Проект Закону України “Про освіту” було прийнято 6 жовтня 2016 р. Верховною Радою України у першому читанні. Згідно з цим документом та виходячи з пояснень, наданих у

“Методичних рекомендаціях з розроблення положення про структурний підрозділ освіти виконавчого органу об’єднаної територіальної громади” [26], управління та фінансування позашкільних, дошкільних навчальних закладів, початкової та базової шкіл (до 9-го класу) передаються на рівень об’єднаних громад, які наразі в Україні продовжують створюватися. Управління старшою профільною школою мало би здійснюватись на рівні вище, ніж об’єднана громада (у Польщі — це рівень повіту), однак, оскільки в Україні повітів немає, а школи I, II, III ступенів поки не відокремлені — старша школа теж поки управлятиметься громадою.

Адміністрування мережею освітніх закладів з боку районних державних адміністрацій суттєво відрізняється від управління освітою органом місцевого самоврядування об’єднаної громади? По-перше, орган управління освітою ОТГ має повноваження крім операційного (забезпечення поточної діяльності освітньої мережі громади), і ще на стратегічному (планування і прогнозування розвитку системи освіти в ОТГ) рівнях. По-друге, якщо керівника органу адміністративного обслуговування освітою в ОТГ призначає голова ОТГ, який обирається громадою ОТГ, то на посаду завідувача районного відділу освіти призначає керівник районної державної адміністрації, призначений, своєю чергою, Президентом (без участі громади). Звідси, орган управління освітою, як і вся система місцевої влади в ОТГ, насамперед, підзвітна громаді і діє в її інтересах. Також адміністративне об-

слуговування мережі закладів освіти в ОТГ спрямоване на максимальне делегування навчально-методичних повноважень на рівень самих навчальних закладів [26]. Тобто йдеться про розширення автономії шкіл.

Відомий американський педагог Дж. Т. Гатто стверджує, що феномен масового примусового шкільного навчання з’явився на етапі модерну, як крайній вияв економічної раціональності, з метою стандартизувати процеси мислення робітника в ролі надійного споживача. Задля цього наукове управління швидко поширилось з фабрик на школи. На думку Дж. Т. Гатто, великим деструктивним міфом ХХ ст. було твердження, що дитина не отримає правильного виховання у неповторних умовах її власної сім’ї [15, р. XII]. Як засвідчила історія, модель раціонального управління школами дещо пошкодила коріння вільного суспільства, яке апріорі мала захищати. Школа перетворилася на знаряддя “держави-левіафана”.

У XVIII–XIX ст. американська молодь усі необхідні навички для життя набувала у сім’ї та громаді. Учителям відводилось непевне місце — кожен міг учить інших і кожен міг учить себе. Світські школи були периферійними закладами, які використовувались для відпочинку матері. Таку систему на ранніх етапах державності США запозичили у Давній Греції. В Античній Греції навчання характеризувалося як вільне, засноване на самодисципліні. Для здобувачів освіти засадничим було не випробування тестами, а реальним життям у досягненні ідеалів, передбачених місцевою традицією (партисипатор-

ною демократією). Найвідомішою афінською школою була академія Платона – місце зустрічі мислителів та шукачів, сприятливе для доброї розмови та гарної дружби – всього, що, на думку Платона, має лежати в основі освіти.

В останні десятиліття XIX ст. американська система освіти перейшла на прусську (спартанську) модель, мета якої – задоволення потреб бізнесу та держави посередництвом “супроводу кожного кроку людини офіційними настановами”. На етапі Просвітництва, тобто культивування колективного суспільного організму, багато європейських філософів стали прихильниками ідеї примусового шкільного навчання, адже досить спокусливо у той час виглядала можливість розвивати східний механізм для перетворення широких мас населення на засіб реалізації волі еліт, створення надійного фундаменту для того, щоб легко управляти суспільством. Наприкінці першої чверті XIX ст. у великих американських містах з’являються ланкастерські школи – дітям із нижчих класів вселяли покору під виглядом набуття здатностей читати та рахувати. У таких закладах дітям не ставили вимогу думати, – лише повторювати за вчителем, тому і “навчатися” було дуже легко. Форму обов’язкової освіти у США винайшли у штаті Массачусетс близько 1850 р. Її впровадженню протистояли, однак у 1880 р. останній опір подолано і американські діти почали ходити в школу під конвоєм. Це виявилось не зовсім на користь суспільству – якщо до 1850 р. рівень грамотності в штаті становив 98 %, то після 1850 р. – не більше

91 % [16, с. 40]. Обов’язкова освіта слугувала інструментом створення національної єдності та відображала страх перед виявами етноцентризму. Рівень достатку в суспільстві зростав, але якщо придивитися до психології, можна помітити і наростання тривоги. На нашу думку, впровадження обов’язкового шкільного навчання з усіма атрибутами, що призвело до мінімізації простору свободи і творчості учня, а також підхід до управління школами за “зразками фабрик” значною мірою посприяли наростанню тривожності та депресивних настроїв у суспільстві, що лягло в основу появи неотрайбалізму як феномену сучасного соціуму.

Якщо до середини XIX ст. американські школярі могли вільно вибирати ту модель освіти, яка їм більше підходить, наприклад, самоосвіту, на сьогодні ці варіанти доступні лише найбільш сміливим і багатим. У проекті Закону України “Про освіту” закладений новий статус домашньої форми освіти (коли здобувачу не потрібно буде брати довідку про стан здоров’я, що ускладнює навчання в класі з іншими дітьми, чи особливі обставини, щоб отримати змогу навчатися вдома). І тепер з будь-якою (а не лише заочною) школою батьки зможуть укласти договір про домашнє навчання їхньої дитини та здачу іспитів на отримання атестату. У проекті ЗУ “Про освіту” також передбачено підтримку різних типів шкіл, зокрема державне фінансування здобуття загальної середньої освіти у приватному закладі освіти в розмірі фінансового нормативу бюджетної забезпеченості одного учня. Такі зміни є повністю відповідними норматив-

ній фазі постмодерну, що передбачає інноваційність та емерджентність соціуму. Успіхи домашньої освіти в США (більше 2,5 млн американських дітей цією формою охоплено наразі) і різних напівзалежних від держави типів шкіл (чартерні, школи-магніти та ін.), вказують на альтернативний обнадійливий шлях освітніх змін, до яких, хоч із певним запізненням, долучається Україна.

Якщо раніше економіка індустріалізму не витримала б покоління молодих людей, навчених критично мислити, то постмодернізм і формування нового 4-го епохального циклу дуже потребують покоління ініціативних, неординарних, творчих людей, що виконуватимуть роботу, яку не зможуть забезпечити сконструйовані людиною роботи. **У здоровій спільноті функція навчання належить всім.** Дієвості цієї норми певною мірою сприяє сучасна тенденція неотрайбалізму, паралельно засвідчуючи свою перспективність. Держава зобов'язана допомагати новим мережевим процесам в освіті та обслуговувати їх. Зі свого боку, суспільство додатково потребуватиме державних програм з розвитку фундаментальних наук, що закладатимуть основу залишкових знань для забезпечення прогресу.

У контексті реформи децентралізації влади та реактуалізації ідеї освітніх округів в Україні, на нашу думку, важливо посприяти тому, щоб служіння громаді стало обов'язковою складовою шкільного навчання. Окрім досвіду безкорисливості, участь індивіда у житті громади — це ще і найкращий спосіб передати молоді відповідальність в основних сферах

буття. А відчуження від громади перетворюється на байдужість майже до всього [16, с. 74]. *Місцева громада — це чи не найкращий запобіжник втрати ідентичності.* Розвинена громада, що має певні історичні традиції, суттєво відрізняється від середнього неотрайбу — адже дружба і вірність у громаді довгочасні, а для більшості сучасних племен — це досить тимчасове явище. Тому ми погоджуємось із Дж. Т. Гатто у тому, що *криза шкільної освіти пов'язана із серйозною кризою місцевих громад* [Там само, с. 40].

Для сучасної освіти важливо залишитися сферою творчості, а не виробництва *“освічених людей”*. На нашу думку, у найближчому майбутньому по-новому виявляться затребуваними розвинені гуманітарна, етична, соціальна компетентності молоді. Вони звучатимуть по-новому в умовах, коли більше мільярда людей можуть стати безробітними, мільйону африканських дітей загрожує смерть через голод, глобальними стають проблеми біженців тощо.

Системним освітнім реформам мають передувати невеликі педагогічні новації і зусилля на місцях, в ході яких буде сформовано локальний педагогічний досвід [30, с. 23]. Сучасна модель освіти — модель конвеєра — недієва. Саме *мережева форма освіти*, на нашу думку, може забезпечити *змістовність (культурну наповненість) освітньої траєкторії здобувача освіти* — ідеями корпоративності, конструктивності (а не споживанням кимось відчуженого знання). Лише колективні форми роботи і діяльності забезпечать сучасне мислення і правильну соціалізацію

індивіда, навіть не дивлячись на те, що особистість, як антропологічна цілісність, сама конструює свій життєвий шлях.

Сучасний педагог — це провідник, який ініціює активність здобувача освіти, забезпечує його супровід, здійснює спільний пошук рішень, організовує умови і простір для творчості. На жаль, досі державні управління розуміють реформи як організацію та реорганізацію, направлені на організаційні структури та самих педагогів, учнів, студентів лише в ролі матеріалу перетворень. Тому легко пояснити, чому освітні зміни є більш успішними на рівні освітніх установ (де педагоги самоорганізуються), і пригальмовуються — у сфері управління освітою.

Висновки. Постсучасність характеризується переходом від модерної індивідуалістичної парадигми (індивід, група) до *постмодерної соціальної парадигми (персона, спільноти племінного типу — неотрайби)*. *Глобальна безпека світу XXI ст. значною мірою залежить від локальної (низової) стійкості спільнот-неотрайбів та їх здатності зберігати мир.*

На перший погляд непомітний потенціал впливу неотрайбів на традиційні освітні інститути не можна ігнорувати. Сучасне мережеве суспільство вирізняється не лише заснованістю на знанні та інформації, але принциповою зміною їх ролі — *кожен може долучитися до технології виробництва знань чи символів, що об'єднують у сучасні племена.* Ця гнучкість, незмірний творчий потенціал є критично важливими для традиційних вертикальних структур

управління освітою, що в умовах інформаційного суспільства не завжди встигають своєчасно реагувати на швидку циркуляцію інформації та оновлення знань. Зіткнення традиційного і сучасного підходів до освіти, що лежить в основі супротиву змінам та зумовлене частими провалами реформ, буде подолано у випадку відстеження рамкових точок освітніх запитів неотрайбів. Ретельний аналіз таких запитів у результаті допоможе більш точно спрогнозувати вектори майбутнього розвитку освіти як системи, успішно спроектувати, впровадити освітні зміни, відповідні певній фазі епохального циклу.

Сучасна епоха характерна тим, що *поряд із створенням нових форм соціального життя, відтворюються і старі. Багато протилежних тенденцій співіснують* або є амбівалентними. Однак саме завдяки спостереженню за низовим рівнем суспільства видається можливим відслідкувати, який вектор тенденції буде більш актуальний найближчим часом. Адже за умови свободи функціонування *структур низового рівня суспільства як наближених до природного, локального, вони завжди першими віддзеркалюватимуть реальну симптоматику соціуму* (але не завжди у відкритих формах). Віртуальні, афективні племена — альтернативні форми організації, спілкування, взаємодії, де людина заново знаходить себе. Основою для нової соціальності є емоційний вимір соціального життя, підкріплений медійною активністю у соціальних мережах.

Вектор стосовно формування колективного суб'єкта “Ми” у сучасних євроатлантичних країнах в межах

нормативної фази еволюції 3-го циклу — Постмодерну, що супроводжує їхній вірогідний перехід до нормативної фази інволюції 4-го циклу, значною мірою видається можливим завдяки феномену неотрайбалізму (що розпочався тут приблизно з кінця 60-х років XX ст. і підготував необхідні передумови для такого переходу).

Племена сучасного світу формуються на основі багатоманіття індивідуальних актів самовизначення. Множинність членства сприяє створенню більш складної орієнтації особистості, ніж, наприклад, у випадку етноцентризму (традиційні племена). Людина, яка глибоко відчуває себе членом різних груп, може виробити здатність порівнювати, розуміти умовність тих чи інших позицій. Можливості освіти як регулятора соціальної конфліктності в суспільстві неотрайбів теж набагато більші та варіативніші, ніж на етапі модернізму.

Сприяння розвитку громадянського суспільства (неотрайби можуть утворювати громадські організації, щоб вступати в “організований” діалог з державою), децентралізація влади і подальша демократизація та формування нової якості політики — повністю відповідають тенденціям постсучасності і містять значний потенціал попередження соціальних конфліктів. На етапі неотрайбалізму — **держава повинна підтримати прагнення окремих спільнот зробити освіту більш наближеною до регіональних потреб**, сприяти урізноманітненню форм освіти та стимулюванню творчих початків в її основі. Наразі компоненти архетипів

колективної свідомості використовуються окремими спільнотами штучно — як інструменти hi-hume технологій (гуманітарних форм точкової маніпуляції поведінкою людини). Ми переконані, що саме *в умовах розвиненої культури життя громадою* (громадської, громадівської культури), через великий обсяг живого, відкритого, щоденного спілкування між її членами, таку *маніпулятивну дію* видається можливим *попередити*.

Неотрайби є простим засобом здійснити індивідуальні бажання, захистити себе від вимог інших сучасних племен. *На сьогодні неотрайби відносно успішно виконують освітню функцію.* Цей проблемний аспект міждисциплінарних досліджень є перспективним для подальших аналітичних робіт.

Зміст освіти відрізняється стосовно різних типів соціальності. А **тип соціальності, своєю чергою, визначає дискурс актуальних освітніх перетворень**. Це і є одна із стратегій попередження та розв’язання конфліктів у сучасному світі — *посередництвом освітніх змін* оперативно реагувати на соціальні зміни, супроводжувати суспільні трансформації відповідними освітніми впливами (через холістичну парадигму навчання індивідів, їх груп), таким чином *сприяючи органічній логіці циклічного розвитку суспільства*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bauman Z. Intimations of Postmodernity. — London : Routledge, 1992.
2. Bauman Z. Liquid modernity. — Malden : Polity Press, 2000.

3. *Beck U.* Risk Society : Towards a New Modernity. — London : SAGE Publications, 1992.
4. *Durand G.* Wyobraznia symboliczna. — Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.
5. *Ethnicity : Theory and Experience* / Ed. N. Glazer and D. Moynihan. — Cambridge, 1975.
6. *Jenkins R.* Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations. — London : SAGE Publications, 1997.
7. *Maffesoli M.* The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in the Mass Society. — London : SAGE Publications ; Thousand Oaks, New Delhi, 1996.
8. *Rosaldo R.* Cultural Citizenship and Educational Democracy // Cultural Anthropology. — 1994. — Aug. — Vol. 9. — № 3. Further Inflections: Toward Ethnographies of the Future. — P. 402–411.
9. *Sumner W. G.* Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals [Internet Resources]. — Ginn, 1906. — 692 p. — Mode to access: https://books.google.com.ua/books/about/Folkways.html?id=dX9qAAAAMAAJ&redir_esc=y.
10. *Volpp L.* The Culture of Citizenship [Internet Resource] / L. Volpp // Theoretical Inquiries in Law. — 2007. — July. — Vol. 8. — № 2. — P. 571–602. — UC Berkeley Public Law Research Paper № 1015142. — Mode to access: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1015142
11. *Андерсон Б.* Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон; пер. з англ. В. Морозов. — Київ: Критика, 2001. — 272 с.
12. *Афонін Е.* Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) / Е. Афонін, О. Бандурка, А. Мартинов. — Київ: ПАРАПАН, 2002. — 352 с.
13. *Бауман З.* Философия и постмодернистская социология / З. Бауман // Вопросы философии. — 1993. — № 3.
14. *Гальчинський А.* Світ розвертається ліворуч — у бік людини [Електронний ресурс] / А. Гальчинський. — Режим доступу :<http://gazeta.dt.ua/macrolevel/anatoliy-galchinskiy-svit-rozvertayetsya-livoruch-u-bik-lyudini-.html/>
15. *Гатто Дж. Т.* Прихована історія американської освіти. Глибоке дослідження в'язниці сучасного шкільного навчання / Дж. Т. Гатто; пер. з англ. М. Плесак. — Харків: ДІОР-К, 2016. — 448 с.
16. *Гатто Дж. Т.* Прихована програма обов'язкової шкільної освіти. Отуплення / Дж. Т. Гатто; пер. з англ. О. Літвіняк. — Львів : Літопис, 2016. — 100 с.
17. *Головаха Є.* Про “феномен аморальної більшості” [Електронний ресурс] / Є. Головаха // День. — Режим доступу: <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobysci/pro-fenomen-amoralnoyi-bilshosti>
18. *Заяц Д.* Indie-rock социология Мишеля Маффесоли / Д. Заяц // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2011. — № 3. — С. 74–83.
19. *Ионин Л.* Восстание меньшинств / Л. Ионин. — Москва : Университетская книга, 2013. — 240 с.
20. *Ионин Л.* Парад меньшинств [Электронный ресурс] / Л. Ионин. — Режим доступа: <http://lifeinbooks.net/chitat-online/parad-menshinstv-leonid-ionin/>
21. *Кайку М.* Фізика майбутнього / М. Кайку; пер. з англ. А. Кам'янець. — Львів: Літопис, 2013. — 432 с.
22. *Кастельс М.* Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна

- на Западе. Антология. — Москва: Academia, 1999. — С. 492–505.
23. *Мартинов А.* Исторична соціологія (циклічна парадигма) / А. Мартинов. — Київ: УАІД “Рада”, 2004. — 228 с.
 24. *Маффесоли М.* Околдованность мира или божественное социальное / М. Маффесоли // СОЦИОЛОГОС. — Москва: Прогресс, 1991. — С. 274–283.
 25. *Маффесоли М.* Человек постсовременности / М. Маффесоли; пер. ст., вошедшей в сб. “L’Homme postmoderne”, Paris, Bourinéditeur, 2012 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://syg.ma/@marisya-prorokova/mishielfmaffiesolichieloviek-postsovriemiennosti-pierievod-stati-voshiedshiei-v-sbornik-lhomme-postmoderne-paris-bourin-editeur-2012>
 26. *Методичні рекомендації з розроблення положення про структурний підрозділ освіти виконавчого органу об’єднаної територіальної громади* [Електронний ресурс] / Лист Міністерства освіти і науки України від 30.12.2015 р. № 1/9-633. — Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/49450/>
 27. *Мусиездов А.* Территориальность современного общества / А. Мусиездов // Социологический журнал. — 2013. — № 4. — С. 21–34.
 28. *Постмодернизм: энциклопедия* / под науч. ред. А. Грицанова, М. Можейко. — Минск : Интерпрессервис, 2001. — 1038 с.
 29. *Пятков Н.* Архетип изменения: его место и роль в архаическом мифомышлении // Изв. Урал. гос. ун-та. — 2008. — № 57. — С. 101–114.
 30. *Розин В.* Образование в условиях модернизации и неопределенности : Концепция / В. Розин. — Москва: КД “ЛИБРОКОМ”, 2013. — 80 с.
 31. *Шнапер Д.* Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Д. Шнапер; пер. з фр. Р. Мардера. — Харків : Фоліо, 2007. — 223 с.

УДК: 351.82:659.1-027.21/.22

Сердечна Людмила Василівна,
кандидат наук з держуправління, докторант, Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ, вул. Ежена Пот'є, 20, тел.: (095) 551 78 85, e-mail: serdechnaya@yandex.ua
ORCID: 0000-0002-4311-3596

Сердечная Людмила Васильевна,
кандидат наук по госуправлению, докторант, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, г. Киев, ул. Эжена Потье, 20, тел.: (095) 551 78 85, e-mail: serdechnaya@yandex.ua

ORCID: 0000-0002-4311-3596

Serdechnaya Lyudmila Vasilivna,
PhD of Public Administration, Doctorant, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Str. Eugene Pottier, 20, tel.: (095) 551 78 85, e-mail: serdechnaya@yandex.ua

ORCID: 0000-0002-4311-3596

КОНЦЕПЦІЯ РЕКЛАМИ ЯК ВИРІШЕННЯ СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ СОЦІАЛЬНОЮ СПРАВЕДЛИВІСТЮ ТА ЕКОНОМІЧНОЮ ЕФЕКТИВНІСТЮ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)

Анотація. Аналізується роль реклами як масової комунікації, особливості рекламної діяльності, в основі якої лежить метаотримання прибутку. Розкривається вплив реклами на суспільство, питання використання в рекламі архетипіки для вирішення завдань щодо управління споживчою поведінкою. Розглядаються проблеми трансформації масової поведінки, культурних і моральних цінностей суспільства, що зумовлені впливом реклами з позиції архетипного підходу. Доводиться необхідність розвитку механізмів державного управління у сфері реклами з метою досягнення справедливого співвідношення інтересів підприємців, держави і суспільства з урахуванням особливостей рекламної діяльності.

Ключові слова: реклама, регулювання, рекламна діяльність, архетип, соціальна справедливість.

КОНЦЕПЦИЯ РЕКЛАМЫ КАК РАЗРЕШЕНИЯ ПРОТИВОРЕЧИЯ МЕЖДУ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТЬЮ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТЬЮ (АРХЕТИПНЫЙ ПОДХОД)

Аннотация. Анализируется роль рекламы как массовой коммуникации, особенности рекламной деятельности, в основе которой лежит цель получения прибыли. Раскрывается влияние рекламы на общество, использование в рекламе архетипики для решения задач по управлению потребительским поведением. Рассматриваются проблемы трансформации массового поведения, культурных и нравственных ценностей общества, обусловленные влиянием рекламы с позиции архетипного подхода. Доказывается необходимость развития механизмов государственного управления в сфере рекламы с целью достижения справедливого соотношения интересов предпринимателей, государства и общества с учетом особенностей рекламной деятельности.

Ключевые слова: реклама, регулирование, рекламная деятельность, архетип, социальная справедливость.

THE CONCEPT OF ADVERTISING AS A SOLUTION TO CONTRADICTION BETWEEN SOCIAL JUSTICE AND ECONOMIC EFFICIENCY (ARCHETYPAL APPROACH)

Abstract. The article highlights the role of advertising as a mass communication, features of advertising activity, which is based on the purpose of profit making, contradictions of the concept of advertising. The article describes the influence of advertising on society, the use of archetypes in advertising to solve problems of consumer behavior management, the problems of transformation of mass behavior, cultural and moral values of a society, caused by the influence of advertising from the position of the archetypal approach. The author advocates the need for development of public administration mechanisms in the sphere of advertising with the aim of achieving an equitable correlation of the interests of entrepreneurs, the state and society, taking into account the specifics of advertising activities.

Keywords: advertising, regulation, advertising activities, archetype, social justice.

Постановка проблеми. “Реклама, як лакмусовий папір, проявляє багато характерних і вельми показових для епохи постмодернізму рис”, — так характеризують роль реклами в культурі сучасної епохи науковці [9, с. 147]. Технократичний

розвиток і прогрес у сфері комунікацій зумовили бурхливий розвиток масових комунікацій, у тому числі й реклами, яка стала також і частиною сучасної масової культури.

При цьому реклама не тільки відображає риси епохи, а й формує їх.

Науково доведено, що її вплив не обмежується економічною сферою, реклама має інформаційний, соціологічний та психологічний вплив на людей. Є. Ромат зазначив, що “дія реклами реалізується, як відомо, шляхом впливу на психологію людини” [13, с. 57]. Вплив реклами спричинив трансформації масової поведінки, культурних і моральних цінностей суспільства.

У сучасних умовах, “коли суспільство стає інформаційним, [...] масова свідомість вимагає такої ж до себе уваги, як і свідомість індивідуальна. З цієї причини проблеми розробки методів соціального управління ніколи не будуть сходять зі сцени”, — відзначає український дослідник у галузі комунікативних технологій Г. Почепцов [8, с. 550]. Отже, проблема розробки ефективних методів соціального управління актуальна і для управління сферою реклами як масової комунікації.

Але при цьому державне регулювання рекламної сфери в сучасній Україні має економічну ринкову парадигму. Особливості ж рекламної діяльності як масової комунікації зумовлюють необхідність соціальної орієнтації регулювання, захисту інтересів суспільства.

Рекламна діяльність як підприємство в умовах ринку спрямовується на реалізацію комерційних інтересів підприємців. При цьому споживачі реклами виступають в ролі об’єкта, який відповідним чином вивчається і на якого спрямовується рекламна інформація.

Ринкові відношення будуються на прагматичних засадах вільного підприємництва. Особливість сучас-

ного стану полягає в тому, що попитом (поведінкою споживача) керує не стільки непомітна “рука ринку”, скільки помітна і настирлива рука реклами. Відповідно інтереси виробників і споживачів вступають у протиріччя.

Справедливе співвідношення інтересів підприємців, держави і суспільства може бути досягнуто, насамперед, за рахунок формування адекватних механізмів державного регулювання. Тож проблема вирішення протиріччя між соціальною справедливістю та економічною ефективністю в державному регулюванні відносин у сфері реклами є актуальною в сучасних умовах. Зокрема дане дослідження є спробою використання архетипного підходу для осмислення і пошуку шляхів розв’язання цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню реклами сьогодні приділяють увагу науковці різних галузей — економісти, юристи, соціологи, культурологи, психологи, фахівці у галузі управління, теорії комунікацій та ін. Зокрема соціологічний аналіз рекламної діяльності здійснено в працях вітчизняних авторів Н. М. Лисиці, Г. Г. Почепцова, російських вчених І. Я. Рожкова, С. Г. Кара-Мурзи, зарубіжних дослідників У. Уеллса, Дж. Бернета, С. Моріарті. Ця стаття також ґрунтується на положеннях досліджень українського вченого Є. В. Ромата, авторитетного фахівця у галузі реклами і, зокрема, державного управління рекламною діяльністю. При аналізі проблем реклами в контексті архетипіки автор звертається до праць науковців української

школи архетипіки — Е. А. Афоніна, О. А. Донченко, О. В. Суший та ін. Віддаючи належне науковим розробкам різноманітних аспектів рекламної діяльності в роботах сучасних учених, слід відзначити, що проблеми державного регулювання реклами як соціального явища, на даний час досліджені недостатньо. Більше того, зростає суспільне значення досліджень щодо феноменів маніпуляції громадською свідомістю в масових комунікаціях, до яких належить і реклама, зокрема з використанням архетипного підходу. Отже, у цьому дослідженні зроблена спроба аналізу соціологічних аспектів проблем сучасної реклами з позицій архетипіки.

Формулювання цілей статті. Мета статті — аналіз співвідношення між соціальною справедливістю і економічною ефективністю в рекламі та шляхи вирішення цього протиріччя у державному регулюванні рекламної діяльності на засадах архетипного підходу.

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання рекламної діяльності в Україні на сучасному етапі ґрунтується на її економічній функції. Однак реклама, з одного боку, це розвинена індустрія, з іншого — це соціальний інститут, який має різнобічний вплив на суспільство, в тому числі деструктивний.

Теоретики у сфері маркетингових комунікацій (до їх складу входить реклама) серед сучасних концепцій маркетингу виділяють соціально-етичну. У цьому дослідженні поняття “концепція” буде застосовано у значенні маркетингової концепції, як більш широкої дефініції, аналогічно будуть використані і терміни “маркетинг”

та “реклама”, “маркетингова діяльність” і “рекламна діяльність”. Соціально-етична концепція маркетингу виникла відносно недавно, у другій половині 70-х років. Вона сформувалась у результаті підвищення уваги до проблем зовнішнього середовища, обмеження ресурсів. Концепція полягає у забезпеченні потреб та інтересів цільових ринків більш ефективними порівняно до конкурентів засобами з дотриманням інтересів споживача і суспільства загалом.

Традиційна концепція маркетингової діяльності спрямована на якомога повніше задоволення потреб та інтересів споживачів, відповідно збільшення споживання, розширення цільових ринків, нарощування збуту, розвиток ринків товарів і послуг. Соціально-етична концепція покликана була вирішити задачу пристосування маркетингової діяльності до нових вимог, які зумовлені потребами збалансування інтересів суспільства в цілому з інтересами окремих груп споживачів та інтересами виробників. Традиційна маркетингова концепція не відповідала таким сучасним умовам, як: обмеженість ресурсів, економічні кризи, соціальні проблеми ринкової економіки. Відповісти на виклики часу мала соціально-етична концепція. Але й вона принципово не змінила характер маркетингової діяльності, яка в своїй основі носить споживчий характер і виражає ідеологію споживання. Це протиріччя є актуальним для всіх країн з ринковою економікою.

Як приклад можна навести факт про діяльність на європейських ринках компаній — виробників продуктів харчування, зокрема чіпсів,

безалкогольних напоїв, а також компаній швидкого харчування. Компанії, що представляють всесвітньо відомі бренди, позиціонують себе як соціально відповідальні, підтримують спортивні змагання, виступають партнерами Олімпійських ігор, хоча таке спонсорство само по собі також є маркетинговим заходом. Але масова реклама товарів і послуг, що виробляються чи надаються компаніями, мала серйозні наслідки для європейського суспільства, вона стала однією з вирішальних причин, що призвели до розповсюдження такої проблеми із здоров'ям, як зайва вага і ожиріння. У 2000-му р. на 55-й сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я генеральний директор Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) Гру Гарлем Брундтленд заявила, що “маркетингові підходи мають значення для громадського здоров'я. Вони впливають на характер поведінки як нашого, так і, особливо, наших дітей. Розраховані на те, щоб домогтися успіху, вони мають серйозні наслідки для тих, на кого спрямовані” [10, с. 132].

У спеціально проведеному дослідженні серед причин означеної проблеми ВООЗ називає рекламу шкідливих для здоров'я продуктів, пропаганду нездорового образу життя, стимулювання нераціонального попиту і споживання продовольчих товарів, а також значну роль реклами продовольчих товарів, що спрямовувалась на дітей [Там само, с. 132–164].

Компанії, що виробляють більш шкідливі для здоров'я товари (алкогольні напої, пиво, тютюнові вироби та ін.), також декларують принципи

соціально-етичного маркетингу, виступають спонсорами спортивних змагань. Виробники і розповсюдженці реклами, своєю чергою, також пристосовуються до сучасних вимог, розробляють і впроваджують в діяльність етичні кодекси, але водночас реклама алкоголю і тютюну не сприяє здоровому образу життя. Науково доведено її негативний вплив на дітей і підлітків. Взагалі реклама, що спрямовується на дітей, може нести загрозу навіть тоді, коли вона рекламує іграшки. Дослідники архетипічного маркетингу довели, що архетипи в рекламі “мають таку владу, якій діти, схоже, не здатні протистояти”, йдеться зокрема про аномальну популярність дитячої іграшки — ляльки Барбі, зумовлену в тому числі архетипічною формою товару і його реклами [6, с. 324].

Застосування архетипного методу аналізу реклами розкриває механізми її впливу на масову свідомість. Як показало зазначене дослідження архетипів в рекламі, що здійснили американські науковці Маргарет Марк та Керол С. Пірсон, у сучасну епоху “вперше за всю історію людства загальні міфи почали здавати свої позиції, і місце загальних священних переказів зайняла реклама” [Там само, с. 322]. Наукові праці вітчизняних учених також підтверджують, що архетипні підходи та “феноменологію ірраціонального використовують рекламні і PR-технології” [3, с. 170].

С. Г. Кара-Мурза відносно реклами чітко відзначає, що вона є засобом впливу на свідомість і головний сенс її “полягає саме в маніпулюванні свідомістю” [4, с. 116].

Маркетинг і реклама, насамперед, виражають інтереси продавця. Інтереси споживача враховуються як чинник, що при вдалому використанні може сприяти покращенню конкурентних позицій і розвитку ринку. Споживчий характер маркетингової діяльності зумовлює протиріччя навіть з інтересами самого споживача у довготерміновій перспективі, а тим більше, з інтересами суспільства. Врешті решт, маркетингова концепція суперечить концепції сталого розвитку людства, суть якої полягає в обмеженні споживання природних ресурсів і стабілізації сучасних досить високих рівнів споживання та досягненні цілей соціальної справедливості.

Цілі соціальної справедливості у світі концепції сталого розвитку визначені в складі загальних сімнадцяти цілей, що сформульовані ООН. Серед них зокрема ті, що відповідають змісту цього дослідження, це — відповідальне споживання і виробництво, зменшення нерівності, партнерство в інтересах сталого розвитку [17].

Слід уточнити, що у цьому випадку соціальна справедливість розуміється як моральна категорія. У загальних рисах ця складна соціально-філософська категорія виражає узагальнену моральну оцінку суспільних відносин; відповідність різних явищ з розумінням прийнятих у певному суспільстві моральних принципів. Реалізація принципу соціальної справедливості передбачає справедливий розподіл діяльності, соціальних благ, рівня і якості життя, інформації і культурних цінностей [14].

Згідно з теоретичними поглядами Дж. Ролза, справедливість — це чесність. Суспільство, що відповідає принципам справедливості, засновується на добровільній співпраці з прийняттям членами суспільства добровільних зобов'язань. “Одна з особливостей справедливості як чесності — в тому, що сторони уявляються у вихідній ситуації як раціональні і незацікавлені один в одному, [...] незацікавлені в інтересах інших” [11, с. 25]. Тобто мається на увазі, що члени суспільства володіють суб'єктивністю. Погляди Ролза — це теорія згоди, в якій проголошується договірний підхід до соціальної кооперації. Але ж таких принципів не дотримується реклама. Індивіди і суспільство в концепції реклами (маркетингу) виступають об'єктом впливу, а соціальний простір перетворюється на корпоративний.

В епоху постмодерну роль реклами змінюється: її значення зростає, рекламний простір розширюється до глобальних масштабів. При цьому звужується інформаційна функція і посилюється психологічний вплив на масову аудиторію, під дією якого трансформується система соціальних відносин. Зростає роль і вплив на глобальні процеси транснаціональних корпорацій, які фактично формують не тільки ринковий простір, а й культурний, перетворюючи його за допомогою реклами в корпоративний. Слід зауважити, що транснаціональні компанії відіграють зростаючу роль на національних ринках, включаючи ринки реклами. В Україні дві третини ринку реклами належать не вітчизняним транснаціональним рекламним холдингам. Але, водно-

час, у так званих розвинених країнах механізми регулювання формуються в інтересах національних і власних транснаціональних корпорацій [12, с. 161].

Сучасний французький письменник М. Уельбек в есе “Світ як супермаркет і насмішка” показав, що глобальна комерціалізація перетворює соціальний простір у “глобальний супермаркет”. Люди в таких умовах “бажають все більше і більше, [...] бажання ці в значній мірі задані ззовні — мабуть, можна сказати, що вони задані рекламою в широкому сенсі цього слова” [7]. Людина перетворюється на об’єкт впливу реклами.

Французький філософ-постмодерніст Ж. Бодріяр, досліджуючи кризові явища в культурі ХХ ст., також зазначив, що в суспільстві споживання завдання реклами зводиться до інтерпретації бажань. Бажання матеріалізуються в речах, а речі уособлюють бажання і матеріалізують певні функції суспільного устрою. Реклама створює світ, в якому суспільні проблеми вирішують не люди, а речі: “будь-яка напруга, будь-який індивідуальний чи колективний конфлікт може бути вирішений за допомогою деякої речі” [2, с. 105]. Відрив від соціальної дійсності та симуляція існування перетворює суспільство на соціально пасивну масу споживачів, яка управляється рекламистами.

Американські соціальні психологи сформулювали ряд універсальних принципів соціального впливу, які на практиці дають змогу рекламистам “управляти без поводів”, “стати майстром-джедаєм соціального впливу” та ін. [18, с. 4–5]. Таких розробок та

інших матеріалів для керівництва у справах “управління без поводів” сьогодні розробляється більше ніж достатньо. Але керівництв протилежного напрямку щодо “громадського захисту” від впливу реклами — навпаки, їх не просто недостатньо, бажаним слід ретельно збирати таку інформацію по крупицях.

Освіта рекламистів передбачає всебічну підготовку з різних напрямів, включаючи такі специфічні, як психолінгвістика, нейромаркетинг, архетипіка, психологія, у тому числі *дитяча* (курсив авт. — Л. С.). Спеціалісти галузі вивчають роботи фізіологів, психологів, соціологів та інших, зокрема в посібниках з реклами можна знайти теоретичні положення фізіологів О. Ухтомського та І. Павлова, психіатрів В. Бехтерева і К. Юнга, не говорячи про наукові засади масових комунікацій, інформаційну теорію тощо.

Споживачі реклами не мають такої підготовки і навіть елементарної систематизованої просвіти щодо впливу реклами на масову свідомість, способів самозахисту і уникнення маніпуляцій, даних про шкоду, яку завдає інформація психічному і фізичному здоров’ю, як вона впливає на дітей і підлітків, на суспільну мораль і масову культуру. Тож цілком природно, що в такій ситуації рівноправним суб’єктом відносин у цій сфері споживачі та суспільство не можуть виступати, вони є пасивним об’єктом впливу. Рекламисти, бізнес, політики (на їх позицію щодо реклами впливає те, що вони самі виступають в ролі її замовників, об’єктів і предметів рекламування) мають цілі, що не співпадають із суспільними.

А головне, вони мають важелі впливу на концептуальні засади рекламної діяльності, формування її нормативно-законодавчого регулювання, і навіть організації її контролю.

Сучасний датський дослідник і фахівець у галузі реклами Мартин Ліндстром у своїй праці, присвяченій нейромаркетингу, звертається до читачів: “Давайте подивимося правді в очі: всі ми з вами — споживачі. І неважливо, що саме ми купуємо — мобільний телефон, омолоджуючий крем швейцарського виробництва чи баночку Coca-Cola, — шопінг є невід’ємною частиною нашого повсякденного життя. Кожен день на нас спрямовуються десятки, якщо не сотні, рекламних оголошень і ринкових пропозицій. Рекламні ролики на телебаченні. Рекламні щити на вулицях. Банери з рекламою в Інтернеті. Реклама в вітринах магазинів. Нас всюди оточують імена брендів, кожен з яких постійно обрушує на нас свою інформацію [...] Чим краще ми розуміємо, чому стаємо жертвою хитрощів і обману рекламістів, тим краще зможемо захистити себе від їх посягань” [5, с. 4–5]. Отже, суспільство повинно займати активну позицію щодо реклами.

Роль же громадськості у вітчизняному рекламному просторі досить скромна — пасивне споживання реклами і відсутність громадської активності щодо контролю за рекламною діяльністю. Частково такий стан зумовлюється національними традиціями та архетипними особливостями. Наприклад, у західноєвропейських країнах та США громадські (некомерційні) організації уважно стежать як за дотриманням рекламі-

стами чинного законодавства, так і за рекламним контентом, його відповідністю морально-етичним нормам.

Практично в усіх економічно розвинених країнах громадські організації є важливою складовою системи зовнішнього контролю реклами, вони досить ефективно ведуть боротьбу за права споживачів. Слід зауважити, що самоорганізації споживачів сприяв ряд факторів, серед яких одним з найважливіших було формування громадянського суспільства та розвиток демократичних інститутів, а також архетипні засади громадянської ініціативи і активності.

Споживачі реклами в Україні, якими є практично переважна частина населення, мають невисоку громадську активність, недостатньо організовані, у законодавстві також ще не склались традиції, недостатньо відпрацьовані механізми захисту прав споживачів.

Національні традиції та архетипні особливості українського суспільства, його схильність до патерналізму зумовлюють необхідність рахуватись з ними, роль державного управління, дії і відповідальність держави мають бути адекватними сучасному стану соціуму, поки в ньому ще тільки формуються основи громадянського суспільства. Відповідно і збалансування інтересів суспільства та корпоративних інтересів рекламного бізнесу, захист соціальної справедливості повинна більшою мірою взяти на себе держава. Ця думка підтверджується і у дослідженнях вітчизняних учених, зокрема у працях Е. Афоніна, що “сучасне постмодерне суспільство, на відміну від традиційного, спрямоване на трансформацію взаємодії

суспільства та держави, яка, у свою чергу, забезпечується створенням нових форм впливу людей на державно-управлінські процеси й відповідно їх участю в громадсько-політичному житті суспільства” [1, с. 5].

Сьогодні залишаються невирішеними і недостатньо дослідженими проблеми щодо засад державної політики у сфері реклами, ефективності державного регулювання і системи зовнішнього контролю. Слід зауважити, що дослідженням у цьому напрямі, безумовно, сприятиме “архетипний ракурс бачення проблем сучасного державотворення, публічного управління та державної політики”, як визначає питання застосування методологічних засад архетипіки в державному управлінні О. Суший [15, с. 55].

Висновки. У роботі досліджено роль реклами як масової комунікації, у тому числі розглянуто питання використання в рекламі архетипіки для вирішення завдань щодо формування споживчої поведінки. Проаналізовано особливості рекламної діяльності, в основі якої лежить мета отримання прибутку. Показано, що корпоративні інтереси рекламного бізнесу через рекламу, яка формує в суспільстві культуру споживання, у тому числі нерационального, вступають у протиріччя з інтересами самого суспільства.

Таким чином, реклама як сфера суспільного життя потребує від державного управління не стільки прямої дії, скільки залучення до участі в управлінні громадськості, розширення сфери соціальної активності населення. Водночас рекламна діяльність, як об’єкт державного управлін-

ня, є не тільки підприємницькою, вона є також масовою комунікацією, що своєю чергою, вимагає комплексних підходів до державного регулювання цієї сфери з метою забезпечення балансу інтересів суспільства і рекламного бізнесу, захисту прав і законних інтересів споживачів реклами. Перспективи подальшого дослідження полягають у конкретизації напрямів децентралізації, взаємовідносин та взаємодії з громадськістю в системі державного управління рекламою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Афонін Е. А.* Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики / Е. А. Афонін, Л. В. Гонюкова, Р. В. Войтович. — Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. — 160 с.
2. *Бодрийяр Ж.* Система вещей / Ж. Бодрийяр. — Москва: Рудомино, 2001. — 216 с.
3. *Донченко О.* Архетипи — спільне в нашому житті (розпізнавання архетипів як шлях до унікальності) [Електронний ресурс] / О. Донченко // Психологія особистості. — 2011. — № 1. — С. 170–181. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ro_2011_1_23
4. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием. Век 21-й / С. Г. Кара-Мурза. — Москва: Алгоритм, 2013. — 432 с.
5. *Линдстром М.* Buyology: увлекательное путешествие в мозг современного потребителя / М. Линдстром [пер. с англ. Е. Фалюк]. — Москва: Эксмо, 2010. — 240 с.
6. *Марк М.* Герой и бунтарь. Создание бренда с помощью архетипа / М. Марк, К. Пирсон; пер. с англ.;

- под ред. В. Домнина, А. Сухенко. — Санкт-Петербург: Питер, 2005. — 336 с.
7. *Мир как супермаркет и насмешка* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.e-reading.club/chapter.php/59211/16/Uel%27bek___Mir_kak_supermarket.html
8. *Почепцов Г. Г.* Имеджелогия / Г. Г. Почепцов. — 6-е изд., стер. — Москва: СмартБук, 2009. — 575 с.
9. *Притчин А. Н.* Миф и реклама / А. Н. Притчин, Б. С. Терemenko // Общественные науки и современность. — 2002. — № 3. — С. 149–163.
10. *Проблема ожирения в Европейском регионе. ВОЗ и стратегии ее решения* / под ред. Francesco Branca, Naik Nikogosian и Tim Lobstein. Всемирная организация здравоохранения, 2009. — 392 с.
11. *Ролз Дж.* Теория справедливости / Дж. Ролз; науч. ред. В. В. Целищев. — Новосибирск: НГУ, 1995. — 535 с.
12. *Рожков И. Я.* Международное рекламное дело / И. Я. Рожков. — Москва: Банки и биржи. ЮНИТИ, 1994. — 175 с.
13. *Ромат Є. В.* Трансформація моделі державного управління рекламною діяльністю у перехідних умовах: монографія / Є. В. Ромат. — Київ: Видво НАДУ, 2003. — 380 с.
14. *Справедливость социальная. Экология человека. Понятийно-терминологический словарь* [Электронный ресурс] / Б. Б. Прохоров. — Ростов-на-Дону, 2005. — Режим доступа: http://human_ecology.academic.ru/1777
15. *Суший О.* Неусвідомлювані форми соціально-психологічного мислення: до питання методологічних засад архетипіки / О. Суший // Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з державного управління. — Харків: ДокНаукДержУпр. — Спец. випуск. — Березень, 2015. — С. 55–59.
16. *Уэллс У.* Реклама: принципы и практика / У. Уэллс, Дж. Бернет, С. Мориарти. — Санкт-Петербург: Питер, 1999. — 736 с.
17. *Цели в области устойчивого развития.* [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/>
18. *Чалдини Р.* Психология убеждения. 50 доказанных способов быть убедительным / Р. Чалдини, С. Мартин, Н. Гольдштейн. — Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2013. — 224 с.

УДК: 323.2

Сичова Анастасія Олександрівна,
кандидат політичних наук, старший ви-
кладач кафедри історії України, Луган-
ський національний університет імені
Тараса Шевченка, м. Старобільськ, Луган-
ська обл., 92701, пл. Гоголя, 1, тел.: (066)
24 55 429, e-mail: fampoppof@mail.ru
ORCID: 0000-0002-0273-8469

Сычева Анастасия Александровна,
кандидат политических наук, старший
преподаватель кафедры истории Укра-
ины, Луганский национальный универси-
тет имени Тараса Шевченко, г. Старо-
бельск, Луганская обл., 92701, пл. Гоголя, 1,
тел.: (066) 24 55 429, e-mail: fampoppof@
mail.ru

ORCID: 0000-0002-0273-8469

Sychova Anastasiya Alexandrovna,
PhD of political science, Lecturer of Ukrai-
nian History Department, Luhask Taras
Shevchenko National University, Starobelsk,
Lugansk reg., 92701, pl. Gogol, 1, tel.: (066)
24 55 429, e-mail: fampoppof@mail.ru
ORCID: 0000-0002-0273-8469

ПОЛІТИЧНА ДОВІРА ЯК РЕСУРС ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ДЕРЖАВОЮ І СУСПІЛЬСТВОМ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)

Анотація. Політична довіра як необхідний елемент співпраці між влад-
ними структурами і соціумом розглядається крізь призму архетипів, прита-
манних українській ментальності. Особлива увага звертається на механізми
формування довірчих практик.

Ключові слова: архетип, політична довіра, психокультура.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ДОВЕРИЕ КАК РЕСУРС ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУ ГОСУДАРСТВОМ И ОБЩЕСТВОМ (АРХЕТИПНЫЙ ПОДХОД)

Аннотация. Политическое доверие как необходимый элемент сотрудни-
чества между властными структурами и социумом рассматривается сквозь

призму архетипов, свойственных украинской ментальности. Особенное внимание уделяется механизмам формирования практик доверия.

Ключевые слова: архетип, политическое доверие, психокультура.

POLITICAL TRUST AS A RESOURCE OF COOPERATION BETWEEN THE STATE AND SOCIETY (AN ARHETYPICAL APPROACH)

Abstract. In the article political trust as necessary component of cooperation between power-holding structures and society is considered in the light of archetypes relevant to Ukrainian mentality. There is a special emphasis on formation of trust practices.

Keywords: archetype, political trust, psychoculture.

Постановка проблеми. Після 1991 р. Україна достатньо довгий час сприймалася світом як держава на перехідному етапі розвитку з частими коливаннями стосовно політичного курсу, зовнішніх партнерів і культурних цінностей. Ми ніби застрягли у часі, не бажаючи повертатися у минуле, а й до майбутнього не надто просувалися. Однією з головних суперечностей такого “плинного стану” залишалася наявність великого розриву між правом громадян захищати свої свободи і здатністю управляти соціальними умовами, які роблять такий захист можливим.

Упродовж понад двадцяти років українці сподівалися на зміни в системі, яка залишилася у спадок ще з радянських часів. Надії переважно покладалися на пришествя “нової генерації” політиків з інноваційними ідеями для вже незалежної України. Але зазвичай першочерговий ентузіазм новобранців-парламентарів “якісно змінити застарілу політичну практику” незмінно супроводжувався черговим розчаруванням виборців, яке виливалося у зниженні рівня

довіри за всіма позиціями. Звісно, владні представники робили “демократичні реверанси” у бік народу, періодично апелюючи до “громадської думки” чи “національних інтересів” задля лобіювання вигідних їм законів. Проте участь громадян у розв’язанні політико-економічних проблем залишалася ілюзорною, на рівні констатації вже ухвалених рішень.

До 2014 р. українці переважно використовували “крапчасті” локальні форми волевиявлення на кшталт протестів проти міліцейської сваволі, ущільнювальної забудови, екологічних ініціатив тощо. Проте Євромайдан нарешті вивів українців з “громадянської коми”. Нині кожна парламентська реформа підпадає під пильне око громадськості, народ вже не соромиться протидіяти чиновникам і без вагань нагадувати, хто ж все-таки є головним джерелом влади за Конституцією (“марш білих хустинок”, протести проти підвищення тарифів у метро, страйк шахтарів, блокада в зоні АТО, “активісти проти російських банків” тощо). Саме Революція гідності поклала початок пере-

форматуванню політикуму і соціуму убік набуття нової якості — обопільної публічності, існування якої неможливе без високого рівня взаємної довіри. Мова йде про надання своєрідного “довірчого” кредиту до публічних гравців політикуму, який може базуватися як на раціональних (зважаючи на оцінку можливостей діючої влади або конфронтуючих їй політичних сил), так і на ірраціональних (зокрема, національні архетипи) підставах. Вплив останніх на формування довірчих практик ми і розглянемо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За К. Юнгом [13], архетипи постають свого роду “універсальною матрицею”, яка домінує у мисленні людей, в їх культурі. Детальному розгляду архетипів соціально-політичних систем присвячені роботи А. Бентлі, Т. Дай, Р. Даль, Х. Зіглера, А. Лейпхарта, Дж. Сарторі, Д. Трумана, Ю. Хабермаса, Й. Шумпетера та ін. Один із засновників Української школи архетипіки Е. Афонін [1] у своїх дослідженнях використовує бінарні шкали-опозиції для спостереження і аналізу зміни психосоціальної культури України. Докладно перелічені культурні архетипи як організуючі принципи психосоціальної еволюції українськими науковцями О. А. Донченко, Ю. В. Романенком [5]. Автори вважають, що ці принципи складають своєрідну матрицю впорядкування, яка накладається на хаос таким чином, що будь-який зміст знаходить собі місце. Також у вітчизняній науці психологічні та політичні архетипи під різними кутами зору розглядають Ю. Бегунов, В. Горбатенко, Л. Зубрицька, А. Колодій, В. Колотіло, А. Крюков, А. Лу-

кашов, В. Мартиненко, А. Мельвіль, В. Нікітін, А. Радченко. Проте вплив архетипів на становлення довірчих відносин між владними структурами і соціумом залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті — детально розглянути сутність політичної довіри з урахуванням національних архетипів, притаманних українській ментальності, що у подальшому може бути використано у якості концептуальних орієнтирів при реформуванні відносин між владою і суспільством.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка влада використовує у власних інтересах (наскільки це можливо) довіру людей до інститутів, діячів, а також рухів, гасел тощо. Лише за наявності достатнього рівня політичної довіри досягається відкритість і прозорість між політичною елітою та суспільством, що забезпечує мінімально необхідний обмін інформацією і підтримку існуючого режиму.

Проте індивід сучасних суспільств (у тому числі України) зазвичай демонструє не постійний, а змінний менталітет: у різних епохах та ситуаціях особистого й загального історичного життя в його духовному бутті можуть переважати ті чи інші тенденції. Повторюваність тотожних історичних подій (наприклад, обмеження громадянських свобод, придушення мови) можуть призвести до перетворення останніх на підсвідоме народу, спонукаючи людей до подібної реакції на схожі ситуації в майбутньому й створюючи, таким чином, своєрідний архетип.

Екстраполюючи означений висновок на довірчі практики, можна

стверджувати, що громадяни пострадянського українського соціуму у переважній більшості надають перевагу відтворюванню політичної довіри “радянського формату”, крокуючи “стежкою залежності” (Д. Норт), тобто зберігаючи у свідомості архетипи поведінки, норми взаємодії, притаманні як горизонтальному, так і вертикальному вимірах. Вона супроводжувалася явищем культурної травми, завдяки якому неформальні рішення проблем життєзабезпечення, знайдені в минулому, переносилися в сьогодення і використовувалися у якості первинного джерела становлення довірчих відносин. Конкретизуємо на прикладах:

1. Довіра типу “патрон-клієнт”.

Радянська спадщина: 1930-ті роки були наповнені сталінським терором, раптовими арештами, постійними кадровими чистками, одержимістю “ворогами” і невпинним їх викриттям, що створювало атмосферу невпевненості та страху, породжувало підозрілість до інших, навіть до членів власної сім’ї [12, с. 60]. Соціально-політична довіра зазвичай реалізовувалася у співтовариствах, пов’язаних круговою порукою, очолюваних старостою (або носієм еквівалентної посади) і залучених у “панібратські” стосунки з тим або іншим представником владної ієрархії. Зазначені асиметричні обміни передбачали, що патрон опікується клієнтом за рахунок ресурсів, які має у своєму розпорядженні, та збирає відповідну данину у формі вдячності за опіку.

Наслідки у сьогоденні: інстинкт самозбереження дав початок явищу “соціальних ринків”, де результатом тіньової діяльності є не стільки фі-

нансові прибутки або конвертована в них матеріально-речовинна продукція, скільки соціальні ефекти: хабар, що поліпшує середовище відповідного бізнесу; тіньові кадрові перестановки у вищих ешелонах влади; таємні змови представників різних політичних фракцій задля лобювання певного закону. Клієнтелістські неформальні практики у пострадянських суспільствах є наслідком радянської культури як стратегії виживання у колі “своїх” людей. Проте і довіра набуває тут відбитку двомислення, супроводжуючись розповсюдженням наступних **симбіотичних практик** (синтез офіційних і кулуарних домовленостей):

- обрання представників бізнесу депутатами законодавчої галузі влади й місцевих органів самоврядування (наповнення комітетів Верховної Ради України, де більшість місць розподіляються між відомими бізнесменами і керівниками підприємств відповідних “курируючих” галузей);

- стратегічне партнерство на основі “довірчих відносин” економічних суб’єктів з вищими чиновниками (фінансування виборчих кампаній з метою забезпечення лояльного ставлення до власного бізнесу);

- “угоди” стосовно перерозподілу тендерів (скандали навколо держзакупівель Міноборони щодо виготовлення спецвзуття (компанія народного депутата М. Лаврика “Таланлегпром”) та нових автомобілів для нацполіції; “газові схеми” О. Онищенко та ситуація з днопоглибленням у порту “Південний”).

Незважаючи на те, що деякі дослідники розглядають такі мережі довіри у якості “резервних механізмів

мів” [4; 8] стабілізації у “транзитний для держави період”, варто звернути увагу на те, що такі альянси призводять до втрати легітимності режимом, позбавляючи офіційні публічні інститути громадського правового сенсу.

2. Довіра за “блатом” (як експлуатація особистих зв’язків і взаємний обмін благами і послугами).

Радянська спадщина: традиція кругової поруки, ідеологія егалітарного достатку і супроводжуюче її очікування справедливості споживання зіткнулися із закритими розподільними структурами і привілеями номенклатури [12, с. 63]. Для доступу до дефіцитних товарів і послуг, потрібно було підключати механізми реально існуючої системи. Причому “блат” і “чорні гроші” залежали від довіри до людей, з яких багато хто у звичайних умовах викликав би крайню підозру.

Наслідки у сьогоденні: за сучасних умов відносини “блату” не лише не втратили свого значення: вони переорієнтувалися. Якщо раніше люди діставали за “блатом” товари й послуги, то тепер він потрібний для здобуття грошей, одержання необхідної інформації для мінімізації ризику, отримання доступу до бюрократичних рішень, що стосуються розподілу кредитів та їхніх умов. Як результат — виникнення практики натурального обміну через посередництво особистих зв’язків, тобто на принципі реципрокності. Якщо патрон-клієнтські відносини передбачають певну ієрархію за рахунок вертикальної впорядкованості суб’єктів, то реципрокність засновується на симетричній горизонтальній струк-

турі, визнанні рівноправності акторів [8, с. 70]. Прикладами може служити явище непотизму і фаворитизму в українському політикумі (клани Балого, Богословських, Дубневичів, Луценка та ін.), що практично закриває доступ до нього “простим смертним”, перетворюючи останніх на аутсайдерів.

Неформальні політичні інститути знаходять свій еквівалент і на рівні суспільства: кримінальні структури, міжособистісні мережі, патронажні зв’язки й корупція виступають альтернативними механізмами виробництва партикулярної довіри в умовах загальної суспільної недовіри. Але після Євромайдану природа політичної довіри поступово змінюється. Українці почали масово позбуватися нав’язаної радянською системою психокультурної спадщини та більше тяжіють до національних архетипів, у тому числі стосовно використання довірчих практик як у повсякденності, так і політиці. Своєрідне “повернення до себе” пояснюється тим, що саме в епоху модерну риси, органічно властиві українському населенню, не одержали розвитку на відміну від характеристик, які відповідали інтересам Політбюро КПРС. У цьому полягає головне протиріччя нинішнього стану української масової свідомості. Розглянемо зазначені метаморфози:

1. Українець не є носієм колективістських цінностей. Проте його *індивідуалізм* позбавлений агресивної інтенціональності та виявляється у спостереженні за власними почуттями, емоціями, внутрішнім світом у цілому, що вказує на рефлексивну основу, спрямовану, насамперед, на

рідних, друзів, вузьке коло однодумців. Така природна самодостатність спонукує не до входу в суспільство, а до ізоляції від нього [5, с. 220]. Стратегія поведінки доволі проста — відчуження від інших з переходом до амільям янськос, тобто людина існує, насамперед, у світі особистих переживань, виявляючи активність лише в екстремальних моментах. Прикладами є мітинги, страйки торговців ринкових наметів, водіїв маршруток, підприємців, афганців безпосередньо після опублікування відповідного закону, хоча інформація щодо виникнення такої можливості надходила задовго до часу “Х”, проте відкладалися роздумуваннями на зразок: “цього не може бути”, “не посміють”. Зворотний бік амільям янськос — панікерство, наприклад, коли фінансова криза супроводжувалася масовою купівлею доларів або продуктів і товарів побутового вжитку. У політичній практиці це надає можливість маніпулювати свідомістю, спираючись на те, що українець — людина без “центру”, і його можна навіть в останній момент схилити до протилежного рішення.

Особливістю українського індивідуалізму постає синтез амільям янськос (тобто несприйняття владних інститутів у статусі органічної константи політичного простору) і патерналізму (схвалення держави в ролі опікуна, що розподіляє соціальні пакети) [Там само, с. 222]. З одного боку, народ ніби вручає державі свою долю, породжуючи тим самим утриманські настрої в суспільстві, привчаючи його до пасивного вичікування дива і послабляючи ініціативність приватних осіб, а з іншого — кон-

структивно-критичне оцінювання владних рішень та дій розширює потенціал впливовості громадянського суспільства.

2. **Екзекутивність** — уникнення нестандартності, психологічний хамелеонізм, непослідовність [Там само, с. 230]. Така людина легко змінює плани, звертаючись до втечі під тиском обставин (практика депутатських “перебіжок” і голосувань). Визнаючи українця “людиною малої групи”, яка неохоче шукає спілкування в широкій масі, варто зазначити поверхнево-емоційний характер його комунікацій (віртуальні співтовариства, форуми) за межами родини. Мала група, крім конформності і толерантності, створює своєрідний імунітет проти тиску більших груп і соціуму, частково нівелюючи почуття провини через партиципацію та ідентифікацію. Тому українець щодо системи абстрактних соціальних зв’язків виступає як атомізований індивід [6, с. 23].

Проте менталітет амільям янськості “середнього” українця як складова його соціального характеру є, насамперед, захисним механізмом в умовах залежності від політики центральної й місцевої влади і безперервним погіршенням життєвих умов. Свого часу саме використання стратегії самозахисту привело до появи численних громадянських ініціатив, учасники яких відзначають зміцнення соціальних зв’язків, зростання впевненості у можливості вплинути не лише на власну долю, а й на майбутнє країни; з’являється досвід вирішення конфліктних ситуацій (“Реанімаційний пакет реформ”, “Люстра”, “Нова країна”, “Поможемо” та ін.). І це

є значними позитивними змінами після довготривалого стану пасивності, політичної апатії та маргіальності. З іншого боку, пост-майданні ГО, відібравши у держави частину її монопольних функцій для протидії лютневій політичній кризі 2015 р. та сепаратизму, можуть створити системні перешкоди для належного відправлення влади урядом. Бо здорова держава апріорі не здатна ґрунтуватися виключно на контролі соціуму за держслужбовцями. Останні повинні не страхатися громадян, а співпрацювати з ними.

3. **Інтровертивність** відтворює рівень невротичності суспільства, його перевтому через отримання великого обсягу інформації. Наслідком цього стає своєрідна інформаційна блокада для всього, що безпосередньо не пов'язане з екзистенціальними інтересами індивіда [5, с. 237]. Превалює “соціальний фаталізм”, тобто автоматизм розвитку, а також підвищений рівень оптимістичних очікувань після чергової зміни влади, яке згодом неодмінно супроводжується суцільними розчаруваннями. Поведінка індивіда відрізняється вибіркоким характером: у стандартизованих ситуаціях домінує установка на адаптацію, у проблемних — на ізоляцію. Інтровертивність обертається волюнтаризмом (пошук власної правди всупереч реальності), політичною короткозорістю, круговою порукою, корупцією й соціальним нігілізмом під маскою помірності та виваженості.

4. **Емоційно-естетична домінан-та** проявляється у нестійкості емоційних реакцій українця на однакові стимули як механізм адаптації до середовища [Там само, с. 246]. Тому він

пригощає себе чутками, вигаданими історіями, що надає можливість зняти із себе тягар рефлексивності, що активно використовується політичними. Так, для політикуму України характерне продукування міфів наступного ґатунку: міф про мудрого керівника, про “ситуацію під контролем”, про відкритість всіх статей доходів держслужбовців, про політичну й економічну незалежність, про 144 успішно проведені реформи заради євроінтеграції тощо.

5. **Толерантність** як складова української психокультури також позначена історичними впливами. Зокрема, можна стверджувати, що толерантності “радянської версії” притаманні патерналістські, персоналізовані форми переважно до владних структур через механізми соціалізації, цензури та ін. Використання означеного терміна не віталось, бо вважалось навіюванням Заходу. Сьогочасне розуміння толерантності більше апелює до релігійного чи етнічного формату, іноді перетворюючись на терпіння чи відвертий конформізм. Тобто за часів перебування нашої держави під владою іноземців (турків, поляків, росіян) українці виробили у собі обережність і готовність погоджуватися з думкою інших, закривати очі на всі негаразди буття задля збереження наявного статусу.

З іншого боку, толерантність корелює з українським архетипом “суспільного договору”, характерного для періоду становлення Київської Русі. Особливо варто звернути увагу на віче як традиційний керівний орган українців, за якого саме колегіальні рішення, обговорені й прийняті загальними зборами громади, були

найбільш об'єктивними і припускали загальну відповідальність. Тож, у суспільному виміру варто говорити про виховання “активної толерантності, яка ґрунтувалася б на усвідомленні значущості в спільноті та мала б примусово-правову здатність для приборкання одних груп і посилення інших” [11, с. 112]. Зазначена вимога постає достатньо актуальною для адаптації українців до нового політичного курсу за умовами представників Євросоюзу.

Таким чином, можна стверджувати, що для українців характерне використання подвійних довірчих практик, сформованих під впливом як історичних подій, так і власних національних архетипів. Загалом, на фоні втрати довіри більшістю політичних лідерів переважають три типи орієнтації:

- “аморальний аміліям” [3, с. 462] — довіра до себе або членів родини;
- “позиційна довіра”, тобто за місцем проживання, соціальним статусом чи професійними інтересами;
- стратегія вимушеної довіри як засобу формування відчуття онтологічної безпеки у “суспільстві ризику”.

Виокремлені різновиди довіри можуть бути використані як первісний механізм виховання солідарної відповідальності, проте їх “консервація” та самовідтворення є тривожним трендом, що у перспективі поглибить розкол і навіть поставить під загрозу існування українського суспільства як єдиного цілого.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Українська специфіка полягає не в тому, що “політична довіра не переборює індивідуального рівня” [6, с. 44], а в тому, що вона

функціонує на рівні інструментів адаптації та звички. Феномен соціальної згуртованості на інших підставах, окрім мобілізації зверху, тобто на рівні національних зв'язків, продовжує викликати в пострадянських людей страх і відчуження. Врешті-решт, політична довіра має формалізуватися у норму “загальної реципрокності” [2, с. 26], коли виконання політиками своїх обов'язків в обмін на громадянську підтримку перестає залежати від чиїхось особистих симпатій та інтересів. У протилежному випадку принцип реципрокності втрачає потенціал універсального соціального інтегратора у велике суспільство тих неформальних об'єднань і співтовариств, які існують на рівні мікросередовища.

Але, на жаль, доводиться констатувати тенденцію зниження рівня довіри до представників “нової проєвропейськи налаштованої влади” [9]. Показово, що більшість тих, хто отримав мандат, як і їх попередники, фактично не прагнуть підтвердити власну легітимацію “знизу”, відверто нехтуючи оцінкою громадян їх діяльності. Тим самим влада не набуває авторитету з боку виборців і не формує у них переконаності в значущості та правильності своїх дій. Звісно, українські політики використовують всілякі методи формування довіри, наприклад, зустрічі з іноземними колегами як підтвердження спільності позицій з окресленого питання (американський сенатор-республіканець Дж. Маккейн); публічні звіти про “успішне завершення переговорів і досягнення компромісу” (заяви Д. Климкіна); ухвалення законів і дотримання стандартних процедур

(“демократичні” вибори, вимоги щодо індивідуального голосування в парламенті тощо).

Проте постійні перерви під час засідань Парламенту, бійки, популізм, ухвалення законів для поліпшення власного становища істотно зменшують довіру до нинішньої ВРУ. Не випадково, Е. Гіденс свого часу пропагував поняття “активної довіри”, тобто такої, яка повинна завойовуватися, а не випливати із передбачених соціальних позицій або гендерних ролей. У контексті українського політикуму варто говорити про необхідність відходу від практики імітації публічності (відсутність виразної аргументації й суспільного обговорення політики нових житлово-комунальних тарифів, відсутність звітності щодо спрямованості траншів від МВФ) і “замилування очей” фасадними програмами, тобто вирішення, на думку українців, другорядних питань (наприклад, створення поліції чи урядового контактного центру).

Тож, будування “нової” (відповідно до стратегії сталого розвитку 2020 П. Порошенка) України з власним голосом як на внутрішньо-, так і зовнішньополітичній арені вимагає солідарності на основі взаємної (у майбутньому безособової) довіри, напруження інтелектуальних зусиль і вірності країні з позиції як влади, так і громадян. Оскільки держава і суспільство мають розвиватися разом, а не за рахунок один одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Афонін Е. А.* Громадська участь у творенні та здійсненні державної

політики / *Е. А. Афонін, Л. В. Гонюкова, Р. В. Войтович.* — Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. — 160 с.

2. *Барсукова С. Ю.* Реципрокные взаимодействия. Сущность, функции, специфика / *С. Ю. Барсукова* // Социс. — 2004. — № 9. — С. 20–30.
3. *Головаха Є.* Феномен “аморальної більшості” в українському суспільстві: пострадянська трансформація масових уявлень про норми соціальної поведінки / *Є. Головаха* // Україна-2002. Моніторинг соціальних змін; за ред. д-ра екон. наук В. Ворони, д-ра соц. наук М. Шульги. — Київ: Ін-т соціології НАН України, 2002. — С. 460–468.
4. *Даугавет А. Б.* Неформальные практики российской элиты. Апробация когнитивного подхода / *А. Б. Даугавет* // Полис. — 2003. — № 4. — С. 26–38.
5. *Донченко О., Романенко Ю.* Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): [монографія] / *О. Донченко, Ю. Романенко.* — Київ: Либідь, 2001. — 334 с.
6. *Ермолаев А.* Украинский характер (Характерные социально-психологические особенности населения Украины): [аналитический доклад] / *А. Ермолаев, А. Левцун, С. Денисенко.* — Київ: София, 2011. — 64 с.
7. *Касавин И. Т.* Анализ повседневности / *И. Т. Касавин, С. П. Щавелев.* — Москва: Канон+, 2004. — 432 с.
8. *Лясота Л.* Соціальні мережі та неформальні практики у політичному дизайні пострадянських суспільств / *Л. Лясота* // Політичний менеджмент. — 2006. — № 4. — С. 65–79.
9. *Політичні підсумки 2016:* загальнонаціональне опитування [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/2016->

- у-politichni-pidsumki-zagalnonatsionalne-opituvannya
10. *Степаненко В.* Суспільство громадянське і “негромадянське”: дискурси та моделі взаємодії // Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — Київ: Ін-т соціології НАН України, 2004. — С. 198–211.
 11. *Хоффе О.* Политика, право, справедливость / О. Хоффе // Основоположения критической философии права и государства. — Москва: Гнозис, 1994. — 328 с.
 12. *Хоскинг Дж.* Структуры доверия в последние десятилетия Советского Союза / Дж. Хоскинг // Неприкосновенный запас. — 2007. — № 4. — С. 59–69.
 13. *Юнг К.-Г.* Архетип и символ / К.-Г. Юнг. — Москва: Ренессанс, 1991. — 304 с.
 14. *Dumouchel P.* Trust as an Action / P. Dumouchel // Arch. Europ. social. — 2005. — Vol. 46. — № 3. — P. 417–428.
 15. *Growiec K.* Trusting Only Whom You Know, Knowing Only Whom You Trust: The Joint Impact of Social Capital and Trust on Individuals' Economic Performance and Well-Being in CEE Countries / K. Growiec, J. Growiec. — 2010. — Online at: <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/23350/>

УДК 316. 47. 316.285

Сірий Євген Володимирович,

доктор соціологічних наук, професор, керівник науково-дослідного сектору факультету соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Україна, 03187, Київ, проспект Академіка Глушкова, 4д, к. 506, тел.: (097) 263 71 30, e-mail: socio1@mail.ru

ORCID: 0000-0003-3396-8168

Серый Евгений Владимирович,

доктор социологических наук, профессор, руководитель научно-исследовательского сектора факультета социологии, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. Украина, 03187, Киев, проспект Академника Глушкова, 4д, к. 506, тел: (097) 263 71 30, e-mail: socio1@mail.ru

ORCID: 0000-0003-3396-8168

Siriy Eugen Volodimirovich,

PhD of sociology science, Professor, Head of the scientific research sector of sociology faculty, Taras Shevchenko KNU. Ukraine, 03187, Kiev, Academician Glushkov Avenue, 4d, r. 506, tel: (097) 263 71 30, e-mail: socio1@mail.ru

ORCID: 0000-0003-3396-8168

СОЦІАЛЬНА ДЕПРИВАЦІЯ У ДОТИЧНОСТІ ТА ВЗАЄМООБУМОВЛЕНOSTІ ДО МЕНТАЛЬНО-АРХЕТИПНИХ ЧИННИКІВ У ДОСЛІДЖЕННІ ПРИРОДИ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ РОЗВІДКИ

Анотація. У даному матеріалі знаходять своє відображення пошукові аспекти аналізу та пояснення природи соціальної напруженості. В аналізі різних “прийнятних” теорій, що стосуються цього предмета, припускається, що найбільшу валідність представляє інтегральність деприваційної складової, виведеної як прямими аргументаційними положеннями сучасних зарубіжних дослідників, так і дотичними до них теоріями: теорія депривації, фрустрації, теоретичні кореляції бідності, маргінальності і депривації, ідеї щодо феномену недовіри, що дають змогу констатувати про формування сучас-

ної деприваційної теорії, яка найбільш прийнятним чином пояснює механізм розвитку соціальної напруженості, прийнятної українському соціуму. Крім того, були здійсненні теоретичні розвідки в аналізі та формуванні новітніх проєкцій вибудови інтерпретаційної моделі соціальної напруженості з урахуванням соціокультурних особливостей життєдіяльності людей, в аспекті використання архетипного підходу та менталітентних складових. Ці проєкції латентно виявляють так звані “бракуючі ланки” у пізнавальних конструктах, предстаючи своєрідними індикаторами у проблемах осмислення природи, механізму, специфіки змін трансформуючих суспільств.

Ключові слова: соціальна напруженість, депривація, архетипний аналіз, менталітет.

СОЦИАЛЬНАЯ ДЕПРИВАЦИЯ В ОТНОШЕНИИ И ВЗАИМООБУСЛОВЛЕННОСТИ К МЕНТАЛЬНО-АРХЕТИПНЫМ ФАКТОРАМ В ИССЛЕДОВАНИИ ПРИРОДЫ СОЦИАЛЬНОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ РАЗВЕДКИ

Аннотация. В данном материале находят свое отображение поисковые аспекты анализа и объяснения природы социальной напряженности. В анализе разных “приемлемых” теорий, которые относятся к этому предмету, допускается, что наибольшую валидность представляет интегральность депривационной составляющей, выведенная как прямыми аргументационными положениями современных зарубежных исследователей, так и касательными к ним концепциями: депривации, фрустрации, теоретический коррелят бедности, маргинала и депривации, феномена недоверия, позволяют констатировать о формировании современной депривационной теории, которая наиболее приемлемым образом объясняет механизм развития социальной напряженности, приемлемой украинскому социуму. Кроме того, были осуществлены теоретические разведки в анализе и формировании новейших проєкций построения интерпретационной модели социальной напряженности с учетом социокультурных особенностей жизнедеятельности людей, в аспекте использования архетипного подхода и менталитентных составляющих. Эти проєкции латентно обнаруживают так называемые “недостающие звенья” в познавательных конструктах, представляясь своеобразными индикаторами в проблемах осмысления природы, механизма, специфики изменений трансформирующих обществ.

Ключевые слова: социальная напряженность, депривация, архетипный анализ, менталитет.

SOCIAL DEPRIVATION IN CONNECTION AND MUTUAL INSTALLATION TO MENTAL-ARCHETYPNIC FACTORS IN THE INVESTIGATION OF THE NATURE OF SOCIAL TENSION OF UKRAINIAN SOCIETY: THEORETICAL INTELLIGENCE

Abstract. In this material, the search aspects of analysis and explanation of the nature of social tension find their reflection. In the analysis of various “acceptable”

theories, that relate to this subject, it is allowed, that the integral of the deprivation constituent has the greatest validity. The latter — is derived, as direct argumentation provisions of modern foreign researchers, and tangential to them concepts. These are the concepts: deprivation, frustration, the theoretical correlation of poverty, marginalization and deprivation, the phenomenon of distrust, which allows us to state about formation of a modern deprivation theory, which most appropriately explains the mechanism of development of social tension acceptable to the Ukrainian society. In addition, were feasible theoretical intelligence in the analysis and formation of the newest projections of the construction of an interpretative model of social tension, taking into account the sociocultural features of people's livelihoods, in the aspect of using the archetypal approach and mentality components. These projections latently reveal peculiar "missing links" in cognitive constructs, in the form of peculiar indicators in the problems of understanding nature, the mechanism, the specifics of changes in transforming societies.

Keywords: social tension, deprivation, archetypal analysis, mentality.

Постановка проблеми. Система вітчизняних соціогуманітарних наук упродовж двадцяти п'яти років на пострадянському просторі дала і дає можливість усвідомити іманентність нашому суспільству такого явища, як соціальна напруженість. Детермінована незадоволеністю різноманітним потреб людей, її вважають віддзеркаленням якісних властивостей соціальної системи. І тим, що вона стала невід'ємним атрибутом сучасного життя, характерністю нашому суспільству як ресурс соціальних змін, це актуалізує її дослідження та вивчення. Однак у цьому дослідницькому полі існує немало проблем, передусім, у пошуку відповідних валідних та верифікованих засобів пізнання.

З причини концептуальної та методико-методологічної нерозробленості засобів дослідження соціальної напруженості, насамперед, перед соціологічною та іншими соціальними

науками стоїть завдання вияву та вирішення відповідних дослідницьких теоретико-методологічних проблем та завдань. З одного боку, соціологія як "прагматичніша" серед суспільних наук оперується власними строгими методологічними засобами пізнання, що виявляють певну "лінійність" у кореляції взаємодії тих чи інших соціальних чинників, важелів у поясненні розвитку різних процесів та явищ. Мається на увазі позитивістський контекст пізнання соціальних явищ. З іншого боку, в силу обставин гносеологічної кризи соціології ця "традиція" пізнання конкретних процесів та явищ не завжди проявляє у кінцевому результаті достатній рівень наукової верифікації.

Раціональність та прагматизм соціологічного мислення не завжди синхронізується з іншими латентними характеристиками суспільства, а відповідно і способами їх предметно-теоретичної інституалізації. У

даному випадку йдеться про архетипний та інші дотичні йому підходи у поясненні певних процесів та явищ. Суспільний розвиток у цілому щільно пов'язуються з соціокультурними особливостями життєдіяльності людей, але ці особливості не достатньо вплітаються у класичну раціональність пізнання, а скоріше — у некла-сичну та постнекласичну.

Так зване юнгівське “колективне несвідоме”, трактоване як загально-людське засадниче душевного життя індивідів, вроджені патерни, які підштовхують людей сприймати дійсність та реагувати певним чином на події життя, яке є наслідуваним чи співсформованим на базі поколін-нього досвіду — не завжди рівно-цінно сприймається як латентний непрямий “регулюючий” чинник суспільного розвитку та змін. Однак і висувати даний теоретико-методо-логічний конструкт в якості гносео-логічної домінанти, м'яко кажучи, не коректно. Тож, має місце і своєрідний дуалізм предмета дослідження: деприваційні та менталітетні чинники.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика, пов'язана з аналізом і осмисленням соціальної напруженості у нашому суспільстві, є відносно новою для вітчизняної соціології. Але, все ж є доволі чи-малий досвід. Окремі теоретичні та прикладні аспекти її вивчення пре-зентувалися у дослідженнях: Є. Голо-вахи, Н. Паніної, Л. Бевзенко, І. Бе-кешкіної, О. Владико, В. Небоженка, О. Балакіревої, М. Міщенко, Е. Клю-єнка, М. Слюсаревського, Н. Ходо-рівської та ін.

Компоненти теорії депривації сут-тево та по-різному розвивалися Т. Гар-

ром [1], Дж. Девісом [2], Дж. Дон-нальдсом, Е. Азаром та Дж. Бертоном [3; 4] (теорії базових людських по-треб), Р. Мертоном (теорії напруги) [5] П. Штомпкою [6], Г. Лассуелом, Н. Міллером, Л. Берковіц [7] та ін.

Багато ідей та характеристик ментальності та сучасної соціальної архетипності українського соціума викладалися філософами та суспіль-ними діячами минулого. Однак, на-разі, окремим масивом міждисцип-лінарних досліджень (соціальної психології, філософії, соціології, історії та державознавства) ця те-матика розкривається у викладах Е. Афоніна, Є. Головахи, Ю. Рома-ненка, І. Шкляра, А. Ручки, О. Злобі-ної, Є. Донченко, С. Кримського, М. Поповича, Ю. Наріжного, О. Су-ший, М. Шлемкевича та ін.

Неповний перелік дослідницьких практик вказує на їх предметну різ-ноплановість та структурність. Кож-на з них по-своєму достойна уваги та певного використання відповідного дослідницького досвіду.

Мета статті. Враховуючи наяв-ні теоретичні здобутки у комплексі цієї проблематики та зважаючи на потреби всебічного вивчення соці-альної напруженості, представля-ється доцільним здійснити спробу теоретико-методологічної розвідки у дослідженні та вибудові концепту-альної моделі соціальної напружено-сті сьогоденного українського соціу-ма, в основі якої закладена соціальна депривація у дотичності до неї мен-тально-архетипних чинників та їх взаємообумовленості.

Виклад основного матеріалу. Досвід дослідження соціальної на-пруженості засвідчує, що без певної

системи початкових теоретичних уявлень системного теоретичного обґрунтування, аналізу історичного досвіду говорити про зміст концептуальної моделі — не коректно. Сама проблематика, пов'язана з аналізом і осмисленням соціальної напруженості в нашому суспільстві, не є доволі новою для вітчизняної соціології. З кінця 80-х — на початку 90-х років суспільство колишнього СРСР, у тому числі і Україна, опинилося в глибокій системній кризі з характерною, у нашому розумінні, соціальною напруженістю. Її головними ознаками були і є: тривога, незадоволеність існуючим становищем справ, недовіра до влади та ін. Апатія до того, що відбувалося, агресивність, паніка, і навіть, висловлюючись метафорично — “надія на диво” — все це ставало характерними ознаками нашого суспільства. Влада не врахувала ту обставину, що при переході від однієї формації до іншої суспільство опиняється в маргінальному становищі, і не на короткий строк. Змінювався статус, рольова поведінка людей, шкала соціальних цінностей. Якість та рівень життя, як найістотніші чинники, що визначають соціальну напруженість, у нас хронічно знаходилися на низькому рівні. А поляризація прошарків (страт) за матеріальним становищем настільки була різкою, що і до сьогодні є колосальним конфліктогенним чинником. Тому вважається, що пріоритет у розробці поняття “напруженість” у пострадянській соціології почав зароджуватися з психології, соціальної психології, які були ближчими до соціальних “хвороб”, де під “психічною напруженістю” зазвичай розу-

мівся “стан передбачення суб'єктом несприятливого для нього розвитку подій” або “стан, що супроводжує діяльність в несприятливих умовах” [8; 9].

Практика показала, що у подальші роки цей термін доволі точно відображав стан суспільних відносин і масової свідомості, і дуже швидко увійшов до наукової, публіцистичної та побутової лексики, ставши віддзеркаленням неблагополуччя і гостроти ситуації. Надалі сформувалося ототожнення понять “соціальної напруженості” з “конфліктом”, “напруженістю”, “соціальною кризою” і “нестабільністю” — як цілком прийнятних характеристик нашого “хворого” суспільства.

На сьогодні відмітною рисою багатьох експертних оцінок ситуації в Україні є констатація поглиблення кризових виявів, найглибших за всі роки незалежності. В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України “Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання” ситуацію в Україні охарактеризовано як системну кризу — кризу базових відносин у політико-правовій та соціально-економічній сферах [10, с. 3; 11]. У результаті відбувається поглиблення депресії в економіці, різке падіння рівня життя населення, у суспільстві залишається незадоволеним запит на соціальну справедливість, зростання соціально-політичної напруженості у регіонах, рівня злидінних та маргіналізованих верств населення, погіршення соціального самопочуття людей. Українське суспільство перебуває в стані невизначеності та варі-

ативності вибору ціннісної еволюції [12]. Про це свідчать всі наявні соціологічні дослідження [13; 14].

В Україні на фундаментальному рівні соціальною напруженістю практично не займалися, а зарубіжний досвід є доволі не дотичним нашому. Осмислюючи цей феномен, на підставі аналізу відповідних наукових джерел, можна стверджувати, що у дослідженні соціальної напруженості сформувалося кілька традицій її “бачення” та осмислення. На Заході ця “традиційність” формувалася через призму соціального самопочуття цілком “здорового” суспільства, в антипод нашому [15]. Історично склалося так, що з повоєнних років майже всі європейські країни (суспільства) не відчували хронічних проблем у будь-якій сфері. І взаємовідносини його з інститутом держави зажди базувалися на довірливих взаєминах, хоч подекуди не завжди простих. У нас практика вивчення (вже як традиційність) соціальної напруженості зачинала і продовжує надалі формуватися через призму “нездорового”, “хворого” суспільства — власне напруженості як сталої ознаки. Тому, відповідно, і її вивчення з вибудовою відповідної методології та інструментарію традиційно складалося за іншими принципами. З цим наукова і соціологічна проблеми набувають чіткого формулювання, вирішення яких ототожнюється з пошуком відповідних теоретичних інтерпретацій, що формуватимуть їх інтегральний концепт зокрема.

Одним із центральних елементів у різних поясненнях соціальної напруженості і зв’язаних з нею імовірних протестних дій (як одна із

інтерпретативних моделей) виступає *депривація*. Відомо, що це, свого роду психо-соціальний стан суб’єкта, детермінований відсутністю чи позбавленням задовольняти деякі свої основні (життєві) як матеріальні, так і духовні потреби достатньою мірою, впродовж тривалого часу. Це і призводить до різних моральних і психологічних відхилень у поведінці та діяльності людини. Після того як “депривація” вийшла за вузькі межі, її стали ширше розглядати з погляду сфер суспільного життя. Було зроблено висновок про негативний вплив різних суспільних модернізацій на соціальну поведінку.

У гносеологічному полі нашої проблематики вона є своєрідним містком між психологічним станом відсутності актуальних потреб індивіда та соціально-індивідуалістських реконструкцій механізму соціальної напруженості. Її, як правило, прив’язують не тільки з падінням рівня життя, виникнення реальної проблеми зубожінню населення, а й до масового відчуження громадян від системи соціально значущих стійких нормативних зв’язків, політичних та духовних розчарувань тощо, що в кінцевому рахунку призводить до загострення соціальної напруженості зокрема.

Це одночасно і процес (психосоціальний контекст), і результат (соціальний контекст). Це поняття відноситься до багатофакторних проблем, а теорія має справу з розривом між суб’єктивними очікуваннями щодо низки цінностей і реальними можливостями доступу до них [16]. У контексті нашої соціальної проблематики “депривація” застосовується

як соціальна властивість стосовно соціальних проблем і чинників. Тому вона зустрічається у форматі *соціальної* (у широкому розумінні, не інтеракційної), *духовної*, *психокультурної* ідентичності. Тобто, з безлічі різномаїття її інтерпретацій, залежно від поля вияву і поля застосування як пояснювального ресурсу, вона має багато “прикметників”.

Одним з істотних чинників нестабільності суспільної свідомості є погіршення становища людей. Відчуття незадоволеності властиве сьогодні не тільки тим, хто живе за межею бідності, а й багатьом представникам малого і середнього бізнесу. Однакові соціальні умови різні люди сприймають і розуміють по-різному. У результаті навіть усередині одних і тих самих соціальних груп існує різне розуміння власних інтересів. Нестабільність становища людей у конкретній соціальній, територіальній, демографічній, професійній та іншій спільності приводить їх у стан дратівливості, прихованої агресії. У безмежній комбінації чинників формування соціальної напруженості вони пререплітаються та накладаються, тому прийнятним вважаємо застосовувати *інтегральний формат* депривації.

Деприваційний фон може бути результатом: зниження реальних можливостей на тлі зростання очікувань; зниження можливостей на фоні збереження очікувань на колишньому рівні; зростання очікувань (домогань) при незмінних можливостях [17, с. 9–29], виділивши при цьому: “депривацію життєвих стандартів”, “депривацію надій”, “депривацію очікуваного темпу змін” [18].

Отже, діючим чинником напруженості є і підсвідома, і усвідомлена незадоволеність індивіда щодо відсутності звичного і стабільного соціального середовища. Внаслідок цього формується переконання, що вони заслуговують кращого, а інтегрально-соціальні умови не в змозі їм це гарантувати, тому єдиним варіантом соціально-політичних змін є боротьба (як правило — насильницька).

У першу чергу її переживають ті, хто не може адаптуватися до соціальних змін через високі ціни, зниження доходів; через страх втратити роботу, статусу або через “переломний” синдром, тобто неможливість змінити картину світу, стереотипи, погляди і переконання, що склалися. Супротив цьому процесу призводить до наростання внутрішньої напруженості, дискомфорту, що примушує зрештою до реалізації цих спонук. Тому, точками, в яких концентрується напруженість, є матеріально-соціальна сфера суспільного життя (що більш притаманним є для наших умов).

Хоча серед немалої кількості дослідників напруженості має місце тенденція ігнорування деяких форм соціальної депривації, однак, широко розповсюджена з 70-х років ця концепція дає можливості розширити свій гносеологічний потенціал. Окрім політико-психологічної теорії депривації, інших соціально-психологічних теорій у цьому руслі найбільш релевантною теорією, що має гносеологічний потенціал, виступає теорія базисних людських потреб, яка розроблялася в роботах Е. Азара, Дж. Бертона [3; 4] та ін. Важливим внеском цієї теорії є уточнене формулювання і порівняльний аналіз кате-

горій “позиції”, “інтереси”, “цінності” і “потреби”, які носять певним чином універсальний характер. Отже, базисні потреби дають змогу побачити глибше коріння соціально-політичних суперечностей (напруженості). І тут питання: відношення цього до депривації. Відповідь очевидна — пряме. Усі ці теорії мають спільний “знаменник”, а саме — “позбавлення” задовольняти.

Окремі теоретичні розробки з проблем бідності, маргінальності та депривації з середини ХХ ст. стали вельми популярні в наші дні завдяки дослідженням Р. Аткинсона, Т. Барчарта, Ф. Фаррінгтона, С. Паугама, Ф. Товардса, Р. Левітас, А. Сена та ін. [19–21]. Крім того, у сучасній соціології у поєднанні стану багатомірної відносної депривації індивідуумів та соціальних груп описується поняття соціальної ексклюзії (А. Сен, Р. Левітас, С. Паугам) [22, с. 41–62], політичної недовіри (М. Доган) [23]. Таким чином, депривація “розширилася” багатомірною та релятивною зв’язаністю з іншими дотичними явищами та відповідним їм поняттям, механізмами соціальної девіації, деструкції. Це і вияв бідності спроможностей, браку участі в основних видах діяльності суспільства, феномену недовіри, поліфакторності обмеження життєвих можливостей. Підтвердженням цього ми знаходимо і у російських джерелах [24; 25]. Вона інтерпретується як одна з інтегральних, дієвих форм втрати соціальної стійкості суб’єкта, порушення стійкості соціальної системи.

Як не як, однак ті або інші вияви депривації завжди були пов’язані з історично певними формами відчу-

ження людей різних сторін суспільного життя, соціальних інститутів, процесів власної діяльності, від тих, що їх оточують і самих себе.

У пошуках нових механізмів та моделей соціальної напруженості, принаймні її окремих аспектів, дедалі більше набувають уваги в якості гносеологічного компонента теорії суб’єктивістського тлумачення. У соціології, визначаючи проблеми діяльних можливостей особистості, її статусно-рольових характеристик, конструктивних та деструктивних життєвих стратегій, ціннісних уподобань тощо, здійснювались дослідження соціальних наслідків егоцентричного вияву індивідуалізму. Вона генерується матеріальним і ціннісним рівнями, причому жоден з них не можна повно інтерпретувати без урахування його співвідношення з іншим. Хоча більш коректно розмежувати на рівень потреб, інтересів, цінностей. Як бачимо, це суб’єктивне відчуття незадоволеності відносно до свого сьогодення набуло все більше чинників.

Усі ці вибудовані положення репрезентують чітку раціональність, прагматичність, лінійність сучасного соціологічного пізнання. Але, як вже зазначалося, цей характер пізнання суспільних процесів та явищ не виявляється абсолютним верифікаційним лідером. Не рідко і латентно виявляються так звані “бракуючі ланки” у пізнавальних конструктах. Вони ще не набрали повноцінної наукової інституалізації у сучасному науковому пізнанні, натомість виявляються своєрідними індикаторами у проблемах осмислення природи, механізму, специфіки змін трансформуючих

суспільств. При цьому виникає безліч запитань, зокрема: стосовно кореляції соціальної напруженості та її імовірного переростання у протестність; стосовно чинників соціальної терпимості, посилення чи послаблення соціальної напруженості зі зміною депривації та ін.

Відомо, що жодна країна ні в одну епоху не виходила з кризи виключно завдяки економічним обставинам. Адже в основі економічної діяльності лежить певна психокультура [26]. Для українця, це, як мінімум, — збереження традиційних основ життя, панування консервативності. Переважання серця над розумом, над раціональним розрахунком (на що акцентують представники культурологічного напрямку дослідження особливостей українського соціуму) визначає всі сфери буття українського народу. Архетип домінування минулого над майбутнім, який пов'язаний з міфологізацією й ідеалізацією минулого до певної міри стримує здібність до конструктивного мислення, впровадження актуальних змін у житті [27]. Такого роду положення корелюють з результатами соціологічних досліджень ціннісної системи українського соціуму, зокрема “Соціологічного моніторингу”, ESS [13; 14; 28; 29].

Хоча багато сторін ментально-архетипного континіуму українського соціуму виявляють не “прогресистські” його характеристики (щоб не складалося таке враження), все ж, певною мірою, це має місце. Історичні особливості розвитку України сприяли формуванню і затвердженню своєрідного індивідуалізму українців, який, на думку культуролога

М. Шлемкевича, обумовлює усунення людини від вирішення проблем суспільства, обмеження її зв'язків з іншими людьми. Він пов'язаний з обмеженістю, замкнутістю, локальністю кола спілкування. Індивідуалізм викликає уникнення дієвості, панування замкнутості, ізолюваності, інтровертності та відмову від будь-якої залежності [30].

З іншого боку, українська ментальність характеризується своєрідною недієвістю; українці уникають відповідальності, сповідають пасивність, невтручання у рішення проблем зовнішнього порядку. У зв'язку з цим соціальні проблеми, їх рішення ніколи не були пріоритетними для українця, зосередженого на власному домогосподарстві, на досягненні власної самодостатності. Соціальні умови та інтровертність українців призвели до занурення в особисті проблеми, що відображає зовнішню пасивність та самозаглиблення [31].

Історія показує, що непостійність, постійні погрози духовно-культурного придушення, знищення свідомих, активних представників українського народу, а також зради власного народу українською елітою, людьми, які виступали його керівниками, що характеризують життя нації, — це ті процеси, які стали ідентичними для України. Це спричинило прагнення українців до самозбереження, невіри у владу з причини формування деструктивних форм організації влади, “на чужій психокulturі” (О. Донченко, Ю. Романенко) [32]. Тому їх різнить замкнутість на “малій групі”, насамперед на сім'ї, внутрішнє неприйняття влади при зовнішньому підпорядкуванню їй, комплекс

неповноцінності, другорядності, зайвості [31]. Однак, на нашу думку, ця “чужість” операється на нав’язуванні симбіозу штучного, хибного, неправдивого, що на жаль, йшло черговий раз від нової влади. Це і виявляється у чинниках напруженості. Багато хто з українців (та й не тільки з них) замислювалися: “Чому так погано ми живемо?”. А нам постійно нав’язували, всупереч здоровому глузду, незрозумілу політику постійних нелогічних змін. Тільки безмежна довірливість і поступливість, “коливання в ухваленні рішень” (О. Донченко, В. Єрмак) [33], а також відсутність усвідомлення необхідності міцної спайки всіх членів держави — кожного разу знищували і знищують усі завоювання українців. Це відбивається як в історичному минулому, так і в недалекому минулому, за яким, зокрема, Помаранчева революція, Революція гідності стали не тільки наслідком, а й причиною.

Своєрідність толерантності, властивої українському народу, “закриває очі” йому на всі нелади, тому його толерантність може переростати у всетерплячість, яка виступає своєрідним захистом своєї безпеки, у поступливості, лагідності. Усі ці етичні якості особи, що виражаються як скромність, доброзичливість, терпимість і терплячість, поблажливість, упокорювання, незлобивість представляють людину миролюбною, не запальною, такою, що любить. Зрозуміло, що це — лише веберівські ідеальні типи, проте ці характеристики в інтегральному континуітеті вельми властиві українському менталітету. Посередньо і не лінійно ці положення знаходять

своє підтвердження у ціннісних рисах українців.

З іншого боку, горбачовська “перебудова” виявила, що більшість радянських громадян бажали не свободи, а ситості. Розвал Союзу вони розглядали як засіб для досягнення капіталістичного матеріального раю. Але не ліберальні, а споживчі цінності вийшли на перше місце. Оскільки наше, тоді ще “прорадянське” суспільство, з ознак хронічної “неситості” і дефіциту як матеріальних, так і свобододуховних потреб обрало цілком закономірний характер розвитку з властивими для нього логикою та цілями. Це має відношення як стосовно природного прагнення до матеріального благополуччя (як признаний прогрес), так і з погляду своєрідних характеристик (з властивою нелінійністю розуміння взаємообумовленості) українського менталітету і окремих його архетипних характеристик [34; 35]. У якості соціологічної аргументації вище наведеного — дослідження ціннісної трансформації українського соціуму в траєкторії “традиційність – модернізм” (за системою Р. Інглгарта) показують, що у структурі ціннісної свідомості населення домінують цілком традиціоналістські цінності [12–14; 36; 37].

Соціально-історичний шлях українців упродовж кількох поколінь радянської та пострадянської епохи стали визначальними в умовах формування своєрідного характеру українського народу і його менталітету. У доповнення цьому, можна навести інший аргумент. Російський соціолог Ю. Левада у масштабному соціологічному дослідженні феномена

радянської людини (*homo soveticus*) перелічив властиві їй негативні особисті якості, серед яких є *патерналізм, підозрілість та ізоляційність, цинізм і підвищення рівня агресії*. На думку вченого, ці негативні зміни знову стали результатом обмеження суспільних свобод, а також спотворених економічних і моральних стимулів, які щораз впроваджувалися владою нової епохи. І хоча з критичної точки зору дослідники не намагалися емпірично встановити існування “радянської людини”, а просто лише опис його рис, було “оголошено”, що і пострадянське суспільство є конгломератом з людей певного “антропологічного типу”, в протилежність західному суспільству [38]. Це положення хоч і посередньо, однак є аргументуючим засобом щодо ознак певної “традиційності” нашого суспільства як конструкту архетипних і ментальних характеристик.

Висновки. Посилення незадоволеності (тобто суб’єктивно-оцінюваного індивідом розриву між актуальним і бажаним життєвим становищем), за класичною нуковою раціональністю, повинно супроводжуватися зростанням готовності до дій, у тому числі і деструктивних, які, за логікою, сприяють досягненню мети, що підвищує вірогідність порушення збалансованості соціальної системи. Однак на практиці таке положення не характеризується відповідним ступенем верифікації. Тому ми схилиємося до думки, що осмислення соціальної напруженості загалом і українського суспільства, зокрема, набуває нових характеристик наукової проблеми. У даному аспекті йдеться про деприваційну концепцію, можливості

архетипного підходу з ментальними складовими. Ці аспекти не тільки залишаються ще недостатньо вивченими, а й починають набувати актуалізаційного статусу у пізнанні певних проблем розвитку суспільства.

Ми намагалися показати, що розвиток соціуму дійсно детермінується багатьма чинниками, але специфічну істотність займає і ментальна архетипність соціальних груп. І мотиваційні особливості соціальної активності значною мірою взаємовизначаються характером компонентів архетипності. Це поняття пояснює особливий спосіб поведінки, діяльності, культури, світогляду. Інegralність архетипів, що визначає окремі характеристики менталітету, впливає на специфічний характер цієї активності, її спрямованості. У можливості виявлення специфіки соціальної активності відбувається пошук відповідей на питання: “Чому ті або інші процеси носять саме такий характер”. Також виявляються нові евристичні можливості поняття архетипності, менталітету у порівнянні з традиційними для соціології, соціальної філософії, соціальної психології категоріями.

Своєю чергою, компоненти соціальної архетипності, менталітету, володіючи соціальною інерцією і консервативністю, можуть гальмувати становлення нових соціальних відносин. У суперечливій дуальній природі архетипності втілюються і традиції, і опозиція до новації, чим одночасно продукується соціальний прогрес, стримуючи чи стимулюючи надмірність (масштабність, швидкість протікання, характер) соціальних змін. І деприваційна складова у

соціальній напруженості, як свого роду реакція — цілком валідне пояснення.

Мабуть важливо відзначити і ще одну обставину, стосовно того, що модернізація, в якій би фазі чи форматі не перебувала, без опори на національні традиції визнається неповною, ризикованою, фрагментованою і продукує небажану суперечливу зміну, зокрема, соціокультурного розвитку. Ш. Айзенштадт та інші представники постмодерністської концепції ставили питання про важливість збереження національних соціокультурних традицій, підсилювавши акцент на врахування конкретних історичних умов, цивілізаційного контексту в тому або іншому трансформованому суспільстві, для можливого уникнення внутрішніх суперечливих тенденцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Gurr Ted*. 1970. *Why Men Rebel* / Ted Gurr. — Princeton : Princeton University Press [in English].
2. *Davies James C*. *When Men Revolt and Why* / J. C. Davies. — New York : Free Press, 1971.
3. *Dollard J*. et al (eds) *Frustration and Aggression* / J. Dollard. — New Haven, CT : Yale University Press, 1939. — 209 p.
4. *Burton J*. *Conflict: Human Needs Theory* / J. Burton. (Vol. 2 of the Conflict Series). — L. : Macmillan, 1990. — 358 p.
5. *Merton R*. *Social'naja teorija i social'naja struktura* [Social Theory and Social Structure] / R. Merton. — M. : AST, 2006. — P. 880.
6. *Sztompka P*. *New perspectives on trust: rev. essay* / P. Sztompka // *American journal of sociology*. — Chicago, 2006. — Vol. 112. — № 3. — P. 905–919.
7. *Berkovic L*. *Agresija: prichiny, posledstvija, kontrol'* [Aggression: Causes, Consequences and Control] / L. Berkovic. — SPb., 2001. — P. 244.
8. *Энциклопедия современной юридической психологии* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.legal_psychology.academic.Ru/425/
9. *Мещеряков Б*. *Большой психологический словарь* [Электронный ресурс] / Б. Мещеряков, В. Зинченко. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/dict/
10. *Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналіт. доп.* / Я. А. Жаліло, К. А. Кононенко, В. М. Яблонський [та ін.]; за заг. ред. Я. А. Жаліла. — Київ: НІСД, 2014. — 132 с.
11. *Суший О. В*. *Динаміка політичних і психологічних процесів у сучасній Україні* / О. В. Суший: зб. ст. “Наукові студії із соціальної та політичної психології”. — Київ, 2015.
12. *Сірий Є. В*. *Трансформаційні зміни ціннісної системи українського суспільства у системі координат: “традиція – модерн”* / Є. В. Сірий // *Вісн. Львівського ун-ту*. — 2014. — Вип. 7. — С. 3–18. — (Серія соціологічна).
13. *Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — Київ: Ін-т соціології НАН України, 2010. — 656 с.
14. *Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — Київ: Ін-т соціології НАН України, 2013. — 566 с.
15. *Сірий Є. В*. *Дослідження соціальної напруженості в українському трансформаційному соціумі* /

- Є. В. Сірий // Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та міжнародний аспекти: зб. наук. пр. Ч. II: VII Міжн. наук.-практ. конф., 30–31 травня 2016 р. — Рубіжне: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля. — С. 193–196.
16. Ожиганов Э. Н. Политическая напряженность: имитационное моделирование и раннее предупреждение / Э. Н. Ожиганов // Аналитический вестн. — 2008. — № 9 (354). — С. 10–21.
17. Garr T. P. Почему люди бунтуют / Т. Р. Гэпп. — Санкт-Петербург: Питер, 2005. — 461 с.
18. Климов И. А. Депривация. Большая Российская Энциклопедия [Электронный ресурс] / И. А. Климов. Режим доступа: <http://bigenc.ru/sociology/text/1948445>
19. Council Employment and Social Policy [Электронный ресурс] // Objectives in the Fight Against Poverty and Social Exclusion. — 2000. — Режим доступа: <http://europa.eu.int>
20. Atkinson R. Combating Social Exclusion in Europe / R. Atkinson // The New Urban Policy Challenge, Urban Studies. — 2000. — Vol. 37.
21. Farrington F. Towards a useful definition: advantages and criticism of “social exclusion” [Электронный ресурс] / F. Farrington. — Режим доступа: <http://www.nof.org.uk>
22. Paugam S. Poverty and Social Exclusion: A Sociological View / S. Paugam // The future of European welfare a new social contract / ed. by Martin Rhodes and Yves Mény. — New York. St. Martin's Press, 1998. — P. 41–62.
23. Dogan M. Political distrust and the discrediting of politicians. Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands. Koninklijke Brill NV incorporates the imprints Brill Academic Publishers. — BRILL-LEIDEN- BOSTON, 2005. — 254 p.
24. Социологический энциклопедический словарь / под ред. Г. В. Осипова. — Москва: ИНФРА-М; НОРМА, 1998. — 229 с.
25. Спесивцева О. И. Социально-экономические изменения как генезис деприваций / О. И. Спесивцева // Вестн. Челябинского гос. ун-та. — 2009. — № 14 (152). — Спец. вып. — С. 84–86.
26. Крымский С. Б. Пан-хозяин как квинтэссенция психокультуры украинцев [Электронный ресурс] / С. Б. Крымский. — Режим доступа: <http://www.icys.org.ua/articles/ukrajina/446-201112071000.html>
27. Иванова К. А. Історія світової та української культури: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / К. А. Іванова, А. П. Лантух, Г. О. Хіріна, С. І. Шитов, А. О. Якуба. — Харків: Вид-во НфаУ “Золоті сторінки”, 2012.
28. European Social Survey [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.europeansocialsurvey.org/>
29. European Values Study [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/>
30. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Кн. 2 / М. Шлемкевич. — Нью-Йорк: “Життя і Мислі”, 1954. — 158 с.
31. Менталитет украинцев и основные детерминанты его становления. История украинской культуры [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://studbooks.net/56996/kulturologiya/mentalitet_ukraintsev/
32. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятори психополітичного повсякдення): [монографія] / О. Донченко, Ю. Романенко. — Київ: Либідь, 2001. — 334 с.

33. *Донченко О. А.* Архетиповий менеджмент / О. А. Донченко. — Кіровоград, 2012. — 264 с.
34. *Ручка А. О.* Ціннісна метаморфоза в ментальності громадян України під час надзвичайних подій 2014 року / А. О. Ручка // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Т. 2, вип. 1 (15) / [голов. ред. В. М. Ворона, М. О. Шульга]. — Київ: ІС НАНУ, 2014. — С. 117–124.
35. *Ручка А.* Цінності і типи ціннісної ідентифікації в сучасному соціумі / М. Наумова, А. Ручка // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Т. 1, вип. 1 (15) / [голов. ред. М. О. Шульга]. — Київ: ІС НАНУ, 2013. — С. 285–297.
36. *Ручка А. О.* Ціннісна ідентифікація населення сучасної України / А. О. Ручка // Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи: II конгрес соціол. асоціації України (Харків, 17–19 жовтня, 2013 р.) : тез. доп. — Харків, 2013. — С. 140–141.
37. *Ручка А. О.* Політико-ідеологічна самоідентифікація населення сучасної України / А. О. Ручка // Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — ІС НАНУ, 2012. — С. 29–40.
38. *Левада Ю. А.* Человек советский: проблема реконструкции исходных форм / Ю. А. Левада // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. — 2001. — № 2 (52). — С. 7–16.

Соловійов Євген Володимирович,
аспірант кафедри політичної аналітики
та прогнозування, Національна академія
державного управління при Президенті
України, 03057, м. Київ, вул. Софії Перов-
ської, 5, 10 поверх, к. 1000, тел.: (097) 667
84 94, e-mail: ljuka76@bk.ru

ORCID: 0000-0002-1463-646X

Соловьев Евгений Володимирович,
аспирант кафедры политической анали-
тики и прогнозирования, Национальная
академия государственного управления
при Президенте Украины, 03057, г. Киев,
ул. Софьи Перовской, 5, 10 этаж, к. 1000,
тел.: (097) 667 84 94, e-mail: ljuka76@
bk.ru

ORCID: 0000-0002-1463-646X

Solovyov Evgeny Vladimirovich,

Graduate student of the Dept. of Political Analysis and Forecasting, National Academy for
Public Administration under the President of Ukraine, 03057, Kyiv, st. Sofia Perovskaya, 5,
10th floor, k. 1000, tel.: (097) 667 84 94, e-mail: ljuka76@bk.ru

ORCID: 0000-0002-1463-646X

ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ АРХЕТИПИ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ ЯК ОСНОВА ВИРОБЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЇХНЬОЇ ЕЯТЬ АДАПТАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто адаптацію вимушених мігрантів як один із напрямів державного регулювання у сфері вимушеної міграції. Виокремлено ціннісно-сміслові архетипи вимушених мігрантів, які будуть відповідати ідеї розвитку українського самовизначення та становлення громадянського суспільства. Встановлено, що державою повинно бути забезпечено втілення заходів, спрямованих на зміцнення соціальної стійкості, розбудову миру та громадської безпеки через сприяння культурному діалогу та виховання толерантності із залученням усіх верств населення.

Ключові слова: архетип, вимушена міграція, механізм, адаптація, державне регулювання.еять

ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВЫЕ АРХЕТИПЫ ВЫНУЖДЕННЫХ МИГРАНТОВ КАК ОСНОВА ВЫРАБОТКИ МЕХАНИЗМОВ ИХ АДАПТАЦИИ

Аннотация. В статье рассмотрены адаптации вынужденных мигрантов как одно из направлений государственного регулирования в сфере вынужденной миграции. Выделены ценностно-смысловые архетипы вынужденных мигрантов, которые будут соответствовать идее развития украинского самоопределения и становления гражданского общества. Установлено, что государством должно быть обеспечено реализация мероприятий, которые направлены на укрепление социальной устойчивости, развитие мира и общественной безопасности за содействие культурному диалогу и воспитания толерантности с привлечением всех слоев населения.

Ключевые слова: архетип, вынужденная миграция, механизм, адаптация, государственное регулирование.

VALUE-SEMANTIC ARCHETYPES OF FORCED MIGRATION AS A BASIS FOR DEVELOPING OF THEIR ADAPTATION

Abstract. The article discusses adapting of forced migrants as one of the directions of government regulation in the sphere forced migration. There were singled value-semantic archetypes of forced migrants that will match Ukrainian ideas developing self-determination and civil society. Also author has established that state must be provided implementation of measures which are aimed at improve social stability, peace and development of the public safety through the facilitation of cultural dialogue and the education of tolerance with the involvement all segments of the population.

Keywords: archetype, forced migration, mechanism, adaptation, government regulation.

Постановка проблеми. Будь-який механізм державного регулювання повинен формуватися з урахуванням особливостей об'єкта державного регулювання, впливу глобалізаційних тенденцій та *процесів євроінтеграції* Української держави, з одного боку, та соціально-культурний аспект, з іншого. Вимушена міграція передбачає зустріч з новою етнокультурною реальністю, відмову від звичного способу життя, правил і способів поведінки, що, своєю чергою, призводить

до культурного шоку, травми. Формування таких культурних архетипів вимушених мігрантів, як самовизначення українства, непевність щодо майбутнього, недовіра діючій владі, пошук та використання альтернативних способів забезпечення життя призводить до формування відповідної системи цінностей, а точніше — їх відсутності. Вбачається доцільним визначення ціннісно-смыслових архетипів вимушених мігрантів, формування яких дасть можливість не

лише адаптувати їх, а й закласти основи для формування громадянського суспільства в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику архетипів державного управління у вітчизняному науковому дискурсі висвітлено у працях таких вчених, як Е. Афонін, Т. Бутирська, Т. Вакулова, Г. Діличенський, О. Донченко, М. Пірен, Г. Почепцов, О. Радченко, Шайгородський, В. Шедяков та багато інших. Та, попри актуалізації останнім часом проблеми з врегулювання вимушеної міграції, все ще відсутні будь-які дослідження щодо архетипної природи та особливостей її вияву в поведінці вимушених мігрантів. Це суттєво знижує можливості державного регулювання процесами адаптації вимушених мігрантів.

Метою статті є виокремлення ціннісно-сміслових архетипів вимушених мігрантів, як основи створення механізмів їх адаптації.

Виклад основного змісту. Адаптація вимушених мігрантів — один із напрямів державного регулювання у сфері вимушеної міграції. Процес пристосування людей до умов проживання, постійний розвиток та досягнення основної мети: прогресу людини і є адаптацією. [1, с. 12]. І. Тарасюк вважає, що адаптація — це цілісний, системний процес, що характеризується взаємодією людини з природним та соціальним середовищем; особливості цього процесу визначаються психологічними рисами індивіда, рівнем його особистісного розвитку, поведінки та діяльності [2, с. 70]. М. Касьяновою виокремлено етапи процесу адаптації мігранта:

- перший етап, під час якого спостерігається піднесений настрій мігрантів, через зміну середовища. Відбувається зіткнення адаптантів з “чужими” для них соціокультурними умовами;

- другий етап — зіткнення або конфліктні відносини із середовищем, до якого пристосовується особа. Ці зіткнення поступово призводять до стресогенного стану, дискомфорту, в результаті відбувається “культурний шок”;

- третій етап процесу соціальної адаптації — це наслідки “культурного шоку”. У цей період деструктивний стан мігрантів здатний призвести до розвитку зовнішньої агресії. Часто такі відчуття змушують адаптантів залишати нове середовище. Відповідно до концепції “територіальної втечі”, найчастішим наслідком культурного шоку є переїзд в іншу країну, регіон, повернення на батьківщину. Разом з тим, можливі варіанти, коли мігранти, стикаючись із проблемами, здатні їх вирішувати, знаходячи для цього адекватні шляхи;

- четвертий етап соціальної адаптації характеризується можливістю досягнення психологічного та соціального комфорту в нових умовах. На цьому етапі здобуваються знання та соціальні навички, освоюється інший етнокультурний фрейм;

- п'ятий етап — “довгострокова” адаптація, яка припускає поступове, але постійне залучення адаптанта в систему соціальних зв'язків нового середовища. Такий процес соціальної адаптації досить тривалий: в деяких дослідженнях наголошується, що “загальна тривалість адаптації для

мігрантів становить від чотирьох до п'яти років" [3, с. 377].

Адаптація мігрантів та вимушених мігрантів суттєво відрізняється об'єктивними та суб'єктивними складовими цих міграційних процесів. Проходження стадій адаптації вимушеними мігрантами має бути засновано на системі цінностей державного управління у сфері вимушеної міграції. Успіх сучасних суспільних реформ та становлення української нації залежить від відносин, які складаються між матеріальним та нематеріальним, зовнішнім і внутрішнім, психічним і соціальним у людській природі, а конфлікти, що супроводжують суспільні перетворення та реалізацію державно-політичних рішень, зосереджені переважно у психокультурі політико-управлінської еліти та змісті українського архетипного характеру [4, с. 81].

Як визначається в науковій літературі: "архетипи — це архаїчні культурні уявлення — символи людини, що закладені історично на рівні несвідомого, "профільтровані" через багатовікові пласти культурних трансформацій. Вони стосуються уявлень щодо місця людини в світі і суспільстві, нормативно-ціннісних орієнтацій, визначають зразки життєдіяльності людей і зберігають своє значення" [5, с. 105].

Архетип можна визначити як формоутворювальну здатність, форму колективного несвідомого, трансперсонального початку людської психіки. На думку дослідників, "спочатку трансперсональна сутність у ході розвитку стає надбанням особистості. Вторинне "щеплення" трансперсональної сутності переживають

великі соціальні групи" [6, с. 196]. Отже, саме архетип формує той або інший психосоціальний набір ціннісних пріоритетів, політичних уподобань та моделей поведінки.

Зараз можна констатувати порушення цілісності й повноти національного гуманітарного простору, що впливає на зміну політичних орієнтацій громадян, обумовлює істотні відмінності у системах цінностей. Такі відмінності можуть сформувати образ сторонньої ідентичності, ворожого образу мешканця певного регіону чи представника іншої соціальної групи, утворюючи в колективній свідомості підґрунтя для подальших міжрегіональних, міжетнічних конфліктів. Відсутність у деяких регіонах України колективної української несвідомості мало свої наслідки: збереження цілих регіональних ареалів (Донбас і Крим) "радянської людини" або "совка" з усіма його складниками: російською мовою та культурою, символікою, героями та антигероями, ціннісними орієнтирами, звичаями, традиціями, міфами. А це, своєю чергою, слугує суттєвою загрозою гуманітарній безпеці держави. Відтворення ж українського колективного архетипу приведе до упорядкування життєдіяльності суспільства та повернення до саморозуміння та самосприйняття своїх соціокультурних засад на мікро- та макрорівнях. Стане вагомим чинником безпечної взаємодії з іншими суспільствами та етносами без втрати унікальності, єдності та автентичності.

З іншого боку, спостерігається тенденція до соціокультурної ентропії, втрати духовних цінностей, спрощення правил поведінки, руй-

нування меж між дозволеним та забороненим. У такому суспільстві кримінальне більше не сприймається як зло, воно, навпаки, стає не лише прийнятним, а й дозволеним у ситуаціях, коли це приводить до успіху й користі [7]. Соціальна аномія проявляється у негативних змінах у роботі механізму конструювання соціальної реальності, а часткове руйнування картини світосприйняття дезорієнтує не лише окремих індивідів, а й суспільство в цілому.

Щоб сформувати необхідні ціннісно-сміслові архетипи вимушених мігрантів, необхідно впровадити новий зміст культури та буття. В якості основних факторів, що впливають на формування етнічної самоідентифікації, можна виокремити рідну мову, культуру, традиції, звичаї, обряди, особливості етнокультурного контактного середовища [8, с. 282].

Особливо важлива, першочергова умова — це єдність інтересів, принаймні, для більшості громадян країни. З цим фактором пов'язана можливість задоволення суспільних інтересів у рамках етносу [9]. Якщо потреби та інтереси не задовольняються, особистість прагне до їх реалізації за межами свого соціуму. Це призводить до того, що активні особистості, як представники певного етносу та носії його архетипів, інтереси яких не підтримуються, а потреби є незадоволеними, залишають його у пошуку адекватних умов життєдіяльності. Виходячи із зазначеного, стає очевидною важливість створення державою необхідних умов життя для внутрішньо переміщених осіб в Україні. Доки не буде відпрацьований єдиний підхід до ви-

рішення вказаної проблеми, особи, які залишають окуповану територію та Донбас, радше набуватимуть статусу біженця, ніж внутрішньо переміщеної особи.

Інтереси внутрішніх мігрантів пов'язані, передусім, із вирішенням таких нагальних проблем:

- проблеми розміщення та забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб (спосіб вирішення диференційовано залежно від планів та намірів переселенців, а також шляхів — від будівництва нового житла до тимчасового розміщення. Наприклад, розміщення внутрішньо переміщених осіб у зонах переселення відбулось із переконанням того, що це тимчасове явище і тимчасова потреба. Розселення відбувається у літніх таборах, санаторіях, підпорядкованих місцевій владі, установах державної допомоги з питань оренди житла і проживання. Все це не забезпечує інтеграції внутрішньо переміщених осіб);

- проблеми зайнятості внутрішньо переміщених осіб (необхідним є врахування гендерного аспекту при вирішенні вказаної проблеми, а також удосконалення системи реєстрації, обліку, систематизації збору даних щодо кваліфікації внутрішньо переміщених осіб, та оцінки потреб працевлаштування, професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації внутрішньо переміщених осіб, підтримки підприємницької діяльності);

- забезпечення реалізації політичних, соціальних та культурних прав внутрішньо переміщених осіб взагалі (станом на теперішній час відсутні механізми участі внутрішньо перемі-

щених осіб в управлінні державними справами та у здійсненні місцевого самоврядування в громадах, у яких тимчасово проживають вимушені переселенці. Проблеми освіти та вироблення нових культурних архетипів також залишаються невирішеними).

Враховуючи стан та специфіку державного регулювання вимушеною міграцією, необхідно сформувати такі цілісно-сміслові архетипи вимушених мігрантів, які відповідали б ідеї розвитку українського самовизначення та становлення громадянського суспільства, а саме:

- архетип згуртованості не лише східних регіонів України, а й згуртованості України взагалі;
- архетип відродження та розвитку культури української нації, культурної самобутності корінного населення та національних меншин;
- архетип визнання всіх громадян рівними у своїх правах та свободах;
- архетип визнання всіх громадян рівними перед законом;
- архетип впевненості у майбутньому;
- архетип довіри органам державної влади тощо.

Визначивши, які саме ціннісно-сміслові архетипи стануть основою позитивної адаптації вимушених мігрантів, необхідно окреслити аспекти, що впливають на формування архетипів. По-перше, це комплекс суспільно-історичних реалій, які визначають спосіб життя народу. Тут слід зазначити, що відмінність, а в багатьох випадках повна протилежність об'єктивних умов життя, формує і відповідне специфічне бачення цінностей, проблем, ідеалів,

завдань, принципів життєдіяльності та інших складових національної самосвідомості. По-друге, величезну роль у цьому процесі відіграють властиві певному народу етнічні стереотипи (культурні архетипи, традиції, звичаї, типові риси характеру й поведінки, домінуючі емоції тощо), а також історична пам'ять, усталена символіка, народні святині. Ці явища етнічної культури трансформуються у найстійкіші, а в багатьох випадках — найважливіші аспекти формування ціннісних архетипів вимушених мігрантів.

За таких умов держава має забезпечити втілення заходів, які спрямовані на зміцнення соціальної стійкості, розбудову миру та громадської безпеки, через сприяння культурному діалогу та виховання толерантності із залученням усіх верств населення; сприяти розвитку інститутів громадянського суспільства та різних форм самоорганізованої діяльності громадян. Наприклад, це може втілитися у [10]:

- розробці та здійсненні заходів щодо створення умов для відродження та розвитку культури української нації, культурної самобутності корінного населення і національних меншин;
- здійсненні заходів підтримки видань аудіовізуальної та відеопродукції витворів мистецтва на тему “Становлення миру в Україні”;
- організації та впровадженні виставкової діяльності: проведення міжнародних, всеукраїнських, регіональних мистецьких фестивалів і конкурсів, культурно-мистецьких проєктів, концертів, мистецьких аукціонів, виставок, виставок-продажів

та інших заходів на тему “Становлення миру в Україні”;

- організації конкурсів на кращі ескізні проекти пам’ятників і монументів державного значення, забезпечує їх ескізне проектування на тему “Становлення миру в Україні”;

- прийняття ряду нормативно-правових актів, що спрямовані на забезпечення прав людини, зокрема, законопроекту “Про ратифікацію Європейської конвенції щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів”; законопроекту про внесення змін до Закону України “Про психіатричну допомогу” і Основ законодавства України про охорону здоров’я, які визначатимуть порядок обстеження та лікування у закладах охорони здоров’я осіб з психічними розладами, які відмовляються від життєво необхідного лікування; проекту нормативно-правового акта щодо визначення порядку інформування (оповіщення) людей з інвалідністю, зокрема з порушенням органів зору, слуху, опорно-рухового апарату, з розумовою відсталістю, психічними розладами та інших маломобільних груп населення (їх близьких); проекту про надзвичайні ситуації чи загрозу їх виникнення та відповідні правила поведінки за таких обставин тощо.

Висновки. Адаптація вимушених мігрантів є одним із напрямів державного регулювання сфери вимушеної міграції. Проходження стадій адаптації вимушеними мігрантами має бути заснованим на системі ціннісно-сміслових архетипів державного управління у сфері вимушеної міграції. Виокремлено ціннісно-сміслові архетипи вимушених

мігрантів, які будуть відповідати ідеї розвитку українського самовизначення та становлення громадянського суспільства: архетип згуртованості не лише східних регіонів України, а згуртованості України взагалі; архетип відродження та розвитку культури української нації, культурної самобутності корінного народу і національних меншин; архетип визнання всіх громадян рівними у своїх правах та свободах; архетип визнання всіх громадян рівними перед законом; архетип впевненості у майбутньому; архетип довіри органам державної влади тощо. Вбачається доцільним подальше дослідження архетипів вимушеної міграції як основи здійснення державного регулювання у цій сфері та критерію вироблення механізмів державного регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Казначеев В. П., Лозовой В. П. Некоторые медико-биологические вопросы адаптации человека / В. П. Казначеев, В. П. Лозовой // Медико-биологические проблемы адаптации населения в условиях Крайнего Севера. — Новосибирск, 1974. — С. 3–13.
2. Тарасюк І. В. Мовна адаптація як різновид соціокультурної адаптації мігрантів до іншомовного середовища / І. В. Тарасюк // Психолінгвістика. — 2011. — Вип. 7. — С. 65–72.
3. Касьянова М. М. Моделі соціальної адаптації українських мігрантів у країнах Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / М. М. Касьянова // Гілея. — 2016. — Вип. 110. — С. 373–376.

4. *Афонін Е.* Етнічний характер: запорука існування нації / Е. Афонін. — Київ: Глобус, 2007. — 116 с.
5. *Сибирякова М.* Мережеве співтовариство державних службовців як соціокультурний чинник запобігання корупції [Текст] / М. Сибирякова // Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з держ. управління. — Харків: ДокНаукДержУпр, 2010. — № 3–4. — С. 103–111.
6. *Радченко О. В.* Архетип українського політикуму / О. В. Радченко // Суспільна політика. — 2010. — № 6. — С. 190–197.
7. *Полохало В.* Негражданское общество как социополитический феномен Украины / В. Полохало // Полис. — № 6. — 1999. — С. 25–32.
8. *Афонін Е.* Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління / Е. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління. — Київ, 2010. — С. 265–289.
9. *Пагава Д.* Українці в очах світової спільноти: стереотипи та архетипи [Електронний ресурс] / Д. Пагава. — Режим доступу: <http://newismit/pagawa/il.if.ua/kte23.htm>
10. *Про затвердження* плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: Постанова КМУ від 23 листопада 2015 р. № 1393-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248740679>

Судаков Володимир Іванович,

доктор соціологічних наук, професор, за-
відувач кафедрою теорії та історії соці-
ології факультету соціології, Київський
національний університет імені Тараса
Шевченка. Україна, 01601, Київ, вул. Во-
лодимирська, 64/1, тел.: (067) 502 86 48,
e-mail: vl_sudakov@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2032-1093

Судаков Владимир Иванович,

доктор социологических наук, профессор,
заведующий кафедрой теории и истории
социологии факультета социологии, Ки-
евский национальный университет имени
Тараса Шевченко. Украина, 01601, Киев,
ул. Владимирская, 64/13, тел.: (067) 502
86 48, e-mail: vl_sudakov@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2032-1093

Sudakov Volodymyr Ivanovich,

Doctor of Sociological Science, Professor, Head of the Department of Theory and History of
Sociology of the Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv. 64/13,
Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine, 01601, tel.: (067) 502 86 48, e-mail: vl_sudakov@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2032-1093

ГЛОБАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КОНФЛІКТНИХ ВЗАЄМОДІЙ В СУЧАСНИХ МОДЕЛЯХ ЗАЙНЯТОСТІ (АРХЕТИПНИЙ АНАЛІЗ)

Анотація. У статті представлено аналітичний соціологічний підхід, орієнтований на виявлення глобальних детермінант конфліктних взаємодій в нових сучасних моделях зайнятості. Автором досліджуються ситуації “кризи і руйнування трудових колективів” і “дестандартизації зайнятості”. Підкреслено, що сучасні трудові процеси засновані на традиційному соціальному механізмі експлуатації. Позначена необхідність подальших наукових досліджень нових стандартизованих форм індивідуалізованої зайнятості, які відтворюють конфліктні взаємодії в нових інклюзивних і ексклюзивних моделях зайнятості.

Ключові слова: праця, архетип зайнятості, можливість працевлаштування, глобальний ринок праці, дестандартизація зайнятості, моделі зайнятості.

ГЛОБАЛЬНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ КОНФЛИКТНЫХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ В СОВРЕМЕННЫХ МОДЕЛЯХ ЗАНЯТОСТИ (АРХЕТИПИНЫЙ АНАЛИЗ)

Аннотация. В статье представлен аналитический социологический подход, ориентированный на выявление глобальных детерминант конфликтных взаимодействий в новых современных моделях занятости. Автором исследуются ситуации “кризиса и разрушения трудовых обществ” и “дестандартизации занятости”. Подчеркнуто, что современные трудовые процессы основаны на традиционном социальном механизме эксплуатации. Обозначена необходимость дальнейших научных исследований новых стандартизированных форм индивидуализированной занятости, которые воспроизводят конфликтные взаимодействия в новых инклюзивных и эксклюзивных моделях занятости.

Ключевые слова: труд, архетип занятости, возможность трудоустройства, глобальный рынок труда, дестандартизация занятости, модели занятости.

THE GLOBAL DETERMINANTS OF THE CONFLICT INTERACTIONS IN THE CONTEMPORARY MODELS OF EMPLOYMENT (ARCHETYPICAL ANALYSIS)

Abstract. The article presents analytical sociological approach that is oriented to the identification of the global determinants of the conflict interactions in the new contemporary models of employment. The situations of the “crisis and destruction of the labor societies” and of the “destandardization of employment” are investigated by the author. Underlined that the contemporary labor processes are based on the traditional social mechanism of exploitation. Devoted the necessity of further scientific researchers of the new standardized forms of the individualized employment, which reproduce the conflict interactions in the new inclusive and exclusive models of employment.

Keywords: labor, archetype, employment, employability, global labor market, destandardization of employment, models of employment.

Постановка проблеми. Сучасні процеси глобалізації засвідчують реальне існування і відтворення двох протилежних тенденцій. Перша з цих тенденцій — тенденція радикальної інтернаціоналізації суспільного життя, тенденція інтенсивного розвитку глобальних мереж взаємодій і комунікацій, які мають потужну ресурсну підтримку з боку транснаціо-

нальних бізнес-організацій (ТНК), медіа-холдингів, міжнародних політичних і культурних інституцій. Друга тенденція — тенденція поглиблення глобальної соціальної драми, яка відображує нові суперечливі реалії нового соціального розподілу людської цивілізації на постіндустріальний центр, індустріальну напівпериферію і аграрну периферію.

Очевидно, що цей поділ є основним джерелом дегуманізації суспільного життя та фактично призводить до зниження якості і рівня життя працюючого населення, зростання безробіття і масової міжнародної міграції. Водночас, це серйозна проблема для вчених, які вивчають поточну кризу глобального ринку праці та нові сучасні моделі зайнятості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні десятиліття вчені-суспільствознавці приділяли значну увагу дослідженню проблем глобального ринку праці та глобальної зайнятості. Процеси економічної, політичної і культурної глобалізації трансформували традиційний архетип зайнятості. Ситуації “кризи і руйнування трудових колективів” і “дестаціоналізації зайнятості” досліджували М. Арчер, З. Бауман, Ж. Бодрійяр, У. Бек, Ф. Браун, П. Бурдью, Р. Дарендорф, Е. Гіденс, М. Йорк, Д. Норт, Дж. Рітцер, Л. Склеір, Дж. Стігліц, А. Хескет. Отримані наукові результати саме цих вчених доцільно оцінити як позитивну когнітивну основу для подальших наукових досліджень, орієнтованих на виявлення нових сучасних моделей зайнятості.

Мета статті. Головною метою даної статті є розробка аналітичного соціологічного підходу, орієнтованого на ідентифікацію глобальних детермінант конфліктних взаємодій у сучасних моделях зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, важливо підкреслити, що найбільш значущими наслідками нинішньої кризи глобального ринку праці є нові соціальні нерівності, соціальні конфлікти і зростаюча со-

ціальна напруженість. Вочевидь, що в умовах глобалізації технологічні програми соціальної політики, які були впроваджені в окремих країнах, набувають рис транснаціонального характеру. Слід зазначити, що цей процес реально зумовлює появу специфічних інституціональних суперечностей, які призводять до значного погіршення якості національних програм соціальної політики та не-ефективності адміністративних регулятивних заходів.

По-перше, сучасна глобальна економічна конкуренція між країнами є стимулюючим чинником скорочення загального обсягу бюджетних коштів на соціальний захист з метою підвищення конкурентоспроможності національних економік.

По-друге, міграція економічно активного населення об'єктивно створює прецеденти глобального перерозподілу доходів між національними державами, що загалом обмежує економічні можливості окремих країн для проведення ефективної політики вимушеного патерналізму та соціальної політики стимулювання процесів самозайнятості.

По-третє, глобальний ринок праці та фінансові ринки формують ситуацію реальної можливості наднаціональних владних структур (наприклад, Європейського Союзу) створювати труднощі для повноцінної реалізації розроблених програм захисту соціальних прав трудящих на національному рівні.

Саме ці причини, як ми вважаємо, є важливими детермінантами посилення транснаціональних соціальних конфліктів, які наочно проявляються в новітніх тенденціях

глобальної трансформації трудових практик та зайнятості. У цьому зв'язку можна погодитися з Д. Нормом, який зазначає, що головне завдання соціальних наук полягає у тому, щоб пояснити динаміку розвитку сучасних суспільств у реальній часовій перспективі, приймаючи до уваги також радикальну відмінність між багатими і бідними країнами у їх спроможності забезпечити добробут своїх громадян, а також враховуючи реально існуючі різні функціональні форми політичної організації, культурних переконань та соціальних структур [1, с. 1].

У зв'язку з цим важливо враховувати той факт, що в глобальній мережі розподілу ресурсів істотно змінюється суспільна роль праці: праця виконує свою роль не лише як засіб подолання традиційного дефіциту ресурсів, а й стає фундаментальним соціальним ресурсом розвитку індустріальних та постіндустріальних суспільств. Дж. Стігліц у своїй книзі "Примусити глобалізацію працювати" вказує на процес загострення конфліктних взаємодій між кваліфікованою та некваліфікованою працею на глобальному ринку праці, який формує "асиметрію лібералізації капіталу і потоків робочої сили" [2, с. 90].

Науково-технічна революція також стимулює процес радикальної зміни соціальної ролі праці. Цей процес виявляється у суперечливих тенденціях: 1) інтенсивної інтелектуалізації трудової діяльності; 2) скороченні працівників у промислових системах; 3) виникненні нових моделей і субкультур зайнятості.

Однак ці нові тенденції, як ми вважаємо, специфічним чином відобра-

жають фундаментальні традиційні суперечності архетипу зайнятості.

Важливо підкреслити, що традиційні пояснення феномену зайнятості здійснювались на основі інтепретацій відомого архетипу функціональної нерівності між власником виробництва (роботодавцем) та найманим працівником. Тому сама праця у своєму соціальному вимірі, як стверджує американський соціолог Т. Ласвел, включає в себе певні конфліктні протистояння та напруженість "різних форм інституціональної поведінки". Тому роботодавці повинні знайти оптимальний спосіб організаційної взаємодії на робочому місці, яка повинна відображати розумний баланс інтересів, щоб швидше і краще вирішувати завдання конкретної роботи [3, с. 267–295].

Специфічний "конфліктний" аспект цієї проблеми був досліджений західними соціологами. Так, Р. Дарендорф підкреслював, що трудовий процес в індустріальному суспільстві традиційно функціонально відтворювався у формі конфліктної взаємодії між домінуючими і підлеглими групами, які, звісно, мають різний обсяг владних повноважень. Влада, на думку Дарендорфа, є важливим атрибутивним елементом відмінних соціальних позицій і не є результатом поведінкових характеристик певних індивідів, які займають ці позиції. Підлеглі групи мають цілком певний інтерес, який полягає в їх прагненнях забезпечити зміщення існуючого механізму розподілу владних повноважень на свою користь. Процес історичної еволюції цього "зміщення" Дарендорф вважав головним джерелом но-

вих соціальних конфліктів. Ці нові конфлікти породжують різні ризики, які спроможні зруйнувати усталену інституціональну систему зайнятості. Вчений констатує, що у сучасних суспільствах значна кількість категорій працівників зараз потрапляє у ситуацію існування “поза роботою”, оскільки суттєво зменшується обсяг традиційно поширених форм та кількості доступної роботи, необхідної для визначення структури суспільства [4, с. 141–165].

Ч. Тіллі у монографічному дослідженні “Демократія” [5] запропонував інноваційну дослідницьку стратегію, що, насамперед, була спрямована на ідентифікацію та характеристику основних видів ресурсів як джерел нерівності на робочих місцях. Цю стратегію можна вважати перспективною для подальшого розвитку, незважаючи на наявність певного кола дискусійних проблем. Ч. Тіллі стверджує, що будь-яка найпростіша спроба організувати професійну роботу завжди пов’язана з запровадженням різних форм контролю стосовно обмежених соціально значущих матеріальних та фінансових ресурсів. На основі таких форм контролю виникають та формуються два механізми соціального відтворення “категоріальних нерівностей” між двома “закритими групами” контролерів та робітниками-виконавцями: 1) механізм експлуатації; 2) механізм узурпації. “Механізм, який породжує нерівність, ми називаємо експлуатацією, починає діяти у тому випадку, коли ті, хто контролює ресурси: а) наймають інших для створення певної вартості шляхом використання ресурсів, але б) не дозволя-

ють цим іншим повною мірою використовувати всю суму коштів, які зросли завдяки їх праці. Другий механізм створення нерівності можна назвати узурпацією, або можливістю накопичення. Цей механізм означає, що ресурси — як джерела багатства — залишаються у розпорядженні членів лише однієї замкнутої групи” [Там само, с. 138]. Таким чином, згідно аналізованої позиції наявність реальної ситуації обмежених ресурсів є причиною виникнення конкурентної боротьби за контроль над цими ресурсами. А цей контроль, своєю чергою, формує умови організації спільної роботи за допомогою інституціональних механізмів експлуатації та узурпації.

Доцільно нагадати, що провідними теоретиками постмодерністської соціології були запропоновані додаткові концептуальні пояснення феноменів експлуатації та узурпації як глобальних конфліктогенних детермінант нових міжнародних нерівностей.

Згідно аргументації Ж. Бодрійяра, тенденція глобального “символічного обміну” на ринках праці спричинює “соціальну деконструкцію” традиційних відносин повної зайнятості. І цей процес вже не є безпосереднім відображенням відносин експлуатації. Саме тому праця стає соціально нестабільним процесом, не пов’язаним безпосередньо з результатами діяльності на конкретному робочому місці. Праця є соціальним даром капіталу [6, с. 104–110] і водночас цей дар є своєрідною компенсаторною функцією реальної соціальної влади капіталу: “праця не є експлуатацією, а реально існує як подарунок з бо-

ку капіталу”. Бодрійяр вважає, що в розвинених суспільствах праця стає загальним кодом соціальної репродукції. Як символічна форма соціального контролю, сучасна праця є знаком загальної соціальної зайнятості. Саме завдяки процесам праці люди мають бути зафіксованими будь-де: у школах, на фабриках, на пляжі, перед телевізором, або знаходячись на пенсії.

Автор інноваційної концепції “Суспільство ризику” німецький соціолог У. Бек підкреслює, що головними наслідками сучасної трансформації глобального ринку праці є зростання бідності та ризиків. “Існує систематичний “атрактивний зв’язок” між екстремальною бідністю та екстремальним ризиком” [7, с. 41]. У глобалізованих суспільствах “другої модерності” постійне відтворення екстремальної бідності через комунікативні ризики спотворює канали соціальної мобільності. “Глобальні ризики зламують національні кордони і стихійно перемішують місцевого мешканця з іноземцем. Далекий інший стає включеним іншим — однак не через мобільність, а через ризики” [8, с. 331]. Ризикогенний процес загострення міжнародних нерівностей є важливим детермінуючим фактором посилення конфліктних взаємодій у глобальних умовах “дестандартизації зайнятості” — процесу, який трансформує відносини повної зайнятості у різні форми неповної зайнятості. Цей процес реально спричинює появу різних глобальних загроз та ризиків. “Ми стаємо членами “глобального співтовариства загроз”. Загрози вже не є внутрішніми справами окремих країн, і країна не може впоратися

із загрозами самотужки. З’являється нова конфліктна динаміка соціальних нерівностей [9, с. 4].

З нашої точки зору, доцільно зробити висновок про те, що суспільствознавці тривалий час не приділили належної уваги детальному вивченню специфічних комунікативних і конвенціональних ресурсних засад організації професійних трудових практик. Ми вважаємо, що комунікативні та конвенціональні умови професійної роботи формують процес стандартизованої зайнятості різних соціальних груп працездатного населення. Саме тому відносини зайнятості в комунікативному вимірі передбачають створення особливої стандартизованої ситуації узгодження інтересів роботодавця і працівника.

Водночас таке узгодження інтересів є певним свідченням появи нових трудових субкультур, які являють собою нові стандартизовані форми індивідуалізованої зайнятості. Ці нові трудові форми індивідуалізованої зайнятості сучасні вчені пропонують досліджувати шляхом аналітичного використання поняття “employability”. Загалом можна погодитись з Ф. Брауном та Е. Хескет [10], які вважають, що сутнісні характеристики цього поняття описують ширші перспективи індивідуальної зайнятості поза межами специфічних обставини особистої зайнятості як поточного включення в діяльність конкретної організації. Таким чином, “employability” є абстрактним поняттям, яке відображує “можливість бути працевлаштованим, але не в режимі реального часу”. Важливо зазначити, що Ф. Браун і Е. Хескет вважають значущим провести аналіз он-

тологічного зміщення від зайнятості до працевлаштування як складного конкурентного та конфліктного процесу. “Перенесення акценту з зайнятості на працевлаштування відображає думку про те, що багато компаній більше не можуть (або не хочуть) пропонувати довгострокові кар’єрні можливості своїм менеджерам та професіоналам. Конкурентний тиск і прагнення збільшити акціонерний капітал вимагають значної гнучкості, яка дозволяє у разі необхідності реструктурувати і звільняти “зайвих працівників” [10, с. 18].

Британський соціолог М. Йорк звертає увагу на важливий факт, що кожна людина має бути зацікавленою в реалізації власних прагнень бути дійсно зайнятою і знайти гідне місце на ринку праці. Тому ця людина повинна якимось чином демонструвати і представляти свої реальні досягнення у справах засвоєння нових знань, набутих навичок та здатності ефективно взаємодіяти з іншими працівниками в певній структурі соціальних відносин, використовуючи наявні ресурси в якості капіталу. Ця демонстрація індивідуальних досягнень, як вважає М. Йорк, є важливою обставиною для більш правильної інтерпретації поняття “employability” в значенні працездатності: “employability” — “це конкретне відношення індивіда до роботи в ситуації, коли індивід демонструє сукупність досягнень щодо можливості вирішення певної задачі” [11 с. 7].

Вочевидь, що глобальний перехід від стандартних колективних форм зайнятості до індивідуалізованих форм трудової участі як можливостей працевлаштування призводить

до виникнення конфліктів, пов’язаних з посиленням міжнародної міграції та зростанням конкуренції на національних ринках праці. Доцільно вважати, що ці тенденції призводять до виникнення нових транснаціональних моделей зайнятості, які відображають суперечливі процеси соціальної інклюзії та соціальної ексклюзії. На нашу думку, інклюзивними моделями зайнятості є:

1) бюрократична модель зайнятості — організація роботи законно запрошених робітників-мігрантів;

2) етнічна мережева модель зайнятості — неформальна організація робочих місць для мігрантів, які мають спільні етнічні корені з громадянами конкретної країни (робочі місця для китайських мігрантів у China towns у США);

3) сімейна модель — неформальне включення в сімейний бізнес нових членів, які прибули з інших країн;

4) освітня модель — тимчасова зайнятість різних груп (головним чином молоді) у навчанні в школах і інститутах;

Важливо також визначити дві ексклюзивні моделі зайнятості — це:

1) модель формальної заміни робочих місць — реорганізація робочих місць і прийняття нових працівників з більш низькою заробітною платою;

2) модель кримінальної зайнятості — як результат формального включення членів національних і міжнародних злочинних груп, які померли після кримінальних конфліктів або були ув’язнені за скоєні злочини.

Звичайно, подальші дослідження моделей зайнятості потребують нової концептуальної аргументації та проведення емпіричних досліджень.

Висновки і перспективи подальших досліджень. 1. Процеси економічної, політичної і культурної глобалізації спричиняють радикальну трансформацію основних структурних компонентів національних ринків праці і традиційного архетипу зайнятості. Глобальні ситуації “кризи і руйнації трудових суспільств” та “децентралізації зайнятості” є об’єктивними причинами організації нових наукових досліджень, які повинні бути орієнтованими на ідентифікацію глобальних детермінант конфліктних взаємодій у нових сучасних моделях зайнятості. 2. Сучасні трудові процеси все ще базуються на традиційному соціальному механізмі експлуатації, який обумовлює відтворення різноманітних нерівностей та конфліктних взаємодій між певною професійною групою та окремими індивідами. 3. Нові стандартизовані форми індивідуалізованої зайнятості відображаються поняттям “employability” у значеннях “можливості бути працевлаштованим” та “працевдатності”. Сутнісні ознаки цього поняття реально формують когнітивну основу ідентифікації конфліктних взаємодій у нових інклюзивних і ексклюзивних моделях зайнятості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *North D. C., Wallisd J. J., Waingast B. B.* Violence and Social Orders. A con-

- ceptual framework for interpreting recorded human history / D. C. North, J. J. Wallisd, B. B. Waingast. — N.-Y.: Cambridge univ. press, 2013. — 320 p.
2. *Stiglitz J. E.* Making Globalization Work / J. E. Stiglitz. — N.-Y., London: W. W. Norton and company, 2007. — 374 p.
3. *Lasswell T.* Class and Stratum / T. Lasswell. — Boston: Houghton Mifflin Company, 1965. — 497 p.
4. *Dahrengorf R.* The Modern Social Conflict. The Politics of Liberty // Ralf Dahrengorf. — Berkley and Los Angeles: Univ. of California press, 1990. — 219 p.
5. *Tilly Ch.* Democracy / Ch. Tilly. — Cambridge (Mass.): Harvard univ. press, 2007. — 248 p.
6. *Baudrillard J.* Symbolic Exchange and Death / J. Baudrillard. — 2nd ed. — London: SAGE Publ., 2017. — 280 p.
7. *Beck U.* Risk Society. Toward a New Modernity / Ulrich Beck. — London: SAGE Publ., 2009. — 272 p.
8. *Beck U.* Living in the world risk society // Ulrich Beck // Economy and Society. — 2006. — № 3 (Vol. 35). — P. 329–345.
9. *Beck U.* World at Risk / U. Beck. — London: SAGE Publ., 2009. — 226 p.
10. *Brown Ph., Hesketh A.* The mismanagement of talent: employability and jobs in the knowledge economy / Ph. Brown, A. Hesketh. — N.Y.: Oxford univ. press, 2004. — 288 p.
11. *Yorke M.* Employability in higher education: what it is — what is not / M. Yorke. — Aberdeen: The Higher Education Academy, 2006. — 18 p.

Урбанова Єва,

психолог Ассесмент ТзОВ, 10200 Praha,
Štěrboholská, 102a, tel.: +420 777 022 543,
e-mail: ed@worktest.cz

ORCID: 0000-0002-2909-7892

Урбанова Ева,

психолог Ассесмент ООО, 10200 Praha,
Štěrboholská, 102a, tel.: +420 777 022 543,
e-mail: ed@worktest.cz

ORCID: 0000-0002-2909-7892

Urbanova Eva,

psychologist, Assessment s.r.o., 10200
Prague, Štěrboholská, 102a, tel.: +420 777
022 543, e-mail: ed@worktest.cz

ORCID: 0000-0002-2909-7892

Маєвська Петра,

психолог Ассесмент ТзОВ, 10200 Praha,
Štěrboholská, 102a, tel.: +420 271 751 699,
e-mail: pm@worktest.cz

ORCID: 0000-0002-2564-4674

Маевская Петра,

психолог Ассесмент ООО, 10200 Praha,
Štěrboholská, 102a, tel.: +420 271 751 699,
e-mail: pm@worktest.cz

ORCID: 0000-0002-2564-4674

Mayevskaya Petra,

psychologist, Assessment s.r.o., 10200 Prague
Štěrboholská, 102a, tel.: +420 271 751 699,
e-mail: pm@worktest.cz

ORCID: 0000-0002-2564-4674

Пасніченко Віктор,

психолог Ассесмент ТзОВ, 10200 Praha,
Štěrboholská, 102a, tel.: +420 776 675 774,
e-mail: pasnichenko@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9076-057X

Пасниченко Виктор,

психолог Ассесмент ООО, 10200 Praha,
Štěrboholská, 102a, tel.: +420 776 675 774,
e-mail: pasnichenko@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9076-057X

Pasnichenko Viktor,

psychologist, Assessment s.r.o., 10200
Prague, Štěrboholská, 102a, tel.: +420 776
675 774, e-mail: pasnichenko@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9076-057X

ЛОЯЛЬНІСТЬ, БЛАГОНАДІЙНІСТЬ ТА ОПІР КОРУПЦІЇ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ (З ДОСВІДУ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ)

Анотація. Аналізується лояльність та надійність персоналу як фактори, які забезпечують антикорупційну стійкість. Вказано на слабку розробку цих понять у чеській літературі порівняно з англійськими ресурсами. Розглядаються тести, які використовуються у Чеській Республіці в діагностиці лояльності та благонадійності.

Описується аудит, як підхід, що використовується в системі WORKtest® для аналізу опору корупції і ризикованої поведінки. Наводяться результати дослідження, зробленого в Чехії у 2013–2014 рр. Аналіз показав, що 18 % опитаних мали ознаки ризикованої поведінки. Описано особливості корупційної поведінки, виявлені у дослідженні. Представлений бенчмаркінг опору корупції по відношенню до середніх показників у чеській популяції.

Ключові слова: благонадійність, лояльність, опір корупції, психодіагностика.

ЛОЯЛЬНОСТЬ, БЛАГОНАДЕЖНОСТЬ И СОПРОТИВЛЕНИЕ КОРРУПЦИИ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ДИАГНОСТИКИ (ИЗ ОПЫТА ЧЕШСКОЙ РЕСПУБЛИКИ)

Аннотация. Анализируется лояльность и надежность персонала как факторы, которые обеспечивают антикоррупционную устойчивость. Указано на слабую разработку этих понятий в чешской литературе по сравнению с английскими ресурсами. Рассматриваются тесты, которые используются в Чехии в диагностике лояльности и благонадежности.

Описывается аудит как подход, который используется в системе WORKtest® для анализа сопротивления коррупции и рискованного поведения. Приводятся результаты исследования, сделанного в Чехии в 2013–2014 гг. Анализ показал, что 18 % опрошенных имели признаки рискованного поведения. Описаны особенности коррупционного поведения, выявленные в исследовании. Представленный бенчмаркинг сопротивления коррупции по отношению к средним показателям в чешской популяции.

Ключевые слова: благонадежность, лояльность, сопротивление коррупции, психодиагностика.

LOYALTY, RELIABILITY AND RESISTANCE TO CORRUPTION: PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DIAGNOSTIC OPTIONS (THE EXPERIENCE OF THE CZECH REPUBLIC)

Abstract. The article analyzed the loyalty and reliability of employees as factors that facilitate corruption resistance. Article pointed to weaker elaboration

of these concepts in Czech literature in comparison to how they are presented in English-speaking resources. Furthermore, the names of the tests that are used in the Czech Republic for diagnosis loyalty and reliability and range of tests, significant for the analysis of this phenomenon.

This study describes the audit approach as used in the system WORKtest®. It presents the results of investigation of corruption resistance and risk behavior using methods WORKtest®, made in the Czech Republic in 2013–2014. Analysis showed that 18 % surveyed have signs of risky behavior. We describe the specific properties of corrupt behavior observed in the study. We provide benchmarking corruption resistance in relation to average indicators in the population.

Keywords: loyalty, psychodiagnostics, resistance to corruption, trustworthiness.

Постановка проблеми. Ми живемо у неспокійний час, повний змін та інновацій. У час, коли високу значущість мають орієнтація на продуктивність і успіх, ефективність і гнучкість [3; 8; 33]. У період, якому притаманне скорочення обмежень у часі та просторі й збільшення можливостей доступу до інформації. У результаті чого відношення до навколишнього світу орієнтується на короткочасність і тимчасовість. R. Sennet (2006) зазначає, що вимогою сьогоdnішнього дня стає “залишитися в русі”.

Ці зміни відображаються в корпоративному середовищі й загрожують компанії на макро- та мікрорівнях. Актуальною стає проблема лояльності та благонадійності персоналу в контексті зміни вимог і характеру роботи, що виключає традиційний контроль за персоналом і збільшує акцент на добровільності [5; 6; 11; 13; 22; 25; 26].

В умовах динамічного суспільства очікування щодо лояльності персоналу так само швидко змінюються. Лояльність та вірність стають важли-

вими вимогами організацій до персоналу і необхідною умовою ефективного функціонування. В іншому випадку ми спостерігаємо зниження опору корупції та, як наслідок, політичні махінації, обман і незаконні дії (розтрата, крадіжки та ін.). Організація повинна бути в змозі керувати цими тенденціями. Одним з варіантів управління стійкістю до корупційних дій є введення fraud-менеджменту [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття “лояльність” і “благонадійність” у чеській літературі достатньо не розроблені. Зазвичай їх описують при вивченні задоволеності працею, ангажованості або зобов’язань по відношенню до фірми. Лояльність, зазвичай, лише побічно згадується у теоретичних концепціях про відносини, мотивацію та цінності [14; 23; 35]. Тему лояльності можна знайти у чеських філософських і соціологічних працях [30–32].

У публікаціях лояльність асоціюється з вірністю, відвертістю та чесністю [6; 12; 17]. Автори визначають лояльність як відданість

(commitment) і на лояльність вказують як на намір виявляти вірність організації та її добровільну підтримку [4; 7; 10; 19; 34].

Ми вважаємо, що це не просто співзвучність у ставленні [2; 18], скоріше йдеться про свідоме позитивне ставлення, коли людина готова вкладати і жертвувати собою [15; 26].

К. Харський (2003) детально розглядає особливості лояльності та благонадійності співробітників. Благонадійність описується як готовність дотримуватися норм і правил. Аналізуючи психологічні причини неблагонадійності, автор описує 300 характерологічних ознак та вказує методи їх діагностики.

Аналіз літератури засвідчує, що основні індикатори лояльності включають в себе: 1) готовність залишитися в компанії [29]; 2) продуктивність праці, що виходить за рамки звичайних стандартів [20]; 3) довіру до організації та прийняття її цілей і цінностей [21]; 4) альтруїстичну поведінку [16]; 5) готовність докладати значних зусиль в інтересах організації [20; 34]; 6) конфіденційність у роботі з інформацією і не розголошення корпоративних секретів, дотримання правил компанії [24].

Згідно описаних вище індикаторів, лояльність пов'язана з благонадійністю і дотриманням правил, ангажованістю, відданістю і колегіальністю. Така поведінка явно на користь організації [34].

Наше бачення лояльності відповідає теорії G. Van der Vegt (2003), E. Powerse (2000) і К. Харського (2003). Ця трактовка відрізняється від одностороннього сприйняття відданості організації. Ми розгля-

даємо лояльність як багаторівневий феномен [13]. Об'єктом лояльності може бути організація, колеги, керівник, відділ, в якому людина працює, спеціальність, продукт чи послуга. Працівник, таким чином, залучений у більш широкий комплекс лояльності. При цьому об'єкти лояльності можуть провокувати суперечливу лояльну поведінку [9; 27].

З урахуванням зазначеного, ми розділяємо лояльність на кілька категорій, а саме: а) лояльність до організації (відданість корпоративним поглядам і цілям, чесність, благонадійність); б) лояльність по відношенню до керівника (визнання повноважень); с) лояльність по відношенню до колег (колегіальність, командність і доброзичливість); д) лояльність при роботі з конфіденційною інформацією (зберігання таємниць організації, не розголошення ноу-хау тощо).

Метою статті є: з урахуванням реалій Чеської Республіки описати можливості діагностики лояльності та благонадійності персоналу як засад, які підвищують антикорупційну стійкість.

Виклад основного матеріалу. Корупційні дії — це навмисні і цілеспрямовані дії кваліфікованих фахівців з метою отримання незаслуженої та незаконної особистої вигоди. У вузькому значенні, корупція перекладається як хабарництво (вимагання та прийняття хабарів). У більш широкому значенні слова — може виявлятися як залякування і маніпуляції, подарунки і впливова підтримка, крадіжки інформації. Корупція призводить до розкладання державного сектору, ослаблення

влади, збільшення протекціонізму та кумівства, злочинності, недовіри, банкрутства компаній. За даними досліджень Transparency International у 2016 р. Чеська Республіка за “Індексом сприйняття корупції” зайняла 47 місце із загального числа 170 досліджуваних країн. Основні вияви — недостатність етичних стандартів і правил (зокрема, для ТОП-менеджменту), обмежений доступ до інформації, плутанина у держзакупівлях.

Відомо, що незаконні дії завжди пов’язані з особливостями людського фактора та його так званою стійкістю до корупції. Із зазначеного випливає актуальність методу виявлення стійкості до корупції та запобігання незаконних і контрпродуктивних дій.

Попереджувальними заходами у цьому напрямку є визначення ризиковості людини вже на етапі набору та відбору працівників. Наше дослідження, проведене у 2015 р., засвідчило, що в Чеській Республіці для виявлення рис, які можуть спричинити корупційні дії, застосовуються такі психологічні опитувальники:

1. Hoganovы тести — опитувальник НРІ (шкали Стабільність, Соціальність, Кооперація, Організованість), опитувальник НДС (11 шкал відображають оцінку ризику неадекватної стратегії поведінки).

2. NEO-PI-R — використовуються шкали Нейротизм та Сумлінність.

3. Squares (Cut-e) — шкали Дисциплінованість, Сумлінність і Етична свідомість.

4. ANBE — опитувальник, спрямований на виявлення ставлення до роботи, людей і мотивація, яка може призводити до зривів у праці.

5. Опитувальник особистості ВІР — опитувальник містить 4 особистісні передумови небезпеки, для чого використовують показники Професійної орієнтації (Мотивація), Трудової поведінки (Сумлінність), Психічної конституції (Емоційна стабільність і стійкість).

6. SPARO-шкали: Психічна стабільність, Інтенсивність внутрішнього життя, Динамічність взаємодії з навколишнім середовищем, Схильність покладатися на волю випадку, Соціальний експібіціонізм, Конформність.

Необхідно врахувати те, що всі ці опитувальники не створені для виявлення тенденцій до корупційних дій та не виключають можливість спотворення результату в бік соціальної бажаності. Опитувальники адаптовані та стандартизовані до чеської популяції, шкали цих тестів використовують, виходячи з того постулату, що у людини, яка має певні психологічні якості, знижується (або збільшується) ймовірність ризикованих та контрпродуктивних дій.

У значній мірі цих недоліків позбавлений психогіометричний метод WORKtest®. Від інших тестових систем його відрізняють такі особливості: 1) тест має проєктивний характер, що унеможливорює фальсифікацію результатів; 2) шкали описують особливості виконання діяльності; 3) 300 шкал тестової системи сконструйовані відповідно до запиту практики роботи з персоналом. Система доступна в чеській, англійській та російській мовах.

Процедура тестування заснована на виборі 9 геометричних фігур із загальної матриці із зображенням 51

фігури. Сам тест входить до комп'ютерної системи діагностики та аналізу особливостей діяльності й використовується для оцінювання у сфері професійної діяльності людини у вигляді аудитів. Так, Аудит опору корупції оцінює конкретні фактори ризику та вияви поведінки працівників, які безпосередньо загрожують організації. При цьому поведінка оцінюється від “домінуючої” (високий рівень ризику) до “не ризикова”. Аудит дає змогу відповісти на питання, чи схильна людина до корупційних дій, і якщо так, які особливості спонукають до такої поведінки, чи лояльна людина і наскільки вона діє свідомо або під впливом оточуючих, чи є психологічно стійкою і збалансованою та ін.

Аудит корупційної стійкості включає в себе 32 критерії, що зібрані у чотири модулі:

1. Безпека, контрпродуктивна і корупційна поведінка:

- хабарництво (вимагання хабаря);
- підкуп (пропозиція хабаря);
- розкрадання фінансові;
- розкрадання інформації;
- розкрадання ноу-хау;
- фальсифікації та підробка документів;
- корупційні дії;
- заступництво;
- фаворитизм (кумівство);
- сугестивність, нестійкість.

2. Лояльність та моральна стабільність:

- моральна стійкість і зрілість;
- врівноваженість, вірність, довіра;
- етичність;
- лояльність до організації;

- дотримання обумовлених угод і конвенцій;
- дотримання корпоративних правил та законодавчих норм;
- колегіальність, тактовність.

3. Психічна стабільність:

- емоційна стабільність;
- психічна стійкість;
- психічна зрілість;
- емоційна зрілість;
- стриманість і саморегуляція;
- соціальна зрілість;
- подолання несприятливих ситуацій.

4. Мотивація і вольові якості:

- матеріальна винагорода;
- влада і прагнення вирішувати;
- влада для досягнення поставлених цілей;
- самореалізація;
- пошук впливу і використання його;
- дипломатичність;
- ініціативність і активність;
- орієнтація на ціль.

При проведенні Аудиту корупційної стійкості користувачу доступні порівняння з нормами працюючого населення Чеської Республіки. Стандартизація тесту була проведена на результатах, зібраних у 2010–2015 рр., вибірка — 4500 респондентів. Ретестова надійність методики в різних модулях складає 0,75–0,92, експертна валідність — 0,87–0,97.

Прикладом перевірки лояльності, благонадійності співробітників і їх опору корупції може бути дослідження, виконане за допомогою методу WORKtest® у 2013–2014 рр. на замовлення чеської компанії. Метою дослідження був аналіз ризиковості щодо корупції окремих працівників. Необхідно було з'ясувати:

- скільки працівників має схильність до корупційних дій;
- до яких корупційних дій схильні найбільш та найменш;
- як вияви незаконних дій пов'язані з лояльністю та благонадійністю персоналу, його мотивацією та психічною стабільністю.

Дослідженням було охоплено 278 співробітників з числа топ-менеджменту ($n = 69$, 25 % вибірки) і середньої ланки ($n = 209$, 75 % вибірки), з яких 165 жінок (60 %) та 113 чоловіків (40 %). Віковий діапазон 28–56 років. Співробітники були протестовані за допомогою психодіагностичного інструмента WORKtest®. Через півроку 89 працівників брали участь в оцінюванні методом 360°.

Загальну схильність до корупційних дій, з точки зору різних демографічних змінних, показано на рис. 1. З графіку випливає, що з 278 респондентів 12 осіб відносяться до групи високого ризику і 38 є ризиковими, що становить 18 % від загальної чисельності. До групи високого ризику корупції входять як жінки, так і чоло-

віки всіх рівнів менеджменту. Ризикова група складається в основному з персоналу середньої ланки.

Корупційні дії, які виявляються частіше відображено в табл. 1.

Більшість прагне до фаворитизму та кумівства (62 %). Великі показники також набирають розкрадання інформації (57 %). Щодо хабарництва, то пропозиція хабаря більше представлена (54 %), ніж вимагання (50 %). Найменші показники набирає суттєва нестійкість. Це є закономірним свідченням того, що в основі корупційних дій свідомий і цілеспрямований процес.

Подальший розгляд табл. 1 указує, що жінки більш схильні до протекціонізму (жінки — 64 %, чоловіки — 59 %) і розповсюдженню інформації (жінки — 58 %, чоловіки — 52 %), чоловіки, своєю чергою, частіше пропонують хабарі (чоловіки — 54 %, жінки — 50 %), менше піддаються впливу навколишнього оточення (чоловіки — 31 %, жінки — 34 %) і діють більше маніпулятивно (показник більше ніж у жінок на 5 %), що є свідченням

Рис. 1. Ризик схильності до корупційних дій на різних рівнях менеджменту

більш продуманого використання корупції. Але жінки більш дипломатичні (50 %), ніж чоловіки (45 %).

Ступінь відповідності результатів тестування визначалась за допомогою методу 360° (табл. 2). Результати дослідження вказують на однакову згоду експертів у порівнянні із самооцінкою (90,3). Загальний консенсус становить 94,2 %, що є показником, який дає можливість нам прийняти результати тестування за достовірні та робити висновки про окремі якості.

Загальний результат аудиту порівняно з нормою населення відображений на рис 2. Бенчмаркінг Аудиту корупційної стійкості (порівняно з нормою, див. червона лінія) указує на благонадійність персоналу даної організації.

Висновки. Проведений нами аналіз засвідчив відсутність авторських теорій лояльності та благонадійності у чеській літературі й відсутність спеціалізованих психологічних опитувальників для діагностики схильності до корупційних дій.

Таблиця 1

Вияви контрпродуктивних (корупційних) дій

Елементи корупційних дій	Вияв
Фаворитизм (кумівство)	61,6 %
Розкрадання інформації	56,7 %
Необачність	54,6 %
Підкуп (пропозиція хабаря)	53,9 %
Спекуляції	53,7 %
Фальсифікації та підробка документів	51,9 %
Маніпуляції і тиск	51,8 %
Розкрадання ноу-хау	50,3 %
Хабарництво (вимагання хабаря)	49,7 %
Отримання матеріальної і нематеріальної вигоди	48,0 %
Розкрадання фінансові	45,4 %
Непередбачуваність	42,1 %
Сугестивність, нестійкість	33,9 %

Таблиця 2

Узгодженість результатів тестування з оцінками методом 360°

Самооцінка	Оцінка керівником	Оцінка підлеглими	Оцінка колегами	Загальна узгодженість
90,3	95,8	95,2	95,5	94,2

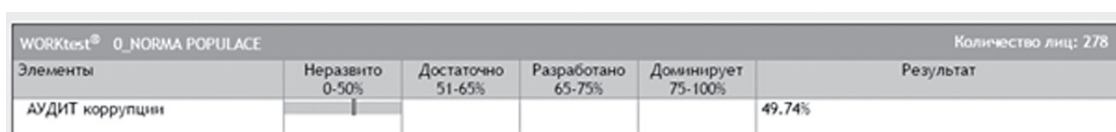

Рис 2. Стійкість до корупції в організації порівняно із середнім у популяції

Дослідження за допомогою психо-діагностичної системи WORKtest® у чеській організації виявило 18 % персоналу, які мають високий ризик щодо вияву корупційних дій. При цьому персонал середньої ланки більше ризиковий у порівнянні з топ-менеджментом. Серед форм корупційних дій більше представлені фаворитизм (кумівство) та розкрадання інформації. При цьому пропозиція хабаря виявляється більше, ніж його вимагання. Найменший вияв має суттєва нестійкість, що є закономірним свідченням того, що в основі корупційних дій свідомий і цілеспрямований процес.

Одночасне застосування з психо-діагностикою методу 360° виявило високу узгодженість результатів тестування з експертними оцінками, що дало змогу результати тестування в системі WORKtest® прийняти за достовірні та робити висновки про окремі вияви корупційних дій.

Виходячи з того, що діагностична система представлена в трьох мовах: чеській, англійській та російській, подальшими дослідженнями бачиться порівняльний аналіз лояльності, благонадійності та вияву корупційних дій в інших країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Харский К. Благонадежность и лояльность персонала / К. Харский. — Санкт-Петербург: Питер, 2003. — 496 с.
2. Agle B. R., Hart D. W., Thompson J. A., Hendricks H. M. Research Companion to Ethical Behavior in Organizations. Constructs and Measures. — UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2014.
3. Bauman Z. Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality. — Cambridge: Basil Blackwell, 1995.
4. Buchanan B. (1974). Building Organizational Commitment: The Socialization of Managers in Work Organizations. *Administrative Science Quarterly*, 19 (4): 553–546.
5. Chudzikowski K. Fresh Perspectives on the New Career. *Journal of Vocational Behavior*, 2012. roč. 89, s. 298–306.
6. Durkin D. M. The Loyalty advantage: essential steps to energize your company, your customers, your brand. — NY: AMACOM, 2005.
7. Dyne L. V., Graham J. W., Dienesch R. M. (1994). Organizational Citizenship Behavior: Construct Redefinition, Measurement, and Validation. *The Academy of Management Journal*, 37 (4): 765–802.
8. Giddens A. Unikající svět: jak globalizace mění náš život. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 135 s.
9. Gino F. If You're Loyal to a Group, Does it Compromise Your Ethics? Harvard Business School Publishing Corporation, 2016.
10. Graham J. W., Organ D. W. Commitment and the Covenantal Organization. *Journal of Managerial Issues* 5: 483–502, 1993.
11. Grosman B. (1989). Corporate Loyalty: Does It Have a Future? *Journal of Business Ethics* 8: 565–68.
12. Hartl P., Hartlová H. Psychologický slovník. — Praha: Portál, 2000.
13. Haughey J. C. (1993). Does Loyalty in the Workplace Have a Future? *Business Ethics Quarterly* 3: 1–16.
14. Kocianová R. Personální činnosti a metody personální práce. Praha: Grada Publishing a.s., 2010.
15. Kumar D. N. S.; Shekhar, N. *Journal of Management Research*. 2012: 12 (2), p. 100–112. 13 p.
16. Laabs J. J. (1996). Employee commitment, *Personnel Journal*, 58–66.

17. *Linhart J.* Slovník cizích slov pro nové tisíceletí. Litvínov: Dialog, 2005.
18. *Meyer J. P., & Allen N. J.* (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1: p. 61–89.
19. *Moorman R. H., Blakely G. L.* (1995). Individualism-Collectivism as an Individual Difference Predictor of Organizational Citizenship Behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 16(2): 127.
20. *Mowday R. T., Porter L. W. & Steers R. M.* (1982). Employee-organization linkages. — New York: Academic Press.
21. *Pandey C., Khare R.* Impact of job satisfaction and organizational commitment on employee loyalty. *International Journal of Social Science and Interdisciplinary Research*, 2012: 1, p. 36–41.
22. *Pfeiffer R. S.* (1992). Owing Loyalty to One's Employer. *Journal of Business Ethics* 11: 535–44.
23. *Plamínek, J.* Vedení lidí, týmů a firem. Praha: Grada Publishing a.s., 2011.
24. *Powers E. L.* Employee Loyalty in the New Millennium. *Academic Journal*, 2000: 65 (3), p. 4–8.
25. *Reichheld F. F.* The loyalty effect: The hidden force behind growth, profits, and lasting value. Harvard Business School Press, 1996.
26. *Reichheld F. F.* Loyalty rules!: How today's leaders build lasting relationships. Harvard Business Press, 2001.
27. *Schrag B.* Business Ethics Quarterly. *Business Source Complete* 2001: 11 (1) p. 41–66.
28. *Sennet R.* The Culture of the New Capitalism. London: Yale University Press, 2006.
29. *Solomon C. M.* The loyalty factor. *Personnel Journal*, 1992, p. 52–62.
30. *Šubrt J. A.* KOL. Soudobá sociologie II. Teorie sociálního jednání a sociální struktury. — Praha: UK Praha, 2008.
31. *Šubrt J. a kol.* Soudobá sociologie IV. Aktuální a každodenní. — Praha: UK Praha, 2010.
32. *Šubrt J. a kol.* Soudobá sociologie VI. Oblasti a specializace. — Praha: UK Praha, 2014.
33. *Toffler A., Toffler H.* Nová civilizace. Třetí vlna a její důsledky. — Praha: Dokořán, 2001. 126 s.
34. *Van der Vegt G. S., Van de Vliert E., Oosterhof A.* (2003). Informational dissimilarity and OCB: The role of intrateam interdependence and team identification. *Academy of Management Journal*, 46: 715–727.
35. *Wagnerová I.* Řízení výkonnosti. — Brno: Marek Konečný, 2005.

УДК 347. 73 (476) (045)

Цегельник Ольга Владимировна,
кандидат юридических наук, доцент, до-
цент кафедры финансового права и пра-
вового регулирования хозяйственной де-
ятельности юридического факультета
Белорусского государственного универ-
ситета, 220030, Республика Беларусь,
г. Минск, проспект Независимости, 4,
тел.: +37529 500 31 70, e-mail: tsegelnik.
pochta@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8380-4615

Цегельник Ольга Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент, до-
цент кафедри фінансового права та
правового регулювання господарської ді-
яльності юридичного факультету, Біло-
руський державний університет, 220030,
Республіка Білорусь, м. Мінськ, проспект
Незалежності, 4, тел.: +37 529 5003170,
e-mail: tsegelnik.pochta @ gmail.com

ORCID: 0000-0002-8380-4615

Tsegelnik Olga Vladimirovna,
PhD (Candidate of Sciences) in Law, Associate Professor, Associate Professor of the De-
partment of Financial law and legal regulation of economic activity of the Law Faculty,
Belarusian State University, Independence Avenue, 4. Minsk, 220030, Belarus, tel.: +37 529
500 31 70, e-mail: tsegelnik.pochta@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8380-4615

“ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КОНФЛИКТ”: СТРАТЕГИЯ И МЕХАНИЗМ РАЗРЕШЕНИЯ ПСИХОСОЦИАЛЬНЫХ ПРОТИВОРЕЧИЙ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Аннотация. В статье впервые обоснована необходимость обозначения категории “инвестиционный конфликт”, даны ее определение, анализ с позиций архетипики, духовности как условия развития мира, выявлен ряд проблем и указаны основные направления для их решения согласно теме доклада.

Ключевые слова: инвестиционный конфликт, развитие, кризис, духовное воспитание личности, архетипика и православие, духовные ценности.

“ІНВЕСТИЦІЙНИЙ КОНФЛІКТ”: СТРАТЕГІЯ І МЕХАНІЗМ ВИРІШЕННЯ ПСИХОСОЦІАЛЬНИХ ПРОТИРІЧ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Анотація. У статті вперше обґрунтовано необхідність позначення категорії “інвестиційний конфлікт”, дані її визначення, аналіз з позицій архетипіки, духовності як умови розвитку світу, виявлено ряд проблем і вказані основні напрями для їх вирішення відповідно до теми доповіді.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційний конфлікт, розвиток, криза, формування інвестиційного світогляду, духовне виховання особистості, архетипіки і православ'я, духовні цінності, духовна безпека, духовне життя (як досвід несвідомого і керованого Богом).

“INVESTMENT CONFLICT”: STRATEGY AND WAYS OF THE RESOLVING OF THE PSYCHOLOGICAL AND SOCIAL CONTRADICTIONS IN THE MODERN WORLD

Abstract. Modern development of investment law, states, society needs to use and define such category as “investment conflict”. The author proves this provision and defines this phenomenon at first time, analyses it from the position of archetypes, spirituality as basic conditions for the development of modern world, finds and describes some problems and ways of its resolving in accordance with the topic of the article.

Keywords: investment conflict, development, crisis, spiritual, church upbringing of the individual, archetypes (spiritual life, as the experience of the unconscious and powered by the God) and orthodoxy, spiritual valuables.

Постановка проблеми. Анализ правовых новаций на постсоветском пространстве свидетельствует, что в последние годы в Украине, Беларуси и России активно развивается инвестиционное право, как отрасль хозяйственного права, учебная дисциплина и наука. Важным в развитии этой дисциплины является определение системообразующих категорий и их изучение, что в дальнейшем даст возможность сформировать структуру и содержание инвестиционного законодательства. При этом сама природа инвестиций обуславливает необходимость введения в инвести-

ционное право такой категории, как “инвестиционный конфликт”. Впервые в этой статье будет уделено внимание проблеме: подготовленности человека к “пребыванию” в “инвестиционном конфликте”, выхода из него, преодоления соответствующих кризисов, “инвестиций” в самого человека (как ни парадоксально это звучит), так как эффективность всей политической и экономической системы зависит, прежде всего, от степени развитости человека в различных отношениях.

Анализ последних исследований и публикаций. В современных учеб-

ных пособиях по инвестиционному праву (в последних публикациях) отсутствует термин “инвестиционный конфликт”. Данная работа является первой попыткой определения и рассмотрения этого феномена. Учитывая заявленную тематику конференции, проводимой Украинской школой архетипики, и исходя из некоторых подходов, изложенных в совместной статье Э. А. Афонаина, О. В. Суший, данное явление рассмотрено несколько под иным углом зрения (более подробное изложение см. далее), а именно духовности как условия развития современного мира [1, с. 97]. С точки зрения предложенного подхода ни категория инвестиции, которая сама по себе ответственна за развитие (это ее неотъемлемый признак), ни тем более термин “инвестиционный конфликт” также не рассматривались. Данное исследование является новым, учитывающим работы священников, конфликтологов, психологов, медиаторов, правоведов и др. Оно может положить фундамент для дальнейших научных разработок, в том числе и законодательных, разработки комплекса организационных мер для решения возникающих проблем, условий для инвестиционного развития государств и их субъектов.

Цель статьи — сформулировать понятие “инвестиционный конфликт” и рассмотреть обозначенные выше вопросы.

Изложение основного материала. Содержание основных учебных курсов инвестиционного права и инвестиционного законодательства в последнее время имеет тенденцию стать реально способным обеспе-

чить “обслуживание” такой широкой категории, как “инвестиционный спор”. Но если использовать более широкий подход к разработке этих учебных дисциплин и законодательства с выходом на последующее применение в экономике, политике с целью эффективных структурных изменений, то необходимо обозначить такое понятие, как “инвестиционный конфликт”, которое, по своей сути, является куда более широким и значимым, по сравнению с первым явлением. Данное понятие складывается из двух составляющих категорий: “инвестиции” и “конфликт”. При этом, прежде, чем формулировать понятие “инвестиционного конфликта” необходимо кратко описать основные сущностные признаки составляющих его явлений.

Понятие *“инвестиции”* является одним из самых изучаемых явлений в праве ввиду того, что нет единого для всех государств определения. Основными признаками этой категории являются следующие положения: инвестициями является имущество, работа, услуги, если шире — объекты гражданских прав, которые отвлекаются от текущего потребления с целью вложения их в объект, который принесет в будущем прибыль и/или достижение иного положительного социального эффекта, не связанного с личным потреблением; в основе инвестиций лежит инвестиционный проект; между моментом вложения инвестиций и моментом достижения целей инвестирования существует определенный срок; вложение инвестиций связано с риском его утраты; инвестиции — это категория, ответственная за экономическое и социаль-

ное развитие государства, граждан, фактически, в достаточно большой степени, при грамотном подходе она его и обеспечивает; данное понятие раскрывается в неразрывной связи с группой иных инвестиционных категорий, основными из которых являются “инвестиционный договор” и “инвестиционное обязательство”; инвестиции — это, по сути, правоотношение между инвестором и иными субъектами, чьи интересы затрагивает инвестиционный проект; инвестиции являются эффективными, если обеспечен баланс интересов участников инвестиционного проекта и лиц, на которые он тем или иным образом воздействует, они осуществляются на добросовестной, профессиональной основе.

Понятие **“конфликт”**. Слово “конфликт” происходит от латинского *conflictus* — “столкновение” и, практически, неизменным входит в другие языки. Согласно словарю Уэбстера (1983), понятие “конфликт” первоначально трактовалось как “драка, сражение, борьба”, затем его значение расширилось, включив в себя “резкое расхождение или противопоставление *интересов, идей* и т. п.”. Таким образом, теперь этот термин подразумевает не только само физическое противодействие, но и его *психологическое* содержание.

Изложенные признаки этих понятий дают возможность сделать вывод, что само по себе явление инвестиций является также “конфликтным” по отношению к инвестору, учитывая цели инвестирования и условия его эффективности. Анализ данного положения будет изложен после формулировки определения

“инвестиционный конфликт”, под которым мы предлагаем понимать ***резкое расхождение, противопоставление, столкновение интересов, идей инвестора с целями, условиями инвестирования, инвестора и интересами, идеями других субъектов инвестиционного проекта или субъектов, на чьи интересы, потребности влияет инвестиционный проект в процессе осуществления инвестиционной деятельности на основе инвестиционного договора.***

Приведенное определение инвестиционного конфликта характеризует его как собирательное понятие, которое можно классифицировать по многочисленным критериям, и такая работа является целью самостоятельного исследования. Данный конфликт является разновидностью социального конфликта, может быть юридическим и неюридическим, в частности, внутриличностным, политическим, военным, корпоративным, государственным, экономическим, финансовым, промышленным и т. д.

Учитывая тематику конференции и ее связь с проблемами архетипики, хотелось бы проанализировать *некоторые виды*, составляющие инвестиционного конфликта с т. з. подхода к *духовности* и *неприкосновенности* (“*непорушність*” — дословно на укр. языке) *духовных границ* человека, сообщества и цивилизации как основы для устойчивого *развития* социального мира, главного принципа построения современного мирового порядка, предложенного Э. А. Афониним и О. В. Суший [1, с. 97]. В первую очередь, здесь представляет интерес сам инвестор и его потенци-

альная способность осуществлять эффективные инвестиции, а фактически — согласованность его интересов и ценностей, мировоззрения с нормами религии и интересами субъектов инвестиционного проекта, т. е. *“внутриличностный инвестиционный конфликт”*, его человеческий потенциал. Возникает вопрос, что такое человеческий потенциал? Фактически — это те “инвестиции”, которые вложили в человека родители в виде воспитания, образования, он сам и общество, государство. Но если говорить о духовности, то в обязательном порядке надо говорить о Боге как участнике в формировании этого потенциала, и с самого начала определять был ли Он, в принципе, в этом процессе, было ли обращение иных участников к Нему в той или иной форме и с какого по какой этап.

Анализируя понятие конфликт, следует отметить, что его составляющие — это интересы и ценности, их столкновение. А условие управления и разрешения конфликта — это, в первую очередь, видение и понимание причины, проблемы, которая порождает указанное столкновение, умение человека “уступить ценность”, чем-то пожертвовать (т. е. “расстаться с ценностью”) увидеть новый, более значимый интерес, а фактически, более высокую значимую в духовном смысле ценность, разрешение проблемы, иной взгляд на ситуацию, изменение мировоззрения, это, в принципе, понимание того, что происходит. Для работы с конфликтом необходимо знать теорию личности, а если говорить о духовности — теорию духовной жизни человека [2]. И возникает вопрос об

истинности источника информации, вернее религиозного учения в контексте наличия различных сект, видов религий. Исходя из сложившейся традиции для Беларуси, Украины, мы разделяем подход, предложенный А. И. Осиповым, что духовную безопасность человека, на сегодняшний день, обеспечивает лишь Православие и Православная Церковь [3]. И, на наш взгляд, между архетипичкой и православным христианским церковным учением могут быть установлены точки взаимодействия, при условии, если поставить следующие вопросы: чем управляется бессознательное, как соотносятся бессознательное и душевная, духовная жизнь человека, религия, церковь?

Для развития инвестиционной деятельности и, как следствие, государства актуальной является проблема формирования личности инвестора, в принципе человека, который хочет и способен быть предприимчивым, деятельным, созидающим в целях собственного развития и самообеспечения, а также развития окружающего его мира без нанесения вреда интересам других субъектов и стран. И здесь возникают следующие *проблемы*, на которые указывает понятие *“инвестиционный конфликт”*.

Источником развития личности должна быть полноценная христианская семья и религиозное православное государство. Для человека с раннего детства должны быть четко определены соотношение системы потребностей и системы ценностей, с точки зрения понимания греха и добродетели [4], страсти, самой высокой ценностью должен быть Бог и любовь к Нему. Для обеспечения

этой цели необходимо привлечение всего потенциала и накопленного опыта православной церкви, изложенного в трудах ее подвижников и произведениях православной русской культуры [5], искусства, литературы [6]. Среди последних тенденций представляют интерес работы Преподобного Силуана Афонского, и это не удивительно, если мы начинаем говорить о духовности, то это — признанный гигант духа [7] и внимание общественности в современных условиях к нему велико, о чем свидетельствуют события августа 2016 г. в Беларуси [8]. Человек должен воспитываться в вере и всегда чувствовать Бога, бояться оскорбить Его. Итогом будет то, что *кризисы* (неотъемлемым признаком которых является неопределенность и неспособность человека в них находиться до определенного момента адаптации) будут восприниматься как новая ступень доверия Богу (которому вручается ситуация) и уровень развития, но не в одиночестве и без “интеллектуальных лекал”, а с внутренним пониманием смысла происходящего, видением и нахождением точек и условий роста, под воздействием Святого Духа, управляющего всем человеком, в том числе и его бессознательной частью, дающему ему бесценный жизненный опыт в виде благодати, развития способности любить, творить, быть добрым, о чем свидетельствуют также и последние психологические исследования зарубежных ученых [9]. Наглядным примером является культура, памятники древнего центра Киева (Святой княгине Ольге, апостолу Андрею Первозванному, Святым Кириллу и Мефодию). Но

самая главная задача семьи и государства — это открыть человеку личность Христа, создать условия для контакта с Ним [6]. В качестве образца заслуживают внимания и восхищения попытки сотрудников Дома музея М. Булгакова в Киеве “восстановить норму” в современной жизни через трансляцию опыта жизни семьи писателя [10]. Важным для развития учения о внутриличностном конфликте является учение церкви о страстях, их воздействии на человека и противостоянии им, целомудрии. Человеку с детства должны быть донесены эти знания, у него должна быть сформирована способность делать правильный, светлый выбор в сторону обеспечения добра, должна зародиться *совесть* и способность ее слышать и сохранять всю жизнь. Здесь важно учение о *молитве* [11], об ангелах — хранителях, если затронута тема нарушения духовных границ [12]. *Главное — что такое духовная граница, как с ней работать, с точки зрения архетипики, православия?* Особое внимание следует обратить на молитву к Богу: она должна рассматриваться как средство постоянного контакта человека с источником сил, любви, развития — Богом. Молитва — это основное средство саморазвития человеком своего потенциала, выживания, понимания себя. А на современном уровне и попытка решения неразрешимых для людей проблем, например, общая Молитва за Украину 2 апреля 2017 г. в Киеве. И в контексте инвестиционного конфликта результатом такого воспитания должно быть четкое понимание Евангелия, учений православной церкви и развитие способности слу-

жить именно Богу, а не мамоне, т. е. богатству [13]. После первой наивысшей ценности — любви к Богу человек должен любить других людей и очень часто ставить их интересы выше своих, как минимум в семье [14]. К инвестициям должен быть допущен человек, умеющий зарабатывать деньги (капиталы) честным путем, но воспринимающих их не как самоцель и наивысшую ценность, а лишь средство достижения куда более ценных, созидających добро и развитие целей. Здесь как следствие важны здоровье, трудолюбие, образование, интерес и любовь к жизни, людям и такое качество, как *ответственность за все свои поступки, за других людей, сострадание*. Их, в первую очередь, должны формировать родители и сам человек в процессе всей жизни.

Реализация указанных направлений даст возможность сформировать человека, способного осуществить инвестиции в самого себя в виде стремления к самосовершенствованию, к простой цели — “быть хорошим”, “путь к святости”. В качестве цели на государственном уровне должна быть поставлена задача — разработать модель взаимодействия человека, Церкви, государства по обеспечению духовного развития и духовной безопасности личности, в том числе в конфликтных, кризисных ситуациях. Многим, даже самым тяжелым кризисам нужно быть благодарным, так как они формируют новый взгляд на ценности, учат преодолевать страдания, а самые тяжелые ситуации обращают к Богу [15], если человек не хочет сдаваться, *смиряется, и в результате получает то, что ему действительно необходимо,*

но, с точки зрения, Бога. Здесь важен вопрос: что такое боль? По-видимому — это состояние расставания, потери того, что очень ценно. Человек в процессе жизни теряет все, кроме Бога. Поэтому условием его стабильности является *обретение контакта с Богом и сохранение его в течение жизни как наивысшей ценности* и после смерти благодаря вере и земной жизни по заповедям и совести, воцерковлению. И здесь можно сделать вывод, что кризис — это ситуация, когда у субъектов неправильно расставлены ценности, это условие изменения в нужном векторе и как следствие развития. После принятия боли, кризиса, их проживания человеком у него идет новый уровень самопознания, понимания отношений, опыта, который дает возможность менять и развивать отдельные структуры разных уровней, начиная с человека, семьи, общества, науки, нравственных, моральных категорий и т. д. Как ни парадоксально звучит, но те страны, которые накопили отрицательный опыт, должны его изучать [16, с. 11], структурировать отношения, видеть истинные причины и искать мирные пути их решения, используя имеющийся опыт (в виде кризисов, конфликтов) других государств, в том числе путем обращения и к архетипике, медиации, развития диалога власти и общественности, реализации достигнутых договоренностей. Кризисы, конфликты, стрессы в этом должны быть первыми помощниками. При правильной работе с ними отдельные государства смогут создать свои уникальные системы отношений, институты.

Выводы. Приведенное определение понятия “инвестиционный конфликт” и его анализ с позиций архетипики, духовности как условия развития мира подтвердил правильность и значимость обозначенного подхода, выявил ряд проблем и указал основные направления для их решения. Закрепление данной категории в законодательстве [17] и обращение внимания общественности к ней и путям решения инвестиционных конфликтов различных видов послужит основой для начала существенных и необходимых изменений в таких сообществах. Достаточно перспективным и жизненно необходимым будет развитие междисциплинарной теории инвестиционных конфликтов с соблюдением принципа объективности и учета указанных проблем и особенностей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Афонин Е. А., Суший О. В.* Закономірності та особливості української трансформації / Е. А. Афонин, О. В. Суший // Стратегічна панорама. — 2015. — № 1. — С. 94–108.
2. *Епископ Феофан.* Что есть духовная жизнь и как на нее настроиться. — Л.: Соборный разум, 1991. — 288 с.
3. *Осипов А. И.* Православие и духовная безопасность / А. И. Осипов. — Минск: Белорусский Экзархат, 2012. — 224 с.
4. *Святитель Игнатий Брянчанинов.* О таинстве исповеди. — Минск: Свято-Елисаветинский монастырь, 2008 — 32 с.
5. *Соловьев В. М.* Золотая книга русской культуры / В. М. Соловьев. — Москва: Белый город, 2007. — 560 с.
6. *Старцы и русская литература* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://tvkultura.ru/>
7. *Силуан Афонский*, преподобный Писания. — Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2016. — 384 с.
8. *Монах.* Документальный фильм Аркадия Мамонтова [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.pravoslavie.ru/100139.html
9. *Макгонигал К.* Хороший стресс как способ стать сильнее и лучше / К. Макгонигал. — Москва: Альпина Паблишер, 2017. — 304 с.
10. *Дом Булгакова* / под общ. ред. Л. В. Губианури. — Киев: Сидоренко В. Б., 2015. — 304 с.
11. *Преподобный Иоанн Лествичник.* О молитве. — Москва: Изд-во Московской Патриархии, 2000. — 48 с.
12. *Размышления христианина об Ангеле хранителе на каждый день месяца* — с приложением канона и молитвенного обращения к Ангелу хранителю. — Москва: Отчий дом, 2007. — 176 с.
13. *Феофан Затворник, святитель.* Мысли на каждый день года по церковным чтениям из Слова Божия. — Москва: Отчий дом, 2012. — 320 с.
14. *Схиархимандрит Иоаким (Парр).* Когда двое становятся одним. — Санкт-Петербург: Воскресенский Новодевичий монастырь, 2016. — 384 с.
15. *От Меня* это было [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://serafim.com.ru/site/nstr_1_1_01.html
16. *Вагин И. О.* Психология зла. Практика решения конфликтов / И. О. Вагин. — Санкт-Петербург: Питер, 2001. — 192 с.
17. *Цегельник О. В.* Основные тенденции формирования инвестиционного права Республики Беларусь / О. В. Цегельник // Современный юрист. — 2016. — № 3. — С. 66–75.

Черноіваненко Аліна Володимирівна,
аспірант кафедри політології та філософії, Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 61001, Україна, м. Харків, проспект Московський, 75, тел.: (050) 975 83 93, e-mail: alina_dubrovskaya@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1766-9048

Черноиваненко Алина Владимировна,
аспирант кафедры политологии и философии, Харьковский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины, 61001, Украина, г. Харьков, проспект Московский, 75, тел.: (050) 975 839 3, e-mail: alina_dubrovskaya@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1766-9048

Chernoivanenko Alina Vladimirovna,
post-graduate student of the Department of Political Science and Philosophy, Kharkov Regional Institute of Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, 61001, Ukraine, Kharkov, Moskovsky prospect, 75, tel.: (050) 975 83 93, e-mail: alina_dubrovskaya @ukr.net

ORCID: 0000-0002-1766-9048

РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ВИНИКНЕННІ ТА РОЗВ'ЯЗАННІ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ: АРХЕТИПНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Визначено природу, сутність політичних конфліктів, зроблено їх типологію. Проаналізовано діяльність українських політичних партій в умовах політичного конфлікту. Доведено, що поширені в українському суспільстві архетипи “героя”, “лідера” детермінують послаблення ідеологічної складової в діяльності політичних партій та сприяють продукуванню тимчасових лідерських проектів, в яких лідери не налаштовані на пошук компромісів через острах нанести шкоду своєму іміджу.

Ключові слова: політичний конфлікт, політичні партії, архетипи “героя”, “лідера”.

РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В ВОЗНИКНОВЕНИИ И РЕШЕНИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ В УКРАИНЕ: АРХЕТИПИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация. Определено природу, сущность и типологию политических конфликтов. Проанализировано деятельность политических партий в условиях политического конфликта. Доказано, что распространенные в украинском обществе архетипы “героя”, “лидера” детерминируют ослабление идеологической составляющей в деятельности политических партий и способствуют продуцированию временных лидерских проектов, в которых лидеры не настроены на поиск компромиссов из-за боязни нанести вред своему имиджу.

Ключевые слова: политический конфликт, политические партии, архетипы “героя”, “лидера”.

THE ROLE OF POLITICAL PARTIES IN ORIGIN AND STARTING OF POLITICAL CONFLICTS IN UKRAINE: ARCHETYPICAL ANALYSIS

Abstract. It is determined the nature, main point of political conflicts, it is formed their typology. It is analysed Ukrainian political parties activity in conditions of a political conflict. It is proved that in the Ukrainian society widespread archetypes of the “hero”, “leader” determine the weakness of ideological compound in political parties activities and they are favourable to product temporary leaders projects in which leaders are not ready to find compromises because of fear to harm to their image.

Keywords: political conflict, political parties, the archetype of the “hero” archetype “leader”.

Постановка проблеми. У сучасних умовах суспільно-політичної трансформації та активних процесів впровадження європейських стандартів у різні сфери життєдіяльності суспільства, зокрема у публічне управління, очевидною стала наявність проблеми розвитку партійної системи та підвищення політичної відповідальності політичних партій. Проте існуючий досвід діяльності політичних партій в Україні свідчить про їх неготовність до впровадження якісно нових, європейських принципів і підходів у діяльності. Популізм

партійних лідерів, “гра на публіку”, відстоювання інтересів вузького кола осіб, часто-густо стають причинами виникнення гострих політичних конфліктів, наслідками яких стають дезінтеграція суспільства, руйнація економіки, зниження ефективності публічного управління. Між тим, важливою передумовою демократичного розвитку суспільства є запровадження ефективних механізмів діяльності політичних партій щодо запобігання гострих соціально-політичних конфліктів. Водночас розробка та створення таких механізмів по-

требує детального аналізу існуючих архетипів, які впливають на сучасні політичні практики в Україні. Тому під час дослідження ролі політичних партій у виникненні та розв'язанні політичних конфліктів особливої актуальності набуває архетипний підхід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему політичних конфліктів досліджували у своїх роботах Р. Дарендорф, Т. Парсонс, Е. Дюркгейм, Е. Мейо, А. Токвіль, Г. Зіммель та багато інших дослідників. Політичне лідерство та архетипічну її складову досліджували Ж. Блондель, М. Вебер, К.-Г. Юнг та ін. Сучасні наукові розвідки щодо дослідження архетипів здійснювали такі науковці, як Е. Афонін, О. Донченко, Т. Вакулова, Л. Кочубей, О. Крутий, О. Кулініч та ін. Однак архетипний підхід щодо дослідження ролі політичних партій у виникненні та розв'язанні політичних конфліктів в Україні ще не застосовувався.

Мета статті. Проаналізувати роль політичних партій у виникненні та розв'язанні політичних конфліктів з урахуванням їх архетипічних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Як визначають науковці, політичний конфлікт (від лат. *conflictus* — зіткнення, сутичка) — це протистояння, конфронтація, теоретична і практична боротьба суб'єктів політики за утримання, захоплення або перерозподіл влади з метою збереження або підвищення свого політичного статусу і зміцнення чи зміни політичного режиму та політичної системи [4].

Засновниками теорії політичного конфлікту вважаються А. Токвіль

та К. Маркс, які відзначили неминучість асоціацій, союзів і конфліктів між різними соціальними спільнотами. При цьому К. Маркс розглядав конфлікт і консенсус як альтернативи, абсолютизуючи роль політичного конфлікту — стрижня всього процесу, а А. де Токвіль висував ідею про те, що демократія містить в собі інструменти підтримки балансу між силами конфлікту й консенсусу. Пізніше американський соціолог К. Боулдінг відзначав, що конфлікт — це така ситуація, де сторони доводять до незлагодженості своїх потенційних позицій або станів і прагнуть зайняти позицію, що виключає спрямованість іншого, тобто конфлікту. На думку американського соціолога Л. Козера, конфлікти — це боротьба за цінності та право на певний статус, оволодіння потужністю і ресурсами влади, в якій мета опонентів — нейтралізація шкоди або усунення суперника [1]

У науковій літературі існують різні точки зору на проблему джерел, природи і причин виникнення політичних конфліктів. Представники *першої точки зору* (К. Маркс, Р. Дарендорф, М. Дюверже та ін.) вважали, що джерелом політичних конфліктів є існуюча в суспільстві система економічних, політичних, соціальних і духовних відношень, у якій суб'єкти політики займають різне об'єктивне становище. Інтегративним показником цього становища є політичний статус суб'єкта, що характеризується його доступом до державної влади, політичними, матеріальними і духовними цінностями, його політичним авторитетом, престижем, іміджем. Таким чином,

політичні конфлікти відбивають об'єктивні протиріччя, які існують у суспільстві, що виявляються в розбіжності статусів суб'єктів політики, їхніх рольових призначень і функцій, інтересів і потреб у владі, можливостей у виборі засобів, форм і методів ведення політичної боротьби.

Друга точка зору на природу політичних конфліктів — це теорія людських потреб, що виникла на Заході останні роки (Дж. Бертон, К. Ледерер, Дж. Девіс, Р. Інглхарт, Д. Істон, О. Надлер та ін.). Ця концепція стверджує, що конфлікти виникають внаслідок обмеження або неповного задоволення потреб, які визначають сутність людської особистості. Прихильники цієї позиції відносять до основних джерел конфліктів різні соціальні цінності: Д. Істон — влада, матеріальні блага і соціальний престиж; Р. Інглхарт — безпеку, суспільне визнання, моральне самовдосконалення; О. Надлер — трансценденцію (внутрішнє саморозкриття), економічне зростання, успіх тощо. У будь-якому суспільстві, на думку представників цієї точки зору, влада, матеріальні і духовні блага — це завжди відсутні цінності, до володіння якими цілком природно прагнуть індивіди, різні політичні та соціальні сили. Їхня сутичка з приводу цих відсутніх цінностей закономерно породжує конфлікти. Отже, основним джерелом політичних конфліктів є нестача деяких цінностей у суспільстві та внаслідок цього неадекватне задоволення універсальних людських потреб.

Третя точка зору на джерело, природу і причини виникнення політичних конфліктів — соціально-психоло-

гічна, засновником якої вважається З. Фройд. Він створив теорію психологічних фрустрацій (від лат. *frustratio* — обман, розчарування), що значно вплинуло на становлення сучасної теорії конфліктології. З. Фройд показав, що у формуванні особистості визначальну роль відіграє період її ранньої соціалізації; це робить помітний вплив на всі наступні відносини її в суспільстві, у тому числі і на її ставлення до влади [5].

Узагальнюючи наведені думки, варто звернути увагу на те, що суб'єкти політичного конфлікту (політичні організації, інститути й окремі лідери) завжди виступають від імені певної соціальної спільноти. Для захисту своїх інтересів і цінностей окремі громадяни об'єднуються у співтовариства, створюють організації й інститути і таким чином стають суб'єктами політичного конфлікту. Це вказує на те, що політичний конфлікт завжди організований та інституційний. При цьому учасниками цього конфлікту, зазвичай, є організовані суб'єкти політичних відносин, зокрема, політичні партії. Саме завдяки політичним конфліктам, активними учасниками яких є політичні партії, відбуваються суспільно-політичні трансформації у будь-яких країнах світу.

Однак політичні конфлікти можуть мати різний характер. У науковій літературі зустрічається багато варіантів класифікації конфліктів. Найпоширенішим є поділ конфліктів на конфлікти цінностей, інтересів та ідентифікацій.

Конфлікт цінностей, зокрема, постає як зіткнення різних ідеологічних концепцій, розбіжності між

якими виступають основними передумовами конфлікту (ліві – праві, ліберали – консерватори, комуністи – соціал-демократи).

Конфлікт інтересів пов'язаний, насамперед, із зіткненням політичних та соціально-економічних інтересів, які призводять до конфлікту між владною правлячою верхівкою та широкими верствами населення.

Конфлікт ідентифікації простежується тоді, коли вирішується питання щодо визначення громадянином тієї чи іншої країни своєї етнічної та громадянської належності. Сутність конфлікту полягає в тому, що частина населення не бажає визнавати себе громадянами тієї держави, на теренах якої вони у даний час проживають [9].

За формами вияву визначають соціально-економічні, етнічні, міжнаціональні, політичні, ідеологічні, релігійні, сімейні, військові, юридичні, побутові та інші типи конфліктів. Щодо функцій розрізняють позитивні (конструктивні) та негативні (деструктивні).

Розгляд конфліктів у динаміці дає змогу визначити такі їх різновиди:

- на етапі виникнення: стихійні, заплановані, спровоковані, ініціативні;
- на етапі розвитку: короткочасні, тривалі, затяжні;
- на етапі усунення: керовані, обмежено керовані, некеровані.

За складом конфліктуючих сторін конфлікти бувають: внутріособистісні, міжособистісні та групові [2].

Значення та місце конфлікту в політичному житті відображається в основі його функцій. Під функцією конфлікту будемо розуміти визначе-

ні в тих або інших тимчасових рамках наслідки або спрямованість його впливу на суспільство в цілому або на окремі сфери життєдіяльності.

Розрізняють такі функції політичного конфлікту [9]:

- сигнальна (характеризує конфлікт як показник певного стану суспільства. Там, де виникає конфлікт, у суспільних відносинах щось потребує серйозних змін. Тим самим конфлікт сприяє встановленню соціально необхідного стану рівноваги. Однак стан рівноваги — завжди відносний і тимчасовий, оскільки в ньому визрівають і чекають свого вирішення нові конфлікти);
- інформаційна (розгортання, перебіг, повороти конфліктної ситуації несуть певну інформацію про причини, що її породили, та про співвідношення сил у суспільстві. Вивчення цієї інформації — важливий засіб пізнання суспільних проблем і процесів);
- диференціююча (процес соціальної диференціації, що відбувається під впливом конфлікту, часто руйнує старі соціальні структури, змінює співвідношення їх елементів, визначає нові форми взаємозв'язку);
- інтеграційна (у протистоянні із іншими групами зростає консолідація та підвищується ступінь групової ідентифікації усередині групи, підвищується ступінь групової ідентифікації її членів);
- динамічна (конфлікт відкриває дорогу змінам, примушує рухатися вперед, розвивати політичну систему).

Так, проаналізувавши функції, можна сказати, що конфлікти несуть як позитивний, так і негатив-

ний вплив. Зокрема, позитивний вплив на суспільний розвиток дає можливість природним шляхом підтримувати динаміку суспільно-політичного життя, що приводить до поновлення і творчої модернізації політичної системи; допомагає зняти напруження в суспільстві, досягти внутрішньо-групової згуртованості; знайти союзників, які здатні підтримати і посилити конфліктуючу сторону; стимулювати свою активність, творчість, домогтися соціальних змін.

Негативними наслідками конфлікту для суспільного розвитку можуть бути [10]:

- ліквідація наявної політичної системи, що негативно впливає на авторитет і функціонування влади, є життєво небезпечною для учасників конфлікту;

- політичний конфлікт може бути пов'язаний з насильницькими методами його вирішення;

- може призвести до уповільнення темпів соціального, економічного, політичного і духовного розвитку суспільства;

- може сприяти руйнуванню соціальних комунікацій, а також супроводжуватись наростанням у суспільстві песимістичних настроїв;

- конфлікт може викликати за собою нові, більш деструктивні конфлікти.

Так, політичний конфлікт в Україні мав руйнівний характер, що був пов'язаний з насильницькими методами його вирішення, у результаті яких були людські втрати. Можна сказати, що “партія влади” спровокувала силове протистояння у 2013–2014 рр. Загалом, провідні

партії взяли активну участь у суспільно-політичних подіях, які відбувались 2013–2014 рр. і зайняли діаметрально протилежні позиції. Так, опозиційні парламентські партії, відповідно до своїх політичних позицій, від самого початку активно включилися в акції протесту, попри те, що на початковому етапі громадськими активістами та деякими партійними лідерами висувалася вимога “позапартійності” акцій. Проте після дій у листопаді 2013 р. парламентська опозиція (“Батьківщина”, “УДАР” і “Свобода”) взяли на себе головну роль в організації і координації протестного руху. Помітну роль в акціях протесту відіграли й інші політичні партії, створені до Майдану, зокрема партія “Громадянська позиція” (А. Гриценко), Радикальна партія О. Ляшка (О. Ляшко), партія “Демократичний альянс” (В. Гацько), партія Об'єднання “Самопоміч” (А. Садовий). У процесі акцій протесту відбулася кристалізація нових політичних партій на базі членів громадських організацій та рухів (формальних і неформальних), інших політичних партій. Найбільш показовим прикладом цього є партія “Правий сектор”. Кульмінацією парламентської діяльності фракцій “Партії регіонів” та КПУ в період Майдану стало прийняття 16 січня 2014 р. “законів про диктатуру”. Набуття чинності законами спровокувало нову хвилю силового протистояння між владою і протестувальниками, під час якого з'явилися перші жертви. Таким чином, Партія регіонів і КПУ, по суті, виступили каталізатором протистояння. Так, після парламентських виборів у 2014 р. відбулася ротація

партій у координатах “влада-опозиція”. Відповідно, парламентською опозицією стали Партія регіонів та КПУ. Внаслідок прийняття законів про декомунізацію виникли правові підстави припинення діяльності КПУ та інших комуністичних партій [7]. Відтак, можна зробити висновок, що внаслідок політичного конфлікту за участю політичних партій відбулись динамічні зміни у політичній системі.

Проте політичні партії можуть бути тим механізмом, завдяки якому можна врегулювати конфлікти. Позитивна функція виявляється у тому, що визрілий у надрах політичної системи конфлікт, сигналізує суспільству, владним структурам та політичним партіям про суперечності та конфліктну розбіжність позицій певних індивідів та їх груп. Найважливішою конструктивною функцією політичного конфлікту є його здатність каталізувати назрілі соціально-політичні зміни. При цьому політичні партії виступатимуть механізмом усунення диспропорцій, що виникли, створюючи нові альтернативи для розвитку, нові комбінації елементів і структур суспільства, пропонуючи альтернативи формальних та неформальних угод, договорів.

Відповідно роль політичних партій у соціально-політичному розвитку суспільства є вкрай важливою. Партії, з'єднуючи громадянське суспільство з державою, сприяють подоланню та пом'якшенню конфліктів, властивих відносинам між ними. Вміння політичних партій вирішувати наявні завдання на кожному з етапів протікання конфліктів дає додаткові можливості для ефективної

реалізації своїх цілей та інтересів у політичному процесі.

Але цього не відбувається через поширені у керівництва політичних партій в Україні архетипів “лідера”, “ворога”, “мудреця”. У філософському енциклопедичному словнику термін “архетип” (від грец. *ἀρχέτυπον*, *αρχή* — початок і *τύπος* — образ) визначено як прообраз, ідею [11].

За К.-Г. Юнгом, архетип — це “універсальні базові вроджені психічні структури, що складають зміст колективного несвідомого, які розпізнаються в нашому досвіді”. Архетипічна складова є впливовим чинником формування мотивів та стереотипів політичної поведінки індивідів. Увага науковців у таких випадках прикута як до універсальних стереотипів, що були описані ще К.-Г. Юнгом, так і специфічних, наприклад до дихотомічних архетипів “розвиток” та “сходження донизу”, чи до архетипів “вождь”, “герой” тощо [12]. К. Юнг виділяв такі основні архетипи: архетип матері, божественного немовля, самоті, духа, анімуса (аніми), маски (персони), тіні.

Зміни, якими характеризується політична система, визначаються тенденцією до створення партій лідерського характеру. Ця тенденція в Україні спостерігається ще з початку 2000 р., зокрема через поширення у політичній практиці архетипу “героя” (самоті), якого К. Юнг вважав одним із головних. Це архетип єдності свідомого й несвідомого, який уособлює гармонію протилежних елементів психіки засобом інтеграції. К. Юнг вважав, що свідомість і несвідоме не обов'язково протистоять одне одному, а доповнюють одне одного

за допомоги цілісності, яка і є самістю. У культурі самість реалізується в образі героя, лицаря, переможця [13]. У політичній сфері архетип самості – герой – виступає основним підґрунтям для створення іміджу “дійового, рішучого” політика [6]. Як наслідок, в Україні велика кількість “лідерських” партій. При цьому ці процеси є наслідком поширення відповідних архетипів у суспільстві. Так, на питання: “Як вплинули на Ваш намір голосувати за обрану Вами політичну силу діяльність політиків, які очолювали партійний список, на їх посадах в Уряді, та інших органах влади”, – 49,1 % респондентів зазначили, що це сприяло голосуванню за цю партію, а не сприяло – 10,6 % опитаним. Також питання: “Який підхід до питання лідерства в партіях є кращим для сучасних українських партій” – 41,6 % респондентів зазначили, що партію має очолювати сильний, авторитетний лідер, який не змінюється упродовж тривалого часу [7].

Але необхідно звернути увагу на те, що архетипну основу політичний лідер має тільки в тому випадку, якщо він ідентифікується з проблемами, які турбують масову аудиторію, і в масовій політичній свідомості його будуть враховувати “істинним лідером”. Партії лідерського типу є заручниками образу їх лідера. Для прихильників такого типу партій головне то, не в яке майбутнє їх ведуть, а хто веде. При цьому така модель поведінки формувалася сотнями і тисячами років. Психологічна основа слідкувати за лідером відкладалась у несвідоме українців. Проблемним питанням у цьому зв'язку є те, що

тип поведінки лідера у конфліктних ситуаціях (оскільки він має образ рішучого, жорсткого, безкомпромісного політика) має конфронтаційний характер, не націлений на співпрацю та якнайшвидше вирішення конфлікту. Це ми могли спостерігати в українських реаліях протягом останніх двадцяти років.

При цьому симетрично до утвореного архетипу “лідера” або “героя” в українській політичній практиці сформувався і архетип “ворога”, що уособлює загальне “зло”. Ця фігура необхідна як протистояння намірам і діям “лідера”. Між тим, “добро” не повинно ні про що домовлятися зі “злом”... Таким чином, поле для політичних компромісів в Україні від самого початку є замалим.

Отже, сьогодення українська політика демонструє цілковите домінування тимчасових, спрямованих своєю діяльністю на отримання тимчасової вигоди “користолубних, самовдоволених лідерів” над ідейними, ідеологічними партіями, які ставлять перед собою глобальні цілі хоча б на рівні окремої групи людей (середнього класу, лібералів, демократів, націоналістів), не кажучи вже про інтереси держави або суспільства загалом. Це підтверджують і дані соціологічних досліджень. Так, 42,1 % громадян вважають, що в Україні немає партій, які б будували свої програми на основі певних ідеологічних засад і дотримувалися б їх у своїй практичній діяльності. Разом з тим, 56,1 % громадян упевнені, що партії повинні мати певну ідеологію, на основі цінностей і принципів якої формуються партійні та передвиборні програми [7].

Між тим, рівень політичної культури суспільства в Україні також залишається невисоким. Так, майже половина населення України (47 %) не знає, хто був обраний депутатом у їхньому окрузі у 2014 р., а на питання: “Чи знаєте Ви (маєте якість уявлення) про те, чим відрізняються праві партії від лівих?”, то 60,3 % опитаних нічого не знають [3].

Тому в умовах, що динамічно змінюються, суспільство, яке бажає вибратись із кризи, буде слідкувати за лідером, а не будувати своє життя відповідно до цінностей та пріоритетів. Коли ціль є вижити, то використовуються засоби, що дають покращення у короткотерміновій перспективі.

Висновки. Отже, аналізуючи політичну ситуацію, можна зазначити, що в Україні простежується тенденція до створення політичних партій, що мають “лідерський” характер. Задовольняючи потреби громадян у простих та легких відповідях на складні питання, політичні партії замість програм та ідеології пропонують суспільству “харизматичних лідерів”, які часто-густо виступають каталізатором виникнення та розв’язання гострих, руйнівних, політичних конфліктів. “Лідерський характер” партій значно звужує можливості для розвитку політичних сил і надає їм ознак тимчасовості. При цьому дихотомія поширених архетипів “герой” – “ворог” не дозволяє лідерам політичних партій, як і партіям загалом, виступати інструментами розв’язання політичних конфліктів та демократизації політичного процесу.

Можливості трансформації ролі та функцій політичних партій у вирі-

шенні та розв’язанні політичних конфліктів стануть предметом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горлач М. І. Політологія: наука про політику: підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень. — Київ : Центр учбової л-ри, 2009. — 840 с.
2. Городяненко В. Г. Соціологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Городяненко. — Київ: Вид. центр “Академія”, 2002. — 560 с.
3. Громадська думка після виборчого опитування [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/1423821492_file.pdf
4. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. — Київ: НАДУ, 2010. — 820 с.
5. Кирилюк Ф. М. Політологія: навч.-метод. комплекс / А. Є. Конверський, В. Ф. Білик ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Київ, 2004. — 697 с.
6. Кулініч О. Архетипи як основа іміджів українських політиків [Електронний ресурс] / О. Кулініч // Прикладні соціально-комунікаційні технології. — 2014. — Режим доступу : http://philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_1027/content/kulinich.pdf
7. Партійна система України: особливості становлення проблеми функціонування, перспективи розвитку [Електронний ресурс] // Національна безпека і оборона. — 2015. — № 6–7 (155–156). — Режим доступу : http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD155-156_2015_ukr.pdf

8. *Плахтій Т.* Передумови створення в Україні ідеологічних партій [Електронний ресурс] / Т. Плахтій. — Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/politics/peredumovistvorennya-v-ukrayini-ideologichnih-partiy.html>
9. *Політологія* для вчителя : навч. посіб. для студ. педагогічних ВНЗ / за заг. ред. : К. О. Ващенко, В. О. Корнієнка. — Київ: Вид-во ім. М. П. Драгоманова, 2011. — 406 с.
10. *Примуш М.* Конфліктологія: навч. посібник для вузів / М. Примуш; Мін-во освіти і науки України. — Київ : Вид. дім “Професіонал”, 2006. — 282 с.
11. *Філософський* енциклопедичний словник / голов. ред.: Л. Ф. Іллічов, П. Н. Федосєєв, С. М. Ковальов, В. Г. Панов. — Москва : Сов. Енциклопедія, 1983. — 840 с.
12. *Юнг К. Г.* Душа и миф: шесть архетипов / К. Г. Юнг; пер. с англ.— Киев: Гос. б-ка Украины для юношества, 1996. — 384 с.
13. *Юнг К. Г.* Архетип и символ / К. Г. Юнг. — Москва: Ренессанс, 1991. — 298 с.

Gennady Shkliarevsky,
*Ph.D., Russian History, Professor of History,
Bard College, Rhinebeck, NY 12572, tel.:
(845) 876 30 91, e-mail: shkliare@bard.edu
ORCID: 0000-0002-2310-5660*

Шкляревський Геннадій,
*доктор філософії (російська історія),
професор, Бард коледж, Rhinebeck,
NY 12572, tel.: (845) 876 30 91, e-mail:
shkliare@bard.edu
ORCID: 0000-0002-2310-5660*

Шкляревский Геннадий,
*доктор философии (российская исто-
рия), профессор, Бард колледж, Rhinebeck,
NY 12572, tel.: (845) 876 30 91, e-mail:
shkliare@bard.edu
ORCID: 0000-0002-2310-5660*

NETWORKS, HIERARCHIES AND THE MODERN GLOBAL UNREST

Abstract. The paper seeks to make a contribution towards a better understanding of the current global political unrest. It argues that this unrest reflects ongoing tensions between hierarchies and networks. In contrast to many current approaches, the paper argues that the source of this conflict is not in the perceived ontological opposition between hierarchical and non-hierarchical interactions. Rather, it is rooted in the paradigm of the Enlightenment that continues to dominate our civilization and that is based on a very limited view of reality. This paradigm excludes the process of construction from its frame of vision. The resolution of the conflict between networks and hierarchies requires that our civilization should transcend the paradigm of the Enlightenment and advance a new vision that would be centrally focused on the process of construction. This process should be the main organizing principle for the new social practice outlined in the paper.

Keywords: networks, hierarchies, the modern global unrest.

МЕРЕЖІ, ІЄРАРХІЇ ТА СУЧАСНИЙ ГЛОБАЛЬНИЙ ПРОТЕСТ

Анотація. Автор прагне донести краще розуміння нинішнього глобального політичного протесту. Він стверджує, що цей протест відображає наростаюче напруження між ієрархіями і мережами. На відміну від багатьох сучасних підходів у статті стверджується, що джерело цього конфлікту не є виявом онтологічної опозиції між ієрархічними та неієрархічними взаємо-

діями. Ймовірно, цей конфлікт корениться у парадигмі Просвітництва, яка продовжує домінувати в нашій цивілізації і має дуже обмежене уявлення про реальність. Вирішення конфлікту між мережами та ієрархією вимагає від нашої цивілізації вийти за межі парадигми Просвітництва і ствердити нове бачення, яке буде зосереджено на процесі творчості. Такий процес має стати головним організаційним принципом нової соціальної практики.

Ключові слова: мережі, ієрархії, сучасний глобальний протест.

СЕТИ, ИЕРАРХИИ И СОВРЕМЕННЫЙ ГЛОБАЛЬНЫЙ ПРОТЕСТ

Аннотация. Статья призвана внести вклад в лучшее понимание нынешних глобальных политических протестов. В ней утверждается, что этот протест отражает растущее противоречие между иерархиями и сетями. В отличие от многих современных подходов, в статье утверждается, что источник этого конфликта находится не в онтологической оппозиции между иерархическими и неиерархическими взаимодействиями. Скорее, он уходит корнями в парадигму Просвещения, которая продолжает доминировать в нашей цивилизации и основана на очень ограниченном представлении о реальности. Разрешение конфликта между сетями и иерархиями требует, чтобы наша цивилизация преодолела парадигму Просвещения и выдвинула новое видение, которое будет сориентировано на процесс творчества. Этот процесс должен стать главным организующим принципом новой социальной практики.

Ключевые слова: сети, иерархии, современный глобальный протест.

Target setting. Anti-Hierarchical Nature of the Contemporary Protest Movements. We live in a turbulent world beset by global political unrest. Although this unrest started decades ago, it shows no signs of abatement today. The Tiananmen Square protests, the Arab Spring, the color revolutions, the Revolution of Dignity in Ukraine, Occupy Wall Street and Islamic jihad are all part of the turmoil that has toppled governments, changed regimes and shook the political order in the world to its foundation. It engulfed countries as diverse as Thailand and Greece, USA and Syria, Argentina and Afghanistan, Great Britain and Ukraine. No country seems to be im-

mune to the awesome power of this unrest.

There is one pervasive feature in many if not most of these conflicts. They reveal profound distrust and hostility towards hierarchies — not just the hierarchies that presently dominate the world, but the very principle of hierarchical organization. The attitude is visceral and widespread. Whether peaceful and reformist or violent and destructive, these movements have a distinctly non-hierarchical character and use network as their organizational structure. Their participants seek either to limit severely the power of hierarchies or to destroy them completely, replacing their rule with a broad non-hierarchical

approach in organizing social and political practice, hence the name “horizontalists” that is used in reference to these movements and their ideologies (Bookchin, 1991; Sitrin, 2011; Davies, 2012; Benski, Langman, Perugorria and Tejerina, 2013). The response from the hierarchies toward these protests has varied, ranging from relatively benign but hostile tolerance to outright enmity and aggression (Bandow, 2014). But regardless of the response, the general attitude toward these movements — whether Occupy Wall Street in the USA or Maidan in Ukraine — on the part of government hierarchies has been one of distrust and suspicion.

Tensions and conflicts between hierarchies and networks are not unique to our time. In fact, the entire evolution of human civilization provides many examples of this adversity that nurtured numerous revolutions and uprisings throughout human history. Niall Ferguson aptly observes: “Clashes between hierarchies and networks are not new in history; on the contrary, there is a sense in which they are history” (Ferguson, 2014). This deep-seated enmity towards hierarchies led at least some researchers to conclude that it reflects something very fundamental in the nature of hierarchical and non-hierarchical interactions.

For Max Weber, authority and status were two very distinct features of bureaucratic hierarchies (Weber, 1978). These features appear to be totally absent in the more flexible, pliant and largely egalitarian structure of networks. Lawrence Tshuma observes in his study of the relationship between government hierarchies and networks: ‘...bureaucracies and networks stand

in stark contrast as polar opposites’ (Tshuma, 2000, p. 131). More often than not, this opposition translates into tensions and conflicts. Why is this the case? Why in our civilization, in which, many agree, hierarchies emerged out of network connections (Dubreuil, 2010; Trigger, 2003; Bowles, 2009; and Agre, 2003), are they often at odds with each other?

The statement of basic materials. Hierarchical and Non-Hierarchical Interactions in Nature. The perception that hierarchical and non-hierarchical interactions are polar opposites contradicts what we know about systems. Generally, these two types of interactions complement each other. Non-hierarchical interactions create new and more powerful levels and forms of organization, that is, they create hierarchies. Hierarchical interactions optimize and conserve what non-hierarchical interactions have created. Both types of interactions are important and their balance is essential for sustaining systems and making their evolution possible.

In his book *The Origin of Intelligence in Children* Jean Piaget, the famous Swiss psychologist and philosopher, provides one example of such balanced relationship. His study describes how sensory-motor operations (for example, visual and audio functions) combine with each other and create a more powerful level of organization that regulates their interactions. As a result, the child begins to “see” when he or she hears, and “hear” when he or she sees something. When the child hears mother’s voice, the child begins to turn head, searching for a familiar image. Thus, the interaction between the functions creates a hierarchy that enriches both

of them and expands their degrees of freedom. This development gives rise to mental images — an even more powerful level of organization that allows the child to “see” and “hear” even when the object is not present. The emergence of mental images is an important step toward the development of symbolic thought. Each new level of this hierarchy enriches the sensory-motor operations that have been involved in their creation.

The fact that regulation represents a level of organization more powerful than any of the subsystems or their sum total indicates the presence of a hierarchy. In other words, the functioning of networks necessarily leads to the emergence of hierarchies (Collins, 1986; Coppelli, Zorzenon Dos Santos and Sá Martins, 2002; Corominas-Murtra, Goñi, Solé and Rodríguez-Caso, 2013)¹. It is true of all systems, including human systems. In his insightful article “Does Democracy Inevitably Imply Hierarchy?” William Collins shows that the functioning of democracy necessarily leads to the emergence of hierarchies. Collins concludes his analysis by the following observation:

Does democracy now imply hierarchy? The answer to this question depends upon how the equilibrium conditions for the model describing a democratic polity are interpreted. If the absence of hierarchy is understood as the emergence of a persistent self-equilibrating harmony among interests, then the constraints imposed by the sign matrix must be understood as an incipient

form of hierarchy (Collins, 1986, p. 415; emphasis added).

There is a great deal of evidence that hierarchies and networks are ubiquitous in nature. Functional and regulatory operations in a system form a hierarchical organization (Clauaset, Moore and Newman, 2007). By and large, their relationship is complementary, cooperative and balanced (Danchin, 1989). Hierarchical organizations in non-human systems do not operate on the basis of command–control. In his epochal article “The Architecture of Complexity,” Herbert A. Simon emphasizes that hierarchy does not necessarily imply a command–control mode of operation (Simon, 1962). Olffen and Romme’s article also points to the need for reconceptualization of hierarchies away from the conception of command–control structures and in the direction of amore balanced structural relationship (Van Olffen and Romme, 1995, p. 202). Regulatory operations are a product of the interaction of subsystems. Regulatory function relies, or supervenes, on local non-hierarchical interactions among subsystems. It also regulates and coordinates their activity. Regulation relies on the functioning of the subsystems and, in turn, enhances the subsystems’ degrees of freedom. The subsystems adapt to the more powerful regulatory operation, and this adaptation increases their power. It is not appropriate to describe such mutual dependence of the two levels in this hierarchy as command–control. Rather, one should describe it as complementary and symbiotic.

Our neural system, including our brain, for example, represents a much more powerful level of organization

¹ Collins offers a very interesting mathematical examination of the relationship between hierarchies and democracy (Collins, 1986).

with a much greater number of degrees of freedom than, for example, the level of organization of other organs or cells in our body. However, we cannot characterize the relationship between neural functions and other functions in our organism in terms of command–control. Neurons do not dictate cells and organs what they should do. Rather each side acts in its own capacity, and their cooperative interaction results in the most appropriate selection from the available repertoire of possibilities (Danchin, 1989). Neural functions supervene on physiological functions of the organism and in turn regulate, sustain and thus conserve these functions. We can find many other examples of such symbiotic relationship between adjacent levels of organization in nature (Corning, 1995; Jablonka and Lamb, 2005; Bich and Damiano, 2012).

The Genesis of the Conflict Between Networks and Hierarchies in Human Systems

The analysis of the process that gives rise to new levels of organization shows the importance of the balanced and complementary relationship between hierarchical and non-hierarchical interactions. In fact, one can only see this importance in the context of the process of construction. Now, let us perform one *Gedankenexperiment*. Let us remove this process from our frame of vision. Let us pretend that we are not conscious of it and that for us (in the sense of the Kantian ‘für sich’) this process does not even exist. How will then reality appear to us?

When we exclude the process that gives rise to new levels of organization, we certainly would not be able to see

how the non-hierarchical interactions among subsystems create new levels of organization and new properties and how these new levels conserve what non-hierarchical interactions have created. In other words, we will not be able to see the complementarity and balance in their relationship. In fact, the two types of interactions will appear as completely separate and even diametrically opposed to each other.

We should not be surprised at this result: after all, we have removed something very important that connected these two types of interactions; we have eliminated the frame that brings them together. With the process of construction out of our field of vision, the more powerful level of organization will appear as if by miracle by some kind of supreme design of superior rationality — as if from nowhere and from nothing — to take control of the entire system. It would appear that the operations on this more powerful level of organization simply determine the operations on the less powerful one, that they in fact limit the latter’s degrees of freedom. Think for a moment about the symbolic representation of the object — mother or toy — in the mind of a child. This representation is capable of triggering both the visual and audio function. If we do not understand how the child combines the two completely incommensurable functions — audio and visual — into one symbolic representation, as Piaget has explained in his *The Origin of Intelligence in Children* (Piaget, 1998), we would not be able to understand the rise of symbolic representation. Moreover, we would not be able to see the symbiotic nature of the relationship between the two; in fact,

we would get the impression that the symbolic representation simply takes control over the reflex functions. We would not be able to understand how much such symbolic representation enhances the degrees of freedom of these functions, how the audio function is activated by the visual one and vice versa; and how both can be activated by a purely symbolic object when the real object is not even present (Piaget, 1998). Yet, this is precisely the way in which the major epistemological perspectives that dominate our civilization approach reality.

There are two such perspectives: atomistic and holistic. The atomistic approach is by far the more popular of the two. It seeks to explain the properties of the whole by the properties of its parts; that is, it seeks to explain the properties of a system by the properties of its subsystems. As has been explained elsewhere (Shkliarevsky, 2011; Shkliarevsky, 2014), this approach is doomed to failure because it tries to explain a more powerful level of organization by using a less powerful one, which is impossible. It does not take into consideration the powerful combinatorial effects of the process of construction. Without understanding this process, atomism simply cannot explain how new properties emerge. For this reason, when atomism has to explain emergence, it resorts to modern-day science-like equivalents of a miracle, such as, chance, random mutations, contingent conditions and circumstances. The Big Bang, quantum mechanics in its present form, the emergence of life forms, the neo-Darwinist evolutionary theory and the non-explanation of the rise of human consciousness — all are

products of this approach. Atomistic approaches ultimately do not explain what they try to explain — the emergence of new levels and forms of organization.

The holistic perspective — the less popular of the two — does not fare much better. It also does not explain the phenomenon of emergence. Holism simply accepts the emerging totality as a given and devotes attention primarily to the way that this totality directs the operation of its parts. The provenance of this totality, however, remains unknown. All too often, the holistic approach implies the existence of some higher rationality whose origin remains unexplained and is in principle unexplainable within this perspective.

Although atomism and holism are diametrical opposites, they share one important commonality: they both do not include the process of construction into their frame of vision. As axiomatic principles that organize our knowledge, they originate from the same cognitive system — one that does not include the process of construction into its frame of vision. Neither holism nor atomism can refute each other because they have equal explanatory power since they originate from the same source. If we use either the atomistic or holistic approach, we would not be able to trace the emergence of new and more powerful levels of organization simply because we exclude the process of construction. Both approaches miss an important part of reality.

The preceding discussion has made three important points. One point is that there is nothing ontological about the tensions between networks and hierarchies. On the contrary, in nature,

hierarchical and non-hierarchical interactions are generally in balance and complement each other. They are both necessary for advancing the evolution of a system. The second point is that the two types of interactions appear to be ontologically separate and diametrically opposed to each other only if we exclude the process of construction from our frame of vision. And the final point is that our current paradigm excludes the process of construction from its frame of vision, which is the main reason why networks and hierarchies appear to us as standing “in stark contrast as polar opposites”?

How important is the fact that we exclude an important part of reality from our frame of vision? Do we not organize our practice in accordance with the way we view reality? Of course we do. And if this is the case, then the perception that hierarchical and non-hierarchical interactions “stand in stark contrast as polar opposites” (Tshuma, 2000, p. 131) must have an important effect on our social and political practice¹.

Obviously, if we see networks and hierarchies as polar opposites, we will not be able to organize our practice in a way that will ensure their balanced cooperation. Such cooperation is essential for constructing new levels and forms of organization. Without it networks cannot optimize and conserve their creation, while hierarchical interactions alone cannot create. As a result, the system cannot sustain itself and evolve;

and when a system does not evolve, it starts disintegrating.

The failure to organize balanced cooperation between networks and hierarchies creates a fertile ground for their conflict. Both networks and hierarchies obey the law of conservation. Without balanced cooperation, they will be conserving only their specific function and mode of operation, which brings them into conflict. The mode of operation of hierarchies is ... hierarchical. In order to conserve their specific mode of operation, hierarchies will have to assimilate networks into their mode of operation; that is to say, they will have to include networks into their hierarchical interactions and subordinate them. There can only be one outcome of such assimilation: the atomization of network agents and the destruction of networks. Thus, the assimilation of networks by hierarchies represents a mortal threat to the networks' existence, and it comes as no surprise that the latter resist such assimilation. Also, non-hierarchical interactions create new levels and forms of organization. In other words, the functioning of networks creates hierarchies. These newly created hierarchies obviously represent a threat to the existing ones. The perception of networks as posing a direct threat increases the tendency on the part of existing hierarchies to subordinate networks and include their agents into hierarchies, which destroys networks. Thus efforts to conserve their specific functions create a widening gap between networks and hierarchies; their tensions and hostilities towards each other grow.

Finally, the failure to include the process of construction into our frame of vision shifts our focus away from the

¹ On the role of the collective unconscious, see: Суший О. В. Теоретичні засади соціальної архетипіки // Публічне урядування, № 3 (4), 2016.

process and towards products of construction. The inevitable result of such shift is the tendency to absolutize and conserve the product — that is, a particular construct — rather than the process that creates it. The product becomes more important than the process. As a result, we tend to conserve the product rather than the process. Conservation of the product hinders and disrupts the process of construction, leads to stagnation, making the system's evolution more difficult and less efficient.

Fragmentation, disorder, instability, tensions, hostility, and stagnation are very visible in our society today. It is my contention that these negative effects are, to a significant degree, due to our failure, as a civilization, to balance hierarchical and non-hierarchical interactions in our social practice. This imbalance is a major source of conflicts that are raging in our society today.

Transforming Social Practice

If the imbalance between hierarchical and non-hierarchical interactions, between hierarchies and networks, is a major source of instability and conflict in today's world, then the obvious solution is to reorganize our social practice in a way that would balance this relationship. In fact, this idea is not entirely new. It lies, for example, at the heart of neo-liberalism since the early 1980s when Ronald Reagan and Margaret Thatcher began to advance the neo-liberal agenda.

Critics usually associate neo-liberalism with the concentration of power in the hands of the elites, both economic and political. To a large extent, this criticism is valid. However, there is another dimension to neo-liberalism. One of the

ideas that have inspired neo-liberalism was to balance hierarchical interactions represented by the state with non-hierarchical interactions of the market. Unfortunately, the neo-liberal agenda does not go nearly far enough. Indeed, it has brought closer together political and business elites but it has not made any broad changes in our social practice to balance hierarchical and non-hierarchical interactions. The dominance of the hierarchical principle in our civilization has, for the most part, remained intact. Even if the general structure of the market is non-hierarchical, the managerial culture remains by and large hierarchical (Leavitt and Kaufman, 2003; Denning and Collins, 2011).

A growing number of scholars recognize the need to restructure our social practice and public space. They also consider that a balance between hierarchical and non-hierarchical interactions should be the basis for such restructuring. One popular trend is the so-called hybrid solutions, that is, solutions that still see hierarchical and non-hierarchical interactions as ontologically separate but seek some format that would ameliorate the negative effects of the opposition. These solutions are largely eclectic and do not achieve a truly integrative balance (Fawcett, Manwaring and Marsh, 2011; Kotter, 2011; Ebersand Oerlemans, 2013; Uhl-Bien et al, 2007).

John Kotter, the chief innovation officer at Kotter International and a professor emeritus of the Harvard Business School, typifies this approach. In his view, hierarchies and networks are two separate structures that perform specific functions. Hierarchies, for example, are very good at optimizing the work of

enterprises. Indeed, Kotter argues, they are capable of effecting small and medium-sized changes but they also have their limitations. Referring to large-scale transformations of enterprises, Kotter writes:

But I am referring to something far bigger: large-scale organizational change, such as a company redesigning its entire business model, or accomplishing its most important strategic objectives of the decade, or changing its portfolio of product offerings. And there is no evidence to suggest that the Hierarchy allows for such changes, let alone that it effectively facilitates them (Kotter, 2011; emphasis added).

In Kotter's view, the future lies in the coexistence of the two structures in one business organization. In his own words:

All of this has led me to believe that the successful organization of the future will have two organizational structures: a Hierarchy, and a more teaming, egalitarian, and adaptive Network. Both are designed and purposive. While the Hierarchy is as important as it has always been for optimizing work, the Network is where big change happens. It allows a company to more easily spot big opportunities and then change itself to grab them (Kotter, 2011; emphasis added).

Hybrid solutions provide a rich plethora of interesting ideas. However, as all eclectic solutions, they are not theoretically grounded and tend to have internal contradictions. Nothing illustrates this shortcoming better than the discussion of the critical subject of the relationship between leaders/managers and networks/employees. Opinions on this point vary widely, from those advocating a more activist role for

leaders/managers as enablers (Plowman, Solansky, Beck, Baker, Kulkarni and Villarreal, 2007) to a weaker role as regulators and filterers of external information (Van Olffen and Romme, 1995), to an even a weaker one as facilitators of critical discourse and enhancers of local interactions among network agents (Raelin, 2011; Roelofs, 2009). Some even believe that no structural changes are required. All that needs to be done is to modify the rationale for the role of hierarchies and to educate managers in the values and merits of organizational democracy. Martin Clarke and David Butcher, for example, see education and the principle of voluntarism they borrow from political philosophy as vehicles for reconciling hierarchies and networks (Clarke and Butcher, 2006).

The literature on hybrids certainly deserves serious attention. It addresses many aspects of what is obviously a very complex and comprehensive problem. Many of its ideas are undoubtedly useful, but they hardly constitute a comprehensive solution to the problem — the fact that quite a few researchers have recognized. In their essay "Simplistic vs. Complex Organization: Markets, Hierarchies, and Networks in an Organizational Triangle", Elsner, Hocker, and Schwardt make an argument for just such a comprehensive solution. They write: "... pure market and hierarchy, including their potential formal hybrids, are an empirically void set". Rather, real world "coordination forms", they argue, "have to be conceptualized in a fundamentally different way. A relevant organizational space must reflect the dimensions of a complex world" (Elsner, Hocker and

Schwardt, 2009). Philip Agre expresses a similar view. In his insightful piece on Herbert Simon's contribution to systems theory when he writes:

My suggestion, then, is that phenomena of hierarchy and self-organization are not mutually exclusive, and that neither one is necessarily destined to win a world-historical battle against the other. Although they are analytically distinct and should not be conflated, they nonetheless coexist, in both ideology and in reality, and they are likely to continue coexisting in the future. From this perspective, the models of Simon and the general systems theorists — all hierarchy or all self-organization — are models of simplicity, not of complexity. Real complexity begins with the shifting relations between the two sides (Agre, 2003; emphasis added).

As has already been stated, the balance between hierarchical and non-hierarchical interactions is very common in nature. Human society is a product of the evolution of the natural world. Given the ubiquity of the balance between hierarchical and non-hierarchical interactions in nature, there is no reason to think that such balance cannot be attained in human systems. On the contrary, we have every reason to believe that the problem is in principle resolvable.

So what do we need to do to restructure our social practice? What will the new practice look like? What will be the new role of leadership in this practice?

As this article has shown, the perception that hierarchical and non-hierarchical interactions are ontologically separate and diametrically opposed to each other has no basis in reality. It appears only when the process of con-

struction of new levels and forms of organization is not included into our frame of vision. Therefore, the first and most important condition for balancing hierarchical and non-hierarchical interactions is to use the process of construction as the main organizing principle of our social practice. Sustaining this process through constant evolution and unceasing creation of new and more powerful levels and forms of organization should be the most important goal of this practice. The tradition of the Enlightenment does not include the process of construction into its frame of vision and, for this reason, represents the main obstacle to reorganizing our social practice. Therefore, we should transcend this tradition, which will open the path toward creating a balanced relationship between hierarchical and non-hierarchical interactions.

This article has shown that the current theoretical perspectives for eliminating this imbalance are not satisfactory. They still perceive these two types of interactions as ontologically separate and opposed to each other. As a result, they can only ameliorate this imbalance, not eliminate it. Their proposals still involve the dominance, albeit in a more flexible form, of one type over another.

In charting the course toward a new practice, we should remember that neither hierarchies nor networks are fortuitous and arbitrary phenomena. Neither is a result of some tragic aberration in human evolution. They are essential products of this evolution. Therefore, both have a legitimate role to play.

In the course of their local interactions, network agents combine their differences. The inclusion of differences into a common framework creates new,

more inclusive, and consequently more powerful levels and forms of organization. Thus, non-hierarchical interactions are the principal source of creativity.

By creating a new and non-local level of organization, non-hierarchical interactions create a hierarchy. In order to conserve and optimize what has been created, this hierarchy should be preserved. Therefore, the main functional operation that it performs should be conserved. Conservation requires activation, therefore the local level of non-hierarchical interactions and the global level of hierarchical interactions should be integrated so that they stimulate each other's function. Such integration requires a frame that would include both local and non-local operations as its particular cases. Thus the entire system consisting of the local and non-local level evolves into a new state. Both the local and non-local level are involved in the creative process that leads to the evolution of the system.

This brief description shows that both network agents, who operate on the local level, and leaders, who operate on the non-local level, have an important role to play in the common enterprise of sustaining the entire system by advancing its evolution. Network agents generate a new, more powerful and non-local level of organization in their interactions. In other words, they and no one else create the position of leadership. Once this position has been created, the role of the leader is to conserve it by integrating the non-local level and local level. Only the leader from the non-local position of leadership can make this integration possible because only the leader by virtue of his

position can see both the local and non-local level.

As has been indicated in the above description, such integration requires a framework that would include both the local and non-local level as its particular cases. The construction of this frame is a very creative task that only the leader can perform. In order to do so, the leader must find the way to translate non-local operations into the terms of local ones; that is to say, the leader faces the task of making non-local operations accessible to those on the local level. Only such access makes possible the adaptation of local agents to non-local operations. By adapting to the non-local level, network agents enrich themselves and increase the power of their operations. In order to be conserved, these new and more powerful operations performed by local agents should be equilibrated with each other, which takes place in local interactions among agents. The result of these interactions will be the development of the new non-local level that fills the integrative frame created by the leader.

Conclusions

Thus one can see that in the new social practice, both the leader and network agents are essentially equal partners in a common enterprise of creating new levels and forms of organization. In contrast to the current practice, hierarchies do not have to assert their dominance over local non-hierarchical interactions. By doing so, hierarchies will destroy the creative potential of networks on which they vitally depend. Networks and hierarchies do not have to fear each other. Networks create non-local levels of organization on which hierarchies operate. Hierarchies,

for their part, conserve and integrate local and non-local levels of interactions. This mutual dependence in common creative work cannot be described in terms of command-control but only as equal partnership, since both sides participate in the common process in which both are involved in hierarchical and non-hierarchical interactions.

Differences are the source of creativity. By integrating all differences into a common frame we create new and more powerful levels and forms of our mental organization that make possible to identify increasingly more complex problems and give rise to new ideas to solve these problems. The inclusive character of the new practice does not depend exclusively on the subjective predispositions of participants, as important as their shared attitudes, values, and norms may be. The very nature of the creative process determines this practice. Its organizational form is a cascading structure of hierarchical levels that are nested in each other and that vitally depend on each other. By its very nature, such social practice is incompatible with conditions of exclusion and domination. Its natural element is true democracy, as a political system that ensures universal inclusion and empowerment of all.

REFERENCES

1. *Agre P. E.* 2003. Hierarchy and History in Simon's "Architecture of Complexity" // *Journal of the Learning Sciences* 12(3): 413-26.
2. *Bandow D.* 2014. From Iraq To Ukraine, From Syria To Yugoslavia: Terrorists Who Wrecked The Modern World A Century Ago Are Creating More Wars Today. *Forbes* (2014 June 30) (accessed July 1, 2014).
3. *Benski T., Langman L., Perugorria I., Tejerina B.* 2013. From the Streets and Squares to Social Movement Studies: What Have We Learned? *Current Sociology* 61(4): 541-61.
4. *Bich L., Damiano L.* 2012. On the Emergence of Biology from Chemistry: A Discontinuist Perspective from the Point of View of Stability and Regulation.
5. *Bowles S.* 2009. The emergence of inequality and hierarchy: a network explanation. San Francisco, 2009, presentation at the January 2009 meetings of the American Economic Association, tuvalu.santafe.edu/~bowles/NetworkExplanation.pdf (accessed May 14, 2014).
6. *Bookchin M.* 1991. *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy.* Black Rose Books: Montreal, New York.
7. *Clarke M., Butcher D.* 2006. Reconciling Hierarchy and Democracy The Value of Management Learning. *Management Learning* 37(3): 313-33.
8. *Clauset A., Moore C., Newman MEJ.* 2006. Structural Inference of Hierarchies in Networks. *Proceedings of the 23rd International Conference on Machine Learning.* Pittsburgh, PA.
9. *Collins W.* 1986. Does Democracy Inevitably Imply Hierarchy? *Quality & Quantity* 20(4): 405-17.
10. *Copelli M. R., Zorzenon Dos Santos M, Sá Martins JS.* 2002. Emergence of Hierarchy on a Network of Complementary Agents. *International Journal of Modern Physics C: Computational Physics & Physical Computation* 13(6): 783.
11. *Corning P. A.* 1995. Synergy and Self-Organization in the Evolution of Complex Systems. *Systems Research* 12 (2): 89-121.
12. *Corominas-Murtra B., Goñi J., Solé R. V., Rodríguez-Caso C.* 2013. On the Origins

- of Hierarchy in Complex Networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 110, (33): 13316–21.
13. *Danchin A.* 1989. The tree and the ring. Hierarchical and acentered structures in biology. *The Cancer Journal* 2(9): 285–87.
14. *Davies J. S.* 2012. Why Hierarchy Won't Go Away: Understanding the Limits of "Horizontalism". SSRN Scholarly Paper. Rochester, NY: Social Science Research Network: RochesterY.<http://papers.ssrn.com/abstract=2066812> (accessed May 21, 2014).
15. *Denning S., Collins R.* 2011. Networks Are Smarter & Faster Than Hierarchies: Q&A With Rod Collins. *Forbes* (2011, March 31).
16. *Dubreuil B.* 2010. Human Evolution and the Origins of Hierarchies: The State of Nature. Cambridge University Press: New York.
17. *Ebers M., Oerlemans L.* 2013. The Variety of Governance Structures Beyond Market and Hierarchy. *Journal of Management* (published online 2013, October 21): 1–39 (accessed January 23, 2014).
18. *Elsner W., Hocker G., Schwardt H.* 2009. Simplistic vs. Complex Organization: Markets, Hierarchies, and Networks in an Organizational Triangle. SSRN Scholarly Paper. Rochester, NY: Social Science Research Network: Rochester, NY.
19. *Fawcett P., Manwaring R., Marsh D.* 2011. Network Governance and the 2020 Summit. *Australian Journal of Political Science* 46(4): 651–67.
20. *Ferguson N.* 2014. Networks and Hierarchies. *The American Interest* (2014, June 9) <http://www.the-american-interest.com/articles/2014/06/09/networks-and-hierarchies/> (accessed June 10, 2014).
21. *Jablonka E., Lamb M. J.* 2005. Evolution in Four Dimensions. Cambridge: The MIT Press: Cambridge.
22. *Kotter J.* 2011. Hierarchy and Network: Two Structures, One Organization. *Forbes* (2011, June 6) (accessed 2014, May 20).
23. *Leavitt H. J., Kaufman R.* 2003. Why Hierarchies Thrive. *Harvard Business Review* (2003, March 1) <http://hbr.org/product/why-hierarchies-thrive/an/R0303G-PDF-ENG> (accessed June 10, 2014).
24. *Piaget J.* 1998. The Origins of Intelligence in Children. International Universities Press, Inc.: Madison, Conn.
25. *Plowman D. A., Solansky S., Beck T. E., Baker L. K., Kulkarni M., Villarreal Travis D.* 2007. The Role of Leadership in Emergent Self-Organization. *The Leadership Quarterly* 18(4): 341–56.
26. *Raelin J. A.* 2011. The End of Managerial Control? *Group & Organization Management* 36(2): 135–60.
27. *Roelofs J.* 2009. Networks and Democracy: It Ain't Necessarily So. *American Behavioral Scientist* 52(7): 990–1005.
28. *Shkliarevsky G.* 2011. On Order and Randomness: A View from the Edge of Chaos arXiv:1104.4133 [physics.hist-ph] (accessed March 13, 2012).
29. *Shkliarevsky G.* 2014. Squaring the Circle: In Quest for Sustainability. *Systems Research and Behavioral Science*, February 1, 2014, n/a–n/a. doi:10.1002/sres.2271 (accessed February 11, 2014).
30. *Simon H. A.* 1962. The Architecture of Complexity. *Proceedings of the American Philosophical Society* 106(6): 467–82.
31. *Sitrin M.* 2011. Horizontalism: From Argentina to Wall Street. *NACLA Report on the Americas* 44 (6) https://nacla.org/sites/default/files/A04406010_3.pdf (accessed May 12, 2014).
32. *Сущий О. В.* Теоретичні засади соціальної архетипіки / О. В. Сущий //

- Публічне урядування. — 2016. — № 3 (4).
33. *Trigger B.* 2003. Understanding Early Civilizations. Cambridge University Press: Cambridge.
34. *Tshuma L.* 2000. Hierarchies and Government Versus Networks and Governance: Competing Regulatory Paradigms in Global Economic Regulation. *Social & Legal Studies* 9 (1): 115–42.
35. *Uhl-Bien M., Marion R., McKelvey B.* 2007. Complexity Leadership Theory: Shifting Leadership from the Industrial Age to the Knowledge Era. *The Leadership Quarterly, Leadership and Complexity*, 18(4): 298–318.
36. *Van Olfen W., Romme G.* 1995. The Role of Hierarchy in Self-Organizing Systems. *Human Systems Management* 14: 199-206
37. *Weber M.* 1978. *Economy and Society: An Outline of an Interpretive Sociology*, vol. 2. University of California Press: Berkeley, Los Angeles and London.

УДК: 351.851

Якушко Надія Олександрівна,
аспірант кафедри управління осві-
тою Національної академії державного
Управління при Президентові України,
головний спеціаліст, Департамент куль-
тури Київської міської державної адмі-
ністрації, Україна, 01004, м. Київ, бул.
Т. Шевченка, 3, тел.: (097) 705 38 75,
e-mail: jacushco@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7549-201X

Якушко Надежда Александровна,
аспирант кафедры управления образова-
нием Национальной академии государст-
венного управления при Президенте Укра-
ины, главный специалист, Департамент
культуры Киевской городской государст-
венной администрации, Украина, 01004,
г. Киев, бул. Т. Шевченко, 3, тел.: (097) 705
38 75, e-mail: jacushco@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7549-201X

Iakushko Nadiia Alexandrovna,

PhD student of the Department of Education of the National Academy of Public Adminis-
tration under the President of Ukraine, Chief Specialist, Department of Culture of the Kyiv
City State Administration, Ukraine, 01004, Kyiv, bul. Shevchenko, 3, tel.: (097) 705 38 75,
e-mail: jacushco@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7549-201X

ДІАЛЕКТИКА ЛІДЕРСТВА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: АРХЕТИПНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті проаналізовано архетипічне підґрунтя соціального феномену лідерства. Авторка виокремила юнгіанські архетипи, яким при-
таманні елементи лідерства. У статті розглянуто еволюцію теоретичних об-
ґрунтувань феномену лідерства. Висвітлено значення теорії К. Г. Юнга для
розуміння сутності та механізмів реалізації лідерства. Обґрунтовується пер-
шочергове значення сфери освіти у поширенні в українському суспільстві
лідерських якостей. Запропоновано дослідження моделі лідерства, заснова-
ної на аналізі архетипів.

Ключові слова: лідерство, архетипи, аналітична психологія, поведінка, освіта.

ДИАЛЕКТИКА ЛИДЕРСТВА В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ: АРХЕТИПИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация. В статье проанализированы архетипическое основание социального феномена лидерства. Автор выделила юнгианские архетипы, которым присущи элементы лидерства. В статье рассмотрена эволюция теоретических обоснований феномена лидерства. Освещены значение теории К. Г. Юнга для понимания сущности и механизмов реализации лидерства. Обосновывается первостепенное значение сферы образования в распространении в украинском обществе лидерских качеств. Предложено исследование модели лидерства, основанного на анализе архетипов.

Ключевые слова: лидерство, архетипы, аналитическая психология, поведение, образование.

DIALECTICS OF LEADERSHIP IN TERMS OF EDUCATION IN UKRAINE: ARCHETYPICAL ANALYSIS

Abstract. In the article peculiar properties of archetypal base of social phenomenon “leadership” are analyzed. The author distinguishes Jungian archetypes, which consists of inherent elements of leadership. The article describes the evolution of the theoretical studies of the phenomenon of leadership. It deals with Jungian theory for the understanding of leadership and implementation of mechanisms. Priority of the education in dissemination of the leadership values is argued. The author describes innovative leadership model based on archetypal analysis.

Keywords: leadership, archetypes, analytical psychology, behavior, education.

Постановка проблеми. Успішність здійснення реформ в Україні багато в чому залежить від здатності керівників у державних установах та організаціях здійснювати управлінське лідерство та створювати організаційне середовище для формування та підтримки організаційної поведінки, яка дасть змогу забезпечити високу якість адміністративних послуг. Успішним прикладом формування світогляду лідерства та розвитку необхідних якостей є Програма розвитку лідерства, яка реалізовує Постанову Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку організації і проведення Школою вищого

корпусу державної служби тренінгів для державних службовців першої-другої категорії” від 25.08.2010 р. № 728.

Пошук ефективних шляхів для забезпечення якісного управління — актуальна проблема сьогодення, успішність вирішення якої безпосередньо залежить від забезпечення його професіоналізації.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Ознайомлення пострадянських дослідників з теоріями лідерства, які розроблялися в Західній Європі та США протягом кількох десятиріч, було підсумовано в ґрунтовних працях Л. Лесіної [1] та

О. Кудряшової [2]. Основні вітчизняні дослідження з проблематики лідерства (у тому числі у сфері освіти) досить активно велися в радянську добу [3–5]. В останні роки аналіз теоретичних надбань здійснюється переважно в рамках курсів з різних галузей гуманітарного знання [6–8].

Теорії лідерства, які конкурують між собою, пропонують власні унікальні пояснювальні парадигми цього соціального феномену.

Слід зазначити що, архетипіка Юнга для колективної поведінки є тим самим, що психологія особистості — для індивідуальної поведінки. Архетипіка вивчає успадковані несвідомі патери поведінки — архетипи, які характерні для людей як виду і які розвинулися в результаті еволюції людини.

Мета статті. Наша мета полягає у розробленні “ідеальної форми” для лідерства, яка б об’єднала різноманітні принципи, базові для протилежних визначень феномену лідерства, що зустрічаються в науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Архетипи — це не успадковані ідеї, а успадковані моделі поведінки у певних ситуаціях. Архетипова модель поведінки характерна для всіх людських соціумів незалежно від культури, раси або історичної епохи [9, с. 203]. Архетипічна модель поведінки вважається універсальною, ідеальною формою. Важко знайти людську культуру, яка була б цілком позбавлена моделей поведінки, пов’язаної з організацією колективної праці на основі соціальної структури — це може розглядатись як поведінкова модель “лідер–послідовники”. Отже, на

нашу думку, архетип лідерства — це неусвідомлений тип поведінки, властивий людським істотам, що визначає очікування та діяння лідерів та їхніх послідовників.

Дослідник К. Г. Юнг попереджав, що порушення архетипічних засад призводить до глибоких негативних психологічних наслідків як для лідерів, так і послідовників, до катастрофічної дисфункції керівництва [10, с. 263].

Послідовники Фрейда розробили теорії психології, засновані на ефекті взаємодії в рамках типів феномену лідерства: особистісних рис, темпераменту і персонального досвіду [11, с. 7–11]. На думку нідерландського психоаналітика і теоретика менеджменту М. Кетса де Врієза, люди, як й інші істоти, мають “реальну потребу в лідерстві”. Посилаючись на етіологічні дослідження лідерських структур у спільнотах вищих приматів, він стверджував, що несвідомі і невидимі психодинамічні процеси і структури впливають на індивідуальну поведінку лідерів та послідовників. Дослідник запропонував вивчати сподівання й мотивації, що визначають відносини “лідер–послідовники”.

Дослідник М. Кетс де Врієз, своєю чергою, також стверджував, що всупереч загальному уявленню, люди не мають цілковитого контролю над власними процесами сприйняття. Несвідомі когнітивні викривлення впливають на те, що люди бачать і як вони інтерпретують ситуації. Якщо люди не розуміють конкретну модель поведінки, то проблематично зрозуміти її походження, адже великий сегмент людської поведінки не-

свідомо мотивований. “Багато наших бажань, фантазій і страхів знаходяться у несвідомому стані. Навіть ховаючись під поверхнею, вони можуть мотивувати нас. Розгадка великої частини нашої поведінки лежить у підсвідомому” [11, с. 13].

Різниця між спостереженнями М. Кетс де Врієза, і теорією К. Г. Юнга полягає в аналізі людської психіки. У той час, як М. Кетс де Врієз вважає, що людська свідомість “плаває” над більш глибоким несвідомим рівнем, в якому знаходиться пригнічений вміст з життя окремих осіб, К. Г. Юнг розділяв несвідоме на дві частини. Особисте несвідоме складається з витісненого змісту особистого життя, який і вивчають фрейдисти. Колективне несвідоме — це більш глибокий рівень, який наповнений комбінаціями повсюдно поширених моделей і сил. Архетипи функціонували в якості універсальної тенденції до утворення певних видів ідей або образів та певної поведінки [12, с. 55]. На цьому рівні відсутня індивідуальність. Усі люди народжуються з однаковими архетипами [12, с. 40].

Дослідник К. Вертайм використав теорію архетипів у маркетингу в питанні пошуку стратегії побудови успішних брендів. Він вважає архетипи потужними силами у формуванні людської поведінки. К. Вертайм описав архетипи як універсальні людські “поведінкові ДНК” (або інше порівняння — людська операційна система), яка визначає амбіції, бажання та устремління індивідуума, інтерпретації та оцінки об’єктивних подій. Оскільки архетипи працюють нижче рівня раціональної свідомості, то люди, перебуваючи під їхнім

впливом, не можуть точно визначити, чому у них були певні бажання і очікування [13].

У 1957 р. британський учений К. Х. Уоддінгтон підтвердив релевантність архетипів біології, довівши, що будь-який вид здатний ініціювати певне обмежене число основних моделей поведінки [14].

Загалом у ХХ ст. запанувала така методологічна точка зору (так званий “епістемологічний анархізм” Пола Феєрабенда): науковий, історичний та міфологічний аналізи окремих методів є незалежними один від одного. Міфологічний аналіз розуміють як форму оповідного аналізу дискурсу, в якому міфу присутня “певна ступінь істини”, але не в сенсі історії або науки, тому що міф як історія водночас реальна і нереальна. Зрозуміло, що це правильно у тому сенсі, що міф є виявом процесів інтерпретації і моделей поведінки в колективному несвідомому [10, с. 161]. Історичний або науковий підхід до наративу не витісняє міфологічний аналіз. Згідно з Ж. Дерріда, від пошуків універсальної гносеологічної основи для аналізу дискурсу, історичного або наукового фундаменту слід відмовитися на користь того, щоб дати можливість дискурсу “виглядати так, як він говорить” [15].

Останнім часом у студіях з лідерства все частіше застосовують наративний та міфологічний аналіз. Наприклад, М. Штейн використовував шекспірівського Отелло, щоб дослідити вплив емоцій на продуктивність лідера. Д. Уінстенлі використовував овідієвську історію про Фаєтона, щоб інтерпретувати питання влади і честоловства. П. Корріган також

послугується Шекспіром для аналізу взаємовідносин “лідер–послідовники”. Е. Сіверс використовував історію Зевса і Афіни, щоб дослідити питання спадкоємності лідерства. М. Кетс де Врієз узяв шекспірівського короля Ліра, щоб обговорити, як лідери можуть використовувати гумор, аби дати негативний відгук послідовникам [16]. К. Вертайм дав визначення популярної культури як міфологічної [13, с. 323].

К. Г. Юнг запропонував чотири архетипи, які можуть бути витлумачені в контексті взаємодії лідера та послідовників. Якщо завдання лідера полягає у визначенні загального бачення, етичної ситуації і потенціальної продуктивності, то лідер повинен розвивати послідовника, щоб максимізувати його/її здатності до досягнення стандартів, встановлених лідером. У юнгіанській термінології, лідер повинен трансформувати послідовника з архетипу Дитини — незрілої та залежної, яка може мати потенціал, у архетип Героя — зрілого та самостійного, який дійсно має реальні вміння, бажані для лідера з метою реалізації спільних цілей. Архетип Дитини перегукується із ситуаційними теоріями лідерства. Р. Херсі та К. Бланчард, які створили теорію “життєвого циклу”, згідно з якою стиль лідерського керівництва та ступінь виявлення влади лідера залежать від “зрілості” послідовників або виконавців. Зі зростанням зрілості лідер, зі свого боку, може послабити контроль за їхньою діяльністю. Остаточна мета лідера — досягти максимальної самостійності з боку послідовників. Під “зрілістю” розумілася здатність нести відповідальність за

свою поведінку, бажання досягти поставленої мети, освіта та досвід стосовно конкретного завдання, яке необхідно виконати [17, с. 99–100]. Незрілі підлеглі з низькою мотивацією, залежністю від керівництва, у яких відсутні освіта та/або досвід, релевантні до завдання, але здатні розвиватися під впливом ефективного та успішного лідера, відповідають архетипові Дитини. Тоді як архетип Героя нагадує нам зрілого послідовника в теорії Херсі-Бланчард — самотивованого, незалежного та високоосвіченого та/або досвідченого, здатного досягти високого результату за мінімальної участі лідера.

Як і в теорії лідерства, лідер має два набори або моделі архетипної поведінки. Він/вона може використовувати материнський архетип, щоб розбудовувати відносини з послідовником. Він/вона може використовувати архетип Батька, ставлячи завдання, оцінюючи результати та присуджуючи нагороду або покарання. Архетип Матері формує патерн такої поведінки, як любов, безумовна підтримка, довіра, інтуїтивне пізнання. Цей архетип близький до розробленої в рамках поведінкових теорій моделі лідерства, орієнтованого на відносини (*relationship orientation of leadership*).

Між 1940 та 1960 рр. у студіях лідерства з’явилися поведінкові теорії. У 60–70-ті роки ХХ ст. останні були популярними серед багатьох дослідників (Р. Танненбаум, У. Шмідт, Р. Блейк, Дж. Моутон, Т. Маухіні, Дж. Форд, У. Скотт, Ф. Люсанс та ін.). Так, Р. Блейк та Дж. Моутон (з дослідницької групи штату Огайо) дійшли висновку, що хоч у теорії іні-

ціювання структури та розвиток ідей постають як різні дії, у реальному житті люди демонструють обидві характеристики одночасно. Учені розробили систему тренінгу лідерів [18, с. 305].

Згідно цих теорій, лідери орієнтувалися на виконання завдань або на відносини, або на обидва аспекти, щоб досягти результатів від підлеглих. Перший підхід вимагав прийняття певної структури ролей, завдань, цілей і контролю, призначених для полегшення виробництва. Другий передбачав участь підлеглих у прийнятті рішень шляхом створення команд, взаємної поваги, також більше уваги зверталось на вияв почуттів і розвиток особистих відносин. Р. Блейк та Дж. Моутон поділили орієнтування на завдання та відносини, виокремивши п'ять стилів керівництва [18, с. 290–298]. Вони стверджували, що збалансоване поєднання орієнтування на відносини та досягнення результатів при формуванні стилю керівництва дало найкращі результати.

Отже, лідер, орієнтований на відносини, сприймає послідовників такими, які вони є, та розбудовує персональні трудові відносини, слухаючи, довіряючи та обладуючи. Архетип Батька відповідає іншій моделі лідерства — орієнтованій на завдання (taskorientation). Відповідний лідер вимагає виконання завдань і планів, організовує, спрямовує і контролює, оцінює результати, нагороджує або карає за зусилля та підсумки.

Висновки. Сучасному українському суспільству потрібні професіонали, зорієнтовані на успіх, кар'єру, самовдосконалення, тому вектор уваги

освітян наразі зорієнтований на підготовку якісних фахівців, здатних до розумного, сучасного, інноваційного мислення. Держава відчуває потребу в молодих управлінцях, менеджерах, здатних до виважених, рішучих дій, відповідальних вчинків, здійснення фахової політики іміджу молодого спеціаліста, що визначає місце кожного у структурі громадських, професійних та особистісних відносин. Успішність освіти складається, з одного боку, з якісного професійного складу, а з іншого — управлінських кадрів, здатних на лежному рівні розвивати систему освіти. Реалізація управлінської діяльності в освіті пов'язана з необхідністю підвищення ефективності діяльності та вдосконалення системи підготовки.

Лідеру, який умовно знаходиться на перетині зазначених архетипів, має бути притаманний етичний і гуманістичний стиль керівництва. Поведінка такого лідера передбачає, що люди віддають перевагу саме таким лідерам, які про них турбуються. Лідери мають бути надійними та послідовними у взаєминах зі своїми послідовниками. Вони можуть контролювати, наглядати, виправляти і навіть покарати, але це використовується лише у крайніх випадках. Від послідовників лідера не слід очікувати цієї надійності та послідовності. Вони часто роблять помилки або поступають таким чином, що їх дії можна розцінювати як нелояльні. Лідери повинні розуміти, що лідерство часто за своєю суттю передбачає визнання того, що керівник приречений на страждання й перешкоди, спричинені своїми ж послідовниками. Лідери, щоб іти далі, мають бути готові проба-

чити і навіть забути кривди. З часом послідовники ставатимуть все більш досвідченими, а деякі й боротимуться зі своїми лідерами, щоб зайняти керівні позиції. Якщо ці принципи і справді необхідні для лідерства, то, можливо, наслідки агресивності й контролю лідерів руху по відношенню до своїх послідовників будуть попереджені, й будуть осторонь осіб, які займають керівні посади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Лесина Л. А.* Лидерство в образовании: социологический анализ: дис. ... канд. соц. наук: спец. 22.00.06 / Л. А. Лесина. — Екатеринбург, 2002. — 165 с.
2. *Кудряшова Е. В.* Лидерство как предмет социально-философского анализа: дис. ... д-ра философских наук: спец. 09.00.01 / Е. В. Кудряшова. — Москва, 1996. — 359 с.
3. *Ярошевский М. Г.* Программно-ролевой подход к исследованию научного коллектива / М. Г. Ярошевский // Вопросы психологии. — 1978. — № 3. — С. 54–63.
4. *Петровский В. А.* Теория деятельностного опосредования и проблема лидерства / В. А. Петровский // Вопросы психологии. — 1980. — № 2. — С. 29–41.
5. *Парыгин Б. Д.* Основы социально-психологической теории / Б. Д. Парыгин. — Москва: Мысль, 1971. — 592 с.
6. *Кулініч І. О.* Психологія управління / І. О. Кулініч. — Київ: Знання, 2011. — 415 с.
7. *Осовська Г. В.* Основы менеджмента / Г. В. Осовська. — Київ: Кондор, 2003. — 664 с.
8. *Управління освітою та шкільна автономія: погляд зі школи: аналітична доповідь / за заг. ред. Л. І. Паращенко.* — Київ: 2UP, 2013. — 64 с.
9. *Stevens A.* Archetype Revisited: An Updated Natural History of the Self. Toronto: Inner City Books, 2003. — 380 p.
10. *Юнг К. Г.* Избранное. — Минск: Поппури, 1998. — 445 с.
11. *Ketsde Vries M.* The Leadership Mystique: A User's Manual for the Human Enterprise. — London: Financial Times Prentice Hall, 2001. — 407 p.
12. *Sharp D.* Jungian Psychology Unplugged. — Toronto: Inner City Books, 1998. — 396 p.
13. *Wertime K.* Building Brand sand Believers: How to Connect with Consumers using Archetypes. — Singapore: John Wily & Sons Asia, 2002. — 284 p.
14. *Waddington C. H.* The Strategy of the Genes: A Discussion of Some Aspects of Theoretical Biology. — London: George Allen & Unwin. — 460 p.
15. *Деррида Ж.* Структура, знак и игра в дискурсе гуманитарных наук [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/derrpism/10.php
16. *Abramson N. R.* The Leadership Archetype: A Jungian Analysis of Similarities between Modern Leadership Theory and the Abraham Myth in the Judaic-Christian Tradition // Journal of Business Ethics. — 2007. — № 2. — P. 115–129.
17. *Argyris C.* Understanding Organizational Behavior. — Homewood: Dorsy Press, 1960. — 265 p.
18. *Blake R., Mouton J.* The Managerial Grid: The Key to Leadership Excellence. — Houston: Gulf Publishing Company, 1964. — 180 p.

УДК 351.858

Яременко Наталя Володимирівна,

кандидат філологічних наук, доцент,
ДВНЗ “Криворізький державний педа-
гогічний університет”, 50086, м. Кривий
Ріг, проспект Гагаріна, б. 54, тел.: (067)
564 30 08, e-mail: yartala28@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2834-0894

Яременко Наталья Владимировна,

кандидат филологических наук, доцент,
ГБУЗ “Криворожский государственный
педагогический университет”, 50086,
г. Кривой Рог, проспект Гагарина, б. 54,
тел.: (067) 564 30 08, e-mail: yartala28@
gmail.com

ORCID: 0000-0003-2834-0894

Yaremenko Natalia Vladimirovna,

PhD of philological sciences, SHEE “Kryvyi
Rih Pedagogical Institute”, 50086, Krivoy
Rog, Prospect Gagarina, b. 54, tel.: (067)
564 30 08, e-mail: yartala28@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2834-0894

Коломієць Наталія Євгенівна,

кандидат філологічних наук, доцент,
ДВНЗ “Криворізький державний педа-
гогічний університет”, 50086, м. Кривий
Ріг, проспект Гагаріна, б. 54, тел.: (067)
564 30 08, e-mail: yartala28@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5455-2538

Коломиец Наталья Евгеньевна,

кандидат филологических наук, доцент,
ГБУЗ “Криворожский государственный
педагогический университет”, 50086,
г. Кривой Рог, проспект Гагарина, б. 54,
тел.: (067) 564 30 08, e-mail: yartala28@
gmail.com

ORCID: 0000-0001-5455-2538

Kolomiets Natalia Yevgenievna,

PhD of philological sciences, SHEE “Kry-
vyi Rih Pedagogical Institute” 50086,
Krivoy Rog, Prospect Gagarina, b. 54, tel.:
(067) 564 30 08, e-mail: yartala28@gmail.
com

ORCID: 0000-0001-5455-2538

АРХЕТИП “БОЖЕСТВЕННА ДИТИНА” ЯК МАТРИЦЯ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ПРОСТОРУ

Анотація. У статті зроблено спробу на матеріалі творчості письменників-шістдесятників та досвіду учасників проекту “Психологічна підтримка дітей з родин тимчасово переміщених осіб” Канадської неурядової організації Stabilization Support Services та Співки жінок України за фінансової підтримки Посольства Великої Британії у м. Маріуполь з’ясувати особливості репрезентації архетипу “божественна дитина” як матриці подолання кризи соціогуманітарного простору.

Оскільки у суспільній думці особливого значення набувають ті константи національного буття, які впливають на відновлення гармонійного існування, архетип “божественна дитина” розглядається як такий, що впливає на зцілення людства, є об’єднуючою ланкою між минулим та майбутнім, адже будь-який досвід дитинства не минає безслідно.

Вивчення прозового доробку шістдесятників у аспекті архетипової критики дало змогу визначити міфопоетичний первінь їх творчості, що закорінений у першообрази колективного несвідомого. Індивідуально-авторські особливості художньої трансформації архетипів обумовлені низкою соціальних, національних та культурологічних чинників. У творах шістдесятників властивостями архетипу “божественна дитина” наділені персонажі, які належать до покоління дітей війни. В умовах кризового суспільства, що характеризується зденаціоналізуванням, матеріальним зубожінням та духовним занепадом, вони є носіями високих моральних якостей.

Крім того, теза про те, що архетип “божественна дитина” — це невичерпне джерело творчої синтезуючої енергії, здатної відродити кожну людину окремо і деформований катаклізмами соціум у цілому, знайшла своє підтвердження у процесі роботи учасників проекту, які з 15 січня по 31 жовтня 2016 р. працювали з ТПО у Маріуполі. Фахівцями переконливо доведено, що оскільки дитяча психіка надзвичайно пластична, дитина спроможна трансформувати енергію страху й агресії у творче русло, відновлювати ресурси, переглядати систему життєвих цінностей, набувати здатності радіти кожній часточці світобудови.

Ключові слова: архетип, Пуер, “божественна дитина” модель, шістдесятники, література.

АРХЕТИП “БОЖЕСТВЕННЫЙ РЕБЕНОК” КАК МАТРИЦА ПРЕОДОЛЕНИЯ КРИЗИСА СОЦИОГУМАНИТАРНОГО ПРОСТРАНСТВА

Аннотация. В статье предпринята попытка на материале творчества писателей-шестидесятников и опыта участников проекта “Психологическая поддержка детей из семей временно переселенных личностей” Канадской не-

правительственной организации Stabilization Support Services и Союза женщин Украины при финансовой поддержке Посольства Великой Британии в г. Мариуполь выяснить особенности репрезентации архетипа “божественный ребенок” как матрицы преодоления кризиса социогуманитарного пространства.

Поскольку в общественном мнении особое значение приобретают те константы национального бытия, которые влияют на восстановление гармоничного существования, архетип “божественный ребенок” рассматривается как такой, что влияет на исцеление человечества, является объединяющим звеном между прошлым и будущим, ведь любой опыт детства не проходит бесследно.

Изучение прозаического наследия шестидесятников в аспекте архетипной критики дало возможность определить мифопоэтические начала их творчества, укорененные в первообразах коллективного бессознательного. Индивидуально-авторские особенности художественной трансформации архетипов обусловлены рядом социальных, национальных и культурологических факторов. В произведениях шестидесятников свойствами архетипа “божественный ребенок” наделены персонажи, принадлежащие к поколению детей войны. В условиях кризисного общества, которое характеризуется утратой национальных ориентиров, материальным обнищанием и духовным упадком, они являются носителями высоких моральных качеств.

Кроме того, тезис о том, что архетип “божественный ребенок” — это неисчерпаемый источник синтезирующей творческой энергии, способной возродить каждого человека в отдельности и деформированный катаклизмами социум в целом, нашел свое подтверждение в процессе работы участников проекта, которые с 15 января по 31 октября 2016 г. работали с ВПЛ в Мариуполе. Специалистами убедительно доказано, что поскольку детская психика чрезвычайно пластична, ребенок способен трансформировать энергию страха и агрессии в творческое русло, восстанавливать ресурсы, просматривать систему жизненных ценностей, приобретать способности радоваться каждой частичке мироздания.

Ключевые слова: архетип, Пуэр, “божественный ребенок” модель, шестидесятники, литература.

THE “DIVINE CHILD” ARCHETYPE AS THE MATRIX OF OVERCOMING THE CRISIS OF THE SOCIO-HUMANITARIAN SPACE

Abstract. In the article were made an attempt on materials of the writers of the sixties and the experience of the participants of the project “Psychological support for children from families of displaced persons” Canadian non-governmental organization Stabilization Support Services and the Union of women of Ukraine with the financial support of the British Embassy in the city of Mariupol to find out the particular representation of the archetype of the “divine child” as the matrix to overcome the crisis of the socio-humanitarian space.

Because in the public opinion, of particular importance are those constants of national life that affect the restoration of harmonious existence, the archetype of the “divine child” is regarded as such that affects the healing of humanity, is the unifying link between the past and the future, because any experience of childhood is not lost.

A study of the prose heritage of the sixties in the aspect of archetypes critics have allowed to define myth-poetical start of their creativity, rooted in prototype of the collective unconscious. Individual author features the artistic transformation of archetypes due to several social, national and cultural factors. In the works of the sixties the properties of the archetype of the divine child is endowed with characters belonging to a generation of children of war. In the conditions of crisis of society, which is characterized by denationalization, material poverty and spiritual decline, they are the bearers of high moral character.

In addition, the idea that the archetype of the “divine child” is an inexhaustible source synthesizing creative energy that can revive each person individually and deformed disasters the society as a whole, found its confirmation in the process of the project participants that are from 15 January to 31 October 2016, worked with MSW in the city of Mariupol. Experts proven conclusively that since the child's psyche is very plastic, the child is able to transform the energy of fear and aggression in creative direction, to restore the resources to view the system of values, to acquire the ability to enjoy every bit of the universe.

Keywords: archetype, Puer, divine child model of the sixties, literature.

Постановка проблеми. На сучасному етапі надзвичайної актуальності набуває осмислення міфологеми дитинства, основним репрезентантом якої є архетип “божественна дитина”. У свідомості людства в періоди соціальних, духовних та культурних потрясінь саме цей феномен набував значимості в аспекті розуміння проблем сьогодення та проектування майбутнього. У світлі кризових явищ сучасного суспільства відбувається трансформація системи цінностей, увиразнюються культурологічна, філософська, педагогічна, соціальна, психологічна складові цього архетипу як ментально-культурної категорії.

Нині у суспільній думці особливого значення набувають ті констан-

ти національного буття, які впливають на відновлення гармонійного існування. Архетипу божественної дитини тут належить одне з перших місць як такому, що впливає на зцілення людства, є об’єднуючою ланкою між минулим та майбутнім, адже будь-який досвід дитинства не минає безслідно. Ідеальним у цьому ракурсі є такий спосіб життя, коли дитина почувається у безпеці, є захищеною перед обличчям зла та жорстокості. У роботі ми спираємося на спостереження, зроблені письменниками покоління, яке маркується поняттям “діти війни”, та досвід учасників проекту “Психологічна підтримка дітей з родин ТПО” Канадської неурядової організації Stabilization Support

Services та Спілки жінок України за фінансової підтримки Посольства Великої Британії у м. Маріуполь Донецької області.

Архетип божественної дитини в різні періоди розвитку національної культури знаходив і своє художнє осмислення. Як стверджує Н. Вірич, в українській літературі 60-ті роки минулого століття “ознаменувалися пробудженням національної самосвідомості й дали цілу плеяду письменників, які звернулися до образу дитини як до джерела природності, як до царини, яка зберегла нестлумлену, несфальшовану народну душу й народний характер. У такі періоди індивідуального й суспільного розвитку, коли організм (хоч людський, а хоч і національний) стає на шлях пошуку своєї Самості, архетип дитини спливає із глибин несвідомого як носій духовного зцілення, провісник нових ідей, як заклик повернення до природності, до правди” [5, с. 39]. Творчість митців-шістдесятників закорінена у глибинні пласти людського світовідчуття, актуалізує невлесний досвід сакрального.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі розвитку наукової думки архетип “божественної дитини” як матриця подолання кризи соціогуманітарного простору перебуває на межі різних досліджень антропологічного та гуманітарного спрямувань. Як предмет філософської рефлексії, цей архетип постає у працях А. Большакової [3], Л. Морської [12], С. Колесника [7] та ін. Можливості глибинного пізнання архетипної символіки розкрито у працях психоаналітичного спрямування (Л. Левчук [10], В. Татаренко

[14], Т. Яценко [16] та ін.). Специфіку функціонування в художній літературі архетипних форм досліджували Т. Бовсунівська [2], С. Коршунова [8], Л. Кужільна [9], О. Москаленко [13] та ін. Проте синтетичних праць, що були б спеціально присвячені вивченню архетипу “божественної дитини” в аспекті подолання потрясінь духовного та соціального життя, ще немає.

Мета статті полягає у з’ясуванні особливостей репрезентації архетипу “божественної дитини” на матеріалі творчості письменників-шістдесятників та простежити контамінації цього архетипного образу в українській реальності ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Міфопоетичний первінь художнього доробку шістдесятників можна простежити, застосувавши методологію архетипової критики. До широкого вжитку архетип “божественної дитини” залучив К. Юнг, розглянувши його у міфологічному та психологічному аспектах. На його думку, “мотив дитини репрезентує підсвідомий аспект дитинства колективної душі” [18, с. 357].

У цьому ракурсі особливо цікавою видається творчість митців-шістдесятників, у художньому доробку яких виразно виокремлюється міфологічна основа. Н. Лівіцька визначила ті чинники, які обумовили репрезентацію першообразів у художньому доробку письменників другої половини ХХ ст.: “Очевидно, головною причиною звернення М. Вінграновського-шістдесятника, як і В. Близнеця, Є. Гуцала та Гр. Тютюнника, до образу дитини слід вважати розуміння її як суб’єкта форму-

вання потужної системи глибинних морально-етичних цінностей, чинника відродження національної духовності. Такий вибір не випадковий, а зумовлений історичним “прообразом” (архетипом) дитини. Цінність, на думку видатного неокантіанця В. Віндельбанда, — це не реальність, це ідеал, носієм якого є трансцендентальна свідомість. Феноменологи (Гуссерль, Гайдеггер, Мерло-Понті) називали такий тип свідомості “чистим”, абстрагованим від людини і від суспільного середовища. За таких обставин, ідеальним носієм цінностей, що формуються у трансцендентальній свідомості вважаємо дитину з її чистим, невдаваним, незаангажованим соціумом світосприйняттям” [11, с. 190].

Проза шістдесятників, узагальнивши вочевидь життєвий досвід авторів, репрезентує цілу галерею образів-персонажів, які цілком вписуються в художній концепт “діти війни”. Їх, розгорнувши, можна сприймати у багатьох вимірах, зокрема проектувати на сучасну дійсність. Ствердження ключової ролі образу дитинства у формуванні концепції характеру прози 60-х і пізніших років має, таким чином, декілька важливих підстав. Одна з них — це те, що покоління шістдесятників об’єднував спільний трагічний досвід — обпалене війною дитинство, який не міг не позначитися на світобаченні.

В основу головної колізії прози повоєнного покоління покладена невідповідність: природна чистота і вразливість дитячого світосприймання протиставляється жорсткому й часто неприродному “дорослому” життю. У повісті М. Вінграновсько-

го “Первінка” постає образ маленької людини, яка мандрує по лабіринтах великого світу. Ця мандрівка поступово перетворюється на подорож “до людей” і до свого потаємного “я”. Орієнтирами у цій подорожі є характерні, промовисті деталі, які апелюють до уяви читача, не допускаючи зайвої описовості. У цьому плані неабияку роль відіграють яскраві сугестивні образи, які допомагають відтворити понівечений війною, однак витончений і прекрасний світ дитини. Звичайні речі, як от “райський”, “золотий” запах парфумів, “ковбасячий запах”, “голос молока” асоціюються в уяві Миколки, головного персонажа твору, з мирним життям, коли все оточуюче перебувало у відносній гармонії і безпеці. Повтор слів “пахнути”, “запах”, “дух” увиразнює емоційно-психологічне сприйняття дитиною навколишнього світу. Завдяки використанню лексичних повторів, авторіві вдається акцентувати увагу на тому, що у світі дитячої уяви мрія, міраж часто вимальовується більш чітко, ніж факти реальності. Словесний повтор у поєднанні з іншими художніми засобами (епітетами, метафорами, порівняннями) підкреслює, що незначні, на перший погляд, факти і явища викликають у хлопчика низку асоціацій, дають простір його фантазії.

У картині спілкування хлопчика із садом чується живий колорит, сповнений світла, породженого чутливою й поетичною дитячою душею: “В сіро-блакитних тілах яблунь вже говорила весна, не голосно, але говорила. Яблуні наче прислухались до самих себе, і особливо оця біля хати, волова мордочка, що доспіває тоді, коли

косять жито <...> Сива груша височіла так високо, що й літаки обминали її, щоб не зачепитися і не впасти. На ній була тьма-тьмуца гнізд, часом більше гнізд, ніж груш <...> А персик стоїть худий і нещасний, як обідране голодне циганча” [4, с. 24].

Мікросистема світу природи — символу незалежності, особистості виконує важливі ідейно-естетичні функції у творі. Вона окреслює місце дії та масштаби світосприйняття дитини. Поширений простір у повісті є формою передачі цілісності духовної сфери хлопчика, формою, що увиразнює відчуття гармонії, яку здатна порушити лише війна. Автор яскраво змальовує картини зруйнованої, понівченої краси, що постають перед персонажем під час нічної подорожі з міста. “Тікаючи німецькі танки так погризли, покоробили, пом’яли, подушили землю, що йти було неможливо <...> Так вони й просувалися вдвох під жерлами танків та гармат, поміж перекинутими машинами, погорілими возами й гарбами. Тихо й порожньо в степу, хоч вий. Червоно світить місяць над горбом, і тиша така тиха, аж холодна” [Там само, с. 11]. Німецькі танки, як атрибут війни, її символ у творі зображуються автором у вигляді живої істоти, здатної лише до руйнування, нищення. Таке враження підсилюється метафоричним рядом “погризли”, “покоробили”, “пом’яли”, “подушили” землю. Епітет “тиша тиха аж холодна” передає психологічний стан хлопчика, його страх, пов’язаний з інстинктом самозбереження, який виявляється на відчуттєвому рівні (холод).

Цій же меті служить вибір ситуації, що обумовлює можливість

самостійних дій, виявів свідомої активності, які б привели до взаємовідносин з людьми. Автор показує передчасне дорослішання героя, зумовлене трагічним впливом війни. Як власну переживає Миколка трагедію родини Коцюбенків, у болісному напруженні чекає приходу листоноші у свій двір: “Миколка зіщулився, наче люто змерз, і вже не дивився на тітку, а дивився десь наче позад себе. Миколка чекав, Миколка вже приготувався, що ось тітка Васирина підійде, мовчки постоїть, вийме із сумки похоронну” [Там само, с. 21]. Щоденний стрес, викликаний очікуванням страшної звістки, не породжує в душі дитини збайдужіння, приреченості, а кожен раз викликає живу реакцію: хлопчик приймає рішення віддати осиротілій родині найцінніше, що в нього є: “Діду, несіть Коцюбенкам молоко” [Там само].

У повістях М. Вінграновського світ дитячої фантазії постає уособленням чистоти, краси і гармонії, зливається, розчиняючись зі світом природи. Приблуда-пес, що був одного зросту із Миколкою, стає його вірним другом, здатним і захистити від лихих людей, і розрадити. Собака в повісті спілкується зі своїм господарем очима, то “сумно поглядаючи”, то дивлячись радісними очима” [Там само, с. 19]. Своєрідність дитячого світовідчуття полягає в тому, що світ дорослих вивчається дитиною через осягнення дивовижності реальності, що оточує, через формування дитячих уявлень про видиме й невидиме у цьому світі, і, зрештою, через переосмислення уявного й дійсного та перенесення їх до морально-духовної сфери. Тому своєрідна фантазій-

на діяльність є епіцентром творів для дітей. Уявне перетворення дійсності, у результаті якого моделюється художній світ, дає можливість створити дійсність, нетотожну реальній, параметри якої зорієнтовані на специфіку дитячої естетичної свідомості. Через фантазійне як спосіб образного моделювання конструюється художній світ, формально нетотожний, відмінний від реального. Параметри і характеристики цього світу зорієнтовані на особливості дитячої естетичної свідомості, спорідненої з фольклорно-міфологічною: це казково-фантастичний світ, типологічно схожий на світ чарівної народної казки, змодельований, однак, за законами літератури, а не фольклору.

Персонаж новели Гр. Тютюнника “Дивак” стикається зі світом у різних вимірах: сім’я, вулиця, школа, природа. Найбільш гармонійно вибудовуються стосунки хлопчика і природи. У них дитина відчувається вільно й природно. Єдність персонажа з оточуючим світом реалізовано через наскрізну антропоморфізацію. “Божественна дитина” виступає, — говорить Юнг, — як народжена із лона несвідомого <...>, із людської природи <...>, чи навіть із природи взагалі. Вона персоніфікує життєву міць, ті шляхи й можливості, про які свідомість у своїй односторонності нічого не знає, а також і цілісність, що включає в себе глибини природи” [18, с. 348]. Олесів світ динамічний, він постійно в русі: дерева “біжать”, “кружляють”, “ховаються”, “грають” [15, с. 194]. Бажання пізнати природу письменник розкриває на рівні видимої мови душі: Олесь у захопленні від можливості “робити перші протопти

в заметах, знімати снігові очіпки з кілків у тинах” [Там само, с. 189], роздивлятися дятла на дереві. Хлопчик прагне реалізуватися у творчому акті. Виписуючи саме зимовий краєвид, із його нетривкою, витонченою красою, автор прагне акцентувати на тонкій душевній організації персонажа, його здатності до високих чистих почуттів, вмінні бачити прекрасне в усьому.

Характери дитячих персонажів Гр. Тютюнника відрізняються підкресленою неідилічністю. У центрі уваги Тютюнника-новеліста — герої, чий долі обпалені вогнем війни, світ у якому вони живуть химерний, “дивний”. У новелі “Дивак” архетип дитини актуалізується в період самостворення особистості, чи, вірніше, перетворення індивідуума в самодостатню особистість, що синтезує в собі й досвід минулого, у тому числі й несвідомий, сконцентрований в архетипах, і усвідомлений досвід як особистісний, так й історичний. На цьому етапі маленька людина гостро відчуває дисонанс природного і штучного, і це часто викликає протест.

Автор підкреслює несприйняття соціумом відмінної від традиційної моделі поведінки. Про це свідчить ряд інохарактеристик: “А ото, мабуть Наталчин, — кажуть біля тину, помітивши Олеся. — Ба яке смирне <...> дивакувате”, “Невстріливий, значить. Дивний єси. Завзяття в тебе обмаль. Все чогось у землі порпаєшся. А треба в людях. Та отак побіля них, отак <...> Того ліктем, а того почотом <...> Гульк — уперед вийшов”, — навчає дитину дід примітивні життєвській філософії. І далі: “...неглемезда він у тебе, Наталко. Дивак <...> Затопчуть

його <...> Бо воно, як деревце на пагоні". При цьому порівняння дитини із беззахисним деревцем окреслює тепле і навіть дещо болісне ставлення діда до Олеся, прагнення захистити і облаштувати його у світі.

У повісті В. Близнеця "Звук павутинки" втіленням архетипу "божественна дитина" став Льонька, особливий хлопчик, світ якого переважно обмежений простором хати. Дитина самотня: "На нашому кутку, в Шатрищах, хлопців нема. Вважай, ми з матір'ю тут самі, бо що то за сусіди — під ярком Глипина хата (а Глипа цілими днями спить), далі забута й обшарпана оселя старої Сірохи, у котрої, кажуть, після війни два хлопчики підірвались на міні" [1, с. 74]. Його реальність, вибудована на особистих спостереженнях і самотійних відкриттях, що повною мірою відповідає процесам, які К. Юнг маркує як "самість", "індивідуалізація", процес формування самоцінної особистості на основі засвоєння досвіду, у тому числі й колективного.

Осягнення дитиною світу відбувається переважно емпірично, залучаючи зір, слух дотик. Відтак, автор синтезує яскраві звукові, зорові, дотикові образи, що постають складовими світобудови маленького героя. Звукообрази творяться навіть у спробах декодувати імена: "У мого друга товсте ім'я — Адам. От Ніна — тонке, прозоре ім'я. Попробуйте на язык: Ні-і-ін-на... Правда, бринить, як звук павутинки на вітрі? А тепер: Ад-ддам... Уявляєш собі величезний, немов козацька могила, дзвін і його стомлений вечірній голос: ддам!.." [Там само, с. 79]. Алітерації сонорних "н", "р", "в" створюють смислову ан-

титезу передньоязиковим "д", "дз", губному "м". Легкість і ... уявної дівчинки екстраполюється на звучання її імені, увиразнюючи візуальні характеристики: "тонке", "прозоре". Сінестезія виявляється у зближенні слів, які відносяться до різних перцептивних парадигм. Так, звучання імені Адам у результаті візуально-акустичної сінестезії творить образ великого дзвона, який асоціюється з образом-оберегом.

Романтично настроєний Льонька вбирає в свою душу кожен вияв життя. На нього він дивиться широко розкритими очима, не раз переконуючись, що існує два різних світи — світ дітей і світ дорослих. Хлопчик уже звик до того, що дорослі люди розуміють навколишнє не так, як він, що вони мають дуже прозаїчне про все уявлення: "бачить листок і каже — листок. І не знає, що той листок може бути чим завгодно: на воді — човном, у повітрі — птахом, а на грудях — орденom" [Там само, с. 67]. Подібно до героя повісті Сент-Екзюпері, що все життя шукав, щоб хто-небудь розгадав дитячий малюнок, Льонька вважає людей нерозумними. Тому чудом видається хлоп'яті зустріч на березі річки із незнайомим йому раніше Адамом, онуком старенької сусідки. Через його стосунки з Адамом В. Близнець відтворює процес змужніння Льончиної душі. Адам — це доросла людина, з її проблемами, болями, переживаннями, і в той же час, Адам — це дорослий, якому вдалося зберегти в собі Пуера, не дозволивши Персоні (за Юнгом) заступити свою природну сутність. Але, на думку автора, така людина через свою витонченість,

скоріш за все, не може вижити в утилітарному світі.

Сучасний соціум, на жаль, репрезентує множинні кризові моделі, які позбавлені гуманістичної складової. Низка подій, які переживає Україна протягом останніх років, виявляється настільки важкою й інтенсивною, що навіть доросла людина не справляється з їх освоєнням, деформуючи отримані протягом життя адаптаційні навички, трансформуючи уявлення про навколишнє, руйнуючи міжособистісні стосунки і девальвуючи моральні цінності. Але найбільше в таких умовах потерпають діти, чия психіка ще не сформувалась, а вже потрапила під руйнівний вплив.

Як стверджують фахівці, учасники проекту “Психологічна підтримка дітей з родин ТПО”, дорослішаючи травмована дитина схильна до постійного відновлення ситуацій свого дитинства, оскільки цей досвід зберігається у підсвідомості та не нівелюється самостійно без спеціальної терапії. Спостереження, що ними було охоплено 5000 дітей з числа ТПО засвідчили, що більше ніж 70 % з них потребували термінової психологічної допомоги, оскільки були наявні такі симптоми: висока тривожність, замкнутість, страхи, тілесні зажими, регресивні стани тощо.

Робота психологічної служби проекту була спрямована на відродження різноманітних якостей Пуера, що дають можливість особистості концентруватися на майбутньому, на одухотворенні, очудненні світу. Було спостережено, що чи не найбільш ефективними є методики, зорієнтовані у цьому напрямку, а саме: проек-

тивні, бланкові, ігрові методики тощо [19].

Висновки. Дослідження художнього доробку шістдесятників у аспекті архетипової критики дало можливість окреслити міфопоетичний первінь їх творчості, що закорінений у першообрази колективного несвідомого. Індивідуально-авторські особливості художньої трансформації архетипів обумовлені рядом соціальних, національних та культурологічних чинників. У творах шістдесятників властивостями архетипу “божественної дитини” наділені персонажі, які належать до покоління “дітей війни”. В умовах кризового суспільства, що характеризується зденаціоналізуванням, матеріальним зубожінням та духовним занепадом, вони є носіями високих моральних якостей. Криза соціогуманітарного простору сприяла виявленню глибоких властивостей особистості, пов’язаних з реалізацією її внутрішнього “я”. Автори звертають увагу на соціальну незахищеність персонажів, їх невпевненість у соціумі. Екзистенціали загубленості, відчуженості максимально проявляються в моменти трагічних зламів та переважно реалізуються через зображення самотності, передачу психічного стану ізолюваності особистості серед людей, відірваності від оточення (Гр. Тютюнник “Дивак”, “Сито-сито”, “Перед грозою”, М. Вінграновський “Бинь-бинь”, “Первінка”).

У творах своєрідно означено психологію віку — цнотливість дитячого серця, на яке ще не вплинув занепад суспільного устрою. У прозі ця ознака розкривається через ставлення дитини до природи (Гр. Тютюнник

“Дивак”, В. Близнець “Звук павутирки”, М. Вінграновський “Первінка”); відтворення позиції непримиренності щодо обставин, прагнення виявив свідомої активності (Гр. Тютюнник “Смерть кавалера”, М. Вінграновський “Первінка”); спроможність сприймати світ “очуднено” (М. Вінграновський “Первінка”, Гр. Тютюнник “Дивак”). Дитячі персонажі сповнені почуттям гармонійного єднання з природою, сприймають її як вічне джерело життя. Саме таке переживання, на нашу думку, є запорукою вільного розвитку особистості. Чутливі дитячі натури, що репрезентовані в образі дитини-дивака, вирізняються гострим відчуттям красивого та потворного, щирістю та неординарністю. Саме так реалізуються складові архетипу “божественна дитина”, завдяки чому покоління “дітей війни” у переважній більшості не перетворилося у “втрачене покоління” і залишило по собі геніальний мистецький продукт.

Крім того, теза про те, що архетип “божественної дитини” — це невичерпне джерело творчої синтезуючої енергії, здатної відродити кожную людину окремо і деформований катклізмами соціум загалом, знайшла своє підтвердження у процесі роботи учасників проекту, які з 15 січня по 31 жовтня 2016 р. працювали з ТПО в Маріуполі. Фахівцями переконливо доведено, що дитяча психіка надзвичайно пластична, спроможна трансформувати енергію страху й агресії у творче русло, відновлювати ресурси, переглядати систему життєвих цінностей, набувати здатності радіти кожній часточці світобудови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Близнець Віктор*. Звук павутирки // Віктор Близнець. Вибрані твори: [у 2 т.] / Віктор Близнець. — Київ: Веселка, 1983. — Т. 2. — 332 с.
2. *Бовсунівська Т.* Міфологема як резистентний складник літератури / Т. Бовсунівська // Дивослово: Українська мова і література в навчальних закладах. — 2010. — № 8 (641). — С. 49–52.
3. *Большакова А. Ю.* Архетип — концепт — культура / А. Большакова // Вопросы философии. — 2010. — № 7. — С. 47–57.
4. *Вінграновський М. С.* В глибині дощів: повісті, оповідання / М. Вінграновський. — Київ: Рад. письменник, 1985. — 255 с.
5. *Вірич Н. В.* Особливості мистецької експлікації міфологеми “божественна дитина” / Н. В. Вірич // сб. научных трудов SWorld. Материалы междунар. науч.-практ. конф. “Современные направления теоретических и прикладных исследований ‘2013’”. — Вып. 1. Т. 26. — Одесса: КУПРИЕНКО, 2013. — С. 33–41.
6. *Зварич І. М.* Міфологічна парадигма художнього мислення: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.01.06 “Теорія літератури” / І. М. Зварич. — Київ: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. — 38 с.
7. *Колесник О. С.* Міфопоетичне відтворення архетипу: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.08 “Естетика” / О. С. Колесник. — Київ: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2002. — 16 с.
8. *Коршунова С.* Літературний архетип як спосіб пізнання тексту / С. Коршунова // Зарубіжна література в навчальних закладах. — 2004. — № 6. — С. 3–4.
9. *Кужільна Л.* Естетика літературного шістдесятництва й астральні архе-

- типи в неосаяжності Шевченкового космосу / Л. Кужільна // Українська мова і література в школі. — 2004. — № 2. — С. 47–50.
10. *Левчук Л.* Мистецтвознавча модифікація психоаналізу / Л. Левчук // Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика. — Київ: Либідь, 2002. — С. 128–157.
 11. *Лівіцька (Дудар) Н.* Архетип “божественної дитини” у ліриці Миколи Вінграновського / Н. Лівіцька // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка; редкол.: Г. В. Семенюк, О. С. Снитко, О. П. Івановська та ін. — Київ, 2012. — Вип. 37. — С. 189–195.
 12. *Морська Л.* Ірраціональне пізнання в філософській думці України : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.05 “Історія філософії” / Л. Морська. — Львів : Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка, 2003. — 20 с.
 13. *Москаленко О. О.* Міфологема дитинства в ліриці Ф. Гарсія Лорки: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.03 / О. О. Москаленко. — Сімферополь, 2014. — 244 с.
 14. *Татенко В. О.* Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми : навч. посіб. / В. О. Татенко. — Київ: НАУ-друк, 2009. — 228 с.
 15. *Тютюнник Г.* Твори : [оповідання]: у 2 т. / Г. Тютюнник. — Київ: Молодь, 1984. — Т. 1. — 328 с.
 16. *Яценко Т. С.* Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика : навч. посіб. / Т. С. Яценко. — Київ: Вища шк., 2006. — 382 с.
 17. *Юнг Карл Густав.* Архетипи колективного бессознательного / Карл Густав Юнг ; пер. с нем. Т. А. Ребеко // Структура психики и архетипы. — Москва: Академ. проект, 2007. — (Психологические технологии). — С. 217–242.
 18. *Юнг Карл Густав.* Божественный ребенок / Карл Густав Юнг ; предисл. П. С. Гуревич ; пер. с нем. Д. В. Дмитриева, Т. А. Ребеко. — Москва: Олимп, АСТ-ЛТД, 1997. — 400 с.
 19. <http://sss-ua.org/golovna/poperedni-proekti/>

Умови публікації у науковому виданні “ПУБЛІЧНЕ УРЯДУВАННЯ”

1. З метою перевірки дотримання вимог до оформлення наукової статті Міністерства освіти і науки України та науково-метричної бази даних “Scopus” вона, в обов’язковому порядку, проходить процедуру попереднього розгляду, яка включає: процедури внутрішнього, зовнішнього експертного рецензувань.

Стаття, заява, відомості про автора та квитанція про оплату за переклад статті на англійську мову надсилаються на e-mail адресу: Assembly2015@ukr.net. За умови подання статті до збірника “Публічне урядування” на двох мовах (оригіналом, англійською) — публікація статті безкоштовна, а у разі відсутності англійського перекладу — коштуватиме автору 55 грн — за 1 сторінку, формату А4, з метою її професійного перекладу на англійську мову. Редакція залишає за собою право редагування статей. Сума та реквізити за оплату перекладу статті на англійську мову будуть надіслані автору (ам), тільки після того, коли стаття буде відредагована редакцією збірника. Назва файлу з електронною версією статті має обов’язково містити прізвище та ім’я автора. Стаття друкується із фотокарткою автора, яку необхідно надіслати до редакції окремим файлом в електронному вигляді (у форматі зображення .jpg), гарної якості, можна неформальну (бажано документальне або в офісі), обсягом не менш як 800 Кб, розміром 10 × 12 см;

2. Стаття, яка подається до опублікування, проходить процедуру внутрішнього рецензування.

У разі негативного експертного висновку автору може бути повернуто статтю на доопрацювання або відмовлено у публікації статті. Основні причини відхилення статей: вузькість проблематики публікацій (локальність, що спричиняє обмеженість охоплення зацікавленої аудиторії); слабкий науково-теоретичний рівень і низька практична цінність статті; нерозгорнуті (неструктуровані) англійські анотації (Abstract).

Пріоритет надається публікаціям іноземних авторів та публікаціям на англійській мові.

Вимоги до наукової статті та її оформлення

Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до мети статті.

1. Структура наукової статті (згідно вимог ВАКу):

- ПІБ автора (співавторів, не більше трьох), науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи, адреса місця роботи із зазначенням поштового індексу, e-mail автора, засоби зв’язку, назва статті, розширена анотація, ключові слова.

Зазначена інформація подається окремими блоками українською, російською та англійською мовами перед статтею. Якість англійського перекладу анотації до статті, визначає редколегія журналу.

- Постановка проблеми (опис проблеми, що аналізується, у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями).
- Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми.
- Формулювання цілей (мети) статті.

- Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
- Висновки і перспективи подальших досліджень.
- Список використаних джерел.
- Проставлення авторами УДК.

2. Оформлення наукової статті:

- всі статистичні дані мають бути підкріплені посиланнями на джерела;
- всі цитати мають закінчуватися посиланнями на джерела;
- посилання на підручники та науково-популярну літературу є небажаними;
- посилання на власні публікації є не бажаними і допускаються лише в разі загальної потреби;
- посилання на наш журнал “із ввічливості” є також небажаними та не прискорюють процес прийняття статті у друк у жодному разі;
- якщо в огляді літератури або далі по тексті Ви посилаєтесь на прізвище вченого — його публікація має бути у загальному списку літератури після статті;
- вторинне цитування не дозволяється! Якщо Ви цитуєте Ф. Котлера — то посилання має бути саме на Котлера, а не на автора, який читав Котлера;
- список джерел та літератури — не менше 10 позицій, мовами оригіналу (включення — китайська, японська, корейська та арабська. В такому разі, джерело подається у перекладі на англійську, із вказівкою мови оригінала в дужках).
- у формулах використовуються тільки загальноприйняті символи;
- у формулах — лише найрозповсюдженіші символи із стандартного набору;
- таблиці мають бути пронумеровані, кожна повинна мати назву;
- у тексті загальноприйняті і ті, що часто зустрічаються терміни слід подавати аббревіатурою (перший раз обов’язково розшифрувати);
- всі малюнки та графіки мають бути пронумеровані та мати назву;
- формат A4, гарнітура “Times New Roman”, кегель № 14, міжрядковий інтервал 1,5; параметри сторінки (береги) — 2 см з усіх боків;
- мінімальний розмір статті — 8 тис. друкованих знаків з пробілами, максимальний — 34 тис. (оптимальний розмір статті — 20–24 тис. друкованих знаків).

При побудові графіків майте на увазі, що журнал є чорно-білим;

Список супроводжувальних документів:

- заява автора (співавторів) Супроводжувальна заява (за наявності співавторів — спільна, за підписами усіх) про те, що стаття є власною розробкою автора (авторів), ніде раніше не друкувалася і не знаходиться на розгляді в інших виданнях, автори дають спільну письмову згоду на публікацію матеріалу саме в “Публічному урядуванні”;
- відомості про автора (співавторів).

Стаття приймається на розгляд та передається на внутрішню рецензію тільки за наявності повного пакету документів та повних авторських даних. Редакція лишає за собою право на незначне редагування та скорочення, зберігаючи при тому головні висновки та авторську стилістику. Позиція редакції може не співпадати з думкою індивідуального автора, висловленою у статті. Всі статті розміщуються на платній основі. Середній час очікування публікації (від дня подачі до дня публікації) — в середньому 3–6 місяців (в залежності від сезонного навантаження). Статті авторів, які мають заборгованість, приймаються лише після погашення заборгованості.

Наукове видання

ПУБЛІЧНЕ УРЯДУВАННЯ

№ 3 (8) – червень 2017 (спецвипуск)

Підп. до друку .07.17. Формат 70×100¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 34,18. Обл.-вид. арк. 26,69.
Наклад 300 пр.